

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu
IV. 6. 6.

30.26.

15 2 2 17

Edam editio ac illa anni 1559, sed alio Frontispitio.

Alleg. Romani Societ. Rom. Curia by interij G. S.

MARCI ANTONII

NATTAE ASTENSIS

DE DEO LIBRI XV.

CVM PRIVILEGIO.

Concedente Apostolica Inquisitione.

VENETIIS,

Apud Paulum Manutium,

M. D. LX.

MARCI ANTONII

IN STATU ASTENSIS

DE DIO LIBERTAS.

CAM PRIVILEGIO.

Concedente Apostolica Indultione.

PERPETUO.

Abbas Paulinus Manuarius,

M. D. LX.

ILLVSTRISS. ET EXCELLENTISS.

GVLIELMO GONZAGAE DVCI MANTVAE

ET MARCHIONI MONTISFERRATI

MARCVS ANTONIVS NATTA S. P. D.

SOCRATIS Atheniensis Philosophi, qui Delphici oraculi uoce sapientissimus omnium iudicatus est, hæc fuit sententia, mortalia homini esse spectanda, ea autem, quæ supra nos essent, nihil ad nos pertinere. supra nos autem nos esse intelligebat diuina cælestiaq; omnia, & prima naturalium rerum principia. quam sane sententiam pauci sequuti, multi improbarunt, Aristoteles penitus eiecit, censens homini, animali sapienti atque cælesti, immortalia & cælestia esse præ omnibus inquirenda. Plato item, Socratis discipulus, etsi in aliis magistrum mirabiliter commendat, hanc tamen eius non sequitur sententiam, utpote, qui de diuinis, & de primis principijs naturalibus tam multa litteris mandarit, quorum etiam plectaque religionis nostræ decretis consensient. De nostris uero quid dicam Theologis? quorum unum opus est, diuina omnia summo ingenio & studio enarrare. illa censent relinquenda in diuinis, quæ supra hominis caprum sunt, & nulla ingenij facultate queunt examinari. cetera, quæ tum ex rerum moribus, tum uero de sacrarum scripturarum testimonij innouerunt, hæc pernoscenda, & perscrutanda arbitrantur. Præclare Dionysius Areopagita in libro de diuinis nominibus, qui illud Salomonis, Altiora te quaesieris, putat suasionem esse quandam ad inuestigationem eorum, quæ percipi cognoscique; adhibito studio ualent: nõ enim exciperet ab inquisitione quædam Salomon, nisi ceterorum inquisitio placuisset. Sic ille quodammodo uetans inuitat, & absterrens cohortatur. Stultum est autem, quia quædam intelligi non possunt, relinquere, quæ possunt, & hanc desiderii nostræ habere causam, quòd non omnia sub iudicium cõprehensionemq; cadant. Horum ego auctoritate commotus libros hos confeci, non spectans, quàm parum possem, sed quàm multum uellem. Non hic agitur de bobus & equis, aut lebetibus, ut cum Homero dicam, non de paupere regno, ut olim inter fratres duos Thebanos, sed quaeritur de uniuerlitate hac rerum omnium, & de tanta hac mole, quam partim oculis lustramus, partim animo contemplamur. Verum regnum sit nullius, uel alicuius, et si alicuius, quis iste tantus Rex sit, quam potestatem habeat, quanta sit instructus sapientia: ubi habitet, & regiã collocarit: quos nactus sit ministros: quantæ ei sit curæ humanum genus: & unus ne an plures sint, ad quos tam ingentis imperij summa deferatur. Omnes iam intelligunt his libris disputari de Deo, quod etiam ipsorum librorum titulo indicatur. Disputatur autem de istis, non quia hæc Christiano uiro debeant esse ambigua, aut etiam ignota, sed ut, quæ certa sunt, certiora etiam reddantur, ubi non sine puluere & pugna, sed ueluti indicto bello contradicentium partes supertarint. Sicut enim lux inter tenebras magis effulgescit, sic ueritas melius inter multa falsa enitescit. Ergo summus ille & supremus Deus, qui unus omnipotentiam tenet, & qui supra omnia residet, dum inquiritur, celebratur: dum discutitur, elucescit: dum in dubium uocatur, certius insinuat. Est etiam his in libris illa utilitas, quòd non solum docere, sed etiam legentium animos aduerz pietatis officia inflammare conantur. Multorum lustravi commentarios, multorum scripta perlegi. Sententias fere omnes, & summam denique totius rei me de sanctorum Patrum fateor sumpsisse uoluminibus. idem

ramen ego assero, dum cum Hieronymo arbitror lectionem sine stylo esse nullam, nitidiorē pleraque exposuisse sermone, quā a nonnullis tradantur: Magna ingenia possunt inuenire acutē, & subtiliter inspicere, quid in quaque re sit, sed perspecta & inuenta apte disponere, & ea grauitē, dilucide, lauiuer pronuntiare non aequē possunt, nisi accedat labor, & exercitatio, & bene dicendi uoluntas. Itaque eloquentia semper rara fuit. Nam quum sapientia contingere possit sine eloquentia, & eloquentia sine sapientia non consistat, necessario fatendum est difficilius acquiri eloquentiam, quā sapientiam, ex quo factum est sapientes omni sæculo fuisse multos, eloquentes paucos. Quæ ego considerans non ascribo mihi eloquentiæ ullam partem. attamen quum in suscepta tractatione uiderem a plerisque quædam angustæ, alia consule, nonnulla depresso, plurima obscure tradi, dedi operam, quantum ingenii nostri facultas tulit, ut angustia extenderem, confusa distinguerem, depressa attollerem, obscura illuminarem, & demum, ut popularibus uerbis sensus attingerem non populares, sed tam alte longeq; petitos, quā materiæ dignitas postulat. Et quamuis his libris sequutus fuerim inuenta multorum: (male enim se prior habuisset ætas, si ego primus ea inuenissem) attamen inerunt etiam quædam, quæ nullius orbitæ antea uestigio impressa fuere. Fuit olim Phidias quidam Atheniensis egregius statuarum artifex. inter cetera huius fuit Iupiter Olympius ex ebone tanto artificio, ut nemo eum potuerit æmulari, tanta operis claritate, ut eius plurimi scriptores, tum Græci, tum Latini meminerint: & penes nostros Propertius elegiaco in carmine.

Phidiacus signo se Iuppiter ornat eburno.

Et quemadmodum apud Pausaniam legitur, Iuppiter quum dicaretur signum hoc Olympiæ, declarauit tonitru id sibi placuisse. Ego nihil eiusmodi facere aggressus sum: nec me petente alius. Nam quum non de Ioue ageretur, quem falso, ut summum Deum, coluit antiquitas, sed de uero ipso Deo, qui omnia creauit, & uacet ille omni corpore, non ponit diuina eius species auro uel ebone effingi: quod igitur reliquum erat, feci, sicut potui, ut eum uerbis effingerem & describerem. quo in opere tanto statuarium illum antecedo, quanto maius est animos doctrina imbuerē salutarī, quā oculos uano mulcere aspectu. Illud uero stultissime tunc fiebat, quod apud signum illud Phidiacum homines fundebant preces, uictimas immolabant, quasi oculos haberet uidentes, & audientes aures, aut dignior esset coli, propterea quod Phidiæ, ac non alterius ignobilis artificis esset opus, aut quia pulcherrimam hominis, ac non, ut apud Aphros, turpissimam arietis figuram gerebat. Nos rectius cum Apostolo dicimus, quod idolum nihil est, & quod spiritus est Deus, & in spiritu ueros habet adoratores, nec iam taurorum, hircorum, arietum sanguinem, sed unā animi pietatem requirit. Simulacrum autem corporeum si querimus potentie, sapientie, bonitatis suæ, non aliud maius, aut melius inuenietur quā uniuersus hic mundus, quem ille admirabili magnitudine, uarietate, pulchritudine, utilitate constantem, summa cum ratione, maximo consilio, præstantissimo ordine, egregia dispositione fabricauit: quod enim nobis natura est, id illi ars fuit, nisi natura competere illi creationem dicamus, quod eam nullo labore, solo nutu absoluit. Ergo hoc habet Deus potentie, sapientie, bonitatis suæ corporeum simulacrum. Incorporeum autem, in quo expressus natura eius cernitur, illud scilicet, quod in humanis animis collocauit. Verum tenue adhuc id & exile simulacrum, non clare respondens exemplari, umbra uerius, quā simulacrum. Nemo plene ipsum rerum auctorem exprefferit, nemo certe, non si etiam Angelorum linguis utatur: id enim, quod queritur, infinitum

finitum est, immensum, incircumscriptum, indeterminatum, ita ut nunquam totum à quærentibus inueniatur. Angusta sunt omnium ingenia ad tantam latitudinem explorandam. Vbi quis magis intrarit, minus exitum uidet: quo magis progreditur, plus uia superesse animaduertit. Quamobrem nunc ego his libris infinire illi, immensæq; naturæ finem & modum, sed labori meo imposui. Satis munere meo fungi uidebar, si, quæcunque de Deo inter homines cōmemorantur, horum præcipua & excelsa colligerem, & in medium asferrem, & ea qualia sint, scire cupientibus traderem. Illud etiam curæ fuit, ueterum religiones depellere, seu potius falsas ostendere. Magnas certe debemus Christo gratias, qui animos hominum, antea impietatis, uanæq; superstitionis labe oppressos, liberauit, & ad ueri Dei cognitionem cultumq; traduxit. Ante eius aduentum, pauci uerum Deum nouerant. Alii simulacra humana manu fabricata, omni penitus sensu carentia, ipsi simulacris illis stupidiore uenerabantur. Alii diuinos honores cœdissimis Dæmonibus deferebant, qui tyrannidem in humanum genus exercentes se se pro summo & legitimo rege ostendebant, & quadam potestatis similitudine falsebant. Alii nullum esse Deum, sed casu mundana hæc omnia constituisse, fortuito etiam regi & uentilari arbitrabantur, turpissimo sane errore, dum rem maximæ artis & summi consilii putant sine ul la mente produci & subsistere potuisse, aut nullo etiam moderante permanere diutius posse. Erant etiam nonnulli, qui Solem, Lunam, & reliqua sidera Deos esse arbitrabantur, ob splendorem, & magnitudinem, & utilitatem, quam inferioribus rebus importabant, quod ridicule ab illis fiebat, non secus ac si rudis & agrestis quispiam regiam ingressus, magna hominum multitudine cōspecta, quemcunque bene indutum, uel in aliquo honorifico munere constitutum uiderit, regem esse putet, & hac ratione inductus non unum, sed plures regna re opinetur. Quid de ijs nunc dicam, qui nullam esse diuinam prouidentiam, in tantarum rerum constantissimo cursu asseuerabant, uel de illis, qui in quibusdam eam tantummodo relinquebant, in reliquis ociosam manere dispurabant; non ne hi omnes cœdissimo lapsu aberrabant? Quemadmodum enim instrumenta artis gubernationi artificis subiiciuntur, qui ea mouet, regit, temperat, dirigit uniuersa, ut uisum est: ita cuncta artifici supremo subiiciuntur, sine quo non modo extare, sed ne motus quidem suos peragere & ad ultimos fines peruenire possent. Tantumq; abest in non nullis cessare prouidentiam, ut nulla pars sit rerum, à qua uacet, ac non per omnia se intendat. Hæc & his similia plura Christus de cælo ueniens luce aduentus sui disiecit, depulit, fugauit. Hic gentes & nationes omnes, uero ostenso Deo, in legitimæ pietatis iter induxit, & ad æternæ uitæ felicitatem direxit: quæ quoniam omnia his libris latius discussa sunt, ideo nunc cesso dicere. Præfari autem hæc per epistolam hanc ad te missam libuit, ut, postquam expositum esset, quid hi libri ferrent, & quid in illis utilitatis esset, & quo dicendi genere utrūm mihi putassem, quicunque legere uoluerint, (si qui tamen uolent) fierent ad reliqua euoluenda paratiores. quamquam de his quoque agit procœmium operis, sed aliter atque aliter, quàm hic, exposita sunt. Huic meo labori plura reprehensorum genera forsitan obijciuntur: Vnum eorum, qui dicent diuina silentio magis ueneranda, quàm loquutione. sed hi intelligere possunt, quantus quantus fuerit habitus sermo de Deo, adhuc tamen plurimum superesse, de quo sileatur. Quamobrem hæc uocalis laus nō eripit silentii uenerationem Deo, quam sit maior ille omni laude. Recte autem immensitatem eius scrutamur, ut agnoscamus. Vt enim nemo recte profunditatem fluminis nouerit, nisi qui transuadere fuerit conatus: sic nemo altitudinem tantæ illius Maiestatis bene intellexerit, nisi, qui ingredi,

ingredi, & aspicere aliquatenus coeperit. Alij reprehensionis ansam ex hoc ipso lument, quòd quum nullus motus sit, nisi propter consequutionem termini, quod ad infinitam Dei cognitionem motu mentis utamur, uano inutiliq; conatu. nos recte diceretur, si cuperet quispiam intelligentiam suam diuinæ naturæ coæquare, putans inuestigando undique posse teneri. sed non hac mente à pijs inquiritur Deus, sed ut cognitus, quantum cognosci hic potest, ametur, & ex amore similirudo quædam nascatur, qua illi coniungamur, gratiq; efficiamur: terminum huius inquisitionis nobis proponentes, non infinitam illam cognitionem, sed amorem, qui nos in amati formam inducat: non enim quiescere amor potest, presertim si fuerit uehemens, qui usque eò progreditur, ut hominem extra se ipsum ponat sæpius, & ita rapiat ad amatum, ut iam non in se ipso, sed in illo uiuere uideatur. Itaque beatus merito existimatur, qui cum Apostolo potest dicere, Viuo iam non ego: Viuit uero in me Christus, hic finem omnem illum attingit, qui spectatur in huius rei tractatione. peccatur autem in diuinorum inquisitione, si quispiam sit adeo remetiarius, ut omnia se putet comprehensurum, uel in his, quæ sunt fidei, rationem præcurrere uelit. Non debet etiam aliquis supra ingenij proprii capem progredi: nam intelligendi uim ad mensuram omnes accepimus, & hic quidem maiorem, ille minorem consequutus est, quemadmodum placuit largitori Deo. His uitij re motis diuinorum inquisitio laudanda est, quam nos pluribus sermonibus prosequuti sumus. Non deerunt etiam, qui illud improbent, quòd è gentium literis multa huc intulerim: quasi nefas sit profana sacris miscere. quod exemplo tamen, & more à me factum est: nam maiores nostri, quæcunque ab externis inuenerant posita, si eadem religionis nostræ decretis consentiebant, his pro suis utebantur, tanquam ab iniunctis possessoribus eripuissent, & legitimis dominis uendicassent. Sic Apostolus scripsit Paulus, sic Hieronymus, sic Augustinus, sic Ciprianus, sic quicumque è ueteribus Ecclesiæ Doctõibus perlegitur. Nec id facientes profana sacris miscebant, sed profana in sacros usus uertebant, quasi non aquam uiuo miscerent, sed Domini exemplo aqua in uinum commutarent: miscet enim quicumque duo simul confundens utriusque naturam corrumpit, & tertium quid efficit, non qui unum in aliud conuertit.

H A S lucubrationes meas qualescunque sint, uisum est, Gulielme Illustrissime, ad te mittere, seu potius dicere: cui enim potius, quàm tibi è à quo magnis ornatus sum honoribus, qui maternum genus ducis à nobilissima Palæologorum familia, quam Montisferrati Marchionatum olim sub ditione sua tenentem maiores mei pro summis in eos meritis assidue coluerunt. quorum sane Marchionum memoriam tu nomine tuo nobis refert. plures enim Montisferrati Marchiones extiterunt hoc nomine, ita, ut eis gentilicium fuisse penè uideatur. Debentur hi etiam libri naturæ & dignitati rur: Naturæ, quia agit de diuino cultu, quem tu studiosè prosequeris: Dignitati, quòd magnum ualidumq; inter homines obtines principatum. Scimus autem Principes Dei uices gerere in terris in iure suo cuiuslibet tribuendo: ex quo factum est, ut diuinus sermo illos Deorum uocet nomine. Merito igitur ad te, ueluti terrarum quandam Deum, pertinent, quæ de supremo & cælesti Deo tractantur, cuius omnis est potestas, etiam ea, quæ uobis commissa est. Quæ præterea tractatio ab ullo magis debet desiderari? Si enim amplitudo quæritur, nulla hac sublimior. Si utilitas, non alia fructuosior. Si iucunditas, quæ iucunditas potest esse maior, quàm sermonibus his uacare, quibus de æternæ uitæ præmiis, deq; suprema illa felicitate admonemur? Nostra enim conuersatio, (ut inquit Apostolus) in cælis est, quibus etiam in hac infima, & tenebrosa terrarum sede

de iacentibus dicitur Saluatoris ore, Regnum Dei intra uos est. Et, A diebus Ioannis Baptiste regnum celorum uim patitur, & uiolenti diripiunt illud, quo fit, ut Socratis illa ratio, de qua initio dixi, magis atque magis uideatur incepta, si arceat à cælestibus, quorum non solum inspectio, uerum etiam directio permittitur. Est consuetudo, ut ij, quilibet suos Principibus dedicant uiris, laudes eorum prosequantur. Ego etsi possem recte commendare te coram, non tamen debeo, ne & tu pudore lussundaris, & ne ego quoque turpissimam adulationis figuram existimer induxisti. Cohortari etiam non audeo, quoniã consilij & ingenij satis est in te, ut possis pulcherrima quæque tibi proponere eaq; æmulari. Illud breuiter dicam, te in animis hominum spem amplam concitare. Sperant Mantuani ciues tui (si longæ uos Deus tibi concesserit annos) fore ut in administratione imperij cedas maiorum tuorum nemini. matrem genus considerant, in quo uiri clarissimi floruerunt: sed illis magis est in conspectu paternum. Meminerunt Federici patris, & Francisci aui. De altero Federico, Ludonico, & alijs maioribus tuis audiuerunt, ut magna gesserint, & se summis ætatis lux Principibus æquauerint: horum tẽ similem futurum in uirtutibus capessendis arbitrantur. Ego, si ad uirtutes cohortandus esses, te potissimum ad iustitiam cohortarer, eamq; uirtutem conferem tibi potissimum colendam, sicut hæcenus coluisti. Nihil enim æque fulget in Principe, quàm iustitia: hæc si adsit, omnia decus, ordinem, dignitatemq; suam seruant: sin absit, nihil differunt regna à latrocinij, ut Augustini uer sententia: præclareq; respondisse fertur Agesilaus Lacedæmoniorum rex, quum ab eo quæreretur, utra esset uirtutum præstantior, iustitia, an fortitudo, Nihil (inquit) fortitudinem opus fuerit, si iustitiæ omnes inhæremus. Recte etiam Aristoteles in Ethicis. Præclarissima (inquit) uirtutum omnium iustitia, cui, ut Euripides aretatur, non potest matutina aut uespertina stellarum claritas comparari. Verum ut ad libros meos reuertar, eos olim elaboratos, nuper editos, tibi offerre non dubitauim, ijs rationibus protectus, quas antea expressi. Quod superest, rogandus uideris (quod etiam rogo) ut lata ipsos suscipias fronte, quod quum feceris, morem humanitatis tuæ seruabis, & me beneficijs tuis auctum arbitror.

bitrabor.

.om .noyid ,d .oqooia .oio .oi

1900-1901

INDEX RERVM, QVAE HOC IN VOLUME CONTINENTVR.

Numerus paginarum describitur, & a priorem paginæ partem,
b posteriorem significat.

<i>Vtrum Theologia sit scientia.</i>	4. b. 105. a.	<i>De predestinatione.</i>	
<i>Quod sit eius subiectum.</i>	4. b.	<i>De beatitudine.</i>	128. b.
<i>Qui finis.</i>	4. b.	<i>De Dijs gentium.</i>	10. b. 18. a. 44. b. 52. a.
<i>Vnde sumpta, & à quibus tradita.</i>	4. b.	<i>De Celo, Sole, Luna, Sideribus, terra, utrum</i>	
<i>Vtrum sit certior ceteris artibus.</i>	4. b.	<i>Dijs fuerint, & quare olim Dijs existimati.</i>	53. a.
<i>Vtrum nobilior.</i>	4. b.	<i>diffuse.</i>	
<i>De scientia, fide, opinione.</i>	10. a. 20. b. 33. a.	<i>Dei nomen communicatum fuisse pluribus inferioribus remota substantia & cur. fo.</i>	19. a. 72. b.
<i>Vtrum Deum esse sit per se notum.</i>	5. b. & 22. b.	<i>De veteribus Poetis Theologis.</i>	49. b.
<i>Vtrum sit demonstrabile.</i>	6. a.	<i>Philosophorum opinione de Deo</i>	11. a. & 49. b.
<i>Vtrum Deus sit. Initio secundi libri, et terti, & quarti.</i>		<i>cum pluribus sequentibus.</i>	
<i>Vtrum sit primum cognitum.</i>	5. b.	<i>De creatione mundi</i>	4. a. 28. a. 63. a. 102. b.
<i>Vtrum ostendi possit ex eo, quoddam sine Daemonem.</i>	8. b. 18. a.	<i>De materia prima, et eius comparatione ad Deum, et utrum aeterna fuerit, an creata.</i>	36. a. 71. a.
<i>Vtrum ex communi gentium consensu.</i>	10. b. 17. a.	<i>De calo empyreo.</i>	94. a.
<i>A paucis omni tempore cognitum fuisse uerum Deum.</i>	41. b.	<i>De malo & eius causa.</i>	129. b.
<i>Cognitioni Dei imitandum, ut ametur. In proæmio operis.</i>	& 21. b.	<i>Peccatorum non esse causam Deum. Initio duodecimi libri.</i>	
<i>Quæ & quanta sit utilitas in Dei cognitione, & quæ illam impediunt. In proæmio operis.</i>	& 16. a.	<i>De productione Angelorum, natura, pulchritudine, & eorum ministerio.</i>	61. a. 74. a. 76. b.
<i>De eius simplicitate.</i>	29. b.	<i>De Daemonibus & eorum uaticinijs, miraculis, & potentia, & impugnatione hominum, et nequitia.</i>	72. a. 80. a. & libro octauo per totum.
<i>De perfectione.</i>	31. a. et b. 35. a. et 105. a.	<i>De Heroibus, Genijs, & laribus.</i>	76. a. 92. b.
<i>De bonitate.</i>	36. b. 120. b.	<i>De origine humanorum animarum.</i>	23. a.
<i>De infinitate.</i>	104. b.	<i>Cur hominem crediderit Deus.</i>	119. a.
<i>De existentia in rebus.</i>	106. a.	<i>De fato, fortuna, casu.</i>	94. b.
<i>De immutabilitate.</i>	31. a.	<i>De beneficijs Dei erga homines.</i>	37. a. 121. a.
<i>De aeternitate.</i>	18. a. 51. b.	<i>De dilectione, quam homines debent Deo.</i>	19. b. & 36. a.
<i>De unitate.</i>	19. b. 50. b.	<i>De similitudinibus & comparationibus rerum ad Deum.</i>	29. a.
<i>Nym corporeus sit.</i>	19. b. 34. b. 41. a.	<i>De monstrosis gentium figuris.</i>	99. b.
<i>Quomodo cognitus fuerit ab hominibus, & à quibus, & an corporis sensibus inspicere potuerit.</i>	30. b.	<i>De caeremonijs indaicis sublatijs.</i>	47. b.
<i>De nominibus eiusdem.</i>	132. b.	<i>De sacrificijs ueteris & nouæ legis.</i>	
<i>De scientia.</i>		<i>De ecclesia Christi initio, & moribus.</i>	13. b.
<i>De ueritate.</i>		<i>De eiusdem progressu.</i>	
<i>De uita.</i>		<i>De Mahumete eiusq; legibus.</i>	157. a.
<i>De potentia.</i>	103. a.	<i>De Antichristo.</i>	
<i>De uoluntate.</i>	128. b. 131. b.	<i>De mundi ruina.</i>	
<i>De amore.</i>		<i>De ultimo iudicio.</i>	
<i>De iustitia, & misericordia.</i>		<i>De sanctorum gloria, beatitudine, & fine.</i>	20. b.
<i>De providentia. Libro decimo & undecimo per totum.</i>			21. b. 36. a. b. 120. a.
		<i>De Damastorem panis.</i>	

Ex Hieronymo, Augustino, Dionysio Areopagita, Chrysostomo,
Lactantio, Petro Lombardo, Bernardo, Thoma
Aquinate, & alijs sacris Theologis.

MARCI ANTONII NATTAE

ASTENSIS DE DEO

LIBER PRIMVS.

PROOEMIUM.

OMNES ego homines existimo cuncta ipsorum bona à summo & immortali Deo petere oportere, de quo pendent uniuersa, & qui (ut ait Comicus) habet, quod det, & dat nemo largius. Maxime autem uoris omnibus optandum & expetendum duco, ut sui ipsius notitiam præbeat, seq; abditum & quasi in occulto agentem retegat, quatenus mortalis aspectus sustinere potest. quo quidem glorioso munere nec ipse maius tradere, nec nos suscipere melius ualeamus. Nam quum aurum, argentum, opes, copias, potentiam, amicos, formam, uires, ualitudinem, genus donat, non contemnendis quidem donat muneribus, sed ea tamen, quæ non modo si ipsi, sed uirtutibus fuerint collata, fordescant. Virtutes autem ipsæ impiæ sint quodammodo, & destabiles, & illo indignæ nomine, nisi ad ipsum tanquam ad ultimum earum finem referantur. Ergo quum ad eum tendant & spectent omnia, hæc etiam; quæ in nobis sunt meliora, cuncta etiam ab eodem proficiantur, existimandum est tantam inesse ibidem præstantiam, quantam nec uerbis dicere, nec cogitatione assequi possumus. Nihil certe illo perfectius, qui cetera perficit. Nihil illo sublimius, qui sublimitatem rebus dedit. Nihil pulchrius eo, qui ipsius pulchritudinis lex est & regula: Nihil denique humano generi excellentius exhibere potest se ipso, quod efficit, dum sui ipsius speciem cognoscendam inspectandamq; permittit. Hoc dum agimus in terris, imitamur cælestem illam uitam: Nam postquam illuc peruenimus (si modo per eius benignitatem peruenire liceat) pleno fruemur diuinitatis ipsius conspectu, & animus assequetur quod nunc quasi per somnium inquiri: inquiri enim se summo & perfecto, & omni ex parte cumulato bono expleri atque saturari. Est enim Dei cognitio, quæ hic ostenditur, ueluti gradus quidam ad illam perfectissimam cælestem, qua in patria abundabimus, quæ omni uoluptate, tum faciat, tum alliciat ad se se & tenebit. Sed non poterimus supremæ illi inhaerere, nisi hanc prius terrenam, qualis qualis ea fuerit, habuerimus: illa nos reijciet à sui complexu, nisi antea curæ fuerit hanc eius germanam in terris agnoscere. Itaque cuilibet, qui de salute sua cogitat, necessaria est, sed non quàm necessaria, tam etiam facilis. Nam quum omnis humana cognitio à sensibus ducat exordium, & quo unumquodque ad sensus succedit propinquius, eo sit notius, propterea sit, ut quod omni ex parte refugit sensuum notitiam, obscuritatis plenissimum habeatur. Itaque difficile est aliquid corpore uacans cogitare, quanto difficilius erit percipere animo & fixum tenere id de quo nunc agitur, esse uidelicet incorpoream quandam naturam, quæ æterna sit & infinita, quæ extra omne tempus sit, quæ nullo claudatur loco, cuius non sit numerus sapientiæ, potentia, bonitatis, quæ omnia hæc condiderit sustineat, temperet, moderetur. Debebat quidem id quod magis est, immo quod solum uere est, esse notius pro magnitudine suæ substantiæ & nobilitate, quàm reliqua omnia, quæ infra eam ualde iacent & uix sunt, idq; fieret, nisi quod humanus animus his terrenis membris clausus, atque haud scio an oppressus inhæret maxime sensibus, quos primos habuit scientiæ duces, & à quibus impellitur ad imagines rerum, quas ipsi suggerunt, adeo ut plerumque alia non putet existere,

B re,

re, nisi quæ corporis instrumento percipiantur. Hinc alij nullum esse Deum, alij corpus esse aliquod ueluti Solem & Lunam, alij humana præditos forma Deos docuerunt. Non enim poterant discedere à sensibus, non imagines relinquare corporalium rerum, quas sibi stolide fabricarant. Ex horum opinione inductus est his in libris Theophilus, qui neget Deum esse ullum, nisi is oculis uideatur, auribus audiat, manibus tangatur, & ita sibi ostendi requirat, non quo pertinaciter huiusmodi insaniam defenderet: id enim longe abest à Christiani hominis pectore, sed ut uiam faceret disputationi, quo liquidius ueritas innotesceret, si has ipse susciperet partes, & ex aduerso ostenderetur in Dei cognitione sensus omnino esse deferendos, quod etiam factum arbitror: nam ita progreditur sermo, ut à sensibus paulatim se attollat ad rationem rerum harum, quæ tempori & transmutationi subiacent. Ab ea deinceps ad illam alteram superiorem rationem confurgitur, per quam æterna & immota speculamur, ita ut lucis aliquid in quæstione proposita emicuerit: nam plene perspicui non posse, dum mortali hac uita tenemur, perspicuum est. Quod si quis magis intrare uelit, non contentus aliquid uidisse, obruetur profecto magnitudine tantæ cognitionis & tantæ Maiestatis splendore cæcabitur. Sobrietas igitur laudanda in inquisitione infinitæ rei, de qua tantum sumendum ad notitiam, quantum satis sit ad salutem, imitatione eorum qui fontem petunt. nam hi non necesse habent tantum haurire, quantum uena diues effuderit, sed quantum moderatas fauces mitiget, ne forsitan plus iusto sumpta illimis uana noceat, quæ modato tracta gutture profuisset. Nunc mihi iure facturus uideor, si initio huius descriptionis adhortor cunctos mortales, ut operâ impendant huic inquisitioni, qua nulla sublimior, fructuosior, dulcior, aut etiam ipsi Deo gratior: nam in sacro Psalmo canitur. Deus de celo prospexit super filios hominum, ut uideat si est intelligens aut requirens Deum. Non uult Deus se esse incognitum, sed gaudet amatque cognosci, non quia de cognitione hominum crescat ille, sed quia crescimus ipsi tam sublimem, tam absolutam, tamque beneficam naturam speculantes. Nunquam nisi cognitus fuerit, diligere poterit toto pectore: quod fieri tamen ille prouentus nostri gratia requirit. Verissimumque illud non posse humana cognosci, nisi prius diuina cognoscantur, quæ rationem Aristoxenus Musicus ab Indis emanasse contendit, quemadmodum ab Aristotele, deinde ab Eusebio relatum est. Indum enim quendam ferunt Athenas uenisse: Socratiq; colloquentem quæsiuisse de eo quomodo & quid faciendo Philosophus esset, quumq; Socrates respondisset, si quomodo uiuendum sit homini consideres, risisse Indum atque dixisse neminem posse recte humanas res intelligere, qui diuinas ignorat. Si igitur diuinorum nunquam antea notitiam, qualem oportebat, habuimus nunc saltem habere curemus. Sic noscemus, quæ nostræ sint partes, quid nostro incumbat muneri & officio, quonam more, & quibus cum uirtutibus sit uiuendum: ante omnia uero ipsum Deum bonorum omnium fontem maxime diligemus. Præmia autem uirtutum erunt non arboris cuiuspiam rami implexi crinem regentes nostrum, non publica conuiuia, non inauratæ statuæ, non uulgi plausus & acclamatio, non aliud, quid huiusmodi frivolum & uanum, sed perpetuæ uitæ collatio, & inter filios Dei annumeratio, & cum Angelicis choris gaudiorum communicatio, & ante regale solium assidua statio, immo ipsius regalis uultus benefica contemplatio. Sed nescio quomodo tantis præmijs neglectis cuncti pene mortales aliorum ferantur, nisi quod cogitanti unde id sit, apparet id quod impedit cognitionem Dei, asferre quoque impedimentum, ut minus diligatur, in quo uno summa omnium uirtutum consistit. Enimuero quum Deus maxime omnium cognitioni sit expositus, tamen ut à multis minus cognoscere effecum

fectum est, quia quum (ut prædiximus) homines ex animo constemus & corpore, cognitionemq; omnem à sensibus corporis primitus accipiamus, & horum ministerio species rerum & similitudines animo imprimantur, plerique existimauerunt nihil aliud esse in rebus, nisi quod sensus tradere possunt, ne as sentientes quidem rationi, nisi eidem sensus suffragentur, qua in sententia Aristotelem fuisse uidemus. Pari ratione factum est, quod quum Deus summe sit diligendus propter immensam eius bonitatem, tamen illum minime amemus, quia in amore ei præferimus, quæ corporis sensus prima habent & suauia esse ostendunt: Quam ob rem sapientium est uirosum, qui Deum non cognitione solum, sed etiam dilectione cupiunt attingere, non summam rerum sensibus credere, sed rationi, quæ arcem in homine obtinet iudicij, & quæ sensuum etiam discutere uisa iustisq; examinare ponderibus potest: Ipsæq; imprimis rogandus Deus pater omnis ueritatis & bonitatis, ut quoniam de ipso nunc agitur, & nostrum sine superna ope nihil est, dignetur mentem nostram lumine suæ sapientiæ illustrare, & pectus diuinæ caritatis igne inflammare: Sic enim fiet, ut & quæstionis huius gravitatem sustinere, & amicitiam eius bene uolentiamq; obtinere ualeamus. Veteres non nulli tantum huic cognitioni tribuerunt, ut dicerent id in homine miraculorum omnium esse maximum, quod tam longe positus à diuinis, diuinam potuerit inuestigare naturam. Illud certe constat tanti esse hanc cognitionem, ut si adsit, nihil obsit ceterorum ignoratio. Sin absit nihil profit ceterorum cognitio, quod si quispiam hanc habeat cum ceteris omnibus simul, id est si Deum & cetera norit omnia, non propter illa beator, sed propter Deum solum beatus. Ipse denique sermonum horum est materia & præcipuus finis. Nam (ut in unam dirigam omnia summam) non alia ratione aliquid de Deo audiendum diligentius, nisi ut auditus diligentius cognoscatur dilucidius, cognitus dilucidius, ametur ardentius, amatus ardentius, colatur uberius, cultus uberius, possideatur felicius. Et hæc quidem ita se habent. Ceterum multa hic festiue & urbane dicta: quod Socraticorum more factum est, qui ita intendere animum rebus infspiciendis putabant oportere, ut eundem tamen festiuitate aliqua sermonis relaxari uellent: Nam & citharæ, & arcus nerui remittuntur, propterea quod assidue intenti remolefcunt, & minori sunt usui. Ipsa quoque natura rerum machinata est plurima, ut laboris & quietis uices alternarent: nam uigiliæ opposuit somnum, lacrymis risum, ambulationi sessionem, gymnasticæ musicam, procellis serenitatem, bello pacem. Hanc tantam naturæ prouidentiam imitata est in urbibus hominum solertia, dum ludos, spectacula, choreas, cantus, certamina, fabulas, conuiuia, & multa alia ludicra comparant, & festos addunt dies profectis animi causa, quo effugiant mordaces sollicitudines, & à laboribus subleuentur: nemo enim fatigationem corporis & contentiorem animi ferat assiduam. Ergo illa sequuntur & oblectantur, ut ea habeant tristitum acerborumq; solatia. Similiter athletæ, qui olim ad firmum corporis habitum & ualidum obtinendum robur se se exercebant, tempestiuam relaxationem summo pere curabant, eamq; in magna athleticæ exercitationis parte ponebant. Et rudes quidem homines & indocti ita. Docti autem uiri, quorum maxima in sermonibus uirtus, ioca serijs immiscent, quibus exciteretur auditor, & exhilaretur, & ad reliqua percipienda uegetior reddatur: Non enim id unum illi spectant, ut risum moueant, sicut comici solent: sed prodesse conantur egregia quæque & utilia tractando, ad quæ si alliciunt ceteros iucunditate dicendi, tantum abest, ut uituperatione sint digni, ut gratiæ sint habendæ potius, quod instituitur & erudiunt cum delectatione & suauiter detinent animos audire aliquid de re & discere cupientium. Nam ut quidam optime dixit.

DIALOGI PERSONAE

5

Theophilus eques Ricardus Theologus
Heraclitus medicus Marcus Iurisconsultus.

FORTUNA in fori porticu, quæ è regione diui Secundi posita est, deambula-
bant Ricardus Theologus, Heraclitus medicus Tadei filius diferentes inuicem, ego
me tertium inferens commiscere pariter sermones capî, qui quales fuerint, nihil nunc
refert memorare. Accessit postmodum Theophilus eques, de cuius ingenio & mori-
bus, antequam sermonem aggredior, qui cum eo habitus est, referre statui. Is nobili
& amplo genere natus fuit: Diuitiis abundans splendido & magnifico cultu dege-
bat, ita tamen ut pro copiis & facultatibus sumptum faceret: magnas amicitias & cli-
telas habebat, quas summo studio retinere studebat: & quamuis armorum studio tene-
retur, ut qui equestri præditi fuerat dignitate, tamen magnam temporis partem di-
sciplinis liberalibus impartiebatur: nullus fluebat illi dies, quin aut legeret aliquid, aut
audiret. Varium eius ingenium fuit, acre, & uehemens. Solebat sæpius in contentio-
nibus inferioribus partes suscipere: quo ingenia aduersariorum tentaret, & quid possent
uideret: simul etiam quia ueritatem rerum non facile percipi posse arbitrabatur: nisi
ex contrariarum rationum collatione: proponebat frequenter aliquid, non quòd ipse
illud quod assererebatur sentiret, sed quia quid ex altera parte dici posse, cognoscere cupie-
bat. Quamobrem promptus erat ad laudandum, si quem ingeniose disputantem au-
disset, & facile cedebat meliora sentienti: nemo enim minus pertinax in opinionibus
fuit: Multus inerat in sermone lepos, multæ facetiæ, & paratus ex tempore aliquid con-
fingere: quod à ueri fide non abhorreret. His artibus magnam sibi uulgo beneuolen-
tiam conciliabat, idemq; sapiens uir & disertus habebatur. Hic autem sermo, qui his
libris continetur, & cuius ipse potissimum auctor fuit, iandudum habitus est quum iu-
uenis adhuc esset: post quem diu uixit, & iam senectutis limen attingens ab humanis di-
scessit. Dicendum etiam aliquid breuiter de Ricardo & Heraclito, qui duo etiam his
sermonibus interfuerunt, uel potius pars eorum quædam fuerunt: Et de Ricardo qui-
dem Franciscano possum dicere non solum ipsum Theologicis litteris instrumtum fuisse,
sed in quibus excellebat, sed Poeticis pariter & Oratoriis, quod raro in illius ordinis
uiris contingit, ideo eius oratio ueluti à fonte quodam eloquentiæ manans summam
audientium admirationem concitabat: Is principatum sermonis tenere non potuit, ob
summam senectutem, quæ cum grauis est omnibus, tum his præcipue, qui superiori æ-
tate summos labores tolerauerunt. Demum is fuit Ricardus, cui graue & eruditum di-
cendi genus obuenerat. Heraclitis uero quis? Ille non minus facundus, ac disertus fuit:
immo plenior & floridior de eius ore fluebat oratio, nec facile reperiebatur, qui illum
dicendo æquaret. Medicum se dici & haberi cupiebat, utpote qui in restituendis ægro-
tis plurimum studij operæq; poneret. Veruntamen non medicinam tantum coluerat,
sed etiam philosophiam, quam usque adeo tenebat, ut cum excellentibus huius tempe-
statis philosophis compararetur. De Marco Iuriscōsulto, quid dicam? Nemo mihi no-
tior: nemo propinquior: nemo denique amicior. Itaque laudes eius referre præter-
mitto: ne quibusdam uidear in homine hoc laudando plus æquo amicitie indulgisse: Is
in Dialogo isto primas obtinet, quia omnia latius ab eo explicantur, non quod alii
partibus suis defuerint, sed quod Theophilo sciscitanti, & omnem sere lapidem commo-
uenti, se magis præbuit. Ergo (ut ad initia sermonis huius redeam) quum Theo-
philus nos tres colloquentes à platea usque ultima uidisset, iter ad nos festinus diri-
gens magno clamore unumquenque nostrum nomine compellans sa' urabat. Ve autem
propius constitit. Quidnam contigisse (inquit) dicam, quod hic astare uideo tria-
trium maximarum disciplinarum lumina? certe præclaro mihi nunc frui uideo conspe-
ctu. Nam quum tria sint in hominibus genera bonorum: una animi, altera corporis;
tertia fortunarum, his bonis regendis, augendis atque conseruandis tres præsum ar-
tes, quas in hoc choro adesse perspicio. Theologia nanque præstat, ut instrumtum uir-
tutibus animum geramus: Medicina, ut ualido simus corpore: Ius ciuile, ut quiete for-
tunis nostris fruamur. Hæ tres artes mihi maxime probantur, quod naturam, ut opti-
mam uitæ ducem sequuntur. Nam ius ciuile omne, (ut de eo primum loquar) è natu-
ræ fontibus deducitur: nam iuris præcepta sunt hæc, honeste uiuere, alterum non læ-
dere,

dere, ius suum unicuique tribuere. Medicina uero id agit tota, ut naturæ habitum in corpore hominis conferret, & si quis ab eo labatur, in eundem restituat. Quid de Theologia dicam, quæ Dei iussa, consilia, uoluntates enunciat? potest ne dici non hanc à natura non proficisci, quæ omnis naturæ Deum sequitur auctorem? Hinc etiam fit, ut hæc artes minime sint falsæ, quando scilicet pro uiribus naturæ uestigiis inhæreant. M. A. R. Quid ergo Theophile? In nullas artes falsas esse putas? T. H. O. Nullas equidem. M. A. R. Dic mihi: andisti ne unquam fuisse olim Zeuxim quandam, qui peregre pingere? T. H. O. Audiui equidem fuisse: gloriâque, quam is penicillo contulit, nota est mihi. M. A. R. Illam præterea à Regibus & populis, quibus opera sua traderet, ingentem pecuniam retulisse, & ea ratione opes confluxisse, non ne hoc quoque pariter audiisti? T. H. O. At te nuuc primum, sed simile ueri sit id contigisse, quum perbelle pingeret. Sed quid hoc ad te, qui male pingis? M. A. R. Aduerte si libet. ego enim picturæ artem non calleo, sed huc tendo, ut ostendam picturam artem esse fallacem, immo omnium fallacissimam, quamuis olim magno in honore fuerit, & nunc etiam sit. Si quidem ipsa per se nihil facit, sed facientem imitatur: Pictor enim non creât hominem, sed hominis imaginem, non condit urbem, sed urbis simulacrum. Sic de cælo, terra, mari, sideribus, fluentis, & summatim de ceteris omnibus, pictura expressis dicendum est, quæ non sunt, & ad hoc tendunt, ut esse uideantur, adeo ut picturas uigilantium esse insomnia non dubitem dicere, si quidem in illis non res ipsæ, sed rerû duatætaxat imagines se ostendunt. Vide igitur quo modo hanc ueram esse artem deiecas, quæ nihil exhibet ueri. T. H. O. Immo plurimum exhibet ueri. Nam etiam non ueras, ueras tamen rerum præbet imagines: non enim ficta imitatione fingit, sed uera, & habet, ut mihi uidetur, ars hæc hoc admitabile, quod de falsitatis campo ueritas eius insurgit: Nam proferens, quod ad aliud falsum est, uerum suum ostendit. Ex hoc perspicitur, quod modo dicebam tanto artes esse meliores, quanto magis naturam imitantur. nam pingendi ars ita demum est in honore, si exhibet res ueris (quam fieri potest) proximas, ita ut in eis sensus fallatur. Tunc capiuntur homines pictis, ubi quam propinquissime ad naturalem formam accedunt. Solemus tunc picta neris & uera pictis conferre. Veluti quum speciosam aspiciamus mulierem, dicimus eius extolles formam nos pulchram picturam uidere. Rursus si pictam aspiciamus, eam ut spirantem prædicamus. Extant præclara epigrammata penes Græcos in Myronis bucculam, quæ ille uiuæ simillimam effinxit, ita ut opus illud uersibus etiam summorum poetarum fuerit nobilitatum. Nec desunt etiam penes Latinos, qui picta fictaque, nobilissimæ artificum opera tanquam spirantia landarent, quale illud est de piscibus sculptis.

Artis Phidaicæ toteuma clarum,

Pisces aspiciis: adde aquam, natabunt. Et aliud de lacerta calata.

Inserta phialæ Mentoris manu ducta

Lacerta uiuit, & timetur argentum.

Quid igitur? Veras exhibet nobis res pictura? minime, sed ueri imitatrices, & nere falsas, ipsa tamen uera existens: uam ueris ludit coloribus ad ueri speciem referendam ex arte collocatis, simile quid sit in tragædiis: Nam qui illic Priami, nel Hectoris pampsit sibi personam, falsus est Priamns, uel Hector, uerus tamen tragædus. M. A. R. Papatò Theophile quomodo cogis me admirari sapientiam tuam? quam apte & breuiter ostendisti, unde ars pingendi uerax sit, nec à falsitate tamen discedat, quod fieri posse non uidebatur. T. H. O. Nec uideatur tibi Marce mirum, si ars appetit naturam æmulari, quoniam artis est maxime proprium artem dissimulare. Nescio enim quomodo delectentur magis homines naturalibus, quam artificiosis. Hinc pictura non mouet, nisi imagines referat pene uiuas, & in fontibus placet magis uiridis mœnus, quàm marmora: Laudaturque domus, quæ longos prospicit agros.

Ipsi summi Oratores summe cauent ne cõpositam & elaboratam asserere uideantur Orationem, sed quicquid dixerint, id sponte sua nulla meditatione fluere existimant. Ac quantum sermo in affectatus placeat, illud maxime indicat, quod nullus est tam ferreus, qui non pnetorum sermonibus præ omnibus delectetur, quoniam nulla inest suspicio, quod compositam & præmeditatam asserant loquutionem, sed nox illorum, uox ipsius naturæ esse uidetur. Demum probantur magis, quæ sunt naturæ, quàm quæ sunt artis: hæc enim humani sunt ingenii facultate, illa iam à Deo speciem suam susceperunt, ideo pulchriora sunt & perfectiora, & quod his consequens est, iucundiora.

R. C.

R 1 c. Atqui si naturalia opera tantopere probantur: quanto magis eorum fabricator Deus probandus est: nullum enim opus par esse potest artifice. Quid enim est tota terra? quid totum mare? quid cælum? quid Sol & Luna? quid omnia sidera? quid innumerable exercitus Angelorum? Horum omnium nouimus quendam esse creatorem, qui quicquid in istis pulchrum est, uarium, elegans, magnum, floridum, depictum, longe perfectius in se ipso continet: ipsum inspicere, diligere, ipsum totis præcordiis sistere debemus. T H E O. Video iam mi pater quid agas: id enim agis, ut artem tuam Theologicam nobis commendes. R 1 c. Non ego ambitione moueor, nec tangor nominis gloria: uuum hoc me mordet, quod Deus, sine cuius cognitione & ueneratione non est homini salus, ab alijs non curetur, à multis contemnatur, à plerisque nullus esse credatur. Res autem mihi eo uidetur indignior, quo potentior ille, & erga humanum genus benignior. Hunc uanque Deum non timor creauit, non error finxit: non opinio hominum confutuit, non casus aut fortuna formauit, non ars fabricauit, non natura in tempore produxit: sed ab omni æternitate fuit immensum quoddam & infinitum bonum, ingentium, omnipotentissimum, beatissimum, omnium rerum causa & origo, nullius egens, sed quo egent omnia, cui reliqua comparata tam nihil sunt, ut non esse uideantur. Omnia, quæ fuerunt, sunt, erunt, quamuis præuisa, tæ tamen nondum extabant in illo immenso æternitatis spatio: nemo adhuc cælum fabricauerat, uon circumuolebantur hi cælestes orbes continuis diebus ac noctibus: nec iaculabatur sol diem fulgentissimis lucis suæ radiis, nec noctu argentea fulgebant luna inter minora sidera: non cadebant de nubibus pluuiæ nulla extante terra: nec tonitruum strepitu concutiebatur aer, qui nullus erat: nec aquæ pisces, nec siluæ feras tegebant: nullum enim erat terrestre: nullum aquaticum animal: Non Angeli assistebant Deo, non homines illi suspiciebant: nam nec homo ullus, nec Angelus notus aut natus erat: nihil erat in rebus, quod tanti numinis potestati obtemperaret: nihil quod eius bonitatem ostentaret, non denique materia erat, non species, nullus locus, nullum tempus. Solus Deus in se ipso (ut sic dicam) glomeratus fruebatur se ipso omni beatitudine redundans: diues immensis suis opibus, gloriosus tam alto folio Maiestatis: cui nihil addi, nihil detrahi alienis uiribus potest: Hic ergo Deus, immensus loco, æternus tempore, infinitus potestate & bonitate: uniuersitatem hanc rerum de nihilo erexit, uoluitq; cognosci, quis & quantus esset ille, qui hanc tantam molem, tam nariam, tam depictam, tam certis euntem pulsibus potest: cognosci autem ab hominibus cupiebat, quos intelligentia & ratione armarat: & quorum potissimum causa illa condiderat: Ipse hominem te cto, cibo, ueste, igni, aquis, ligno stabiliiuit, gemmisq; eundem & pretiosis metallis adornauit. Ipse cælum sideribus, aerem uolucris, mare piscibus, terram quadrupedibus instruxit, uoluitq; ut ea cuncta humanis uisibus inferuirent. Si amplitudinem rerum, pulchritudinem, descriptionem, earumq; efficientiam consideres, magnificientissimus Creator, sapientissimus artifex dici meretur. Sin ad hominum utilitatem respexeris, beneuolentissimi etiam patris personam induisse uidebitur: Attamen quum hæc ita essent, pauci inuenti sunt in tanto hominum numero, in tot ætatum successibus, qui hunc uerum Deum cognoscereut: & ex his, qui cognouerant, non omnes sicut Deum glorificauerunt, sed ad idola deflexerunt, multis dijs falsis cultum uni uero debitum impendentes. Multi etiam dicunt Deo, ut penes Iob legimus. Recede à nobis, scientiam uiarum tuarum nolumus. Quis est iste omnipotens, ut seruamus ei? & equid nobis prodest si orauerimus illum? Hæc ubi dixerint, cogitauerint, reliquum mortalis huius uitæ iter magna in cæcitate ire pergunt, mox ubi tenebræ mortis eos apprehenderint, in inferiores alias descendunt tenebras alterius durioris mortis caliginis operatas. Quod si difficilis inuentu esset hic Deus, si difficilis comparatu, forsitan aliqua esset excusatio nolentium laborare, sed præberet se ille obuium omnibus, ubique adest, non necesse est ei, qui Occidentem incolit, ad Orientem nauigare, ut illic Deum inueniat, immo ne necesse quidem est ullo uti corporis motu: commoue te tantum animo, & appareat tantum te uelle quærere: & ecce tibi ille præsto fuerit cum immenso fulgore. Nulla res inter mortales tam uilis tamq; exigua, quæ solo noto acquiratur: solus Deus nro suspirio, uno gemitu, immo uno desiderio acquiritur. Hoc præceptum de colendo Deo, primum est è decem, quæ Moses de monte in duabus tabulis lapideis Dei digito inscripta tulit: Quid? quod primum etiam fuit penes ceteras nationes? tam et si illæ non unum, sed plures Deos sibi colendos existimarent: Notissima

debeant humanæ salutis, quam sola Theologia docet, apparet eas esse inferiores, nam ars, quæ ad alteram ordinatur, necesse est, ut ea inferior sit dignitate. Veluti ars, quæ nauem fabricat, subicitur ei, quæ gubernat, res militaris subiacer civilis prudentiæ, quæ ciuitatis totius salutem iuuatur. Sapientiam neteres definiunt esse diuinam & humanarum rerum cognitionem. Ita sine diuinorum cognitione, ne sapientiam quidem ullam esse illi crediderunt. Ego uero præ ceteris eminere sapientia Theologum dixerim, quoniam in quolibet arte is sapientissimus habetur, qui circa totius curam versatur, & altissime causam omnium, quæ sunt, tenet, quemadmodum in ædificandi arte architectus sapiens dicitur, qui totius domus formam nouit & disponit: non ita simpliciter hoc sapientis nomen fabris tribues, qui ligna & lapides ad ædificii structuram component. Sic sapientem uel sapientissimum potius putato esse eum in arte uiuendi, qui præ omnibus altissime atque grauissime causam totius boni intelligit atque assidue contemplantur, nec eam extrinsecus duntaxat, sed intime quoque (quantum fieri potest) nouit. **THO.** Non me latet Ricarde, quam sit præstans Theologica ars. Itaque tibi facile sapientiam esse omnium artium concedo: Illud concedere nequeo ipsam duntaxat de Deo sermonem habere: quoniam & de homine, & elementis, & de pluribus aliis Theologos disputantes audiui. **RIC.** Disputare illi possunt Theophilus, de quibus dicis, nec tamen à Deo discere: quanquam enim Theologica ars non solum tractet de Deo, sed de homine & reliquis creatis omnibus. Ipsius tamen munus est principum de Deo dicere, cetera ita tractat, ut sunt in uia & ordine ad Deum, id est, ut ad illum tanquam principium & finem omnium referuntur. Itaque si nullus esset Deus, sermo Theologicus cunctis ex partibus cessaret, non haberet Theologus sublatum Deo ubi consistere & pedem figere possit. Nunc uero, quoniam & Deum esse ponimus, eundemq; immensum dicimus & infinitum, aperitur Theologo latissimus dicendi campus, ita ut quo plura dixerit, multo sibi plura reliquisse uideatur. Quis enim ualeat omnia Dei consilia, uoluntates, cogitationes, actiones enunciare? Quis infinitum illud substantiatæ pelagus explicare? Recordare Ioannis, qui ultimas Euangelii sui uerbis testatur Iesum tot alia fecisse, quæ si litteris sigillatim mandarentur, mundus libros capere non posset. Hæc demum una est materia, quæ omnium loquentium ora potest defatigare. **THO.** Postquam ingressi sumus hunc de Deo sermonem, peto à te Ricarde, ne molestum tibi sit respondere ad non nulla, quæ occurrunt. Nam sic agens uel ignoratum aliquid me docebis, uel in cognitis confirmabis. Nunquam ego auctoritatem defugiam tuam. Nota mihi iandudum doctrina sunt & eloquentia tua. **RIC.** Interroga, ut libet, nam in his, quæ certa mihi erunt, certum à me feres responsum: Sin autem quædam nenerint in dubitationem, earecum euolnere & explicare conabor. **THO.** Dic quæso, non ne conuenit inter nos Theologiam esse scientiam quamdam diuinitus reuelatam? **RIC.** Conuenit. **THO.** Id mihi indicat ea, quæ illic traduntur, humana ratione probari non posse, ut quæ cuiuslibet ingenii facultatem transcendant. **RIC.** Recte sentis. **THO.** Quomodo igitur conuicere Theologus poterit hominem duræ ceruicis, qui neget ea, quæ sacra hæc doctrina, ut certissima amplectitur. Non enim tu eum ratiocinando conuincas, nam illa ratione ostendi non possunt. **RIC.** Nequaquam. **THO.** At inniteris reuelationi diuinæ. **RIC.** Sic est. **THO.** Dices hæc Moïse, Prophetis, Apostolis diuinitus fuisse demonstrata. **RIC.** Optime. **THO.** Quid si illæ reuelationes has reiiciat, nolit has credere? **RIC.** Impudens erit. **THO.** Non curabit ille, & si decies impudentem uocaueris, immo uicissim arguet nos impudentiæ, qui ea recipimus, quorum nulla reddi possit ratio. **RIC.** Audi nunc Theophilus, quid mihi de his rebus uideatur, immo quod de his olim didici. Facilis est disputatio, ubi inter eruditos uiros de his, quæ ad mores hominum uel ad naturam harum mortalium rerum uentilatur sermo, non de diuinis. Vbi autem de diuinis agitur, si cum eo res est, qui aliqua concedit, disputari ex concessis potest. Hinc aduersus Indæos nobis maxima pugna, quos reuincimus ex ueteri lege, quam recipiunt. Non desinimus etiam contra hæreticos certare, proferentes in eos Euangelicarum Apostolicarumq; litterarum testimonia, quæ admittunt. Sin autem is sit disputator, qui nihil concedat, sed neget omnia, qui disputationi locus relinquitur? Nam nulla ars contra negantes principia disputat, minime uero omnium sacra Theologia nostra, cuius principia non sunt per se nota, qualia sunt earum artium, quæ numerum pondus, mensuram sequuntur, nec etiam à superiore alia scientia petuntur, quemadmodum Musicus

ſu apetit principia ab Arithmetico, Architectus à Geometra: Theologia uero ſupereminet ſcientias omnes, nec ab aliqua earum aliquid expectat ad principiorum ſuorum demonſtrationem, quæ à Deo duntaxat pendent, qui bonitate diues ea hominibus pandere dignatus eſt, ideo non probantur, ſed creduntur. Super eſt ut Theologus, qui cū incredulo diſputat nullas ipſe rationes proponat, quibus doceat (non enim habet) ſed audiat contrarias, easq; diſſoluat, nam quum ea, quæ in fide religioneq; noſtra traduntur, uerſiſſima ſunt, fieri non poteſt, quin contrariæ rationes falſitati non ſubiaceant, ob eamq; cauſam non præbeant auſam ſui reprehendendi, falſorum nanque nulla eſt ſcientia. Petit autem ſua principia Theologia ab his litteris, quæ ſacræ nuncupantur, propterea quod à Prophetis & Apoſtolis diuino dictante ſpiritu emanarunt. Ceterorū uero Doctōrum ſcriptis fateor non idem tribuendum, nam horum ſententias licet in diſcepta tione, uocare: ſed non Apoſtolorum & Prophetarum, de quibus præiudicatum eſt, omnia uero à Deo ſuſcepſiſſe: Locus autem ab auctoritate, etſi in humanis diſciplinis imbeciſſiſſimus, in diuinorum tamen tractatione efficaciſſimus eſt, idq; omne Theologicum firmamentum. Cur autem hæc ita ſe habeat, faciliſſime dignoſci poteſt, nam diuina humanum omnem transcendunt capum, nec aliter hominibus innotuerunt, quàm Deo tradente, qui non fallit, nec fallitur, ideo in his firmiſſimum telum auctoritas, reliquæ inferiores diſciplinæ tractantur ratione ab homine, qui faciliſſime argumentando labi poteſt, ideo illic non tam, qui dicat, quàm quare quiddq; dicatur inſpicendum eſt. Summatim autem, ut loquar, ratio præualeat in humanis, in diuinis auctoritas. **TH** **o.** Dicis ut audio auctoritatem in diuinis pernoſcendis potiſſimum præuolare. **R** **c.** Dico equidem, nec mto dictū. **TH** **o.** Non igitur Deus res eſt per ſe uota? **R** **c.** Fateor: Illa enim per ſe nota dicimus, quorum cognitio inſixa eſt animis, & pene nata cum illis eſt, ita ut contrarium dici nequeat, nec ab aliquo dicatur, hæc principia naturæ uocant philoſophi, quæ nulla egent probatione, immo nec probari poſſunt, ſed eius conditionis ſunt, ut admittantur paſſim ab omnibus contradictæ nomine. Viſidiſti ne unquam aliquem tam inſipientem, qui neget felicitatem homini expedire? neget proprium id eſſe, quod uni ſoli: commune, quod pluribus cōpetit (neget auctorem priorem eſſe opere, quod condidit? qui intelligens quid ſit totum, quid pars, non aſſerat totum maius eſſe ſua parte? qui præterea dicat lucem & tenebras ſimul eſſe poſſe? Certe uenimem uidiſti. Horum nanque natura humanis animis certam inſudit cognitionem, & ita certam, ut probationem non requirant: fidem enim illa faciunt per ſe, nec ab aliis ſumunt. Sunt etiam quædam, de quibus inter ſapientes tantum conſtat, ita ut contra nullus diſputet, neſuti incorporalia locum non occupare. At Deum quidam multi docti & indocti auſi ſunt negare? ponentes nullum eſſe, quemadmodum nuper te ex libro Iob docui. Sed & illud Pſalmographi idem clare oſtendit. Dixit inſipiens in corde ſuo, non eſt Deus. Immo plures id proferunt ore: Verba mihi Pharaonis resonant nunc quodammodo in auribus. Nam quum Moſes Pharaoni uerbis domini Dei nunciaret, ut populum Hebræum dimitteret. Tum ille. Quis eſt hic Deus? Domini non noui, neque Iſrael dimittam. Ex hoc ergo, quod à multis negatur Deus, intelligis demonſtratione opus eſſe ut oſtendatur. **TH** **o.** Non audeo equidem Ricarde his, quæ dicis refragari, nam & ipſe ita ſentiebam antea Deum rem non eſſe admodum maniſeſtam, propter concertationes plurimas, quæ de eo exoritur, exiſtimare tamen poſſum primum eſſe omnium, quod in cognitionem ueniat. Duc me imprimis illius amplitudo, quæ ſe ſe diſſundit ubique

o. Denique ire per omnes

uere Terrasq; tractusq; maris, cælumq; profundum.

Scriptiſſimum ille Poeta noſter ueriſſime. Deinde quum in luce diuinæ ueritatis iudicemus de omnibus: ipſe enim eſt lux uera, quæ illuminat omnem hominem uenientem in hunc mundum, neceſſe eſt ut ille illuſceſcat animo, ſicut prius neceſſe eſt oculo lucem eſſe cognitam, ut apprehendat à quod coloratum. Poſtremo quum in animis noſtris imaginem ſuam impreſſerit Deus, promptiſſime quale ſit exemplar agnoſcere debemus. **R** **c.** O mi Theophile non aurum & argentum quæris, quum Deum quæris, ſed ſublimius quiddam quod non eſt in ordine omnium, ſed ſupra omnia, ita ut omnem humani ingenii conatum illius ſuperet cognitio. Aurum nanque & argentum & huiſmodis materię copulatas homo primitus cognoscit, utens ſenſibus corporis, quos primos habet omnis ſcientię duces, res alias à materia diuiſas ſero & uix percipit, ac

ne perciperet quidem, nisi per imagines & similitudines corporeas ascensum sibi ad earum intelligentiam pararet, quanto autem tardius percipitur Deus, qui nullo genere rerum includitur, qui nihil sibi uidet simile, nisi infinito distans intervallo. Quas mihi hic similitudines ad eum, quas comparationes poteris asferre? Quid ergo? manifestus non est Deus? Immo manifestissimus, quantum in ipso est, his qui prospicere possunt, sed nos non possumus, qui ob imbecilem mentis aciem non secus ad tantum splendorem caliginis ac uespertilionis oculus ad fulgentissimum solem. Hinc Apostolus dixit. Ex parte cognoscimus, & in libro Iob legitur. Ecce Deus magnus uincens omnem scientiam nostram. Neque uero si dedit ille lumen menti, quo cetera cognoscat, ideo fit, ut ipse quoque plene cognoscatur: qui supremum omnium teuet uerticem: non etiam sit, ut nisi eo cognito non pateat iter ad aliorum cognitionem. Quid dicis (inquis) ad imaginem, quam Deus humanis impressit animis? Nam hanc pernoscentes possumus statim apprehendere quale sit exemplar. Crederem si hac imago perfecte responderet exemplari, sed tenuis ea est imago & obscura, & umbratilis quodammodo, longe denique impar exemplari: ideo nisi per exiguum & angustum cognitionem supereminentiissimi illius exemplaris tradere potest. Neque dico nunc male impressam imaginem, immo recte assero impressam: impressit enim sapientissimus artifex, sed parem infinitæ eius substantiæ effugere non potuit, nec debuit. Non possumus Theophile, dum mortali hac uita detinemur, plenam assequi Dei cognitionem. Magnum est & ualde honorificum, quod aliqualem assequamur. Audisti præclaram illam Aristotelis uocem, qua asserit melius esse, eorum, quæ prima natura sunt, paulum quid cognoscere, quam multum harum inferiorum rerum. Cogita quid nos sumus ad Deum. Nos enim uihili pene sumus ad tam ueram tamq; uiam substantiam collati, & tamen uoluit innotescere ille nobis bonitate huc enim sua impellente. Hoc admirans David in Psalmis dicebat. Quid est homo quod memor es eius? aut filius hominis, quoniam uisitas eum? Potuit ne magis inemor esse nostri? magis inuiscere? quam quum sui nobis dedit cognitionem, rudem nunc quidem & informem, & impolitam, & ueluti inchoatam, alibi tamen formandam, expoliendam, perficiendam. **THEO.** Excipio ab ore tuo Deum cognosci posse, idq; magnopere amplector, hoc autem me deducit eo, ut querendum putem unde cognoscatur: quæ uiam demonstrationis idoneæ, nam si ad auctoritatem confugimus, quia id dicatur reuelatum fuisse Prophetis & Apostolis, quibus sit credendum, res tota posita est in fide credentium: fides autem est de non apparentibus, ut Apostolus tradidit sapienter, ergo non cadit ille sub idonea demonstratione. Hoc me uehementer mouet, si Deus adeo non apparet, ut nullo demonstrationis genere ostendi possit. **RIC.** Omnis mentis tuz motus Theophile sisti potest. Si animaduertis Deum non ita omnino latere, quin plurima & manifesta sui indicia dederit. Veruntamen, quæ de Deo uere traduntur, duplici sunt in genere: quædam enim sunt, quæ humanæ rationi sunt peruia. Veluti Deum esse, & unum esse, & esse Omnipotentem, & sapientem, & mundi conditorem quædam omnem penitus humanam intelligentiam effugientia, ueluti Deum trinum esse & unum: In uno opus est fide, in altero uti possumus argumentis, quæ ostendant ignorantum. Est autem prudentis eam in unaquaque re exigere demonstrationem, quæ natura illius patitur: In his igitur, quæ sanctis uiris, uel Angelis nunciantibus, uel spiritu sacro docente innouerunt, Standum est eorum testimonio, nec nerum sit ea non continuo reicere oportere, quia humana ea ratione capere nequeamus, nam id agentes non secus amentes essemus: ac si uir rudis & illiteratus audiens à Mathematico seu Philosopho quædam proponi, ea falsa putet, quia ipse ea percipere non possit. Quanta præterea in istis inferioribus ignoramus? Scimus ne gemmarum, herbarum, fructuum, laticum, metallorum cunctas proprietates? & earum proprietatum, quas sensu apprehendimus, tenemus ne omnia rationes? Quo circa minus mirandum est si in diuinis illis & celestibus sint plurima, quibus humani ingenii facultas succumbat. Quæ igitur sunt partes nostræ? hæc opior, distinguere ea, quæ humano ingenio percipi possunt ab his, quæ non possint, & unis quidem fidem adhibere nulla expectata ratione, modo idoneos nacti sint auctores: altera disquirere & explorare uiribus humani ingenii, quemadmodum licet: In his enim discutieudis magnitudo Dei, sapientia, benignitas mentibus nostris clarius iluescet, efficieturq; , ut ad amandum tam inueniendum tamq; infinitum bonum illiciamur. Si quispiam petat sibi ostendi

Solem, stultus esset ille, à quo id petitur, si faces ad demonstrandum Solem, incendat, ac nou totius Solem Sole ipse demonstraret: manifestissimus enim ille est sensibus. Deus autè etsi luciditate infinitis partibus Solem hūc superet: tamen in accessus est omnibus, donec mortali hac uita detinentur, nō tamen ita inaccessus, ut uou ex longinquo uirtus eius; dignitas, potentia aliqua ex parte emineat, si quis aciem mentis intendat, ratio nisq; faciem sibi ipsi incendat ac præferat. Aggrediamur igitur, si quid putas in diuinis esse tale, quod præuia ratione inuestigari possit. Hortatur Apostolus, qui dixit inuisibilia Dei, per ea, quæ facta sunt, conspici. **THO.** Amicum te mihi semper Ricarde credidi, nunc etiam te amicissimum experior, quoniam uocas me ad ea, in quæ sponte mea properabam, & quæ magni muneris loco suscepissẽ, si uel rogatus ea mihi præsticissẽ. Nunc grandius effectum est munus, quod non expectata petitione, te operãq; tuam liberaliter mihi exhibes. **RIC.** Omitte quæso ista, & iam dic quid inquirendum, & de quo disceptandum putas. **THO.** Hoc ego primum explicari à te uolo. Nam dixisti hoc Deum esse; & unum duntaxat esse Deum, ratione naturali offendi posse, te dixisti, aut forsitan non recte audiui. **RIC.** Recte audiui. **THO.** Non igitur seignis fui ad tua uerba expianda. Hoc est autem, quod cupio, (ne te multis teneam) ut ostendatur rationibus & argumentis inductis esse Deum tanquam de hoc quæstio propofita fuerit an sit. Nam in inquisitione rei cuiuslibet iusta natura comparatũ est, ut quæ ratur primum an sit, deinde quid sit. Postremo quale & quantum fit, ducit me pariter exemplum: nam in scholis uestris audio Deum in quæstionem uocari, quamuis illic nemo ingrediatur, qui non esse eum credat. Nam in articulis fidei hic primus occurrit. **RIC.** Nihil prohibet inuestigare ratione id quod iam creditur, sicut etiam nihil prohibet id quod iam scitur, accipi ab aliquo, ut credibile. Recte autem facimus Theologi, si de Deo in utranque partem disputamus, quia hoc pacto ueritas, quæ nobis ostendit aliquem esse, qui omnia condiderit rebusq; præsideat, & qui ab æterno substantiæ sit infinitus, & à latine scientibus Deus nuncupatur, hæc inquam ueritas luculentior appareat, si opponatur turpi informiq; falsitati, & cum ea cominus decertet, & ne impietiam, qui contrarias suscipiunt partes, sibi quicquam proficere uideantur, quod corũ fallacibus argumentis non occurratur, debitores sumus (ut Apostolus inquit) sapientibus & insipientibus. Itaque suscipimus in scholis ueræ pietatis pro tempore insipientium personas, & dicimus cum illis. Non est Deus, eorũq; argumenta recensimus, ita ut si quis nos primo sic ingredientibus audiat, nec finem orationis expectet, possit putare impios, qui non sumus, nam mox uerso ordine ostendimus uiuo & efficaci sermone esse eum, quem credimus Deum, aduersariorũq; argumenta, quæ ab initio simulate, ut nostra protuleramus, excidimus penitus & demolimur. Hanc tu disputandi rationem (ut opinor) probabis. **THO.** Non probo modo, sed etiam laudo & assero. Hæc nanque exercitatio, tum acuit ingenium, tum etiam id habet magnificum, quod si quis impius contendant nullum esse Deum, uos statim eius impietatem profigere possitis: ut quibus parata iam sint omnia, quibus ille resellatur. **RIC.** Rem teas medullitus. **THO.** Non equidem antea id cogitaram, sed ubi te audiui loquentem, id tum primum cogitaui. **RIC.** Recte cogitasti: nemo enim negaturus est Deum, quin continuo reuincatur, si non pugnis, sed rationibus certetur. **THO.** O fortuna tum diem: nam quod summopere adesse cupiebam, id ultro nec aduenit nullo meo studio aut labore. Videor mihi Deo, de quo nunc etiam agimus, propitio huc uenisse. Cur ita sit, audi. Conuenit nam mihi tecum, non modo licitam, sed liberam quoque esse uiam inquirendi, utrum Deus sit. Dicis quoque Deum naturali ratione ostendi posse. Addis Theologos in scholis hac de re solitos certare, & post argumenta utrinque inducta decernere in eam partem, qua diuinus status inducitur: & impietatem negantium refutare. Non ne hæc superioribus sermonibus patuerunt? **RIC.** Sunt hæc, quæ dicis omnia. **THO.** Ergo nihil prohibet quin inquireatur utrum Deus sit, & quin tu illum possis demonstrare ut Theologum decet, aduersariis omnibus rejectis. **RIC.** Sum equidem tuus, iube quodcunque uis. **THO.** Hoc primum iubeo, ut me uetes gaudere, quantum uolo, quod in tantum bonum fortuna mihi multum fauente inciderim. **RIC.** Non equidem prohibeo, modo intelligam, quod bonum, quam ue fortunam dicas. **THO.** Rem tibi omnem patefaciam Ricarde, uel aliquid celabo omni dissimulatione postposita, ut intelligas me iuste cupere nunc discutere id quod præ manibus est de Deo, an sit, nam scire esse eum multum nunc prode-

rit. Vos quoque Marce & Heraclite appello, rogoq; ut intento animo adesse uelitis. Nam etſi Ricardum propoſitæ quæſtioni euoluendæ ſatis arbitrer idoueam, ut qui rem tractet proprii artiſicii, nihil tamen nocet externa etiam quærere auxilia, ſi qua obuenire in tempore queant, neque id Ricardus ægre feret, qui tum ob ætatem, tum ob ſanctioris uitæ profeſſionem ab omni inuidia & ambulatione digito procul. R. I. C. Me uero libente unuſquiſque ueſtrum, quos libuerit, afferet ſermones, non impietatem ramen aut hæreſim ſonantes, niſi addiſcendi gratia fiat, & non iuſſecepta ſententia percinaciter manendi. Rem propoſitam uidetis in medium, in qua non ego modo qui rei Theologicæ aſſidue uacauit, ſed quilibet etiam philoſophiæ ſtudiis addiſtus plura afferre poteſt. nam etiam philoſophi ueteres, & qui inter eos fuisse ſummi, quendam eſſe mundanæ huius molis creatorem & eundem rectorem tenuerunt. T. H. E. O. Non deerunt (ut opinor) Heraclitus & Marcus unuſquiſque pro uiribus in tantæ tamq; ſalutaris rei inqueſtione afferre præſidium aliquod & ueritati opitulari. Vos autem iam qua de cauſa id cupim inquiri docebo, quàm breuius potero. Non multi facti ſunt dies, quibus ad me uenit Iudus quidam Zamolxis nomine à familiaribus quibuſdam & amicis cum litteris miſſus, & quàm diligenter commendatus. Eum (ut neceſſe fuit) hoſpicio excepi: Vir is ex iutiſſis Indiæ prodiit regionibus, quas nuper Luſitanorum claſſis inaccessis anrea Oceani fluctibus ſuperatis peragrauerunt, & armis edomuerunt. Illinc tranſductus in Luſitaniam, deinde in Hiſpaniam, mox Italiam uidenti cupidus huc peruenit. Vir (ut oſtendit) uerſe & callidus, litteris non ſolum patriis, ſed uoſtratis quoque & aliis peregrinis inſtructus, locuples etiam multarumq; opum plenus apparet, quantum conſpicere datur ex multo ſeruitio ſequentē, plurimaq; ueſte, quam ſecum trahit. Ille ſæpius me de uoſtris, ego uiciſſim eum de rebus illiſ perconor. R. I. C. Quid tibi narrat obſecro? T. H. E. O. Quid nou narrat? Stupeo equidem audiens, narrat aureas glebas, aureis tegulis contectas domos, nuditates corporum, uariſſimas ſolitudoines, nouas hominum facies, nouos ritus, nouas ſerarum figuras, nouos arborum ſtirpes, quæ tibi omnia mox ordine enarrauerō, ſi uoles, ubi id perſecerimus, cuius gratia iu huic ſermonem incidimus. Id autem huiuſmodi eſt. Cupio talem uirum ad religioſum Chriſti fidemq; adducere: & hinc exordium capiens quæſiui de eo num aliquos habeant Deos Indi, quos colant aut nullos? Ille reſpondit uarium eſſe iu hoc Indorum morem, ac plane liberum, aliis nullos eſſe Deos, alios habere pro diis ſimulacra quædam, eaq; antiquo ritu uenerari. Ipſe autem quid ſentiat ubi rogauit, reſpondet impudenter, ut tu diceres, ſed ut ipſe putat, ſingue, ſibi nullum eſſe Deum. Siu autem inquit Theophile (uertens ad me ſermonem) tu aliquem eſſe putas Deum, exhibe mihi illum, & fac ut illum uideam, ne forſitan putetur non eſſe, qui eſt, & non apparet. Tum ego. Quid igitur Zamolxi? nulla eſt apud te Dei definitio? Eſt inquit quædam: quæ? Deus (inquit) biſyllabum eſt nomen. Re igitur extare illum nō credis? Minime inquit. Vbi hoc audiui ſupor quidam & horror me circumſtetit. Vehementer (fateor) commotus ſum, & quas me putas cum eo colluctationes pugnaſq; habuiſſe? Vt hoc illi ſuaderem, nec hæcenus quicquam profeci: Quicquid enim dico, ſtatim reſellit argumentis paratis. Memini me olim primis diebus egiſſe cum eo multis magniſq; ſermonibus ut ab iniqua & fallaci opinione illum abducerem. Interrogans cuiuſnam mentis eſſet negare Deum, quem omne pene hominum genus amplectitur, atque adeo ſummis precibus colit & ueneratur, ut bonorum omnium ſourtem & largiatorem. Ille (inquam) immenſus eſt unus & omnipotens. Ille cæleſtes hos orbis, quos aſſidue circumuoluiſ uidet, ad inferorum rerum ſalutem & incolumitatem tuendam fabri cauit: Idem Solem lucis moderatorem, & noctiuagiam Lunam, & tot ardentia ſtellarum ſigna accendit: Sed non tantum quicquid circumerrat in cælo, ſed quicquid etiā repit iu terris, natus in aquis, uolat in aere, eiufdem pulcherrimum & magnificentiſſimum eſt opus: Hominibus uero quid non conſulit? quos ab humo excitauit & ad ſiderum conſpectum arceſcit, & ualida ratione armanit, ceterorumq; animantium domos effecit: Denique ab eo & bonitas naturæ, & ueritas doctrinæ, & felicitas uitæ manat. Quid igitur moraris tantam tamq; præclaram potentiam benignitatemq; amplecti. Huius unius amicitiam ſi recte colueris, cuncta tibi uiuio mortuoq; feliciffime cedent, ſin aliter (audies me patienter) ſalutem amiſiſti. Hæc & plura alia his congruentia, ubi dixi, irridet me ille ita ponentem: quærit enim num ipſe aſſuerim mundum fabricanti Deo? num quicquam eum uiderim ageutem? aut ſaltem ab alio acceperim, qui

qui ipse uiderit? quæ machinæ præterea fuerunt? qui ministri in opere condendo? An solus (inquit) potuit omnia, nihil habens paratum? Si qua autem fuerunt parata, unde porro ea existerunt? quæ denique fuerit ratio molieudi noui operis? certe mirabile uidetur, ut quæ in infinito antea spatio mundus nullus esset, repente mundi fabricatores apparuerint, quasi è somno inper excitati, antea scilicet graui oppressi ueterno. His & talibus rationibus mecum ille pugnat, quas nequeo superare: nec in hac una argumentationis specie, sed in aliis pluribus idem euenit: nam scripsi multam ad noticiam di sputatio perducitur, & nos aliquando auroræ fulgor inuenit contententes. Vbi uideo aduersus hominem tam subdolum, tamq; in disputando pertinacem mea nihil ualere, cæpi moleste id ferre, & animo uehementius affligari, non quia uinceretur (non enim spectans gloriam id agebam) sed quod nõ possem homini ianuam Christianæ fidei aperire, nam omnia nostra ab hoc uno capite ueluti religata pendunt, quod hæc, quæ speculamur, cuncta omnipotens Dei dextera condiderit, deinde si nequeo ostendere huic uiro, quod fateatur naturali ratione posse edoceri, esse quandam scilicet horum omnium dominum & moderatorem, quid sperandum est posse in altioribus & difficilioribus fidei mysteriis, ad quæ nulla humana ratio potest accedere. Vt autem ab hac animi mei cura me liberarem, decreueram Theologum aliquem præstantem conuenire, qui me optime telis suis instrueret & armaret, ut rursus paratus uirum aggredere & expugnarem. Opportune tu nunc mihi occurristi, à quo id capere possum, nam Theologum te, & nemine alio inferiori Theologum scimus, eoq; nomine magnus haberi. Exorna me igitur Ricarde his præsentibus, & edoce quod queritur, ut ludum hunc qui cū assidue colluctor, me ueluti clam submisso prosterneas, nam huius uictoriæ laudem atque fructum ad te cupio pertinere, sed quo res melius discutiat, ego Indi illius sustinebo hic personam. Si me pertinaciter resistentem conuincas, conuictum quoque illū putato, teneo nanque omnes hominū uetus, omnes disputandi uias: noui inquam quomodo contradicurus, responurusq; sit singulis, potes me pseudozamolixim quandam (si uoueris) putare: ita tibi dicta eius omnia, meditata, cogitata apposce/essin/gam. R I C. Quem mihi obsecro Zamolxidem narrasti? M A X. Eum, de quo nuper audisti. R I C. Est ne tam impudenti ore, ut Deum ueget? T H E O. Negat ille quidem & pernegat me contra disputaute. R I C. Hominem miserum. Quid tu? Num ea audire potes? T H E O. Non equidem libenter audio, sed uel ingratis audienda sunt, quemadmodum etiam nefarias hæreticorum uoces audimus, quo illos reuincamus, ac quantum in nobis est à pestifera hæresi abducamus, mirum autem noui est talia ab infide li homine promi, qui inter Indos natus fuerit & educatus, ubi nulla Dei ueri notitia ef fulget, quum plures, qui in ecclesiæ gremio fuerant enutriti scelerata protulerint dogmata, contra ipsam ecclesiam communem omnium matrem uenerata spicula spargentes. R I C. Illa indigniora sunt, quæ protulerunt: sed neque hunc ferre possum æquo animo cum tam impia sententia, quæ Deum penitus tollit. T H E O. Quid te ita torques mi pater? quid contrahis supercilia? Nonne tu dicebas modo plures esse, quibus Dens nullus esset? Nonne etiam ut id approbares, adducebas nobis Psalmographum, & uerba, quæ in libro Iob leguntur: Ecce hic uir unus est ex illis. Ego qui hunc noram uel præ manibus potius habebam, facile tibi credidissem absque ullo scripturaru testi monio inueniri plures, qui de eodem impietatis poculo biberunt. Tu uero moleste ferre potes una nobiscum quod uel unus aliquis sit talis, mirari uero nullo modo, qui plures etiam esse tales iam intellexisti. Impium esse dicis, negat ille, unde priusquam eum hoc nuncupes nomine, docendus fuerit, quantum à recto aberret tramite, & quæ impie sentiat: Nihil est quod me infirmes, qui tuarum sum partium, cogitandum de infide li, quem quomodo adducemus ad ueram religionem, nisi ei prius sua impietas olteu datur? Nec uero causari potes te esse imparatum, Theologos nihil de his cogitasse aut scripisse. Nam illa quoque prius dicebas in scholis uestris de hoc ipso disputari, & parata esse argumenta, quibus conuinceretur, qui nullum esse Deum cõtenderent, quo audito ingenti me lætitia extulisti. Nunc opus est, ut ea in aciem, in campum, in Solē, in puluerem producas, neque intra Scholarum septa retineas, ut uirū hunc cælo Christi stoq; domino lucreretur. R I C. Nō deerunt argumēta, quibus iam insana opinio reuinci possit. Veruntamen timeo ne uiri pertinacia sit tam saxea, ut nullis superari rationibus se pariat. T H E O. Spero fore, ut obtemperet rationi, quod si impudenter resistat nõ minorem laudem feremus, quàm si edoctus ille ad ueram religionē, se se cōtulerit, quoniam

quoniam à nobis data esset opéra, ut id fieri naleret. HERACLITVS. Ego ante omnia querendum putarem, utrum nuper hic Indus au anno antea, uel biennio in tantam incidit in insaniam: Nam inueteratus morbus, qui diu in uenis & uisceribus infidit, uix curatur, ut sapiens dixit Hippocrates: sed in ceteris quoque id euenit, ut quanto diutius inueterauerint, sint uehementiora: Etenim planta paulo ante infra facile diuellitur, ea uero, quæ diutius solo coalsuit actis in profundum radicibus, non nisi plurimo eruitur labore. Aedificium quoque recens facile, tempore autem consolidatum difficillime conuellitur. Et fera, quæ diutine alicubi moram traxerit, ægre capitur. Quapropter non absurde tempus huius insanix requiritur. THO. At ego Heraclite ægrotum hunc (si ita uocare libet) destituendum non putarem, nam Medici inueteratum quoque morbum & si difficilioris sit curationis, nihilominus remediis aggrediuntur & expugnare nituntur, & sæpe superiores discedunt: idq; tu minime ignoras, qui huius arti pene nos obtines principatum. Ille nobilis poeta, qui medicinam lasciui amoris professus dixerat antea.

Principiis obsta, sero medicina paratur.

Quam mala per longas conualuere moras.

Et quædam alia ad eiusdem sententiæ robur adiecit, mox subdit.

Si tamen auxilii perierunt tempora primi,

Et uetus in capto pectore sedit amor.

Maius opus superest: sed non quia serior ægro

Aduocor, ille mihi destituendus erit.

Non est (ut ait) destituendus, sed restituendus. Vt enim durum difficileq; bellum Imperatorem, tempestas ualida gubernatorem, sic grauis pestilensq; morbus Medicum commendat. De hoc autem quum sermonem haberem cum Zamolxe ciuillatus est dicens me tam absurde facere, dum rogarem an ueterem, uel nouam tueretur sententiam, quam si rogarem utrum uetus uinum uel nouum potaret. Alio sermone, dum idẽ rogarem, respondit se hanc cepisse sententiam, postquam fuisset natus scilicet, nunquam antea. RIC. Verius dixisset postquam mortuus fuisset. nam certissimam incurrit mortem, qui diuinum inficiatur nomen. Mortuus est penitus & extinctus, qui uitam suam noui sentit de Deo peudere, & ut dicam quod sentio, quicunque nullum putat esse Deum non potest in aliis esse bonus, sed ex hoc uno in cunctis malus euadit. THO. Noli Ricarde tantam homini exprobrare malitiam, si nullum credit diuinum nomen, quia id non facit sedulo & studiose, sed quia contingit non doceri. Ille te non nouit, nec tu illum. Ego qui utranque noui id ago, ut eadem opera, & tibi gloriam, & illi utilitatem comparem, quod efficietur si uirus infidelitatis illi me auctore detraxeris. RIC. Gratum mihi fuerit si collutationes, quas cum hoc uiro suscepisti, enarraueris omnes, non quo libenter audiam: sed ut sciam quid per singula sentiat, & quibus rationibus moueatur, ut exploratis & tentatis omnibus eius uiribus illum ualidius possim frangere & nihil relinquere, quo tantam impietatem tueatur. THO. Nunc demum Ricardo Theologo dignam nocem audiui. Oportet nunc tuis copiis non hominem hunc perdere, sed hanc hominis impietatem. RIC. Cur non producis potius ipsum? THO. Modestus est homo ille & pudens Ricarde, adeo ut si intelligat se huc produci tanquam pompam quandam, moleste sit laturus, & mihi non leuiter tunc suceat, nec sane refert utrum adsit ipse uel absit: nam si me suaferis illum quoque suaferis organo utens uocalissimo, resonabo nanque & transfundam in eum, quicunque in me effuderis. Noli igitur urgere ut producat ex his causis, quas retuli, & simul ne uidearis id postulando moram disputationibus quæsiuisse. Quod autem petisti ut certamina enarem, quibus illum euincere conatus sum potius quam euici, longum esset de omnibus dicere, & res immensi pene laboris: nec meminisse etiam possum. Narrabo tamen, quas præcipuas habui cum eo contentionibus ut sententia hominis bene perspecta ipsum postea paratius aggrediaris. Ego uidens quod Deum nullum potaret, tentare nolui quid de Dæmonibus sentiret ut si illos esse diceret: hoc itinere ad Deum peruenirem. Itaque semel nactus ociosum, post alia quædam blanda uerba, huc irrupi, ut interrogarem, num puderet eum, quod diuinum inficiatus fuerit nomen. Ille quid me pudeat (inquit) nuquam ego diuinum inficiatus sum nomen tam uulgo uentilarem; & poetarum, philosophorum, Rhetorum litteris longe lateq; iactatum: quin etiam ab ipso Deo nomina componuntur, & hominibus imponuntur, ut

nulla

nulla obliuio huius possit esse nominis, & ut alii obliuiscantur, tu nunquam poteris, qui Theophilus uocaris Græco sermone, Latine Amadeus uocari posses, quod nomen pluribus iam inditum fuit, sed & alia plura hominum nomina à Deo composita loquutione Græcæ; Theocriti, Theodori, Theodoret, Theodosii, Theophrasti, Theopompi, Theoguidis, Theophrasti, Theotimi, Theouis, & his similia, nec à Deo tantum incipientia extant penes uos nomina, sed in Deum pariter desinentia, qualia sunt Dorothei, Timothei, Mnestiche. Hæc sunt pietatis uestræ uocabula, quæ apud Indos nulla sunt, Græci etiam ubi quendam significare uolunt, pulchritudine corporis præstant, Theoi celum, uel Theoidem id est Deo similem uocant. Nosti illud Q. Catuli in Roseum municipem suum.

Constiterant ex Oriente auroram forte salutans

Quum subito à læua Roscius exoritur.

Pace mihi liceat caelestes dicere uestra,

Mortalis uisus pulchrior esse Deo.

Huic mortalis non solum similis Deo, uerum etiam pulchrior est uisus. Theologos etiã audio penes uos esse magno numero, uenerabili ordine, quorum præcipuum est munus de Deo sermones facere. Itaque non diuinum inficior nomen, tantum nullius rei nomen esse confiteor: Tum ego. Satis id est Zamolxi ad maximam penam, nihil addas licet. Nam tu dum hoc nomine non putas significari id quo nil maius dici, aut cogitari potest, sicut ceteri, incurres post mortem in Dæmones, qui te excipientes fauissimis tradent incendiis, iisq; sempiternis, & aliis quoque pessimis afficient penis. Quod (inquit) istorum Dæmonum munus? Hoc (inquam) quod audis: nam maligni hi quidam sunt spiritus, inferorum habitatores & rectores, qui in imo terræ fundo peccatrices animas ignibus torquent. Et hæc tamen fœda (inquit) ministeria exercent imperio scilicet Dei, qui negatur. Sic est (inquam) & tu me (inquit) tam fatuum pingis, ut quem esse non credo, huic deputem ministros. Etenim si istos tibi Dæmones inueniri concederem tam malorum operum ministros, posces hoc forsitan itinere ad Deum peruenire quærens, cui familia illa seruiret, quem haberet Dominum: Nunquam enim tortores, carnifices, carcerarios, & huiusmodi officia sine iudice & rectore uidimus. **MAR.** Haud absurdum profecto argumentum ad ostendendum Deum, si Dæmones quosdam esse ponimus. Venit enim in mentem Socratis, qui quum accusaretur, quod nullos crederet esse Deos, hæc ratione calumniam depellebat, quod Dæmones esse prædicaret, & non alii Dæmones, quam Deorum filii uel ministri. Iamblicus quoque magnus in Platonica Philosophia uir Porphyrii auditor, sapientes Aegyptios, qui sacerdotio pariterungebantur, ponit simillimum quiddam fecisse. Aie illos, quum arduum censerent suadere populo esse Deos, magicis artibus Dæmones statui illegauisse, adeo ut de illis responsa petentibus funderent. Sic hoc gradu iacto facilius homines assurgere posse ad cognitionem superiorum Deorum. Hoc factum nec ipse Iamblichus probat, quin asserit illos nefariam rem fecisse, quod huiusmodi Dæmonibus diuinum cultum obtulerint, eaq; ratione Chaldaeos Dæmonibus non occupatos Aegyptiis anteposit. **THEO.** Quid opus est Marce hæc commemorare? Zamolxis nanque uiam hanc obstruxit pergendi ad Deum asserens omnino nullos esse Dæmones, idq; multos antea philosophos censuisse, & in his Aristotelem Aristotelisq; sectatores commemorat. Interrogat præterea (ut solet) num ipse uiderim: Demum ad se adduci horum aliquem iubet, quo fidem huius rei capiat. **MAR.** Non uult ipse ad eos accedere, ut uideatur, Plotinum imitatus ex Platonica familia unum: Is enim quum ad horum Dæmonum sacra uocaretur, laudabiliter respondit rectius esse illos ad se, quam se ad illos uenire. Ille autem tuus plus aliquid uult, postulat enim ad se Dæmones adduci tanquam captiuos, hoc illi magus quispiam præstaret: Illud enim hominum genus spiritus istos euocat circulo quorundam ductu & imaginibus æneis certo modo & tempore fabrefactis, & murmure nescio quorum uerborum & carimoniis aliis seruatis, ita ut cogantur illi tanquam manu injecta uenire, & se se ostendere, & efficere imperata. Quamobrem si Dæmones uidere cupit tanquam subitus adductos, magum aliquem petat, ut assequatur, quod affectat. **THEO.** Eadem interrogatione te urgeo, utrum Dæmones unquam uideris Mago aliquo adducere. **MAR.** Ego Theophile nunquam uidi, ac ne uidere quidem expeto: plurimus tamen de his rumor. **THEO.** Tu rumori huic credis? **MAR.** Fortitan. **THEO.** Quid nunc magicas persequar artes omnibus sæculis damnatus? quas ne ipsi

ne ipsi quidem Theologi nostrates probant, quin summopere execrantur, ne: antes nos quicquam cum Dæmonibus habere rationis, illi præcipue magica hæc fallacia esse & pestifera proclamant. Itaque nunquam ista ratione ab his demonstrabitur Deus, & me pueriter demonstrare, quasi diuina nequeant pernosci, nisi quis antea Magica perdidicerit, idem malis & infidiosis artibus implicatus fuerit. M A R. Bene naras, & omnino magica hæc omittenda censeo, quia & auditu insuauia sunt, & difficilia intellectu, & periculosa tentata, quod sit etiam (ut dixisti) Theologis omnibus auditoribus, qui ad hæc magica nec ipsi accedunt & alios abscedere iubent. T H O. Postquam igitur Dæmones non uidemus, concluditur hos esse nullos: ita enim se habet Indi ratio, nam nec alia ille ratione Deum non credit, quia non uidet. R I C. Hic ego animaduerto Zamolxim istum in alium errorem incidisse, quod Dæmones nullos esse putat. Atta men, ubi edoctus fuerit esse Deum, idq; firmiter tenuerit, facile concedet tantam illam Maiestatem ministris habere, quorum alios Angelos, alios Dæmones. nuncupamus, & hos quidem præfectos impiorū poenis, illos urbanis & ciuilibus (ut sic loquar) officiis. Dabimus profecto operam, ut hæc ille se ita habere fateatur, sed reliquos dialogos, quos cum eo habuisti Theophile audire cupio, postquam hominem coram uidere non licet, Volo omnes eius tenere sensus, quo rectius refellatur. T H O. Multi sunt sermones Ricardæ, quos ultro citroq; habuimus, eos omnes si exponerem, nox astræ ostenderet, nullus fere illabatur Dies, quin hac de re colloquamur, sed hæcenus (ut dixi) nihil profeci. Venit aliquando in mentem sacras ad eum litteras allegare, sed statim occurrit superuacaneæ id fore opera, si id fecissem, quoniam has ille non tenet, nec ut infidelis, fidem adhibet. Versatus est ille inter Philosophos, Poetas, Dialecticos, Oratores, non suæ gentis solum, sed nostrates quoque. At Genesim non noirit, nec Exodus, nec Deuteronomium, nescit quid sit Euangelium, nec de Apostolo Paulo quicquam accepit. Itaque frustra hanc illi lyram pulsassem. Immo fuisset risui. Interrogasset me forsitan ecquid pueret, quod quam res uera quæreretur, scriptum tantum nomen eius proferrem. Amplius extimui ne pro se hoc dici acciperet, si in litteris tantum illi Deum ostenderem multa & mirabilia peragentem, qualia sacre enarræ litteræ. Asfereret namque Deum Hippocentauri, Pegasi, Chiniæ instar esse, nam hæc nusquam sunt, nec fuerunt, in litteris tantum spectantur. Vel nos forsitan circumlato ribus fori equipararet: illi enim decantant in plebem de Orlando & Rinaldo, ut iaculo elephantos traiciant, & nō impetu totas acies prosternant, & tamen tam admirabilia de illis facinoræ prædicant, qui an unquam fuerint, ignoratur; Immo quos constat non fuisse. Si quis autem illorum uaniloquio succenscat, irridant succensentem, quoniam & ipsi quoque uana esse profitentur. Nos autem qui uere asserimus esse Deū: Si nobis res est cum iis, qui sacras recipiunt litteras, recte aduersus illos eas proferimus, earumq; recte nitimur testimonio, sed contra infidelem ea producere, quæ ille non recipit, immo ut uana contemnit, non censeo esse prudentiæ, ne illis pariter risum nna cum contemptu sacri eloquii moueamus. Illud quoque me uehementer mouit, quod ei, qui docere cupit, ab elementis incipiendum, & ita ab humilioribus sensim pedentemq; discipulum ad altiora ducere. Multa habent diuinæ litteræ omnem superantia rationem, quæ si nouo proponas discipulo, illum perterrefacias potius quàm doceas. Non erant igitur sacri libri Zamolxidi statim committendi, in quibus ingenita illa mysteria continentur, ne fugam faceret à præceptore, scholasq; relinqueret, austeritate perterritus disciplinæ, sed per amena prius & læta ducendus, ostendendumq; quod sit Deus, quantaq; sit eius potentia quantq; benigna uoluntas. Hoc ubi perdidicerit, tum ad superiora promouendus, & paulatim Christus illi tradendus. R I C. Vere id factum à te quod nullam de sacris litteris penes Zamolxidem mentionem fecisti: Nam ut in Euangelio quoque admonuit dominus, non sunt margaritæ porcis proiciendæ idq; à sapientibus semper usurpatum, ut altiora disciplinarum mysteria, non committerent impuri auribus, sed non nisi excultis & præparatis. Hoc etiam à me dictum paulo ante Theophile meminisse potes nostros Theologos non disputare cum eo, qui neget omnia, sed si quæ admittit ex his solitos pugnare: tunc enim pugna potest esse uti lis, non si proferatur aduersus illum, ea quæ reicit uel ignorat: Hoc egregie uidit Apostolus Paulus, qui Athenis productus in Martis curia ad Areopagitas, cupiens Christū illis demonstrare, non produxit testimonia Prophetarum, quæ per omne leguntur Sabbatum, sicut in Synagogis Iudeorum disputans solebat: sed incepit ab Aratorum

illis uotissimo. Ipsi enim genus sumus, & ab hoc sermone progressus ad Aram, quam in templis eorum inscriptam Deo ignoto uiderat reliquam peragit disputationem. Ex his quæ quisque accipit, oppugnandus est: sua autem tantum iugere, & his inniti, ut idoneis testibus inopertune sit, & ut tu quoque dicebas, superuacuo. Quamobrem im probatur Ciprianus Hieronymo referente, quod aduersus Demetriadem scripturas sumpsit ex Prophetis & Apostolis testimonia, quæ ille ficta & commenticia ducebat, ac non hominem potius Poetarum & Philosophorum sententiis oppræssit, quibus ille ut Ethnicus contradire non poterat. Ergo te ualde amplector nū Theophile, quod Zamolxidi scripturas sacras non obieceris ueluti cōculcandas, priusquam manifestat, & præparatus fuerit quibusdam lenibus medicamentis ad auditionem sacre doctrinæ. Nami quod me prouocas, ut hominem aggrediar argumentis è medio naturalium rerū cursu petitis. Non equidem diffugio disputationem hæc quin ostendere nelim esse Deū naturali ratione, quod de me præcipue postulari intelligo, sed id ageretur posterius. Interim aduersus hunc anicum tuum & hospitem id iaculari uolo. Si iste nouum idoneus est sacris litteris, ex quibus de Deo perspicue erudiri posset, saltem moneri debet auctoritate tua & ceterorum præstantium uirorum: non allegabo ad eum mortuos aliquos, nam eos forsitan contemneret, quia ipsorum uocem non audiret, & litteras uanam esse putat picturam: sed te ille habet præsentem. Tu autem Deum esse credis. Id è opinantur (ut neminem absentem proferam) Heraclitus iste & Marcus: hi duo præstantes uiri, qui utriusque nostrum uerba audiunt (interrogare potes: adsunt enim) suam tecum copulant sententiam, de me nihil dico, qui uel solo Theologi uominie hoc ipsam profiteor, sed quid opus est duos uel tres nominare? quum turmas adducere ad eum possis hominum idem clamantium & profitentium, & ego me plures ad eum deduciturum polliceor. Cur igitur hos non audis? ita ne tumer? & tanquam solus sit sapiens ceteros stultitiz condemnat? **T H I O.** Nondum nostri Ricarde, quocum aduersario tibi res sit. Non enim hæc colligeres. Ille cædit nemini: unam tantum curat ueritatem: huic uni si offendatur uult cedere, cetera negligit. Ego tamen quamuis coniectarem si ista dicerem, nihil profecturum, tamen mihi met ipsi, uel communi potius causæ non defui. Obseruato igitur tempore sic placide hominem aggressus sum, ut dicerem debere eum de Deo credere idem, quod ego & plures alii, nisi tibi inquam ipse temerarius quidam & imprudens uideor. Ad hæc ille. Ego Theophile tui gratia omnia agere debeo, ueruntamen hac in re nondum te quoque inuitari & alios plures amicos. Enim uero si Deus est, esse eum oportet: Si est, eum certa ratio debuit hominibus commonstrasse, ea, quam sit requiro. Vestra autem opinio efficit non ut Deus sit, sed ut uos esse opinemini. Ipse autem rem ipsam ostendi mihi cupio, quam non noui: non opinionem uestram, quam satis superq; noueram. Quod si scientia huius rei penes uos est, hæc à nobis accipere, non opinionem debeo. Vtenim si quispiam scire se dicat triangulum habere tres angulos, duobus rectis pares, non quia id ei sit sufficienter demonstratum, quomodo demonstrari potest, sed quia id à sapientibus idemq; ab aliis pluribus audierit, merito hominem irrideam, nec scire dicam. Sic mihi irrisione dignus uidear, si Deum scire me existimem, non quia demonstrationes huius rei acceperim, sed quia id à uobis sapientibus, uel à quibusdam aliis id mihi dictum sit. Desine igitur Theophile pro beneuolentia in me tua urgere, ut opinor Deum si scientiam huius rei mihi tradere non potes. Ego noui, quod ut quisque imbecillissimus est animo ad resistendum, ita maxime est credulus, & in alterius sententiam facile trahitur. Itaque iuuenes, senibus, feniunz, maribus, ægroti sanis magis creduli. Mihi autem perscripti assentiri nemini, nisi is rationem secum trahat. Sic enim uideor seniorum & beneuolentium morem imitari. Hæc ille mecum disseruit, quibus quid contradicerem, nihil mihi tunc occurrit, pridie etiam quum domi meæ in Xysto ambularem & uerecunde, ut tali in re fieri oportebat, peterem ab eo, ut Deum esse crederet nullis aliis quæsitis demonstrationibus, ostendens non modo istis, sed superioribus etiam sæculis infinitam hominum manum prompte ad Dei, immo & Deorum cultum se habuisse, quos nunquam uidissent. Ille mecum talem habuit orationem de credulitate & scientia, qualem nunquam antea accepi. Eam tibi Orationem nunc referam, si eam tamen audiendam putes.

R I C A R D. Puto equidem, nam huius sermones anam mihi præbuerint ex aduerso fiden

fo fidem collaudandi ostendendi; quantum homini proficuum sit credere & seipsum diuinis sermonibus committere, dicigitur quid ille dixerit. **THO.** Audies igitur qualem mecum habuerit sermonem, quem si tu reuderis, spero fore ut hominem in iura religionis nostrae adducamus, Zamobis igitur ita tunc mecum loquutus est. Ego Theophile, & si de te uererer omnia, attamen nondum tantæ condemnarem insipientiæ, ut existimarem tibi nideri credulitatem & scientiam idem esse, quæ longo disuncta sunt intervallo, quod hinc colligere potes, quia credulitas, tam uero, quam falso inniti potest, scientia autem uero induit innititur: necesse est enim scientiam ueritatis esse competentem, aut scientia non erit. Postquam igitur scientiam diuidere nequeo, quomodo possum credulitatem, apparet illud esse aliud, & hoc aliud, nam sciendi unum tantummodo est genus, quo uerum percipimus, ac credendi duo sunt genera, unum quo creditur, quod scimus, alterum quo creditur, quod nescimus, differunt hæc deo inter se plurimum, & plurimum etiam refert ntrum horum quis habeat: uam superius illud genus, quod scientiæ innititur, fixum est, fundatum, stabile: contra alterum incognito temere assentiens, fallax, lubricum, mutabile, & quale utrumque est talem habentem reddit. Tu toto sere hoc sermone ad credendum cohortaris. Postquæ autem id uobis est simplex, sed huic nomini duo quædam diuersa subiiciuntur, ad horum utrū me uocas? ad imbecillum illud & in firmissimum credendi genus, quod absque scientia temere quodcumque uisum est, assentitur. At imprudens est id facere, nec causæ etiam profuerit tu, si fecero, quoniam quod temere credidero, licebit paulo post deponere, quam doquidem in opinione suscepta firmiter permouendi nulla facultas ostenditur, nec tu si huic credulitati inniteris, quolibet alio es sapientior, quod si ad alteram me uocas credulitatem scientiæ comitem, id magis probo, sed tuum est scientiam mihi tradere eius, de quo ambigimus. Vbi dederis, nenerabor, & hanc credulitatem meam, siue iubeas siue non iubeas, subsequetur, & uide si dissidentes nunc possumus in has leges conuenire. Tu de me peris, ut credam tibi: Ego de te, ut scire me facias. Concurrentiam modo in idem, tu assensum scientiam, ego credulitatem, & hæc simul inimicem permiscuentes atque confundentes uterque nostrum consequutus fuerit, quod petebat. Hæc ille satus obtulit, me autem adeo perterruit, ut non amplius ausus fuissim homini de hac credulitate negotium exhibere: nisi afferrem aliquid, per quod ad credendum impelli posset uideretur. **RIC.** Iste tunc hospes Theophile ualde est incredulus, ut hi eius ferunt sermones. **THO.** Non est omnino ad omnia incredulus. Credit istum esse solem, quem uidet, & si adesset, crederet istud esse forum, & illud esse delubrum, & hanc esse porticum, & alia multa permittit oculis suis ut credant. **RIC.** Quam uerebar, ne illa nihil esse diceret, nesci si ageret liberaliter, nomine tenns extare. **THO.** Ita est homo ille, credit, quæ uidet omnia, his autem, qui dicunt se ab aliis audiuisse, nullam adhibet fidem. Nam quum (inquit) multi qui dixerunt se se uidisse, deprehensi sunt falsum protulisse, his, qui ab aliis audiuerunt, nec ipsi uiderunt, quam fidem habere conuenit? Rumoribus (inquit) & fabulis haud tuto creditur, quod bene sensit Thales Milesius, qui sapiens fuit, & unus est septem. Interrogatus quantum distaret à mendacio ueritas. Respondit, quantum oculi ab auribus, sic iste censuit ueritatem in oculis, in auribus habere mendacium. Itaque tibi Theophile præsumo, ne mihi astruas Deū, quia ipse audieris ab aliis, sed efficias, ut ipsum uideam, si corporeis sensibus est lineameutis: Sin autem incorporeus est totus, eum mentis meæ oculis uidendum ostendas: cupio enim hunc Deum, quem dieis non à te accipere audiendo, sed ipsum mihi me tradere spectando: Id mihi consequutus fuero, potero tunc de Deo nerum & ad me ipsum & ad alios proferre testimonium, absque ulla fallacis opinionis suspitione. **RIC.** Aliam quoque hic uideo insaniam, quod Deum putat esse corpore præditum, cupitque illum & oculis uidere, & auribus audire & manibus contrahere. **THO.** Ille nullum putat esse Deum, sed ut sit aliquis, in eam forsitan opinioem magis fertur, ut non solum animo, sed corpore quoque constet: Hæc illi falsa opinio fuerit eripienda. Multum enim tribuit sensibus, quoniam quæ illi accipiunt certa sunt, ne quæ non egeant demonstratione ulla, imo ex his ad alia sumitur demonstratio, hiq; sunt primi, qui nobis scientiam tradiderunt: Ita enim mecum sepiissime loquitur. **RIC.** Conabimur hominem (quantum uires tulerint) commutare & alium reddere. Conabimur quidem. Verū ut ut nunc habet, incredulitatem hominis exhorresco, nam si accepissim credentem, facilius hominem ratio commouere potuisset. **THO.** Non est susceptum munus ti-

bi Ricarde relinquendum: artificis periti exemplo. Is enim nollet duram difficilemque materiam sibi contingere, in qua elaboraret. Veruntamen ubi contigit, non destituit se ipsum, sed eam totis uiribus aggreditur sperans fore id sibi maiori laudi & gloriae, si uicis omnibus difficultatibus illam expolierit, & ad excogitatum effigiem perduxerit. Fac tñ similiter, & hunc uirum duri ac pene inestimabilis ingenii aggredere, & ui summa expugnare contende, ubi id expleueris, rectamque opinionem homini imprefferis, summum penes Deum honorem, summum penes homines decus consequere: magnus Theologicæ tuæ artis fructus ostendetur. R. I. C. Si hic tam ferreo est pectore, ut non commoueat prouidentium uirorum uocibus, nec concedere uelit singulari hominum opinioni, moueat cum saltem gentium omnium, nationumque; uniuersarum consensus. Non iam loquor de genere nostro, sed quemuis Iudeorum, uel Sarraceanorum interroget, Deum proculdubio ille quisquis fuerit fatebitur atque colere dicet. Quid plura te cuncti in idem concedent. Cur igitur non consentit hoc quod omne hominum genus ita se habere intelligit? Au expectat, ut secum rerum natura loquatur? At quam uocē omnes æqualiter homines emittunt, hanc à natura profectam existimandum est. T. H. O. Recte in memoriam reuocas mihi hanc gentium nationumque; consensionem. Nam de ea aduersus Zamolxidem acriter dinque; certauit, ita ut per biduum protraheret disputatio. dicebam enim prauentos esse humanos animos naturali quodam impulsu, ita ut sponte nulla reddita ratione in Dei opinionem concedant: hinc fieri, ut nulla gens nationique; sit sine Deo tantumque; abesse, ut sint homines uacui religione Deorum, ut quidam in eorum cultu nimia superstitione exorbitarint. Videret ergo quid ageret ipse, quo progredieretur, propterea quod durum esset derelinquere legem cuncto humano generi communem, non aliunde accersitam, sed ipsis mentibus nostris innatam. Hæc & alia plura in eandem sententiam, quum disputassem, primum mihi uisus est homo uehementer commoueri: deinde ubi se collegisset, tam acriter contraxit, ut nihil æque mihi sit unquam elapsum de manibus, quam hoc argumentum, quod firmissimum putabam. quærebat enim unde mihi notæ essent gentium & nationum opiniones, earum præsertim, quæ ad austrum uersæ sub alio cæli axe positæ sunt, & ad quas nobis borealibus non est accessus. Ipse interim plurimos commemorabat populos, spes quos non modo uis est dubitatio exorta, utrum diu sint, sed ne quidem nulla est Deorum suspitio. Agis (inquit) mecum Theophile testibus, qui & ipsi tali potuerunt, & de industria falsa fortasse non uerebuntur dicere, & ut res se habeat, probatio hæc nõ sin-cera, nec congruens apparet neritati: non illi ostendunt unde eorum testimonium uera sint, quod si omnes, ut ais, contra me homines starent, tamen uenia dignus essem, si non crederem solus, quod soli omnium contigit non intellexisse, sed in animo est tuos testes aliis refutare testibus, quos longe numero superiores tuis inueuies. Vtinam falsus essem, nec uere dicere possem, quod maior in dies peccandi cupiditas, minor ue-recundia: quando enim anquam rapinæ, furta, cædes, uulnera, iniusta bella latius pa-tuerunt? Vnde hæc? nempe ab hominibus, qui talia peragentes facinora nunc uidentur Deum cogitare? & supernum aliquod numen suscipere? Quid, qui fana compilant, aris manus admovent, sacra legunt? ii profecto ualde supersticiosi sunt, religiosa mou-menta penes se collocari curantes. His ego si couferar, qui talia non facio, nec facien-da puto, leute admodum credam inficiari diuinum numen. Illi quidem non nerbo, sed grauiore operis testimonio, Deum non esse proclamant: & causam illam omnium gen-tium consensione his cognitis defendere audes? Nec uero tibi concedo Theophile hæc de diis opinionem innatam humanis mentibus, sed inductam, à quibus porro inducitur, nempe à summis uiris, ut hoc terrore multitudinem in officio continerent. Ferunt nanque sapientes quosdam Theophile (si nescis) eos scilicet, qui ab ipsius orbis incuna-bulis homines per camporum æquora fusos, uel montibus nagos, aut specubus & tectis syluestribus abditos unum in locum compulerunt, atque ab illa fera atque agresti uita, ad hanc ciuilem & mansuetam deduxerunt, plures etiam Deos instituisse, ut effrenatā & indomitam eorum cupiditatem superiorum metu coercerent, quia scilicet in illis ani-mis ad humanitatem subito conuersis uirtutis amor uondum infederat, nec ratio satis illos à prauitate deterrebat. Manifesta nanque delicta legibus puniebantur. Sed ut à clandestinis maleficiis quoque absterrent, suaserunt esse Deos, qui intima quæque nostra dicta, facta, cogitata uiderent, hos occultorum facinorum iustissimos & acerrimos fore iudices, nec mirum si antiquis illis hominibus, qui in ipsius orbis modo ge-niti

niti incunabulis extiterunt, inculcari quidlibet potuit. erant enim rudes rerum omnium & imperiti.

Glandiferas inter curabant corpora quercus,
Et fedare siccis fluuios fontesq; docebant.

Vt est apud Poetam quendam uestratem. Adeo nihil magnarum rerum sciebant, ut nunc pene belluino uterentur. Itaque concedi uenia potest eorum imperitiæ, nec non caliditati sapientum illius seculi, si quidem id statuerunt specie recip. & gratia communis boni, sed uos non querimus, cui uenia danda sit, cui non, sed nam uere de Deo credi aliquid & defendi possit: nonnulli alii diuersa ratione autumant indignos Deos. Aiunt nanque eos, qui in ipso orbis exordio cæteris sapientia præstabant, utilitatemq; maximam humano generi attulerant ex artium reliquarumq; rerum inuentione, fato iam su premo functos, in Deorum numerum relatos suffragis populorum, qui tum primum simulacra effinxerunt, ut memoriam eorum, quos carissimos habuissent, conseruarent, qua in re suagebantur officio bonorum uirorum, dum sapientibus uiris & optime de rep. meritis gratiam referrent, sed ut uides ipse commentitia est hæc origo Deorum humanis insinuatæ inducæ. E nimvero si in potestate est hominum instituire, erit etiã in eorundem potestate destituere. Itaque non dii hominibus, sed homines diis propitii esse debent, quo quid absurdus? Res autem sic habet non fieri ab hominibus Deos, nisi imitatione: sicut enim leo pictus non est leo, nisi similitudine aliqua & fallaci specie & ludo oculorum, ita non sunt Dii, sed Diis extrinsecus similes, quos populorum scita ut Deos nobis tradiderunt: hæc enim est ueluti pictura quædam populorum, quæ uoluptatem illorum animis præbet. Sic Græci Herculem, Bacchum, Aesculapium, & plerosq; alios beneuolentia famæq; meritorum in cælum supra sidera sustulerunt. Tyndaridas etiam fratres sidera fecerunt. Romani quoque urbis conditorem, & Cæsares suos magno numero consecrarunt, quæ sunt (ut dixi) populorum studia, non agentium aliquid, sed ficta imitatione fabricantium. Hic ego. Quis igitur cælum Zamolxi, quis tot cæli lumina, quis nauigerum mare, frugiferam terram, uolatus auium, piscium natatus, uim seminum, temporum orbis coudidit, si Deus non est, te interrogo? Tum ille. Nescio (inquit) in domicilium hoc mundanum fero adueni, hæc ita instructa reperi, ad ususq; meos, quantum licet, adiungo. Rursus ego. Si nescis quis ea eondiderit, at collige te ipsum, ut noscas, quis hæc eadem sustineat, regat, & moderetur: nam si Deum eriperis huic munci, quem nam alium præficies? Ad hæc Zamolxis. Noui (inquit) iam, quo me uocas, ad Philosophorum scilicet uanas opiniones, qui tamē non unum, & idem de Deo senserunt, sed unusquisq; Deum, qualem uoluit, effinxit: & quodcunque uisum est munus assignauit. quidam enim uolunt Deum extra mundum positum tantam hanc mundi molē torquere tanquam figulum rotæ suæ extrinsecus assistentem, eamq; assidue circumuoluentem. Alii e contra in mundi medietate constitutum asserunt omnia inde regere & commouere, inquit maritimi gubernatoris, qui in naui sedens flectit eam & moderatur, suæ prospiciens & nauiganti saluti. Ego hæc dici audio uullis idoneis demonstrationibus. Somnia sunt uigilantium. Malo nihil ere dere, quàm tam praua credere, nam quæ in hominibus laboriosa sunt & uilia munera, hæc Deo ascribuntur, qui beatus esse, & rerum dominari putatur. sed & tertio loco nonnulli Deum non intra, nec extra mundum rectoris uice fungentem posuerunt, sed ipsum potius mundum Deum esse dixerunt. nam faciunt eum animatum & prudentem plenum, inde ueluti animantem quendam sibi ipsi sufficere & se ipsum regere & sustentare, quæ opinio quàm uana sit & temeraria cuiuslibet perspicuum, quæ enim anima potest esse in lapidibus uel uniuersa terra? quæ in aquis? quæ in aeris spatio? quæ in æthere ignis flamma? Ex quibus omnibus ipse compactus est mundus? certe hanc sensu uenio nec ratione ulla ostendi potest, terra, si mundus est Deus, pars est Dei, sic continget partem Dei, tum hominum tum reliquorum animalium pedibus calcari, & quum terrarum partes aliz nimio frigore, & aliz immenso premanetur calore, quod idem in cæli spectatæ plagis, quibus terrarum illæ partes subiiciuntur, membra huius uolubilis & rotandi Dei partim ardere, partim frigere dicendum, quæ si sunt absurda, apparet mundum non esse Deum. Melius igitur illi, qui de mundo noui ut de Deo, nec ut de animante quodam, sed de ornatissima domo aut urbe cogitauerunt. Non omitto quartam aliorum sententiam, qui Solis, Lunæ, reliquorum siderum ui & motu inferiora cœsusent gubernari, nam & animata ea dicunt propter ordinatum motum & Deos putant.

tant. Hæc uana & futilia non refutabo, alii ante me plures locupletissime id fecerunt, sed breuiter dicam non esse animata sidera, nec tantum inesse illis robur, ut ualeant progressibus suis satum aliquot aut necessitatem rebus inportare. Quod si quæris quo modo cælum, Sol, Luna, & reliqua sidera moueantur, & iter suum peragant, dicam equidem id fieri naturalibus ponderibus, sicuti eadem ratione horologia nullo commouente excurrere uidemus, sed sunt etiam rerum naturales quidam motus. nam & mare assidue fluctuat, & maritimi ætus ratos constantesq; seruante motus accessibus recessibusq; suis, quod idem contingit iu tertianis quartanisq; febribus, num his ideo animatum inesse aliquid uel prouidens dicemus? hoc enim quod constantes habent sidera motus, ostendit, quod non sunt motus illi fortuiti: non autem ostendit, quod sine uoluntarii, quemadmodum illi uolunt, quin potius necessarii, si quidem à præstitutis nequeant itineribus exorbitare. Archimedes Siculus conlruxisse Sphæram dicitur, in qua singulæ conuersiones idem efficiebant in Sole, Luna, & aliis quinque errantibus stellis, quod in cælo efficitur singulis diebus & noctibus. Quod si in ficta illa imitatione mouentur omnia ratis ordinibus & ueluti datis legibus, non quia animata sunt, sed quia machinis quibusdam ita instructa & disposita fuere, cur non eosdem conficere in cælo cursus possint sidera potentiore quadam causâ sic agente, quamuis sensu sint uacua, nec uita rationeq; utentia. Dixi potest, quâ multi olim ueteres crediderunt sidera esse animata, & Deorum habenda numero, nec ii uulgares, sed quorum prima est in litteris & disciplinis auctoritas. Primum Platonici: deinde eos studiosissime sequuti Stoici: Aristoteles quoque accedit, si Ciceroni credimus, nam in libris, qui nunc exstant Aristotelis, nihil tale inuenitur: Verba Ciceronis memoriæ mandauit, quoniam admiratus fuit Aristotelem illa sentire, qui in patentioribus etiam locis incedit lubricæ, & uix sententiam ostendit. sed Ciceronis uerba hæc sunt: Quum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aere aliorum, absurdum esse, Aristotelis uidetur in ea parte, quæ sit ad gignenda animantia aptissima, animal gigni nullum potare: Sidera autem æthereum locum obtinent, qui quoniam tenuissimus sit & semper agitur, & uiget, necesse est, quod animal in eo signatur, idem sensu acerrimo & mobiliate celerrima esse. Quare quum in æthere astra gignantur consentaneum est, in his sensum inesse & intelligentiam, ex quo efficitur in Deorum numero astra esse duenda. Habes Aristotelis sententiam, Ciceronis uerbis expressam. Ouidius, cuius ingenium & facile in pangendo carmine copiam suspicio, qui nunc ad Poeticam uatus uidetur, hanc Aristotelis consequentiam illis in cluit uersibus,

Ne regio foret ulla suis animalibus orba,
Astra tenent cæleste solum, formaq; Deorum,
Cesserunt nitidus habitanda piscibus undæ
Terra ferax coepit, uolucres agitabilis aer.

Ego illorum sententiam non sequor, & cur non sequar, rationes attuli. Quamuis autem ueteres Philosophi Dii suis, quos sibi stolidè fabricarant, neque templa struxerint, neque aras erexerint, tamen mente eos receperunt, effectiq; sunt ipsi quodammodo templa idolorum suorum. Tu uero Theophile non tam mihi horum, quàm uulgi proferis iudicium. Sed uide quàm nihil attuleris, nam et si tibi concedere uellem insertam naturam humanis animis Dei cognitionem, quod uentiquam concedo, quid tamen id prodesset, quâ ea inserta esset turbido & confuso more: quod ex eo patet, quia in eorum Deorum cultu non consentiunt omnes, sed unaqueque uatio, quos uoluit sibi Deos elegit. hi quoque, qui in nationibus habiti sunt sapientiores, non minus uaria attulerunt, idem hac in re accidit, quod in beatitudine: nam cuncti ad unum homines beatitudinem naturâ appetunt, idq; notum per se omnibus, sed ubi hæc sit beatitudo, & quibus in rebus consistat, non æque liquet, quod ex diuersitate sententiarum colligitur. nam alii hanc in uirtute animi, alii in corporis uoluptate, alii in diuitiis, alii in alio quolibet posuerunt, propterea demonstratione opus est, ut intelligatur ubi querenda: non enim hoc per se notum. Sic Deum dico propter opinionum confusum huc illuc errantium non patere, nam si pateret nemo diuersa sentiret, sed omnes in idem concederet. Deum, ut donem hoc tibi Theophile, omnium gentium testimonia tecum facere, æquis iudiciis obtinere non potes. Ego ueritatem rem quandam esse uetustissimam arbitror, uetustior certe est hominibus si quidem per eam habent homines ueram naturam id est, quod homines sunt non hominû simulacra: Sed quoniam alior

iste

iste est sermo, quàm ut fortasse percipistatim possit omitam: Illud opinor concedis, quod non modo veritas mundi & eius partium, sed multo magis Dei, si ulla est, prior est hominibus tempore. Non potes igitur ad probationem diuinæ naturæ opiniones hominum colligere, qui tunc hominum opinionibus Deus & non natura constaret. Nam si Dei veritas antiquior est hominibus, quomodo posteriores hominum opiniones illam inducere potuerunt? Sed & illud apparet, quod naturalium rerum substantias homines producere nequeunt: ergo ne in illis quidem veritatem poterunt inducere: Si enim opinione sua homines in naturæ rebus creare possent, res utique crearent, quum veritas in ipsarum rerum uatura & substantia existeret, quam sane potestatem hominibus, ego non in ideo modo habeant, sed non est tanti humana facultas, nec nos naturæ conditores sumus, sed inspectores, nec in illius rebus uerum facere possumus, sed diuenerit. Quamobrem non est mirandum Theophile si à te peto in re maximi ponderis, quod in leuiori petendum esset, peto autem te opinione tua aut hominum constare mihi uelis Deum, qui idola non colo, sed ut ostendas. His ego à Zamolxide auditis non habui tunc, quod contradicerem, dixi tamen deliberaturum, seruauis me integrum ad nouā disputationem. Tux nunc sane partes Ricarde, ut de his doceas, nam audisti quædam, quæ ex plurimis Zamolxis afferre solet. R. c. Zamolxis nihil admittit eorum, quæ olim fuerunt in populorum & Philosophorum opinione, nec ego illa admitto. Itaque non necesse est aut te aut illum, aut quemlibet alium aduersus ea insurgere, quæ Theologorum defendit nemo. Nihil autem mirum facit si Deos illos fictitios improbat, quoniam plures quoque antea improbarunt his etiam orti temporibus, quibus ea fiebant: quorum unus Xenophanes Colophonius Philosophus (uenit enim in mentem modo huius uiri) is non minus censuit impios, qui factos esse dicerent Deos, quàm qui mori asseuerarent, quoniam utrisque eadem esset positio Deos aliquando non esse. Existimabat ille diis (si modo essent ulli) nec ortum, nec interitum conuenire, sed æternitatem, ideo increpabat Hesiodum, & Homerum Poetas Græciæ summos, qui generationem pernerent Deorum. Hoc idem nos quoque sentimus, qui multitudinem improbatos Deorum unicum esse statuimus, eundemque æternum id est nunquam natum in tempore aut factum. Ipse Deus in octogesimo Psalmo. Audi (inquit) populus meus, & contestabor te. Israel si me audieris, non erit in te Deus recens: O eximiam Dei benignitatem, non præcipit nuoc ut alias solet, sed ut amicus fungitur admonentis & consulentis partibus. Israel si me audieris, quid? non coles recentem Deum, recentem uocat, qui factus est, & qui aliquando non fuit, nam licet tempore inueterauerit, nouus semel fuit: Hanc nouitatem obicit sempiternus Deus, nouitio illi Deo, quoniam non possit esse quod dicitur nisi ex omni æuo fuerit talis: Hoc est quod obtestatur, quod cōsultat, ut is colatur Deus, qui ante omne principium uaturalem nactus est substantiam, qui nūquam fuit, nec erit, sed semper est. Ut autem tibi meam indicem sententiam uel potius Theologorū nostrorum. Ego unicum esse statuo Deum, æternum, immutabilem, immensa fulgentem pulchritudine, legum rerum omnium atque fatum, cuius lucidissima sedes cælum empyreum est, supra mundi huius oram elatum: quanquam illic residens præsens est nihilominus rebus omnibus, easque sustinet & moderatur, stabilisque manens dat cuncta moueri. T. n. o. Propositiones quidem nra, sed probationes uulle. R. c. Quasi dicas me malos imitari Oratores, qui acriter proponunt, & demisse probant. Ego lucidissime ostendam esse Deum, sed quid fiet, quum ad fidei Christianæ deuentum erit mysteria? quæ etiam illam demonstrationem non recipiunt? quid enim proderit, quod Deū teneat, deinceps consequentia abiiciat & recuset credere, sine quibus non couingit homini salus. T. n. o. Non tunc agitur de articulis fidei Ricarde, his scilicet, qui creduntur tantummodo & non probantur. Agitur de Deo, quem ostendi cuius incredulo posse naturali ratione iam diximus, & hac ianua aduersus Indum hūc ingredi cupiebant, ut quū te docente illi suasissem esse Deū, tum huc uenirem, ut dicerem multa à Deo sanctis uiris fuisse reuelata, quæ credenda essent nulla expectata probatione: Atque ita ipsum ad articulos fidei deducere. Antequam uero hæc pandatur ianua, frustra omnis fieret cātilena, idque paulo ante exposui. Quamobrem rursus à te petendum uidetur, ut dem onstres quemadmodum polliciter es, id quod quaeritur, & hanc mihi ianuam aperias, quā pulso reliquis prætermisissis. R. c. Postquam de articulis fidei iniecasti mentionem, illud te non latet istud credere in Deum positum inter articulos fidei, immo primus in ordine articulorum occurrit. T. n. o. Minime id me latet, ut dicis, sed istud esse Deum positum

positum illic audio, non tam, ne articulum fidei, quam ne praeambulum quoddam ad subsequenda, quae sola fide tenentur, ideo primum & ueluti prae foribus astare, illud etiam afferri potest hoc inter articulos fidei numerari, quia credendum hoc sit ei, qui non sit aptus idoneis demonstrationibus suscipiendis. Multorum enim obtusa ingenia. Sed de his aliquid Heraclitus uelle dicere uidetur. **HERACLITVS.** Ego existimo illud. Credo Deum, esse positum, ut unum ex articulis fidei, ne quis unquam de hoc dubitaret, sed fixa fide id teneret, nam inter consistentem & negantem medius est dubitans, neutram in partem propensus. His ergo uerbis, quibus profitemur in Deum credere, non modo negatio, sed omnis penitus dubitatio reicitur. At non modo nos, sed et in gentibus quidem homines de Deorum uatura dubitantem tulerunt. Venit enim in mentem Prothagorae abderit Sophista, ut temporibus illis, acerrimi, qui quum libellum quandam ita exorsus esset. De Diis ntrum sint nec ne non habeo dicere, Athenensium iussu pulsus est finibus, librique eius publice combusti, dignus ipse, qui libros suos eodem sequeretur. Attamen in illis gentium tenebris Euangelii luce nondum per orbem terrarum diffusa, ne dubitatio quidem poenam effugere potuit. **THVS O.** Vnum mihi proponis Prothagoram dubitantem de Diis. At Diagoras Milesius, & Theodorus Cyrenaeus non ignobiles Philosophi Deos penitus excluderunt, & nullos esse dixerunt nec tamen ullo penitus genere affecti sunt. Quid Epicurei? non ne Deos de medio penitus sustulerunt, quum negarent eos, nec ira tangi, nec gratia, sed ne luci quaedam immobilia signa pulchre fabrefacta dicerent esse colenda: Num audisti aliquando, aut legisti aliquem ex Epicuri grege impietatis accusatum, quod illa diceret & defenderet? lege Lucianum: Nemo apertius illorum temporum irridet Deos, & tamen eo uiuo leuitabantur libelli, & nunc etiam leguntur cum uoluptate: Nemo eos comburit. Et tunc libertas (ut ex scriptis intelligi potest) credendi quidlibet, atque utinam nemo de Diis illa credidisset, quae aperte impia erant & falsa Christi autem religio neminem cogit, ut credat, licet postquam crediderit, nomenque Christo dederit, necet eum ad signis discedere, & sacramento rennuciare: Ergo non est Zamolxis poenis urgendus, sed rationibus, quantum fieri potest, attrahendus ille, ira ut eum pendeat abiter, quam nos sentire: uel si punire eius incredulitatem cogitas Heraclite: ego tibi ostendam quomodo id facias, nec tamen ille conqueri possit se punitum, immo ut pro hac poena maiores tibi gratias habeat, quam alii pro quouis beneficio. Id autem erit, si ignorantiam illi detraxeris: hanc destrue in illo, demolire, euertere, de hac qualibet sumito poenas scientiam tradendo. Sola nanque scientia ignorantiam pellit sicut tenebras lumen. Aggredere igitur aduersus illum cum hoc poenarum genere, quod tibi domesticum est & familiare, nam tum punis acerrime morbos, quum eos de corpore agroti expellis, & hominem sanum reddis. Huic supplicio non modo illum, sed me quoque subdo, & ut in utroque uostrum utaris peto. **HSR.** Quid ergo Theophile? Tu non credis esse Deum? **THVS O.** Credo equidem, nec ad eam rem ego medico, qui mihi credulitatem inducat. **HSR.** Cur igitur doceri te id petis, quod iam ita esse credis? **THVS O.** Ego primum id Indi peto gratia: ut edoctus doceam, atque ita illum ab impietate abducam. Deinde non nihil etiam peto mea causa, quia magis libebit credere, si id etiam ostendi ratione posse iute lexero. **HSR.** Ego nunquam Zamolxidem hunc tuum poena dignum credidi, sufficere eam poenam arbitror, quam sibi ipsi inuexit: Maxima enim poena est impietas, a qua tamen ueluti a pestifero morbo eum liberarem, si se mihi committeret, & fidem uti medico haberet. Nunc non haec sunt partes, sed Ricardus huius, qui facere potest, quod petis, & se facturum pollicetur: Ille tibi praestabit unde hominem sanare possis, & ego aliquid eo audito forsitan subministrabo. Quid ais nunc tu Marce? Quid taces? quid exiltimas de his, quae nunc dicuntur? **MARCVS.** Ego ne? Si expertis scire sententiam meam, existimo Theophilum nostrum recte & ceteri Ricardum delegisse, quem de tantis tibus interrogaret, eumque posse interrogatis satis ceteri, rationes afferentem, quae ad rei quae sit demonstrationem ferant: Forsitan Ricardus de dissimulatio Theophilus se nosse, quod planissime nouit, tu hanc eius dissimulationem discute. Nihil sane refert, qui sit iste Zamolxis, siue notus sit ille, siue ignotus, siue Indus, siue Aethiops, siue ludens id ipse fingat. quæstionibus, qui in medium uenit, habenda est ratio, de personis non laborandum: nullus enim persona hic exanimatur, sed id quod ad disputationem proponitur. **RIC.** Vultis ne uicinum id templum petamus, ne fori strepitus impediatur disputantes. Ego etiam libenter illuc confugiam, quoniam

niam congruentius in templo id est diuina domo singularis Dei Maiestas asseretur. **THEO.** Vtlibet. **RIC.** Eamus igitur, salutemus Christum dominum, & Virginem matrem submisso genu. Hæc ara Ioanni Baptistæ Euangelii præcursori dicata est, hoc in sacello possumus sedentes reliquo sermone dare operam: nam multum dei adhuc superest: & sedula non desunt opportuna sacellum undique obeuntia. **THEO.** Commodius & quietius hic colloquemur. **RIC.** Quid Zamolxis? num suam illam tenens sententiam templa execratur. Num euerenda ceuset? **THEO.** Ille uero nihil tale cogitat. Quid enim templa peccauerunt? An euerat, quia marmore fulgent & auro, uel quia thure uaporata suauem efflant naribus odorem? Num etiam quia statuis insignibus & picturis ornata sunt? **RIC.** Non uidet illic tor sanctorum uirorum depicta agmina, quæ nunc caelesti in patria beatissimum cum Christo agitant æuum? non alia ex parte nigrorum Dæmonum cohortes, & inferorum lacunam tetrīs ignibus æstantem? **THEO.** Videt quidem hæc omnia:

Atque animum pictura pascit inani.

Putat autem hæc uobis auctoribus fuisse depicta, non pictorum gratia, quo illi lucrarentur. Sed ut ciuium animi religioni magis adicerentur, quam religiosa illa monumenta oculis spectarentur. Sed quum religionem hanc nostram non suscipiat ille, nihil pictis & fictis commouetur, nisi quod ingenia artificum spectaculum generosum admodum præbet ei & iucundum: non enim penes Indos tam perfecta opera uidit. **RIC.** Nescio quæ tempora sint ista, hæreses pullulant undique. Indus adest, qui negat omnia. **THEO.** De temporibus istis conqueror idem ego tecum mi pater. Miror hæreses, quarum ipse meministi, nec ideo mitto quin grauissimum sit crimen, sed quod longiorem deposceret orationem. Sed quam Christiani populi partem ostendes, quæ non sit pessime affecta? Noli existimare Ricarde, tam et si armorum studio teneor, me approbare hæc bella quodammodo ciuilia, quæ inter cruce utrinque signatos milites tot per annos & tam fæde geruntur: quid enim ibi mali non uidemus? quis nunc commemorare queat euerfionem oppidorum, direptionem fanorum, uastationem monasteriorum, populationem agrorum: quid uirgines referam conuulatas, matronas uiolatas, puberes partim caecos, partim in seruitutem abactos. Hæc quædam sine calamitosa patientibus & quanta hominum multitudo uariis in oris hæc tulerit, quis noui? Tributa uero quanta & quàm grauià imposita? quæ expilationes sciorum atque amicorum? At hæc bellorum sunt, quid in pace, quanta morum labe? Vix quenquam reperias, qui abstineat alieno. Hinc peculatus, furta, sacrilegia, testamentorum suppositiones, adolescentium circumscriptiones, occultæ fenerationes nascuntur. Videor Marce de te aliquando audiuisse, uix iudicia recte nunc fieri posse, ob falsorum testimonium multitudinem, hoc autem quantum sit crimen, uel ex eo ostenditur, quod hoc unum est ex decem ueteris legis præceptis, ne quis falsum reddat testimonium. non enim possunt interesse continuo iudices his, quæ geruntur: necesse est doceantur ab his, qui rei gestæ interfuerunt, ideo curæ Deo fuit testimoniorum ueritas: quæ plurimum hodie labefactatur. Si uidua aut pupillus iudicium habeat cum nobili homine ac fortunato, non ne gratiam illic potius respiciunt iudices potentis, quam pupilli aut uiduæ causam? Mirabar aliquando, quod non uno loco, sed pluribus in lege ueteri Deus præceperit iudicium reddi pupillo, & uiduæ, & aduenæ. Deinde conqueratur sæpius id non fieri penes Hebræos, & ob id Prophetarum ore extrema eis miniretur: nunc nihil penitus miror, nam ex his, quæ uidi, & audiui, percepi, uix inops humilisq; persona ius suum in iudicio contra gratiosum aduersarium obtinere potest. **RICAR.** Tibi iste nunc Marce loquitur. **MAH.** Mecum loqui potest, sed non de me. Ego enim is sum, qui auxiliante Deo, mihiq; fauente priuatus, & in magistratu, inopis & perculsi uiri sæpe causam defenderim, & hoc nomine inimicitias potentissimorum hominum subire non dubitarim: rem & tempora & homines in medium proferre non expedit, ne id mihi sit inuidia & aliis probro: simul etiam, quia de hoc nunc non agitur. **THEOPHILVS.** Illud pariter conquire: nequeo, quod iudices munera palam clanculumque suscipiunt, quod fieri eadem diuina lex sæpius etiam uetat, pluresq; alia humane leges: Oportebat autem eos contentos publicis esse stipendiis, non à litigatoribus dona sumere. **RICAR.** Rursus in te Marce Theophilus irruit. **MARCVS.**

D Ma

Me uero Ricarde iste sermo ne attingit quidem. Hoc quod nunc obiicit iudicibus, ad alios porius, quāni ad me pertinet. Ego semper in magistratibus, quos gessi (& gessi amplissimos) abstinui à muneribus litigatorum: Sciebam enim, quod etiam appellerentur manera, quidvis porius sunt, quāni munera: dantur illis temporis causa non liberalitatis exercenda studio: res indicat, nam deposito magistratu nemo affeui donat, possum autem integritatis meae testes adducere omnes, qui foro meo usi sunt, quum ipse iudiciaria necrer potestate. Verum quoniam de testium falsitate paulo ante conuictus est Theophilus, dabo nunc testem integrum & incorruptum, paupertatem scilicet meam. nam patrimonio à parentibus suscepto nihil unquam adieci: hunc certe testem non dices Theophile mendacem: Mihi profecto competit, quod diuinis in litteris Samuel ad populum protulit, quem antea iudicanerat: Num Bouem (inquit) aut Asinum alicuius tuli? aut munus de cuiusquam manu accepi? Dici uix potest quomodo omnibus seculis mandatum fuerit iudicibus, ne dona ob rem indicandam caperent. Tu legem diuinam profers Mosis ore Hebraeis traditam antiquissimam sane omnium. Constat enim Mosē diu autē Troiana tempora extitisse: Mitto Romanas leges idem aperitissime uerantes. Apud Athenienses in inramenti formula, quae proponebatur iudicibus, illud quoque inerat, quemadmodum in Demosthenis oratione contra Timocratem scriptum est: Non suscipiam dona iudicandi gratia, neque ego ipse, nec alius pro me, neque alii nesciente, nou arte ulla, non qualibet machinatione. Vides quā diligenter id de muneribus Atheniensium lege fuerit sancitum. Quod si inter gentes & nationes inuenti olim plures, qui hanc legem seruauerunt, quid nos facere oportet, qui Christo militamus? quandoquidem nostri in omnibus uirtutis genere superiora secula uincere aggressi sunt. Hoc tamen nunc pauci respiciunt, ceteri muneribus delinuiunt, idque recte Theophilo displicet. T H I O. Displicet mihi etiam tanta litium multitudo, quanta nunc in omni foro cernitur. Audiui equidem à senioribus fuisse suis temporibus in iudiciis ueluti solitudinem quandam litigatorum, nec defatigari solitos magistratus tot audiendis controuersiis sicuti nunc solent, adeo ut eis terminandis minime sufficiant, agebant tunc homines inter se magis bona fide, & conuenta ultero seruabant, etiam si tabellarius non accessisset. Nunc publicis tabulis & testibus obstricti terginesantur, & uix à iudicibus coacti satisfaciunt. R I C. Quid ergo improbas iudicia? si homines, nisi coacti, nolunt se à creditoribus eximere. T H I O. Ego non improbo iudicia, sed doleo his homines egere, sicut nec improbarem medicinam et si quaereret ob hominum intemperantiam plurimos uenit morbos in corpora nostra grassari praeter superiorum temporum consuetudinem. Mallem (si fieri posset,) inter Christianos nulla esse iudicia: Seruum Domini (inquit Apostolus) non conuenit litigare. Idem Corinthiis scribens uult eos sistinere potius iniquitatem, quam lites litrepitusque miscere forenses. At perfecti loquuntur Apostolus. Quid igitur? nos id agimus ne perfecti sumus? R I C. Ergo tu suades, ut debitoribus ius suum unusquisque dimittat? quod quid est aliud, quāni nouas tabulas inducere, quarum mentio omnibus seculis fuit improbata, tanquam fides de commercii hominum tolleretur. T H I O. Ego uero non cuique quod debet suadeo dimitti. Veruntamen nolo iudiciis uexari cum, qui adeo nomen inficiatur, ut male iudicio contendere & calumniis rem extrahere, uel quod praesentem non habet pecuniā uel si habet, ei cupide inhaeret animi paupertate. Aduersus hunc inopem non litibus, sed cum omni lenitate agendum, ut quod debet, exoluat, non quia mihi tantum creditori utile sit, sed potius sibi, cui perniciosum est propter libidinem & spem commodi ostentari ab ipso discedere, & humanae societatis iura uiolare. Rem igitur asperam humanam tractans si suaserit tantum abest, ut obstit, ut illi etiam plurimum profuit, nec peccare dicendus, qui alterum à peccato diuellit. Quod si suadere nequit, stimulum illi malae conscientiae relinquit, Ipse autem huius humanitatis fructum feret à Deo quod cogere noluist, quum posses. Considerate an hi similia, qui obrorto pene collo debitores in ius trahunt, & ab eis militari etiam manu pecuniam extorquent: nec tamen, qui sic agunt, peccare autumo, sed à mansuetudine Christianae legis plurimum abesse demonstro. Temporibus primis uascentis ecclesiae, dici uix potest quanta fuerit in Christianis fere omnibus uirtus, quanta animi contentio ad omnem probitatem: Vocabatur autem à non nullis Apostolica resp. propterea

pterea quòd Apostoli hæc quæ altioris sunt uirtutis & à domino acceperant humanis pectoribus inducere conabantur. Nihil autem aliud erat hæc resp. quam oculorum cōfuentia, linguæ moderatio, animi purgatio, sui met obiectio, corporis crux. Onertatus amplius tolle, perculsus te magis præbe, spoliatus indicio ne contende, odio habitus dilige, male audiens bene loquere, morere sæculo, uine Christo omnem transfer mentem ad dominum, huius sola sit fiducia. Hæc instituta olim erant gentis nostræ. Non solum ea quæ in præceptis, sed quæ in consiliis quoque fuerant posita, omnes fere tunc Christiani in more habebant: & profecto lautius est consilium sequi, quàm præceptum. nam præceptum trahit etiam nolentem, quicumque autem consilio pareat, hic ostendit animum paratum ad meliora, cui quom liceret aliud agere, illud tamen, quod uisum est honestius, sponte prætulit. Postquam uero bene prouisa & instituta de uita in uerba transfusa sunt, & dicere magis, quàm facere homines mallebant, defluxit & hæc respublica, quomodo & cetera plurimæ eadem hac ratione, nec profuit, quod ab Apostolis ortum haberet. Christiani nunc abundamus ornamentis omnibus: quid præcarius, quàm tot arbiū & prouinciā imperia, tot aurata marmoreaq; templa, tot disciplinarum nudiq; gymnasia, tam frequētia Monachorum agmina, & psallentiū Christo chori, tanta prædicandi Euangelii libertas, tanta auctoritate Pōtēfex summus? hæc magis uigebant, quando omnis terrarum orbis Christi uexillo subieciēbatur. Nūc etenim (ut uides) Christiani in quendam Europæ Angulum reiecti sumus. Sunt hæc, quæ in Christianorum urbibus fiunt & geruntur alsidue in specie præclara admodum & magnifica uix addi his quicquam potest. Veruntamen si ab his externis conspectum ad interiora tuleris, quàm in paucis uidebis ardere intimum illum caritatis affectum, quem Deo proximoq; debemus? Dicās fucata illa esse omnia & simulata: Christiani autem hi, qui post Christi resurrectionem continuo exori sunt, antea & speluncas incolebāt, & in siluas plerumque & solitudinem concedebant, conueniebant frequenter per noctē, uigiliasq; ducebant, tum ut unanimes orationibus insisterent, tum ut si quæ eorum iuniorum in fide uiderent, hunc ad præsentium tolerantiam spe futurorum corroborent. Vis ne dicam tibi quantum intersit inter Christianos illos primos, & eos, qui post longo intervallo fuerunt & nunc sunt florentibus (ut existimatur) ecclesiæ temporibus? R i c. Dicās licet, modo nulli homini aut ordini priuatum detrahas, sed sermo maneat generalis. T h o. Ego Christianos, qui nunc sunt, & superioribus sæculis fuerunt, in tanta degentes magnificentia & gloria, quantum nunc exterius uidemus, similes facio Platano, quæ procera arbor parulis undiq; diffusa ramis frondium ferax.

Huc illinc media ipsa ingentem sustinet umbram.

Nullam præterea aliam ad rem utilis, nisi quòd largam ministrat umbram potantibus, ut idem Poeta suauissime dixit: Illos uero Christianos primos (ut sic dicam) Apostolicos comparo Balsamo, quod & semine, & cortice, & ligno, gratum atque frugiferum, sed præcipue lacrymis: harum enim in hac arbore prima est grati: nam piis quoque hominibus nihil magis quam lacrymas conuenire, & has gratissimas esse Deo uideor audisse. Lacrymosa sane illa erant tempora, quæ tum primam uascenti Christi ecclesiæ illuxerunt, sed frugibus, quàm hæc nostra sint lætiora. R i c. Quid igitur? moleste fers, quòd Christiani utamur libertate & gloria in regnis nostris nostrisq; prouinciis? T h o. Minime nero, sed ad ea, quæ habemus, uellem accedere, quæ desunt, præsertim quum ea sint meliora. R i c. Velles igitur adesse nobis tormenta illa & supplicia, quæ Christiani primæ religionis ergo patiebantur inter illas gentium infidelitates: hæc enim nunc absunt, num adesse ipsa nis? T h o. Quæ tormenta mihi narras mi pater? illa ego requiro caritatem erga Deum & reliquos Christianos, quæ tunc in omnibus cernebantur, illam etiam innictam ad quidnis ferendum pro Christi nomine patientiā: Nunc tam molli, tamq; tenero Christiani sumus animo, ut non modo factorum, sed ne uerborum quidem aculeos feramus, hinc duella suscipimus rem omni diuina & humana lege prohibeam: Vbi ergo illa inimicorum dilectio Christi uerbis imperata, si eiusdem fidei socium & commilitonem occidere pugnano festinamus? Ut autem intelligas me non reicere hæc externa, quibus Christi religio honestior redditur & splendidior. Duplicem assero Dei esse cultum, anteriorem unū, anteriorem alterum. Interior cultus consistit in animi pietate, qua Deū prosequimur, ut auctorem bonorū omnium & sanctissimæ eius madata implere affectuamus; Exterior uero positus est in quibusdam corporalibus,

D i quæ

quæ nos ad hanc animi prouocant pietatem. Itaque exterior inuentus est hic cultus, ut interior illi deferuiat, & est ueluti quidam gradus ad illum meliorem: Vnde Psalmorum dictio, diuinorum eloquiorum lectio, genuflexio, prostratio, pietas scilicet effigies, & alia plura cæremoualia? nisi ut in his corporeis signis excitetur intus animus & incorporea meditetur? Quamobrem si qui sistant in istis exterioribus unde transiendum erat, hi immorantur leuibus & summa quæque & grauissima relinquunt. Hos sancti Patres tepidos uocant aptissimo sane uocabulo, nam tepidis calor circumfunditur extrinsecus, interiora frigus obinet, sic tepescere eos dicendum, qui in externis religionis operibus uersantur, eaq; summa ambitione obseruât, & hac parte nou nihil incalefcit, animo tamen frigefcente, ut pote ueræ pietatis ignaro & cupiditatibus suis indulgente. Magnam autem Christianorum partem hæc tepiditas possidet, ut nihil dicam de frigidis, qui infiniti sunt, quemadmodum autem omnium optimos arbitror esse eos, qui toto pectore religionis studio flagrant, sic pessime habere istos arbitror, qui tepent, tum ob alia multa, tum ne ob illud maxime, quod huiusmodi homines uix adduci possunt, ut ad melius ascendant, siue quia ob illa externa putant se satisfacere opinionum hominum, cui inserviant, seu quia istis externis tantum tribuant, ut in his summam pietatis putent consistere, & sibi nihil magis quærendum, atque ita in ipsis religionis operibus arbitrantur se se adeptos caloris satis. R 1 c. Vere hæc exprimis. nam non modo Psalmorum dictio, diuinorum eloquiorum lectio, prostratio, & genuflexio, quæ commemorasti, & quæ leuioris sunt operæ, sed ne illa quidem grauiora, durum quibele, crebra ieiunia, uestium asperitas, pedum nuditas, quicquam profant, ubi intimam animi pietatem & ueræ pectus flagrans amore diuinorum remoueris: Instrumenta enim sunt illa ad bene uiuendum. Ipsa autem bona uita de caritate Dei pendet: nec sane alio durities illas uictus & quæcunque alia cæremoualia tendunt: hac nanque ratione proprium negligimus corpus deliciasq; & omnia alia commoda postponimus, quo amor noster uno ritu deductus feruentius feratur in Deum, quasi inferniior futurus, si in alia quoque dilabatur: nam quod ceterorum hominum emolumentis & saluti incumbimus, hoc ipsum quoque damus Deo, qui nobis id ministerium hancq; procuratorem delegauit. Ille ostendit sibi nil gratius fieri posse, quam si proximorum commodis studuerimus, eorumq; onera portauerimus, proximus autem quicunque humane naturæ est particeps. Hinc non nulli nostri ordinis sanctitate insignes uiri illud Euangelicum crebro in ore habebant. Curam illius habe. Ipsi autem utrumque seruabant ut externa illa tanquam instrumenta uirtutum susciperent, uirtutes ipsi intus in animo possiderent. Sunt autem non nulli, qui nos monasteria nunc urbium tenentes inferiores arbitrentur ueteribus Monachis, qui Scythiæ, Aegyptiq; solitudinem incolebant, propterea quod non amarent illi uacui pasci atque uestiri, sed propriis manibus uictum sibi transfigerent, nec animaduertunt talia proponentes dissimilem illorum esse uitam & nostram. Illi enim inter arenas degentes ab hominum conspectu procul nullo grauiore opere & munereungebantur. Illud unum erat eis propositum diuina mysteria contemplari: quicquid autem ab hoc contemplandi munere uacui dabatur temporis, id omne manuum operi tribuebant, ne nihil omnino agerent, & in animum uacuum irrumperet aliquid irreligiosum, & locus esset Diabolo inuadendi, & cogitationes iniquas suggerendi. Nostra autem alia est ratio, quibus prædicandi Euangelii cura incumbit, qui doctrinæ sacræ insistent, qua plurimos erudiamus, qui præterea altaribus assistent, & rem diuinam pro populo quotidie facimus, & septies in die ad canendos Psalmos hymnosq; conuenimus. Itaque inter tot pia opera ne sentientibus quidem elabitur dies, nec ullus potest esse locus ocio, & pro his ueluti nullitibus stipendium nobis diurnum debetur, quod non sit admodum graue persoluentibus, quantum scilicet ad inopem te nuemq; uictum sufficiat. Nos enim (ut nostri) elemosynis pascimur: ceteri ordines ex liberalitate fidelium plura etiam consequuntur, quæ illi tum ad suos, tum ad aliorum egentium usum adiungunt: Non enim arbitror Theophile te unum esse illorum, qui monasticam improbant uitam. T H O. Immo nulla hac uita mihi uidetur felicior, nam & si eam sequutus non sum, non sit tamen, ut non perspiciam quantum ceteris emineat. R 1 c. Si perspicis, debes quoscunque sacram religionem professos plurimum uenerari, plurimumq; amare. Nihil tale Theophile, quam in monasteriis probatissimarum religionum uitam traducere, quicunque sic agit, uitia odit acrius, uirtutes amplectatur aduentus, ambulat tutius, cadit rarius, surgit uelocius, illuminatur splendidius, attol-

litur

litur altius, uiuit tranquillius, moritur confidentius. **THO.** Frustra hanc lyram pul-
 sas mi pater. Nemo nostrum tuum, aut simile indere uult (ut opinor) cucullum; ne-
 mo monasticam peragere uitam, quia forsitan non sit ad tam magnum opus à domino
 uocatus: diuersa dona spiritus, & alius quidem suum donum habet sic, alius sic: uult
 Deus omnium ordinum homines esse saluos, & qui plus diligit, huic plus tribuitur, nec
 improbo tamen à te dicta, sed rectissime posita iudico, de quibus etiam ante sancti Pa-
 tres dixerunt: Attamen euagatur oratio nostra interim longius extra proposita dispu-
 tationis curriculum: nunc doctrina de te expetitur, petoq; ut id explices, quod ut con-
 trauerum in medium uenit. Etenim si monasticam uitam laudare, & tui ordinis plures
 sanctitate morum conspicuos extollere uoluero, potero equidem non minus copiose
 facere quam tu, nec minus ornate, sed si id fecero quomodo proposita quaestio eue-
 lutur? quando finietur? **RIC.** Reuertemur ad sermonis cepti semitam mox & ubique
 que usum fuerit. Verum ego, postquam dixisti te posse ire in laudes nitorum, qui in
 hoc ordine Seraphico praestantes existerunt. Dic quaeso, quid de diuo Francisco ipsius
 ordinis auctore & duce summo existimes? **THO.** Ego Franciscum plurimum uene-
 ror. Multa huius uiri praeciosa, tum illud praecipue, quod habuit sponfam. **RIC.**
 Quid ais? sponfam? gestio id audire. **THO.** Erraui, nō unam ille habuit sponfam;
 sed duas. **RIC.** Bis tanto audire cupio, nam id nūc primum ad aures meas peruenit,
 si quid antem recte dixeris sequi sum paratus. **THO.** Franciscum ego sanctissimum
 uirum comparo hac una in te tyranno. Is est Dionysius senior, qui tyrannico imperio
 tenuit Syracusas. Habuit is uxores duas, Locrensem unam, alteram Syracusanam.
 Vtrāque ita dilexit, ut iudicari non posset, quam earum magis: ambas eadem duxit
 die, utri prius congressus ignorabatur: In reliquis communem se praebuit, & in donis,
 & mensa, & cubili, alternas unicuique earum noctes concedendo. hæc de eo referunt
 historiarum scriptores. Simili ratione Franciscus duas habuit sponfas paupertatem dico
 & humilitatem, harum utranque ita arte complexus est, ut incertum reliquerit, cu-
 ius amore magis flagrauerit, nam nihil omisit, quo magis pauper, nihil quo magis hu-
 milis dici posset, cum his disponis sibi mulieribus assidue fuit, dum hic uixit, utran-
 que sinu suo artissime tenens, nec sine his uideri uoluit, & hinc discedens uobis harū
 mulierum custodiam, & curam, quam potuit, diligentissime mandauit, ut legitimis he-
 redibus disciplinæ. **RIC.** Recte nunc loqueris, atque utinam ita semper loquaris:
 Nam Franciscanorum ordo nil magis, quam paupertatem & humilitatem amplectitur,
 his duobus nos totos addicimus: nos etenim hi sumus, qui id tantum habemus, quan-
 tum a Christi fidelibus ad usum quotidianum nobis confertur. Nihil uoluit nos Fran-
 ciscus habere proprium, non singulos, non etiam uniuersos. Quamobrem Franciscū
 Theophile plurimum merito suo facis. Is enim tale uiuendi genus instituit, quod qui
 sequuti fuerint possunt sanctitatis arcem conscendere, nec eo tantum summus, quod
 instituit, sed quod instituta sua primus ipse opere impleuit, & alios se subsequi iussit.
 Hunc uirum difficillimis temporibus Christus ecclesiae suae iam iamq; ruenti tanquam
 firmis uirum columnam supposuit. **THO.** Nec huic modo, sed Dominicum quo-
 que, nam is in Euangelii praedicatione Francisci uestri collega fuit. Postquam igitur
 Dominicum quoque approbo, sicut debeo, de eo quoque si commodum est uobis au-
 dire, pauca dicam. Mouet me tum uiri promeritum, tum ne in partes transire uidear,
 si Francisci mentione tam honorifice illata hunc eius collegam praetertiro. **RIC.** Sic
 est. Quid ergo ais de illo? num is quoque uir fuit uxorius? **THO.** Fuit, nam eandem
 habuit uxores paupertatem & humilitatem, eandem inquam non numero, sed genere
 sicut in hominibus, ubi suum quisque proprium habet uultum ab aliis diuersum, eun-
 dem tamen similitudine formæ. Quod, si quaeratur in quo differunt paupertas & humi-
 litas Francisci ab eo, quæ fuit in Dominico, differre nullo alio animaduerto, nisi quod
 in Francisco maior & profundior utraque uis fuit. nam Dominicus suis commune ali-
 quid possidere permisit, uestes etiam illis lautiores cōcessit, nec ab honoribus omnino
 auocauit. Scientia tamen Francisco praestitit sanctarū litterarū, eademq; scientia instru-
 ctos eduxit manipulares suos ad frangendas hæreses, quæ tunc nimis inualecebat, &
 nuper etiam (proh dolor) inualuerunt. Et Dominicus quidem talis erat. Magnum de-
 inceps Dominico accessit decus, quod inter sectatores Thomam habuit Aquinatem,
 uirum & uitæ sanctitate, & doctrinæ uertute admirabilem. **RIC.** At uoster Bonauen-
 turam habuit utraque re insignem. **THO.** Ita est, sed in Thoma doctrina splendet
 uberius.

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

uberius. Nihil in Philosophicis, nihil in Dialecticis, nihil in Christianis litteris extitit tam arduum, aut occultum, aut tam implicitum, quod ille non uiderit, inuenerit, attigerit, patefecerit, illustrauerit. Magnum mihi aliquando miraculum uidetur, unum hominem omni doctrinarum genere abundasse, tot uolumina tam crebris grauiusq; sensibus instructa edidisse. Ferunt ipsum, dum uiueret, dixisse aliquando se nulla meditatione scribere, sed quasi alio dictante, ideo doctrinam illam diuinitus sibi suppeditam arbitrabar, sed potuit forsitan uis iugeni exercitatisimi illud efficere. Eiusdem Dominici discipula fuit Catharina Senensis, quæ & uirginitate floruit, & uaticinii afflatu & doctrina cælitus infusa, nam litteras non didicisse palam est, & tamen ubi de diuinis loquendum erat, doctissimos quosque in congressu superabat: nemo resistere spiritui poterat, qui in ea loquebatur. Fuit celebris, dum uixit, penes populos & nationes & summates uiros, sicut historia uitæ eius indicat, & epistolarum multitudine ad cuiuscunque ordinis homines missarum, in quibus Apostolicum quiddam sonare uidetur, sed est & eiusdem Dialogus insignis & ualde probandus de Dei prouidentia, quem ferunt extra humanos sensus positam Deo assistentem didicisse, nam illic quoque colloquium Dei secum habitum uarrat, eadem ingentibus, & uiuent & post mortem miraculis coruscant, & quod est gloriosius stigmata Christi corpori suo inuista gestant, digna habita, quæ id impetraret. Quapropter uirginem hanc Francisco magis attribuerem æmulatione talium insignium, nisi quod ipsa Dominici diei se semper uoluit & eius uestem induit. Specto nunc ad te Ricarde, & quero num ea, quæ de Dominico eiusq; sectatoribus dixi approbes? Credo equidem te probaturum, nisi hoc forsitan impediât, quod paulo diueria sunt instituta Dominici à uestris. R. c. Hoc me non commouet, nam iisdem fere uestigiis insistimus, & eodem sub vexillo & eidem Imperatori militamus, & in sanctitatis operibus Dominiicum magnum semper credidi, eiusq; uirtutes à Deo mihi dari exopto.

MARCI

MARCI ANTONII NATTAE
ASTENSIS DE DEO
LIBER SECVNDVS.

THEOPHILVS.

HAEC de Francisco & Dominico, qui dux Christianæ religionis columnæ fuerunt extra ordinem dicta sunt. Nunc ad priorem redeo inquisitionem, petoq; à te Ricarde, quoniam hæcenus nihil docuisti, ut nunc saltem doceas naturam esse quandam præstantissimam omnium, quam Deum uocamus: cupio enim id ostendere Zamolxidi, ut eum (si fieri possit) ad religionem nostram adducam, animamq; eius saluam faciam, implet ad id caritas proximi, quæ summum dignitatis penes ueros Christianos obtinet gradum. Enimuero is superior ceteris, non qui aut genere, aut diuitiis, aut honoribus, aut imperio, sed qui caritate uincit. Est etiam id per te agendum, ut non solum te doctum, sed etiam bonum uirum arbitremur: quomodo enim non talis existeres? qui non solum tantam rem scias ipse, sed etiam des operam, ut alii sciant. **R I C.** Faciam quod me mones Theophile, nec differam, meq; tibi Zamolxidiq; tuo Theologum præstabo. **T H E O.** Aggredere iam. Vides omne theatrum ad te audiendum esse paratum. **R I C.** Nemini latet eorum, qui iusti sunt, in quibuscunque rebus etiam minimis diuinam implorandam opem, quod etiam ut faciamus locns hic facer, in quo consistimus, admonet: Ego utar nunc Psalmographi uoce: Exurge Domine & adiuua causam tuam, & confitebuntur tibi inimici tui, & magnificabunt nomen tuum sanctum super omnem terram. Hæc breuiter precatus, uenio nunc, quo uocor. Vt autem ordine progrediatur oratio mea, quatuor mihi demonstranda uidentur, de quibus in superiore sermone nostro habita est mentio. Primum ostendendum est esse Deum quendam rerum omnium præsidem. Deinde unum esse, & non plures. Tum non esse eundem corporeū. Postremo multa credenda esse de Deo absque ulla probatione. Hæc ubi docuero, perorabo. Vos autem benignas aures mihi præstate. Principio illud propono nihil in omni hominum uita maiore periculo ignorari, quam finem actionum humanarum, uidelicet quum ignoratur, quo dicta, facta, cogitataq; omnia referenda sint: hoc ignorato necesse est homines in magnis uersari erroribus, neque unquam ad optatum finem peruenire: quanquam non ignoratur finis, sed ubi sit: omnes enim spectant ad beatitudinem, ut ad finem agendorum, sed ubi nani ea sit beatitudo disceptatur: quidam ponunt certa in re, quam nominant, alii alibi, nominantes aliam, nonnulli in pluribus simul collectis. Sanx autem mentis homines in Deo eam posuerunt: Ille solus est beatitudo illa, quæ queritur: eam ipse non habet aliunde sed à se ipso, & eam concedere alii potest. Nos appetimus effici beati: non appetit hoc Deus, ne petat quod intus habet seu potius quod est ipse: Ignorato igitur Deo, ignoratur ubi est, & unde sit beatitudo, & à quo petenda, & quæ ad eum perueniendum sit, & quum id ignoras beatitudinem assequi nequeas, necesse est eum in miseriam incidere sempiternam. Quid utilitatis asserti scientiam tenere rerum cælestium & terrestrium omnium, ubi hoc unum ignoratur? Ei qui nesciat Deum, & reliqua sciat omnia, possum dicere, id quod scis nihil prodest, quod nescis, multum obest: non enim nouit cur creatus, quomodo uiuendum, & quo tendendum sit. Sic nihil ei felix uiuio mortuoq; potest contingere, immo misera ipsi erunt omnia, quum ignoret id, quod eum scire ante omnia oportebat, ut æternam salutem assequeretur: Et de scientia quidem, quam de Deo habere conuenit, quantum ea necessaria, quantumq; sit utilis, hæc habui breuiter dicere, desleo autem quoscunque intelligo hac ignoracione teneri. Quum considero deinceps ipse mecum uiri ornatissimu, unde sit, quod quum ab initio cunctæ pene gentes & nationes unum esse summum crederent Deum, qui supremam omnium haberet potestatem, & tantæ maiestatis alios plures esse administratos Deos eosq; omnes templis, delubris, aris, sacellis, sacrificiis, precibusq; & uotis colerent atque adorarent, posterioribus sæculis innenti sunt, qui nullos esse Deos dicerent, omniaq; fortuito regi arbitrantur, exstimo id euenisse, quia ceperunt homines religionem à sapientia scindere, ita ut alii religiosi, alii sapientes haberentur, idq; malum à Græcis primum cepisse: penes quos

quum exorti essent, qui Physicij id est naturalium rerum inspectores uocabantur, Deos illos penitus susceperunt, & principium rerum in corporibus posuerunt, præter unum Anaxagoram, qui mentem dixit confusa omnia distinxisse & ornasse; Alii initium rerum ignem uel aquam uel aerem, uel quid simile posuerunt. Priscis autem temporibus quicumque sapientie studio tenebantur, iidem religiois sacrificijsq; præerant: multosq; mortales sacris mysterijs initiatos habebant. Tales olim fuisse in hac eadem met Gracia linus, Orpheus, Musæus, Enmolpus, Melampus, Trophimus, Aglaophemus, atque Pythagoras. Similiter hi, qui apud Persas magi id est sapientes uocabantur, & sapientie pariter studio uacabant & religionis. Quid de Aegyptijs dicam? Nonne apud illos, qui Mathematicas callebant disciplinas, & naturam rerum tenebant, sacerdotio simulungebantur & regno? Et quoniam Iudi unius impietatis in hunc impulsit sermonem, quid nunc in India geratur, certum non habeo dicere, sed Indi olim brachmanas suos, quod genus sapientium erat penes illos, & de natura rerum & de animorum expiationibus consulebant. Pari ratione gymnosophistæ penes Aethiopes & Philosophiæ erant magistri & religionis antistites. Idem mos in Gallia manebat. Nam Druidæ illic instituebantur, ad quos de diuinis humanisq; rebus omnibus referebatur. Eundem ritum à ludæis seruatum non ambigitur, nam in hodiernum usque diem, nullus inter eos sapiens habetur, qui diuinam legem memoriter non teneat, certe Moses, maximus Hebræorum omnium in omni Aegyptiorum doctrina eruditus fuit, idemq; populo & leges cælestes & sacrificiorum ritum dedit. Ergo quod iste tuus Indus nullum credit esse Deum, id scito esse in causa, quia existimauit sapientiam sibi posse contingere absque religione: quod fieri nequit. Nam ueteres etiam (ut ante dictum est) sapientiam in diuinarum humanarumq; rerum cognitione posuerunt. Dicit nullum esse Deum, et si contradicatur postulat se doceri. Vtinam se docilem præbeat ueritati. Si tam æquus erit auditor, quam uideri uult, ostendetur ei, quod querit. Immo à se ipso hoc potuit sumere. Nemo enim esse tam ferus, tamq; rudis, qui ubi oculos circumletur, & diligenter contemplatus fuerit uniuersam hanc mundi molem, non intelligat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione, hæc omnia à maiori quadam potestate condita fuisse, nec fieri posse, qui ea, quæ admirabili constant ratione, consilio infinitæ alicuius sapientie non fuerint instructa. Si quis hoc non admittit, necesse est eo confugiat, ut asserat hæc fortuito emeruisse, & nunc etiam temere gubernari. Sed assertionem hanc ratio & moderatio, quæ in mundi huius statu apparet, ipsadenique rerum proportio reuocat & nullam ostendit. Non enim fortuito factum uideri potest, quod ostendit omnes sapientie numeros: neque temere ferri, quod certa constantiq; ratione commonetur. Quid plura? Omnem excludit casum & uniuersi ordo & naturæ admirabilis progressus. Hoc igitur erepto, quod hæc casu non constant, restat duorum alterum, ut aut facta fuerint, aut ex æterno ita constiterint. Hoc secundum si defendis, & cælum, & terram, & stirpes, & homines, & animantia bruta, & cuncta denique, quæ uidentur, & non uidentur, facis æterna. Et uide mihi hanc æternitatem sumis Theophile? (tecum enim loquor, & per te ad Indum illum.) Tu qui probationes sequeris, quam probationem mihi asfers ad ostendendum mundi æternitati. Certe euidentia eorum, quæ uidemus a sidue fieri, & quotidie experimur, re clamat: Omnes enim fere res effluunt, successionibus similia in eodem genere seruantur. Si quid autem eorum esset per se ipsum æternum, non deponeret pristinam speciem, quam semel imbuisset, sed immutabili maneret, neque corruptioni ulli subiaceret: Quomodo præterea suaderi potest, mundum, qui natura & loco finitus est, solo tempore esse infinitum? Quod si nec fortuitus mundus est, nec æternus, restat ut fuerit creatus. Sed à quo creatus? non enim à se ipso, nihil enim se ipsum generat, ergo ab aliquo creatus. eum porro necesse est artificem fuisse, nec artificem tantum, sed maximum & sapientissimum artificem, ut magnitudo operis & dispositio delectat: quis autem hic? nisi quem omnes uocamus Deum. Sic mundi admirabilis, & inerrabilis, & nunquam imitabilis fabrica nobis Deum ostendit. Voluit ille non sermonibus tantum, sed opere ipso innotescere & tanto opere, quod uniuersis hominibus quacunque pareret. Quod si tam perfectum esset opus, quid is, qui condidit, non egeremus alio ad perfectam Dei cognitionem. Sed quoniam, quod fit, non potest par esse facienti, non exhibet nobis omnem diuinæ Maiestatis fulgorem, ostendit tantum esse aliquem summam potentia, sapientia singulari, qui ipsum considerit, & ad hu-

manos nſus protulerit. Non igitur ex abdito aliquo argumento concluditur Theophile eſſe Deum, ſed ex uniuerſo mundo, qui cunctoꝝ patet uifui: quid enim uidet aliquis, ſi hunc non uidet? Facilius autem ex mundano hoc opere cognoſci potuit eſſe aliquem, qui illud condiderit & inſtruxerit, quàm naturalia multa, quæ à ſapientibus olim uiris ſumma diligencia & induſtria inuenta putantur, ueluti latitudo longitudoq; terra, ſideruꝝ traccioꝝes, iutervalla, magnitudines, ſonni, nigilizq; in animalibus cauſa & origo, & lucis huius incorporea natura & ſi qua ſunt huiusmodi: in his enim & talibus adhuc quædam uerſatur obſcuritas, at de maximo & ſapientiſſimo diſcepto uel ex tanti operis conſpectu tam ordinatim euntis ſana ratione dubitari non potuit. Sed nuquam ne audiſti Theophile neceſſario deueniendum eſſe ad unam primam cauſam, primumq; motorem: hoc autem ſic conſidera. Nihil eſt in his, quæ ſenſibus ſubiacent, quin cauſam habeat præexiſtentem, quoniam impoſſibile ſit, quòd aliquid producat ſe ipſum, ne ſit prius ſe ipſo. Ergo eius, quòd efficitur cauſa eſt ab alio, atque ita progrediendum ſeria tim quouſque perueniatur ad primam cauſam, ultraquam non datur progreſſus: nou autem poſſumus efficientium cauſarum ſeriem ponere infinitam, quia ſic in eis nihil prius eſſet & poſterius: Ergo primam cauſam ponere neceſſarium eſt, nam quod illic eſt primum eſt cauſa mediū, medium autem cauſa ultimi; ſue nūm ſit medium, ſue plura. Hanc autem primam cauſam omnes intelligunt eſſe Deum. Iſdem ueligiis oſtenditur poiouendū eſſe primum motorem. nam perſpicuum eſt mundanas res, ſeu ſaltem aliquem earum partē moueri, neque à ſe ipſis, ſed ab alio moueri, quoniam motus aliud nō ſit, quàm actio mouentis in id quod mouetur. Hos autem motores infinitos eſſe nō conuenit, ſed dandus eſt primus motor, qui eſt omnibus aliis cauſa mouendi, nam infiniti motores non poſſunt eſſe primi, ſed erunt mediū: ubi primum mouens tollitur uel ceſſat à morione, nullum aliorum mouebitur. Eſt autem motus uis rebus, ergo adeſt, qui primo loco mouet. Hunc autem primum motorem, quo nuncupabimus nomine? Ego Deum nuncupo, quoniam. non mihi aliud nomen præſtantius occurrit. Rurſus (ne à motu diſcedam, & ut idem explicem planius.) Si infiniti eſſent motores, eſſent illi ſubſtantiis extremis mediū quidem mouentes & moti, ſed ex eo, quòd mediū eſſent, nō mouerent, nec mouerentur, niſi impellente aliquo, qui immobilis ipſe principatū totius motus teneret: is autem in infinitate mouentium & motorum conſtitui nō poſſet, quoniam infinitas caret extremis. Ergo non poſſunt eſſe infiniti motores: ſed unus conſtituendus, qui primum mouens & à nullo motum: ſons & origo ſit motuum omnium, qui in ceteris ſubſtans poſitis ordine ſuo cernuntur. Præterea ſi ſunt mediū, miniſtri ſunt, & ueluti inſtrumentum mouet alterius, ad quem totius motus cura pertineat, & ſit eius primaria cauſa, nam miniſtri non ſunt ſine domino, & inſtrumenta non mouent, niſi moueantur. Ergo Deus ponendus, ut primus motor & prima cauſa ceterorum moruum. Hunc enim, qui primitus moueat, utaturq; ceteris ad hoc præclarū mouendi opus, ut miniſtris, non alium dixerim, quàm Deū. Quid ais nunc Theophile? Num tibi uideor in Dei demouſtratione hæſitare, ac non illum potius liquido demouſtrare? Sed uideamus cetera. Nam illud etiam argumentum, quod afferebam tibi de gentium & nationum conſenſu firmum eſt & ualidum admiratūq; ſum, quod non id receperis, & contra Zamolxidem defenderis: Nulla enim gens eſt, nulla natio tam ſera tæpeq; barbara, quæ & ſi non, qui Deus habendus ſciat, non aliquem tamen eſſe ſentiat, qui rebus ipſis præſideat, omniaq; moderetur. De gentibus & nationibus his loquor, quæ nobis ſama litterisq; innotuerunt. Hanc propenſionem animorum, qua humanum genus quoddam pntat eſſe ſupernum nūmen, non aliud quàm naturæ legē menribus humanis inſculpatam dicendum eſt: Videas homines in repentinis terroribus, ubi meditationis locus eſt non poteſt, ultroneo mentis inſtituēdo cōuertere ſe ad ſuperiora & diuinam opem implorare. Quid ita? quia naturalis eſt cuiusq; ad ſuum principium conuerſio. Sunt, qui dicant anticipatas eſſe humanas mētes in Dei cognitionem, ita ut contrarium ſentire nemo queat, niſi qui corruptiſſimo deprauatiſſimoq; animo ſit. De ſumma inter omnes conſtat eſſe quandam ſuperiorem poteſtatē, quæ imperet uniuerſo, quæ autem ea, diſſenſio eſt, quemadmodū tu quoque dicebas conſtare beatitudinem eſſe quandam, quam cuncti appetant, de ea autem qualis ſit & ubi diſceptatur: Itaq; ſi nihil aliud queritur, niſi an ſit diuinum quoddam omnibus maius, omnia regens & temperans, hæc gentium nationūq; conſenſus ſufficere deberet, ut aliquod eſſe credatur: ſin autem queritur, quid & quale & quantum id ſit, incidimus tunc in

E opiniones,

relictum, quod nam hoc? Id scilicet quod essent Dæmones quidam nullo corpore, summo ingenio, acerrimo mentis motu. Addendum fuit eiusdem generis esse eos, quos uocamus Angelos, in hoc tamen à Dæmonibus differentes, quod Angeli boni, Dæmones nequam: & Angelorum bonitatem infiniti temporis felicitas, Dæmonum uequitiam miseria excepit sempiterna: Frustra (ne dicam impudenter) contenditur eos non extare: extant enim, nam & Pythagorici, & Platonici: quorum olim disciplina fuit grauissima, eos admittunt. Stoici quoque, Demum Peripatetici, qui eos substantias uocant separatas, id est ab omni materie mole auulsas. Historiæ præterea tum nostrorum, tum externorum hominum, experimenta item quotidiana de his testantur his, nisi credatur, nihil erit iam in uitâ ratum, nihil fixum. Quum igitur extent hæc substantiæ incorporeæ, ueloci intelligentiæ pollentes, non absurdè putabitur aliquem esse ipsorum rectorem & dominum, cui subiciantur, cui pareant, cui ministrent. nullam enim familiam, nullam ciuium multitudinem sine ullo moderatore consistere posse uidemus: hunc autem principatum non alii potius detulerim, quàm ei, quem dicimus ab omni materia longissimo remotum intervallo, supra creata omnia intelligentissimum esse & sapientissimum. Is porro Deus est. Deum igitur esse, confiteudum est. His ego rationibus protectus diuinam assero maiestatem, eamque colendam ab omnibus duco, nec fieri posse arbitror, ut sanæ mentis homo aliter iudicet: argumenta enim, quæ attuli, & alia plura, quæ Theologi nostri collegerunt, partim mirè suadent, ut ita sentiamus. Hæc fidei nostræ præbent solamen, quum eam cum naturæ ratione congruere uideamus: præstant etiam patrocinium aduersus incredulos, ut ad eandem fidem attrahamus: Cedit his, opinor, Zanolxis tuus, nisi forsitan prauæ consuetudinis regula tam distortus sit, ut dirigi nequeat. Deum autem esse unum & non plures (quod deiuceps me doctorem pollicitus sum) sic ostenditur. Vnum enim in acie numerorum prius occurrit: est etiam potentius, quia indiuisibile, & idem & undique sui simile, & æquale, quorum contraria recipit multitudinem, cui inest diuisio, diuersitas, dissimilitudo, inæqualitas, ideo omnis multitudo imbecillis, quæ si aliquando præualet, hoc ipso præualet quod unum quid sequitur ordine & consensu. Ergo quum unum tantum præmineat multitudini, Deum, in quo omnis perfectio ponenda est, conuenit unum esse & non plures, ut in uno sint omnia. Enimvero si dii plures essent, minus esset neruorum & roboris in singulis, quia tantum potestatis unicuique eorum decederet, quantum ceteris accederet, atque ita quâro plures essent, tanto essent imbecilliores, imbecillitatem autem diuinæ naturæ asfiggere, stultissimum est. Præterea si diuidi in plures diuina potestas potest, corruptioni est obnoxia: nam quicquid diuidi potest, interire pariter potest, si interire potest, potuit non esse: Si potuit non esse, non est æterna, nam omne æternum necessitate est æternum, atque ita per hanc Deorum multitudinem conficitur diuinam potestatem corruptibilem esse & minime æternam, quorum neutrum conceditur: Illud quoque mihi respice, quod mundi status magis regi ab uno requirit, nam ut magnus scripsit Aristoteles. Entia nolunt malè disponi, multitudo Principum mala. Vnus ergo Princeps in hac mundi mole, sicut Rex unus in regno, & in exercitu unus Imperator & in multorum membrorum corpore unum caput. nam si plures Dii, meruendum esset, ne sententiis non solum inrer se, sed prælio quoque decertarent, quod gentiû dii fecisse perhibentur, nam talia apud Poetas eorum sæpe legimus. Video te in risum commotum Theophile: Veruntamen hoc quod dico metuendum esset in multitudine Deorum, unius autem regimen secum non pugnat, atque utinàm unus nunc tantum in toto orbe terrarum imperaret, bella cessarent. Mihi etiam persuadeo hunc ordinem, quem in mundo hoc uidemus tam admirabilem, tam firmam, tamque perpetuam, quo res se se inuicem tenent, & ueluti quibusdam completuntur uinis, à pluribus non potuisse Diis perfici propter diuersitatem naturæ, quæ in singulis extitisset. unus ergo ordinans, idemque gubernans, nam præter hunc non est alius mandus, qui alium ordiutorem gubernatoremque desideret: unus ergo ponendus ad unum: Sicut enim pulra plurium regimini magis conueniunt, ita unum unius regimen melius suscipit. Credidit stulta antiquitas maiores Deos duodecim esse numero, minorum autem Deorum numerus non exprimitur propter multitudinem credo uix numerabilem, nam faunos nescio quos & Satyros, Siluarum incolas in Deorum numero habebant. Quidem Semideos hos nuncupabant, quasi diuinum secari, & pro parte alteri tribui possit. Syluanum etiam quendam, ut Deum colebant, quem Prometheus & Mnæsylos pueri in antro uiderunt somno captum resinspine iacentem.

Inflatum hesterno nenas, (ut semper) Iaccho.

Serta procul tantum capiti delapsa iacebant.

Et grauis attrita pendebar cantharus ansa.

O admirabilem Deum ab ebriis in ipsa etiam ebrietate uenerandum, Nymphæ etiam Dearum obtinebant locum, quarum nou exigua erat copia, nec unum genus. Naiades, Oreades, Dryades, Amadryades, à locis scilicet fontes nomina, in quibus resedebant. Et uide iam Theophile, quò error iste gentes perduxerit. Nam quum non haberent definitam Deorum suorum multitudinem metuentes, ne quem Deorum in scilicet præterirent, qui ab illis colendus esset, ignotis diis aras erigebant, sacra faciebant. Nam Paulus Apostolus in concione Atheniensi (ut est penes Lucam in actis Apostolorum) narrat se uidisse inter eorum simulacra aram inscriptam Deo ignoto. Hieronymus tamen diis ignotis fuisse inscriptam asserit, nou Deo ignoto, quemadmodum Paulus dixit, dum callide inscriptionem fortuitam meditatur ad Christum transferre. Certe ex Pausania græco scriptore didicimus in Attica regione extitisse ignotorum Deorum aras, Diogenes Laertius etià causam ascripsit, itaque id inuētum fuisse Epimenidis Poetæ Cretensis. Nam quum Attica pestilentia morbo laboraret, Apolloq; Delphicus de remedio consultus respondisset Pythiæ ore expiari oportere urbem & agros, nec aliud quicquid certi definisset, Epimenides Athenis tunc conmoratus fuisse diuitti hostias per agros sequi; sacrificos, & quo quæq; loco cõstitisset, ibi imolari Deo ignoto propitio. Itaque ex eo tẽpore scribit Laertius usque ad eius ætatem extitisse frequentes aras per pagos uicosq; Atticæ sine ullo Dei nomine. Demum solitos esse olim Latinos & Græcos inuocare Deos Deasq; omnes, satis patet ex ueterum oratorum scriptis, & illorũ temporum historiis, cuius etiam moris non sunt obliiti. Poetæ. Nam unde illud est in Georgicis?

Diiq; Deaq; omnes, studium quibus arua tueri.

Quiq; nouas alitis non nullo semine fruges.

Magnum erat numerare omnes in tanta multitudine, & piaculum uidebatur quenquam prætermittere nõ modo notorum, uerum etiam ignotorum Deorum, ideo omnes adesse uno sermone precabantur. Sed omisissis gentium erroribus, ego non modo decem aut duodecim, sed ne duos quidem esse crediderim. Mouent me superiora. Item illud, quod si duo sint, necesse est alterũ ab altero distingui, aliquo addito nni uel ntrique eorum, ne sint penitus iidem, ex quo sequitur uel alterum ipsorum uel utrũque esse compositum, nihil autem quod componitur per se ipsum existit, quoniam ab altero id accipit, ut componatur. Componi autem ab altero non est diuinum, sed diuinum est per se ipsum existere: impossibile igitur duos esse Deos, ideo unus erit tantum. His sic constitutis nides Theophile nihil differre utrum absolūtè dicam, Deus, an addita demoustratione, hic Deus, quoniam singularis est ille, uel eiusdem generis est alius. Sed non tantum nos, sed etiam multi ex gentibus unicum Deum statuerunt, inter quos Plato, qui multa protulit Christianæ consuetudine ueritati: uel ab eadem sententia longè abfuit Aristoteles, dum primum illum suum motorem æternum, intelligentissimum sapientissimumq; poneret. Hoc etiam Paulus Apostolus scripsit, Nam & si alius (inquit) multi sint Dii (hoc enim ad gentes respiciens dicebat) nobis tamen unus est Deus. Et in lege neteri. Audi Israel, domini Deus noster, Deus unus est: quanquam in Hebræis codicibus hoc Dei nomen tertio repetitum legatur, & mea quidem sententia luculentius. Hoc contigit, quia ubi latini & Græci legunt Dominus, habent Hebræi illud Dei nomen ineffabile quatuor litteris descriptũ. Itaque legendũ hoc modo. Audi Israel, Deus Deus noster, Deus unus est. Eodem loquutionis genere utitur Psalmographus, quia eodem quoque spiritu loquebatur, dum inquit. Benedicat nos Deus Deus noster: Benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ. nã in eo, quod ter Dei nomen enuntiat, personarum trinitas indicatur: in eo autem, quod adiungitur, metuant eum & non eos, ipsarum unitas declaratur. Quam egregie utroque loco in secunda enuntiatio ne diuini nominis dictum fuit, Deus noster, ut ostenderetur, quòd filius, qui secunda est persona in diuinis, nostram naturam assumeret. Eodem speciat, quod penes Esaiã scribitur de duobus Seraphim senas alas habentibus: quorum alter clamabat ad alterum, Sanctus Sanctus Sanctus Dominus exercituum, plena est omnis terra gloria eius. Hic semel domini ponitur: unus enim tantum est Dominus, & ter sanctus replicatur, ut personarum pluralitas notetur. Atque hunc locum ita interpretati sunt ueteres hebræorum

brorum sapientes in eorum cōmentariis, ne à nostris id tantum prolatum putes. Hanc ego longius protraho telam, ne mihi obiiciatur plures esse Deos ob distinctionem personarum, quæ in diuinis esse perhibetur. Hanc enim tenenti licet nihilominus dicere unicum esse Deum, imo id ei sentire necesse est, si modo recta in sententia ambulare uelit, ac non cum Arrio eiusq; sc̃ciatoribus desipere. Nec mouere quenquam debet, quòd pluribus sacræ scripturæ locis crebra Deorum habetur mentio. nam uocantur Angeli Dii, uocantur eodẽ nomine Sacerdotes, uet non Prophetæ: item & priucipes populorum. Demum, ut est in prouerbio, homini homo Deus: Abutimur tunc in alia hoc uocabulo, quod propriè uni competit, qui supra omnia est, & qui principium est omnium sine principio, & finis sine fine. Natura in rebus creatis non est ulla, qualis in Deo, at tamen similitudine quadam diuinitatem attingimus. hinc illa Dei in alia appellatio, quæ tamen diuinæ potentie & tantæ illi Maiestati non derogat, sed eam potius ostentat. Angeli nanque dñi dicti, quia diuinæ lucis participes; Sacerdotes, quia diuinis uerbis & sacrificiis expiant populorum peccata: Prophetæ, quia his Deus sua aperit arcana: Priucipes, quia his Dei nutu permissa in populos potestas: Homo homini Deus propter beneficia, quæ alter confert alteri, nam iuuare proprium est Dei. Ac ne homines quidem sibi ipsi innicem opem ferre sine Deo ualerent: qui & uoluntatem illis iuandi suggerit & facultatem ministrat. Gentibus non unus erat Deus habentibus, uidelicet paratam aliam Deorum multitudinem: In hoc autem dissentimus à gentibus, quòd illi, quos faciebant Deos & pro Diis habebant, diuinæ illos substantiæ participes putabant, hinc sacrificiis, omniq; cultu eos uenerabantur: Nos nemini id tribuimus, ut cum Deo cōmunem habeat substantiam: nefas id enim dictu & temerarium: Est enim incommunicabilis illa substantia, uet concedere eam Deo alteri posset. Ergo hos, quos nominamus Deos, summi Dei dicimus ministros, & illis hoc diuinum nomen attribuimus, quia sit in his simulacrum qualecunque diuinæ uirtutis, nec de Dei substantia, sed de nihilo ab eodem dicimus procreatos: tanta autem Dei summi est benignitas, ut non Angelis, nou etiam hominibus nomen suum uiuideat, immo gaudeat illud à nobis usurpari, ut intelligamus quantu perfectioni morum studere conueniat, quibus tam sublime nomen concedatur. Nam illud in psalmis decantatur ex persona Dei prolatum. Ego dixi: Dii estis & filii altissimi omnes. Significat cur Deos uocauerit, quia sumus filii altissimi, nam & alibi dicit: Filius meus primogenitus Israel. Ergo qui Dei sunt filii, sunt Dii, Dii tamen paruuli, sc̃nt regis quoque filii uerius reguli, quam reges uocantur, quoniam sunt ualde ipso rege inferiores potentia, dignitate, copiis, apparatu. Non inuolat ergo hoc communicatum nomen tumorem, sed timorem potius, nisi hoc nomine digna gesserimus. Dii certe sumus, sed minimi, immo pene nulli, si Deo ipsi conferamur: nā regum filii cum ipso rege aliqua potest esse comparatio. At hominibus cum Deo, quæ? non enim quod finitum est, potest cum infinito digne conferri. Dicitur etiam esse Deus cuiq; id, quod ille summe amat, & ut Deum ueneratur. Quocirca, si quis præ omnibus aurum & argentum amat, huic aurum & argentum dicitur esse Deus. Non dico autem simpliciter aurum & argeum esse Deum, sed huic, qui ardentem amat: loquendum enim tum cum additamẽto: quemadmodu loquutus est Apostolus de quibusdā, quorum Deus nenter est: non enim dixit absolute uentri esse Deum, sed quibusdā. Similiter Psalmographus: Dii gentium dæmonia: non dixit generaliter dæmonia esse Deos, sed gentibus. Nos autem si sapimus, Deum habebimus cum, qui uerè est Deus, nou aurū, non opes, nō corporis uoluptatem, non imperia, non alia externa bona: Istis inferioribus aut nihil, aut certe non multum cupiditatis tribuimus. Præclare Augustinus, qui unumquemque dixit id esse, quod amat. Terrā (inquit) amas, terra es. Cælum amas, cælum es. Aurū amas, aurum es. Deū amas, Deus es. Quis non cupiat Deus effici? effici possumus amando. Cicero in oratione de Aurspicum responsis, quam in senatu habuit, acceptu fert religioni, quod Romanu imperium in tãtam creuerit amplitudinẽ: Quā uolumus (inquit) P. C. licet ipsi nos amemus, tamen nec numero Hispanos, nec robore Gallos, nec caliditate Pœnos, nec artibus Græcos, nec denique hoc ipso huius gentis ac terræ domesticis natiuq; sensu Italos ipsos ac Latinos, sed pietate ac religione, atque hac una sapientia, quòd Deorum immortalis numine omnia regi, gubernariq; perspeximus, omnes gẽtes nationesq; superauimus. Hoc quod Cicero, ut orator pluribus explicauit uerbis, Poeta Lyricus breuissimo expresse carmine: Nā Romanū alloquẽs hominẽ inquit:

Dii

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

Diis te minorem, quod geris imperas.

Nos autem eo animo esse debemus, ut ipsum amemus Deum, quia Deus est, id est quia summè amari meretur, etiam si nihil contulerit: sed quomodo conferat unicuique liberaliter plurima: non tunc Deum propter munera, sed munera propter Deum amabimus: uel si propter munera amauimus est, amabimus illū, non quia det aliquid præter se, sed quia dat se, concedi potest gentibus, si Deos suos colebant propter imperia & diuitias & alia externa bona, quandoquidem ad nullas alias fere res utiles existimabant, nobis autem, quibus præmium est ipse Deus, turpe fuerit præcipuo affectu aliud quicquam sibi ad amandum proponere, omnia habebimus, si hunc unum habuerimus: Sin autem omnia præter hunc, nihil assequutos intelligemus: nihil enim profunt exteriores diuitiæ, si interior premit egestas. Et de Deorum quidem pluralitate, deq; unico Deo hæc dicta sunt. Superest ut expediatur illud tertium, Deum non esse corporeum, de quo nulla uel modica potius insurgere potest dubitatio. Nam si corporeus esset, secari in partes posset & finitus esset lineamentis, & locis circumscriberetur, & alia pateretur incommoda, quæ corporum recipit conditio, inferior esset separatim quibuslibet substantiis naturæ ordine, & quomodo nihil sit finitum, cui adijci aliquid cogitatione nostra non possit, non transcenderet ille humanæ cogitationis facultatem, nec moneret ille primo loco, quomodo corpus non moueat, nisi motum, nec esset perfectissimus ille, quoniam oportet esse summum Deum, & eum qui supremum tenet rerum verticem imo, qui exuperat longissimo intervallo omnia & magis ab eis distat naturæ præstantia, quam quantum distat à ueris, quæcunque mortali artificis manu effugiuntur. Quamobrem si incipit Zanolxis oculis corporeis, quibus ille te & solem uidet, eisdem Deum uidere: Dic me ei ostensurum, modo ostendat mihi ille prius Deum esse corporeum, sin autem Deus non est aliud, (ut scriptum relinquit Cicero) quam mens soluta quædam, & libera, & segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens, omnia mouens, dicar si mentem suam uidere potest, uel tuam nel cuiuslibet hominis? quod si nō potest, quomodo putat uidere se posse his suis oculis mentem illam infinitam, sempiternam, omnia mouentem, omnia moderantem? Nunquam profecto id poterit, ne si acutius quidem uideat Linco, quem ferunt perspexisse per parietes, & uidisse per abietem, quando frater fratrem necabat. At non solum mortalibus oculis Deū uidere non possumus, sed ne immortalibus quidem quando scilicet reassumpto corpore in cælestibus degemus. Videbimus enim sicuti est, sed mentis oculis, non istis corporeis, ne tamen quidem alia præterquam corpora cernuntur. Exorti sunt quandoq; in ecclesia, qui Deum humanis finirent lineamentis. Propterea quod scripturæ sanctæ de Deo, ut de homine loquuntur: nam illic Dei legitur ambulatio, transitus, descensus, silentium, loquela, ira, peccata, zelus, sessio, status, uigilia, somnus: Illic etiam & dei uultus nominatur, & caput, & oculi, & aures, & manus, & brachia, & cor, & pedes: His illi commoti humanum corpus Deo tribuebant, non intelligētes miseri illis humanis affectibus & membrum diuinas actiones, uirtutesq; significari, & scripturæ sacræ hanc esse consuetudinem, uti corporalibus signis, ut per hæc ad incorporeum deducat notitiam, non autē, quia intendat eum humanis membris effingere, quod nel ex eo etiā indicatur, quia dat alas Deo & pennas, quas nemo hominum habet, nā legitur in opere psalmorum. Sub umbra alarum tuarum protege me. Et scapulis suis obumbrabit tibi, & sub pennis eius sperabis. Hi ab hæresi nomen acceperunt. Antropomorphitæ dicebantur latine homini formes possumus dicere: Visā est autem hæc hæresis tā inepta, ut rusticiua potius quam stoliditate, quam dolo inducā crederetur. Legitur in Euāgelio. Spiritus est Deus, & eos, qui adorant eum in spiritu & ueritate oportet adorare. Si corporalia remouentur instrumenta ab adoratione, quanto magis à uisione? Non uidetur igitur Deus? Videtur. Quomodo? Mundo corde. Ipse dixit. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deū uidebunt. Vult Zanolxis oculata, (ut dicitur) fide uidere Deum, quoniam quæ corporis sensibus subiacent, nullam demonstrationem requirunt, & tam certa sunt, ut his ad aliorum demonstrationem utamur, magnamq; habemus gratiā sensibus propterea quod initium omnis cognitionis nobis sensus attulerunt. Hæc & talia quædam sapius tecum Zanolxis Theophile (ut dicebas) attollens mirum in modum oculorum iudiciū auctore quoque Thalete Milesio, quasi uero non sint plurima, quæ sensibus non subiaceant, mente tamen cernantur. Si Zanolxis iustitiam, fidem, pietatem, misericordiam, humilitatem, temperantiam, liberalitatem, prudentiam, & cetera generis eiusdem corporis

corporeis oculis uidere potest, concedo illi quoque facultatem iisdem oculis uidendi Deum: Si hæc non potest, conetur saltem caritatem uidere, nam sic Deū uidebit. Scriptum est enim, Deus caritas est. Quod si hæc effugiunt corporalem conspectum, quia non sunt corpora, quid de Deo dicendum est? qui tam longè abest à corporibus, ut Angeli, qui incorporeæ sunt substantiæ, si Deo conferantur, corporei iudicari possint. Il lud forsitan queniſſimum uelutrum mouere posset (nam nihil hoc ad Zamolxidem, cui nullum cum sacris litteris commercium) quod illic Deus sæpius legatur uisus: nam hi, quos nos Prophetas uocamus, hebræi uidentes nuncupant, quasi eis proprie competat diuina uisio. Venit etiam in mentem Moſis, qui facie ad faciem, & ore ad os, sicut amicus cum amico colloquutus fuisse Deo perhibetur. Memini etiam Eſaiz clamantis. Vidi dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum. Er frequenter inuenitur pluribus ſcripturæ locis apparuiſſe quibuſdam dominum, & ab eis uisum: Hic nodus ſic exoluitur. Nam ut de Moſe & Eſaia potiſſimum loquar. Hi nõ uiderunt Deū ea ſpecie, qua eſt: id enim contigit uiro nemini, ſed qua uideri ſe uoluit, qualiſcūque ea fuerit: intelligebat hoc Moſes, ideo non acquiſcebat ei, quod uidebat, ſed aliud quiddam uidere cupiebat idelt renndatam Dei faciem, nullo teſtam uelamine alienæ formæ: ideo rogabat, ut ſe illi oſtenderet, quaſi planè non uideret, & audit ab eo. Nemo me uidebit, & uita uiuet: Hoc autem ſic habet, ut nemo mortalium poſſit Deum in propria ſubſtãtia uidere: ubi aurem ex his locis ad immortalitatem illam felicem euaserimus, uidebimus eū, ſicuti eſt, non oculis dico corporis, quos nulla incorporea ſubſtantia admittit, ſed mentis, cui ſoli inſpectabilem rerum traditus eſt aſpectus. Hic autem dum uiuimus, nulli patet aditus ad beatiffimam illā uiſionem. Non potuiſſet Moſes, aut etiamnum quilibet alius mortalis poſſet ſerre tantum illum fulgorem diuinæ maiestatis: minns proſecto quàm olim Semele Iouem fulgurantem & tonantem tuſiſſe fingatur: quod mihi ſuſſiſſe uidetur antiquitas, ut intelligeretur Deum in ſua maiestate ab homine ſine eius interitu cerni non poſſe. Sed magis me adhuc noſtra mouent. Nam ſi ad Angeli aduentum in illis fictis corporibus trepidat humana natura, & Daniel poſt multorum dierum ieiniũ niſo Angelo teſtatur ſe corruiſſe & compages corporis diſſuſiſſe uiresq; omnes ſuas emarcuiſſe, halitumq; etiam dicat ſibi intercluſum fuiſſe, quid fieret ſi oſtenderet ſe ille qualis quantuſq; eſt in ſe ipſo? ille inquam, qui omnes ſublimitates ueritate, potentia, dignitate, eminentia longiſſimo uincit interuallo, certè coram eo nullus mortalis conſiſtere ualeret. Deum autem per ſe ipſum loquutum Moſi & aliis ſanctis uiris recipi poſſet: uon enim id diuinæ derogat maiestati, & inſinitæ eius conuenit bonitati. Sed ui de coram, & propius conſiſtere plus eſt, quàm ut mortalitas noſtra ſuſtinere queat. Quod autem dicitur Deum uisum ne colloquunt facie ad faciem, his uerbis indicatur certa fuiſſe uiſio & demonſtratio, perinde ac ſi cominus res gereretur. Nã Gedeon quoque dixit ſe uiſiſſe Angelū Domini facie ad faciem, què tamen in humana dñitaxat perſpexerat figura. Sed quid pluribus opus eſt? Clamar Ioannes præcurſor Domini, Deum nemo uidit unquam. Clamar Paulus ad Thimotheum ſcribens, quod nullus hominum Deum uidit, ſed nec uidere poſſet, conſonat iſtis quòd olim Moſi huius ſatagenti uiſionis reſponſum fuit, & dubitabimus audientes tam clara teſtimonia, quòd nunquam mortalium oculis in propria ſpecie Deus fuerit conſpectus? Sed ne ueteres quidem Hebræi dubitarunt, quin celebris inter eos uidetur fuiſſe opinio, quod nemo uiue re poſſet, qui Deum uiſiſſet, quod indicant uerba Manue ad uxorem. Nam ut in libro ludicum legitur, quum ambo cum Angelo Domini colloquuti eſſent neſcientes eum eſſe Angelum. Mox ubi in diſceſſu cognouiſſent, perterritus Manue & de uerbis Ange li, & de miraculo, quod ſub ipſius diſceſſu patrarat, conuerſus ad uxorem. Morte moriemur (inquit) quia uidimus Dominum. Hiuc aiunt Eſaia ad ludæis ferro medium fuiſſe diſſectum, propterea quòd diceret ſe oculis ſuis uiſiſſe Dominum ſuper ſolum eleuatum, quaſi mentiretur & contrarius eſſet Moſi, qui dixerat. Nemo me uidebit & uita uiuet. Hoc obiectum fuiſſe Eſaiz, & ob id mortem ei illatam Origenes, Hieronymus, & plures alii teſtantur. Si Zamolxidi Theophile nunc colloquens dicerem. Deum oculis corporeis uideri non poſſe, quia non eſſet ille corpus, credo hoc mihi facile concederet. ſed ſi dicerem, quod uidebimus eum poſt uitæ huius exitum in empyreo calo, ſicuti eſt: heu quanto ſtupore hominem aſſicerem. Interrogaret enim me (Cupio enim Dialogos tuos imitari.) Interrogaret ergo uum cum mortuorum aliquo fuerim colloquutus: nel num ſemel mortuus fuerim, & illinc tranſfugerim. Venit
etiam

etiam nunc in mentem (inquiet) honorificum quiddam de te suspicari. Legarunt forsitan te uiuum uiui ad mortuos Ricarde, & unus omnium dignus habitus, qui uiuentium mandata ad uita functos deferres. Itaque animaduertisti tuæ, quod illic fieret diligenter. Si aliquid istorum est, die apertè, ut rem intelligam, quod si nihil horum dicere potes tibi contigisse, audire cupio, quid intelligant mortui, quid non. Exponi denique quid apud illos rerum geratur. Hæc ubi dixisset seu serio, seu ioco, ita illi responderem. Accepi Zamolxi hoc Theophilo referente te in ea esse sententia, ut exstimes tibi nil esse credendum, nisi quod præuia demonstratio ostendat, & scientia antequerat, eaq; de re tua fuit elegans & erudita disputatio, non tamen uera perpetuo: nā ubi agitur de his, quæ humano tractari & explicari queant ingenio, tunc scientia sanè antecedit, nec credit quis alteri, nisi doceatur: sui autem proponuntur quædam, ad quæ mentis nostræ acies nequit se iutendere, & illorum auctor sit Deus, nihil aliud superest, nisi ut credatur. Hoc quod nunc dicebam uisum iri Deum sicuti est in cælestibus, scito id præpotentissimum esse præmium eorum, qui hic positi Deo inseruiuerunt, nihil prius eius uoluntate habuerunt. Homines ad tantum bonum, quod hominem humanum sensum longè superat, diuinus prouidentia beneficio ordinantur: quod illis præcognitum esse oportuit, ut eius studio incensa humana mens illud posset optare: incogniti non est amor cognosci autem non poterat aliquo disciplinarum nostrarum genere, quia nihil hic tale experimur. Itaq; reuelatum est diuinitus, postquam humanæ intelligentia gradibus tam altus non dabatur assensus. Quid habes Zamolxi hic, quod uiruperes? An iniquus es Deo, quia tantum habet in thesauris suis, quantum nulla hominum existimatio attingere potest? An quia diligentibus se id præmium præparauit, quod nec oculis uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit? nihil horum. At forsitan, quia per idoneos auctores reuelant, ut lætitia quadam afficeremur, & spem teneremus, quod si ne hoc quidem incursare potes, quid te mouet, ut non credas? Quanti autem sit meriti fides, sic mecum collige. Finge tibi magnum, quandam Regem duobus ad se accessit amicis utriq; dixisse, ut in militiam proficiscerentur, & cum hostibus collato pede dimicarent, & quo libentius id obeant munus, magna pollicitum de prælio reuertentibus: Vnum eorum negare se profecturum, nisi præfens præmium capiat, alterum solo uerbo regis nixum, quo iussus fuerat iussisse & dimicasse. Vtrum horum duorum rex magis diligit? quem honore dignum censuit? Ille uero, si uir fuerit, alterum oderit, & de seipso reiiciet, nec regia amicitia dignum ducet, ut incredulam & infidelem: At illū, qui solo uerbo regis audito statim paruit, nec exquirendum putauit, utrum uelit aut unde possit rex promissa soluere, nonne summis præmiis & honoribus prosequetur, & inter aulae principes statuet, & summis locupletabit opibus? quid in hoc laudatur tum & honoratur? Fides, quid in altero damnatur? infidelitas. Magnum est ergo meritum infidis, non solum seruanda, sed etiam habenda, quæ si alicui conuenit habere, cur nō habeatur potius Deo? nec in pollicitationibus tantum, sed in omnibus eius dictis factisq; ingentibus, quamuis humani ingenii nires excedant immo eo magis credenda quod superant omnem intelligendi facultatem, nec ostendi humanæ nunc mentis oculis, sed dici tantum possunt. Ipse, qui uerbum habet Omnipotens, qui uerbo cuncta creauit, (nam dixit & facta sunt) qui semel loquutus est, ualde indignatur, si uerbo suo non credatur, Non recipit ut amicum, qui non sibi, aut suis crediderit, dicis te nolle credere priusquam scias, rectè si humana tractantur: sed in diuinis humanæ mentis aciem efugientibus idem est credere, quod scire. Si credis nosti. Cupis diuina illa mysteria tam ingentia uidere, sed non habes tu oculos diuino incensos lumine, quibus ea possis uidere, quales aurea habuerunt sanctissimi uiri, quibus ea sunt pandita & demōstrata. Nihil refert te corpore & mente esse oculatum, si eos non habes oculos, qui ad tantæ rei spectaculum quærantur. His carens si petis tibi diuina ostendi, perinde agis ac si cæcus sæpius & importunè pietas sibi petat ostendi tabellas, nomine tunc picturæ dominus merito succenseat sic petenti & dicat? Quid tibi uis infane? quiesce sæpius idè petere, & crede pietas has esse tabellas, & hinc in modum pietas, nam & si ipse spectare non potes id sit, quia & si ego habeo quod ostendam uidendum, non tamen tu habes unde uidere possis. Credendum igitur Zamolxi his, qui à Deo rapta illa uiderūt, & posteris tradiderunt: nos enim ad ea spectacula cæci sumus. imperatum est nobis nō ut ea sciamus: nam illic omnis humana ratio est muta, sed ut credamus. Credo est primum medium, & ultimum Christianæ pietatis uocabulum: Si rationem requiras eorum, quæ in reli-

in religione nostra traduntur. Respondeam Pythagoreorum more. Ipse dixit. Ipse autem non Pythagoras est, sed ille supremus Deus, qui ut ueritas non fallit, nec fallitur: Deum nanque loquutum existimādum est ea, quæ nuntius eius & legati protulerant. Nō hic agitur de humanis disciplinis, quemadmodum agebant Pythagorei qui tamen ad magistrī auctoritatem confugiebant, sed num regi credendum sit, & ei regi, qui solus possidet immortalitatem & omnipotentiam. Quæ porro beneuolentia aditum ad hūc regem tibi comparas, si quod pollicetur offerri tibi statim uis? nec te tuarū præmia in peracta militiæ tempus differri pateris? Non habet fides meritum illum, (ut quidam ē nostris dixit) ubi res uel ratiocinando uel experiendo demonstrari potest. Nec tamen dici potest ea, quæ in religione nostra traduntur leuiter fuisse credita, ac non potius multo igne probata & examinata. Quot gētes, quot reges, quot summates uiri, quod populi hanc nascentem religionē extinguere uoluerunt? quantis conatibus, quantisque terroribus? immo quantis suppliciis in credentium corpora illatis? & tamen non modo extinguere, sed ue suppressire quidem potuerunt? quin indies magis augeretur: Interfiebantur quotidie plures inauditis exemplis: horum occasu alia maior multitudo Christo renascebatur, quia non poterat existimari non esse uerum, quod sanguine & ipsius animæ profusione defendebatur, non est igitur leuitatis ea credere uera esse, pro quibus infinita hominū millia ceciderunt. Quos locupletiores quærimus testes, quam eos, qui non nuda attulerunt uerba, sed propria in pelle huius ueritatis examen subierunt, & ne ab ea deficerent grauissima quæq; & acerbissima perpeti maluerunt? Sed miraculis quoque plurimis religio uoltra confirmata: Nam qui tum erant religionis huius Principes & Duces suscitabant mortuos, languidos curabant, infirmos; alia prodigia & signa faciebant, quæ cernentes homines religionem, quam illi prædicabant, ueram esse crediderunt. Deum mundi totius ad Christi fidem cōuersio summum existimari debet miraculum. Non uelid fieret certatum armis: non exercitus terror ad mortuos, sed post multa magnaq; certamina uoluntariis deinceps studiis populi ad religionem istam confluerunt, & tanto studio susceperunt, quanto antea oppugnauerant, nec dici potest attritos populos illecebris uoluptatum, quas in mortali hac uita illa eis promitteret, quum econtrario piis hominibus & religiosis multa aspera & acerbæ prædicæ esse subeunda: uel facilia erant, quæ tradebantur in disciplina, sed tam ardua ut adea humanum suis uiribus nixum ingenium, ne queat ascendere. Cur igitur credita non ab indoctis tantum & rudibus, sed & sapientissimis eloquentissimisque uiris: Cur innumerabilis hominum multitudo repudiatis, quæ uidebant præseutibus bonis, expectabant futura, quæ non uidebantur? non aliud profecto in causa, nisi quod diuinus afflatus mortalium pectora in hac concitabat. Quod autem auctore Deo gestum est, quis temere receptum esse dixerit? Adde quod nihil credimus, quod non multis aetate seculis multorum Prophetarum oraculis fuerit prænuntiatum. Nihil subitaneo casu nihil improviso cōtigit, sed prædestinata omnia diuina ea prouidentia regente & moderatē. Quas igitur demonstrationes Zamolxi eorum, quæ a nobis creduntur, acquiris? nonne tibi hæ maximæ, & firmissimæ sunt, martyrum sanguis, miracula, totius mundi cōuersio, uaticinia Prophetarū, hæ demonstrationes fallere non possunt, euidentia rerum gestarum has ostendit: at illæ, quas tu forsitan requiris: ubi ē magis uotis procedimus argumētando ad minus nota, fallaces sunt, nec turō his creditur: hinc uides in humanis disciplinis, ubi id agitur, sententiarum uarietatem: nec mirū nam sæpe assumitur aliquid ad probandum, quod falsum est, uel ut sit uerum, nihil magis ad id quod quæritur, inferri potest: relinquere igitur, quas certas habes demonstraciones, & lubricas quærere, quantæ id sit prudentiæ tu uideris. Ego qui nunquam cum mortuorū aliquo colloquutus sum, nec mortuus fui, noui tamen, quæ a uiuētibus gesta fuerunt, & nūc etiam geruntur, in hanc sententiam deueni, ut Christi religionem uerissimam esse firmiter credam: quam tibi quoque Zamolxi sequendam ducō; si saluus ex his humanarū rerum fluctibus euadere cupis: sin aliter agis, circumfusus & tenebris ingentibus, nec in te ardet scintilla diuini luminis, & desertus à Deo deferis. Audisti nunc, & audies postmodum Latius & apertius (si uolueris) quæ in religione nostra traduntur. Ene illud detereret, quod uon probanda, sed credenda essent, docui, quantum potui, primum quam non stultum esset ea credere: Deinde quam stultum esset nō credere. Ergo istis (si me audieris) assentieris, nec mala consuetudine te in transuersam trahente cœuincieris. Olim ueteres sapientes, seu sapiētiz studiosi, quos Philo sophos uocari scis,

conabantur homines à uoluptatibus corporis, & ab iniqua diuitiarum cupiditate, anxietasq; honorum sollicitudine traducere ad cognitionem magnarum rerum actionemq; honestarum, ostendentes potiora & suauiora esse gaudia, quæ de uirtutis usu animis perciperetur, quam quanta aut corporis sensus aut iniuste quæfite opes afferre possent. Nostra alia est ratio: non enim quenquam respicere uolumus ad ea præmia, quæ in mortalitatis huius uitæ stadio hominibus contingere ualent, sed ad immortalia illa & æterna, quæ in cælesti regno pollicetur Deus diligentibus & sequentibus se, nec ea exigua aut uilia, sed quæ tanta sunt, ut omnem exuperent humani ingenii facultatē, quibus si cōpareantur ea, quæ in hac humili tenebrosaq; terrarum sede gaudia excipiuntur, undecunque obueniant, luctus mororisq; plenissima iudicetur: Sed nullis tam immensa, nisi piis hominibus ascribuntur præmia, nec ea discendo aut supplicando, sed credendo acquiruntur. Ad hæc te uoco Zamolxi præmia, huc te uocat etiam ipse cæli terræq; dominator, is qui te condidit, qui te summa ingenii ui celeritateq; mentis donauit: Sequere igitur, & magnis credulitatis passibus mecum ambula. His ego & talibus Zamolxidem alloquerer si adesset, ostendens non omnia in diuinis ad scientiam referri oportere: sed multa recte credenda tantummodo proponi, quod me ostensurum ultimo orationis meæ loco dixeram: idq; præstitisse me arbitror. Sed omitto iam Zamolxidem, de quo incertum est, quo animo hæc sit auditurus ubi Theophilus ad eum retulerit. Illud breuissimè dixerim nobis, quos iam religio fidesq; fundauit, proficuum esse hanc de Deo tractationem, quia per eam fit, ut Deum magis uoscamus, & quanto magis no uerimus, tanto ardentius amabimus, & quo amor fuerit ardentior, in cælestibus ueberius ipso fruemur. Non est amor absque nozione, est notio rei pulchræ ueluti fax amoris, hinc quanta notio, tantus amor. Ex notionis modo sumitur amoris magnitudo. Deus qui immensitatem suam infuitatemq; unius omnium optime intelligit, immense se ipsum infinitèq; amat. Angeli & ceteræ beatorum animæ, quæ hinc à nobis profectæ, nunc in cælestibus degunt, Deum ipsum, quem uere speculantur, fuisse diligunt, quia finibus certis circumscripta est eorum uotio: & eorum alius alio plus diligit, quanto magis in nozione tam immensæ rei penetrat. At homines, quibus præceptum est diligere Deum ex tota anima, ex toto corde, & ex tota mente, quàm frigide amant? de his etiam loquor, qui huic uni rei uacāt. Quid ita? quia eura est omnis notio, quæ hic de Deo habetur: Ipsum tantum in speculo & ænigmate perspicimus, ut sapienter Apostolus scripsit, Illi in patria, sicuti est eum uident, & quanto magis res uisa succendit in amore, quàm audita, uel in simulacro perspecta, tanto præ nobis illi fruuentius amant. Attamen ut amor eius in nobis quātum fieri potest iualeat, tractemus assidue illius opera: Ex his intelligemus, quanta sit artificis potentia, sapientia, benignitas. Omnia plena sunt Dei præsentia, plena Dei beneficentia: cuncta laudant creatorem, quia nihil in eis frustra conditum, nihil temere dispositum. Videmus omnia ordinatim progredi, digerit generibus, fulciri feminibus, currere temporibus: placet artifex, hinc succedi possumus, ut amemus, præsertim quum id omne opus ad hominum usum contulerit: Sed & triplicis illius generis bona animi, corporis, fortunæ ab eo ducimus. Idem hominum causa homo factus est, & cum hominibus uersatus salutaris iter perditos ducit, captiuos morte redemit. Demum quàm feliciter concluditur humanæ uitæ actus? non aliud dat præmii loco, quàm se ipsum, qui immensum est & infinitum bonum, sed non hoc continget in terra: Immo in terra, sed non in orientium terra, sed uiuentium: Nam ut Augustinus egregie inquit, Interpretans illud Psalmographi. Spes mea Deus, portio mea in terra uiuentium. In terra morientium dicimus Deo. Spes mea Deus. In terra uiuentium portio mea Deus. Illa est possessio nostra beatissima, quàm semel amplexi nunquam dimitemus. Potest ne quispiam dicere, hoc abest Deo. Si adisset amarem. Cōcedo iam cupiditati humanæ. Si quid in eo desiderari potest, negligatur: ueritatem ab eo oculos, nisi perfectissimus sit supra omnes cogitationes nostras, Ille amat ut caritas, nouit ut ueritas, iudicat ut æquitas, dominiatur ut potentia, regit ut sapientia, tuetur ut salus, illuminat ut lux, largitur ut benignitas, parcit ut clementia, delet ut latitatio, saturat ut plenitudo. Quem igitur potius sequemur? Illud quoque spectandum est, quod & si amantur certa quædam, quæ faciant ad finem, finis tamen præ omnibus ardentè amatur. Ergo nobis, quibus iam pro fine positus est Deus, is ardentè appetendus, præsertim quod oblectabit magis, quum cetera omnia, quum sit ultimus finis, quem adepti cōsistimus, ueluti congruam præcædem, & quia ulterius quod noueamus

uoneamus & optemus non erit. Hæc habeo, quæ de Deo diuinisq; dicerem. Nā quum tantæ rei illata esset mentio, mei officii arbitratu sum non tacere: præsertim quum me Theophilus iste urgeret: nec me tamen latet uberius hæc tractari potuisse, & ornatus: Sed me cohibet senectus, quæ primum uulnus memoriæ infligit.

Nunc obliua mihi tot carmina. Vt Poeta cecinit Mantuanus. Nam prius quoque dixerat.

Omnia fert ætas, animum quoque.

Non ego nunc certare & contendere, sed aliorum spectare certamina, & alienas uictorias laudare debeo. Habuit olim ordo noster uiros rerum Theologicarum peritissimos: Petrum Aureolum, Franciscum Maironum, Alexandrum Haletem, & mihi cognominem Ricardum Mediauillam, qui irrefragabilis doctoris nomen obtinuit. Quid Nicolam appellam liram, qui eruditissimos in omnia sacra volumina edidit commentarios? quid Ioannem Scotum, qui subtilitate & acumine ingenii omnibus antecellere existimatur? Habuimus etiam nuper Petrum Galatinum Hebraicæ & Caldaicæ linguæ peritissimum. Lucam Vrbinatem in Arithmeticis summum. Et plures alii hodie extant, qui de omni laude cum antiquitate possunt contendere. Itaque si uobis placuit sermo meus, nec satisfactum putatis, eras ueniam cum sodali quodam meo doctissimo & eruditissimo, qui clarissima Euangelii est buccina. Ille nihil intactum relinquet, & parem se quasitis uestris ostendet, Atque ita priora posterioribus emendabo. THEO. Tua Ricardæ elegans, & ornata, & multiplici rerum doctrina instructa fuit oratio. Quæ audita arbitror Zamolxidem commoueri posse, nam hæc ad eum referam, insonaboq; in eius aures neliut instrumentum tuum uocalissimum. Expectabo nihilominus hunc sodalem tuum, quem in crastinum te aditum esse polliceris. De ea enim re agitur, quæ nimis tractari non potest, immo quæ assidue tractari debet: tractatio cognitionis, cognitio amorem, amor æternam procreat felicitatem, ne tu modo dicebas: Ergo incumbendum nec defatigari in tam proficua rei inuestigatione oportet. HERACLITVS. Iure laudas Theophile Ricardi sermonem, egregia nanque attulit argumenta ad retundendam Zamolxididis arrogantiam. Clamabat nanque ille. Si est Deus, cum esse oportet. Subfannans illos, qui cum esse dicerent. Rursus. Si est Deus, certa ratio illam hominibus demonstrauit, ea, quantum sit, requiro. Audisti quor & quam ualida attulerit Ricardus argumenta, quæ si mordere uolet, credens se aliquid fragile inuentum, illi det solido dentes, uel conatus percutere perinde ager, ac si pugno Adaman-tem uel in eundem percutiat, unde plaga omnis ad percutientem redeat, nulla ueniat ad percussum. Ego etiam hæc de re habeo aliquid dicere, quæ exponam, nisi molestum sit uobis audire. Enimvero, ut alios omitam ueteres sapientes. Hippocrates medicæ artis dux Deum esse credidit: quem naturæ nomine nuncupauit. Galenus quoque acutissimus Hippocratis interpres, quo nullus in arte clarior, constanter Deū asseuerat, eumq; bonam dicit ab æterno fuisse, & naturali instinctu diligi. Idem tractans incredibile & admirabile & nunquam satis laudatam humani corporis fabricam, quam Deo ascribit: Diuinæ (inquit) iustitiæ est proprium non solum innescire, quæ oportet, uerum etiā tribuere cuique promerito & dignitate: neque superfluum quicquam, neque mancum efficere eorum, quæ facere conuenit. Auicennam quoque in hac eadem medicina magnum multa de Deo scripsisse constat, qua in re ab Auerroī plurimū dissentit. THEO. An etiam Medici ista tractauerunt? HER. Quid nī? MARCVS. Ne admiratus fueris Theophile, si medici hæc quoque norunt: nam non illis antea ad medicinam aditus, quā in Philosophorum scholis totam naturam rerum perspexerint. Nemo in omni disciplinarum genere æque peritus ac medicus inuenietur, & ut de multis explicem quædam, ille omnium humanorum membrorum statum, figuram, sedem, connexionem intus extraq; nouit. Quis præterea alius tot herbarum, fructuum, nigulorum genera, tot aromata, tot unguenta, tot multiplices arborum formas, animalia insuper cuncta, frumenta, uina, metalla, cali motus, aeris, aquarum uim tenet? Quis horum omnium temperiem melius potest explanare? Nam ualde refert nosse calidum ne sit aliquid an frigidum, siccum, an humidum, durum, an molle hæc omnia medicorum cognitioni subduntur: Itaque ego medicos semper colui, non putans me Homero sapientiores, qui notissimo carmine asseruit uirum medicum aliis gnatum uis pluribus unum ante stare, & ut ceteros omitam. Ego hunc Heraclitum Theophile uirum puto esse sapientissimum: quauquam enim uerear laudare præsentem, ne audiens de se prædicari, pu-

dore suffundatur, dicam tamen unum, quod occurrit. Sæpius interfui Theophile multis magnisq; Heracliti sermonibus, quorum tu nullum forsitan audisti: uidiq; quum de magnis occultisq; rebus differeret, magnum sibi plausum ab auditoribus dari: uehementerq; oblituscebant homines eius sermonibus propter admixtam prudentiam. Nunc quoniam non uni Ricardo, sed in commune proposita est omnibus hæc, quæ de Deo agitur questio, nihil alieni dignitate sua fecit Heraclitus, immo quod conuenit eius prudentia maxime, si quætionem propositam discutere cupit. Existimans enim indudum illum tuum peisimo impietatis affectum ulcere, expetit auxiliari nir medicus, & morbum depellere, ut intelligeres, dum disputat, eum etiam salutem hominibus impartiri, ne tum quidem ab artis suæ munere recedentem. Ergo audiamus, quum fieri potest diligenter, Heraclitum, ut medicum etiam animorum, & uideamus, quòd poculum afferit impiis hominibus ad salutem. Τη νο. Recte mones, audiendum censeo hominem diligenter postquam operam suam pollicetur: Ego etiam ab initio eum rogaueram, ut si quid haberet, id in medium afferret. Ρ ι c. Scito quoque Heraclite te mihi rem gratissimam facturum, si aliquid attuleris, quò Indi istius infidelitas compriatur, & ea depulsa homo ad sanitatem deducatur. Interest etiam nostra, fidem quam de Deo habemus, aliis atque aliis argumentis confirmari: sunt enim hæc solatia piam mentium. Quamobrem omni post posita mora aggredere: Dici uix potest, quàm ipse quoque attente sis te auditurus. Η ι α. Recte & ordine facitis amici, quòd uacuum sermonibus nostris animum præbeat. Hortatur altitudo materie, quæ tractatur: simul & animipietas, quam erga Deum diuinæq; eius geritis beneficia: quum autem exhibeatis uos, quæcunque auditoris officium requirit, uidendum est mihi, ne meis parribus desim, qui dicendi munus suscepi. Quicumque docere aliquid cupit tria pro uiribus præstare debet, ut doceat, cito, firmiter dilucide. Hæc sunt legitima doctoris partes, nam nec longis ambagibus, & uariis sermonum circuitibus tempus decet tere-re, nec infirma & nutantia argumenta adducere: nec ea dicere, quæ uix intelligantur, tanquam oraculorum more loquendum esset. Hæc igitur scio seruanda esse dicenti, & ostendere aliquid cupienti, & me seruaturum polliceor, quantum suppetent ingenii uires. Hæc paucis præfatus pro more potius, quàm quod aures nostras mihi præparandas putarem, rem ipsam aggredior. Scire oportet in rebus inueniri magis & minus. Veluti uero est magis uerum, sicut falso est aliquid magis falsum: Item bono est melius, & nobili est aliquid nobilius, & sic de aliis pluribus dicendum. Hæc autem non recipient magis & minus, nisi esset aliquid, quod in quolibet rerum genere obtinet principatum: & ut de uero, bono, nobili loquar, de quibus proposita sunt exempla: est aliquid maxime uerum, bonum, nobile, à quo quæcunque absunt longius, sunt minus uera, bona, nobilia, quæcunque autem accedunt propius, sunt magis talia, sicuti in calidis quæcunque appropinquant ei, quod est maxime calidum, magis calent, quæ autem sunt remotiora, minus habent caloris. Non est igitur negandum, quin in rebus sit quiddam uerissimum, optimum, nobilissimum, ad quod cetera referantur, & quod sit regula & mensura uerorū, bonorum, nobilium omnium, immo & eorum causa, sicut ignis qui maxime est calidus, est causa omnium calidorum, sin in aliter dicatur, ratio eorum, quæ habent se ut magis & minus, constare non potest. Ut autem constet, deueniendum est necessarium, ad id, quod supereminet ceteris, & hoc illud est, quod notissimi me uocabulo Deum nuncupamus. Rursus alia sic ingredior uia, quæ ad eundem ferat exitum: Nam multa uera esse pluribus in rebus atque uariis nemo negauerit. Veri homines, ueræ uolucres, neri canes, uerum aurum, ueri lapides, ueræ uirtutes: omnes denique res, quarum multitudo & uarietas cernitur innumerabilis, sunt ueræ: nam aut non sunt res, aut sunt ueræ res. Ipsæ picture, & si relata ad id, cuius sunt imago, sint falsæ, attamen si per semet ipsas inspicias, ueræ sunt picture, ut tu initio sermonum nostrorum Theophile dicebas. Quum autem multa & uana sint uera in rebus, necesse est unam quandam esse summam ueritatem, quæ per tot illa permeans efficiat, ut uera sint singula: Inest enim illis ueritas, ergo à seipsis non habent ut sint uera: sed ab alio, qui per se subsistens, & summa ipsa exsistens ueritas uim suam (ut sic dicam) uerificans ceteris rebus impresserit, quarum nulla est ipsa ueritas, sed ueritatis particeps. Ut autem hoc clarius liqueat, exempli causa aliquid supponamus. Inspiciens tu equum Theophile, & de ueritate eius pronunciare cupiens, Quid dices? illud profecto dices, hic est uerus equus: Sed uum dices, hic equus est ipsa ueritas? minime: posses tamen dicere equo

equo ueritatem inesse, quod si illi inest ueritas, ergo non à se ipso hanc habet, sed aliunde, quomodo autem aliunde? nisi à primaria quadam ueritate, quæ quicquid attingit id uerum efficit. Hanc autem primariam ueritatem, si quis Deum esse dixerit, haud aberrabit. Deum igitur esse facendum est. Possum poltremo iislem insulitens uestigijs ratiocinando sic progredi. Multa sunt & diuersa bona in rebus. Bonum cælum, bonus sol, bona luna, bonæ stellæ, bonus aer. eodem modo bonum aurum, bona gemma, bona arbor, bonus equus: & sic de singulis licet dicere. Nihil enim in rebus, quod non sit bonum. Veruntamen quod singulæ res habent bonam, est bonum quoddam singulare, non simplex & absolutum bonum: suum nauque bonum sol habet, suum luna, suum aer: & ita suum, ut aliud ab alio differat. Quicunque autem uiderit in partibus hæc & illa bona, numero & quantitate finita, non ne cogetur quætere, Vtrum sit uniuersum aliquod bonum, & quòd non sit bonum alicuius certæ rei, puta solis lunæ, aeris, sed sine ulla adiectione bonum, per se ipsum existens, incircumscriptum, immensum, indefinitum? absurdum porro uideatur, quod minutatim est in partibus non esse alicubi uniuersum à quo cui indeficiente bonitatis pelago fluxerint ceteri riuuli proprio quodam bono exornati: tale igitur dicendum esse bonum idd; Deum uulgo nominamus. His ego assero diuinam maiestatem, quibus plurimum delector, quòd & breuia sunt, & firma, & dilucida: ideo & proficere in uulgus, & honorare dicentem possunt. Habeo etiam argumenta minora, quæ non tam copere, quàm suadere ualent. Ea ego prætermitto adhærens firmiter. **Т Н С О.** Quin tu mihi hæc quoque argumenta minora explica: Nihil enim reiicieudum, quod uel paululum faciat sanæ mentis noueritiam ualeant commouere. Mihi inquirenti de hominis totius origine, ut medicum decet & Philosophum, Visum est statim hominem ex densò corpore, & incorporeo animo esse compositum. Et corpus quidem crassum atque concretum, & digitis in cunctis ferè suis partibus tractabile: si quæzatur unde ducat homo, satis apparet, eum id à quatuor his mundanis ducere elementis. Nam quod in corpore solidum est, id à terra sumitur: quod humidum, ab aqua: quod flabile, ab aere: quod siccum ab igne. Hæc omnia mortales nobis tradunt parentes, in quorum semine uis horum inest omnium. At illud, quod in homine est præcipuum, & quod eum longe cunctis anteponit animantibus, & incorporeum est, intelligere dico, sapere, meminisse: quod illis omnibus sæculis habita hæc fuit quæstio, uariæ opiniones, stultæ fere omnes, illud quod probabilius dici uidebatur, asseram, sunt enim, qui contendant humanos animos, ex ea etiam parte, qua sapimus, intelligimus, meminimus, traduci de semine parentum, quod periude est, ac si dicatur humanos animos de humanis animis generari: nec uideatur absurde dici, quòd sapiens mentisq; compos animal, aliud producat animal simili sapientia menteq; præditum, quandoquidem & in brutis animantibus & in stirpibus unumquodque gignere sui simile uideamus propria ui seminis nullo extrinsecus accedente. Hæc placuit sententia ecclesiasticis quibusdam uiris magni nominis & est ualde plausibilis (ut sic loquar) auribus. Sed altius consideranti falsam uideri necesse est. Quomodo enim potest uis corporalis seminis gignere, id quod nullam habet cum corpore communem, quod omni uacans materia per se subsistit: Si enim de semine proueniret non solum, quod uiuit in nobis & sentit, nerum etiam quod intelligit, totus homo corrumpereur cum corpore: ut pote totus corporeus, & dissoluto animali nihil superesset, ex quo fit, ut humani animi nulla sit immortalitas, quod quàm absurde dicatur, neminem præter. Itaque istud de traduce nemo inter Philosophos dicere ausus est. Certe Aristoteles unquam dixit rationales animos seminari. Sed differens de hominis generatione dixit primo fieri animal, & ex eo in hominem transire: & addidit, id per quod homo fieret extrinsecus aduentare. Hæc igitur sententia reiecta, quum necesse esset humani animi originem alibi quætere: nihil mihi occurrit aliud quod recte dici possit, quàm Deum animorum nostrorum esse conditorem: nam recte congruit præstantissimè hunc & maxime spiritalem animi motum ab æterno quodam & immenso spiritu proficisci, qui Deus est. Quod si non inueniri potest, unde animi humani procreantur, ubi quis à Deo discesserit, sequitur, ut non negandus sit Deus, qui non opifex modo, sed nobilissimus ostenditur opifex, animorum scilicet nostrorum, qui si uiuent, uiuuntq;

uiuuntq; eorum etiam Creatorem uiuere uigereq; dicendum. Illud etiam non mediocriter me mouet, ut Deum esse credam, quia quum in humanis bonis sint gradus, nam eorum alia sunt infima, alia media, alia summa, constat inter omnes, ex quibus excellit animus summa esse bona, & inter hæc illud præcipuè bonum, quod excelliorè eum facit omnibus, id autem est ueri contemplatio & intelligentia: hæc autem non contingit uiuentibus, quia ex parte tantum nunc cognoscimus. Quis enim gloriari potest se omnem uerum uidisse? Opus igitur est, ut aliquid ponatur nerum latissimum, uel potius infinitum, quod omnia alia complectatur uera: quo uiso conqueſcat animus, & intelligat se ad ultimos cognitionis terminos peruenisse: & sibi nihil ulterius esse querèdum, atque ita illic tanquam in peropportuno diuersario conqueſcat: Sed ubi id est uerum, quod continet uera omnia? quod extinguit cognoscendi situm tanquam ultimus finis? priuabimur respondendi copia, nisi dicamus id esse in Deo, uel ipsum potius esse Deum, quem in tenebrosis huius corporis claustris positus animus, uidet in speculo & a nigmate: ab his autem laxatus, per propriam speciem uidebit, sicut rectissime nobis Ricardus explicauit: hoc nisi contingat priuatus esset homo illa beatitudine, quam assidue optat, ita ut nihil ardentius optare possit. Cupimus enim omnes esse beati, & præ omnibus cupimus. nam alia, quæ desiderantur, sunt ut uia ad hunc ultimum finem: Sed hæc beatitudo hic contingit mortalium nemini, quum nihil his locis sit tanti, ut humanum animum explere queat, qui etiam multis incommodis, multis terroribus indies affligitur. Hanc igitur alibi expectare necesse est, ne frustra eius cupiditatem natura inuoluisse uideatur. Ergo adesse oportet, ubi ex his animus ad alia loca euaſerit, ea tantum esse acquit, nisi in ueri cuiusdam immensi & infiniti cognitione, quod Deum esse dicimus. Si quis autem contra differat, is hominem propria spoliare felicitate, efficitq; ut sit dete rior hominis cōditio stirpibus & beluis, quas natura suis quibusdam itineribus ad ultimos fines perducit. Dixi, quæ ad propositæ quæſtionis explanationē dicenda pertauit. Vos autem pro humanitate & prudentia uestra supplebitis, si quid deesse arbitramini. T. 11. 10. Quid supplebitis mihi memoras? Optime te loquentem Heraclite iudico, nec iam miror, quod hac prudentia ualeas truculentissimam mortem iam iamq; in ægrotos irruentem cohibere, eiusq; impetum & morsus in longiorem diem proferre, nec uero aliud de te his uideri exultimo. M. A. R. Iōgis sermonibus posset quicunque uellet, uere & merito Heracliti Orationem laudare, mihi una eademq; breuis offendit laudandi ratio. Dic mihi Heraclite, quid pollicitus es initio orationis tuæ? Nonne dixisti his audientibus, quod demonstrationes afferres ad id quod quærebatur, breues, firmas, dilucidas? Hæc sane pollicitatio fuit tua: Nunc quid opus est longius euagari laudis tuæ gratia? Satis est paucis memorare, quod hæc, quæ dixi pollicitus fuertis, & pollicitationem tuam abunde impleueris. R. 1. c. Plurima ego attuli argumenta ad ostendendum Deum. Nonnulla etiam hic attulit Heraclitus, quæ ualde commendo. Solent enim etiam illa (nisi me fallit memoria) à nostris afferri. Nunc quid agimus Theophile? Quum orationi meæ accesserit hæc altera Heracliti ualde luculenta, non possum dicere, nisi luci additam lucem, & ueluti diei diem. Quamobrem clarescere iam poterit Deus Zamolxidi, quantum tamen humana ratione clarescere potest. Vellem eum his auditis deponere impietatem. Si heri fuit impius, ne sit hodie, si hodie est, ne sit cras, immo ne sit nunc: Serpō enim sit semper, quod iam pridem factū oportuit. T. 11. 10. Ego Zamolxidem his auditis commoueri posse uehementius puto. ipsum denique spero fore, qualem optamus. Ea est hominis humanitas, ea prudentia. Veruntamen antea hūc Marcum audio uellem iisdem de rebus differenter, nam quum ambo uos dixeritis, tertius est ille, ad quem dicendi partes pertineant. R. 1. c. Te igitur Marce audire cupimus dicentem: æquum enim est te aliquid in hanc quæſtionem æque omnibus propositam conferre. M. A. R. Ego Ricarde uires meas tecum expendo, quas uideo & expectus sum omni tempore graciles esse & angustas. Cogito præterea me ad dimicandū uocari in alienam arenam. Ipse iura ciuilia didici, magnamq; ætatis meæ partem in eius disciplinæ cognitione consumpsi. Itaq; forensibus cōtrouerſis, & ciuilibus causis sufficere forsitan possum, atque hætenus sapiens sim. De Deo autem diuinisq; si uerba fecero, uereor ne ridiculus hodie appaream: hæc enim non nisi transiens & ueluti hospes aspexi. Sed fac ne aliquid posse. Quid tu mihi Ricarde ad dicendum, quid Heraclitus, qui postea subsequutus est, reliquit? Video locos, qui in huius quæſtionis examine priores sunt, iam præoccupatos, & ab utroque planissime explicatos. Si quid residui est, id sit

est, id sit forsitan exiguum, ut in eo non firadmodum elaborandum. Denique aut his, quæ iam dicta sunt Zamolxis attrahetur, aut si his non commouebitur, nihil unquam cum mouebit. T H E O. Excusationes nunc ut uideo Marce conquiris, quibus nunc uô est opus. Mihi certe notissimum est Marce narratione amicorum & familiarium tuorum, quod & si præcipnam operam iuris scientiæ impendas, te tamen solere ad humaniores musas quandoq; deflectere: nec non philosophicas etiam theologicasq; litteras tractare. Quamobrem aggredere: & noli nos suauitate oris tui fraudare. Vberrimam uides ad dicendum propositam materiam, in qua, & si iam multa dicta sint, tibi certe deesse nō poterit oratio. M A R. Simouides Chius Theophile tum Poeta elegans & suauis, tum philosophicus etiam uir fuit: quo quum uteretur familiariter tyrannus Hiero: quæsiuit aliquando de illo quid esset Deus. Non est ausus statim respondere Simonides, sed unum concedi sibi diem postulauit, qui quū effluxisset, & idem quæreret postredie, duos dies petiuit, deinde eodē ordiue quatuor, tum octo: Admiratus Hiero quæsiuit, cur duplum prioris temporis sibi semper deposceret, quia (inquit) quo diutius cogitor, mihi res inuentu difficilior uidetur & obscurior. Quòd si ille sumpto etiam ad cogitandum spacio non est ausus aliquid diffinire de Deo, quid me posse putas impræmeditatum? qui ut tu quoque fateris, in aliis litteris & cum aliis hominibus præcipuas horas consumperim? Ac ne illud quidem cogitas quòd me ad dicendum uocas potè duas orationes doctissimorum & eloquentissimorum uirorum, quibus collatus uereor, ne uidear ut anser inter argutos olores obstrepere. T H E O. Non me lateat quòd succedes in dicendo duobus disertissimis uiris, quorum paulo ante granissima & multiplici rerum doctrina locupletissima fuit oratio, attamen eloquentiam Marci Iurisconsulti bene noui. Scio te tantum posse in dicendo, quantum his temporibus nemo. Si omnes artes tuas explicare uolueris, mira quædam efficies. Quod si nunc tacueris non te potuisse, sed nos abs te contemptos reiectosq; putabimus. M A R. Tu mihi (ut soles) Theophile immensum quiddam tribuis.

Ingenioq; meo, uena quòd paupere manat,
Plaudis, & è ruo flumina magna facis.

Veruntamen, quoniam roganti tibi nihil quòd mearum sit uirum, pernegare possum, decreui propositam aggredi quæstionem: Sublaxit enim mihi nunc nescio quid, quòd me ualde commouit, & quo commoueri pariter posse puto Zamolxidem tuum, & adduci, ut rebus nostris fidem habeat. Est tamen commutandum nunc nobis loquutionis genus. Nam Ricardus & Heraclitus perpetua usi sunt oratione. Volo autem nos interrogando, & respondendo reliquum ut conficiamus sermonem. Ego interrogabo, tu respondebis. T H E O. Respondebo. M A R. Sed breuioribus quantum potest, longam orationem in aliud tempus serua. T H E O. Ero, ut me esse iusseris. Iam mihi Dialecticum nescio quid uideris meditari. M A R. Ego Theophile interrogationibus meis breuib; te quoque subiicere breues cupio responsiones affirmando uel negando id quòd te rogauero. T H E O. Sic omnino faciã. M A R. Omnino perhibent esse oratoris non tantum paucis substringere, & rursus pauca multis explicare. Ego tamen breuiloquam mihi exhiberi orationem uolo, & plane laconum more. T H E O. Quos mihi Lacones memoras? M A R. Quia lacedæmonii, qui & lacones dicebantur, duobus aut tribus uerbis respondebant. Nulla æque gens breuiloquam coluit. Hinc Philippo Macedonũ regi, postquam eos magna pugna afflixerat, postulanti quædam per litteras grauiã, si fecerit secum iungi uellent, rescripserunt unico uerbo, non: quia responsionis breuitate delectatus rex multa illis in conditionibus remisit. Idẽ Samiorum legatis longiori usis oratione dixerunt, prius quidem obliui sumus posteriorum lōgitudine: sed nec postiora percepiimus, quia priora memoria exciderunt. Vides quòd periculũ imminet, si interrogationibus meis longum subiicias sermonem: ut hodie nihil concludamus, nã & ego non minus quàm Lacedæmonii ad longas orationes obliuiosus sum. T H E O. Si hominem ad arbitrium tuum sumptu tuo fingeres, cōmodiorem ad id quod optas aliũ habere non posses. Quid plura? Desiues sapiens illud Laconum breuiloquium mirari, ubi me audieris. M A R. Quid si apud multitudinem dicendum tibi esset, paucis ne an multis uti uoles? T H E O. Multitudo magnitudinem, uim, copiam orationis desiderat, quo facilius regatur atque flectatur. Itaq; multis tuuc, ut apud multos uter. M A R. Nunc pauci sumus, ut uides. T H E O. Vis igitur me paucis apud paucos loqui. M A R. Si tibi uidetur, Sed uellem quoque Theophile te mecum agere modesta hac & Benigna uoce, qua

uoce, qua nunc uteris, non illa alta & clamorosa: Nihil enim me dicentem tam obruit, quàm alterius uociferatio, adeo ut contremiscam cunctis pene artibus, & cogar disceprationeui relinquere. T H E O. Quid mihi hæc cōmemoras Marce? M A R. Ego meis iam rebus prospicere mihi uideor, si iam prænuntio, quid futurum sit, si quid hic immodeste agatur. Sæpius interfui Theophile disputationibus, quæ ita minutatim, & dialectico fere more habentur. Illic perspexi clamores immodicos tolli, conuitia etiam iactari. Egn ut breuiter tibi rem aperia, cum clamante sermones conferre nequeo, quæ forsitan cum loquente. Nam in musicis quoque placent organa, quæ submissa sunt & suauia, ueluti tibix, & citharæ, fistulæ. Te uero belligerum uirum tubarû stridor & tympanorum crepitus forsitan magis delectat. T H E O. Me uero ita bella delectant, ut tamen modeste non sim oblitus. Itaq; in tam ornato cætu nihil immodestum expectaue ris. Nihil facilius, quàm linguæ exercere petulantiam, sed nihil eodem fædius: summa enim est fæditas ubi inter disceptantes duos non rationibus & argumentis res ducitur, sed conuitiis & clamoribus, & ut est apud Ennium.

Non doctis dictis certatur, sed maledictis.

M A R. Recte opinaris Theophile, quòd licet esse fortè uirû, ut nō sis perulans. Itaque possumus leui peccatoq; animo uerum inquirere: fortitudinem illam tuam, qua nullû metuis subire in bellis discri men, & manu acriter certas, hostes experiantur. T H E O. Sint ista. M A R. Sed est alia etiam conditio, qua te mecum disceptare uelim, ut si quid uidebitur rei ciendum, reicias. Sin aliter, assentiri: non enim sermonem meum pro lege habendum puto. T H E O. Iam hoc intellexeram: legum enim es ipse interpres & dicis: legum autem lator nunquam fuisti, nec mihi nunc eris. M A R. Ego autè quod peto, ea gratia peto: Nam ubi aliter uisum fuerit tibi, ac mihi, uel ego obiecta refellens efficiam, ut sententiam meam firmitus amplectaris, uel si tua meliora erunt, errorem ipse meum sponte deponam, & haud pudèdo cum lucro domum hodie repedabo, admonitus scilicet per te meliora sectari. T H E O. Recte loqueris: quanquam te ita dicturum arbitror, ut nihil eorum, quæ dixeris ualeat quispiam improbare. M A R. Conabor id quidem efficere: opus est autem Theophile utrique diligentiam magnam intendere: Etsi enim Deus de sermonibus Ricardi & Heracliti potuit innotescere, quatenus mortalibus inuotescere argumentis potest, attamen tanta res est, si tamen res, ut de eo nemo loqui uere possit, nisi alte & sublimiter nimis suspiciat. Somniculose igitur id nō tractandum, nec audiendum. T H E O. Neutiquam somniculose, sed uigilanter, & acie undiq; mentis intenta. M A R. Illud nosti à satyrico olim prolatum.

Magus mentis opus, nec de Iodice paranda

Attonicæ, currus & equos faciesq; Deorum.

Inspicere.

Quod si fabulosos ille Deos non putauit inspicere posse, nisi magna opera adhibita: & mente aliis curis soluta, quid faciendum est uobis, qui non unum quem libet de turba Deorum, sed eum inspicere cogitamus, qui immensus est unus & omnipotens, cuius uultum infera trepidant, Supera uerentur? T H E O. Fieri non potest, ut à negligenter inquirentibus inspicatur. M A R. Ergo mentem adhibe, & illud primum inspicere num rectè Zamolxidis tui sententiam perceperim. Non credit ille esse Deum, nisi uel oculis, uel mente, uel utroque uiderit. T H E O. Rem tenes. M A R. Ergo hoc eius menti prius infixum, exhibèdum esse Deum, ut corporeum aliquid, quod oculorum sensu capiatur: Si enim his oculis uideat Deum, quibus te uidet, me quoque & hos omnes si adesset, uideret, tunc crederet esse Deum, sed quia non uidet, credere recusat. T H E O. Ita enim plerumque loquitur. M A R. Intellego, oculatam requiris fidem. T H E O. Sic est. M A R. Nihil illum cœmundis populorum uox commouet, qua Deus esse dicitur. Aliud est enim esse, quod diceris. Aliud dici, quod non sis: utrum horum contigerit Deo nunc perspicendum. T H E O. Quid nî? M A R. Nunc sententiam illius narro, non dum contrarias partes suscepi: huc omnis summa redit, quod uult sibi Deum ad oculum ostendi. T H E O. Et ualde. M A R. Arbitratur se oculum habere acute cerentem, quo tantam rem cogitat se uidere posse, si ostendatur. T H E O. Cur non uideat? non enim inscius. M A R. Ergo ille ad iudicandas res oculorum duntaxat utitur iudicio: hos enim putat ueritatis certissimos esse nuntios, nec ullis magis credit. T H E O. Plurimum his tribuit plurimum confidit. M A R. Ille nunc abest, quia igitur fieri potest? ne cesse mihi est, ut nunc te pro illo interrogem. T H E O. Interroga: & si me uiceris disputando, illum pariter uictum putato. M A R. Illius igitur sententiam

facio

ficio tuam ad breue quoddam tempus, donec disputatio peragatur. **THEO.** Vt libet: nam in huiusmodi disputatiouibus quiduis facere & pati pulcherrimum. **MAR.** Ex tu tamen fidelis. **THEO.** Sum equidem, nec me ab ecclesiæ auctoritate ullius oratio docti aut iudoci dimouebit: licet tamen in huiusmodi congressibus imitari infidelem, quo ueritas magis aperiat. **MAR.** Tu igitur fictam sustinens iufidelis personam dixisti te ualde oculis confidere, Te oculatam sequi fidem. Queris Deum, quem opinaris corporeum (si modo talis sit ille) propriis oculis uidere. Dic quæso. **THEO.** Quid? **MAR.** Meministi ne tu, qui in Poetis detritus es, quomodo apud Virgilium in Georgicis Cyrene nympharum una Ariftæum filium cogitans ad Ceruleum perducere Proteum liquido Ambrosiæ odore totum nati corpus perfuderit, scilicet id factum, quo uidendi numinis esset capax, ut ibi exponunt doctissimi huius Poetæ interpretes. Sed illud quoque ab eodem poeta habes, Venerem abduxisse in Troiano excidio ab Aeneæ filio caliginosam nubem, quæ mortales eius hebetat uisus, ut cernere posset magna illa Deorum numina Troianam urbem ex immo euerterentia. Hæc te meminisse puto. **THEO.** Memini equidem. **MAR.** Quid si nunc dicam. Possum tibi o Theophile exhibere Deum, uel paratus ille potius se tibi ostendere, ut cernatur: Sed cogita num purgata habeas oculos hos tuos mortales, ut quum ille se ostenderi, uidere possis. Nam si putasit Antiquitas illos suos Deos uideri non posse mortalium oculis, nisi antea preparari & exculci fuissent, tu putas te (ut nunc habes) uerum æternumque Deum etiam si nunc adsit tibi, & exhibeat prospicere possit? **THEO.** Fabulosa sunt illa Poetica & ficta. **MAR.** Ficta sunt illa à Poetis ut dicis, sed congruenter ficta: non enim potest inferior natura ascendere superius, nisi adiuta fuerit & protracta: satis est nobis his mortalibus oculis hæc mortalia tractare corpora immortalia autem & iam beata corpora arbitror humanis oculis non subiacere, nec ab eis tractari posse: Venit nunc uia mentem aliud quiddam, quod tamen ad te non pertinet. **THEO.** Quod nam hoc? **MAR.** Seruius Grammaticus in secundo (ut opiur) Aencidos. Ignorans (inquit) usum ueneris uidere dicuntur & numina, Tu uero uxorem habes & filios. Itaque huc non confugies: quanquam ego non tantum dederim uirginis oculis, ut beatum quoddam & immortale uidere possint, nisi fauor accesserit Dei illos subleuantis & acuentis. In celestibus autem uirgines præcipue honorari, non ambigit Christiana fides: hi sunt enim, qui sequuntur agnum quocunque ierit quemadmodum Ioannes in reuelatione sua memorat: Sed huic non ualde rei immoror, quia ut antea dixi, hoc nihil ad te. **THEO.** Ne ad Indum quidem meum. **MAR.** Credo id tibi: rarum enim quiddam aurea Virginitas: hæc enim magis aurea, quam ipsum aurum: Sed ad rem. Si his tantum, quæ iam dicta sunt insistere uelim Theophile, non haberes (ut opiur) unde te explicares: Ego tamen institui alia aduersus te ingredi uia. Nempe dixisti non ex tua, sed ex infidelis persona te plurimum oculis tribuere, & in his omnia fere pouere. Nec uis aliis credere quicquam nuntiantibus. Dic quæso. Si quis nuntiaret tibi beluam esse aliquam transmarinam, ingenti magnitudine, buxæo colore, quæ unicum in nare ferat cornu (unde illi rhinoceros uomen) quo ad saxa limato uteretur in prælio, irrideres uel huiusmodi nuntium & nuntiantem ipsum beluam potius putares, quia animal tale non uidisses ipse, nisi forsitan depictum, uel num potius crederes? Responde. **THEO.** Respondebo me non credere. **MAR.** Etiam ne sis, qui nuntiaret, integer uita, in dictis factisque suis omnibus uerax esset, & qui ipse uidisset. Quid ais? **THEO.** Si talis esset, qualis à te nuper depictus est, crederem. **MAR.** Ergo iam aurum accipis iudicium, dum credis quod audis: Sic enim credimus Oceanum, Aegyptum, Persiarumque cum ipso rege regnum, & multa alia, quæ fama historiaque habet, quia de his audiuius. **THEO.** Sic est. **MAR.** Non aliud te docuit respondere. Nam si aliter respondisses, risui fuisset huic Ricardo & Heraclito, dixissentque forsitan (& si rusticus sit dictu) huic equitem ad calumnian dum, non ad equitandum esse natum. **THEO.** Calumnia tantum abest à me, quantum ab equite generoso impudentia abesse debet. **MAR.** Noui ita esse. Sed iam uides Theophile te non oculis tantum, sed auribus pariter credere, quod ut manifestius ad huc liqueat. Dic mihi atque adeo breuibus. Loquor ne nunc tecum? **THEO.** Loqueris. **MAR.** Quomodo? **THEO.** Voce. **MAR.** Tu uocem meam uides. **THEO.** Non. **MAR.** At sermonem saltem uides? **THEO.** Qui possum? **MAR.** Auribus, quæ dico accipis. **THEO.** Fateor. **MAR.** Et credis me tecum loqui? **THEO.** Credo. **MAR.** Quia aures hoc tibi nuntiauit? **THEO.** Hoc ipsum. **MAR.** Auribus ergo credis?

dis? **ТНѦО.** Apparet. **МАЯ.** Iam ergo aurium accipis indicium, sed & illud dic, accessisti ne unquam ad ignem prope? **ТНѦО.** Sæpius equidem per hybernum frigus, **МАЯ.** Sentiebas ne calorem? **ТНѦО.** Cur non sentirem? nam ea de causa eo accedebam, ut sentirem, & non sentiens saxum aut ferreum corpus habuissim. **МАЯ.** Vnde porro caloris? **ТНѦО.** Ab igne. **МАЯ.** Illum ne uidebas? **ТНѦО.** De igne an de calore interrogas? **МАЯ.** Nihil prohibet de utroque respondere. **ТНѦО.** Ignem uidebam, calorem non uidebam. **МАЯ.** At credis calorem esse, ut opinor propter eius appulsam ad corpus tuum. **ТНѦО.** Recte opinaris. **МАЯ.** Et hoc ergo credis, quauis non uideas. **ТНѦО.** Quid mi? **МАЯ.** Sic dolores noli tatesq; dulce, austerum, molle, durum, oleas, canorum, fæbre sub oculorum non cadere aspectum, sensibus tamen aliis percipi atque credi. **ТНѦО.** Mortui esset oratio aliter loquentis. **МАЯ.** Ita dicis, quasi non memueris te uiuentem oculorum iudicio paulo ante omnia detulisse, neque intellexeris esse in rebus cæca quædam corpora, quemadmodum ea Lucretius uocat poeta: corpora enim, quia sensum aliquem impellunt, cæca, quia uisum effugiant uidentis. Quæ ut omittantur: & rursus ad uisum redeam. Vides hunc Ricardum familiarem tuum. Item Theologum: hoc quod Ricardum uides oculi tui nuntiant, sed uisum ab eis accipis, quod familiaris tuus. Item quod Theologus. **ТНѦО.** Noui oculorum, sed animi sensu id percipio. **МАЯ.** Ergo id tantum habes ab oculis quod iste est Ricardus, quem uides, quoniam figuram hanc exteriorem corporis in Ricardus solo nouisti, nouisti autem quia oculi eam esse tibi nuntiant. Illud autem de familiari & Theologo habes sine ulla oculorum functione à te ipso duntaxat id est ab animo tuo: Ipse enim solus intelligit hunc Ricardum esse familiarem tuum, & Theologum idque intelligeret etiam si Ricardus longe hinc abesset nec cum oculis uideret, modo ipse memoriz occurrisset. **ТНѦО.** Recte. **МАЯ.** Intellectum autem tuum non uides oculis. **ТНѦО.** Non ego, nec alius quisquam. **МАЯ.** At non solum Ricardum nunc uides, & me & hanc porticum, sed intelligis quoque hæc omnia te uidere? **ТНѦО.** Quid mi? **МАЯ.** Aliud enim est uidere, aliud intelligere, quod fingeris hoc uidendi munere, & uides: illud primum fit oculis, hoc alterum animaduersione & mentis agitatione. **ТНѦО.** Non repugno. **МАЯ.** Sed nomen sæpius accidit, ne ex eo quod uidemus, eliciamus intellectu aliquid quod non uidemus, utentes eo, quod uidemus tanquam signo? Veluti si sumum procul uidero, intelligam subesse illic ignem, & si ignem non uideam. Item oculorum nuda uel manuum quibusdam motibus affirmamus, negamus, uocamus, silentium imperamus, & alia plurima significamus, nec uidentur tamen illa, quæ indicare uolumus, licet uisibile signo indicentur. **ТНѦО.** Ita est. **МАЯ.** Considerat iam, quod in his etiam, quæ ministerio capiuntur oculorum, occurrunt multa, quæ non oculorum, sed solius mentis intuitu cognoscantur. Quid illud? nonne cognoscis differre plurimum id, quod uides ab eo, quod audis? plurimum quidem differre, ut tu quoque antea dicebas præferens uisum auditui & tamen hoc ipsum discrimen, quod inter uisum & auditum intercedit, non id tibi oculi non aures tradiderunt, sed mentis perspicax acies, ad iudicandum nata. **ТНѦО.** Mecum sentis, perge porro. **МАЯ.** Quo pergam? certe superiora illa omnia te quoque iudice non oculis percipiuntur, sed menti cui soli inspectabilium rerum douatus fuit aspectus, idque sinceret ad id quod efficere cupio. Si uis tamen ut pergam adhuc. Respondet etiam, num ter tria nouem efficere & quadratam reddere scis figuram? **ТНѦО.** Scio. **МАЯ.** Quomodo? num oculis intendis tum an aperis magis? **ТНѦО.** Quid ais? immo clausis oculis uel nullis id scirem. **МАЯ.** Fortasse aures tunc admoues, uel nares, uel manus. **ТНѦО.** Quas aures uel manus memoras? mente, quod dicis percipitur & ratione. **МАЯ.** Quid si dixerō, quæ eidem sunt æqualia ea etiam inter se se esse æqualia, & si æqualibus æqualia addantur, tota etiam æqualia fore, nonne hæc uera fateberis? **ТНѦО.** Fatebor atque etiam nunc tibi fateor. **МАЯ.** Vnde hoc percipisti? Num forsitan sensum aliquis id tibi nuntiauit? **ТНѦО.** Nullus horum. **МАЯ.** Quis igitur alius? **ТНѦО.** Id mihi renuntiavit ratio id est mentis oculus. **МАЯ.** Bene narras, sed istud quoque, quod disiuncte enuntiatur, aut dies est aut nox, nonne verum? **ТНѦО.** Prorsus. **МАЯ.** Sed istud quoque uerum, non potest homo miser pariter esse & beatus, & anima mori simul & esse immortalis, & ulla figura recta esse & curua eodem tempore, & idem eadē in parte stare simul & moueri. **ТНѦО.** Confitear necesse est, ne me Heraclitus & Ricardus irrideant. **МАЯ.** Illud quoque nihil fieri, nisi factum sit à causa quapiam. Itena principium

principium ante se nihil habere, & de quo quisque interrogetur id esse uel nou esse propterea uel affirmatione uti oportere uel negatione. Item triangulo iussit lineam & lineæ punctum. Item triangulum ipsum tres angulos habere duobus rectis pares. Item totum maius esse sua parte, nonne hæc quoque uera esse concedis? ueritus ne aliud dicens irrideraris. **THEO.** Concedo: non enim ridiculus esse cogito, sed ueridicus. **MAR.** Hæc quibus corporis sensibus percipis dicito. **THEO.** Nullis, sed intelligentia & ratione perceptio fit & comprehensio horum uerorum. **MAR.** Quid hoc? nostri ne homines mori? **THEO.** Nihil certius noui. **MAR.** Sed num eos tantum, quos ipse uides, ad eos pariter, qui in Asia sunt, quo oculos nequis intendere. **THEO.** Credo te scire, quid ego credam. **MAR.** Et tamen hanc credulitatem, quam de me habes, ut sciam quid credas, uullo corporis sensu percipisti. **THEO.** Recte. **MAR.** Etego, qui scio te credere omnes homines, qui antea fuerunt & nunc sunt, & posterius erunt mori obnoxios, id pariter nullo sensu internuntio cognoui. **THEO.** Recte. **MAR.** Ex animi nanque mei motu cōiecturam me ducere posse ad tuum putasti, quod & factū est, quomodo etiam dum dico, omnes omnes beatos esse uelle hoc dico, non quia uniuersum hominum genus corporeo edito signo mihi suam ostenderit uoluntatem: sed quia sentio me mihi esse carum, idque consentaneum uniuscuiusq; naturæ existimo, ut non modo se cupiat esse saluam, uerum etiam beatam, atque huc accedo usu & ratione commouit, non predicatione alterius, aut ullo corporis sensu commotus. Ego enim beatam uitam oculis meis non uidi, nec tu pariter uidisti, & tamen omnis iam aliis secure pronuntio de te & sitaceas, quod hanc uehementer expetis, & dari tibi exoptas. Facio te acri esse ingenio ad refellendum quid libet, tamen unquam refelles me nec alium, qui dicat tibi, scio quid uis, beatitudinem exoptas. Etiam ne cum eo contēdes, qui asseruat te beatum esse uelle & postulabis agi tecum illa oculata fide, ut urgebis, ut oculis tuis beatitudinem ostendat, quasi non intelligas beatitudinem esse statum ex omnium bonorum congregatione perfectum, cuius autem oculi hanc in quoquam uiderunt? & tamen non modo nos, qui hic adsumus quatuor, sed quotquot homines sunt, erunt, fuerunt, hanc sibi exoptant; uam licet oculis corporeis non uiderint, mente tamen & cogitatione quod fit perspicunt. An uou tibi uidetur? **THEO.** Cur hoc non uideatur? **MAR.** Sunt ne superiora, quæ ratio te docuit, ita fixa apud te & certa, ut nemo te de his depellere unquam queat? **THEO.** Non modo ego, sed ne puer quiuvis in his unquam fluctuabit. **MAR.** Quid oculi? Nonne sæpius falluntur? Nam & longæ porticus angustiores uidentur, & sol iste minor uidetur, quam quantus est, & remans undis demersus flexus apparet quum sit rectus, sed falluntur quoque, mente alio intentis & in irâ & sollicitudine, & in quibusdam corporis morbis: denique sexcenta sunt alia, quibus horum perspicuitas impeditur. **THEO.** Concedo sæpius falli. **MAR.** Et recte quidem concedis. Illud quoque cōcedes, quod de ratione circuli est, ut totus sit obliquus, & ratione lineæ, ut tota sit recta: idq; nobis clare mens denuntiat. **THEO.** Id quoque concedendum. **MAR.** Et tamen nunquam uidisti tu aut uidere omnino potes oculis corporeis circulum pictum uel fictum, qui non aliquid habeat recti: nec lineam stylo aut penicillo expressam, quæ non habeat aliquid obliqui. **THEO.** Vera narras. **MAR.** Certiora igitur & ueriora, quæ ratione edocentur, quam quæ sensu percipiuntur. **THEO.** Consentaneum id superioribus. **MAR.** Hinc si quis Deum ratione adhibita nobis ostendat, certior erit ille, quam si oculis ostendatur. **THEO.** Apparet. **MAR.** Hæc igitur uostis: Audi nunc reliqua, immo ex his sequitur conclusio, quam tu causa seu Zamolxis potius, cuius nunc personam induisti, nolo proferre. **THEO.** Quæ est hæc conclusio? audacter dicito, nec me reuereris. **MAR.** Vocem scilicet eorum, qui dicunt, nescio esse Deum, nec de eo unquam quicquam credam, nisi his illum oculis uidero. Intelligis ne iam an me oportet dicere? **THEO.** Quin explicas hoc quicquid est ocus. **MAR.** Stultam esse & puerilem. Adde etiam quando inipellis dicere beluam. Si quidem beluarum est sensibus tantum utri homines uero multo & plura & meliora ratione percipiunt. Itaq; dum te audire, admiratione etiam quadam tacitus feriebar. **THEO.** Quid mirabare? **MAR.** Id quod erat necesse. Quis enim non miraretur, quod Zamolxis illo loco natus, in litteris egregie uersatus, hoc uno se se amplecteretur, quod oculos haberet? adeo inter se & quamlibet pecudem uihil interesse arbitrabatur? Sed non minus mirandum Theophile te hoc illi concessisse, si modo sermones, quos cum eo habitos refers, ueri obtinent fidem. **THEO.** Ergo

nobis ratione utendum est a legato corporis sensu: Huc enim tendunt, quæ dicis omnia. **MAR.** Quo alio magis? **THEO.** Et rationis multi persequentes uctigia Deum comprehenderunt. **MAR.** Opinor, quamuis oculus hoc eius non diceret. **THEO.** Nondum expugnasti. Esto: concedatur id tibi plurima ratione sola explorari posse, sed non iccirco inter illa numerabitur Dens. Oportet ut referas te ad quaestiones caput, dicis: oculi uon possunt ostendere, at ratio poterit, immo nulla est ratio, quæ culpæ queat oculos ueluti desides & inertes, quoniam nec illa prospicere potest Deum: Sic enim ego tecum ago ueluti ille essem. **MAR.** Laudo, sed laudabo magis si exitum rei expectaueris & uolueris properare. An non permittis differere, si fortasse possit ratio, quod quaerimus, ostendere. Sic enim ego tecum ago, quasi tu ille esses. **THEO.** Expecto (inquit ille) ut ostendar, si quidem possit. **MAR.** Annouaduerstisti Zamolxi (ita enim apud eum loquerer) adhuc quantum itineris breui fueris emensus? **THEO.** Quid hoc (inquit) itineris? **MAR.** Deum ab oculis ad rationem traiecisti, longa sane nauigatio tam facile peracta, quæ in re ego tibi, & rector fui, & remex, & scapha, & uelum, & aura secundæ: Fateris enim iam Dei notionem haberi sine oculis posse ratione præeunte. **THEO.** Tum demum (inquit) fatebor, quum ad noscendum ratio duxerit, nunc nuda tantum uerba afferuntur. **MAR.** Sequeris igitur rationem? **THEO.** Et libens quidem, (inquit) modo recte ducat. **MAR.** Tene hoc firmiter Zamolxi, quod nunquam esset altercandi finis & sua pertinaciter astruendi, nisi ratio ueri & falsi, disceri me fecerit, & inter litigatores duos plures ueluti iudex federit. **THEO.** Vbi nam (inquit) ea? **MAR.** Iam adierit, & proficiet, modo ipse uelis: non enim affirmasti perspicui impudenter repugnare. **THEO.** Quid? In me (inquit) Anaxagoram putas, qui nuquam esse atram dixit & rationem etiam, cur ita esset protulit? **MAR.** At qui o Zamolxi uolo te prius intelligere uim interrogationis huius, quæ nequaquam se absurde habet. Nam plurimi homines non tardis nec abieciis ingenii præditi, sed præstantissimis ornati in errores sæpius inciderunt, de quibus nullam unquam ueritatis uis eos potuit deponere, quia iudicium adhibuerant suum antequam cognoscerent, & ingeniorum suorum præstantia delectati falli non potuisse arbitrabantur. Hæc autem ipsorum arrogantia, quæ naldiioribus rationibus pulsatur, efficitur durior & inextirpabilior & ueritati magis impos cedere; incutis in morem, quæ quo uehementius tunditur & crebrius, eo glomerata in se ferri uis magis densatur, & maleorum iustis firmius resistit: Hi etiam, qui in aliquo motu cupiditatis fixi uersantur, cum qua progredi cupiunt, auersantur mouentem, atque ubi contra quis disserit, illud intra se loquuntur, non suadebis etiam si suadeas. Quamobrem si iam tibi statutum est omnino de causâ, uel aliquid tua interesse putas nullum esse diuinum numen, difficillimum foret te de illis eripere opinionibus, de quibus iam præiudicasses, & quibus faueres. Ego enim rationem habeo, quæ mihi uideor posse manifesto supremam illam & præstantissimam Dei naturam ostendere, sed ea poscit hominem non contentionis, sed cognitionis audium. Si talem inuenit, proficit tunc plurimum efficiens, ut ueritas honoretur. Sin tergiversatur audit or impudenter repugnans rationi studio uincendi, nihil plus ille lucratur, immo maxima pœna afficitur; quia pro ueritate iudicia quædam & uana commenta sectatur. **THEO.** Nulla mora est in me (inquit) quominus incorrupte audiam, propterea tu quantum potes. **MAR.** Magna afficis me læticia, quando tali es animo. Spero enim si tam integer ad causam accedis me aliquid hodie profecturum. Et ante quidem mihi pollicebar, quod te docili uterer auditore, nunc etiam istis tuis uerbis multo uehementius sum constitutus, sed dum repeto etiam superiora tua dicta est item, quod gaudeam propterea quod non duplex mihi subeundus fuerit labor. **THEO.** Quomodo (inquit) non duplex labor? **MAR.** Quoniam quantum ex sono uerborum tuorum Theo philo hoc referente perspicio nullam opinionem habes de Deo, nec ueram, nec falsam: tantum nescire te dicis an Deus sit ullus, & si est aliquis, ostendi tibi illum requiris. Sin autem falso aliquid opinaberis, puta quia Iouem uel Mercurium pro Deo haberes, sicuti Prisci Christo nondum cognito habebant, aut Solem uel Lunam, quemadmodum Scythæ olim & Indi, aut Ibiu, uel Crocodillum, quemadmodum ridicule Aegyptii, maiore opus esset labore, quoniam falsis præoccupatus animus difficilior suscipit ueritatem, atque illud prius faciendum ut falsa deserat, quàm uera teneat. Quamobrem præstat magis nouum aggeri discipulum, quàm ueterem praua iussum doctrina: Vni enim discere, alteri etiam dediscere opus. Hoc exemplo scriptoris, architecsti, agri-

colz intelligi potest. Scriptor promptius scribit in tabula uacua, quàm in ea, quæ literis tradatur exarata, quia necesse est illic prius inscripta delere. Similiter Architectus commodius ædificabit, aream nactus liberam, quàm si eandem habeat rudibus uel uetusto aliquo opere impeditam: Agricola quoque facilius profcindet aratro terram, si nudam, quàm si nepribus uestitam acceperit. Idem mihi de te sermo. Confido namque postquam uacuum mihi, præbes animum idest nulla falsa opinione iubitum, sed simpliciter inscium, ut rationem facile sequaris, & ueritatem amplectaris, omisis multis uanis & ludicris simulacris. Illud mihi simplex relinquitur, ut uera doceam non ut etiam te falsis exuam opinionibus. His igitur protectus argumentis, magno animo ad dicendum aggredior. T H E O. Tu ita loqueris (inquiet ille) quasi fieri non possit, ut querenti Deum aliud pro eo occurrat, quod ipse ille appareat, nec sit. M A R. Fatuum est Zamolxi timore falsitatis ueritatem non inquirere. Vidisti ne unquam aliquos, qui tua egeant opera, te non inquirere propterea, quod te minus norint, & metuant ne subdititius & falsus quispiam Zamolxis ostendatur, sicut in comædiis plerumque fieri solet. An non qui sic cessaret à tui inquisitione stultus esset. Responde tu mihi pro illo. T H E O. Stultus profecto. M A R. Sic non minus stultus esset, qui in naturalium rerum inuestigatione cessaret ab inquisitione ueritatis, metuens ne falsitas aliqua surrepat, quum ueritas res sit omnium pretiosissima multis ex partibus sui fidem faciens, falsitas autem haud difficulter reuincatur, inceptum aliquid & distortum semper secum trahens, nisi adiuta fuerit (ut dixi) cupiditate & proterua disputantis: tunc enim præuallet sic recepta, quia non satis uitia eius & ineptiæ ab eius cupido & fautore attenduntur. T H E O. Recte loquutus es mi Marce. Itaque cum Zamolxide ita agam, quemadmodum instructus sum. Nunc opus est, ut te ad demonstrationes conferas, quas illi tradere possum. Ecce autem contradicetur sustineo nunc partes seu respondentis potius: nam Diaboli ista tractanda putas sermonibus. Si demonstrationes tuæ firmæ fuerint, quemadmodum auguror, tunc istis hominem aggrediar. Veni huc igitur, nec amplius morare. M A R. Hic ergo esto nunc, ut interroganti caute firmèque respondeas. T H E O. Tecum sum toto pectore. M A R. Opto nunc ut propitia sint mihi sublimia illa atque diuina, quæ demonstrare conor. Et tu Theophile idem mecum exopta. T H E O. Exopto.

MERCI

MARCI ANTONII NATTAE

ASTENSIS DE DEO

LIBER TERTIVS.

MARCVS.

AGE DVM O Theophile ex aliena persona Deum negas, num eodem modo cetera? **THEO.** Quomodo istuc ais? **MAR.** An mundum esse negas? **THEO.** Minime. **MAR.** Et in mundo scis esse terram, mare, cælum, sidera, & innumera alia. **THEO.** Scio profecto. **MAR.** Ergo hoc mihi das quod plurima sunt. **THEO.** Do equidem, nec datum unquam reposcam. **MAR.** Benigne. Sed quid illud? Num censēs, quæ uicissim contraria sunt consistere simul posse. **THEO.** Non bene percipio quid dicas. **MAR.** Apertius loquar. Contraria uoco, quæ inuicem opponuntur, & distant inter se quam longissime siue eodem sint genere, siue diuerso: habes, quæ uocem contraria. Interrogo modo num quæ eiusmodi sint, simul esse possint & mutuum ferant conspectum? & ut rem illustrem exemplis, lucem & tenebras nonne ueluti contraria quædam ponimus? **THEO.** Contraria. **MAR.** Scientia & ignorantia, fortitudo & imbecillitas nonne pariter aduersantur? **THEO.** Omuino. **MAR.** Hæc ipsa num se pariter admittunt, ut queat lux habere tenebras. scientia ignorantiam, fortitudo imbecillitatem? uel conuerso ordine tenebræ lucem, ignorantia scientiam, imbecillitas fortitudinem? **THEO.** Nullo modo hæc coherere possunt, sed unius præsentia repellitur alter & hostiliter fugatur, quis enim sani capitis homo aliud diceret? **MAR.** Nullus profecto. Horum enim contrariorum, quæ modo memorauī, unum præ se fert copiam, alterum inopiam, copię autem & inopię complexum ne pictum quidem aut in somnis quisquam uidit. Repugnant ista igitur nec simul consistunt. Et hæcenus mecum tibi conuenit, sed quid de ente dices? Vtrum habet contrarium aliquid an non habet? **THEO.** Habet. **MAR.** Quid? **THEO.** Nihil. **MAR.** Prudenter responsum, sed ad illud quoque prudenter responde, num ens & nihil possunt concurrere, uel ut tuo uerbo utar coherere? an potius alter fugabit alterum? **THEO.** Parua hic opus prudentia, quis enim furiosus hoc non intelligat? ubi enim nihil ibi ens non aderit, ubi ens, nihil abscedit: non enim mutuum ferre queunt conspectum: sic enim superius de tenebris & luce, scientia & ignorantia, fortitudine & imbecillitate conuenit, quorum unum ostentat copiam, alterum inopiam, nam hic quoque ens accedit ad copiam, nihil ad inopiam: copię autem non est (ut dicebas) concordia ad inopiam, sed hostile inter utrumque dissidium, ut necesse sit alterum ab altero reiici. **MAR.** Ergo ens & nihil se ut hostes inuicem effugant. **THEO.** Quilibet id concederet uel somnians. **MAR.** Non enim potestas consistendi manet alteri aduentu alterius. **THEO.** Quid ni? **MAR.** Et ita ante omne tempus ab æterno necesse est fuisse. **THEO.** Prorsus. **MAR.** Inter ens & nihil ponimus ne aliquod tertium? nam inter duo contraria sæpe reperitur aliquid, quod sit ex utroque temperatum, ueluti inter album & nigrum fuscus medius est color sæpe aliquid quod nentius sit particeps uelut inter bonum & malum reperitur, quod nec bonum sit nec malum, qualis est gestatio ista tua anuli in digito. Num tale quid inter ens & nihil potes inuenire? **THEO.** Quis porro id possit? Hæc enim bifariam diuiso absolutissima reperitur, entis & nihil. Reliqua sub his duobus generibus tanquam partes locantur. **MAR.** Ergo fermo tuus huc redit, ut ab ipsa æternitate duo hæc duntaxat uigere poterint, ens scilicet & nihil, nullum præterea genus tertium. **THEO.** Viam nunc recte ingrederis. **MAR.** Restat id nunc exquirere an utrumque simul tum uiguerit, uel alterutrum. **THEO.** Consentio. **MAR.** At uiguisse simul hæc duo possumus ne dicere, quæ superius inuicem effugare se diximus. **THEO.** Certe non possumus dicere utrumque simul ab æternitate stetisse. **MAR.** Alterum ergo è duobus dicemus. **THEO.** Sic est. **MAR.** Sed quod è duobus? Dic quæso. **THEO.** Immo tu id mihi dices potius **MAR.** At sic mecum considera: Entia nunc sunt plurima, ut cælum, mare, aer, & reliqua. **THEO.** Sunt. **MAR.** Si nihil ab æterno regnaret, ens ne aliquid maneret? **THEO.** Nullo modo, quia entia nihil non permisisset consistere, & ea, ut ita di

xerim depulisset. **MAR.** At consistunt nunc plurima, nec depulsa sunt. **THEO.** Accedo. **MAR.** Ergo nihil non regnabat. **THEO.** Recte conclusum. **MAR.** Quis igitur regnabit in illa æternitate, id iam potes ipse dicere. **THEO.** Necessè est porro illum imperasse ens nomine. **MAR.** Huicenti cum eius aduersario nihil quid conueniet? **THEO.** Nulla prorsus conuentio. **MAR.** Sicut enim lux non admittit in se tenebras sic ens non admittit in se nihil. **THEO.** Apparet. **MAR.** Hoc ens si quidem æternum fuit à se non accepit, ut esset, nec ab alio. **THEO.** Conuenit. **MAR.** Et necessè est ut immensum & infinitum sit: quis enim illi certos limites circumscripsit? **THEO.** Nemo. **MAR.** Ergo omnia quæ ad esse pertineant habebit. **THEO.** Omnia. **MAR.** Nullo fine & modo. **THEO.** Nullo. **MAR.** Si enim haberet quædam tantum & non omnia, uel si omnia, sed finita, nihil insurgeret, & cum ipso ente consisteret. Id autem impossibile esse nonne diximus? **THEO.** Certe. **MAR.** Vitam ergo habebit, sapientiam, bonitatem, potentiam: hæc enim sunt, & quæcunque sunt, ille habet. **THEO.** Habet. **MAR.** Nec habet tantum, sed immense & infinite habet. **THEO.** Etiam. **MAR.** Ideo non clauduntur illa locis. **THEO.** Apparet. **MAR.** Ergo Ubique adsunt. **THEO.** Consequens id quidem. **MAR.** Nec temporibus etiam circumscribuntur, ideo æterna sunt. **THEO.** Trahunt præcedentia consensio. **MAR.** Vis ne colligamus iam breuiter, quæ inter nos conuenerunt. **THEO.** Ut uidetur. **MAR.** Nepe ab initio constitutum plura entia, ueluti hæc ipsa, quæ oculis cernimus. **THEO.** Sic est. **MAR.** Deinceps eius & nihil frontibus inter se aduersis collocauimus se ipsa uno in congressu non ferentia, sed mutuo fugantia, nonne ita? **THEO.** Ita. **MAR.** Inuenimus postea nihil ab æterno non sterisse. **THEO.** Recte dicis. **MAR.** Sed aduersarium eius ens. **THEO.** Et hoc rectè. **MAR.** Tandem æternum ens cum infinita uita, sapientia, potestate, bonitate, reliquisque omnibus, quæ esse habet statuiamus. **THEO.** Sine paulisper tacitum considerare. **MAR.** Considera. **THEO.** Hæc quidem omnia ex superioribus constant, & nihil ex his queo diffingere. **MAR.** Dic modo. Si illud ens bonitatem habet immensam nonne benigne agere uolet? **THEO.** Quid ui? **MAR.** Et potenter, nonne eodem modo? **THEO.** Congruit. **MAR.** Si de nihilo creare requirit, esset ne omnipotens? **THEO.** Minime, nam ubi in aliquo impotens esset, deficiens aliquid idest nihil in se admitteret: id autem fieri non posse ostendimus, sed miror tamen quomodo huc introuxerimus nihil, de quo creetur aliquid, quum nihil ab eute pelli dictum sit. **MAR.** Define mirari, nam ubi dicimus pelli ab ente nihil uou ita intelligi dum est nihil tanquam aliquam rem immobilem pelli, & deinceps pulsam alio concedere, sed intelligi datur imprimi illic, quod antea non erat propter summam uiri & potentiam illius supremi entis, cui nihil inferiorem, uel nullam potius habes potestatem cedere habet necesse creati & fabricanti: ens enim istud uon modo in se non admittit nihil sed alinnde etiam aufert solo uerbo quemadmodum lumen fugat à se tenebras, & ab illis pariter locis ubi infertur solo aduentu: non enim sustinere conspectum luminis possunt tenebræ, sed splendore eius inducto late cessant, uon quia detractum tunc fuerit aliquid, extinctum uel compressum in loco, sed quia illatum illuc aliquid, quod antea non erat. **THEO.** Placet hæc similitudo luminis. Attamen illud scire aueo, quod in mentem uenit, num ens hoc omnipotens possit se aduersario tradere idest nihil recipere, ita ut minuat, uel extingatur? **MAR.** Neutiquam hoc posset. **THEO.** Ergo minus erit potens. **MAR.** Imo magis, si quidem nequit deficere, nam ad imbecillitatis partes se adiungeret si decetera ubi nequeat potentiam. nõ assentiris? **THEO.** Assentior. **MAR.** Redire nialumus ad propositum. **THEO.** Quid aliquid magis? **MAR.** Nempe cepta erat oratio, ut diceremus habere illud ens benignitatem infinitam. **THEO.** Dicebamus id quidem. **MAR.** Item & potentiam infinitam, & sublatum est, tunc non esse illi infinitam potentiam, si nequeat de nihilo creare, quia terminum aliquem hæc potentia nosset ex aliquo creando aliquid, ex nihilo minime. **THEO.** Vera dicis. **MAR.** Sed quæram rursus quis illi æterno enti potentiam circumscripsit, respondebis, nemo, ergo infinita, nonne sic? **THEO.** Sic. **MAR.** Potuit ergo mundum creare de nihilo. **THEO.** Potuit. **MAR.** Et uoluit etiam, si quidem bonus erat. **THEO.** Restat, ut inferas de nihilo creatum esse. **MAR.** Sic equidem inferam si iubes, sed qui facis an illum de propria substantia creauit? potuit quidem de nihilo. Fateor, at uoluit, doce. uoluisse: potest enim dubitari an de propria uoluerit substantia. **THEO.** Fateor id in dubium uerti posse. **MAR.** Quibus? **THEO.** Omnibus. **MAR.** Inscis & ignaris.

non enim prudentibus uiris, qui hoc animaduertunt, quod substantia æterni entis infinita est, mundus finitus, unica illa & simplicissima, hæc multiplex & partibus iuncta, illa potens, hæc imbecillis, omnia denique longissimo intervallo distantia, ut conferri nequeant. Nunquam enim dixi quod hoc ens mundum genuerit: tunc fortassis merito dubitari posset, an decifus esset de substantia paterna, sicut filii solent, sed ita dictum est, quod mundum fabricauerit, hoc est tanquam artifex domum, ex quo apparet cum ente supremo nihil habere mundum coniunctionis præter quam quod hic opus artificis illius fuit, ille operis huius artifex. Si igitur de substantia principe mundus non est fabricatus, restat, ut modo dicebatur de nihilo esse conditum. **THEO.** Probe. **MAR.** At quia hoc habet mundanum eius quod de nihilo extat, ideo firmitatē non habet, neque soliditatem, sed uanum quiddam est, fluxum instabile, nunquam uno procedit tenore, sed æsidue uariatur eius facies. Vides ipse mundanas res omnes ex uno in aliud continenter transire: generationi corruptio & corruptioni succedit generatio. **THEO.** Video equidem hæc omnia, nec unquam aduירatus sum. **MAR.** Habitus idem permaneat non admirandi hæc: effluunt enim & sunt pene nihil, quia de nihilo orta sunt, quin quod omnino non ubi bantur in nihil uon aliud in causa, nisi quod supremi huius entis præsentia hæc omnia fouet, si u deserat, tam non erunt postmodū, quam antea non fuerunt. **THEO.** Opinor equidem intelligere quod modo dicis, sed si peritius explicaueris, non opinabor tunc fortasse me scire, sed sciam. **MAR.** Dico in rebus fluidis & mollibus, & quodammodo euandis opus esse conditoris præsentia, ut quod creatur permaneat, at in rebus firmioribus aliud esse, tolle exemplum hoc. Nondum enim ut puto intelligis. Vides columnas has hoc fulcientes templum. **THEO.** Quid ni uideā. **MAR.** Marmor quippe, ut habent se hæc nostra, firmissima, solidissima, durissima materia est. **THEO.** Valde. **MAR.** Si habeas hanc facultatem qua possis anuli huius tui gemmam alicui harum columnarum imprimere, quero num gemmæ signū illic impressum diutius permanferit saluū & incolume. **THEO.** Diutius uel diutissime potius. **MAR.** Dico ubi gemmā remoueris signi parentem, & digito reddideris. **THEO.** Sic & ego dico. **MAR.** Quid si eandem hanc gemmam in aqua indas, num gemmæ signum in aqua manebit tam diu, quam gemma illuc infederit. **THEO.** Videtur. **MAR.** Gemma autem ablata signum illico definit extare. **THEO.** Vere. **MAR.** Inuestiganda ne huius rei diutius ratio est, uel non satis apparet id contingere, quia aqua materia est fluida, lubrica, iustabilis, uaga, ideo firmum & stabile conseruare signum non posse, nisi æsidue addit gemma, quæ signum, quod effecerat, retineat, atque custodiat. Corpus autem solidum & firmum retinere per se & custodire, quod semel acceperit, potest, nec diuturniorem requirit effingentis operam, nisi dum id ipsum agit. **THEO.** Sic est omnino ut dicis. **MAR.** Quid illud quod hoc confirmat pariter nonne facit? **THEO.** Quid? **MAR.** Quod lucem indat aeri lumen quodlibet uel solis, uel stellæ, uel alicuius ignis minoris. **THEO.** Concedo. **MAR.** Sed num retinere hanc aer per se potest, sublatō eo, quod lucem tradidit. **THEO.** Minime. Sed illico obscuratur. **MAR.** Opus igitur est ut ignis, qui lucem aeri peperit, hanc eandē sui præsentia conseruet, opere suo non deserto: Habet enim aer uaturam quasi uacuum & inane, quæ certam & fixam impressionem non sustineat, ideo informantis semper operam adhibet si quod informari potest semper requirit. Hinc uocem hanc meam, quæ in aere hoc proximo effingitur, si sine cessatione audire uelles, perpetuo mihi lingue motu esset laborandum: nunc quod paulisper hæc cessabit ab opere, uide si uocem meam audire potes. **THEO.** Quis id possit? **MAR.** Assurgens iam ab exemplis minutarum rerum ad maiorem cognitionem, si dixerimus, quod ens illud excelsum, quod materiam mundi de nihilo condidit sponte sua uagam, incompositam, fluentē, uanā, & inaneū, & paulo plusquam nihil quum deinceps in ea singularum rerum habitus, species formas impressisset non posse materiam illam hoc sustinere, nisi æsidue incumbat illi præsentia opificis, conseruans, quæ iam informauit singula, alias retro omnia in peius fluereut & demum euascerent: Hæc si dixerimus, nullo modo, ut opinor, peccabimus, imo consentanea rationi dicemus. **THEO.** Quid aliud dici possit non uideo. **MAR.** Hinc auferri potest quorundam admiratio, qui ita dispunt, quom hoc ens nihil sit eorum, quæ considerit, mirum uideri, si illo absente res condita pereat: responderi enim potest id contingere imbecillitate materiæ, quæ opus artificis ferre sola nequeat, quam cessaret etiam horum admiratio, si ad aliud quiddam animaduertere uellent.

THEO.

THEO. Quid iam hoc? **MAR.** Vnum & numerum: Nam unum ab unitate non recedens, sed diffundens se ipsum omnem creat numerum, atque etiam sustinet, nam uno adempto perit ille quisquis fuerit numerus, & tamen unum non est numerus, sic de hoc ente, nam a se ipso non recedens, sed diffundens se largius, res creat, non est id quod ille, non enim est pars multitudinis, uel ex partibus totum sed sine illo non modo extarent, sed ne manerent quidem. **THEO.** Facile efficit, ut hæc credam. **MAR.** Ergo non modo mundi Creator est, sed etiam sustentator. **THEO.** Sequitur. **MAR.** Nam finibus & limitibus certis circuncclusum uidemus mundum: Non enim terra infinita est, cuius oras peragramus. **THEO.** Minime. **MAR.** Quod si terra finita est, eodem modo aqua, aer, æther. **THEO.** Recte arguis. **MAR.** Propria insuper quædam habet terra, quæ non sunt illi cum ceteris tribus communia, sic unum quodque reliquorum trium proprium quiddam habet & suum, quod cetera non habent. **THEO.** Omnino. **MAR.** Necessè autè est hunc ordinem & hunc limitem accepisse. **THEO.** Necessè. **MAR.** Sed à quo accepisse? Num à se ipsis? **THEO.** Non conuenit: Quis enim tribuere sibi quicquam ualens se ipsum coarctaret. **MAR.** Dicemus ne igitur accepisse à quodam, qui prior fuerit potentia & æuo. **THEO.** Dicemus. **MAR.** Quis porro hic erit? an non illud ens æternum immensum, omnipotens. Sic enim Marcus dicere. **THEO.** Et Theophilus quoque. **MAR.** Nihil ignitum aut inflammatum est, quod ab igne id non susceperit: Nihil luminoso, quod illuminationis suæ causam à lumine non duxerit. Sic nihil habet esse in rebus, quod ab ente quodam non sumperit, uel sit. Ipsum uero ens uiuersorū causa & origo nulla pars est uiuersi, sed supra ipsum uiuersum cunctas uiuersi perfectiones eminentiori in se continens modo. **THEO.** Videtur hoc ens mensura esse rerum. **MAR.** Et plena quidem in egenis, & in plenius redundans. **THEO.** Consentanea sunt hæc superioribus. **MAR.** Conueniens iam est colligere, quæ superiori disputatione confecta sunt nobis, ut sermo omnis nobis apertus sit, atque conspicuus, uagationem & obscuritatem fugiens, dum facile & manifeste atque ordinate procedit. Nempe patuit ens esse quoddam, carens ipsum origine, & ceterorum omnium origo, in quo uita, sapientia, bonitatis, potestatis immensitas elucet quod mundum antea de nihilo condiderit, nunc etiam sustentet sui ipsius natura minime contentum ubi tali præsidio uidetur. **THEO.** Memoria te pollere conficio; quamvis nuper aliud prætexebas. **MAR.** Nec tu obliuiosus es ut uideo, si quidem mediocrem memorem fuisse meministi. At difficile est omnino his, qui corporeis compaginatissq; tantum rebus assueuerunt ad simplicia figurisq; uacua aspirare, ideo fortasse dum cogitas de hoc ente, proponis tibi esse ipsum ueluti quendam uenerabilis formæ semem uel magis corporeum aliquid immensum undique distensum, ueritas ne si corpus non habeat omnino non sit. Si quod autem tale idolum cogitatione iam effinximus, & in templo mentis nostræ collocamus effringere illud & abicere debemus. Ens autem illud membra non habet per longum aut altum, aut omnino corpore finitur forma. **THEO.** Quæ igitur erit eius figura? **MAR.** Si mens tua, quæ cogitare, intelligere, uelle meminisse potes, habet lineamenta membrorum, nitores colorum, spatiosam magnitudinem, partium distantiam, & reliquas per locorum interval la motiones, concedo, ut ens hoc pariter habere dicas. **THEO.** At hoc nec menti insunt mea, nec ceterorum. **MAR.** Quam igitur dignitatem mens humana habet, hoc perfectissimum ens credis non habere? **THEO.** Minime, sed quæ nam humane mentis dignitas? **MAR.** Hæc quod oculis non uidetur. **THEO.** Est ne id tanti? **MAR.** Intelliges, nam quæ spectantur corpora sunt, ita ut sit ibi alia pars maior, alia minor, & maius sit uiuersum quam pars quælibet, ideo etiam secari & diuidi possunt: Præter ea densitate suæ molis loca obtinent, nec iisdem sedibus alia admittunt, & tarditate motus laborant, quorum nihil incorporea mens patitur, quæ & in partibus & in uiuerso inest tota, nec maior hic & minor alibi, sed undique æqualis sine molis spacio diffusa, celerissime præsens, quibus adesse noluerit, sed ita ut nihil occupans sedium non excludat corpora, uel à corporibus excludatur. An tibi parua hæc uidentur. **THEO.** Minime. **MAR.** Hæc cogita infinite & excellentius supremum illud ens habere, quàm habeat meus nostra, quæ in hoc itidem incet, quod uicissitudinem suscipit uariorum affectuum per tempora, sicut gaudii doloris, odii amoris, & reliquorum. Ens autem illud, quemadmodum supremum, ita immutabile est etiam bonum, intellexisti ne? **THEO.** Intellexi. **MAR.** Sed & in mente nostra, aliud est ipsa, quæ habet, aliud quod

ah ea habetur. Veluti sapientia non est mens, quævis menti insit, sicut nec lux est aer, quamvis aeri insit. At quicquid habetur ab hoc supremo ente, non aliud est, quam ipsemet, qui habet, non dici ibi potest. Hoc est quod habet, & hoc est aliud, quod habetur: Exempli gratia aliquid supponam, habet hoc ens sapientiam, habet, sed non tantquam annexum quiddam vel insutum, sed tantquam substantiam suam: Hoc enim ipso quod est, sapiens est. At ne cetera quidem, quæ illic sunt, distinguuntur. Sed omnia idem sunt; simplicitas enim melior, diversitas inbecillitatem præ se fert, quæ illic nõ agnoscitur. Miraris O Theophile, vel num diffidis hæc ita se habere ut dico? **THO.** Confundor equidem, tamen uerbis tuis libenter assentior. **MAR.** Ergo si intelligis non est in illo ente id quod in animis perspicitur nostris. Hic enim sapientia, iustitia, magnanimitas, liberalitas uirtutis sunt partes inter se numero differentes, & aliud est esse sapientem, aliud iustum, aliud magnanimum, aliud liberalem. Illic uero nihil differt partibus: Sed omnia simpliciter unum sunt, nam quod sapientia est, hoc idem est iustitia, quod iustitia hoc est magnanimitas, Demum potentia, bonitas, ueritas, sanctitas, plura nomina, res una: eo modo quo aliquid est istorum, eodem modo & reliquum: hoc uerbum aliud, quod imperfectionis est nota, remotum est ab illa natura, quæ non aliunde quicquam suscipit: Sed quicquid est, ab ipso proficitur, seu potius est ipse, nihil aduenitum, nihil externum habet, est ens illud sapiens se ipso, est bonum sua ipsius bonitate, est magnum, sed sua ipsius magnitudine, quæ & sui & rerum omnium est mensura, est felix, sed se ipso felix, ex quo fit ut insipiens, malignum, angustum, miserum esse non possit, quia non potest se ipsum amittere: mens autem nostra quicquid horum assequitur; habet illud finitum terminis angustissimis, & id omne huic enti acceptum referri debet: nihil enim illorum à se habet, nec se quidem ipsam. Quæcunque penes nos ueniunt in compositionem meliora simplicibus sunt: hinc nobis plantis animalia & animalibus digniores homines, quia hæc illis magis composita: denique corpora mixta pretiosiora elementis, ex quibus conficiuntur, hoc ideo fit, quia de plurium aggregatione augentur & perficiuntur. Hoc autem ens ingenua simplicitate sua effugit, quod in compositione omni turpe est & molestum: & nihilominus perfectissimum est, quæcunque perfectiones in aliis sunt multipliciter & diuisim, in ipso unice & simpliciter sunt, & in illis maxime excellit. Meus etenim nostra adeo inbecillitas est ut nequeat hoc ipsum ens, nisi sub diuersis conceptionibus explicare, intelligimus tamen. quod his omnibus conceptionibus una & eadem simplexque res respondet: non enim mens nostra rebus à se cognitis tribuit modum cum, quo ipsas cognouit, sicut nec lapidi ascribit uacuitatem materiæ quævis intra se se omnibus cum materiæ conditionibus nudatum recipiat. Enimuero hoc ens nisi simplex esset non ueraciter unum quid esset, nec sibi sufficeret, quia à se ipso non esset & ab aliis peteret, ab his scilicet, ex quibus componeretur, & quamuis amplissima polleret potestate neminemque merueret huic tamen conuictioni plurimum deberet. Quod quum nõ sit recipiendum sequitur ut huius solius propria sit simplicitas: reliqua ut sunt ita & composita libeantur. Sed & hoc ens, quod summe unum esse dicimus, diffundit se nihilominus per creata omnia, omniq; parti & toto, & uni & multitudinini unus consortium tradit, denique quicquid in rebus conuinctum est, quicquid discretum, producit, perficit, continet. Vides quanto intervallo distet hoc ens à rebus ceteris. Addo aliud. Nos tria fecimus tempora, præteritum, præsens, futurum. At ad illud ens præteritum & futurum non ascendunt, quia præteritum transiit, & iam non est, futurum expectatur, & uondū est, ipsum autem ens non esse nunquam recipiet. Præsens ergo illic tantū est tempus, quod quoniam ante non habet præteritum, nec post habet futurum: rectius æternitas nominabitur uel seniori ratione præsens dicatur status non tempus, cuius proprium est fluere, quum à motu duxerit primordia. Non igitur possumus dicere de hoc ente, quod fuit aut erit, sed id tantum quod ipsum uerbum sonat quod est, nec præficere aliquid dicemus ipsum, nec recordari, quum unica tantum & æterna & immutabilis eius sit de omnibus contemplatio, sed quale hoc quod nuper occurrit cogitant? **THO.** Explica id quæso. **MAR.** Vbi à contemplatione superni entis conspectum ad me refero, non me esse puto. **THO.** Vis ne assentiar te non esse. **MAR.** Et de te quoque ut assentiaris idem peto quinimo de omnibus hominibus, atque etiam de omni mundo. **THO.** Quid ita? **MAR.** Quoniam sicut umbra & effigies quarundam rerum speculoreddita quodam modo non esse uidetur si rebus ipsis comparetur. Similiter inferiora non

ra non

ra non apparent, nec subsistunt ubi in conspectum venerint maximi huius entis: Hoc enim reicit à se undique nihil quod reliqua creata multis partibus admittunt, uou aliud in orbe maius reperiatur sancto sapienteque uiro, sed quid est ad principem æternamque naturam? Illic enim ubi sanctitatis fons. Homo de sancto illo fonte potatur, ut sanctitatem acquirat, & tamen quantum est, quod potare potest. Illic immenso lumine sapientia effulget. Homo illius fulgoris intuitu suum inuauat aspectum, & quā curte tamen prospiciat: Nihil igitur fumus. **THO.** Rectum habenti sermonem libenter assentior. **TU.** s. ducis, ego trahor. **MAR.** Quo magis traharis audi Pindarū, qui hominem esse umbram, nec adhuc ausus est dicere, sed umbrā uocauit somnium, adeo pro nihilo putauit. **THO.** Euge plaudo huic Pindaro. **MAR.** Vis ne etiam sapientiam nostram illius entis collatam sapientiz insipientiam uocem? **THO.** Voca si uidetur. **MAR.** Existimo me uocare ita posse propter eximium fulgorem illius supremæ sapientiz, & modicam nostræ sapientiz lucem: quemadmodum Bootem uel aliud astrum tenebras uocarem, si quis mihi illud solis fulgori comparet. Similiter caritatem supremæ collatam caritati odium uocem, non quo uere odium sit, sed tanta est excellentia illius, caritatis, ut nostra illi collata odium uideri possit, quemadmodū tepidū comparatum ei, quod maxime calet, frigidum quodammodo uideatur. De reliquis nostris uirtutibus idem sit sermo ut si supremis illis comparentur uitia quodammodo existant, nisi tu hunc reicis sermonem habens alium meliorem penes te, quem se quaris. **THO.** Ego uero nō habeo, nec tua dicta reicio, sed uehemēter amplector. **MAR.** Vis ut tibi alio exemplo ostendi, quā uihili simus, si huic maximo enti consecramur? **THO.** Age si uidetur. **MAR.** Argentum à stanno nihil ne differre putas? aut parum differre? uel uero plurimum? **THO.** Plurimum. **MAR.** Perfectio illa, quæ longe maior est in argento, quā in stanno, efficit, ut argentum sit differenti specie à stanno: quauis utraque sint sub eodem genere metallorum. **THO.** Recte narras: Nam & colore & odore, & sono ualde differunt: omnia enim longe meliora in argento quam in stanno, ideo aliud argentum à stanno. **MAR.** Ergo bonitas illa, qua superatur stannum ab argento, & causa, ut argentum nouam per se constituat speciem, & à stanno diuersam: Non enim dicimus quod stannum sit argētum imperfectum, tanquam sit partus abortiuus, & ueluti in uia eundi ad argentum, sed stannum habemus, quasi iam compleuerit speciem suam, in qua ei permanendum sit. Similiter quamuis argentum sit perfectius stanno, non tamen argentum dicimus stannum esse perfectum, tanquam in stanno incohatum fuerit, sed in se ipso incohatum & perfectum. **THO.** Verisimile narras. **MAR.** Quamuis autem argentum & stannum longe inter se differant, ex iisdem tamen oriuntur principiis, inimo & reliqua metalla, nam ex sulfure argenti: uiuo procreantur omnia, & ex quatuor elementorum qualitatibus æqueum in eis maxime regnat: ex quo fit ut in massam conglobata liquefieri, & in longitudinem produci possint. **THO.** Sint hæc. **MAR.** Ut ad argentum redeam, potes ne mihi dicere quoto bonitatis gradu argentum sit stanno perfectius? **THO.** Nescio. **MAR.** Nescis? Dicamus, si placet, perfectius esse stanno octoginta aut centum gradibus. **THO.** Dicamus. **MAR.** Quid si mille gradibus præstare argentum bonitate dixerō? **THO.** Magna esset distantia bonitatis huius ab illo. **MAR.** Quid si etiam addidero decies centena millia graduum? **THO.** Tum ualde maxima esset longinquitas, & uix posset stannum argento conferri, quum tanto interuallo ab eo distaret. **MAR.** Sunt tamen utraque sub eodem genere metallorum. **THO.** Ita est. Sed tam magna efficeret distantia; ut stannum alterius pene generis esse uideretur, ita ut uix conferri possit. Sed quorsum tendis hæc fingens mirabilia? **MAR.** Huc tendo, ut te istud doceam. Nam si argētum superius esset stanno decies centenis millibus graduum in bonitate, uix auderes ei stannum conferre, deceres; stannum pro nihilo ad argenti bonitatem collatum, & forsitan nec dignum inspicere putares, quamuis stannum de septem metallis sit unum, & eadem habeat generationis causas, tamen perfectio illa, quam nunc summam dedimus argento, stannum ab argento reiceret, & efficeret, ut collatum nullius fere esset estimationis, quid homines esse putandum est collatos illi supremo enti? quod non decies centenis millenariis, aut aliis numerabilibus bonitatis gradibus, sed infinitis inmensis; & innumerabilibus superat, quod non unam aut alteram perfectionem, sed omnes unice in se continet, quod non sub eodem genere includitur nobiscum, sed supra omnia genera est, utpote ingentium et sempiternum: Ergo quum tantum ab eo di-

stemus, quantum nec dicere, nec cogitare possumus, tu nos aliquid ipsi collatos uideri posse existimas? ac non potius nos esse nihili, magis quam stannum, si argento pretiosissimo, quale nuper effinximus comparetur? Accedis ne his, an magis repugnas? **THEO.** Qui possum repugnare? **MAR.** Audisti nuper, quod perfectio argenti ipsum ponit in noua specie, ita ut differat a stanno, quamuis utrunque subdit eidem generi. Quid perfectio illa, quæ est plena & summa in hoc æterno ente, nonne illud ponit diuersum ab omnibus, ita ut nihil sit istorum omnium, quamuis sit omnium auctor. **THEO.** Perfectio diuorsissimum esse à rebus reliquis iudicandum est: nec aliter dici posse censeo. **MAR.** Verum hoc ens tam absolutum tamq; perfectum placet ue aliquo uincupare nomine an sic innominabile relinquimus? **THEO.** Nomen asiganus aliquod modo par tantæ dignitati. **MAR.** Non habeo par ac ne haberi quidem posse arbitror, non etiam si de multis nominibus nnum conficeretur. **THEO.** Profer qualecunque habes. **MAR.** Videndum est primo quot literis includamus. **THEO.** Quot uoles. **MAR.** Quatuor satis uidentur. **THEO.** Quod ergo nomen? **MAR.** Miror non tibi occurrere quum uulgi sermonibus tritum sit? **THEO.** Deusquis. **MAR.** Hoc ipsum. Et enim non apud Latinos modo, sed Hebræos, Græcos, & ceteras nationes totidem fertur enuntuari & pingi litteris. An non consentis in hoc nomine. **THEO.** Iam dudum circūuenire me tentas: id enim agis, ut Deum fatear. **MAR.** Rem fassus es antea, de nomine uero si quis contendat indignus habeatur qui ad disputationem alicuius maioris rei adhibeatur. **THEO.** Recte mones. Itaque Deum si placet uocato. **MAR.** Quid tu non ita uocas? **THEO.** Quando nihil refert quo nomine quidque uocetur, quid à me certum nomen extorquere paras? **MAR.** Quis & si rei nullam in partem interfit, quo quisque eam nomine nuncupet: non enim in re est nomen nec si nomen mutaueris, pro duxeris, contraxeris quicquam rei additur uel detrahitur, attamen uel ita ualde refert si intelligi ab auditoribus uolumus communi potius nomini signo rem appellare, quam priuato: populum enim seruit idoneum loquendi magistrum, quoniam oportet loquentes in nominibus consentite, quæ multitudinis arbitrio imposita sunt: itaque postquam is, qui populari sermone uocatur Deus, quid esset quam uim habeat, consiliet superiori disputatione eodem & te illum nuncupare decet nomine. **THEO.** Voco igitur Deum, ut tu uis seu potius populus iubet, quæro adhuc tamen quo nomine Deus uocetur. **MAR.** Papæ. quid est hoc quod quæris Theophile quo nomine uocetur Deus, certe uel absurde nimis id quæritur, uel forsitan habet hæc questio admirabile quiddam intra se, quod me lateat, equidem non possum arbitrari te similem eius, qui in uicinia asinum quæritabar ueluti deperditum, quem ipse infederat, quamquam sermo tuus hoc patitur, qui quærens Dei nomen tanquam ignotum rursus tanquam notum in quærendo enuntiat, perinde ac si aliquis cuperet sibi ostendi Theophilum & te ostenso quæreret deinceps, quo nomine Theophilus uocaretur: nonne id absurdum esset? sed forsitan alio respicias o Theophile hoc tuo sermone, & ambigua loquutione vires ingenii mei pertentare noluisti an animaduertenter satis cogitationem tuam. Nam Deus nomen mihi uidetur esse dignitatis & potestatis uel uerius naturæ, nam quemadmodum hominiis nomen inuentum est, ut eo significetur natura humana, ita Dei nomen inuentum puto, ut eo significetur diuina substantia, proprium autem fortasse non putatur, quasi id pluribus competat, iuxta illud Dauidicum, ego dixi dii es: tu uero proprium, quod habeat nomen scire desideraras, & id (ut opior) quæris uelari in te, eques nomen dignitatis, hono nomen naturæ, proprium nomen Theophilus. Num recte percepi? **THEO.** Mali ambo sumus: si quis se interponat tertium nihil admodum lucretur. **MAR.** Non putabam equidem ab initio in eo mihi elaborandum, ut tecum uerba faciens ambiguum discuterem sermonem, quoniam te simplicem semper in loquendo apertumq; cognoscem. Et uere huiusmodi uerborum intentiones & abstractas ad sphingem & oracula delegare conuenit, quorum tamen si sapientiam imitari cupis, melius est alium te querere colloquutorem. Ego enim Dauus sum non Oedipus. **THEO.** Enigma meum Marce durioribus insequeris uerbis, quod si laudares, ego te pariter ut alterum Oedippum admiratus essem. **MAR.** Ego hanc Oedippi laudem ceteris libenter relinquo. Inopia temporis ualde premor, ut qui magnam intineam manus de iure respondendi, nec deesse amicorum aduocationibus possum. Si quid ab his mihi uacui datur temporis, studio utiliora scire: has autem ænigmatum interpretationes, neque si sciero multo ero doctior, neque si nesciero ualde ero indoctior: Sed

ad ut questum reuertat. Si responsionem expetis meam mihi si uidetur propria nomina iudicia esse reius, ut à multitudine sui geueris distinguantur, & res quidem ceteras proprio notatas nomine intelligo. Deo autem nunquam audiui proprium sui se nomen, quoniam eo ut mihi uidetur, non eget, quandoquidem unicus ille est & solus, nec metuendum est sub Dei nomine ne occurrat cogitationi alius Deus & incertus reddatur auditor, de quo Deo quisquam loquatur, nam ad unicam tantum & singularem illam maiestatem hæc appellatio referri potest. Si quidem hoc nomen positum est, ut eo auditio intelligatur aliquid supra omnia existens, principium omnium, & ab omnibus longe distans: hoc autem non competit, nisi uni: licet imaginaria quadam significatione transferatur ad alios, ut hi ueluti dii habeantur, qui in se habeant aliquid simile diuinæ uirtutis & homo diuinum dicitur animal propter rationem, qua deo assimilatur. Sed forsitan & illud uetat ne nomine uno nuncupemus Deum quoniam infinita illi competant, quorum unum non magis proprium quam aliud: non enim possum illum uocare uerbi causa sapientiam, quasi non sit benignitas, nec benignitatem, quasi non sit etiam iustitia: omnia enim: quæ Deus habet unum sunt, nec uno possunt claudri nomine, non simpliciter solum, sed ne composito quidem. Si tamen uno Deum placet appellare nomine, non alio uocarem, quam quo hæcenus in superiori disputatione usus sumus, ens uocarem: nam & ipse Mosi famulo suo interroganti quis esset & à quo se missum populo renuntiaret, hoc ipso se indicauit nomine, sicut sacra nobis refert historia: Est enim hoc nomen ens absolutum, nihil determinans, sed omnia completens, ideo magis Deo competit, cuius hoc est præcipuum, quod per se subsistit, & subsistendi ceteris causis, qui totus est in omnibus, & omnia in ipso: non enim hoc est, & illud non est, & hic est, illic non, uel quandoque est, quandoque non. Sed ab æterno existens & ubique præsens, omnia est, ut omnium causa, & omnia initia, progressionem, terminos rerum in se ipso habens continenter. Adde quod semper habet sese eodem modo, quod undique sui simile est, quod nulla ex parte corrumpi ac mutari potest, quod nulli subiaceat temporis, quod aliter se habere, quam antea habebat, nequit: his ille rationibus solus sibi iure uendicat, hoc essendi, (ut sic dicam) nomen, poteram ipsum uocare boni nomine, quemadmodum etiam nonnulli ex ueteribus sapientibus uocauerunt. Et dictum est Saluatoris ore in Euangelio. Nemo bonus nisi Deus. Sed si id fecero, uidear potius, qualis erga creatura fuerit, quam quid ipse sit, indicare. Denique si bonum, si magnum, si sanctum, si sapientem, uel aliquid aliud uocauero, id omne hoc uno clauditur sermone, quo interroganti de se ipso respondit Deus: Ego sum ens: Hoc est enim ei esse, quod hæc omnia esse. Adiciat quispiam quicquid uelit cogitatione sua, non recedet ab isto. Si istud dixerit, omnia dixerit, nihil addet postea loquendo si uou dixerit & alia quædam posuerit ad Deum pertinentia, prolixior fuerit & explicatior oratio, sed non plus dixerit, quam illud simplex fover, quo ens uocatur. Dixi antea homines diuinæ collationis substantiæ quodammodo non esse: Hoc tibi etiam uunc confirmo, nā nisi soli Deo competeret dicere: Ego sum, qui sum, nō se hoc sermone potissimum indicasset Mosi, quærenti ab eo quis esset: non enim conueniebat se ambiguo & communi uocinare signo: Ergo unus Deus hoc dicere potest. Ego sum, qui sum, reliqua omnia uō sunt id, quod sunt. **Т Н О.** Quali nunc uteris sermone Marce, quod reliqua omnia non sunt id quod sunt? Mirus profecto sermo, & magis ænigmatibus, quam is, quem modo ego proferebam. **М А К.** Mirus profecto, non incongruens tamen, imo resultans ex prior positione: Nam si solus Deus dicere potest, Ego sum, qui sum, sequitur quod reliqua omnia non sunt id quod sunt, quod ita est accipiendum, ut nō sint nēre, quod sunt scite: cuius enim, quæ uidentur & non uidentur, sunt formata, ut referant similitudinem diuinæ substantiæ: sed quoniam imperfectissimè referunt, collata eidē non sunt nisi fictio & imaginario more, tantumque distant creatura à Creatore, quantum ficta à ueris, distantia certe tam ingens, ut hæc esse, illa non esse dicamus, nec fictis tamen asserimus fictam suam substantiam, sed ueræ collatam pro nihilo fere habemus, inde est id, quod dico, quod creatura omnia non sunt id quod sunt: unum ad ueritatem refero, aliud ad fictionem. Credo te iam intellexisse. **Т Н О.** Optime. **М А К.** Res periude est, ac si quis uidens humanum caput depictum uel insculptum dicat illud nō esse, quod est, significans id caput non uerum esse, sed fictum, & non intelligentibus sermonem exclamet illud Ac sopium.

O sine mente genas, o siue mente caput.

Sumus

Sumus homines quidem mentis compotes. idq; in nobis pretiosissimum, negat nemo, at si comparemur diuinæ menti, amentes proculdubio uidebimur, & quod antea uidebatur in nobis alicuius esse pretii, id tunc omne iacebit. Solus igitur Deus meretur nominari, id quod est, reliqua non sunt, quia simulacra sunt tenuia & exigua diuinæ naturæ, efficta ea de causa, ut eius bonitas in illis colluceat. Ipse denique qui ante omnia & supra omnia est, initium est rerum omnium & finis: Initium quidem ut efficiens causas finis, ut cuius gratia sint omnia. ab uno facta sunt omnia, & in unum tendunt omnia. Hebraei nomen quoddam habent Dei quatuor signatum literis, quod Græce Tetragrammaton vocatur, in quod ubi legendo incurrunt (est enim frequens in sacris uoluminibus) uerentur illud ore pronuntiare & pro eo substituunt aliud, quod dominus sonat. Cetera nomina uelut, iustus, fortis, sapiens, misericors, & reliqua talia Deo attributa, ex eo quod ad agendum prouehitur sunt (ut aiunt) illi cum multis communia. Illud quaternarium nomen propriam Dei iudicat substantiam ab omni actione nudam, & uni Deo competit illud ore proferre nemini licebat præter quàm solis sacerdotibus, hoc illi utebantur, sed in sanctuario duntaxat, & dum populo benedicerent. Absurdum forsitan uideatur, quod nomen uerearis uoce proferre, id scripto mandare audacter. Sed hoc illi reuerentiæ gratia faciebant. Nonnulli è nostris hebraicarum literarum periti asserunt illo nomine notari generationem patris ad filium, & mutuum utriusque cõpsum, qui est tertia in diuinis persona. Quod si ita esset, non denotaret nomen illud præcipuum aliquid in Deo, quia quod ibi sit, est ei aliquo modo cum homine commune, nam uestigium diuinæ Trinitatis humano animo impressum fuit, qui ad imaginem Dei fabricatus est, quemadmodum in trinitatis libris late explicat Augustinus. Veruntamèn illo nomine indiuidua significatur trinitas, id uagis interiorum diuinitatis naturam attingit, quàm aliud quodlibet. Et talia quidem temporibus ueteris legis gerebantur. Postquam autem Deus homine assumpto ad homines uenit & cum hominibus conuersatus est, uoluit **Iesus** id est Saluator appellari quoniam saluum fecit populum à peccatis; quod nomen tantum abest, ut non sit pronuntiandum, ut nullum esse debeat in Christianorum ore frequentius. De huius nominis excellentia & dignitate plura Apostolus, sed mihi hic locus prætereundus, quoniam seiunctus est à questione, quæ nunc agitur: Duo & septuaginta dicuntur esse diuina nomina, per quæ diuinæ perfectiones significamus: sed non omne nomen eodem modo declarat: sed aliud alio melius & planius. Mihi illud ens, quo seipsum Deus uocauit uidetur esse optimum ut dixi. Sed uocari Deum sufficientiam uel copiam ualde probat. Solus enim sibi sufficit, nec ab alio quicquam mutuatur. Non eget ille causa, ut sit, nec loco, ut alicubi: nec tempore, ut aliquando, nec forma, ut aliquid, nec aliquo genere subiecti, ubi consistat, uel cui assistat. At uon solum sibi duces, & copiosus, sed reliquis omnibus: omnes de plenitudine eius accepimus: unus ille sufficientiam rebus, & uires, & robur, denique naturam ipsam ministrat. Hoc ne antiqui quidem Philosophi ignorauerunt quorum unus Speusippus in diffinitionibus dixit Deum uiuens esse quiddam immortale sufficiens sibi ad beatitudinem omnis boni naturalis causam: omnia uero hæc nomina, quibus perfectiones Dei indicantur ab æterno illi competunt exceptis paucis quibusdam, quæ ex tempore de eo dicuntur, propterea quòd relationem habeant ad creatura, quæ quandoque non fuerunt: Creator igitur & Dominus ex tempore, nec accessione horum nominum mutatio cõigit magis in Deo, quàm in columna, quãdo ei sit dextrum uel sinistram ex animalis ingressu. Non autem quæcunque nomina uirtutem significantem ascriberent recte Deo: non enim proprie Deus pius diceretur: Si quidem pietas est reuerentia & grata animi uoluntas erga maiorem, quibus plurimum ob beneficia debeamus, sic pii dicuntur homines, qui Deum, parentes, patriam iusto cultu prosequuntur. Deo autem non competit quenquam colere, qui supra se nihil habet, & nemini quicquam debet. Attamen è uulgariloquendi consuetudine pius dicitur, dum crimina dimittit & alia sua in nos effudit munera, qui tum melius clemens, misericors, benignus diceretur. Non potest etiam mea sententia dici Deus officiosus, quia nomen officii significat subiectionem: quandam, quæ quæ tenetur ad agendum iure aut naturali, aut gentium, aut ciuili, aut etiam præcepto diuino. Deus autem nulli obnoxius omnia agit gratuita bonitate. Distribuit ille rebus, ut earum cuique congruit, & gerit se erga homines & reliqua creatura, ut ipsum decet, sed nullius superioris legis aut rationis instituto ducitur ad agendum, sed uoluntate: quicquid uult, id uerum est & rectum: Summa in eo ratio nõ aliud quàm

quàm uelle. Non potest ut debitor appellari, quia non ipse propter res, sed res propter ipsum, ut cum scilicet quemadmodum uult ostendat. Laudamus hominem quem uerecundum uocamus, sed non recte diceretur Deus uerecundus, quia uerecundia timoris est pars, qui Deo non competit: Non etiam dici potest modestus & cōtinens Deus, quæ laus in hominibus est maxima, quia nulla in Deo libido, cui repugnat. Fortis tamen dicitur non in laboribus & periculis & metu aduersorum, quæ Deum non attingunt, sed ut indicetur inuictum eius robur, qui nutu & supercilio cuncta concutit. Zelotes uocatur in sacris literis Deus, translato uocabulo, quasi nolit riualem: hoc enim nomine ostendit se ferre non posse si amor & cultus uni illi debitus alij quoque ueluti compari deferatur. Deus, nero, quod diximus naturæ esse nomen, & quo latius utuntur unde sumptum sit haud facile dixerim, plerique arbitrantur à Græcis deductum mutatione prioris literæ nam *θεός*, illis dicitur, & id nomen Plato in Cratylo à currendo uult sumptum uideri: alij aliter interpretantur: res est enim coniectura: mihi hæc negociū noui facessunt, quum specio prima uouina de mero impudentium pendere arbitrio, quæ sæpius nullam rationem in his sequuti sunt: Si quispiam putet pulchrum uocabulorum originem scire & turpe nescire: huic dicam turpius esse hæc auxilia exquirere: in quibus illa summa est ratio; ita iuuentoribus placuisse; & si quid etiam in his belle coniectæ ueris id tenue sit & obscurum, nec satis uim rei explicans: Multa enim de externarū gentium sermone nobis nunc incognito eruta, ex quo fit ut origo uocabulorum uix cernatur. Quid præterea Theophile? nonne perspicis, quod non solum nostra, sed omnium gentium linguis Deus uirili genere profertur, quum tamen ille sexum habeat nullum. Hoc ostendere tibi potest non esse de hoc nomine exquirendam diuinæ naturæ ueritatem, sed id agendum, ut res intelligatur, quam hoc nomine loquentes notauerunt: nomina enim imponuntur, ut libet, res sunt quantum licet. Ceterum si inspicatur quid hoc nomine significetur, nullum uenerabilius fuerit nomen. nam ut scribit Psalmographus. Magnum & terribile nomen eius. Hoc est nomen, quod tremunt Dæmones, uenerantur Angeli, homines adorant. Occurrit mihi nunc quiddam de admirabili Dei nomine, feres ne si dixerō? uel num tædio iam caperis sermonis mei. *ΤΗΣ ΘΕΟΥ*. Ego uero Tu uero progredere. Vides quàm attente auscultemus te omnes. *ΜΑΡ*. Audi igitur. Occurrit mihi quod cum Iacob olim gestum, qui cum uiro tota nocte colluctatus esset, & mane dimissurus eum quaereret, quo appellaretur nomine. Respondit qui quaeris nomen meum, quod est admirabile? Similiter Mauee quum ab Angelo, qui ex persona Dei quædam salutis illi & lætæ nūciasset, & nesciens Angelum percunctatus esset, quod esset ei nomen, ut si (inquit) sermo tuus fuerit expletus, te non remus, idem responsū tulit, ne quaereret nomen suum, quod esset mirabile. Quid igitur de hoc mirabili dicemus uomine? quod neque huius Mauee, neque Iacob tam magno palestritæ fuit reuelatum? Non probatur mihi fuisse hoc nomen Dei: nam quauis magnum sit, excelsū, sublime, tamen quia tritū & uulgare, admirationi nequiquā fuisse. Forſitan hoc mirabile nouen penes ipsum est tantūmodo. Vel nū illud sciunt pariter Angeli? An uero hæc ita se non habent? Sed illud est nomen, quod ipse protulit ad Moſem tanquam ad magis amicū & familiarem. Iudæi horum temporū fingunt aduerſus Chriſtianos ſa bellam: Aſiunt nomen quoddam eſſe diuinum, quod recte expoſitum ualet ad omnia. *ΙΣΣΥΜ*. Saluatorem noſtrum recte id pronūciando ea feciſſe miracula; quæ nullis hominum facere potuiſſent. *ΤΗΣ ΘΕΟΥ*. Homines miſeros, qui ad talia conſugiunt ſigmet. Nam maiores eorum, qui rebus geſtis interſuerunt, nihil tale aſſerebant, ſed ea Bel zabub principi Dæmoniorum aſcribebant. *ΜΑΡ*. Nomina diuina Theophile magnæ ubique ſunt potentiz. Olim prophætæ nomen domini Dei inuocantes prodigioſa multa patrarunt. Noſtri uere in nomine *ΙΣΣΥ* quid non poſtea effecerunt? legat quocum que uoluerit acta Apoſolorum, euoluat hitorias Martyrum, Monachorum, & ſanctiſimarum Virginum. Omnia miraculis plena inueniet: In ſacramentis quoque penes nos diuina nomina rite enūtiata, quid poſſiunt, oſtendunt. Maximum mihi Theophile & præcipuum Dei nomen eſt, quod modo enūciaui, Deus, cetera nomina adiecticia ſunt ſignificancia aliquid eorum, quæ propriæ Deo competunt. At hoc nomen Deus proprium eſt ipſius Dei, indicatium totius illius naturæ, quantumcique ea ſit, indicatium regis diſpoſtatis per omnes cælos, terras, Mariæque diſfuſe: Quocirca quum apparuiſſet Deus Moſi in ardenti rubo, & quaerenti nomen eius reſpōdiſſet. Ego ſum, qui ſum: ſubicit poſtea. Ego Deus patrum ueſtrorum. Deus Abraham, Iſaac, & Iacob,

Iacob, hoc mihi nomen in æternum. Primum e deceni præceptum fulget hoc nomine. Ego sum inquit Deus tuus. Non adorabis Deos alienos coram me. Illud etiam maximum de dilectione non sub alio nomine iubetur. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo: quo uno præcepto tota lex continetur, nam secundum præceptum de proximo diligendo ad hoc primum refertur, quia propter Deum ille est diligendus: Ite v s quoque salus nostra non aliud prædicat, quam se Deum Deo natum, & ut Deo sibi cre di postulat, & hæc est fides nostra, ut cognoscamus, & adoremus eum, quæ misit pater. Nullum denique in sacris litteris hoc nomine frequētius nomen. Et ego quidem sic existimo. Tu uero quomodo? T h e o. Quomodo ita. M a r. Ad exitum uentū esse tute ipse uidet. Ens enim quiddam imminensum, infinitum æternū statuimus quod Deus uocatur. Ipse est, qui (ut nos superiora docuerunt) mundum de nihilo condidit, omnium, quæ sentiunt oculi pulcherrimum, ipse, qui hanc tantam pulchritudinem sustinet, regit, temperat, moderatur. Ipse principium causarum, ipse lumen rationum, ipse robur actionum, nulla sine eo natura subsistit, nulla doctrina instruit, nulla morio expedit. Solus uouit, disceruit, diiudicat, metitur uniuersa. Verissimū igitur ut Plautinum.

Est profecto Deus, qui quæ nos gerimus audit, et uidet.

Pro cuius earminis sententia non uerbis modo, sed opere decertare paratus essem si oporteret. Sed hæc iam tu fateris. Non dico tuo nomine, qui semper id es factus, sed eius, cuius suscepisti personā. An nō fateris? T h e o. Ita fareor, quo tibi subblandiar. M a r. Nihil necesse est te mihi sublandiri: non placet assentatio si quid improuide concessisti de superioribus & alicubi temere te illegasti, te illis absoluo uinculis refelle quodcumque uis, ego permitto, si dixeris nolle nitabimur. Nunquam enim quum potes desult tibi uoluntas refellendi, qui cum manam confereres, sed soles leoninam tunc induens claua rem gerere. Quamobrem si nunc quiescis, ostensum est te non posse ueritati aduersari, qui mihi posses facillime. T h e o. Quiesco igitur, nec frustra adoriar, quæ nequeunt commoueri. firmissima sunt onicula hæc, quibus diuina Maiestas asseritur, necesse fuerit his infidelem cedere, aut etiam impudens, si diutius testat. R i c. Gaudeo equidem plurimum Theophile, quod & tu firmissimis his iam rationibus accedis, & quo edoctus, compelles hospitem tuum, ut iam scire se dicat: Obtinebis tu non propter illius facilitatem & animi pietatem, sed propter ueritatem ipsam, ut Deum fateatur. Cessabit impij illæ uoces. Non est Deus, nescio illum, exhibe ut uideam! Hæc non clamabit. T h e o. Minime hæc proferet, immo his cognitis, si sic eum interroga uero. Nunc demum o Zamolxi oculis uidisti Deum? pudeat ipsum, quod a me nūquam petierit oculis suis exhibere Deum, credam quod mihi sic respondebis: Vidi ego Theophile oculis Deum, fed hie oculis, quibus mentem meam uideo. Absenti mihi quondam erat præfens ille, & nunc gaudeo quod præfens præsentem specio. R i c. Si ita respon deat, iam salus hominis nouerit ambigua. T h e o. Nullus est fere feroce tamque petulantij ingenio præditus, qui non possit prudenti oratione ueluti magico cantu demulceri. Ego tuam antea Ricarde & huius orationem magnopere commendau, & uere utraque commendatione digna. At Marci huius Oratiouem puto admirabilem. Ixor ego Ricarde idem tibi uisum, & de ea plurimum gauisum. R i c. Gauisus sum equidem (urais) plurimum: Nihil enim iam diu hac disputatione perfectius audiui. T h e o. Quid si ceteri Theologi huc conuenissent, & audissent, nonne pariter lætari plurimū fuissent? R i c. Quid nō? T h e o. Forssitan hunc uirum corona aurea donassent. R i c. Non auro, sed lauro donassent. M a r. Si Theologi ob hæc, quæ dixi corona me donarent aurea, se ipsos quodammodo coronarent, quoniam hæc de illorum fontibus mutuatus sum. Omnino uocesse est, ut hæc approbent Theologi, quorum ipsi sunt auctores, sed hæc eadem posse ceteris placere arbitror grammaticos excipio, hos uereor ne ferre non possint. T h e o. Quid istos si c excipis? An non rationale animal est grā maticus? M a r. Nimis rationale animal o Theophile, nam & ipsi rationi feruiunt sermonis, & eam a quolibet reposcunt, horum grauis est censura: iudicant enim, qui inter bonos scriptores numerandus sit, quæ ab eo ordine ablegandus, hinc olim eritici uocabantur, hi ergo si intellexerint nos in omni pene superiori sermone uos hoc uocabulo entis, quod illi non admittunt, uereor ne pro corona aurea mittant ad nos spongiam ad delendum sermonem si scriptum edimus, quod si uiua ad illos uoce proferetur subeant stomachantes illum a latinis auribus procul auferte. T h e o. Et tu ho-

rum times conuitia & ferulas tam grandis natu. **MAR.** Non tam me mouent isti, quā Seneca grauis auctor, qui epistola quinquagesima nona ad Lucilium inquit unam esse syllabam Græcam, quam Latine reddere nō possit & dñi inquit ingenii uideat si trāsferam quod est. Vide quā non sit ausus ens dicere tāquam id uocabulum nullum esset in Latina lingua, sed participii loco uerbum posuit addito prænominē, idq; dum facit, ait se dure facere: Quæ quā ita sint ego cogito aliquando quomodo aduersus istos me defendam si irruerint, ne me adorianur imparatum: non enim serula utentur aduersus me, sed uerbis, & uerbis uerba decet refellere, quod obtinebimus non loquaciora, sed iustiora dicendo. Vide autem mecum si sic refelli possint. In primis illud assero hoc ens bene & dilucide significare rem quam intendimus, si igitur id perficit propter quod uocabula reperta sunt, cur non utamur? quum liceat etiam docendi causa noua fingere uocabula, quanto magis licebit hoc entis uocabulum, quod nostro seculo receptissimum est, conseruare. Addo quod nec sine ratione quadam apparet formatum: quomodo enim a possum deducitur potens, sic a sum deducitur ens. Et Seneca Quintilia num oppono, non deteriorem auctorem, plerique existimant meliorem. Is a quibus inuentum fuerit istud ens describit & quamuis dñrum appareat, utendum censet. Verba eius hæc sunt, si recte memini octauo oratoriarum institutionum. Multa ex Græco formata noua, ac plurima a Sergio, Flauioq; quorum dura quadam admodū uidentur, ut ens, & essentia quæ cur tantopere asperuemur, nihil uideo nisi quod iniqui indices aduersus nos sumus, ideoque paupertate sermonis laboramus. Hæc ille dixit, cuius auctoritatem sequuti uidemur posse grammaticorum clamantium ora si nō obstruere, at aliqua ex parte frænare, ne deinceps iis mitioribus utamur: non enim aduersarii sumus latinæ linguae, si nouis eam uocabulis locupletare studemus & augere, ad quod nos Quintilianus adhortatur, nam & antea. Horatius dixerat.

Ego cur acquirere pauca

Si possum inuideor, quum lingua Catonis & Enni

Sermonem patrium ditauerit & noua rerum

Nomina protulerint, licuit semperq; licebit.

Signatur præsentē nota producere nomen.

Sed iam missos istos faciamus & dimittamus siue iratos eos habituri sumus sine placatos. Nos autem illud tenebimus, modo res plane intelligatur non esse laborandū, quibus uerbis indicetur: uerba enim rebus, non res uerbis subiici debent, quod si contenditur elaborandum esse in sermonis cultu & expositione, ut mihi quoque uidetur, at certe omnes ue necessitati dabunt ueniam ubi intellexerint non potuisse aliis uerbis commodius id exponi. Neminem enim decet offendi asperitare & insolentia alicuius uocabuli, nisi eum, qui existimet posse idem & que bene dici mutatis uerbis. Interim dū hic appareat, qui eadem melius explicet nos superiora complectemur, quamuis barbaro sermone prolata dicantur & rudi uerborum septa cortice. **THEO.** Ego etsi in bonis assidue uersor auctoribus, non tamen offensus sum hoc entis uocabulo, optoq; ut in posterum præclaris scriptoribus eo utantur: sic enim fiet, ut Latii ius acquirat. **MAR.** Recte loqueris Theophile: multitudinis uocabula reguntur arbitrio: usus eruditorum uirorum in his potest omnia: Cicero dum de beatitate & beatitudine uerba facit, mollienda sunt (inquit) usu uerba. Atqui illud postremum beatitudo latinum esse nemo istorum grammaticorum negauerit, nam undiq; in optimis libris nūc reperitur. At temporibus Ciceronis minus erat frequens, ideo durum uidebatur: sed usus id postea molliuit & tam recte nobis sonat beatitudo, quam amplitudo & magnitudo, illud beatitas usus nō æque recepit quamuis, ut a bono bonitas & a sancto sanctitas & a casto castitas, ita a beato beatitas deduci posse uideretur. Ego nero quum aliud mihi non occurreret uocabulum, usus sum hoc entis uocabulo, quod si cui durum uideatur intelligere hunc uolo, me non id fecisse studio innouandi, sed egestate patrii sermonis. **THEO.** Viderint de his ceteri. Ego Marce orationem tuam ualde amplector, & ea admodum delector. Illud tamen me mouet plerumque quod multi has rationes tanto ingenii acumine indutas tam subtiliter elimatas ignorauerunt, qui tamen Deo ardentem inheruerunt, & supernis in oris beatissimum nunc agitant æuum. Vnde id extare dicendum? **MAR.** Vis Ricardū præueniens fuscipiam paulisper sermonem hunc. **THEO.** Tuo arbitrato. **MAR.** Ego inter scientiam & ignorantiam medium quiddam pono. **THEO.** Quid nam? **MAR.** Dicam. Duo sunt Romam petentes quorum alter sciens uia pergit ire fidenter, quo ex-

perat. Alter tantum coniecturis & opinione se commouet, & nusquam desectens rectâ tenet. Vter horum Roman melius perueniet. **THEO.** Aequè bene uterque. **MAR.** Idem igitur assequutus posterior rectâ opinione, quod ille alter scientia. **THEO.** Cōcedo. **MAR.** Hunc recte opinantem scire an iguorare dicemus? Mihi ntriûsq; uidetur parriceps, nam tanquam ignorans certum non habet rectum ingressum, & tanquâ sciens recte progreditur. **THEO.** Idem mihi uidetur. **MAR.** Inferior est autem recte opinans scientie intelligendi sapientia. **THEO.** Sic est. **MAR.** At par fine perueniendi. **THEO.** Probe. **MAR.** Ergo & hoc probe, quod quum Deus nere sit, utrû illum scientia uel opinione rectâ apprehendamus nihil differt: utroque enim modo uia perambulantes eodem perueniemus. **THEO.** Non habeo quo refellam. **MAR.** Debemus tamen Deum fide magis, quâm opinione apprehendere. **THEO.** Quomodo id ais? **MAR.** Quia differunt fides & opinio plurimum, nam & si id cōmune sit utrique, ut rē amplectatur nulla certa demonstratione, attamen quicunque opinione utitur assentitur imbecillius, & cum quadam animi titubatione. Fertur in unam magis partē non absque tamen formidine alterius partis, cui contradicit. Is nero, qui fidem habet assentitur firmiter, & ut uocabulum ipsum indicat fidenter, nam â fidentio fidem dictâ arbitror, nihil dubitat de ueritate eorum, quæ credit propter auctoritatem loquentis & sequi se iubentis, hoc ostendi potest exemplo iam proposito illorum duorum euentû Roman, retinendo personam eius, qui opinione commonens recte iter facit & mutatâ persona illius, qui iter nouit, nam nunc nō nouit ipse, sed socium habet itinēris, qui nouit, cui ob probitatem summam rerum omniū fident habet. Ambo iter nesciunt. Ambo rectâ Roman petunt, hoc tamen interest quod is qui opinione nititur tēpedit aliquando ne fallatur. Alter qui fidem habet socio, qui dicit se scire ambulat confidenter, & tam certus est se rectam tenere quâm si ipse sciret. **THEO.** Præclare expositum est, quid fides ab opinione differat. **MAR.** Si intellexisti quid differat, utere iam fide non opinione: firmiter nanque Deo non lubricè inhærendum est. **THEO.** Optime sentis. **MAR.** Maximè nunc rei o Theophile fores tibi patefeci ingenio obsecuntus tuo. Tu enim ad hunc sermonem impulisti, falsa (ut opinor) subinducta in fidelis persona, quo dialogi commodatus procederet. Inuestigauimus quippe Deum, si tamē hu milis depressaq; mortalium ratio suscipere id potest. Veruntamen non semper scilicet cuncta scienter explorare uelle, quin temerariū potius & uesariū diuina ad imbecillitatis humanæ calculos reuocare: Illuc melius recta nos ducet opinio seu uerius fides; qua quoniam Philosophi ueteres ad scientiam cuncta reuocantes caruerunt, in præceps ierunt. Hæc maximum Dei munus: hæc suprema uirtus, hæc præditi religionis nostræ auxiliites fuerunt: hanc Christianæ religionis caput esse uoluerunt. Pro hac id dabitur præmiū, quod aliquando tenebimus, quod per eam nunc credimus. Cur autem nō credamus? non enim rationalium, sed fidelium nobis inditum est nomē, & disciplina ipsa religionis non ab ornate dicentibus, aut acnte differentibus, sed â sanctis illis qui dem uiris, rudibus tamen rudī item sermone tradita. Et res quidē habet se hoc modo, quia Deus ipse, de quo præsentem instituimus sermonem, ut potentiam eius ostendat, læpi us benignitatem, ingentia quandoque edit facinora, quorū admiratio nobis stupor, exclamatio relicta: Cognitio autem paulo expressior ablata. Huic præter fidem; fides; (ut ita loquar) habenda est, seu prodigijs agat, seu terroribus, siue denunciationibus, siue occultis alijs rationibus: Sicut autem natura præscripsit hominibus, ne aduersus solem oculos ingererent. Itaque insigit nemo, sic lege sanciri oportebat, ne aduersus diuinā mysteria quispiam rationem nimis intenderet, quoniam ratio pariter cæcicaret, sed quid dico legem hanc ferri oportere, quæ iam diu probis niris lata est? nam improbos nulla unquam lex deuinxit, sed simplici credulitate apprehendunt boni uiri, quod consensu sanctorum Patrum ecclesiis traditum fuit, nec quicquam tam admirabile occurrat, quod apud illos fidei calore non concoquatur. Sunt enim plures, ut nostri, qui exerceantur in diuinis & nihil tota uita curant aliud, precibus, sacrificijs, & cunctis pietatis operibus beneuolentiam sibi ascifcentes superiorum. His Deus ueritatem aperit, illi reliquis. Hinc ego cum multa Ricardi approbo, tum mihi illud reclusissime ab eodem prolatus uidetur, dum iuberet nos, qui tam alte inspicere non possumus, perinde ac si luminibus capti essemus oculorum, illis credere, qui soli oculos habent ad hæc diuinā inspicenda. Non enim est quorumlibet oculorum ad tam alta spe sacula ascendere, sed eorum qui ab omni forde & inquinamento purgati & ueluti mysterijs illis initiati sunt,

sunt, prophani autem oculi ab his sacris arcentur. hinc si quis exandescat non ostendi sibi quod uidere nequeat, quam recte id fecerit, tu uideris, ego uero existimo magnam scientiæ esse partem ubi aliquid nescias, scienti assentiri. Sciebant autem quod loquebantur Petrus & Paulus Apostolorum Principes, Antoninus, Dominicus, & Franciscus Ricarde tuus. Ergo his assentiendum, imo ipsi Deo, qui ab ipsorum ore uerba fundebat. Quod si credere recusamus, hoc potissimum freti, quod ipsi nihil unquā tale uidimus deprauato sumus iudicio, nec meute fatis constamus. Sicut enim factus esset puer, qui in carcere obscurissimo natus & educatus referent sibi matre de Sole, Luna, Stellis, & luce aliorum, quæ sunt & apparent extra carcerem, quæ ipsa uidisset, nollet credere, propterea quod in tenebris assidue uersatus, nihil præter tenebras esse putaret. Similiter fatui, qui nolunt fidem adhibere sanctissimis uiris diuina prædicantibus, quæ ipsi uiderunt & ceteris ueluti in tenebricofo degentibus loco credenda proponunt. Exigitur enim a nobis, ut ab amicis fides, nec ab hoc exigitur, ab alio non, sed omnes hæc fides tenet, qui salutis æternæ studio trahuntur, quia nec illi quidem uiri præcipua uitæ sanctitate fulgentes diuina percepissent, nisi antea credidissent, humili fidei ianua ingrediendam est, ut ad illa adyta perueniatur. hac in re differunt potissimum diuina ab humanis, quod hæc intellecta creduntur illa credita intelliguntur. Immo sæpius in humanis rebus oportet credere, antequam quis rem uideat. Nam agricola semen iacens nonne prius in legetem credit, quam nondum uidet? Sed hæc efficit credulitas, ut eam deinceps tempore suo metat. Quis nrendum, & secudum committit se medico, nisi proposita salute, quam credit mox affuturam, ubi dolores illos pertulerit? Non etiam discipulus quicquam intelligat, nisi prius crediderit magistro? Ergo quum hæc humana desideret credulitatem, antequam res uideatur, cur eam præcedere pariter non oporteat in diuinis? quæ demonstratum hunc nobis naturæ cursum excedunt, quæ insperemineunt omnibus dignitate. Certe nulla inuidia concitari in nos potest, quod nonam rem, insolitam, inanditam, atque adeo absurdam posulemus, dum in tractatione diuinorum petimus adhiberi fidem rebus nondum uis & perceptis, quandoquidem hæc humana nostra idem sæpius efflagitant, sicuti superioribus exemplis demonstratū fuit. Et ne Theophile putes hanc nouam esse legem, scito id quoque ueterum Theologorum decretum fuisse, ut diuina crederentur. Nescio an quicquam unquā de Mercurio Trifmegisto audieris, quod si non audisti, iam de eo dicam breuiter. Is quantus fuerit cognomen eius indicat, nam ter maximus uincupatur. Fuit enim Philosophus maximus, Sacerdos maximus, Rex maximus. nam Aegyptiis imperauit, quibus ex Philosophorum numero sacerdotum, ex sacerdotum reges deligere mos erat. Is ueteris Theologiæ auctor, quam postea Orpheus in Græciam transtulit, Orpheum sequutus. Aglaophemus eius sacris initiatus Aglaophemo successit Pythagoras, Pythagoræ Philolaus, Philao Plato. Iam Platonis nostri, quanta sit gloria, quotque huius uiri successores. Hoc dico, ut intelligas Theologiam hanc, quæ inter gentes habita fuit sanctior à Mercurio defluisse, eiusque dogmata longæua successione retenta. Ipse igitur in libro, qui Pimander inscribitur, quum nonnulla de diuinis cum Aesculapio disceruisset, ad extremū subdit. Hæc tibi o Aesculapii intelligenti uera uidebuntur, ignorantem autem incredibilia. Intelligere enim credere est, at non credere, proculdubio ignorare. Vides ne ut iste credulitatem discipulo præceperit? quasi diuina, nisi credita fuerint, non intelligantur. Ipse quoque Plato, dum de animorum immortalitate, de inferorum pœnis, demum de diuinis diserit iubet antiquorum credere sermonibus, qui talibus de rebus tradebatur. Reuocat ille quidem multa ad argumentorum nim & subtilitatem, nec fit tamen, quin credulitatem quoque ab auditoribus petat, & maiorum quoque plurimū tribuat auctoritati. Quod si aliquibus unquā credendum fuit in tam uastis sublimibusque questionibus, quibus magis credendum, quā Prophetis & Apostolis nostris, & aliis præstantissimis uiris, qui magno numero sequuti sunt, quorum exactissima & eminetissima fuit uita, & qui nihil aliud unquā præcipuo affectu, quā diuina quæsierūt? Illi postulat, ut ab ipsis tradita credamus, Ego quoque tibi eadem non equidem ut magister discipulo, sed ut amicus amico propono. **Т H I O.** Videris hæc dicēs respicere iam dudū ad ea, quæ in religione nostra traduntur. **М A K.** Et ad alia quidē multa respiciens hoc dico: & ad ista præcipue, quæ mem oras. Enimuero quū humanū genus afficere uoluerit muneribus Deus, non leuibus aut uulgaribus, sed singularibus plane, & omnem humanum sensum transcendentibus, quid eū facere oportebat? Nonne iubere ut crederent? quādoquidē aliter percipi nō

possent, quòd si ea ratiocinando capere possemus, tanta non essent, sed nostri ipse, quàm eximia sint quaque sublimia, quæ religionis nostræ mysteriis continentur, quanquam de his non est nunc sermo. Veruntamen si quæras quomodo ea facta sint, aut fieri potuerint, cogar uti silentio, credèda tantum proponam, & credi dicam oportere, si salui esse uolumus. Plurimi resiliunt à credendo supputationibus utentes humanarum rationum. Quemadmodum enim in deliberationibus, ubi iam non uerbis, sed opere & facto opus est, multa occurrunt argumenta, quæ animos ad segnitiam & desidia inuelpunt, & ab agendis reuocant: Sic in fidei negotio, quod uerbis tantum agi uidetur: nam non minus multæ obuiant ratiocinationes, quæ inter turbent & prohibent credere. Sed ualeant illa, nec salutis nostræ iter impedian, quoniam quæ pro hac à Deo gesta dicuntur nò secundum humanæ rationis còsequentiã gesta sunt, sed supra omnẽ naturã omnemq; cogitationis nostræ facultatẽ. Nũ sunt uilia (ut dixi) sed admirabilia, & singularis priuilegii dono concessa. Non inficias tamen icrim sanctos Patres adhibuisse naturales rationes ad ea quæ sunt fidei, non quod se ea demonstrare posse confiderent, sed ut ostenderent, non impossibilia Deo nec absurda esse quæ in fide traduntur. T H E O. Et si per quam sapienter loqui uideris, mihi tamen niagis gratum fuit ratione Deum apprehendisse, quàm opinione sola tenuisse. M A R. Istud Deum esse & unum & omnipotentẽ, & omnium creatorem, de quo disputatum est, naturali ratione ostendi potest. Tu uero eo animo esse debes, ut si etiam nulla naturalis ratio tibi dictaret, crederes tamen, quia id diuina reuelatione hominibus innotuisset, quemadmodum cetera quoque credenda innotuerunt. Recte maiores nostri, qui inter articulos fidei primum hunc esse uoluerunt, ut scilicet Deus crederetur cali ac terræ conditor: non quo non intelligerent id humana ratione perspicì posse: sed tamen credi prius. Deinde inuestigari (si cui id uideretur) uoluerunt ut fides aliquod in eo haberet meritum, qui prius credidisset, quàm uideret. Meliorem arbitrabantur esse scientiam, quæ fidem sequeretur non quæ anteueneret: Sicuti iram quoque magis probant eam non quæ fortitudinem gigneret, sed quæ fortitudinis pedisequa foret. T H E O. Legi nuper cuiusdam libellum, in quo symbolum fidei interpretatus esset illud de Deo omnipotentẽ, cali terraq; conditorẽ inter articulos fidei relatum, ad reuellendos Philosophorum errores, quorum nonnulli contraria posuerunt. M A R. Potest id quoque quod ille scripsit pro causa assignari, sed & pluribus aliis rationibus ita statutum fuit. Animaduertebant nanque maiores nostri longo opus esse tempore, ut ad Dei noticiam humani ingenii inuestigatione perueniatur. Scientia enim, ad quam pertinet probare Deum & alia, quæ eius sunt, non statim arripitur, sed multis præiis disciplinis, multisq; exercitationibus eget ut acquiratur, quod si ut credendum proponeretur, statim ad diuinã idoneus auditor redderetur. Illud præterea cogitandum, quòd multitudo subtilium harum rationum, quibus ostenditur diuinum uumen, parum est capax, tum propter hebetudinem ingenii, quæ in plurimis uiget, tum propter occupationes uitæ, quibus assidue distringimur. Adde huc socordiam desidiaq; hominum: multi enim, qui possent addiscere, recusant, fugientes laborem disciplinarum comitem. Ne igitur isti excluderentur à salute, id non ut addiscendum, sed ut credendum proposuerunt. T H E O. Video ista, quæ dicis: uce aspernor. Tu quoque non aspernaberis quum humana efficiat ratio, ut firmius teneantur, quæ credebantur. Sed qui de sanctis dicis Patribus? Num hi quoque rationibus humanis inuixi Deũ præcipue sequuti sunt? M A R. Noli hac in causa sanctos appellare uiros, de quibus modo loquebar. Illi enim non rónis ueridicæ assensu, ut docti, nec rursus rectæ opinionis gressu, ut indocti Deum agnoscunt, sed quòd naturam illam clarius aliquant cernunt, amore nimio usque eo tollente animam corporeis sensibus destitutam, ut nihil supra se iussi Deum reliquant, sed non prius id assequuntur, quàm cor mundaauerint: Non enim frustra dictum est. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum uidebunt: nihil enim utraq; oculorum acie proficitur ad uidendum Deum, qui mundo tantum cor de inspicitur. Vbi enim quispiam cor ab omni labe malarum cupiditatum mundaauerit affectibusq; inutilibus detersis leuigauerit, tunc insistente illo sacrarum meditationum uestigiis statim animus eius lumine quodam admirabili superne demisso incenditur atq; illustratur, & tunc altissimis oppletus gaudiis summi boni fruitur conspectu, quatenus tamen conspici hic potest, num ne tunc quidem sine inuolucro conspiciatur, quod si nò satis, quæ dico intelligis, cogita ne id quidem posse ullis uerbis ab his digne explicari, qui usu cognitum habent: tanto enim quisque minus exprimit Deum, quanto sincerius uidet.

uidet. THEO. Credere libet. Verisimilia sunt prorsus. MAR. Iuuat nunc exclamare Poeticum quiddam si permittis. THEO. Quid nam hoc? MAR.

Fælices animæ quibus hæc cognoscere primum.

Inque domos superas scandere cura fuit

Credibile est ipsos pariter uitæq; iocisq;

Altius humanis exeuisse caput.

Non nenus aut uinum sublinuâ pectora fregit

Officiumq; fori, militiæq; labor.

Non leuis ambitio, perfusaq; gloria furo,

Magnarumue fames sollicitauit opum

Sed post positis omnibus ardentibus Deo inhæserunt, exestuat nehemens amor, nec quiescere finit in se ipso amatorem, sed transfert penitus in id, quod amatur. Nota est uox Pauli clamaus in suis litteris. Viuo iam non ego, uiuit uero in nie Christus, nec seclus habent, qui simili affectu tanguntur. Videas eos, ubi diuinorum incidit mentio uel recordatio, extra se raptos, & ueluti afflatos, & eorum, quorum sunt landatores, confortium patientes. Rarum quidem genus, sed uideas tamen. THEO. Ne labores, uidisse quandoq; memini. MAR. Hos ego uiros exilimo summum humanæ uitæ tene re gradum. Non enim altior ascensus datur, quàm ad Deum, ipsum qui rerum omnium tenet uerticem. Et tamen isti, quorum tam altus est prospectus, Deum non uident, nisi adhuc multa nube obiectum. Quid nos esse putas, qui humanis oboluimus negociis, & languidior est erga diuina affectus? THEO. Non multi, ut uidetur, pretii sumus.

MAR. Quamobrem nolo te gaudere Theophile, tanquam de Deo plenam cognitionem acceperis. THEO. Quid deesse putas? MAR. Non si mille oculis habeas, ad assequere non in corpore dico, sed in mente, cui incorporalium rerum soli præbitus fuit aspectus. An postulas quam mentem habeas certis finibus circumscriptam sustinere infinitum illud bonum? fieri non potest: Sed nunc dum mortali hac sarcina prægrauamur, cognitio ipsius ruditer informatur, quæ effulserit nobis plenior, & (ut ita dixerim) informatior, quantum sustinere poterimus, ubi cum anima nuda ad ipsum reuolauerimus, si modo reuolare illuc per eius benignitatem liceat. THEO. Satis habeo, si ea elegantia & subtilitate pertractata res est, quomodo ab homine fieri potest. MAR. At qui si repugnasses, parueraui sententiæ huius adducere idoneum testem Apostolum Paulum, ne tu illum solus legisse uidearis. Audiui enim quandoq; te de Apostoli huius lectione gloriantem. THEO. Scio dicere illum quod cognoscimus nunc tantummodo in ænigmate. MAR. Sed quid illud? si quis inquit diligit Deum, cognitus est ab illo, ne sic quidem ausus est dicere, cognoscit Deum, sed inflexit sententiam in contrariâ speciem, & cognitus est inquit ab illo. Euidentiùs alio loco eandem sententiam euolens.

Nunc cognoscentes, inquit, Deum statim tanquam temerarium corrigens loquutionem intulit, immo cogniti à Deo quemadmodum eum si ignoti hominis imago ostenderetur turbatis excepta aquis illum hominem negares cognoscere, nec occurrere agnosceres, sic ne nunc quidem cognoscimus Deum, qui obiculis & incertis imaginibus, tanquam in nebula spectatur. THEO. Fortasse sibi ipsi Deus plene cognitus est, alii præterea nemini, siue corpus habeat, siue non habeat. MAR. Immo hoc dixeris remoto illo fortasse. Deus autem exprimi nullis sermonibus potest, sed ne cogitationibus quidem nostris apprehendi. Ego quidem conor ulterius prospicere, sed obrutus magnitudine luminis deficio, & tenebræ ante oculos oboriuntur, nisi quod tamen prospicio infinitam esse uiam, in qua quanto magis progredior, tanto plus restare cognitionis animaduerto, nam quum sit ille infinitum quiddam quicquid cogito, finis & ambitu quodam circunclo: quomodo igitur excogitari potest? si fieri potest, & ualde potest, ut sit quispiam mentis acie ualidior quàm ego sim, quid tamen hac in re proficiet? cogitet quicunque quantum uelit quantumcunque potest, quicquid cogitauerit, id non est Deus, quoniam superat ille omnes cogitationes, nec est ulla tanta humani ingenii felicitas, quæ exæquare se ipsam tam immensæ ualeat præstantiæ. Itaque non est Deus ens, non bonitas, non ueritas, non æternitas, non sapientia, non caritas, non iustitia, non potestas: non aliquid horum est, nec simul hæc, sed est aliud quiddam insinui his quæsumus, informe, incircumscriptum, immobile, nec partem, nec totum: nec principium habens ullum, nec medium, nec finem, non idem est sibi aut alteri, non dinersum: non simile aut dissimile non æquale aut inæquale, non unum, aut plura, non antiquum

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

quoniam aut nouum, sed sine omni tempore, non possum dicere, quod fuit, aut est, aut erit, horum enim uerborum, aliud prateritum indicat tempus, aliud praesens, aliud futurum, & nullum horum ei conuenit, quod nulli subiacet tempori. Itaque nulla eius diffinitio, nulla scientia, nullus sensus. Nec exprimi fando, nec cogitando concipi potest. Recte Dionysius ad Caium monachum, asserit ueram illam Dei lucem, de qua operata esse caliginem, omnemque scientiam fugere. At si quis (inquit) conspiciat Deum, id quod uidit, intellexit, non ipsum uidit, sed eius aliquid ex his, quae sunt, & in notitiam, cadunt: subiicitque deinceps æquum sermonem, quod praestans illa & perfecta ignoratio uere est eius cognitio, qui noscibilibus omnibus eminet. Quamobrem si pollicitus essem Theophile demonstraturum me tibi quid non esset Deus, rectius se habuisset pollicitatio, nam id uere magis, ac magis proprie explere potuisssem. Nunc uero quod pollicitus sum ostensurum quid esset, temere factum iudico, atque adeo temere, ut mihi infansisse uidear, dum disputatione impulsi, ut fatereris: cognoscere iam illum: te decipi, idque ut ignoscas peto. Det mihi etiam ueniam tanta illa maiestas, quod de se indignissime loquutus sum uel ausus sum potius loqui. **THEO.** Daturam ueniam credibile est: à me uero hanc non expectaueris, quoniam gratias habeo, quod me hæc docueris, parum nunc de Deo (fateor) habemus cognitionem, hoc tamen paruum magnificendum, nam magis praestat minimum quicquam cognoscere de maximis, quam maxima quæque de minimis. Quid autem elegantius fieri potuit, quam quod paulo ante cognitum est Deus, quemadmodum cognosci potest ratione, & nunc te magistro etiam didici, quod ubi quantum fieri potest, Deum intellexero, adhuc melius intelligam, si intelligi non posse iudicauero. **MAR.** Tandem optime sentis, nam primo ingressu Deum non corpus esse, sed incorporealem substantiam quandam liquido peruidemus. Mox hanc incorporealem substantiam intelligitur noui ire in melius uon ruere in deterior scientia uel ignorance, memoria uel obliuione, nec aliud incrementum decrementumque perperit, nec uicissitudines suscipere affectuum aliquorum, quibus uitiis humanus animus obnoxius est, sed immutabilem esse & incorruptibilem, & plane immortalem, quia interitus dicitur consequi eius, quod antea fuit, si nunc non est. Deinde ascendendo magis, eorum, quæ optima uidentur caput initium origo apparer, immo illa omnia simul esse. Veluti caritas, sapientia, iustitia, sanctitas, fortitudo, & reliqua his similia. Ad extremum nihil uidetur esse eorum, quæ sunt, ita hæc una in re absurdum quiddam contingit, quod cognoscendo ignoramus, & nesciendo scimus: sic & in Deo uirga omnia sunt, & in his sunt, qui in eius inuestigatione uersantur. **THEO.** Ita rem esse intelligo. **MAR.** Vis ne exemplo quodam proposito id magis illustrari? **THEO.** Valde. **MAR.** Pone me dicere maximam inesse Deo pulchritudinem, uel ipsam pulchritudinem potius esse Deum, de qua pulchra omnia alia fluxerunt. Vere hoc uidear dicere, primo ille cognitionis modo, qui statim occurrit. Verum si inter pulchra omnia statuatur Deus, & de pulchritudine Dei iudicetur, negabitur esse pulchrum quid dam Deus ab eo, qui altius prospicere queat, quoniam tam longe omnem aliam pulchritudinem transcendit, ut in diuerso quodam genere esse uideatur: Sic qui pulcher dicebatur Deus, iam noui erit. Similiter qui sapiens uocabatur, ne sic quidem erit, qui bonus, qui fortis, qui sanctus, qui iustus antea apparebat, non tunc tale quid esse existimabitur, sed aliud quoddam diuersum, inexcogitatum indicibile, incognitum, tam alte ascendens, ut rebus creatis nulla sit cum illo communio. An non idē tibi uidetur? **THEO.** Idem. **MAR.** Quam metuebam Theophile me manum nunc iniiceret, & captiuum duceres, & de me triumphares, nisi quod me forsitan rei huius, quam meditauimus suscepimus admirabilis dignitas, quæ hæc absurda cogit proferre, proregit, & ab omni calumnia liberat: nam si humanam sequimur rationem, quomodo defendi possum, qui eum, de quo loquimur, ineffabilem dico, eum qui adest assidue omnibus, eundem extra omnia colloco, eum qui clarissime fulget densissimis obnolui tenebris perhibeo eum, qui assidue agit, nec unquam cessat ab opere, qui tunc semper praedico: deum qui quæcunque de Deo posui, rursus tollo, & esse hoc & illud, & neutrum esse horum assero. Cetera quum quaeruntur, ubi inuenta sunt, quaerenda non sunt, quoniam inuentio quaestionis finis. Deus autem & si quaeratur ut inueniatur, tamen ubi inuentus putatur, adhuc quaeritur audius, quoniam ea inquisitio siue caret, atque ita hic accidit, ut si dixero me inuenisse Deum, dici mihi possit, quod inuentus ille adhuc est inueniendus, quod sane est dictum absonum. Si enim inueniendus est non inueni: Si inue-

ni, inueniendus nõ est. Hoc tamen cõuenit superioribus, quibus ostendimus utranque competere Deo, quòd sit cognitus & incognitus, comprehensibilis & incomprehensibilis, nam uel hoc saltem incomprehensibile de eo, quòd incomprehensibilis est. **THO.** Mirabilia hæc sunt certe nihil tamen prohibet quin sic credantur. **MAR.** At uide quid non cesset absurde me habere. Nam ubi illa, quæ dicta sunt de Deo, satis superque sum admiratus, ut deinceps minus mira putè, facit illud, quod est aliud quiddam in mundo, quod ignoru est, & tamen de eo predicamus, ut noto. Sed quid id sit omittendu uidetur, ne ceptos turbemus sermones. **THO.** Immo ite omiseris: Cuius enim audire, quid hoc sit in mundo, quod incognitum sit, & ut de cognito uerba haur. Res ænigmati per similes. **MAR.** Vide igitur si potes diuinare, quid nam sit. Nã memini te initio prioris sermonis diuinandi artem professum. **THO.** Difficilis diuinitatio, Mihi nihil nunc eiusmodi memoriæ occurrit. **MAR.** Quo facilius diuines, si gnore rem notabo. Est illud quidem incognitum, quemadmodum Deus, habet se tamẽ cõtrario modo in omnibus fere, quam se habeat Deus. **THO.** Diabolus forsitan est iste. **MAR.** Nondum tenes, nam Diabolum nouimus, sicut & Angelu. **THO.** Explica id quæso, aneo enim cognoscere istud incognitum inuidandum. Nam de Deo iam dictum est. **MAR.** Dicam equidem. Postquam ita postulas, hinc sumpto exordio. Attendende nam recte. Rerum alie patent, alie latent. Earum, quæ patent, alie sentiuntur, alie intelliguntur. Sentiuntur corporalia, intelliguntur incorporalia. Lateat uero sensum & intelligentiam duo. Deus & materia prima, quæ Græce hyle seu cháos uocatur, & lateat utriusque contraria ratione. Deus propter eminentissimam eius & perfectissimam naturam, qua longe transcendit omnia, quæ apparèt: materia prima propter naturam eius defectuam, & nullam fere substantiam, qua plurimum distat à rebus, quæ speculamur, quanquam autem nulla res creata couferri Deo potest & minime omnium materia prima, (nam finiti ad infinitum non est proportio) Attamen (si uerbis audaciatetur) dicam extremitatem rerum, & ueluti duo cornua tenere Deum & materiam primam longissimo inter se distantia intervallo. Deus enim lucidissimus, illa tenebrosissimus; Deus summe pulcherrimus, illa fordidissima; Deus species prima, formarum omnium idæa & ueluti sigillum; illa ab omni specie nuda & omni penitus carens forma; Deus immutabilis, illa assidue uertitur; Deus nihil suscipit aduentitium, illa omnia suscipit externa undecumque obuenientia: Deo nihil accedit uiquid nec decedit, illa per singula temporis puncta accessus decensusque patitur; stabilis Deus, illa inquieta. Quia igitur hæc in extremo rerum posita distent inter se quam longissime & plurimum etiam differant à reliquis rebus, non possumus nos in medio constituti tam late aciem mentis intendere, ut illa extrema cognitione attingamus, nam longe à conspectu nostro ablatæ, & plurimum differunt ab his, quæ patent & assidue spectantur, si qua autem est eorum cognitio, debilis est, manca, imperfecta, & (ut Plato uocat) norha, & somniculosa. **THO.** Hæc ita se habere, ut dicis plane confiteor. **MAR.** Et cognitionẽ quidem qualem his terrenis uembris clausi habeamus de Deo audisti. Vbi autem nostrum aliquis ex his locis in cõlestem illam fulgentissimam regionem subuolarit, tunc plane Deum uidebit sicuti est, & facie ad faciem, ut Apostolicis utar uerbis, & uidere idem erit, quod tenere & istud est solum quod præuii loco de Deo expectatur, atque ita ferè habere iam quodammodo præfagire uobis licet. **THO.** Quæ nam hæc præfagitio? **MAR.** Vnum quod quæ animal uidetur impulsu quodam iutimo cognoscere id, quod uisibus suis est accommodatum, reliqua ignorare. Si quæratur cur belus nõ cognoscit aurum, neque margaritas, dicetur id contingere, quia his uti non habent: leuia uero quædam & uilia cognoscunt, quoniam his utuntur, At merito quibus homini auri, & margaritarum uenturia sua usum dederit, quoniam eorum cognitionem consequitur, & cuius pretii & ualoris sint intelligit: potest quæ de his inuare seipsum & oblectare. Quum uero non iam dico auri & margaritarum, sed pretiosissimi illius Dei, qui omni celo, terra, mari, infinite præponderat, unus, cognitionem habeat, iu eamque impellente natura feratur, nonne existimandum est, quòd ad eum diuinorum usus pertineat? maximus autem erit ille usus uel fruitio potius ubi deposita corporis huius mortales redditus continus ipsum uidebimus, non quomodo nunc, sed qualis & quantus cælicolis uideri solet. Quamobrem non absurde omnino Theophile te habebas illo tuo sermone cum Ricardo disputans dum alienam indutus personam affectares uidere Deum: & nescio quomodo dum id quæreres, te deceret: peccabas tamen in eo,

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

dum saepius his tuis corporeis oculis videre cupiebas, nam quod incorporeum est, nihil tale recipit nec recipiet, oportebat autem te ad mentis uisionem illa referre, & ad illā potissimum caelestem: ubi quaecumque Dei cognitio ab homine haberi potest habebitur. Illa nos uisio faciet beatos. Illa felicitate summa replebit: illa gaudiis afficiet semper: non aliud uoluit Deus humani boni finem esse quam se ipsum qui maximum esset & perfectissimum bonum, tanta dilectione humanum genus prosequens est. Quicumque illuc uocati fuerimus coram Deum uidebimus infinitum, sed non infinite. T H O. Siste parumper, dicis quicumque illuc uocati fuerimus, uidebimus coram Deum infinitum, sed non infinite. Cur ita loqueris? M A R. Quia loqui me uera existimo. Videbimus inquam Deum infinitum, sed non infinite, quoniam unum refertur ad eum, qui uidetur, qui incircumscribitur est, alterum ad eos, qui uident, quorum determinatus est aspectus. Est enim incomprehensibilis illa maiestas in caelesti etiam habitaculo. Si quidem comprehensio est omni ex parte complexio & uindique circumneutio, nec est ullius rei comprehensio, nisi eius, quae minor sit comprehendente, ueluti annulus hunc tuum si palma manus tueas, pugnoque facto premas tunc comprehendentes anulum, quem omni ex parte sentires, sed non comprehendes admota manu columnā hanc nec statum istam quiescerem, neque pinnaclum illud, sed quadam tantū ex parte attinges, sic sanctae animae Deum conspectu attingent, sed imperfecte idest non quantum ille uidetur, sed quantum ipsae uidere possunt. Videbunt autem non quemadmodum huc fecerant obscure & maligne, sed clare dilucide, aperte, nam reuelata eum cernēt facie, sed non comprehendent idest non ambiēt nec circumplectentur propter tantam illam immensitatem. Videbunt etiam immutabile illud bonum immutabiliter, licet infinitum non infinite (ut dixi) erunt enim & ipsae tunc immutabiles, nec affectibus uariis & defectibus sicut nunc laborabunt. Sed quid dixi, uidebunt? respiciens ad nos & reliquos, qui adhuc uitae huius claustris continentur, quos spes illuc erigit, multitudo adest innumerabilis piorum, qui a nobis hinc profecti in caelesti agitant regione, tantiſque praemiis uidendo perfruuntur: Vt enim sponsa pro amore sponsi quodammodo infans ipsum insequeuta quasi fugientem ubi apprehendit, clamitat. Tenui, nec dimittam, sic illi nocēs emittunt gaudii & tam desideratum tanque diu quaesitum bonum, nullo tempore dimittunt. Non hic apud nos omne, quod uidetur, iam tenetur: interdu enim uidentur distantia, uel quae non sunt in nostra potestate. Neque rursus omnibus, quae habemus fruimur, uel quia parum eis delectamur, uel quia non in ipsis ultimum finē statui-mus, ita ut queant possessa cupiditatem animi replere. Hae beati illi in Deo assequuntur: Nam & uident ipsum, & uidendo tenent, & tenendo delectantur: atque ita tam perfectissimo & desideratissimo bono assidue potiuntur. An non his quoque consensitis? T H O. Consensio. Illud tamen me mouet ne penitus dictis acquiescam: quod Deus simplex est, & unus, & indiuiduus, denique ubique totus: Ita enim antea consensus, aut igitur non uidetur, aut si uidetur, totus uidetur. Simplicis enim & indiuidui una tantum est cognitio: nec eius hoc cognoscitur, aliud non cognoscitur, sed aequē totum patet: quod si totus sub conspectum uenit Deus, totus cognoscitur, quomodo dicis, ergo imperfecte eum uideri? M A R. Efficax sane argumentum moues Theophile, quod nonnulli metuentes assenerant aliquid uō esse Dei, quod in patria non uideatur: imperfecte tamen uideri, quia & si uideatur tantum quantum fert uidentium acies: non tamen quantum uideri ipse posset, nunturque similitudine: ueluti si quis sciat animum esse immortalem, tenens eius rei demonstrationes quasdam, sed non omnes, is totum nouerit, imperfecte tamen, quia non omnia tenet, quibus illud demonstrabile redditur. Similiter de Deo autumant dicendum, ut quamuis totus non tamen perfecte uideatur, quia non per omnes conspiciatur modos, quibus conspicius est: immensum est namque supremum illud ens nullis circumscriptum finibus: tunc enim ad fines peruenit, quomodo omnes cognoscendi rationes tenentur. Et haec quidem illi dicunt. neruntamen, ut haec se habeant, Ricardus iste excussis Theologorum suorum libris nos in posterum edocebit. Interim illud fixe tenendum infinitum Deum a creato nemine nisi finite conspici posse, idque nunc nobis satis erit. T H O. Recte loqueris. M A R. Quid nunc Theophile postquam satis disputauimus, quid futurum est? Nonne mores nostros talibus inquisitionibus respondere decet? T H O. Quomodo dicis? M A R. Si Dico. Nam turpe arbitror nobis, qui alta & sublimia ingenio peruestigamus, si humiliter demisseque rem geramus. T H O. Turpissimum etiam arbitror, si apertius explicabis. M A R. Seruire uoluptatibus, honoribus, diuitiis, aeterisq;

ceterisq; terrenis totummodis sordidum uideri debet omnibus tam iis præcipue, quibus celestia indagare permiffum. THEO. Cur iis potissimum? MAR. Quia facillime intelligere possunt, humanum animum, cui diuina peruia sunt, non mortali de stirpe uacuum aut factum, ut nonnulli ausi sunt dicere. Sed celo oriundum, neque felicem unquam, futurum nisi ubi sedibus illis fuerit receptus. Illic enim perennis habitat felicitas, quæ obtigerit ubi mens aduersus decliues prouecta sensus, sursum ipsa spectatrix exulemq; se ducentis terris caeleste domicilium uotis omnibus optarit. THEO. Quid nam est hoc cali esse incolam? MAR. Nihil aliud hoc quam bono omni abundare: nã qui illic incolunt, Deo perfruantur, cui nunc omni studio atque amore inhærere debemus, reiectis ceteris uelut infimis, cordidisq; lucris. Quid enim religio, nisi pietatis cura erga Deum? Et qui religiosi, nisi qui animos suos religant diuinis? Quod enim Deo uacuum sit, Deo non su ciatur non inuenietur, neque aliquid est tale, neque erit, neque est omnino ipsius ulla positio. Omnis natura, ueritas, beatitudo ab illo manant, in illo subsistit, in illum respicit, quia omnium est initium progressio, finis, ipsi tamen non initium, nec progressio, nec finis. Quomodo igitur non commouemur diligere tantam præstantiam & tam perfectam rerum omnium potestatem? Videmus iu hac infima terrarum sed multa, quæ uisire unumquemque oblectant, quod proficuum habeant usum & speciem decoram ueluti gemmas, aurum, ebur, edifica, statuas, & talia multa, atque hæc corpore sentiri omnes fatentur, omnes pariter concedunt animum corpore meliorem. Quid igitur? humanus animus corpore utens multa conspiciet, quæ placeant, & quorum amore capiatur. ipse autem animus, qui longe præstat corpore, per se nihil conspiciet. aut quicquid conspexerit, non illud multo fuerit excellentius multoq; præstantius? Equidem arbitror, quod quicumque habens aliquid suauis iudicii ubi uiderit quorundam artificum opera, tam & si pulchra iudicet, pulchriora tamen iudicaturus sit præcepta artis & regulas, per quæ illa effecta fuere, & pulchritudinem suscipere, atque ita intelliget pulchrius id esse, quod mente, quam quod oculis uidet. Quod si humana artes placent in se ipsis, & tantum amorem ferre à nobis possunt, quid de sapientia ipsa atque arte Dei dicendum? certe pudet humana diuinis conferre: nō. n. conferenda sunt, sed ut nihil comparandi causa dicam. Quid ea ui potest esse mirabilis, quæ tam eam hanc mollem quantum oculis circumspicimus fabricauit, illustruit, ordinauit? Hæc tam multa, tam uaria, tam apta, tam depicta, non ideo pulchra sunt, quia delectant, sed delectant, quia pulchra sunt, quanto magis delectare nos, & tenere debet is, qui lōge rerum omnium est pulcherrimus, à quo pulchritudinem istam inuentam cognoscimus. Miramur mundani huius operis uarietatem, speciem, descriptionem, magnitudinem. Cur non ipsum potius artificem, unde ista fluxerunt? Quis porro expendens ipse secum, quæ in tāto sunt artifice, & ea inter se componens non exhorrescat? quid enim horum inaius? potentia ne qua condidit? an sapientia, quæ disposuit? an beneficentia, quæ exornauit? Ergo hunc tam summum tanq; perfectum artificem non diligemus? non toto pectore complectemur? sed quum non solum ille magnus, uerum etiam bonus sit, magis adhuc ad amandum prouocamur, uel potius neruis quibuscumque & sunibus beneuolentia erga nos singularis attrahimur. Nunquam petiuimus uel sortem nobis traderet hominis: quomodo enim peterem ego antequam nascerer? uel tu quomodo id posses, qui nullus eras? tradidit tamen & sponte magnificam in nos exercuit caritatem. Idem lucem solis huius caelestemq; hunc circuitum, Stellarum ignes ardentissimos, frigidissimamq; Lunæ globum usibus nostris applicauit. Reliqua animantia contulit in famulatum, & quæcunque ex eis erant esculenta epularum nostrarum apparatus substra uir, nec id satis, sed baccharum quoque & frugum, & herbarum mirificam copiam in ci bos præbuit. At iu potus munere, quam largus idem effluxit? qui ad sedandum sitim non solum undique scaturientium fontium riuulos & perlucidos amnium protulit liquor, sed mustorum quoque lacus, & uarii generis uina diffudit. Et hæc quidem communiter accipimus cum reliquis hominibus, & plura alia, quæ enarrare longioris esset operis: priuatim autem, quod nascentibus statim affuit insignis patria, quod huiusmodi genus, quod medio cres opes, quod deinceps accessit eruditio & ingenuarum artium peritia, quod demum uerissimæ religionis mysteriis initiati & de corpore Christiani sumus sacrificii, nonne unicuique nostrum ab illo hæc omnia profecta sunt? maius illud omnibus, quod uitæ æternitatem pollicetur, quod effuso filii cruore redemit. Quid autem dare potuit humanis animis & non dedit? Nonne uniuersusque mærem iustificat ad promerendum, dilatat ad capiendum, incendit ad zelum, sæcundat ad fru-

etiam, roborat ad uirtutem, dirigit ad æquitatem, illuminat ad cognitionem, uisitat ad consolationem, perpetuat ad immortalitatem, impellit ad felicitatem? His tantis ab illo donatis muneribus an non ingratitudinem uitare debemus? Quod si non ante exortum, nec in ipso uitæ exordio, quia nondum poteramus, at nunc saltē postquam sensus nuius amoris profutura uobis gratia referatur. Nam amor hic nos aliquando eo perducet, ut singularem illam lucem uideamus, & de plenissimo uoluptatum omnium fonte potemus. Ergo Deum amare nobis profuerit non Deo, nisi fortasse putet prodesse quispiam se sicuti si biberit, & luci si uiderit. Si cogitamus eum deferere nihil assequimur, nisi quod fugimus à placato, & incidimus in eundem iratum: quis enim eua dere possit? At non quomodo eius præsentia, omni imminens loco sugam intercludit, sic prohibet ne ad eum accedamus, immo accedere, quàm propinquissimè possimus, non loci tamen mutatione, sed bono studio, bonisq; moribus. Quemadmodum enim antea tu dissentis Ricardo, quamvis proxime loco stares, longe tamen distare dici poteras dissimilitudine sententiæ, rursum consentiens in eadem accessisti quodammodo ad eum, sic congruentes similitudine uoluntatis Deo, illi connectimur prope loco non mutato, & iisdem stantes in uestigiis si mandata eius negligimus disungimur, præsens tamen erit ille non solum potestate, uerum etiam odio, odium autem penam adducet, quanquam non tam penarum terrore commoueri conuenit, ut à tanto abstineamus ingratitudinis crimine, quàm elici amore eius erga uos magnifico ut uicem reddamus qualem cunq;e mutæ beneuolentiæ, illo præsertim hæc uilia nostra ingentibus præmiis remunerare parato. Cogitemus si nihil aliud, uniuersum hunc mundi statum, totum hoc omne, quod uidemus, Dei esse templum, nam uel ex hoc facile intelligemus, quantus sit ille, qui illud condidit quantaq; religione uiuendum sit nobis, qui in ipsum diuini huius templi inducimur. Vbi autem sic pie uiuentium ultimus dies quenquam in uenerit, perducetur uelociter ad Deum, quem coluit, à quo illuminabitur, perficietur, & immensis gaudiis inuadabitur, corpus quod posuerat, in fine sæculi incorruptibile gloriosumq; recepturus. Vicia nunc perique sequimur? quid ita? quia afferunt (inquiet aliquis) præminentiā quandam gloriæ & honoris, nec non rerum copiam. Item & uoluptatem: & celestis illa præminentiā, copia, uoluptas, longe maxima erit, ita ut hæc terrena illis collata nihil fere esse uideantur: his igitur contemptis illa potius appetere debemus, si modo sapientis esse ducimus maxima bona exiguus præferre. Et hæc quidem ueluti in rem communem dicta sunt nobis omnibus. Te tamen in primis Theophile tanquam minorem natu moneo, si moneri pateris, suscipe, quæ dicta sunt inter nos congrua animi pietate, & diuina discendo diuinus efficere: eaq; recessibus mentis condens Deum bonorum omnium fontem uenerare. Demum da operam ut quemadmodum Theophilus diceris, ita esse & haberi uelis, tanquam si non haberes id nomen, possis habere cognomen. Inuitare plures sanctos uiros, qui docti erant non discentes tantum, uerum etiam diuina patientes. Nam quod antea ignorare dixisti, & subinducta In-di cuiusdam personæ quæstionis huius fluctus excitasti eam in partem interpretamur, quasi dissimulatione ignorantiæ nostram elicere uolueris pleniorē de Deo sententiā.

THEO. Et disputationem nostram huc tendere putas oportere? MAR. Puto equidē: Quid enim refert tam longa iudagine optimam, præstantissimamq; cognosse naturam, nisi cogitamus amplecti adipisciq; curamus? THEO. Recte adhorris. MAR. Dixi pauca de Deo quæ occurrerunt, ut potui & ingenii facultas tulit certe inferius, quàm dignitas materia posceret, & ego uellem. Non mirum aliquid dico, dum assero me hæc diuina minus sufficiēter tractasse. Nam hoc quoque de se nescire angelus diceret, si eadē sermone tradere uoluisset. Verumtamen alius alio plenius idem argumentum tractare potest, Plura dici potuisset fateor & meliora ab his, qui diuina & opere, & sermone & studio callent. Itaque quod dixisti antea Theophile hanc rem tractatū esse ea elegantia & subtilitate, quæ ab homine potest, in hoc neutiquam accedo tibi neque in aliis pluribus, quæ in mei gratiā colloquutus es. Rogo autē Ricardū, atque adeo precibus omnibus obtestor, ut partes suas nobis accomodet: decet enim eū hæc potissimū inquirere, in his in sistere: Cū his dies noctesq; nescari: Cuncta autē, quæ & à se inuenerit & ab aliis mutauit, quæ de tanta re plenius & manifestius dici possint, hæc ne grauetur in me transfundere, scientiaq; tradere homini huius cognitionis audio, quæ non alia magis necessaria aut utilior inueniri potest. Sincipis ne prouiciā hāc Ricardus? An forsità piget amicū iuuare beneficio? Ric. Faciā quod moneas Marce, atq; adeo studiose & perliberē, sed id posterius. Nā uic fatis dictū: Simul & uespera diei iā obubrās admonet ceterū sermonēq; dissoluere.

MARCI ANTONII NATTAE

ASTENSIS DE DEO

LIBER QVARTVS.

THEOPHYLVS.

SEPTIMVS iam decurrit dies Marce ab eo, quo pulcherrimum illum de Deo sermonem in templo contulimus, isq; mihi & his duobus Ricardo & Heraclito adeo placuit, ut de communi sententia te in hortos istos accersendū putauerimus, quo sedentes dic hunc tecum suauissime transigere possemus. Locus iste (ut uides) elegantissimus, & ad loquendum aptissimus. Hic arborum lasciuæ comæ, irrigua uiolaria, uirentia graminæ, odora florum copia, riuus immurmurans, garrulum anium guttur, uentorum subtilis inter folia obstrepsens, omnia denique pro tempore anni uiua & felicia & exultantia & ad loquendum inuitantia: Læta est etenim eloquentia lætoq; facile manat de pectore. Nos autem quid potius nunc agamus? Idcirco enim homines reliquis animalibus præferimus, quòd sermonis facultatem habemus, sermone inuicem utimur, sermonem amamus. Nec aliam tamen materiam sermonibus nostris subicimus, quàm priorem: quem enim de Deo institimus sermonem, perfici cupimus. nam forsitan prætermissa sunt quedam & alia minus diligenter exposita, id nunc nobis reddes, quòd tunc, uesper diei adueniens prohibuit, remq; gratissimam nobis, & te dignissimam feceris. Ego non iam, ut antea tibi reluctabor: sed sequar libens quocunque duces: Scio enim te, nihil disturum, nisi summa ratione fundatum, aut excellenti auctoritate armatum, & ego Theophilus non Theomachus uocor, id est Dei amator non contemptor. Quamobrem aggredere iam, & exple cupiditatem hanc nostram, quandoquidem potes. **MARCO.** Admiratur sum equidem Theophile quamprimum me à uobis huc accersì audiri: nam quid causæ esset, non liquebat, nunc postquam accepi te narrante, uehementius etiam admiror: quid enim, postquam uobis inerat cupiditas cognoscendi Deum, quantum ratiocinando disputandòq; cognosci potest, deërant uobis Theologi, qui cupiditatem hanc uestram implerent? An nò uidetis undique hoc hominum genus prodire in uulgus, tot præterea libri hæc de re scripti, tot monachi ad curam animarū nigiles, & ego unus ad diuinorum tractationem idoneus uisus sum, qui aliis artibus & disciplinis me tradidi, diuina uero studia nisi transeundo non attingi? Magis adhuc libet de hoc Ricardo mirari, qui quum hæc Theologica assidue tractet, & profiteatur, de me ea uelut audire quasi ipsi fontes iam sitiant. **THEO.** Non est opus nunc Marce istis exclamationibus, non profecto, neminem alium malumus audire, quàm te. **MARCO.** Cur non potius hęc Ricardo præsertim, qui adhortatus à me fuerit in calce superioris sermonis, ut si quid ipse inueniret, uel ab alijs acceperit, id nobis uellet tradere: Quin igitur ipsum potius rogamus, ut omissa suppleat, & minus diligenter posita retrahat, huius enim proprium est munus, & sumpto ad meditandum spacio commodissime id iam facere potest. Hoc si adducitur, ut faciat gaudium immenso perfundemur, & exclamare cogemur, O felicem eloquentiam, o lætū diem: Audiēt multa de laudibus suis ab hoc cœtu, cuius aures ipse prior Artico lepore permulserit. **RICCO.** Veni huc de monasteriū meū claustris, ut te audirem: una cum Theophilo disserterem: neque tamen inanis fuerit aurium mearum opera: Ego ueluti Iudex ex arbitrio sededo, ut si quid hæreticū prolatum fuerit, uos admoncam: Potest enim plurimum conferre alterna collatio, si cum caritate habeatur, & in cumq; questionibus expectet eruditorum perfectiorumq; sententiam. Sed ea quocūq; de causā filebo, quocūq; poterō, quia te libenter audio. Ego iam ætate sessus maior (ut antea dixi) aliorum spectare certamina, quàm ipsum certare. **THEO.** Postquā igitur hic Ricardus recusat dicere, Heraclitus autem rem magis curat medicam, quàm Theologicam: tu uero hæc diuina argutissime tenes, noli amicorum negligere preces, qui hoc à te petunt, ut nihil maiore studio petere possint. **MARCO.** Quid de Zanolobis de illo tuo factum est? An non adduci pariter oportuit, ut de his audiens fingatur uehementi rude lutum in Christi discipulum. **THEO.** Nulla sit tibi cura amplius huius hominis Marce, iam abiit ille ex urbe hac, credidit omnia, quæ sunt Christianæ fidei non seorsim ac nos: Romam nunc contendit, ut Pontificis maximi manu salutari undelaueretur gargar. **MARCO.** Tantum ne sibi tribuit, ut à tanto sacerdote cupiat baptizari. **THEO.**

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

Est ille regionis suae indicæ facile primus & quod cupit, obtinere sperat. Si qua in re hæsitare illi contigerit poterit ab ipso Pontifice uel aliis Romanis sacerdotibus edoceri. Ergo illo iam omisso exple desiderium nostrum, & fac, quod petimus. **M. A. R.** Gere rem Theophile uobis optimis uiris & mihi amicissimis morem si sufficientes ingenii facultates habere ad ea, quæ postulatis: Deinde perspicio (licet uera dicere) superiori sermone non solum huius quæstionis nos fores pulsasse, sed intima quæque penetrasse, nec aliter fieri potuit, dum urgeres ipse & omnia commoueres. Itaque præcipuas quæstionis attigimus partes, multa adici tamen ad ornatum possunt, quædam etiâ fufius explicari. **T. H. E. O.** At hæc ipsa ornamenta, hanc fufiorem explicationem requirimus. Veluti si mihi quædam pulcherrima aulæ ostendisses, uerum complicata & inuoluta eaq; spectandi audis essem, peterem a te, ut ea mihi explicares, & extenderes, quo possem imagines rerum & formas integras, totamq; illam texturam diligentius considerare: Sic nunc a te peto, ut quæ superiori sermone coarctata sunt nobis, ea diffunde re & latius pondere ne graueris, quo rem integram percipiamus. **M. A. R.** Quid est, quod tibi magis exponi uelis: non enim negabo tibi quicquid effici per me poterit. **T. H. E. O.** Dic primum, quibus argumentis philosophi Deum esse exultimauerunt. **M. A. R.** Vnde cognouisti Theophile, quod superiorum temporum Philosophi Deum esse existimauerint? **T. H. E. O.** Dicam. Ego quum superiorem illum nostrum sermonem cum amicis quibudam communicassem, asseruerunt illi Philosophos quoque diuinam naturam uidisse & perpexisse, non tamen argumenta retulerunt, quibus illi hæc uidere potuerint, ea nunc de te expeto. **M. A. R.** Video Theophile, quam late feratur tua intelligentia cupiditas. Exposui antea quid Christiano homini de Deo sentire & intelligere esse necesse, non est satis. Insuper aues audire, quibus nam rationibus ipsi, qui prioribus fluere seculis philosophi ad Deum peruenerint. **T. H. E. O.** Hoc ipsum est, quod cupio, affecto, desidero, admirabile uanq; uidetur, id eos potuisse, hancq; admirationem, ut mihi excutias rogo. **M. A. R.** An non ea intelligere potuisti ex Ricardi & Heracliti sermone, qui in templo habitus est: nam pleraque eorum, quæ illi retulerunt, a Philosophis sunt eruta, quibus illi inducti Deum esse putauerunt. **T. H. E. O.** Noli mihi subtrahere hanc operam, quasi illa fuerint iam prolata. Tu qui rhetoricis plurimum tribuisti temporis, ea (ut opinor) explicabis commodius, & ut ipse dixisti, fufius. Hoc enim Oratorum est maxime eadem aliis atq; aliis sententiis tractare, & uetera nouo more exponere: Meminisse potes Vlysses, qui Heroi ætate eloquentissimus fuisse perhibetur: De eo dictum est a Peligno poeta.

Ille refert aliter sæpe solebat idem
M. A. R. Memini horum. Vtinam possim imitari. **T. H. E. O.** Poteris. Noui uim ingenii tui. **M. A. R.** Quid Ricardus & Heraclitus num eadem tecum cupiunt? **R. E. C.** Cupimus, ut pro hoc Heraclito pariter respondeam: Nam ut ad Horatianam loquar sententiam, Est fabula quædam, quæ semel spectata placuit, at ea, quæ arte composita est, decies repetita placebit. Itaque non quicquid repetitur, id continuum est ingratum scio etiam si propositam quæstionem rursus dicendo uolueris exagitare, quod multa afferes noua ad ea, quæ iam dicta sunt. Demum ut uniuersam meam proferam sententiam, si sermonem hunc, quem de Deo institui, aggredi denuo uolueris, procedet ille non modo per te cultior, sed multo auro, multisq; gemmis adiectis locupletior. idq; me libente feceris: nam tibi hunc diem ad eum sermonem perficiendum dicaui. **T. H. E. O.** Ergo aggredere: nec spem nostram ulterius morare. **M. A. R.** Dicam postquam id petis, & ea dicam, quæ ipse noui, reliqua per te inuestigabis aut ab amicis tuis scire curabis. Nos qui Christo militamus, sacramentisq; diuinis imbutissimus in quæstione, quæ sit de Deo, ita progredimur, ut aut sit Deus & quid sit primitus doceamus. Deinde often dimus mundum ab eo creatum sola sapientissima eius uoluntate quum nihil ad eam rem inuenisset paratum, nutus diuini numinis rerum creatio & productio fuit, simulac uisum est Deo cælum, mare, terra æther cum insigni eorum ornatu & pompa cõstituerunt & Christiani equidem ita (ut dixi) docemus, atq; ita in superioribus me agisse meminisse potes. Ipsi Philosophi, de his loquor, qui habiti sunt inter gentes sanctiores & meliores (Pythagorici hi fuerunt & Platonici, reliqui Philosophorum greges inferiori gradu steterunt.) Isti ergo Philosophi nobilissimi cõuersa ratione mundum prius insepexerunt, deinde ex diligenti eius accurataq; inspectione ad Deum peruenerunt. Videbāt nanque cælum admirabili specie candoreq; illustri præditum circumuolui incredibili celeritate

iffidem

iisdem semper in uestigiis, stellis ornatum fulgentibus, quarum nonnullæ fixæ agerēt
 itationem, aliæ errarent suis in orbibus, quasi iu quibusdam insulis circumscriptæ, easq;
 motu & lumine suo secundum & salutarem calorem terris impartiri, nocturnasq; tene-
 bras solari, itineraq; prælituta peragere ordine & constantia singulari. Videbant ho-
 rum luminum ducem & moderatorem solem, qui clarissimo fulgore diem impletet &
 ubi is occiderat. Lunam altera ex parte se proferentem assidue nouo vultu, propter co-
 piam defectumq; lucis, quàm à sole mutuatur, afferentē partus maturitatesq; gignen-
 di. Videbant horum elementorum quatuor, quibus infra Lunam locus est, conexio-
 nem, concordiam, mutuatq; commutationem, quum ex terra aqua, ex aqua oriatur
 aer, ex aere ignis, deinde retrorsum ex igne aer, ex aere aqua, ex aqua terra infima.
 Videbant uicissitudinem dierum ac noctium quadripartitam anni uarietatem tum ad
 frugum incrementa, tum ad corporum temperationem aptissimam. Videbant magnā
 uim in seminibus positam, de quibus quamuis exiguis nascerentur quæcunq; stirpibus
 à terra continentur, quibus tributum est ut alantur & augeantur. Tum uero animalia
 cuncta, quæ hoc amplius habent, quod sensibus instructa sunt & appetitu, quo sequan-
 tur salutaria & à pestiferis recedant. Videbant nullam stirpem, nullum animal genera-
 tione progredi ad dissimilimas formas, sed de infusione seminis in aptam beneq; præ-
 paratam materiam unum quodque sui simile generare. Videbāt miram humidi elemen-
 ti copiam, mireq; dispositam, siue pergelidos intuerentur fontium liquores, siue uelo-
 cissimos omnium fluxus, siue oceanum globo terræ circumfusum, siue introversus reco-
 pta maria huc illuc ferentia, nauigiisq; cursum suppeditantia. Videbant terram ipsam
 è mari eminentem in medio tantæ molis suspensam & ueluti paribus exanimatam pon-
 deribus, quinque plagis distinctam, sed duabus tantum habitabilem, reliquis uimio fri-
 gore & ardore omni humano cultu uacantibus: Eam autem, quæ habitaretur facie di-
 parem, hic uallibus humilem, illic collibus supinam, alibi altissimorum montium ca-
 cuminibus cælo se pene & fideatibus æquantem, alibi fusam atque distentā planicie im-
 mensitateq; camporum. Videbant suo tempore parata herbis graminēq; conuelli, arua
 fruges effundere, arbores frondescere, & mox baccas dare, uincta largam uini co-
 piam ostentare, demum florere omnia & nitescere. Videbant uaria genera bestiarum
 uel cicurum nel ferarum, multiplices uoluerum lapsus atq; cantus, magnam pecudum
 multitudinem, partim ad uescendum, partim ad colendas terras, partim ad uehendū,
 partim ad corpora uestiendi inductam. Videbant hominem intelligentiæ rationisq; eo
 potum productum tanquam inspectorem contemplatoremq; tanti operis, quem & ipse
 quoq; magna eius esset portio, imo cunctorum dominus constitutus. Hæc tanta, tam
 uaria, tam pulchra, tamq; congruenter ordinata, & alia multa his similia, quæ enume-
 rare longioris esset moræ, quum ipsi perpexissent Philosophi, diligenterq; examina-
 sent, existimauerunt, non modo nata non esse fortuito, sed non nisi à potētissimo quo-
 dam sapientissimoq; artifice perfici potuisse. Veluti si quispiam magnam ingrediatur
 domum, uideatq; illic uestibula, conacula, conelauia, cubicula, porticus, arcas, po-
 pinas, stabula & omnia alia ædificii illius membra recte & ordine fabricata, ipsamq; ui-
 deat domum multo marmore, multo ebore, multo auro atque argento, multis nobi-
 lium artificum signis & picturis ornatam, eandemq; uaria & pretiosa suppellectile lo-
 cupletēq; penn instructam. Adsit præterea in conspectu magna seruorum familia bene
 uestita atque curata, quorum ociofum uideat neminē, sed properare singulos proprio
 operi intentos & quod quisque opus inchoauerit, id ipsum absoluerē nec alii licere, in-
 illud manus iniicere. His omnibus perspēctis nonne intelliget, tam & si non uideat do-
 minum, esse tamen quandam locupletem atque potentem, qui fieri illa omnia manda-
 uerit & cuius iussu & potestate tam operose diligenterq; administrantur. Sic si quis in-
 grediatur in hunc mundum tanquam in communem omnium donum, ubi perpexerit
 res innumerabiles hic inductas, ad speciem decoras, ad usum aptas, earumq; motus
 uiderit congruos, certa q; ratione dispositos & sibi ipsis inuicem connexos & nunquam
 uarios, sed constantes & fixos, uonne simul perspici et hæc, quæ ne intelligi quidem
 nisi prudenti animaduersione possunt ab intelligentissimo quodam opifice fuisse para-
 ta, instructa, composita, qui nunc ea etiā regat & moderetur? Dementis quippe uideret
 opus maximi ingenii & consilii non à longe maxima mēte profectū arbitrari, ea por-
 ro mens Deus est, qui nisi mens quædam pura & soluta & ab omni terrena contagione
 libera intelligi non potest. Si (quod minimum est) sagittam uideris signo infixam exi-
 stimabis

M. ANTONII NATTAË ASTENSIS

stimabilis id artis esse opus & sagittam nou à se, sed à sagittifero lineam tenuisse, quoniam careat illa sensu atque mente. Cernentes autem tot res non animatas solum, uerum etiam inanimatas ad ultimum sui finem tendere, eiq; assidue operari & semper uel frequentius assequi, dubitabimus quin illa omnia à summo quodam eodemq; sapientissimo moderatore dirigantur? Hoc præcipue ueteres commouit Philosophos uarietas scilicet operis descriptio, pulchritudo, utilitas, magnitudo, & ex arte quantus esset artifex ipse, cognouerunt, hac nemo falsa posset ostendere, quorum ueritas ante oculos, & inter manus erat et ueris concedere cogebantur, uel potius uolebant, sed & illud quoque considerabant mundum hunc quamuis unicum, multiplicibus tamen constare partibus. Omne autem quod partibus coniungitur imperfectum est, & quodcunque imperfectum à se ipso non est: Nemo enim imperfectum se faceret & particulatim componeret. Necesse igitur statum illum imperfectum suscepisse ab alio, qui eum coniunxerit & disungere possit. Ille autem alius, qui tanti operis coniunctionem fecerit, potuisset ne id facere, nisi primam habuisset potentiam, sapientiam, uetustatem? certe non potuisset. An non etiam conuenit, ut summam habeat simplicitatem? certe conuenit. nam si ipse quoque coniunctus esset ex partibus, idem pateretur, quod mundus, nam & ipse coniunctionem illam suscepisset ab alio, qui maior esset eo, & prior. Ergo à summe simplicissimo hanc compositionem factam dicendum, si quidem simplicitas prior est omni compositione sicut unitas omni numero: quicunque hæc habuerit, non alius fuerit, quam Deus. Sic cõficitur esse Deum. Hoc idem ostendebatur eis alio modo. In mundanis rebus inest singulis bonitas, sed aliz plus aliz minus boniz: lapis enim minus est bonum, quam arbor; & arbor minus, quam equus: & equus minus est bonum, quam homo. Item particulam tantum una quæque res continet boni, nulla uniuersam possidet bonitatem. Item in rebus his, quas uidemus fluxa bonitatis, fragilibus, mutabilibus. Quum igitur non spectetur hic bonum, nisi caducum, angustum, membratim diuisum & gradatim distinctum apparet res ipsas à se ipsis id bonum non habere, sed à summo quodam & interminato bono & absoluto & incommutabili suscepisse, quod extare oportet, quandoquidem in omni rerum genere necesse est inesse extremum quiddam atque perfectum, quod ceterorum caput sit fons, origo, cui nihil addici, nihil demi possit: absurdum porro esset multa esse bona in partibus, nullum esse uniuersum bonum, quod omnia illa contineret, & quod non ut reliqua mutabile, sed indelebile foret. Id igitur supremum & perfectissimum bonum, quod nullis circumscribitur finibus, quod unquam incepit nec desinet, & uno statu se tenet, à quo singulæ res bonum suum susceperunt, & ei hoc debent, quod sunt bonæ, is est, qui unico uerbo Deus nuncupatur. Quemadmodum namque si quispiam plura uideat calida, & alia magis, alia minus calere, colliget necessarium esse, ut sit aliquot maxime in rebus calidum à quo omnia illa calorem susceperint, & maiorem, quæ accesserint prope, minorem, quæ procul sunt posita idq; querenti quid sit, diceretur esse ignis. Sic quicunque uiderit uarietatem & gradus bonitatis in rebus necesse est ut ponat id proficisci à summo quodam bono, quod diuersam impertierit rebus bonitatem, prout unaquæque similitudine aut propinquior est facta aut remotior. Hoc autem recte cogitant non aliud uidebitur quam Deus. Accedebat his aliud, nam uarias uidebant rerum agitationes, uel hic fixum, nihil stabile, nihil tranquillum, generantur res, corrumpuntur, crescunt, decrescunt, uariant figuras, mutant loca: sursum deorsum huc illuc feruntur. Quum uero hi tot & tanti motus non temere fiant, sed alia ab aliis ordine moueantur, nihil autem seipsum moueat utrum id infinitum usque progredietur? an potius concedetur esse quiddam, quod per se stabile primo loco moueat cetera, ipsum à nemine motum, ut aliquis talem motum rerum & motuum finis inueniat? certe rationi congruit alii quem terminum esse motuum, & is est quem communi consensu Deum nuncupamus. Ut autem euidentius exemplo id demonstretur, propone tibi hominem, qui baculo lapide autem moueat, pergere gradatim motuum causam, peruenies illo itinere ad Deum hoc modo: quis mouet lapidem? baculus, quis baculum? manus, quis manum? musculus, quis musculum? cerebrum, quis cerebrum? cælum, quis cælum? Angelus, quis Angelum? Deus, quod si adhuc properans queris quis Deus? id amplius non est querendum, quoniam iam uentum est ad primam causam & ridiculum sit primæ causæ querere ulteriorem causam, quum id, quod primum est, ante se habeat nihil: quod si nulla esset prima causa, infinita esset questio, infinitum esset mundanis in rebus, quod ratio sana

non tolerat. Sed uides ex eo, quod alia ab aliis moueantur, elucere cognitionem Dei, quoniam in motuum ferie si ordine progredi cogitamus principium motus omnis inueniendum, quod aliud esse nemo dixerit, uisi Deum, similis ratio est in generatione, nam alia ab aliis generantur, nihil autem eorum seipsum generat, quia, sic aliquid esset prius seipso, quod fieri nequit. Veniendum ergo in hoc generationis ordine & contextu, ne inducat inuisum, ad unum primum generans, quod ingenitum sit, reliquorum omnium, quæ generantur principium, fons, origo, hoc si noto uocabulo nominabimus Deum, decens aliquid & congruum facimus. Non male habebit, si hoc quoque illustremus exemplo, sicut illud superius fecimus. Sicigitur quæramus, homo genitus est profecto. Sed homo unde? ex semine. Semen unde? ex cibo & potu. Cibus & potus unde? ex primis qualitatibus commixtis. Primæ qualitates commixtæ unde? ex elementis. Elementa unde? ex Deo. hic ubi uentum est, figendi pedes. Vltcrius progredi non est copia: iam enim extremam oram attigimus. Non est aliud rerum harum principium, nisi Deus. Ipsius autem Dei nullum nouimus principium nec finem, æternitatem quidem in eo recte nouimus: Si enim principium aliquod haberet, iam non esset ipse Deus, sed principium suum, à quo substantiam & formam suscepisset. Similiter si tempore finiretur, mortalis esset, & maior esset potentia eius, qui illū solueret, & is pro Deo magis habendus. Opus est autem principium rerum inquirentibus, ultra quod progredi non liceat nec libeat, peruenire ad quandam, qui à seipso sit, & per ipsum subsistat, is autem Deus est, cui recte tribuetur æternitas, uiam ex hoc, quod à se ipso est à nemine ducit principium, & ex eo quod per se subsistit à nemine finem recipiet, sequitur igitur ut sit æternus. His & talibus rationibus mundū mundauisq; res contemplantēs Philosophi Deum summū cognouerunt. Quemadmodum nanque in homine ex inuētio ne rerum, ex memoria, ex sagacitate, ex omni uirtutis uia, demum ex operibus pluribus externis, cognouimus præter hanc, quam cernimus quaudam aliam esse formā hominis abditam & interius latentem, quam animum uocamus, eamq; meliorem nostri partem iudicamus: nec fieri potuit quamuis oculis non exhiberet se uidendā digitisq; contrectandā, sed intrinsecus delitescere, quin actiones forinsecus prodeuntes eā nobis proderent & indicarent. Sic isti Philosophi ex his, quæ in mundo fiebant, intellexerunt supremam quandam esse naturam, occultam illam quidem & latentem, sed operibus se se prodentem, quæ hæc omnia produxerit, effinxerit, ornarit, regar, moueat, sustineat, temperet: Ipsa rerum initia, motus, excursus, fines ad supremi illius Architecti & rectoris noticiam perduxerunt. Cognouerunt inquam summum Deum, sed non sicut Deum glorificauerunt aut gratias egerunt, ut utar uerbis Apostoli, qui uehementer eos increpat, licet enim non nominet ipsos, tamen ueluti digito notauit, dum inquit quod dicentes se esse sapientes stulti facti sunt, propterea quod simulacra hominum & quadrupedum & uolatilium coluerunt, & uenerationem uni illi uero Deo debitam multis falsis Diis impenderunt. Arguit ueterum culpam Apostolus, ut præsentēs euēnder & futuros commonefaciat. Delicti autē magnitudo ex eo ostenditur, quod non humanis tantum simulacris; sed bestiis, immo bestiarum imaginibus, relicto ipso opifice se prostrauerunt. At quantus is opifex? potest enim id fieri, ut nobilitas operis ad opificis noticiam deducat, licet is non sit in conspectu, nec exhibeat se uidendum. Existimo autem istis id contigisse, quod de Protogene & Apelle pictoribus fertur. Habebat Protogenes Rhodi, quo quum Apelles nauigasset, audis cognoscendi opera eius, de quo audisset, continuo de nauī ad officinam. Aberat ipse, sed magnam tabulam machinæ impostam, ut pingeretur, anus una seruabat. Hæc Protogenem foris effere seipsondit, interrogauitq; à quo quæsitum diceret. Ab hoc inquit Apelles, arreptoq; penicillo lineam ex colore duxit per tabulam mirificæ tenuitatis. Reuerso Protogeni anus, quæ gesta fuerant renunciavit, qui contemplatus subtilitatem pronūciāuit repente Apellem uenisse: non enim cadere in alium tam absolutum opus. Ipse nihilominus alio colore tenuiorem lineam in ipsa illa tabula duxit præcipitq; abiens si rediisset ille, ostenderet, adiceretq; hunc esse quem quæreret, quod etiam euenit. Reuertitur enim Apelles, sed uisa altera linea ueluti prouocatus ad certamen tertio colore ambas secuit nullum relinquens amplius subtilitati locum. Tum Protogenes uisum se confessus in portum aduolans, hospitemq; requisit, minime tunc dubius quin ille adesset. Ferunt eam tabulam posterius custoditam magnæ fuisse admirationi, conuersa ratione, quam alia. Illa quod plurimum habeant formæ laudantur, hæc quod nihil fere haberet

inani

inani similis: Continebat enim amplo in spacio aliud nihil quàm lineas uisum pene effigientes, atque ea uacuitate multorum operibus præponebatur. Similis ratio Philosophorum (ut magna paruis conferam) qui quum uniuersitate uis hanc singulasq; eius partes contemplati fuissent, indicauerant hanc tantam molem, tam bene compositam ab alio effici non potuisse præterquam ab eo, cuius longe maxima esset sapientia atque potestas. Et recte quidem illi iudicauerunt. Nam hinc eos pulchritudo operis, illinc magnitudo, parte alia dispositio commouebat. Enimuero si Protogenes ex lineæ uisus deo cognouit artificem, negans ab alio potuisse subtilitatem illam confici, nisi ab eo quem præstatisimū esse in arte acceperat, cur nō pariter nos moueamur ex immensitate operis, & pulchritudine & ordine, ut iudicemus maximum & ualidissimū esse eum, qui illud fabricauit, nec ab alio effici potuisse, quàm ab eo, qui supra omnia existēs populari nomine Deus nuncupetur. Etenim si quis uideat auroram, & norit eam nihil aliud esse, quàm splendorem quendam, quem Sol præiaculatur nondum ingressus hemisphaerium nostrum, huic tamen uicinus, nonne intelligat, quamuis nunquam solem uidisset, quàm lucidissimum esse illum, qui tales lucis radios & tā procul effundit? Quid si quis perspiciat Solem ipsum non aliud esse, quàm radiunculum Dei, quem ille extrinsecus emittit ad illustrandum cælum, terrasq; illuminandas, nonne intelliget quāto circūfulgeat ille lumine, à quo uelut à fonte tam immensum luminare profluit? Et mundi quidem species & ordo uel primo eruditorum ocnlorum coniectū persuadet id naturæ opus esse intelligentis & minime errātis subtiliores deinceps rationes à Philosophis collectæ, quæ tamen ex eadem operis ratione emanarunt. Magnum erat Dei nomen in uulgus & late iactatum, hoc commouit homines ingeniosos, ut explorare uellent ratione, quantum huic famæ dandum esset: non enim credere, sed intelligere cuplebant sicut etiam tu noui Theophile cupiebas. Est autem hæc cognitio, qua de artis opere ducimur ad artificem, umbratilis, & imaginaria, & obliqua quodammodo, nec alia hoc agentibus loco contingere potest, tunc directo cognoscitur Deus quum finita uitæ huius militia caelestem aulam ingressi (sic enim libet ominari) eorum eam contemplabimur, & facie ad faciem intuebimur: nunc inuolucro agnoscimus & tenemus, & quantum perspicio, hac tenui cognitione contentos esse oportet, aut non oportet? Tunc o. Oportet quidem, & postquam oportet, factum uolo. Sciti est enim illud comici. Quādo fieri non potest, quod uis, id uelis, quod possis. M A R. Deūno subiecti sensui, neq; intelligentiæ nostræ manifestum. Quomodo igitur eū cognoscimus? uerum hoc, quod non eum cognoscimus ex eius natura, sed ex his, quæ condidit, cognoscimus ex omnibus, quod est, & quod est extra omnia, quia nihil est eorum, quæ uidentur aut cogitantur, idq; efficit illum partim esse nobis cognitum, partim ignoratum. Sed longe plures partes tenet ignoratio exiguum est, quod de Deo scimus, multum, quod ignoramus. Facilis dum hic agimus tenemus, quid non sit Deus, quā uis quid sit. Teuemus nanque non esse in Deo corpus non molem ullam, non dimensionem, non partium compositionem, non incrementum aut decrementum, non accidens, non motum, non uariationem, non tempus, non initium, non finem, non demum ea, quibus imperfectio quæpiam significatur, his sic remotis elucet nobis effigies qualiscunque diuinæ substantiæ, eamq; ut possumus capimus: Imitamurq; hac in re propemodū scalptores. Enimuero illi ad lignum uel marmor, quod formare institunt, nihil afferunt, nisi quod hinc illinc multa detrahunt, & ita ad lineamenta corporis illius perueniunt; quod efficere cogitant: non est id quod detrahitur, effigies illa quæ queritur, ex ea tamen detractioe resultat, similiter nos detrahentes ea, quæ in Deum minime cadunt, effigiem quādam Dei formamus, ipsum autem Deum, quid sit in seipso non bene noscimus, sed in eius cognitione cæcutimus: parum igitur scimus de Deo, non uideor etiam aberrare, si dixerō nihil scire, sed nihil quemadmodum oportet cælum, cuius sit substantiæ non intelligimus, quod corporeum est, quanto magis incorporei Dei, qui longe supereminet creata omnia substantia nos latebit. Habitat Deus ex Apostoli sententia lucem inaccessibilem, uel si sequimur propheticum sermonem posuit tenebras latibulum suum. Hæc eo tendunt, ut intelligatur Deum externis argumentis cognosci, substantiam autem eius ignorari non quidem an sit, sed quid sit quo circa requiritur à nobis, ut Deum esse teneamus non ut quid sit intelligamus. Non est insipiens qui dixit nescio quid sit Deus, sed qui dixit non est Deus, alterum nullus hominum nouit alterū non nosse impietatis. Etenim si à te peterem, ut mihi demonstrares ignem, quia forsi-

tan nunquam uidissem, sed de eo tantum audiuissem, & tu mihi dicas ignis opus esse calefactionem, non à te mihi ignem demonstratum putarem, nec scire possem cuius esset ille substantiæ, at quanto minus Deum ex opere suo possumus cognoscere. Hæc quæ effecit finita sunt, sultum autem est à finitis effectibus petere plenam demonstrationem infinitæ causæ: non enim queunt demonstrare, attamen esse illum probant, & quantum à rebus reliquis differat indicant. Sed quid omnino sit, non plane ostendunt. Dico igitur Deum esse quoddam substantiæ pelagus infinitum: quæ autem hæc sit substantia, ipse nouit, aut ii qui propius astant, & quibus ipse oculos acuit, & seipsam omni posito uelamine ostendere dignatur. Nunc uestigia tantum Dei tenemus: nec exemplum aliquod uiuum aut efficax tam supereminentis rei alicubi spectare possumus. Dicit quiddam Dionysius in libro diuinorum nominum, quod ut primum legi,

Obstupui, steteruntq; comæ, & uox faucibus hæsit.

Nam clare legebam. THEO. Quidnam hoc? memora dum id mihi. MAR. Ait nanque quod Deus supra bonitatem est, supra deitatem, supra substantiam, supra uitam, supra sapientiam, & si quæ sint alia, quæ emiuentissimæ sint priuationis. reliqua concedo, sed dici esse Deum supra Deitatem, nescio quomodo concedi possit: non enim uidet aliquid se superius Deus, unde accipere possit ut sit plusquam Deus. THEO. Absurde id nimis dici uidetur. MAR. De IESV Nazareno auctore salutis nostræ possumus uere dicere illum plusquam hominem fuisse propter diuinitatē, quæ sibi hominem illum coniunxit: at Deus unde accepit, ut se ipso maior esset, & haberet aliquid in seipso plusquam diuinum, & natura sua augeatur? Deinde si infinitus ille, quid infinito addi potest? Ergo illud Dionysii dictum ita accipiendum puto, ut non sit Deus supra naturam suam æternam, sed supra quam diuinam esse naturam homines opinentur. THEO. Credo Dionysii quoque ipsum ita intellexisse. MAR. Credo ego quoque tecum. Nam toto illo libro id agit ille, ut ostendat diuinam naturam esse laudandam à ueritatis amatoribus, non ut supereminentem substantiam, neque ut uerbum, aut uirtutem, neque ut sensum aut uitam, neque ut sapientiam, sed ut ab habitu omni motu, uita, imaginatione, opinatione, nomine, sermone, mente, intelligentia, substantia, statu, sede, unione, sine, infinitate, & iis, quæ sunt, omnibus longissime remotam, hoc ita ille censet. Augustinus autem, quod astruit Apostolus de præmiis beatorum, hoc transfert ad Deum, rite transferre potuit, quia ipse illud est præmiū. Ait igitur quod Deus est id quod nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, & subicit sermonem ualde probabilem. Si in cor, inquit, hominis non ascendit, quomodo in linguam ascendere poterit? Tantum autem abest incorporeum Deum percipi corporeis sensibus, qui non norunt, nisi formas materiæ copulatas, ut quanto quis magis ab eis, & omni societate corporis fugerit, diuinorum fiat capaxior: quod ex eo ostenditur, quod in somno solutus animus uel in uigilia abstractus futura sæpius præuidet, & de multis diuinitus edocetur: reliquis temporibus uacuis huius præclaræ cognitionis relinquitur. Est alius cognoscendi modus obscurus & ille & obtusus, paulo tamen euidentior & penetrabilior, quam is, qui de diuini operis inspectione ducitur. Non enim fit mihi uerisimile homines ab initio conditi orbis cælum & sidera suspicientes, & reliqua circumspectantes ad Dei cognitionem continuo uenisse, quum ad ea intelligenda summo opus esset ingenio, summaq; prudentia. homines enim tunc rudes fuere & nullis disciplinis exculi. Existimo igitur Deum initio hominibus notitiam sui per se ipsum præbuisse, frequentius postea progrediente seculorum cursu rarius hanc ostensionem sui nisi nonnullis fecisset Deus, cognitio ipsius, quæ tenuis nunc est, for sitan nulla fuisset: illo autē aditu patefacto facilius deinde fuit hominibus animaduersione adhibita ad eius notitiam penetrare. Num in hæc eadem it Theophilus? an potius diuersa sentit? THEO. Nequit Theophilus ostendere sententiam suam, nisi prius ostendat ei Marcus ostensionem illam, quam quibusdam dicit initio de se fecisse Deum. MAR. Dicam quis fuerit modus ostendendi se Deo initio conditi orbis, sicut ego conicio, uel potius sicut ante prudentes uiri coniecerunt, quorum sequor sententiam, nam Deum se tunc ostendisse indicant sacræ litteræ: quomodo id fieret, non aperiunt, coniectandum reliquerunt. Quum enim formato iam mundo & instructo effinxisset Deus Adam & Euam ueluti humani generis primordia, & ambos paradisi colonos effecisset, ad eos uerba ita faciebat, quasi socius esset, salua semper imperii maiestate. obiciebatur nanque (quantum coniecere datur) corporalis quædam species,

L. quam

quam perspicientes illi intelligebant adesse Deum, & illinc uerba fundere, atque ita se rem habere uel illud indicat, quod sacra refert historia eos fracto iam diuino mandato uocem audiuisse Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem, & abscondisse se à facie Domini, propterea quòd nudos se cognouerant. Ostendebat se igitur illis Deus in quadam corporali figura, & idem seruasse in Cain credibile, dum eum de fratris nece arguit maledixitq; terræ, quæ tum primum humanum bibit sanguinem, certe Mosi de rubo ardentis ignis, & nube & caligine Deum respondisse perspicuum. quemadmodum enim in uocis corporeo sono perspicitur loquentis sententia, sic incorporea quadam specie agnoscebatur Deus. Speciem autem illam fulsisse præcipua maiestate credibile, ut facile Deum illic inesse loquentem intelligeretur. Obliuiscuntur interdum in somnis uel in mentis excessu uisa: per quæ Deum sui facere copiam, qui talia patiuntur agnoscunt: insouant plerumque auribus sanctorum hominum uoces, quibus indicatur, quid Deus fieri iubeat uel uetet. Illud manifestius omnibus ubi ministerio Angelorum humanas suscipientium formas diuina mandata ad homines perferuntur. Vis ne hæc quoque de sacris literis tibi peti & ostendi? Euolue tu illas potius. Illic leges uerbum domini ad hunc, uel illum prophetam factum uel os domini loquutum. Vnus Propheeta dicit se Deum uidisse sic, alius sic, ex quo demonstratur, neminem uidisse eum qualis in se ipso est: non enim uariis in formis uidissent, quum unicam & simplicissimam Dei naturam esse intelligamus. Illis ergo corporeis notis indicauit se olim Deus, & nunc etiam indicat quibusdam piis & religiosis uiris: Ipsi deinceps clamant ad ceteros, & susceperunt, ut bonorum omnium fontem & auctorem agnoscant, & iustaueneratione perscrutentur: hoc nisi factum fuisset, nisi inquam simulacris quibusdam corporalibus se ipsum Deus ostendisset, uix hominum ingenia, uix nostræ rationes, illum percipere: res indicat, quia quamuis sui sic notitiam fecisset, pauci tamen omni tempore existerent, qui uerum Dei cultum retinuerint, paucos dico si reliquæ multitudini comparentur, quæ in uariis superstitiones, uariosq; errores dilapsa est. fatcor post Dei auditu uomen facilius homines inuestigando rationesq; conquirendo ad eius notitiam peruenire potuisse præsertim quum mundi fabrica magnum artificis suo præbeat testimoniū. **THEO.** Non expectabo ut ininterrogas quid mihi in his uideatur. Arbitror nanque Deum illis primis humani generis parentibus & deinceps reliquis patribus apparuisse corporali in specie quamcunque sumere uoluit: atque inde euulgatum Dei nomen, hunc gradum fuisse sapientibus, ut de Deo disquirerent, & idem tu quoque arbitraris. Sed quod subdis paucos semper fuisse, qui ueri Dei cultū retinuerint, si cum reliqua multitudine comparentur, & si tecum sentio, attamen postquam dilapsus es in hunc fermouem, rem totam diligentius explicari uellem. **MAR.** Gratum Theophile, quod sequeris sententiam meam, dum non suppetit aliud, quod in his dici queat. Ego Theophile non soleo temere amicis irasci, ne si mereatur quidem. Itaque quotiescunque incumbit disputatio cum quibusdam de re ualida & graui, protuliq; iussus sententiam in medium & suscipiuntur contra dicendi ab illis partes, paro me ad utrumque uel concedere, si meliora attulerint, uel recedere si malint uociferari quàm discere. Tu uero etsi inagno plerumque feraris uerborum impetu, non tamen ueris pertinaciter obstitis, idq; recte et ordine, & è dignitate tua facis. Quod autem petis, ut explicem latins id quod dixi de paucitate, uerum coleantium Deum, hand equidem grauabor petitioni tuæ obsequi, facilis nanque explicatio, si modo ea, quæ tradita sunt sacris literis, & ueterum historiarum monumentis recordari uoluerimus, cupio nanque te quoque hac in re habere focium, & diligenter mecum omnia contemplari: Non enim te rudem antiquitatis accipio. **THEO.** Opera dabitur, si quid exquirere de me uoles. **MAR.** Primum illud fatendum Adam & Eam, de quorum germine Silua omnis humani generis descendit iam in paradiso constitutos cognouisse Deum, qui corporali quadam in specie eos sæpius fuerat allocutus, & forsitan ea species eiecit terras has incolere cœperunt, nōne credis ambos annunciaisse posteris Deum & ad eius uenerationem sermonibus acuisse? **THEO.** Credo equidem: nam si hoc neglexissent iniustissimi omnium fuissent. **MAR.** Sed quàm cito miserum me ueri Dei cultus euauuit? Nam quum Cain primogenitus Adæ Abel fratrem liuore commotus interemisset, effectq; cædis inculatus à Deo & male-

maledictus. deferuit sedes paternas & ad Orientis partes se transtulit, ibiq; impiissimè uixit derelicto Deo: contigit etiam sobolem eius per successione esse nequissimam, & alium alio peiorem existere: quemadmodum Iosephus refert, nam in omne libidinis genus se effuderant, uimq; & rapinas & latrocinia exercebant ad fundendum sanguinem parati. Hi primi musica & bellica instrumenta hominibus ostenderunt, tentoriaq; fixerunt. Et generatio quidem Cain ita se habebat. Altera autem generatio, quæ Adæ fuit ex Seth tertio filio, cito & ipsa decidit à nera religione, quod ex ipsa scripturæ relatione cognoscitur, dum commemorat Enoch, qui fuit ab Adâ sextimus ambulasse cum Deo, quasi designet priorem stirpem degenerasse, & a Deo descivisse. **THO.** Quis iste Enoch? Nnm is qui uiuens raptus fuisse dicitur, et existimatur adhuc uinere et hinc rediturus. **MAK.** Is ipse Theophile. Alius fuit Enoch, Cain filius, cuius honori hoc pater dedit, ut ciuitatem, quam condidit, Enochiam nocaret, et hæc est uetustissima ciuitatum omnium, quam impius iste contruxit. Alter Enoch, de quo est sermo, uiuens translarus alibi ut dixisti, annos natus tercentum sexaginta sex, hoc est dum iuuenis esset, nam illa tempestate humana uita ad millesimum fere annum propagabatur. Creditur autem in inuenta hic præreptus diuino consilio, ne cæterorum nequitia eum forsitan immutaret. Demum usque eo innaluit iniquitas ut iusti quoque corrumperetur capti pulchritudine mulierum, quas impii illis concedebant, sic rursus omne malum, quod postea sequutum est à femineo sexu causam inuenit. Cogitandum est magnam illis temporibus scelerum colluuiem extitisse, nam ubi acris exarserat in mulieres libido, multaq; rerum uenerearum intemperantia uigebat, uerisimile est ibi & crapulam & ebrietatem, & magnam iniustitiam, & auaritiam & innumerabilia alia mala regnasse. Ferunt postremo Gigantes editos, qui consis ibi ipsis ob uires & corporis uastitatem non alio respiciebant, quàm ad se ipsos, hi ad extremam impietatem prolapsi cuncta ad libidinem faciebant, humanis necabantur carnibus, concubitusq; edebant nefarios, nullum denique sceleris genus prætermittebant, quid pluribus immorari necesse est? cunctos mortales nequitia apprehenderat præter Noe, sub quo diluuium factum est. hic unus iustus fuisse perhibetur, & effluxerant etiam à mundi creatione annorum duo millia quinquaginta duo. Hic intelligi potest Theophile quod cognitio Dei toto illo temporis spatio tenuis semper fuerit. & demum enannerit, si quidem ad extremum in Noe solo familiæ eius resederat, reliqui mortales in omne facinoris genus proruperant. Vide quantus contemptus quanta fuerit tunc Dei ignoratio, qui illam uocem emisit, quod pœniteret se fecisse hominem. Itaque generi nostro in seculum uniuersos aquis immisisis deleuit, nno Noe cum liberis, uxorisq; seruato. Ipse nanque arcæ præsidio, quam diuino monitu fabricauerat, se suosq; ab illa tam uasta terrarum eluione eripuit. **THO.** Magnum certe argumentum nullâ fuisse reuerentiam erga diuinum numen temporibus illis, quibus Deus uniuersum genus præter paucos perdidit. Illud tamen me mouet quod hoc diluuii, quod totas obruit terras, asserunt Græci sub Deucalione factum non nominato Noe, quem non norunt. Hos poete sequuti latius rem uersibus suis disseminarunt. Tu nero quid de his dicere potes? **MAK.** Possem forsitan plura, si de hoc uno ageretur. Sed ne luti alio properans dicam breuiter; Noam, priscis scriptoribus haud ignotum: sed diuersis eum nuncupant nominibus. Is est enim, quem alii cælum, alii Ianum, alii Ogygem appellant. Berosus Caldæus, Noe nominatim appellat, eiusq; liberos, & quod ad præsentem pertinet locum, ipsum dicit nauis aquis ereptum, quam futuram prospiciens cladem arcæ instar fabricauerat. Illam fluctibus sublatam in Gordiei uertice resedisse, qui mons est Armeniæ. A dedit eius nauis partem adhuc superesse, ex qua homines bitumeu tollerent, quo maxime ad expiationem uterentur, sed & Hieronymus Aegyptius. Mascas Damasceus, & utrumque sequutus Archilochus eadem de Noe tradidere. Inundationes antem terrarum plures memorantur ab his, quibus curæ fuit talia indagare, prima omnium & maxima uo uimestris totam diluens terram sub prisco Ogyge, seu Noe (nam hæc quoque appellatio ei conuenit, ut dixi, & Berosus ostendit) sequuntur provinciales quatuor Niliacæ, Atticæ, Thesalicæ, Pharaonica. Ea quæ Deucalionis tempore contigit. Thesalica est, quoniam ea in parte Græciæ facta est, trimestrisq; & hyberna fuisse perhibetur, quemadmodum Aristoteles in meteoris & Xenophon tradit in æquiocis. A prima inundatione ad hanc numerantur instâ supputatione anni septingenti octoginta duo, quicunque autem aliter opinantur, nec rem teuent, nec tempora. Sed num redeunt unde di-

gressi sumus, uis consideremus post tam immensum diluuium, quod genus obruit nostrum, tanquā ab altero mundi exordio quomodo diuinus cultus processerit? **T H E O.** Expecto auidē quod dicis. **M A R.** Hic plura & certiora poterunt proferri, nam quæcunque à mundi creatione ad diluuium usque contigerunt, nullis gentium annalibus notata inueniuntur: id contigit, uel quia nihil eorum mandatum literis, uel si qua mandata, ea quæ sequuta est inundatio, cuncta deleuit, solus Moses uel ut alii perhibent Eisdas in capite sacre historię pauca quædam de his conscripsit. Itaque Caldæi & Persæ ab aquarum inundatione sua supputant tempora, historiamque gestorum exordiantur. Græci longe ferius à Nino, qui posterior fuit annos circiter ducentum & quinquainginta. Per hoc omne tempus aurea ætas, quam omnes celebrant, floruit, sic dicta, quod posterioribus sæculis comparata æque atque aurum inter metalla refulsit. Rude tunc erat hominum genus & intactum à malis cupiditatibus, nullo nequitie exemplo ante oculos proposito, nam nequitiam omnem aquæ iam sustulerant. Itaque necesse propemodum optimis uixisse moribus, eos quicumque fuerint. Fabius pictor principio annalium suorum claris id expressit coloribus. **T H E O.** Ne inuoluas hoc silentio scitu dignum, sed refer mihi uel uerba, uel sententias Fabii, si renes: iuuat enim auream illā uitam perspicere. **M A R.** Puto quod potero uerba ipsa referre lecta à me olim adolescentulo, quanquam ubi ius ciuile didici, & uisum fuit operam strenue consulentibus impendere, talia fere mihi exciderint. Sed Fabius sic. Ea(inquit)ætate nulla erat monarchia, quia mortalium pectoribus nondum hæserat ulla regnandi cupiditas: Principes, quia iusti erant & religionibus dediti iure habiti dii & dicti. Non enim arbitria illorum ab æquo uel populus à iure innato discedebant. Nullo tunc uindice aut metu, sed sua sponte retinebant fidem & rectum. Pudor ipse regebat populos, & ins Principes. Domus illis non extructæ uel ornate luxuriaque insignes erant & splendide, sed uel cryptæ, aut uiminum tuguria, aut caua arborum ligna. Victum sponte nascentia præbebant, aut in diem uictus quærebatur uenatu. Vinum & far primus illos docuit Ianus ad sacrificia & religionem magis, quam ad esum & potum. Primus enim aras & pomœria & sacra docuit. Bella tunc non ignota modo, sed ne cogitata quidem in mentem uenerant. Habes Fabii uerba, quibus aureos illos mores descripsit. **T H E O.** Aurei uere hi mores, quos tibi quoque uel ex eo placere iudico, quod memoriter ipso referre potuisti. **M A R.** Scis cur dantiùs memorie hæc ipsa hæserunt. **T H E O.** Sciam si dixeris. **M A R.** Ego olim (ut dixi) adolescentulus Fabii hæc uerba de aureo sæculo uideræ, quæ quoniam placuerunt, uolui inquirere diligenter quid ceteri de his sentirent. Inuenio duos summos Poetas latinos (Virgilium dico & Ouidium) hunc scriptorem & ipsos legisse, & quantum fieri potuit, æmulatos, ideo dum eadem sapientia uerso, factum est, ut menti firmiter hærent, nec facile elabi potuerint. Fruebar namque iucundo spectaculo, dum Poetas cum historico isto componerem, & sensa sensibus, uerba uerbis conferrem. **T H E O.** Quin hoc idem nobis præbes spectaculum? **M A R.** Sed ne longum sit & à re sit nimis magna digressio. **T H E O.** Omitte ista: dici adhuc multum superest, o cio abundamus, nec querendum uobis quid longum sit, quid ue breue, sed quid utile gratumque auditu, nec tam longe digrediemur a re, ut non facile possimus illo remeare. **M A R.** Dico hos duos poetas, quos præcipnos habemus, ambos Fabium pictorem sequutos, qui antiquissimus scriptor fuit & nobilissimus, & ea ætate uersabatur in manibus: nam nunc pauca quædam eius apparent. Sed de Ouidio prius. Is enim fuit facillimus ad effingendum & imitandum quodlibet. Itaque non sententiam modo Fabianas, sed etiam uerba in plerisque traustulit. Hoc sic licet considerare. Ait Fabius, quod nullo tunc uindice aut metu, sed sua sponte fidem & rectum retinebant. Quid Ouidius? Audi.

Aurea prima sata est ætas, quæ uindice nullo.

Sponse sua, sine lege fidem rectumque colebat.

Pena metusque aberant:

T H E O. O miram uim ingenii, hic eadem uerba relata. **M A R.** Ait Fabius principes & populum à iure innato non discessisse, ius uocat innatum, quod Iurisconsulti naturale uocamus, quod non in **X I I.** sed in cordis tabulis est conscriptum, hoc idem expresse sum à poeta: sequitur enim.

Nec uerba minantia fixo

Acere ligantur: nec supplex turba timebar.

Iudicis ora fui, sed erant sine Indice tuti.

Sponte (inquit Fabius Pictor) nascencia uictum præbebant. Ille floridius hunc locum depinxit his uersibus.

Ipsa quoque immunis rastroq; intacta nec ullis

Saucia numeribus per se dabat omnia tellus

Contentiq; cibis nullo cogente creatis

Arbuteos fœtus, montanaq; fraga legebant

Cornaq; & in duris hærentia mora rubetis

Et quæ deciderant patula Iouis arbore glandes.

De bellis quæ ne in cogitationem quidem uenisse dicit Fabius Poeta sic, ut non arma fuisse nlla aut usum dicat militum

Non turba directi, non æris conua flexi,

Non galeæ, non ensis erat, siue militis usu

Mollia securæ peragebant ocia gentes.

Principes (inquit Fabius) quia iusti erant & religionibus dediti iure habiti dii & diſti. Idem poeta primo faſtorum Ianum inducens, sub quo aurea fuit ætas, ait Deos ipſo regnante in terra & humanis uerſatos locis: hac quoque in re ſequutus Fabiũ: hoc enim modo loquitur Ianus.

Tunc ego regnabam patiens quum terra Deorum.

Eſſet & humanis nomina miſta locis.

Eſt egregia illa Fabii ſententia. Pudor ipſe regebat populos, ius Principes. hic dici uix poteſt, quàm apte, quàmq; concinne utrunque & de populis & de Principibus Poeta expreſſerit, & alterum quidem iſdem uerbis, alterum ſuppoſita alia ſententia, quæ ſit ſuauior, & nihilominus eodem ſeruat. uerſus hi ſunt

Proq; metu populum ſine ui pudor ipſe regebat

Nullus erat iuſtis reddere iura labor.

Et Ouidium quidem ita de his ceciniffe uideo. Virgilius quoque imitatus pariter Fabium dum de aboriginibus uerba facit, qui primi Italiæ rennerunt, nam de his Fabius etiam loquitur inducta ſæculi aurei mentione, quod ea tempeſtate illi uiguerunt. Carmina Virgiliana ita ſe habent.

Hæc nemora indigenæ fanni nymphæq; tenebant.

Gensq; uirum truncis & duro robore nata.

Quis neque mos, neque cultus erat: nec iungere tauros.

Aut componere opes norant, aut parcere parto,

Sed rami atque aſper uictu uenatus alebat.

His in carminibus Virgilius Fabium ſequitur. Dicit Fabius illos uiros cryptas & caua arborum ligna incoluiſſe. Virgilius dicit gentem è truncis & duro robore natam: Dicit Fabius quòd ſponte naſcentia uictum præbebant, aut in diem uictus quærebatur uenatu. Virgilius altruit non inxiſſe tauros ad terrarum ſcilicet cultum, ſed ramis & aſpero uenatu uitam toleraſſe. Illud uero quod Fabius in diem dixit uictum illis quaſitũ, hoc poeta longiori reddidit circuitu, dum inquit quòd non norant componere opes et parcere parto, quaſi non proſpicerent ſibi in craſtinum, nec inuenta ſeruarent, quam interpretationem Seruius grammaticus ibidem etiam agnoſcit: Hi fuerant quondã adoleſcentiæ mez juſus: talibus enim inieptiis ætatem illam conterebãm: quas forſitan coram talibus uiris prolatis non oportuit, ſed Theophilus hic non deſtitit premere, ut ea promerem, idq; mihi excuſationis ſit ſatis. T H A O. Nulla opus excuſatione: Eſt enim hæc elegans collatio, qua uſus eſt ſoluta oratione ad carmina, digna etiam maioribus ætatiſ. Offendiſti luculentiffime quomodo uterque poeta ſequutus ſit hiftoricum, non eiſdem modo in ſententiis, ſed in eiſdem pene uerbis ambulans eaq; res prodidit nobis induſtriam & diligentiam tuam, ſimul & attulit oblectationis plurimum. M A R. Gaudeo te gauiffum hoc meo ſermone, ſi modo nera dicis, ſed num cauſa eſt, quin ad priora reuertamur? T H A O. Cenſeo equidẽ, nam reddi reliqua nolo. M A R. Viuebant igitur homines, qui poſt terras inundatas exorti ſunt, optimis & ſuauiſſimis moribus, de quibus aureum illud ſæculum nuncupatũ, non de auro, quod illis ignotum erat, nos qui poſterius geniti ſumus, plurima poſſedimus aurea, nелuti tripodes, lectos, menſas, ſtragula, ſigna pocula, numiſmata, anulos, & pleraque alia: at horũ nihil poſſidebatur, quod aurum eſſet ab illius æui hominibus: ſed ipſi homines auri erant.

M. ANTONII NATTAÆ ASTENSIS

erant. Nihil illis iustitia & fide prius, nullis malis cupiditatibus erat locus, unicuique sua satis placebant.

Deterior donec paulatim & decolor ætas,
Et belli rabies, & amor successit habendi.

Vt idem subiicit Virgilius. Hæc tamen morum probitas, quæ illo floruisse dicitur sæculo de uniuerso genere dicta intelligatur, nulla unquæ ætas tam pura fuit à scelere quin improbos habuerit aliquot, sed paucitas notari nõ meruit, id clarius ex his, quæ mox dicentur, patefecit. Nunc ad initia illorum temporum reuertendum. Siccato ab aquis orbe arefactâq; terra egressus de arca Noe cum uxore & tribus filiis totidemq; numerus prædicabat: (sic enim credi par est) posteritati suæ Deum, quem auctorẽ habnerat salutis hominesq; ad uirtutem cohortabatur: Non enim quum, ut iustus seruatus esset, postquam euasit, iustitiã dereliquit, quàm magis retinere debuit, memor se per eam Deo gratum, & assecutum, ne cum ceteris periret, certe quantum ad Dei cultũ artiuer, scriptura de arca egressum construxisse altare domino, & pecora in holocaustum obtulisse testatur. Huic etiam sub Iani nomine primum aras & sacra docuisse scribit Fabius. Aperte quoque Berofus hunc Armenos Scythas, apud quos primum commune ratum est, deinde Italos, ad quos postea uenit, Theologiam & sacros ritus omnemq; deinceps humanam aliam sapientiam docuisse tradit. Sed quod initio aurei sæculi homines uerum Dei cultum susceperint, illud indicat, quod postmodum falsorum deorum cultus fuerit inuentus, qui primo penes quosdam inualuit, deinde paulatim serpens ciuitates aliquot, & nationes apprehendit: postremo ad cunctos mortales peruenit & illorum peccatoribus publice priuatimq; insedit. De hoc si uideretur dicere, iam aggrediar. THEO. Immo hoc à te dici expectamus, nam ab initio id tibi proposuisti, ut ostenderes paucos omnino fuisse neros Dei cultores, si reliquæ multitudini comparentur. MARR. Memini hoc proposuimus, ideo iam ostendi quid hac in re ante diluuium contigerit. Superest modo ut quid post diluuium actum sit uideamus. THEO. Recte narras. MARR. Ego iam præuideo id quod ante diluuium contigit circa Dei cultum & religionem; idẽ post diluuium contigisse: perspicio inquam post aquarum diluuium uehementiore superfectionum diluuii innudatas terras, obrutam ueri Dei cognitionem: quemadmodũ enim ante diluuium in uno Noe uera religio subsistit, sic post in una tantũ domo quando refedit, ita, ut niagna sit similitudo utriusque temporis. THEO. Magna certe, si uera memoras. MARR. Magna quoque similitudo inter Adam, & Noe fuit, quorum unus prioris temporis, alter posterioris dux extitit: Sic enini Adam humani generis conditor, ita Noe reparator dici potest, ab Adam quicunque homines ante diluuium, à Noe quicunque post diluuium nati fluxerunt. Itaque ueteres Noe tum multis aliis nominibus donarunt tum uero eum uelut ortum patrem & humanæ gentis auctorem, cælum, chaos, sememq; mundi uocauerunt, uxorem eius Tytheam tanquam cunctorum matrem terram nuncupauerunt, quemadmodum ex Caldaica Berofus admonet historia. THEO. Non miror de uoculis cæli & terræ, quando illorum me-

Tum pater omnipotens fecundis imbribus æther

Coniugis iu gremium lætæ descendit.

Illud potius requiro, cur illum uirum Chaos uocauerint. MARR. At ne huius quidem rei diuicilis coniectura, nam cum Chaos sit ante omnia, & ex eo sint omnia, merito hoc nomen huic congruere uisum, qui antiquissimus omnium fuit hominũ, atque deorum, & de cuius semine informi ceteri prodierunt, formamq; sumpsērunt. Hunc autem uirum ita uocatum fuisse, ut credam, facit Ouidius quoque, apud quem Ianus de se ita loquitur.

Me Chaos antiqui (nam sum res prisca) uocabant.

Iam autem eundem esse cum Noe satis superq; constat, & iam præfati sumus, sed quod dicere cœperam similitudinem quandam Noe fuisse cum Ada, id iam exequar. Adam de tribus, qui nominantur, filius unum eorum habuit Cain, qui fratrem interemit: inde ab eo eiectus & profugus à Deo descendiit, impiissimèq; nixit, & in eisdẽ moribus posteritas sequens parentem. Simili fortuna usus Noe, nam quum suscepisset ante diluuium tres filios, Sem, Cham, Iaphet, eosq; omnes arca inclusos seruasset, horum medium Cham abhominatus est huiusmodi de causa. Plantauerat uites, primusque uinum confecit, cuius uim antea inexpertam quum non tulisset, & madidus iace-

ret,

ret minus pudice nudatis scilicet feminibus, Cham cum uidit, & quod uiderat cum de risu fratribus indicauit. Illi rectius sentientes intrauerunt ad patrem auersi: pallioq; iniecto nuditatem eius texerunt, quum deinceps euigilasset à uino Noe, & quod fuerat inter filios gestum sensisset. Cham posteritatemq; eius omnem execratus est, ille iniustus iam patri in Aegyptum concessit, eamq; omnem regionem cum imperio tenuit ad Libyæ usque terminos, magicis intentus artibus, quas exercebat, & cetetos edocebat, & ab eo cepisse Dæmonum cultum uerisimile sit, nam hos plusquam ceteri Aegyptii coluerunt, Betosus aliter rem gestam refert. Ait nanque Cham iacentis Noe uirilia apprehendisse, magicoq; murmure excantasse, & illum sterilem ab omni prolis conceptu reddidisse. Fieri potuit utrūque ut excantauerit, & fratribus deinceps ostendens irriserit, nam hebræorum quoq; magistri huius incantationis meminerunt. Diodorusq; cum his sculus consentit, & mouere etiam id potest quòd Græci fabulantur cælo patri à Saturno filio testes exactos. Vereres nanque eos, qui primi in orbe ciuitates cōdidere, populisq; imperauerunt Saturnos nuncupabant. Vtunque id se habeat, constat hunc Cham, qui Saturnus fuit Aegyptii, summa impietate nequitiaq; præditum fuisse. Afferēbat inter cetera concumbendum esse sicut ante inuadationē fiebat cum matribus, fororibus, filiabus, masculis, brutis & quouis alio genere, hinc chamefenuus, id est Cham infamis uocari cœptus, hic primus aureo illo sæculo corrupti mortale genus, hic quoscūque potuit à uera religione abduxit. Nec multo post extitit Nymbrotus huius nepos, quem scriptura commemorat, & gigantem & uenatorem fuisse, & contra dominum sterile, & iam ceutesimus effluerat annus ab aquarū salute, & multitudo hominum increbuerat, quæ deinceps effecta est maior posterius, seu quia diuino fauore illa sæcula fuerint prole fecundia, seu longitudo uitæ id quoque præstaret, quoniā ad quadringentos multi & quingentos perueniebant annos: ex quo effectum est, ut celeriter orbis incolis compleretur. Berosus, cuius sæpius usus sumus testimonio, tertiam addit causam: asserit enim quod congressæ uiris mulieres perpetuo geminos nūco paruedebant marem & feminam, & illi deinceps postquam adoleuerant patri successu binos generabant: neque enim inquit natura deest in his, quæ ad uniuersi orbis spectant opulentia, de hoc tamen, ut quisque uelit, ita sentiat. Nymbrotus igitur fretus hominū multitudinem & potentia contemnere & ipse Deum corpit, & reliquos ad eundem contemptum deducere: proponebat namque felicitatem à se ipsis non à Deo expectandam. Voluit autem in campo Babylonico turrim extruere, cuius cacumē cælo æquaretur, præmuniens se (ut uidebatur) aduersus diluuium, si quod forsitan aliud immitteretur, seu arrogantiæ, uel acquirendi nominis gratia. Incohauit igitur quod uoluit, & opus perfici curabat, & tutris quidem multorum manibus fabricata plusquam credi posset crescebat, quum interim Deus futilem hanc hominum subfanans superbiam, discordiam immisit linguarum, ut per multas absonasq; uoces nullus inesset illis consensus: nam ad eam diem eadem fuerat uox omnium idem uerborum sonus. Vides, ut opinor, quanta religionis iam labe facta sit. T H E O. Video equidem, & dolendam tam celeriter homines à uera pietate excidisse. M A X. Dolebis magis ubi reliqua audieris. Bella (ut dictum est) aureo illo sæculo ignota erant, unicuique intra eam regionem, quam uacuum occupauerat finiebatur imperium: nec proferte lōgius terminos aut ins, aut mos sinebat. Primus Ninus, tertius Babylonix rex æteterē illam consuetudinē soluit noua dominandi cupiditate: nam finitimis arma intulit, hisq; oppressis transiit ad alios, & deinceps ab illis ad alios, ut proximi quique erant, atque ita continuato imperto Orientem sibi totum subegit. Idem Belo loui patri simulacra constituit, eumq; ut Deum coli mandauit: quod principum totius fuit idolatriæ: nam Dæmones, ut homines à uero Dei cultu abducerent, & ad suum deducerent, simulacris illis hærebant, illinc eorum nomine, qui colebantur responsa fudebant, imperia, uictorias, & alia uitæ commoda supplicibus præstabant, sic humanum genus, dum ea maxime sequitur, quæ sensibus sunt prima illulum & circunductum fuit nequitia malorum Dæmonum, qui se pro summo Deo colendos supponebant. demum usque adeo præualuit impietas & uana superstitio, ut quum ab aquarum inundatione decurrissent anni ducentum novaginta duo, quo tempore natus est Abraam in Vr Chaldæorum sola domus Taræ patris uerum Dei cultum retineret. Pulsus à Chaldæis Tara, quòd in studio pietatis ab eis dissentiret, transiit se cum Abraam filio & Loth nepote in Mesopotamiæ urbem Caras, in qua & defunctus est. Hebræi tamen & nostris plures ipsam quoque Tarā idola coluisse

M. ANTONII NATTAÆ ASTENSIS

coluisse tradunt. Iussus deinceps diuino oraculo Abraam illinc emigrare, tenuit Cananazam, quæ postmodum Iudæa fuit. Perspicias quàm breui uera Dei cognitio apud populos euanuerit, si quidem ut antea in solo Noe, ita nou multo post in solo Abraam superfuert reliquis mortalibus uaria superstitione inundatis. de femine Abraz uatus est populus Israeliticus seu Iudaicus, qui in x l i. distributus tribus, peregrinatus est in Aegypto, ubi incrementum suscepit quadringentis & uiginti annis. Reuersus postmodum in Cananazam, quam prius Abraam tenuerat, eam omnem ferro & armis obstruit regionem, & clarissimam urbium Orientis Hierosolymam possedit. Enituit penes istos uerus Dei cultus usque quo Christiana tempora apparuerunt, quod Tiberio imperante factum est, reliquis in urbibus, populis, nationibus multi Dii falsi colebantur. Magna pars illorum Deorum homines prius fuerant, qui quàm excessissent, ex hominibus populorum opiuione beneuolentiaq; ad Deos perueniunt, hoc uel ex ipsis simulacris intelligi poterat, in quibus humana specie formas effingebant Deorum. Inurbane Aphri, qui Deorum Principi Iouem uenerabantur sub arietis figura. Nam de Aegyptiis quid dicam nescio, qui bones, simias, ibes, accipitres, aspidēs, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea alias beluas in deorum numero collocauerunt. hoc fortasse minus mirabitur, qui uiderit, quod apud illos

Porrum & cæpe nefas uiolare & frangere mori.

Propter quod idem Satyricus exclamare coactus,

O Sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis

Numina.

Erat & mixtum aliud & biforme Deorum genus ex homine beluâq; compositum, qualis Pan fuit pastorum Deus, & Triton canorus Neptuni tubicen. Quid? quod elementa etiam ut Deos colebant, ueluti terram, ignem, oceanum, fontes, flumina. Adde aerem etiam concitatum, fluentem, obsecrum, caliginosum, serenum. Hinc Virgilianus ille Anchises maçtat

Nigrum hyemi pecudem, Zephiris felicibus albam.

Huius filius Aeneas penes eundem poetam uicinus iam Italiz inbet agnam credi tempestatibus: quem sane morem duces Romani seruabant, nam antequm classem cõscenderent, & nauigarent, tempestatibus immolabant: erant enim tempestates populi Romani ritibus consecrate, & dies quidam festis fuerat leniendis tempestatibus institutus. Græci quoque Medico bello uentos coluerunt in summis montium uerticibus eis sacrificantes, idq; ex responso Delphici oraculi, quod prædixerat uentos illo in bello magnos fore Græciæ auxiliatores. Erat hoc ex illo Deorum genere, quod placabatur ne noceret, qua ratione febris quoque colebatur: nam in palatio Romæ fanum illi dedicatum scribit Cicero. Furiis quoque ueluti Deabus diuinos deferabant honores Athenienses, ne scilicet uexarent. Hæc ridicula & absurda uobis uideri certo scio. Quid enim minus conuenit quàm nel homines mortuos, nel bestias uel res inanimatas seu su omni carentes adorare? Sed hæc astu impiorum fiebat Dæmonum, qui couabantur homines à uera pietate reuocare. ideo has partes susceperant, ut illarum rerum cultoribus imperia, uictorias, opes, & alios prosperos euentus præstarent, sumpserant hoc etiam sibi ut futura prædicarent, eaq; consulentibus responderent. Miracula quoque edebant plurima, quoniam id potissimum diuinitatis signum fore uidebant. iidem uariis superstitionibus uitam hominum refererunt. Mirto magicas artes quibus ipsi non obscure præsidet, sed Astrolegia ea, quæ natalem cuiusque diem speculatur, uonne horum ductu cepit exordium? quid augurum aruspicumq; disciplina, quorum alteri extorum inspectione, alteri ex cantu auum uolatuq; futura prædicebant, unde ea? nisi ab his impuris spiritibus, qui uel ea homines docuerunt, uel impulerunt ut disquirerent, inuenirent, describerent, retinerent. Vnde etiam fulgurum portentorumq; interpretatio, omnium significatio, somniorum obseruatio? Mihi certe hæc quoque eodem uidentur habuisse auctores & impulsores. Sic equidem perspicio, sic iudico ab istis impurissimis fontibus hos omnes cænosos profluxisse riuulos. Vides quantis in ignorantiosis tenebris illorum temporum homines uersarentur, qui derelicto summo & uero Deo multos falsos Deos sequerentur. Quum uero hic error mortales cuiusq; occupasset, quicumque circumflexu cæli teguntur, præter unam Indorum gentem (hæc enim sola omnium Deum cognouerat) nonne existimas paucos tunc fuisse ueros Dei cultores? hæc (quod uerissimè est) Iudæos abundasse multitudine, quota tamen erant portio reli-

reliquorum hominum, qui ubique terrarum existerant? Reuolue quæso tecum gentes eas, quarum notitia nobis litteris tradita. Complectere animo Syros, Cilices, Cappadoces, Bithynios, Myfos, Phryges, Mæones, Lycios, Pamphilios, Iones, Assyrios, Arabes, Indos, Aegyptios, Aethiopes, Pænos, Hispanos, Gallos, Germanos, Sarmatas, Panuonios, Sauromatas, Massagetæ. Nec præterieris Scythas, plurimasque alias nationes ultra aquilonem degentes. His adde Albanos, Iberes, Bactrianos, Caspios, Medos, Persas, Parthos, Armenios, Pontici; Euxini accolæ omnes. Inspecere præterea Thraces, Macedones, Græcos omnes. Nec capiat re ex his obliuio aliarum terrarum, sed uide pariter Epirum, Daciam, Dalmatiam, Italiam, insulas omnes tam interioris maris, quam exterioris, ceterasque innumerabiles gentes, quarum ne nomina quidem nouimus. His tot mortalium generibus unos Iudæos collatos quoto numero esse putas? **THEO.** Paucos ac pene nullos fuisse Iudæos puto reliquo hominum numero collatos, si tamen numerus iniri posset, angustis semper usi sunt imperii finibus Iudæi; uel illis ipsis temporibus, quibus eorum opes maxime floruerunt. Nunquam illi in Arabiam finitimam, nunquam in proximam Aegyptum transgressi, nec parte alia ultra Iordanem amnem promouerunt. Quamobrem quantacunque multitudo illo terrarum spatio contineri potuit, parua fuit, si reliquo humano generi compareretur, quod se ubique diffuderat, omnes terras, omnia maria, omnes insulas reuebat. **MAR.** Vera narras de angustis terræ Iudææ. Credendum namque Hieronymo, qui ad Dardaui scribit Iudæos nunquam plus reuuisse, quam à Dan usque Bersabee, hoc est in longum centum sexaginta millia. Et latitudinem metiendo, ad Ioppe usque ad Bethleem, hoc est quadraginta sex millia, ut interim (inquit) taceam quinque Palestine ciuitates Gazam, Asealonem, Geth, Accaron, & Azotum, Idumæos quoque à meridionali plaga, uix septuaginta quinque millibus ab Hierosolyma distantes. Arabas & Agarenos, quos nunc Sarracenos uocant, eidem urbi finitimos. Hæc Hieronymus ex scripturis collegit, & distantia locorum, quam ille nouerat, perdidit illa in regione uersatas. **THEO.** Miseros certe fines. **MAR.** Pauci igitur hi, quibus cognitus fuerat Deus, si quid Iudæis Solis cognitus, & hi ut in tanta humani generis sylua pauci fuere: & hoc dicendum esset, etiam si omnes Iudæi omni tempore Deum coluissent. Quid? si reiecto Deo ad idolorum cultum confugerunt? An uon id contingit? **THEO.** Nonnunquam. **MAR.** Nonnunquam dicis? ac non sæpe uel sæpissime potius. Quid, si etiam maior Iudæorum pars alienauit se à summo Deo, & sequebatur alienigenarum deos noue ex paucis Dei cultoribus paucissimi iam inueniuntur? **THEO.** Si hoc ita habet, res nequaquam prospera ad maiores adhuc trahetur angustias. **MAR.** At qui hoc ita se habere dubium non relinquitur his qui diuinus tractant litteras, in quibus illius populi gesta cōtinentur. Etsi enim quæcunque illis describuntur, ad altioris cuiusdam mysterii significatio nem trahantur, historiarum tamen fides nulla ex parte labefactatur. Vnde autem intelligas quoties & quam multi Iudæorum desecuerint à iusto patre & domino ad alienos deos, quædam commemorabo: sic enim fides huius sermonis constabit, quo ostendere conamur paucos semper fuisse, qui Deum omnium bonorum fontem & largitorē sequebantur. Quum reliquisset Aegyptum uniuersa Iudæorum multitudo & insequentibus Aegyptiis ad mare rubrum peruenisset; deduxit eos Deus per mare medium siccis uestigiis cedentibus aquis, & muri instar altrinsecus existentibus, & egressis in solitudinem demisit manna, & de petra aquas eduxit, ostenditque se ipsum & in fulgure, & tonitru, & caligine, & buccinæ clangore, dum in monte Sina Mosis colloquitur, & legem tradit. Hæc quum essent, tamen uniuersus populus uiculum aureum conflauit, eique immolauit, asseribatque se ab illis diis de Aegypto eductum, nec profuit, quod iam eis fuerat præceptum ne sibi Deos aureos aut argenteos fabricarent: nam nihilo secius simulacrum, quod colerent, erexerunt. Vide quantum possit Dæmonum peruersitas, quæ adducere ualuit populum inter tot & tam crebra signa diuinæ potentie, ut alios Deos colerent, dimisso illo uno, qui uere erat Deus, & cui omnia debebant. Cognitio quidem Dei in hæferat eorum mentibus, sed inualide, sed lubricè, sed imbecille. **THEO.** Hoc & ipse sæpius sum admiratus, quod tam recenti beneficio, & Deo ipso pene ante oculos posito tam uehementer deliquerint. **MAR.** At non semel tantum in Dei cultu deliquerunt, sed sæpius, ut dictum fuit. Nondum egressi de solitudine, quam intrauerant exeuntes de Aegypto, & ecce inducuntur à mulieribus Moabiticis & Madianitis, quibus se commissuerant, ut idolum earum colerent & consecrarent, & cum eisdem immolata

manducarent, tantum potuit libido & muliebris blandiloquētia. **THEO.** Rursus mulieres turbant. **MAR.** Nil mirum: nam s'ent illæ iura uiris dare medio in toro, non omnibus quidem, sed tamen plurimis. Beatus quoque Stephanus in concione Iudaica eos etiam in solitudine militiæ cœli, idest sidera, astruit coluisse, adducitq; nominatim ex libris Prophetarum Rempham, cui sacrificarunt, id enim erat sideris nomen. Postquam autem relinquentes solitudinem, transgressi Iordauem amuen in terra constituerunt, cuius possessionem sibi tradendam à domino acceperant, tunc Iosue duce prælia multa secunda fecerunt, obuios exercitus fuderunt, reges necarunt, multas gētes extinxerunt, maximas denique regiones ferro & armis obtinuerunt. Et hæc quidem Iosue uiuo fuerunt. Illo postmodum mortuo quum nemo unus imperaret, sed sub iudicibus agerent, alternare cœpit Dei cultus & Idolorum, nam ubicunque res feliciter successerant, nemoq; molestus erat, deliciis & uoluptatibus deliniri colebant deos earū gentium quæ circum se erant & cum quibus consuetudinem habebant, matrimoniāq; iungebant, mox ubi insurgentes hostes illos diriperent, uastarent, in seruitutem abducerent, grauiā pendere tributa cogerent, tunc respicientes ad Deum liberabantur, liberati labebantur in idolatriam, uel multo post affligebantur ab hostibus, iude rursus clamor, seu conuersio potius ad salutem suam, idest Deum, qui nunquam respicientes cōtemnit. atque ita his uicibus res deducta est nunc in Dei, nunc in Idolorum cultu trecentum amplius annis, quibus Iudices populo præfuerunt. Hic mirari libet inconstantiā gentis. Mirabamur nuper de his, qui in solitudine fuerant, quod dominum dereliquissent: at tolerabilius ipsi peccauerunt. Habitabant sub diuo uel in tabernaculis, et uisissimo accipiebat eos Deus cibo & potu, idest manna & aqua: coturnix semel aut iterum data, nullus uestimentorum cultus, nulla copia, sed cum quibus uestimētis exierant Aegyptum, in eisdem agitabant, & si illud erat miraculo, quod uetustate non terebantur. hinc in tantis uictus angustis frequens illud populi murmur aduersus duces, sed postquam, in Cananæam transgressi patribus eorum promissam, acceperant ciuitates, quas non ædificauerant, agros, quos non coluerant, uineas, quas non plantauerant, oliueta, quæ non seuerant, auro denique & argento, suppellectile, pecore, equis, curribus, uehiculis abundarent, quæ de hostibus ceperant, cur suprenum reiecerunt Deum, qui tam large tanta illis donauerat? nec præda solum, sed ingenti quoq; gloria locupletauerat? **THEO.** Vnde ergo id factum? **MAR.** Recte inquiris, nec omittendum uidetur, quoniam nec inutilis fuerit huius rei exploratio. Credo equidem id contigisse ob humani ingenij imbecillitatem, seu uerius procliuatatem in deteriora. Corruptum magis animos secundæ res, quàm frangant aduersæ, faciunt enim insolentes, & ad delicias & luxum paratos. quod si eodem accedat consuetudo prauorum hominum, uix fieri potest, quin omnia in peius ruant. Prospiciens igitur in posterum Deus mandauerat Israelitis istis, quum adhuc in eremo uersarentur, & postea sæpius, ut terram ingressi, quam pollicitus fuerat daturum, nationes omnes & accolas cū quibus ferro congredierentur, ad internationem usque percuterent, nec cum eis fœdera iungereut, aut connubia sociarent, quin sculptilia eorum omnia comminuerent, aras euerterent, lucos succiderent. Hæc mandabat Deus, qui nequissimas nationes delendas sibi arbitrabatur, simul & cauebat Iudæis, ne blando nationum illarum commercio seducerentur, & ad alienorum Deorum cultum traherentur. Hoc mandatum parū obseruatum omnium fuit malorum causa. Iugressi namque Iudæi regionem sibi à domino commoustratam populos quidem multos gladio sustulerunt, plures tamen reliquerūt, cum quibus domicilia, fœdera, matrimonia iunxerunt. Effluant iam Iudæorum animi rebus secundis, festinabant frui partis, & ocium magis & delicias, quam pugnam & labore capessere itudebant. Itaq; dum reliquias bellipersequi negligunt, & qui super erant hostes in amicitiam recipiunt, lucrisq; & uoluptatibus inhiant, an præbita his, quibus pepercerant, sibiq; iunxerant, qua eos subuerterent & inducerent sculptilibus sacrificare aliosq; diuinis honores mandare. Habes causam defectionis à domino, qui iam præmonuerat, & ostenderat, quid agere eos uellet, ne in eam inciderent. **THEO.** Accipio equidem causam hanc, sed suspicio adhuc magis Dei bonitatem, qui erga hunc populum magistri uiceungebatur. **MAR.** At suscipiebat idē iudicis spiritus ubi deliquerant, nā tradebat eos hostibus deripendos, uastandos, lacerandos, donec afflictū uerberibus rescipiscerent, & ad dominum salutis bonorumq; omnium conuergerent. **THEO.** At hoc etiam erat benignitatis, flagellare disciplinæ gratia. nam ne tum quidē

dum

dum hoc facit, à magistri discedit muuere. M A R. Sit hoc ita ut dicis. uides tamen, quam caute & solícite prouiderit Dens, ne consortia inirent Iudæi cum nationibus exteris, à quibus induci possent in falsorum Deorum uenerationem: neminem enim superesse uoluit eorum, qui coierent simulacra in terris, quas illis concedebat. huius mandati custodia summo Iudæorum malo neglecta fuit. eodem referunt plerique subtilem illam distinctionem ciborum, quibus Iudæi utuntur. Non enim lex diuina quoslibet, sed quosdam tantum approbat cibos, alios uocans mundos, alios immundos, hoc isti interpretantur inductum, ne Iudæi cum reliquarum gentium hominibus mensam habeant eandem, non quod contagio ulla sit in communi cibo, sed in colloquio. Nam ut Græco uersu testatum est, quo usus est etiam Apostolus Paulus, mores probos colloquia corrumpunt mala. Maritus ubi de uxore confidit, finit eam quocumque liberi uagari, nec sermones eius & gressus obseruat, habens ueluti pignus quoddam pudicitia egregiam erga se uoluntatem. At si suspectam habeat, interdicit ei colloquia externorum nec permittit cum alienis uiris nersari, quin etiam thalamo (si res ita ferat) includit. Similiter Deus quæ suspectam haberet Sinagogæ fidem netiur cum alienigenis habere commercium populumq; illum sibi non solum cibo, sed circuncisione, sabbato & cæremoniis aliis plurimis segregauit, ne corrumpetur, & ad idola dilaberetur, idq; eum non frustra timuisse gesta ostenderunt. Et de his quidem hæcenus. Videamus reliqua. Ventum est enim ad reges, nam quum Israeliticus populus premeretur bellis iudices etiam nactus esset improbos, poposcit regem, qui & sancte iudicaret, & prælia contra hostes fortiter obiret. Huic postulationi uix concessit Deus, quoniam non alium in populo illo regnare, quàm se uellet. Tandem id fieri, quod petebant, concessit. Quamobrem creati reges, horum primus Saul, deinde Dauid, post quem eius filius Salomon. Non alio tempore Iudæorum opes florentiores finitum undique compensis, & in potestatem redactis. Extructum tunc à Salomone magnificentissimum illud & ditissimum templum, cuius etiam ueteres gentium scriptores meminerunt. His regnantibus nullus penes uulgum Idololorum cultus, ipse autem Salomon iam se uex, quum uxores duxisset alienigenas, earumq; amore flagraret, coluit Deos, quibus illæ seruiebant, sanæq; constituit, quo scelere excitatus Deus prædixit fore, ut regnum eius in filio suc cessore scinderetur, quod & factum est. Mortuo namque Salomone, Roboam Salomonis, filiam Hierosolymæ regnantem duæ tantum tribus sequutæ sunt Iuda, et, Beniamini reliquæ decem tribus Hieroboam regem constituerunt, qui in Samaria regale solium collocauit, & ut regnum scissum est in partes duas, ita & appellatio regni sectionem suscepit. Horum enim duorum regum is, qui Hierosolymæ regnabat, rex Iuda, alter, qui Samariæ, rex Israel nuncupabatur: Hic iam cognoscetur, quod superius dictum est, adeo Dei cultum imminutum apud Hebræum populum quandoque fuisse, ut maior pars Deos alienos sequeretur, patriis legibus repudiatis Hieroboam namque quem decem tribus elegerant, neritus, ne si homines peterent Hierosolymam, quo secum legis præceptum ueniendum erat sapius sacrificiorum gratia, auerterentur ab eo tribus sermonibus illic incolentium, regnumq; stirpi Dauidis tanquam regio generi restitueretur, aureos uirtulos duos erexit, quibus & sana dicauit, & sacerdotes instituit, & à populo adorari iussit, & ipse primus sic fecit, & regem populus sequutus. Nec secius alter rex Iuda Roboam peccauit, nam & ipse quoque statuas fabricauit, & adorauit, & qui suberant eius ditioni eodem dilapsi, nam principum mores multitudine imitatur, ne diuersa agentis ostendat. Non uidentur scia principum approbati, nisi eadem similiter agantur. Subsequentibus temporibus, qui Hierosolymæ regnum obtinuerunt, duabusq; illis tribubus præfuerunt, partim pii, partim impii extiterent, non nulli eorum Deum ardentem coluerunt, plures peregrinis sequuti sunt Deos, quibus & simulacra constituebant, & uictimas immolabant, & lucos gentium ritu consecrabant, populus iisdem agitabat moribus nunc pius, nunc impius, prout reges natus fuerat in hac uel illa propensos: nam ad motum regis cuncta mouetur. De alteris uero regibus Samariæ, deq; decem reliquis tribubus, quibus illi imperitabant, licet nullo discrimine dicere omni tempore impietatem sequuros, nunquam enim ab idolo rum cultu recesserunt, & qui sequebatur in regno priore alsidue deterior. Quamobrem quum crescente peccato cresceret Dei quoque indignatio, & mediocribus antea, afflicti calamitatibus non respicerent, tandem extrema perpessi sunt: immisit namque

Deus in eos primum, qui Samariam incolebant, Assyrios, qui cuncta diripuerunt & uastarunt decem illas tribus de propriis abductas sedibus in Mediam & Persidem transtulerunt, aliis submissis nationibus, quæ Samariam tenerent. Nec multo post iidem Assyrii in Hierosolymam impetum fecerunt, quam quum longa obsidione capissent, incendere, & penitus eruerunt, populumq; omnem in seruitutem abactum in Babylonem duxerunt, paucis egentibus relictis, qui terram colerent, tributaq; persoluerent, nec templo illi nobilissimo pepercerunt, sed & illud diripuerunt & ad pauimentum usque depoſuerunt. Vixerunt Iudæi sub regibus usque ad Hierosolymæ templi; euerſionem quingentos fere annos: hoc omni tempore maior pars falſorum Deorum cultum induerat, pauci uerum Deum ſequébantur, & iſtorum paucorum numerus quandoque imminuebatur, quum plures ex eis ad Idola ſe conuerterent, fuit ſemper illo in populo multitudo quædam colentium Deum, ſed exiguam fuiſſe dico reliquæ multitudi-
 dini eiſdem populi comparatam: quid ſi omnibus hominibus, quos terræ ambitus includebat, comparentur, nõ ne iſti pauciſſimi quodammodo euaneſcēt, ac pene nulli reperiuntur? **THIO.** Dici aliter non poteſt. **MAR.** Ergo huc ſermo reuertitur; ut nou ſuperiori modo tempore, ſed hoc etiam omni, quo ſub regibus agebant, Iudæi pauciſſimi fuerint in toto humano genere Dei cultores. **THIO.** Non erat tamen in terris populus alius ubi Deus coleretur præter huic. **MAR.** Alius (ut ais) non uide-
 tur fuiſſe. **THIO.** At dure flagellauit hunc populum ſuum Deus, qui ſic illum exterminauit. **MAR.** Dicis de pœna, taces de culpa, dura flagella, ſed & dure quoque illi peccauerant, cetera delicta tendunt in hominum contumeliam, hoc Dei reſpicit iniuriam, ubi alius colitur Deus, quàm ipſe qui ſolus eſt talis. Nullum læſæ maiestatis crimine grauius crimen, ſi hoc in homine, quid ubi læditur Deus? An humana maiestas præſtantior diuina? aut quod ibi graue eſt, hic leue exiſtimabitur? Nec recte dicis, quòd exterminauit Deus populum ſuum: quem ſuum? aut quomodo iſte ſuns? dicere enim poteſt Indaico populo Deus, ſi ego non fui tibi Deus tuus, nec tu fuiſti mihi populus meus. Hæc quum ita eſſent, non tamen omnino deſtituit eos Deus, ſed quum adhuc in Babilone uerſarentur captiuumq; illic ducerent ocium, dedit Prophetas, qui ſpem præbuerunt, quòd aliquando reuerterentur, quòd non caruit euentus. Nam euolutis ſeptuaginta annis Cyrus Perſarum rex, qui Aſſyriorum imperium inuaſerat, primo regni ſui anno ſolut captiuitatem, quam ibi inuenerat, conſeſcit; ad propria rediit, nec non Hierosolymæ inſtaurationem: Vaſa inſuper templi reſeruiſit, ſed quum uicinarum gentium incurſu premerentur nolentium eorum opes renasci, intermiſſa eſt ædificatio usque ad ſecundum annum Darii, qui & captiuos reliquos remiſit, edictiq; mandauit conſtructionem, & ne quis impediret. Iudæorum tunc reſpublicam duces ex Dauidis genere & Pontifices, unà cum ſeptuaginta ſenioribus adminiſtrabant, idq; tenuit ad Herodem usque Aſcetonitam, quem Regem ſenatus Romani nolentibus inpoſuit, tenues tunc, Hebræorum opes, multisq; bellis uexatæ, tandem ſub tributo ceciderunt: nam Chriſtus iam tributarios inuenit, laſpi hoc tempore quandoque ad Idola, non tam ſponte, quàm quod edictis, minis, ui cogebantur: tentabant Syriæ Reges finitimos Iudæos in meliorem (ſic enim rebantur) eſſe fingere ſpeciem, & ad humaniorem cultum traducere, inductis illic Græciæ ritibus. **THIO.** Egregia proſecto humanitas, ſi contendeant eos à Deo abducere, & fallacibus diis tradere, uix equidem riſum tenco. **MAR.** Ut liber. Verum tamen mihi irridendi magnopere non uidentur, ſi cogitauerant iſtos à ſuis inſtitutis abducere, igno-
 rantes Deum hæc inſtituiſſe. Videntur enim pleraque eorum horrida, grauiā, & barbarica quodammodo: quid enim præclarum præſeſt circuncifio, ſabbathi cuſtodia, ciborum diſtinctio, crebra ieiunia? aſſidua corporum lauatio, quid ſeptimi anni deſidia circa agros & terrarum cultum? quid tabernaculorum dies? quid eſus agni Paſchalis. Feſtinatus cum panibus azimis lætucisq; agreſtibus, ſumptoq; in manibus baculo, & in pedibus calciamento, quid tot ſacrificia legitima amico in templo neceſſario obunda? non ne aſpera hæc & triſtia? cuncta apud Græcos uideas lætiora. inſtituerant illi in urbibus gymnafia, in quibus adoleſcentes ad palæſtram, & alias corporis exercitationes conueniebant, uiſtimas coronati ad tibiſicem numinibus ſuis immolabant, in quorum etiam honorem, ludos, ſpectacula, fabulas edebant, ingentemq; aliam pompam circunducebant, nec illud abſurdum, quod ſimulacris aureis uel argen-

reis adorantium oculos mulcebant. Festos namque Deorum immortalium dies concessis mortalibus arbitrabantur ad requiem animi, ad lætitiā, ad uoluptatē. Hos & tales ritus Syriæ Reges Iudæis tradere studebant, uetustis eorum abrogatis, quos nequitiam probabant. Erant ut par est in magna multitudine, qui consentirent facilius uite sequentes genus, alios penarum metus cogebat, plures quos diuinus commendat sermo, quid uis facere & pati malebant, quā paternas traditiones prodece. Itaque ea de causa & arma capiebant, & pugnabant, uictoriam sapiens de hoste referebant. Vbi autem uincebant & uenerant in potestatem, uerbaleraniarius, mortem sustinebant potius quā suā carnem, aut alium uetitum cibum gustarent, demum animaduersa totius gentis obstatina fide, moribus suis relictū sunt tributo imposto.

MARCI ANTONII NATTAE
ASTENSIS DE DEO
LIBER QUINTVS.

T H E O.

PERSPECTO qualia hæc sunt, quæ dicis. Verum si hæc absurde se habent, quæ à Iudæis fiebant, nnn Deum etiam absurdorum facinus auctorem? nam ab eo ista manarunt. **M A R.** Pleraque Dei iussa & facta sunt huiusmodi, ut si ad humanam expendatur rationem, nihil absurdius uideatur, si cui tamen datū sit, ut intelligat eorum causas, quæ supra omnem humanam sunt cogitationem, nihil præstantius iudicabit. Veluti (ut ad nostra ueniam, & notissimo agam exemplo) Crux Christi Iudæis scandalum, gentibus irrisio, nobis salus est & gloria. Si hæc, quæ Iudæi habuere in eorum ritibus & legibus hominis essent inuenta, stulta protinus & inepta putarem, nec deriderem unquam alterum, qui ista derideret. Nunc quoniam à Deo sunt, latere illic magnum aliquid et plane diuinum dicendum, tam et si stultitiz forinsecus præ se ferant imaginem. Veteres ad hanc similitudinem effingebant Silenos, de quibus nescio, an unquam audieris. **T H E O.** Quos Silenos mihi memoras? **M A R.** Erant Sileni imauiculæ quædam, quæ extrinsecus præferebant imaginem ridiculi alicuius hominis, uel Inti tibicinis, uel histrionis, uel potoris: si quis autem eas aperiret (nam aperiri poterant) conspicerat effigiem alicuius numinis admirabili maiestate fulgentem. His Silenis Alcibiades penes Platonem dicit Socratem fuisse persimilem: erant enim hominis illius dicta et facta ridicula, adeo ut scurræ speciē præferret, si quis tamen altius scrutaretur, omnia inueniret diuinissima esse, & ad maxima quæque & honestissima ferre. Si hæc, quæ apud Iudæos fiebant, abscondita uidentur & agrestia extrinsecus spectata, uerfata autem profundius inueniuntur signa esse magnorum sacramentorum, quæ Messias temporibus pandenda erant. An non illud saltem credis quicquid in lege ueteri dictū, scriptum, gestum fuit, id ad Messiam spectare, id est ad ea, quæ humana in carne gesturus erat Deus, salutis humanæ causa: nam si id non credis, longiori opus esset disputatione. **T H E O.** Credo equidem, ut non sit necesse te longius euagari. Video namque Iudæos hos recentiores, qui in reliquis aduersantur nobis, hoc ipsum maxime profiteri. **M A R.** Postquam id habes, sume per te ipsum reliqua, ut intelligas bene actum fuisse cum illo populo, qui tam magnarum rerum significatio fuit tradita: immo in eorum infixæ ritibus. Vides in conuædiis argumentum proponi fabulæ, quo deinceps, quæ in ipsa fabula agenda sunt à comædis, facilius spectatores intelligant. Mihi eodem exemplo uidetur lex uetus argumentum esse eorum, quæ postea Messias gesfit, sed argumentum, quod non uerbis tantum, sed uariis figuris imaginibusque sit depictum. Nondum erat tempestiuum res geri, & extare. Interim placuit huic populo rerum signa dari, ut eo modo honoraretur, & particeps quoquo modo tantorum fieret mysteriorum, & facilius in uenturum crederent Messiam, de quo salus cunctarum gentium penderet. Dignitati pariter & magnificentiz id Messias datum, ut ipsius aduentus gesta, uictoria, triumphus, non solum Prophetarum ore prædicerentur, sed humanorum quoque actuum effigie prænotarentur. **T H E O.** Audio te quidem libenter dum hæc dicis. Verum tamen miror quomodo nos, qui Messiam sequimur, istis Iudaicis ritibus non utimur, si quidem ipsi Messias, seu eius gestis fuerant consecrati: ipse certe Messias uenisse se dicit, non ut legem solueret, sed impleret, quales enim facis hos ritus probos an improbos? Si probi, erat in eis manendum: sin improbi, ne priori quidem populo dandi. **M A R.** O quid agis Theophile? quantam quæstionis molem commouisti? quæ argumentatus es subtiliter? quam potenter? Spero tamen fore nobis, unde diluamus obiecta, si niodo, qui hæc machinatus est iuuerit Dens. Illum enim horum facinus auctorem, sed si soluendæ quæstionis huius gratia aliquid de leuiorum artium studiis hinc intulero, num inepte fecero? **T H E O.** Minime, immo et licere id puto, nonnunquam decere, & antea à nobis hoc in sermone factum, & iam diu à præstantissimis uiris usurpatum. **M A R.** Non es (ut opinor) poeticarum fabularum ignarus. **T H E O.** Non, quin immo diligenter talia euolui. **M A R.** Nosti igitur Proteusilaum et Laodamiam si poeti-

ca tenes. THEO. Noui equidem, et plura de his dicuntur. MAR. Illud satis est te uic meminisſe, quod Laodomia, Proteſilaio coniuge ad Troiam profecto, ſinxit effigiem eius è cera, de qua ipſa ad illum ſcribens ſic penes Quidium loquitur.

Dum tamen arma geris diuerſo miles in orbe,

Quæ reſerat uultus eſt mihi cera tuos.

Illi blanditias, illi tibi debita uerba

Dicimus, amplexus accipit illa meos.

Crede mihi plus eſt, quàm quod uideatur imago.

Adde ſonum ceræ, Proteſilaus erit.

Hanc ſpecto, teneoq; ſin pro coniuge uero,

Et tanquam poſſit uerba reſerre queror.

Hæc quæ faciebat mulier iſta uimio uiri deſiderio erga imaginem illam ceream, & ſi for taſſe non probe, non tamen improbe facta crediderim: non enim quod probum non eſt, continuo improbum ſit, quia poteſt eſſe tertium quiddam, quod neutrius ſit particeps. THEO. Sic eſt. MAR. Non igitur improbe hæc faciebat, quod ſignum uiri ceræ pro nero coniuge (ut ipſa dixit) ſpectaret, teneret, amplecteretur. THEO. Ut laudari nequeat ſic faciens, certe uituperari non ineretur. MAR. Faciebat autem illa, quoniam uiraberat. Quid ſi domum reueniſſet Proteſilaus incolumis, et Laodomia reſecto uiro præſente ſiguum adhuc illud ceræ ſequeretur, ſouens oculis amplexu, ſinu? THEO. Quod monſtrum mulieris mihi narras? nunquani hoc illa feciſſet, aut ſtultis ſima feminæ omnium fuiſſet. MAR. Facturam omnino non fuiſſe dicendum, ſi Proteſilaus domum reuertiffet, nam prius in eadẽ epistoſa dixerat.

Quando ego te reducem cupidus amplexa lacertis

Languida læticia ſoluat ab ipſa mea?

Quando erit, ut lecto mecum bene uinctus in uno

Militiæ reſeras ſplendida facta tuæ?

Quæ mihi dum reſeres, quamuis audire iuuabit,

Multa tamen rapies oſcula, multa dabis.

Hæc ſane indicant, quod cum ipſo uiro reduce congregi et colloqui uoluiffet. THEO. Ita ne argumentis hæc in re eſt opus, quaſi ignoretur, quid mulier amans ſpectet? MAR. Sequuta eſſet ergo Laodomia uirum ſuum, et ei aſſidue inhæſiſſet. THEO. Ni fatua eſſet. MAR. Sed quid fiet illi ceræ ſigno quod antea dilexerat, cui blanditias dixerat, quod ſinu fouerat? THEO. Deſerat, abiciat, ne ſpectare quidem ſuſtineat, quippe præſente uiro. Sed quorſum hæc? MAR. Quia dixi antea Iudaicos illos ritus ſigna fuiſſe rerum futurarum. THEO. Quid tum? MAR. Sequitur ubi res ueræ apparuerunt, ſignis amplius opus non fuiſſe, ideo merito à nobis deſerta: iam enim tenemus id propter quod ſigna inſtituta fuerant. Ipſe Deus in lege uereri teſtatur ſe deſiſſe populo illi leges non bonas: non dixit malas, ſed non bonas, quia umbra erant illa omnia eorum, quæ per Meſſiam importaunda erant. quis autem ad umbratis utatur, ubi ueris uti poteſt? ſic de Laodomia modo dicebamus, quæ imaginem illam ceream, quam prius caram habuerat, proieciſſet, ubi ueri coniugis copia facta fuiſſet, quod etiam militum Romanorũ exemplo confirmari poteſt: hi nanque olim in caſtris Imperatoris imaginem uenerabantur abſente ſcilicet Imperatore, nam ubi is aderat nihil tale faciebant, ſed ipſum uenerabantur præſentem, cuiusq; conſpectu, & colloquio fruebantur, nec tali in re quid aliud dici poſſit uideo, nemo enim fictis delectatur (niſi ingenio forſitan capiatur artiſicij) ubi uera ſunt præ manibus, nec Meſſias ſoluit ueterem legem ut ipſe dixit, ſed impleuit, quoniam umbratiles illas ueteris legis ſignificationes ipſe ad uerum opus deduxit. Vbi ſacrificia antiqua? euanuerunt poſtquam uera hoſtia immolatus eſt Chriſtus. Vbi templum Salomonis? cecidit poſtquam Meſſias eccleſiam ſibi ædificauit è uiuis lapidibus. Vbi pontificatus leuiticæ tribus? ceſſit pontificatui ueri ſacerdotis, ſicut umbra cedit ſoli. Vbi urbium & agrorum poſſeſſio, terræ fertilitas, imperia, populorum, hoſtium ſpolia, uictoriæ, diuitiæ, opes, quæ lex uetus ſui cultoribus pollicebatur? nuſquam apparent: ipſi enim Iudæi, qui ueterem adhuc ſeruauit legem, à propriis auuſi ſedibus ſumma cum paupertate oberrant. Chriſtus ſuis fidelibus cæleſtia & æterna largitur præmia, quæ temporalibus illis, et terrenis denotabantur. Impleuit ergo Chriſtus ueterem legem ſublatis rudibus illis ſormulis, et ſubſtitutis melioribus, quæ lex illa uetus figurabat. Nam prædictum quoque fuerat fore,

ut le-

ut legem ueterem nona excluderet, quia hæc exhiberet, quod illa per notas pollicebatur, quod quum factum fuisset, ipse euanesceret notæ, nec usu retinerentur, atque ita lex uetus soluitur; quoniam exteriora omnia, quæ iusserat abolentur, retento tamen eo, quod illa significabant: Rursus dici è contrario potest, quod non soluitur: quandoquidem uis eius interna nouæ legis uisceribus inclusa est: Illud quoque acutius proferri potest, quod lex uetus dum soluitur impletur, quoniam & ipsa se quandoque soluendam prædixerat. Habes causam, cur ueteres illi iudæorum ritus relictæ fuerint, quia umbra fuerant futurorum & signa, non res, ideo & si non erant probi, at certe non improbi & amplectendi tunc fuerant, non nunc ubi res uera constiterunt. Simul & illud intelligis, quomodo lex uetus soluta fuerit, & rursus non soluta. **THEO.** Intelligo secundum sententiam Apostoli litteram legis solutam, non spiritum. **MAR.** Hoc est uel tale aliquid quod ego tento dicere. Sed unde et quomodo id contingerit, exponendum uidetur: Considerat humanum genus lapsu primi parentis ita, ut à regno celesti exularet. Opus erat aliquo, qui iram Dei solueret. Lex autem uetus erat huiusmodi, ut non posset sacramentis illis terrenis, atque aliis suis sanctionibus reconciliare hominem Deo, nec iustum efficere, nec cælo reddere, nec sane eius rei gratia fuerat condita. Hæc quum non posset, neque per se ipsam, neque ex conditoris uoluntate, quid ei fuit proposti? id scilicet, ut suis litteris, suisque iusionibus indicaret Christum, qui quod ipsa non poterat, facere uellet & posset, atque ita ad eum cunctos mortales tanquam ad ueram uitam, uerumque lumen trans mittebat. Vbi autem is sui copiam fecit & expleuit omnia, quæ fuerant indicata, ipsa de medio ueluti indicio iam finito recessit: nec enim aliud quod faceret habebat. Quæ quum ita sint damna non desino Iudæos recentiores qui amplectuntur hos ritus tanquam res, quod non faciebant maiores eorum, qui ante Christi ortum fuerunt. Illi enim signa esse rerum intelligebant, quas Messias gesturus esset, ideo celsatura ueluti ad tempus data prædicabant, & quia signa erant non quarum liber rerum, sed sacrarum, & à Deo gerendarum, ideo magis occumbere, quam illa deferere uoluerunt: quod ni ita esset, quam stultum fuisset subire quenquam sponte cruciatum & præseutem mortem, quod uollet suum, aut leporem comedere, aut anguillam, aut aliud è mari non squamosum pecus. Quamobrem non minus inepte faciunt nunc Iudæi, quam si Laodamia amplecteretur signum illud cereum præsentem. Nescio an etiam similes sint eorum, quos fingit Plato subteraneo in specu umbras tantum prætereuntium rerum ad ignis lumen speculari. Si quis deinceps illorum quempiam è specu illo tenebroso pertrahat supernum ad lumen, uel in ipsius solis conspectum, admoneatque: nugæ esse illas, quas uidebat, & hortetur, ut res ueras uideat, recensabit ille, quia insolitam lucem ferre non posuit, & dicit se nihil uidere, & postulabit se ad specum remitti, beatos clamitans illic positos, qui uisione illa fruuntur, pari exemplo fac esse Iudæos, qui unibris illis assueti ueritatem rerum in ipsa luce nequeunt contemplari, & demonstrantibus ipsam lucem, atque ad eam pertrahere conantibus irascuntur, et ad suas tenebras clamitant se remitti. Reliqui è gentibus populi quicquidlibet non assueuerant, facile umbras eas reiecerunt intelligentes, quum nihil in eis solidum, magnumque inesset. Sed considerandum quoque aliud de quo antea dictum fuit Deum asperos illos & tetricos induxisset ut populum illum à reliquis gentibus segregaret, ne earum consortio inficeretur. Erat enim populus duræ cervicis non facile credens aut cedens Deo, labilis ad alienorum deorum cultum, quamobrem ferandus duris legibus et arcte contentendus habendus. Vbi autem Christus in lege promissus affuit omnia ad facilitatem mansuetudinemque redacta: nec placuit gentibus ad Christum uenientibus tam graue legis iugum imponi. Satis uisum est, si ab immolatis abstinere, & in fide permanere: deponere eos præputia & suillam carnem derelinquere uoluerunt: Non enim ex operibus legis, sed ex Christi gratia salutem sibi affore credebant: nec Christianis tunc opus erat tam ualidis legum habenis propter Dei spiritum, qui nobiliore afflatu mortalitatis pectora urgebat: non enim fe tam late in Iudæos ante diffuderat, sicut Christi postea contigit munere. Quid porro atinet unum populum circumcisione, ciborum delectu, sabbatorum custodia & aliis huiusmodi ritibus Deo segregare, quum iam Deus omnes populos ad fidem & religionem nocet, iannamque celestis regni cunctis credentibus undecunque sint, aperiat? Non iam ille unam prouinciam, ut peculiarem, sed totum sibi orbem uendicat. Quamobrem nunc circumcisio & aliæ Iudaicæ ceremoniæ merito irridentur.

Nec

Nec male Ioannes Chrysostomus, qui interpretans illud Apostoli ad Ephesios, quod asserit Christi fideles spiritu sancto obsignatos, ait Israelitas olim corporea circuncisionis nota fuisse obsignatos, quemadmodum obsignari pecudes solent, & si qua sunt alia ratione carentia. Et hæc quidem mihi videntur, sed, tu forsitan is non acquiescis. THEO. Quin acquiesco, & rectissime dici iudico. Nunc reliquum orationis tuæ cursum expecto, queni moræ multæ detinuerunt, non tamen inutiles, nec penitus extraneæ, digredimur sæpius à proposita quæstione, non tamen à Deo, de quo unò inquiritur, contemplamur assidue magnifica eius opera, & nunc intellectum est diuersis remediis ad mortalium curam uti Deum, nec eadem semper agere, nisi quis dicat eadem, quia semper ea agit, quæ personis temporibusq; congruunt, aliàs nanque leges Iudaico, aliàs Christiano populo dedit, idem semper procurans, hominum scilicet salutem. MAR. Frustra igitur obiciant nobis Iudæi, quod Deum facimus mutabilem: non enim mutatur, qui idem semper respicit, licet ad id nunc uno, mox alio tendat itinere. Quod si animaduertere uoluerint, inuenient ante Mesiæ aduentum legem diuinam sæpius mutatam. Adæ in pœnam peccati dictum fuit à domino, quod in sudore uultus uesceretur pane suo, & herbas terræ comederet. Itaque ante diluuium legebant homines è terra sponte nascentia, iisq; uesciebantur: animalibus abstinebant. Post diluuium uero concessus animalium esus. omne (inquit ad Noë Deus) quod mouetur & uiuit, erit nobis in cibum cunctaq; animalia quasi olera uirentia comederis. Nec tunc facta est distinctio mundorum & immundorum animalium, quæ sub Mose postmodum inducta fuit. Vides in quot & quantis lex diuina fuerit commutata, ita posterioribus temporibus efflagitantibus. Insuper ab initio orbis licebat fratribus forores patrio neptem ducere, quod postmodum interdictum fuit: Mutat Deus instituta sua immutabili illa uoluntate, qua suis quæque locis & temporibus congruentia disposuit. THEO. Hæc mihi tecum conueniunt, quæ adeo perspicua sunt, ut ne Iudæus quidem ipse, cui sana modo sit mens, sit negaturus. Quamobrem perge ad reliqua, si quæ habes: te enim nondum ad finem propositæ quæstionis peruenisse arbitramur. MAR. Pauca adhuc quædam restant, quantum perspicere datur: propositum nanque fuerat, ut uideremus, quàm pauci semper extiterint, qui uere Deum intellexerint, sequuti fuerint, amauerint: & hanc paucitatem non modo in uniuerso humano genere, sed in ipso quoque Hebræo populo inuenimus, quum bona Hebræorum pars à uero Dei cultu descuiisset, idolisq; supplicaret, reliquæ duæ tribus, quæ in fidem permanserant, sæpius idem fecerint donec captæ abductæq; Babilonem impietatis suæ pœnas graui seruitio penderunt. Postquam uero redierunt Hierosolymam, templumq; instaurarunt, eodem morbo frequenter laborarunt, externa etiam ui quandoque accedente, atque productus est hic sermo ad Herodem usque Aſcalonitam, qui primus alienigena sceptrum in Iudæos sumpsit decreto seuatus, triumuiris Romæ dominantibus. Deuicerat non multo ante Pompeius Iudæos leui certamine stipendiariosq; reddiderat, nec prohibiti à patriis legibus quin seruari eas non in Iudæa tantum, sed in suis sociorumq; urbibus Romanus populus concedebat, nec tamen in pretio fuere, quia parum ualidi armis & ad communem uictum inutiles: hoc quum ex multis aliis tum ex hoc intelligi potest, quod quum Iudæi Ephesus incolentes legerentur à tribunis in milites, Iudæis conquerentibus, quod non possent ciues sui militare, quia nec armâ illis ferre, nec iter facere liceret diebus sabbathorum, nec alimentorum secundum patrias leges copiam habere possent, P. Dolabella consul, ad quem adierunt, dixit se illis remittere militiam, scripsitq; Ephesus, & reliquis ciuitatibus, ne impedirent Iudæos solennia eorum seruare, & pecuniam pro sacrificiis sicut consueuerant cogere. Extant et aliorum Romanorum Imperatorum decreta, quibus Iudæis per Asiam constitutis militia munus dimittebant, & sabbatha, aliasq; solennitates celebrare permittebant. Et de Iudæis hætenus. Illud porro intelligendum plures quoque fuisse ante legem Iudæis à Mose datam, immo ante auditum Iudæorum nomen, et post etiam, qui uerum Deum cognouerunt & coluerunt, nec minus fuisse Deo gratos quàm Iudæos, tamen non circuncisionem, nec sabbatha, nec alia legitima Iudaica custodirent, legem tamen naturæ in tabulis humani cordis scriptam custodientes, qualis fuit Melchisedech, et qui cum eo erant, Iob, Niniuitæ, & temporibus nouæ legis Cornelius, sed rari hi, ius illud naturale, quod de unius Dei cultu, & uirtutis custodia, & de iniuria nemini inferenda admonet penes paucos tantum homines & populos ualuit: apud reliquos prænis humani

animi cupiditatibus, et uana uulgi existimatione, & mala consuetudine deprauatum uidebatur. Per idem tempus quo Iudæi sub principibus populi & Pontificibus agebant emicuerunt in Græcia Philosophi, qui licet falso sapientie nomine, non exigua tamen aut contemptæ auctoritatis fuerunt. Ex quorum prerogatiua falsa pro ueris recepta sunt, ut uniuersos pene homines mendacibus contra religionem opinionibus repleuerint, quæ uerisimilium argumentorum copia & dulci atque composito fluere sentientes, idque per diu mansit, donec diuina auctoritas, & de cælo demissa ueritas uerisimilitudines illas surreptitias cõpata, mendacia superauit. Sed multo ante Philosophos, id est antequam Troia excideretur, et tempore quo iudices Hebræis præerant, extiterunt in eadem Græcia tres Theologi Poetæ sic appellati, quod Deos carminibus suis celebrarent. Orpheus, Linus Musæus, quorum etiam Virgilius meminit, hi magno habiti in honore temporibus illis ob sapientiam, adeo ut filius Orpheum dicantur sequi solitæ canentem, non tamen ipsi ueram Dei cognitionem dederint: nam etsi de summo Deo quædam protulerint, non omnino spernenda, ueluti illud quod Iuppiter (ita enim uocabant summum Deum) principium est, & medium, et extremum rerum omnium: attamen et ipsi homines olim mortuos, in Deorum numerorum retulerunt & ueluti largitores bonorum coluerunt, & ceteris colendos tradiderunt. Non enim propter bene dicta quædam, religione uera præditos dicendum est, si in ceteris impii, & superstitiosi extiterunt. Fieri uanque non potuit, quia Dei potestas, maiestas, sublimitas, quæ de creatis rebus ostendit, cõmoueret multos non poterant de eo tacere homines, hi preferunt, qui instinctu quodam, & quasi afflatu furoris uersus fudebant: Aratus Poeta (huic enim nomini, quo usus est Apostolus hac in re teste, dum apud Athenienses in Martis curia uerba faceret) Hic igitur multis post sæculis de Ioue loquens hoc est de summo Deo. Ipse est, inquit, in quo uiuimus, mouemur, sumus, ipse à quo genus humanum: ipse quo uno implentur omnia. Hunc sequutus Virgilius, qui nunquam fœnis fuit ad imitandum illud protulit.

Iouis omnia plena.

Et eadem imitatione Lucanus:

Iuppiter est quodcumque uides, quocumque moueris. Hic est etiam ille Iuppiter.

Qui terram inertem, qui mare temperat

Ventosum, & urbes, regnaque tristia

Diuosque mortalesque, turmas

Imperio regit unus æquo.

Vt est apud Lyricum poetam, qui eundem alibi facit cuncta supercilio mouentem. Illud etiam, quod ab Apollodoro dictum est, Deum non esse personarum acceptatorem scite expressum fuit in illo Virgiliano carmine,

Rex Iuppiter omnibus idem.

Quæ omnia summo rite aptantur Deo, de quo sub Iouis nomine sentiebant. Hæc etsi recte posita, non liberant tamen eos ab impietate suscipiuntur nihilominus, quia à Deo sunt, à quo uera omnia fluxerunt. Sequuti sunt hos Theologos Poetas septem illi sapientes, qui, Tarquinio Prisco apud Romanos regnante, & Iudæis in Babylonem translatis, floruerunt. Isti sapientes dicti ob morum grauitatem & uitæ continentiam, quæ ceteros ante ibant: nulla iugentii monumenta ediderunt, sententias tantum quasdam breuiter dictas mortalium uitæ utilissimas reliquerunt, quale illud est. Nosce te ipsum, quod Chiloni Lacedæmonio ascribitur, & nihil uim, quod Pittacus dixisse fertur Mityleneus. Amplius his Solon, qui Atheniensibus ciuibus suis leges conscripsit, & Thales Milesius, qui quum esset Physicus libros pro dogmatibus suis composuit. Isdem fere temporibus emerunt Physici, id est naturæ uentilatores, Anaximander, Anaximeus, Anaxagoras, Xenophanes. horum unus Thales quoque fuit, qui inter sapientes etiam numerabatur. Is primus de talibus rebus quæsiuit, & ab eo Ionica philosophia, quæ postea effloruit, fertur ortum duxisse. Aquam posuit rerum omnium initium Homerum forsitan sequutus, qui Oceanum omnis generationis parentem uocauit, Anaximandri opinio fuit principium rerum esse infinitum quiddam, ex quo innumerabiles orirentur mundi, & rursus occiderent, eaque uicissitudo in omni æternitate seruaretur. Post hunc Anaximenes retulit rerum omnium generationem, & dissolutionem in aerem, eundemque statuit immensum, & infinitum, & assidue mobile. Inde Anaxagoras exortus est Clazomenius (superiores enim fuerant à Mileto.) Hic primus omnium Physicorum cepit de Deo uere aliquid opinari. Omnes, qui ante eum fuerunt natura

tura

turæ inspectores, generationis principium ad corporeum aliquid trahebant, ex quo magna apud multitudinem flagrauerunt infamia, quasi nullos crederent esse Deos, & iu eam quoque naturam rerum speculatores coniecerunt. Ipse initio libri sic exorsus est, simul omnia erant, mens ea distinxit & orauit. Hinc uulgo mens appellari ipse coepit ob rei nouitatem, quod contra superiorum sententiam menti detulerit principatum, quam puram & sinceram, & ab omni corporis concretionē uacuum statuebat. ΤΗΞΟ. Vicit ipse ceteros: Illi enim tendentes in corpora astruebant, ex quo facta esset moles hæc corporea, quam mundi nomine nuncupamus, sed à quo facta esset prætermiserunt. ΜΑΡ. Scire loqueris tu, sed non isti, quos merito arguis. Illa enim de quibus loquebantur respiciebant materiam, non artificem: non est autem in præiacentem materiam, ut opus conficiatur, sed in artifice, qui commouet materiam & ex ea opus informat: non enim si sine materia opus effici non potest, ideo operis effectio ascribenda est materię, sed artifice, qui id efficit, uelut argentum craterem non construxit argentum, sed ex argento faber. Illi autem naturæ indagatores de materia sermonem fecerunt, & ab ea artificem remouerunt: sempiternam enim materiam iam informatam ponebant Auaxagoras materię rudi, & incompositæ præfecit artificem, qui eam fingeret & componeret, in quo etsi deliquit dum materiam facit æternam, minus tamen quàm superiores deliquit. Hic uide quantum sit malum sibi ipsi & ingenio suo confidere: nam quum omnium nationum et gentium sensibus infixum sit natura dum ce nullo docente esse summam quandam potestatem, quæ rerum hunc statum, quem uidemus, induxerit, quæ moneat, temperet, gubernet, quum deinde ipse mundus se factum fuisse & compositum à supremo quodam artifice proclamet, tum ex ordine partium & mirifico inter se earum consensu, tum ex magno, quod hinc profluit emolumento, isti uiri doctrina & ingenio præstantes nihil tale esse crediderunt, sed hæc omnia ex æterno suo fit constituisse uoluerunt, nullo conditore, nullo domino, nullo rectore moderante, ex quo magnam sibi ipsis sectatoribusq; suis infamiam (ut dixi) contraxerunt: nam uulgo naturalia inquirentes impios, & sine ullo diuino numine arbitrabatur. Hinc Socrates, & si talia non sentiret, tamen ob communem infamiam interfectus. Aristoteles de impietate delatus sententias iudicium metuens Athenis profugit. Illud nero eorum stultissimum, quod infinitum aliquod corpus esse uoluerunt, quod fieri nequit, quoniam corpus omne trina dimensione constare notissimum, quod si infinitum esset, nullam caperet dimensionem, deinde quum nullum corpus careat motu: nam uel sursum, uel deorsum, uel in orbem fertur, si aliquid esset infinitum, quomodo moueretur? nam omnia occuparet loca, & nulla esset ratio mouendi se magis huc, quàm illuc quandoquidem infinitum nullas habeat partes, quas dicere possis primas, medias, ultimas, inferiores, superiores: nonne insuper infinitum molis suæ immensitate reliqua corpora obrueret, nec eminere pateretur? quæ postremo natura alia infinitum hoc continere, regere, administrare ualeret? Absurde igitur infinitatem corporibus dederunt. Nos autem infinitum statuimus Deum non corporis mole, quæ nulla in illo est, sed naturæ suæ robore & bouitate: nihil enim horum ullis clauditur finibus, ideo nihil eo ualidius, nihil melius. Eodem in errore uersatus est Archelaus Atheniensis, qui principium rerum posuit infinitum aerem, cuius densitatem terram, raritatem aquam uocabat. Atque hi quidem omnes gradatim in disciplinam naturalium rerum Thaleti succedere. Sed ecce in manibus ingens multitudo Philosophorum, quæ diutissime & multis sæculis permansit donec Christi crescent religio & late in hominum animis regnans eorum gloriam nomenq; extinxit, hi plura in genera diuisi, quorum unumquodque propriam sequebatur disciplinam: incumberebant autem in id omnes studio, ut sua defenderent dogmata, aduersariorum euerterent, hinc certamen inter eos acerrimum pauci in Dei inuestigatione uerum aliquid uiderunt. Horum omnium sententias annumerare molestissimum, dicam tamen de his summam quædam, ne rem penitus infectam relinquam. ΤΗΞΟ. Sic faciendum censeo. Ego enim noui, quod hi quoque multa stolidissime hæc in re dixerunt. ΜΑΡ. Visne igitur de Philosophorum dicturi opinionibus à Pythagora capiamus exordium, qui primus id nomen inuenit, & à quo altera Philosophia, quæ Italica nuncupata est, initium sumpsit. Huius in more, ut omnia sua celaret, nec ad alienos manare pateretur. Si qua autem enuntiabat, ex figuris quibusdam imaginibusq; uelabat. Itaque in principis posuit tria, infinitum, unum, & duo, his ambagibus significasse uidetur Deum, formam, & ma-

teriam: nam Deo congruit infinitas, formæ unitas, materiæ dualitas, id est alteratio, quæ sententia Platonis quoque fuit: nam in diuinis Platonem Pythagoræ decreta tenuisse constat, de huius sententia dicam, quum de Platone diceretur. Verque horum recte in eo, quod & causam proposuerunt unam, quæ essiceret, & alteram ex qua effici potuit. Heraclitus & Hippasius Metaponticus sequutus est, ut principium ignem, Zephonhanes Colophonius aquam & terram, Hippo Reginus ignem & aquam, Empedocles quatuor elementa: Hi si mundum ex his corporibus constare uoluerunt, tolerabiles sunt, nec disputo nunc, quorum uerior sit sententia. Sin ipsa corpora pro Deo habuerunt, nihil insipientius dici, aut fingi potest. Nam si Deus esset corpus non excelleret nobilitate, quoniam mens omni corpore nobilior, nec principium esset motionû, quum corpus non inoueat, nisi ab alio impellatur. Præterea compositum esset quiddam ex materia & forma, posterior igitur esset materia ex qua genitus esset, & componente minor unde formam suscepisset, sed Deo nihil est prius, nihil etiam maius, sequitur ergo ut nou sit corpus. Adde quod omne corpus, uariabile, mutabile, diuisibile corruptioni mortique obnoxium, at hæc non cadunt in Deum, igitur ne illud quidem ut è corpore constet. Verge adhuc. Si Deus esset corpus, nullum est corpus, cui humana cogitatione non adici aliquid & affingi possit, atque ita infra humanam cogitationem esset is, qui ingenia omnia facile exuperat & uincit. Eadem fere dici possunt, si ponimus corpora illa esse animata, ideo pro Deo habenda, nam & hoc modo compositus esset Deus, ex anima & corpore, & quicquid compositum est, non potest principium esse motus, & fragile est, & dissipabile, & componente posterius fuerit tempore & dignitate, quæ omnia à Deo absunt longissime forsitan ineptus uidear dum ostendere conor non esse corpus Deum, quasi id satis pateat. Veruntamen nihil obuii dixisse, ut id magis etiam pateret. De Epicuro libenter tacuissim, nisi quod eius secta, dum Philosophorum uigeret nomen, multitudine abundauit: Plures enim Epicurei, quam ex quolibet alio genere Philosophorum, seu quod homines alicerentur uolu prætati: quam ille ut finem bonorum constituit, siue quod perfacilis esset eius doctrina ad discendum, ideo concursus fiebant. Hic non est ausus uerbis Deos tollere, metuens forsitan Areopagum, re tamen ipsa omnem sustulit pietatem, quum nec ira locum apud Deos esse diceret, nec gratia, quum asseueraret beatam illam incorruptamque naturam nec habere quicquam ipsam negotii, nec alteri facessere: atque ita homines religionis uinculis absoluit, quæ enim ueneratio deberi potest diis nihil humanum genus curantibus? An non optima est & præstantissima Deorum natura? fatetur. Cur igitur tollit id quod maxime proprium est optimæ præstantissimæque naturæ, beneficiorum scilicet largitatem? Idem humana forma præditos esse dixit Deos, quod sane absurdissimum est. Cur enim homines ceteris rebus inferiores forma diis pares sumus? deinde si eadem forma quum dii priores sint hominibus, diuinam in hominibus formam non in diis humanam dicendum fuit? Quod si exquiratur similitudo aliqua, per quam iungantur homines Deo, similes inuenientur mentis non corporis effigie: mens enim nobis communis cum diis, corpus cum beluis. Illud sane peregregium quod Deos facit leues, perspicuos, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis habentes, cogitatione tantum perceptibiles non sensu, quæ dum loquuntur, ostendit optimo eos non esse habitu, siquidem tenuitas ipsos maciesque corrumpit. Et de uigis quidem satis. **Т Н Е О.** Vere iugæ hæc fuerunt, & tam manifeste, ut mirer aliquando homines doctos aduersus eas pugnauisse, ac non risu eiecisse. **М А Р.** Non magnum id tibi fuisset, si temporibus illis natus esses, quibus Epicureorum nomen in uulgus pollebat. Allexerat ad se homines primum Epicurus uoluptatis illecebris, hanc enim ille ut præcipuum bonum proponebat. Accessit deinceps cum hac altera sententia, qua humanos animos religionis nodis exoluebat. Audiebatur hæc pronis auribus & plures sequebantur. Vides quantis laudibus Lucretius poeta Epicurum suum efferat, ut solum templo dignum putet, quod humanos animos humiles, & ad humum depresso diuum formidine, ipse arrexerit, & molestia illa liberaret.

Omnis enim per se diuum natura necesse est.

Immortali æuo summa cum pace fruatur.

Semota à uostris rebus seiuinctaq; longe

Iam priuata dolore omni, priuata periculis,

Ipsa suis pollens opibus, nil indiga nostri

Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

An nou hæc quandoque legisti? TU SU O. Legi equidem. MA RUS. Affectabant plures licentiam libere uiuendi, & ea uere diei eupiebant. Itaque non potuerunt uiri eruditi sectatorum multitudinem contemnere, & ut ad saniora deducere necesse ipsis fuit aduersus ea insurgere, & aliquid dicere, quamuis perspicue falsa essent: Eo enim ratio deduxit. Epicurus, ut non posset explicare isti dii nihil agentes, nihil curantes quid essent, & unde, & qua figura, nisi confugeret ad atomos rem uanam et eommentitiam, quorum Faber Democritus, & aute cum Leucippus, qui huius stultitiz idoneum successorem Epicurum habuerunt: nam reliquorum Philosophorum nemo unquam atomis principium rerum ascripsit. Hæc ego nunc percurro, & si uanitas uideatur, ut intelligatur, quam pauci fuerint in philosophorum grege, qui Denm, quemadmodum cognoscendus fuerat eogouerint, quamuis hinc uni rei potissimum studerint. nec admiror tamen: non enim studiis & cogitationibus nostris tanta res perspiei potest, sed sicut Solem nemo uidet sine Solis lumine, ita, nec Deum sine Dei lumine: Deus autem humiles, & depressas sequitur mentes, easque iubare admirabili est suo illustrat, effugit autem humana sapientia tumentes, nec ab his apprehendi se permittit, nec ipsi uiribus suis eo quænant peruenire: alta enim sapientibus altior ipse qui inquiritur. Fuit Epicurus omnino rudis omnium bonarum artium, omnium honestarum disciplinarum, nam præter physica quædam, quæ à Democrito sumpsit, nihil didicerat. Non ille poetas, non oratores, non historicos nouerat, nec ut alii in Dialecticis, musicis, mensuris, numeris astris conterrere se ipsum uoluit, quoniam hæc disciplinz nihil facerent ad iucundius uiuendum. Itaque nec ipse eas sumpsit, nec discipulis ut sumerent concessit, quin etiam disputat non egere notitia litterarum, qui Philosophus esse uelit, ex quo factum est, ut maximam imperitorum multitudinem collegerit. Demus igitur Epicurum ob ruditatem Deos illos umbraticos iuduxisse, quibus etiam inter mundorum spatia inessum ambulationemque concessit. Eadem quoque de causa aromos, inane, imagines, infinitates locorum, innumerabilesque; mundorum, eorumque; ortus, & obitus uane cogitasse: Quid de ceteris dicemus, qui pluribus instructi disciplinis ad philosophandum accesserunt? num eos Deum perfecte cognouisse? Si in hac Dei inquisitione ingenium, ratio, meditatio, eruditio, magnarum artium peritia, atque ratio omnia, potest, quos reperies Stoicis alios præstantiores? qui prompiores in disputando? acutiores in inueniendo? neruosiore in probando? in dialectica excitatiores, quæ iudex esse dicitur uerorum & falsorum? attamen dum Dei explorant naturam, quid tanta eognitione rerum, tanta peritia dignum attulerunt? Illi enim quum mundum ipsum, quum eius membra celum, terras, maria, quumque; horum insignia solem, lunam, stellas uidissent, quum temporum maturitates, mutationes, uicissitudines; animantium ortum, uitam, successiorem cognouissent, existimauerunt, ex his præclaris magnificisque; operibus optimam aliquam esse præstantissimamque; naturam, quæ hæc fecisset, moueret, regeret, gubernaret, quam nro uocabulo Deum uocauerunt, recte id quidem, attamen argumentum hoc commune non modo Philosophorum pene omnium, uerum etiam nationum: non enim credi potest, quod id quod omnis artis & rationis numeros complectitur, temere aut casu exortum, aut à natura nihil penitus sentiente & intelligente procreatum, hinc Dei facta mortalibus cognitio, sed quum quærat deinceps quis sit ille, Deus, respondet mihi Zeno Cleanthes Chrysippus, Pessidonius, & alii, qui Stoicorum sequuntur porticum Deum esse ignem, artificem, ratione & uia ad pugnandum progredientem, atque omnes rerum easus continentem, propter quas omnia facta eueniunt: Item spiritum toti mundo infusum, appellationes mutantem pro diuersitate materiæ, quam ingreditur. Mundum etiam statuit Deum & stellas, & terram, & ætherem, quæ omnia existimant animata. Ilorum sententiam sigillatim discutere nimis longum esset, sed summa erroris in eo est, quod neminem existimant Deum, nisi corpori uaterizque; permittum, quod fieri non posse nuper demonstratum est, sicut enim non corpus est Deus, ita nec ex corpore constare potest. Credo te meminisse, quæ hæc de re nuper sunt exposita. TU O. Memini & rationes, quas attulisti uehementer probo, sed & illud me mouet, quod quæ Deus summe pulcherrimus esse debeat, si corpus habeat, ut natura suæ conueniens, & ut diuinam substantiam, non sine aliqua nota esset & labe propter materiam, quæ turpitudinis (ut nostri) dicitur esse parens. MA RUS. Recte facis, & gratum est, quod me adiuuas cogitationibus

tuis,

tuis, sed illud quoque considera, quid sibi uolunt tot dii quos isti induxerunt: nam uo-
 solu in mundum, terram, ignem, ætherem, & spiritum quandam undique peragran-
 tem fecerunt Deos, sed singula quoque astra, quorum non est nomen nec numerus,
 pleraque etiã ignota nobis, ueluti ea, quæ ad australem sunt axem, quæ nunquam uidi-
 mus terra interiectu. Quorsum hæc tanta Deorum multitudo? Cur tot habemus do-
 minos? Cur uni mundo unus non præficitur Deus? sicut & corpus una regit anima, &
 nanem unus gubernator, & exercitum unus Imperator, sed quam animaduertito quo-
 que, quod domus ab uno patrefamilias, prouincia ab uno Rege longe melius admini-
 stratur, existimo mundum omnia, si modo rite disposita & in unum decoris finem con-
 texta sunt unicum habere auctorem & moderatorem. Deinde quum omnis perfectio
 debeat esse in Deo, & tenere ille omnia cumulate non haberet hoc diuina natura si car-
 neretur in pluribus: non enim habeat Deus solidam potentiam, si collegâ habeat eius-
 dem confortem potestatis, non integrâ sapientiam, si hæc eadem sit etiam in altero.
 Idem sermo maneat de bonitate, iustitia, ueritate, deq; aliis Dei uirtutibus, quæ non
 erunt tota in eo, si cum pluribus ei fuerint communia. Vnum igitur conuenit esse Deum,
 ut in eo sint omnia. Pergo adhuc, plures sunt dii, ut isti uolunt, sed num sibi ipsi si-
 miles faciunt, aut dissimiles: necesse est alterutrum: si dissimiles, oportebit eos inter
 se differre: aliquid igitur habebit unus, quod alius non habebit, uel minus habebit:
 absurdum autem statuere Deum aliquem, qui aliquo careat, uel quia non habeat, uel
 minus plene habeat: sic enim diuina natura esset imperfecta, non igitur dissimiles esse
 possunt. At erunt similes. Num ergo similitudo in eis probatur? probatur, unde pro-
 batur? quia placet. Cur placet? non ne quia accedit quantum potest ad unum? Omnis
 enim similitudo id agit ut sit unum, nec est, tamen seruat quoddam unitatis uestigi-
 um, ipsam tamen unitatem, quam sequitur implere non potest, huc igitur reuoluimus,
 ut plures dii sibi ipsi similes eo tendant, ut unum sint, nec sunt tamen, atque ita erit
 aliquod quod dii sequantur, nec assequantur: sic enim diuinum mancum redditur, de-
 bile & imperfectum, quod quum non recipiatur, concluditur Deos non esse similes,
 quod si nec similes, nec dissimiles sunt plures dii, restat aliud nihil, nisi ut auferatur plu-
 res esse Deos, & unus tantum relinquantur plures enim esse non possunt nisi in diuina na-
 tura imperfectio, quæ in multitudine est, inducatur. Etenim uisi Deus sit unus nullibi
 unitatem reperiemus, & tamen extare eam necesse est: nullum namque corpus unita-
 tem implet, quum aliud alibi habeat, partium tamen concordia & consensu unitatem
 quodammodo imitatur & repræsentat: Ipsæ incorporales mentes siue in homine sint,
 siue alibi, non tamen uere sunt unum, sed partes habent seiuueltas & disiueltas, aliud
 enim in eis esse, aliud intelligere, aliud uelle, aliud meminisse, ac in Deo omnia unum
 sunt: non enim est aliud substantia, aliud quod substantiæ inhaeret, sed quicquid in eo
 est, substantia eius est, nec sapientia differt à iustitia, sed eo ipso, quod sapit iustus est;
 nec iustitia ab amore, sed eo ipso, quod iustus est, amat quoque, nec amor à fortitudi-
 ne, sed hoc ipso, quod amat, eodem est fortis, & similiter reliqua: Denique non est di-
 stinctus partibus Deus, sicut antea dictum etiam fuit, sed uerissime unus est; duo di-
 stincta ibi non inueniuntur, illa Princeps est unitas, reliqua huius unitatis referunt
 imaginem quandam, ideo subsistunt, si hæc à Deo auferimus unitatem & ipsum in plu-
 ra distinguimus membra, seu in plures Deos, non erit illud unum primum immobile,
 indiuiduum, incommutabile, at illud esse oportet. Vbi ergo erit? in supremam quadam
 substantia, quænam ea? Deus, ergo unus Deus & non multi. Proponitur unum mul-
 tis: non enim à multis unum, sed multa ab uno. Quam enim multa fecit unus? cælum,
 terras, maria, homines, plantas. Quis multitudinem omnem queat enumerare? quis
 tantam copiam explicare? Non nulli è Platonis schola Deum unicum esse haud ignauè
 ostendunt, triplex ab eis inducitur ratio, iisdem tamen insitunt uestigiis, quibus uos
 ingressi sumus, sed exposita sunt ea paulo diuersius. Primo inquit Deus unicus est,
 quia summa est unitas: nam si quodlibet summum est unicum, quid magis unicum est,
 quam summa unitas? est etiam unus, quia est ueritas; summa enim ueritas una est.
 Nam si duæ summæ ueritates esse dicantur, aut una earum habet, quicquid habet altera,
 aut non: si prius datur una est, & non duæ: si secundum est, neutra est summa. deest
 enim isti illud ueritatis, quod in illa est, & illi quod est in ista. Item unus est Deus, quia
 summa bonitas, summa quippe bonitas quicquid boni reperiri usquam potest, comple-
 ditur. Quod si duas induxeris bonitates summas, quicquid est in una; est & in altera,

finaliter neutra esset summa: hoc si sic habet, unum sunt, non duo, quia secundum boni naturam aequales sunt, & nihil aliud ibi inuenitur admixtum, ne sint coinquinata. Vnum itaque sunt omnino, sed quid immoror hoc loco tam diu? meminisse enim memini, quod Ricardus tecum differens Theophile haec posuit sententiam, eamque subtiliter comprobauit non esse plures Deos, sed unicum tantum, tuque illi concessisti unicum esse tantum, modo is ostenderetur. Ut de reigitor confessa non est longius producendus sermo. **THEO.** Plausissime ostendisti unum tantum esse Deum, ut rem tam manifestam non conueniat magis illustrare, ideoque ab initio satis uidebam delirare eos, qui plures statuerent, quum ne unum quidem recte cognouissent: nam uno bene cognito, nemo adderet illi socium, quia non oporteret, non liceret, non etiam deceret. **MAR.** Amplexeris Pythagoræ sententiam, qui unum alterius adiectione soluendum non censebat. **THEO.** Quomodo id dicis? **MAR.** Pythagoras Theophile, cuius figurata pene omnis erat loquutio, quum bonum significare uellet, unum dicebat, quum malum, duo: existimabat namque unitatis dissolutionem dualem esse numerum, idque ut malum ponebat, nec uero in corporibus corruptio aliunde, nisi dum id, quod erat unum & coniunctum diuiditur, & ea diuisio gignit dolorem, nec alia ratione inimicitia, odium, bella, seditiones sunt in crimine, nisi quia per hæc animorum coniunctio copulatur; distrahitur. Constat iam unum esse Deum, neque esse alium, qui diuinum sibi ualeat thronum uendicare. **THEO.** Constat omnino, nec aliud dici unquam poterit. **MAR.** Non recte igitur isti, qui plures induxerunt deos, quamuis eos faciant datores bonorum. **THEO.** Hoc non excusat. Nam quum omne bonum, quod in rebus ostenditur, ab unico illo proficiat Deo, qui summa est, & infinita bonitas, ipsi eius munera aliis ascribunt auctoribus, nec ad eum referunt, qui tam larga manu omnia illa nobis effudit. **MAR.** Si tibi hi improbandi uidentur, qui plures deos faciunt datores bonorum, nullas habentes ei gratias, qui solus conferre potuit, quid Persis facies, & qui eos in Christi ecclesia sequuti sunt Manichæis? Illi duos summos intulere deos, quorum alter sit bonorum omnium auctor, alter nero malorum. **THEO.** Isti longe superant priores impietate. **MAR.** Adde etiam inficitia: rem enim commenti prorsus impossibilem. Nam sicut Deus, qui bonorum est auctor summum bonum est totius mali expertus. Ita contrarius summum malum omni bono priuatum. Hic igitur neque ageret quicquam, neque cognosceret, neque meminerit, neque uiueret, neque erit omnino, si quidem esse, uiuere, meminisse, cognoscere bona expetenda sunt. Sed ut ad Stoicos reuertamur, eorumque percurramus errores, aiunt sidera esse deos, idque philosophis pene omnibus placuisse, uideo, quod uulgis indoctorum hominum non faciebat: Illi quidem Lunam & Solem uenerabantur, hunc Apollinem, illam Dianam uocitantes, sideribus nullos diuinos tribuebant honores. Quem enim unquam legimus Arcturum coluisse, aut Bootem, aut hædum, aut Draconem.

Pleiadas, hyadas, claramque Lycaonis arcton?

Ne nautæ quidem, qui hæc maxime seruabāt, id ausi, sed seruati uota soluebant in litore.

Glauco, & Panopeæ, & Inoo Melicertæ,

Et aliis diis marinis. Quis Argo nauem nuquam ueneratus est, quamuis inter sidera receptam, quum ne Argonautæ quidem omnes pro diis habiti. ac ne ipse quidem Argo nauarum princeps Iason pro Deo colebatur? Non igitur stellas unquam pro diis populi habuerunt, nisi quæspiam forsitan de Castore & Polluce obiciat: hi enim post mortem translati ad sidera geminorum signum constituerunt, & dii à gentibus habiti, sed id eis forsitan tributum, quia Iouis erant filii, unde dioscæri nuncupati, & credebantur duarum stellarum specie antennis malisque nauium insidentes naufragia eripere, quæ obrem in mari homines hos præcipue Deos inuocabant reliquam stellarum multitudinem, ut plebeiam contemnebant. Olim hebdomadæ dierum (ut opinor) non erant. Postquam autem fuerunt constitutæ id honori errantium siderum datum, ut septem illi dies de illorum uominibus nuncuparentur. Ceterum sideribus neque aras, neque facella, neque templa inscribere: Ineptus omnino Epicurus, qui astra, quum oriuntur accendi, quum occidunt, extingui asserit, periude ac si quis diceret, quum homines conspiciendos se palam præbent in uiciis & plateis nasci, quum auferuntur à conspectu reuoluentes se intra domos, mori, incorrupta sunt uanque cælestia illa corpora, murantur tantum loco. hancque mutationem dat eis tum proprius incessus, tum totius celi conuersio, nec paruum afferunt præsidium inferioribus rebus, quando & multum luci

aduersus

aduersus tenebras, plurimum etiam caloris aduersus uoſturnum frigus effundunt, nec iccirco ea Deos uoco, ſed fulgentiſſima cæli ſigna Dei conſilio menteq; fabricata. Monit autem illud Philoſophos eruditiſſimos, ut pro diis haberent, quoniam uidebant ea moueri numero, & uia incedere, & eandem aſſidue choream ducere, ex eo igitur, quod monebant ſe ipſa à nemine impulſa, iudicabant animata, ex eo autē, quod in moribus conſtantiam, ordinesq; ſeruarent, id conſilii opus & rationis putabatur. Quamobrem non ueriti ſunt dicere animalia ea eſſe rationalia, & quia nihil aduerſi patenterent, etiam beata, poſtremo deos eſſe ſanxerunt. Rectius noſtri & Hebræi, qui uon modo ea non eſſe deos uerum etiam animæ expertia iudicauerunt: nec uero argumentum ultronei motus debuit eos ducere, ut cenſerent illa non eſſe corpora tantum, ſed animam naſta intus latentem, hoc quod erroris caput eſt à te antea reſutatum, dum cum Ricardo diſputares, ideo mihi nunc minus fuerit laborandum, ut id reſellā, dicam tamen ſi audire uolueris confirmans, quæ à te ſunt poſita, cur mihi non admodum mirū uideatur, etiam ſi dicatur corpora illa ætherea ſponte ſua ambulare & moueri. T H E O. Ego uero libenter audiuerim, quis enim libenter non audiat, id quod aſſertur ad comprobationem ſententiæ ſuæ. M A R. Vereor ne ubi audieris tenuē id exiſtimes et forſitan irrideas. Verutamen audebo quicquid eſt proferre. T H E O. Profer modo. M A R. Mihi placet ſidera non eſſe animata, fieri tamen poteſt, ut cauſam motus huius ſidere ignorem. Sunt qui exiſtunt, quoniam corpora nullo ſenſu prædita, niſi impulſa non moueantur, impelli ſiderum orbes & ipſa ſidera à ſpiritibus quibuſdam incorporeis rationabilibus, quos noſtri Angelos, Peripatetici formas uocant ſe paratas, quam ſententiam non alpernor. Tu autem dicebas naturales quosdam eſſe corporum motus aſſerens fluctus marinos & æſtuaria, & reliqua, & ita motus ſiderum uatura fieri exiſtimabas. Ego ut te adiueum dico ita ſidera inſtitui potuiſſe à ſummo opifice, ut præſtituta peragant itinera, quamuis omni careant ſenſu: ſtet illud corpora inanima non moueri niſi mota, attamen artiſcis ſolertiſ ingenio ita effuſgi poſunt, ut ſponte ſua incendant & circunuoſuantur, ſicut de Archimede dixi antea, qui cæleſtem ſphæram formauit cum omnibus ſuis motibus & conuerſionibus. Sunt in hoc genere horologia, quibus nunc utimur, uideas etiam penes Mechanicos quosdam imagines luteas, ea arte conſectas, ut huc illuc curſitent, ſurſum, deorſumq; ſerantur ſumma uulgi admiratione, qui ignorans unde id ſit, certum tamen earum ſpectat ingreſſum. Architas Tarentinus etiam columbæ lignæ uolatum dedit, & in Orphei fabulā, quam Domitianus oſtendit.

Reperſerunt ſcopuli mirandaq; ſilua cucurrit.

Et ſupra uatem multa pendit auis.

Vt quidam ſcripſit in epigramate. Hæc corpora inanima, quæ per ſe motum edant aliquem, Græci automata uocant, quaſi ſponte ſua agentia. Hoc igitur homo, ingenio, ratione, meditatione efficit, ars Dei, nutu ſolo peragens omnia efficere non potuerit? Concludatur iam ſermo, et dicatur ſi uidetur, quod omnipotens Deus in ſublimi cælo corpora fixit (ut Græce dicam) automata ſponte oberrantia, ut hoc quoque inſigni ſpectaculo ſedem illam decoraret & pulcherrimam ſcenam mortalium oculis exhiberet. T H E O. Automata hæc ſeu ultronea uidi ego ſæpius, quid dixi uidiſſe me? Propouuntur talia per uias in ſupplicationibus ad ornatum & pompam diei & populi oblectandi gratia, & ea ſpectant omnes, nec diu factum eſt, quod in hoc foro arbores fixæ ſunt duæ frondentibus ramis, quarum altera aquæ, altera uini effundebat latices, nec longe hinc perſpicere erat ſtatuum ingentem flammas interuallo de ore iaculantem. Quid de Indorum gymnoſophiſtis dicam apud quos celeberrima illa ſolis menſa (quemadmodum in uita Apollonii reſert Philoſtratus) epulas conuiuiſ aſſatim nullo miniſtrante ſuggerebat. Hæc quoque docentur à Philoſophis, inter quos Heron in libro, quæ de ſpiritibus inſcripſit oſtendit quomodo effici poſſit, ut aqua tendat in ſublime de ſphæra concaua, quam deſcripſit. Idem corniculam effuſgit in medio auium ſiſtarum poſitam, & ad earum ſingulas ultro ſe conuertentem. De his Vitruuius pariter meminit, dum hydrauliticas machinas & aquarum expreſſiones automatas ſcribit à Ctheſbio primum repertas: Hoc quod homines faciunt ut à ſe ipſis corpora uideantur moueri nulla extrinſecus apparente cauſa, id Deus uere ſeciſſe poteſt in ſideribus, ut curſu ſerantur perpetuo impellente nemine: hoc enim conuenit diuinæ magnificentiæ habere illum automata corpora, quæ in tanta rerum multitudine exhiberet

ret, & si causa queratur, meminisse oportet eam in automatis uulgo esse incognitam, hic tamen non latet, sed apparet: sita est enim in uoluntate artificis, quæ sola est ei machina & instrumentum ad res fabricandas. Itaque uehementer probò hanc tuam cogitationem de automatis, quæ multum etiam corroborat sententiam meam, dum dicebam impressum illum motum natura sideribus, ut circulo eant, quemadmodum grauius ut deorsum, leuius ut sursum ferantur: quam enim causam motus in illis asserere possumus, nisi uoluntatē artificis, qui sic ea condidit, idem dicatur & in his lucidissimis signis: idem enim artifex cuncta fabricauit, cuius uoluntas rerum est necessitas. Nunquam enim dicam magis naturale lapidi, ut ima, & flammæ ut supera petat, quam sideri ut in orbem circumscribatur. **MAR.** Hoc quod dictum est de sideribus non esse ea animata, iam antea quoque expositum fuit, ubi etiam ostendi illorum motum non satis idoneam esse causam cur anima illis tribueretur, nunc etiam, quia locus admonuit, repetendum censui: nec timui, ne oneri essem, si idem bis & ter dicerem: sic enim rem diligentius considerari posse arbitratus sum, uel à me, uel ab audientium quolibet, si eam sæpius uersarem, quod etiam nunc contigit: nam ad ea, quæ fuerant dicta antea, addita nonnulla ab utroque, quæ forsitan id de quo agitur luculentius ostendunt, & nunc quod occurrit, tacere non possum. Sunt enim nonnulli, qui dum diuina trahant opera, non ea librant ad artificis potentiam, sed his regulis includunt, quas in rebus creatis nouere, hoc est fieri debeat in pluribus, non tamen potest esse perpetuum. Tolle exemplum hoc: Mundus globi specie formatus est, constat è notissimis corporibus quinque terra, aqua, ære, igni, cælo. ordo compositionis id exigit, ut aliud alii superiuiuiatur, & quod superius est, subiecto incubet conuegatq; id omnibus suis partibus, hac ratione terræ omnium infimæ circumfundi debet aqua, aquæ aer, aeri ignis, igni postrema mundi ora, quam cælum uocamus. Sed num hæc ita disposita? num de hac ratione quippiam turbatum est? equidem arbitror: non enim terræ incubat aqua, sicut utriusque aer, aeri ignis, igni cælum, terram infimam, tantum anbit aqua, & perluit, quæ inundare, & obruere deberet, quod non fit, sed Oceanus ram late tumens humili littore coercetur, quasi uirgula quadam annotatum & descriptum fuerit quousque progredi debeat. Quum enim Deus aridam sedem hominibus & aliis animantium generibus præparasset, effecit contra instituti operis legem, & uisitatissimum naturæ cursum ue terræ superficiem inundaret & obrueret altior Oceanus, sed certis coercitus limitibus extare pateretur. Vbi sunt isti minuti Philosophi, qui omnia ad naturalium causarum rationem reuocant, quid hac in re dicent? Num naturæ ratio hæc uisitati aquarum imposuit repagula? an diuina magis potentia? **THEO.** Nescio quomodo ex alio in aliud a sidiue incidamus, nihil tamen ab instituto sermone proferimus alienum: nam magnifica Dei opera contemplari hodie nobis fuit propositum, & hoc magnum sane Dei opus, de quo nunc agimus, quod fratres nondiderit mari, quo arida extaret, sicut animantium terrestrium uita & salus deposebat, idq; ego sum sæpius (ut nunc dicam) admiratus, quoniam naturæ ratio, quæ ceteris rebus indita est, hoc non patitur, neque elementorum ordo. Cur enim altior aqua non ad humiliorem terram delabitur, eamq; perfundit? Cur una aqua suppositam non contegit terram, sicut aquam aer, & aerem ignis? Hæc non alio quam ad mirificam Dei potentiam referri ualent. **MAR.** Id quod nos nunc admiramur, in magnis diuinæ potentie laudibus ferunt sacræ litteræ. Nam in prouerbiis dicitur de Dei sapientia, quod certa lege & gyro uallabat abyssos. Et circundabat mari terminum suum. Et apud Ieremiam: Me non timebitis ait Dominus, qui posui arenam terminum mari, eleganter arenam dixit, ut augeat rei miraculum, quod non scopuli, non rupes, non montes, sed minutissimus & aridissimus pulvis irruentis pelagi impetum arceret. Dauid Propheta ad Deum loquens, posuisti, inquit, terminum, quem non transgredientur, nec operient aquæ terram. Sed est aliud quiddam de aquis, quod ubi audieris oblitusces uehementius: nam nulla naturali lege fieri potuit, ideo nec à Philosophis perspectum, sed tamen factum à Deo, dum ista componeret, & ordinaret. **THEO.** Quid est? aucto enim scire. **MAR.** Mundum hunc omnem, qui infra Lunam est, quatuor elementis constare diximus. **THEO.** Diximus, & notissimum est. **MAR.** Terram unum ponis elementum. **THEO.** Vnum. **MAR.** Et uno loco conglobatam iacere. **THEO.** Vno loco. **MAR.** Infimo scilicet, qui est medius in rotundo. **THEO.** Sit ita. **MAR.** In infimo ergo mundi loco est terra & tota terra: Non enim pars eius una ibi alia alibi. **THEO.**

Quis aliter dixerit? **MAR.** Eodem modo aer, qui tertium ascendendo obtinet locum, totus est ibi, & ignis, qui quartum, totus est ibi, neuter eorum dissipatus est loco. **THEO.** Fatear necesse est. **MAR.** At de aqua non sic, sed quum illa proximum terræ obtineat locum, non est tota ibidem, sed dimidium tantum eius reliquum, reliquum ablatum & alibi collatum. **THEO.** Quid ais? **MAR.** Id quod audis. **THEO.** Quomodo ablatum. **MAR.** Nescio. **THEO.** Quis abstulit? **MAR.** Deus. **THEO.** Vbi collocauit? **MAR.** Supra omnem cælestem plagam. **THEO.** Iam scio, quod id veteres philosophi non nouerunt, & qui nunc philosophantur non credent. **MAR.** Immo irrideat, ubi tale quid audiunt, ac ne disputatione quidem dignum censent, negantes tam fluidam, grauemque naturam in superioribus cæli partibus posse consistere. **THEO.** Tu uero unde id sumis? **MAR.** E sacris litteris. Nani quum nondum distincta essent elementa, sed congelata omnia in turgidam adhuc & rudem molem, quam Græci Chaos, Moses abyssum uocat, Deus aquarum partem supra cælum & ad mundi extrema tulit, partem inferioribus locis reliquit, quam deinceps unum in locum coactam mate appellauit. **THEO.** Nunc memini. Ista est aquarum diuisio, quæ in Genesi legitur. Nam illic fecit Deus firmamentum & diuisit aquas, quæ erant sub firmamento ab iis, quæ erant super firmamentum, uocauitque Deus firmamentum cælum. **MAR.** Adde huc quoque egregium cautorem Dauidem, qui in Psalmorum opere laudat Deum, quod extendit cælum sicut pellem, & texerit aquas superiorem eius, & alio loco super cælestes aquas nominat & eas aduocat ad laudandum Dominum. Itaque apud ueteres Hebræos hac de re dubitabat nemo, tam euidenter signata. **THEO.** Quid nostri sentiunt? **MAR.** Illi consentiunt: neque enim fas est diuinæ scripturæ repugnare, sed causam inuestigantes aiunt aquas iccirco supra cælum elatas, ut nimium ætherei axis feruorem aquarum uicinitas temperaret. Hinc etiam Saturnum, qui in proximo uersatur, factum asseruit gelidiorum. Sicenim Basilii; Beda, Ambrosii, Chrysostomus, Augustinus: Amplius his Augustinus sententiam eorum, qui negant aquam ueluti fluxam & grauem in superioribus mundi partibus collocari non potuisse, reiciit argumento pituitæ, quæ grauis item & fluxa in humani capitis arce locata est. Nonnulli autem iuniores aduersus conuicta philosophorum paulo timidiore, aiunt aquas illas superiores ab inferioribus perspicuitate & frigiditate nihil admodum differre, sed grauiore illas enim cælestes longe leuiore. Addunt etiam easdem concretas & solidatas fuisse crystalli in motem, ne scilicet in cæli cleuiu effundantur: hæc humani ingenii coniectura explicatur. Aquas supra omnia esse sidera certum est, quomodo illic lateat, quomodo maneant, quis scire potest? res enim à sensibus captæ; omni humano remota. hæc diuinæ ascribantur potentie, quæ naturalium causarum ponderibus examinari nequit. Multa fecit Deus in ueteri lege mira, multa in noua, multa facit hodie, multa facturum in posterum, utitur quodcumque uisum est extraordinaria potestate, ut ostendat se omnium dominum: Superat omnia miracula ipse mundus, quem de nihilo creauit. Cur non dicam (ut huc teuertat) ipsum sideribus certum motum dedisse, quem peragant assidue, nec derelinquant, ut naturæ suæ congruum? Ecce enim si animata essent & mouerentur, nemo magnopere miraretur. Nunc illud est, quod miraculum facit & summe oblectat, quod tam pulchra corpora sensu nullo prædita in scena illa cæli suapte motu circumambulant nec orbitam unquam deserunt præstitutam. Non enim si homo figuris suis, quæ uel obducit marmore, uel cæra exprimit, uel argenteo effingit, motum dare ultroneum non potest, ideo non potuit Deus signis celestibus. Possit enim quodlibet, Dei est, aut ne sit Deus. Quod si etiam concederem animata esse sidera, non ea tamen Deorum loco habenda putarem, quando uel Soli, qui tantus est inter sidera, hunc honorem deferrem. Est Sol magnificum Dei opus, quo non aliud inter corpora reperitur præstantius, seu nobilitatem formæ, seu utilitatem magnitudinem, quam reliquis corporibus inuehit, spectate uelimus. Veteres existimauerunt, Deum, quum ipse lateret, hoc corpusculum sui ipsius simulacrum in omnium conspectum posuisse, ut hinc exiltimare possemus, quantus esset ille, qui tale simulacrum effingere ualuisse. Quid enim reliqua sunt sidera si huic comparentur? Reliquorum siderum uis ut sit quædam, ea tamen est obscurior, & seuis quodammodo lateat, at quid efficiat Sol, manifestum tria sunt, quantum ego sentio, quæ efficiant, ut sidus præstet fideri, & mortalium rebus magis sit utile, magnitudo, densitas, propinquitas. his omnibus Sol ex cellit, nam propinquus nobis, præferim si Lunam statim conseqna-

tur, quod & Plato & Ptolomæus & Aegyptii & nonnulli ueteres censuere: corpore tam uasto, ut maximam stellarum sexquialtera proportione superet, densitate lucis adeo diues, ut omnium sit fulgentissimus. Hic fons luminis, à quo reliqua illustrantur, fons etiam caloris uitalis; quo generatio omnis fouetur, atque perficitur, rectissime dictū est quicquid fecunditatis hic addit, quicquid boni, id uel à Sole, uel ab aliis per Solem absolui, nec prodest tantum interdiu, uerum etiam noctu per id lumen, quod ab eo acceptum Luna tāquam speculum repercussum nobis reddit, Deo sapientissime has uices disponente: tanta est enim in Sole caloris potestas, ut partem terrarum niediam, supra quam fertur, torreat, & inhospitalem reddat: reliquæ, quæ ab utroque sunt latere, tantum non ferrent æstum, nisi solares exciperent radios noctibus per Lunam fructiores iam & imbecilliores, nec tota Luna radiis huius sideris statim inflammatur, sed per partes singulas crescente in eius orbe gradatim lumine & decrecente, idq; machinatus est Deus, ut humecta noctium opacitas terras resciceret, & à nimio Solis ardore defenderet, qua etiam de causa nec propria luce tam proximum terris sidus impleuit. Eodem quoque spectat, quod Sol per obliquum gradiens significum, nunc prope, nunc procul agit, ut uices scilicet frigoris calorisq; constarent, res ad maturitatem frugum ceterarumq; rerum fecunditatem aptissima. Illa etiam temperies, quæ ueris apparet Autumniq; temporibus, dum Sol nec nimis incumbit, nec nimis recedit, eiusdem sideris efficitur potestate. Cui sane tranquillitati inter frigus caloremq; eunti multum tribuit in Georgicis summus poeta noster, & salutem rerum putat, dum inquit:

Nec res hunc teneræ possent perferre laborem.

Si non tanta quies iret frigusq; caloremq;

Inter, & exciperet cæli indulgentia terras.

THEO. Mirifica hæc Solis laudatio, illa ex rhetorum pompa, quod Sol cæli cot, & mundi oculus speciosa quidem & blanda uocabula, sed quæ rem parum iudicent. Tu autem docuisti explicite unde esset Sol magnificandus. **MAR.** Illa uocabula, quibus tu non es contentus, non tam fortitau inuenta ad pompam, quàm ut aliquid significent, quod in Sole præstans sit atque præclarum, licet id faciant occultius. Sol igitur cæli cor dictus, quoniam sicut cor in animantibus fons est caloris, qui sensum & motum præbet animanti, sic et à Sole emanat calor, quo aluntur, sustentantur, mouentur omnia, & in suo quæque genere florent & pubescunt: hac in re differt calor iste ab eo, quem ignis hic consumit, quoad uitæ necessitatem utimur, præstat, quoniam non est uitalis iste, sed consumpitor, atque dissipator. Dictus est etiam Sol mundi oculus propter luminis copiam, per quod cuncta in luce cernuntur. Ut enim oculis uident animalia, ita hoc unico oculo mundus uidet: id est omnis, qui mandati uitæ incolatur. Sæpius enim de loci nomine incolentes locum uocamus, ueluti, quum urbem dicimus aliquid statuisse, id est urbis incolæ: domus etiam nomine familiam illic inhabitantem appellamus. Fortitau melius diceretur, quod Sol oculus est oculorum, quoniam per hanc oculum ceteri oculi uident, quemadmodum Aristoteles manum dixit organorum organum, quoniam manus organo cetera organa conficiuntur. Illud præstantius omnibus, quod Sol æterni Dei dicitur esse (ut superius retuli) simulacrum. Nullum corpus tam accedit ad effigiem Dei, quàm istud tam radiosum & luninosum, Deus nanque ipse omnium luminum pater: Verum quum mortalium oculis conspici non posset istum dedit, qui uices sui nobis interim exhiberet. Quamobrem in cælesti illa patria, ubi conspicuum se præbet Deus, nullus Sol, ut in reuelatione scribit beatus Ioannes, sed Sol ipse est Deus, à quo omnes illustrantur. Conuenit enim cessare uicarium simulacrum ubi dominus sui facit copiam: sic enim consensus in superioribus, dum de Protefilao, & Laodamia ageretur: meminisse te credo. Hic est ille Diespiter, id est dei pater: nam hoc quoque nomine ueteres Iouem illum suum, quem pro summo habebant Deo, nocaueunt. Nou igitur Solem Deum esse dico, sed Dei figmentum et corporale eiusdem simulacrum, neque quæcunque de Sole nunc protuli magnifica, in Solis gratiam protuli, qui nihil horū audit, uidet, sentit, intelligit, sed in laudem uenerationeq; artificis. Hoc autem commouere quemlibet debet, ne credat Solem esse Deum, si quidem signum est nullo sensu, nulla mente præditum sicut reliqua sidera. Sed & illud quod ostendit non esse Deum, quod multorum indiget, ut aliquid proficiat: nam nihil procreat, nisi ab humore adiunetur. Opus est etiam illi, ut luceat aere, et eo tenui admodum & puro, nam si densus fuerit & nebulosus nequit radiis suis inferiora pertine-

M. ANTONII NATTAÆ ASTENSIS

gere. Deus autem nullius indigus est, sed sibi ipsi solus sufficit, & ubique præsentiam suam manifestat. Noxius est Sol præterea cuncta uimio calore comburēs, nisi disset in æthero, ut dixi, & multarum aquarum exhalationibus uis eius mulceatur. Itaque noxiorum medicamentorum una more ut profit multa requirit auxilia, ut uero noceat sui ipsius natura contentus est. Non igitur Deus, quoniam Dei non nocere, sed iuuare est proprium. Quod si Sol non est Deus, quanto minus Luna, quæ à Sole lumen mutuatur, quanto, minus cetera sidera, quæ quamuis proprio uideant igne, minora sunt tamen, & solaris splendoris magnitudine obruuntur. Iuapte igitur Stoici hæc pro Deo habuere. Sequitur nunc cælum, seu æther, quem etiam illi Deum prætauerunt. **THEO.** Quid in cælo præcipuum, ut hoc, quod tantum est, ei deferrent? **MAR.** Multa habet præcipua: est enim cælum ipsum corporum omnium præstantissimum & perfectissimum. Principio figura constat circulari, quæ figurarum omnium est optima: hæc enim unius lineæ circumductu peragitur compagine non egens. deinde undique sui similis, omnisq; eius extremitas paribus radiis ad medium uergit. demum, initio caret, & sine æteruitatis instar, tamq; perfecta, ut nihil ei demi & addi possit, quod restitudo lineæ non habet, cui adici semper aliquid ualet, ergo habet hoc præcipuum à figura. Illud uero quod corruptioni non subiacet, quantum est? nou enim est ex elementis compactum & quorum sine generationes prodeunt & corruptiones, & rerum omnium corporalium nouationes: Itaque non est cælum calidum, non frigidum, non humidum, non siccum, nihil horum, sed quiddam est extra hæc omnia, quod carens nomine Aristoteles quintum uocat. his consequens illud, quod nec leue sit, nec graue, cuius rei argumentum, quod nec à medio, nec ad medium fertur, sed circumambulat, itaque si particula quædam de cælo detrahatur, eaq; in media aeris regione collocaretur (licet sic fingere) non sursum nec deorsum feretur sed uolubilem illum suum & rotundum expleret motum, quem natura sibi impressit. Denfum & rarum illic inuenitur, sed aliter, quam hic apud nos. Nam inferiora hæc corpora, quo magis densa, eo deformiora ob squalorem & obscuritatem materiæ, quæ in illis prædominatur. At cælestia corpora, quo densiora, eo micantiora. Non tamen in cælo quod densum est rarefieri, nec quod rarum, densari potest: immutabilis enim illa substantia, incrementi experti & decrementi, nihil patiens hostile aut aduersum ut de alio in aliud ualeat commutari. hoc & docet entes. Nemo unquam hominum tam longa annorum serie, quicquam in cælo mutatum animaduerterit. **THEO.** Magna certe hæc cæli dignitas, quam prædicās, **MAR.** Expecta. nondum enim commemorari omnia. Tamen iam dandum conqueror de imbecillitate mea, & me ipsum tacitus quodammodo coarguo, quod tam tenui spiritu tam magnas inflare audeam tibias. Veruntamen progrediendum est, postquam cepimus. **THEO.** Perge porro inflare, nam nihil mihi hoc tuo flatu suauius. **MAR.** Dixi de cæli figura, de immutabili eius substantia: quid de magnitudine dicam? nonne & hanc animaduertis? nam suprema cæli ora ambit uniuersa. Sed & quanta sit eius amplitudo, hinc colligi potest, quod terra ad totius cæli complexum puncti instar obtinet. Poetæ conuexum uocant cælum: Est ergo illic, ut in conuexo cælato aliquid, quod oblectet. Nec absurde quidam cælum quasi cælato dictum putauerunt, quod impressa secum ferat stellarum lumina tanquam signa quædam, nam in signifero orbe quem Sol annua secat die, duodecim animalium effigies notatæ, & alibi urli, alibi draconis, alibi coronæ, alibi capræ hædorumq;¹, alibi equi figura cernitur: ara illic etiā & plaustrum, & aquila, & anguiteneus, & delphinus, & canis, & naus, & genūnixus conspicitur, & alia his multa similia, insigni cuncta specie, ut quilla uideat, eorumq; ordinem & descriptionem spectet, facile intelligat periti illud opus esse fabri cupientis non tantum iuuare, uerum etiam delectare. Utilitatem prætereo, de pulchritudine nunc agitur, quæ probationem desiderat oculorum. Si igitur horum staretur arbitrio, quid pulchrius dicent se uidisse? An non pulcherrimum illud spectaculum uotisissimarum rerum imagines stellis descriptas ardentibus, hisq; ueluti enuntantibus signis cælum interspersum distinctumq; cælari? Hanc inspectionē pulcherrimā existinauere ueteres, delectati præcipue ordine & constantia, quam in illorum cælestium corporum motibus cernebant. Plato quidem Luciferos oculorum orbis hominibus à summo Deo dados dicit, ut solis reliquorumq; siderum itinera explorarent, & inde menses, & annos, & aliorum temporum spatia, sibi describerent, hisq; cognitis ad sapientiæ studium se conuerterent, summumq; patrem imitantes, qui nihil in cælestibus passus est esse inconstans

constans et perturbatum, mentium suarum motus uagos & erraticos eodem exemplo componerent & temperarent. Et hæc quidem alia cæli pulchritudo, quod in siderum motibus, qui illic cernuntur, nihil temerarium inest aut fortuitum, sed ordo & constantia singularis, quæ oculos maxime mouet. Ipsum autem cælum mouetur in orbem, quoniam is motus respondet circulari figuræ, quæ obtinet, & est motuum omnium primus, quam uniformis sit nec contrarium patiatur, quod rectus non habet, cui qui sit fursum motus aduersatur alter, qui sit deorsum. Quod si celer motus tardiori præfertur, quam iuena rribilis cæli-celeritas? quod uigintiquatuor horarum spatio circumagitur, quod solis ortus obitusq; declarat. Sed utrum cælū, seu orbis ii, ex quibus cælum contextitur, siue octo, siue nouē, siue decē sint (nam hæc in parte uariant sententiæ) lucidi sint? Nēpe lucidas esse stellas perspicuum, sed cæli orbis luceant nec ne, ambigitur: non enim perspicitur aliqua illic inesse lux, itaque si qua est, tenuis ea est admodum & maligna, ut sensum lateat oculorum: & diffinietur cælum orbis esse luminosus, sicut terra, quæ est ex aduerso, orbis tenebrosus. THEO. Ego legisse uideor, aut audisse, aut somniasse, cælum formam quandam esse à materia seiunctā, quomodo igitur lucidum eum faci mus? MAR. Dicitur id quidem, quod asseris, à uigilantibus nonnullis, cælū scilicet ab omni materia esse seiunctum, qui tamen non negant esse lucidum: quomodo igitur si cælum est sine materia, non est sine luce? si sic istos interroges, rideant, & quantant abs te uicissim, quam materiam lux habeat? Perspicias iam determinandum esse, si dissolui quæstionem cupimus, utrum lux corporale sit quiddam uel incorporale. Me non pœnitet eorum sententiæ accedere, qui lucem statuunt corpoream, quo sit ut cælum pariter existimem esse corporeum. sed & corpore cælum esse prædictum illud ostendit, quod turgidum est mole, & trinam recipit demensionem. Omne autem corpus appulsu formæ ad materiam constare scimus omnes, ex his quid sequatur uides. THEO. Video equidē te ambulare cū ea sententiā, quæ inter eruditos crebrior est & receptor. MAR. Sic equidem soleo, nam non est mihi in talium inuestigatione magnopere elaboratum, ut qui magnam temporis partem in iuris ciuilis cognitione exhauserim: hæc non nisi prætercunter aspexi, ideo quod frequentiori eruditorum calculo conprobatur est id, sequor, ne aliud facientem sequatur error. Verum ad rem. Vides cælū cuiusmodi, sit corpus lucidum, mobile, amplum, sublime, incorruptibile, rotundum, uisiforme, uelox, radiis stellarum illustre. Tantam hanc cæli pulchritudinem credo ueteres homines primum admiratos, deinde diuino honore dignam iudicauisse, sed forsitan non tam duxit eos pulchritudo, quàm utilitatis magnitudo, quæ de cælo illis profuebat. THEO. Hoc credibilis est utilitatem eos magis sequutos, nam hoc maxime conuenit Deo prodesse. sin autem pulcherrimus sit Deus, nec curæ sint ei mortalia, quis eum curabit? quis non ualere iubeat? Quamobrem commouit olim homines (ut dixi) utilitas ad cæli uenerationem, sed de utilitate uondum aliquid fuit dictum. MAR. Dicendum igitur de ea, sicuti sermo hic tuus deposcit. Vtrunq; (ut opinor) fuit, ut & cæli pulchritudo, & quæ de eo manat utilitas, commonerit populos, ut cælo ascriberent diuinitatem, sed utilitas magis: Omnes enim (quemadmodum tu existimas) trahimur utilitate. Vix reperiatur quisquam, qui non suis commodis emolumentisq; ducatur. Hicigitur si quærat utilitas, quæ de cælo uobis aduenit, illa prior occurrit, quam de motu eius capimus, nam quod primum est in uno quoque genere, id causa est reliquorum sub eadem serie contentorum. Veluti hæc in re apparet, de qua agitur: Fac extare ordine plura inuicem se mouentia, ueluti homines uel lapides: nihil enim refert animata sint uel inanimata. omnium motuum illorum causa ascribetur ei, qui primo motu, nam si is definat impellere secundum, secundus non impellet tertium, nec tertius quartum, nec quartus quintum, & sic deinceps illa motuum series cessabit. Similiter cælum primum mouet quædam, hæc alia, illa rursus alia, unde motuum nexus quidam efficitur, qui omnis à primo motore pendet. Itaque si cælum stare, quiescerent cetera, nec generatio ulla sequeretur, quoniam omnis generationis principium est in motu. Vides in animali primum, motum à corde proficisci, is efficit, ut reliqua membra moneantur. si definat à motu, ceteri peribunt motus, nec uiuet animal. Quamobrem rectissime ueteres sapientes dixere primo cæli motu uitam esse omnibus. Hoc nam paruū existimas beneficium, quod à cælo consequimur, si efficit ut moneamur & uiuamus? Alterum quod à cælo habemus, idq; magnum, lux est, per quam ipsum primitus cælum, deinceps reliqua spectamus: largitur autem nobis cælum

M. ANTONII NATT AE ASTENSIS

caelum lucem tum à se ipso (est enim, ut dixi, lucidum) tum à sideribus, quorum radii ad inferiora hæc usque pertingunt, at quantum hoc sit quod uidere, quod mutuo frui conspectu, quod colores possumus rerum figuras, situs apprehendere, quid attriti dicere? quum id pateat omnibus, & nemo sit hominum, qui uehementius tenebras non exhorrescat, hoc igitur gratissimo perfundit nos cæli munere, quod per ipsi uidemus. Et separarim quidem hæc duo tantum proficua sunt, quantum audisti. Quid coniuncta? uonne prodesse plurimum existimas? Ego profecto existimarem, & si nondum uiderem, quid illud esset. T H E O. Sic mihi quoque existimandum, sed num hæc existimatione contenti esse debemus, & uon conandum scire quid sit id, quod hæc uobis coniuncta duo afferunt salutis? M A R. Conandum profecto. Calorem nanque nihil aliud esse quàm lucis motum uideor audisse. Quum igitur magno impetu magna; rapiditate lucidissimum ipsum cæli corpus uolatur, subiectam aeris regionem quatellacit & concutit eamq; inflamat, nam motu etiam & attritu ferrum & lignum & saluum inceditur, quanto magis mollissimus aer, hinc ergo exoritur salutaris calor, cuius afflatu fouentur, sustentantur, perficiuntur quæcunque in terris & aquis generantur. idem calor de infimis his locis uapores excitat, trahitq; sursum in hanc ipsam mediam aeris regionem, qui si sicci fuerint, & incendio apti, procreant temporarias stellas, quas cometas uocamus. siu humidi & crassi, dant pluuias, grandinem, rorem, pruinas. Illud melius, quod non modo ambit hic calor omnia, uerum etiam penetrat, adeo ut intra terrarum marisq; ingrediatur, illicq; corpora quædam ex crassiori materia concreta decoquat, & informet, pretiosaq; reddat. T H E O. Hæc corpora, quæ non neminas, arbitror gemmas esse & metalla. An non de his loqueris? M A R. De his ipsis. Hæc enim corpora etsi non omnino pretiosa, quia uitæ expertia, pretiosa sunt tamen sui dignitate, & magis adhuc humana æstimatione: Hæc cælestis caloris uido consumari, & robur suum obtinere. T H E O. Quum lux eò penetrare non possit? M A R. Quū lux eo penetrare non possit. Nam etsi non possit lux hæc cælestis subterranea loca inuadere uicta telluris densitate & crassitudine, non continuo fit, ut calor ab ea profluens eò nequeat penetrare, quod mortalis huius ignis docemur exemplo, cuius lux interposito pariete non transit alitrinsecus, calor tamen sentitur. Hæc sunt, quæ de cæli pulchritudine & utilitate habeo dicere, nec occurrit præterea aliud, nisi quid tu habes. T H E O. Nescio quomodo colorem cæli transgressus fueris: presertim quæ laudant plurimi. M A R. Laudare possunt nulla cuiusquam contumelia. Credibile quod sit pulcherrimum cælum colore quoque esse pulcherrimo. Tu tamen quæ cælum colore censens prædica. T H E O. Quid prædicem, quod perspicuum est? constat nanque cum esse cæuleum, quem & cyaneum & Sapphyrinum & glaucum & Cæsum uocant, habet uero is color splendorem paululum uirgicantem, eaq; re magis oculos tenet, quàm ceteri colores, qui uel nimis fulgidi uisum relaxant, uel nimis infuscati uiolentius coarctant. Itaque probatur ille admodum, & ut dicam quod sentio, mihi dignus cælo uideretur. M A R. Non reiicio equidem coloris dignitatem quando tu de eo tam magnifice sentis, & ratio quidem quam affers, mihi quoque probata est. Verumtamen, quoniam ea quoque ad alios trahi colores potest ueluti ad fulcum, uel uididem, qui colores ex splendido & obscuro conflati, possunt mediocritate suæ temperationis oculos pariter cum uoluptate morari; expectabam, ut diceres colorem illum Sapphyrium tibi & multis placere propter argenti, quam refert similitudinem. T H E O. Re etiam nunc ingrederis semitam. Nam ad argentum, quod omnes amant, is color proxime accedit. M A R. Si hoc sequimur ut argenti gratia hunc colorem maxime probeamus, quid dicemus ad aurum illum diuitem, qui statum omnibus anteposit propter aurum cui dies noctesq; incumbit, sed illo avaro omisso, quid hic etiam faciat liberalis? Nemo enim tam stultus, qui non præferat aurum argento. T H E O. Argento multum tribuitur, sed longe plurimum auro: hunc enim argentum collatum uilescit. M A R. Si in reliquis superius argento aurum, credo quod cum quoque superat coloris bonitate, presertim quod eodem quoque colore nitent sidera. T H E O. At id quod ais de sideribus admonet non oportuisse cælum fieri auratum, sed alium ei impartiendum fuisse colorem quo à sideribus distaret. Cyaneus igitur is fuit, uel si mauis cæuleus. M A R. Sit iste ergo cælo color, si hoc tuo sedet animo. T H E O. Quid tuo numque id sedet? M A R. Scrupulus mihi nimis iniectus, ita ut non possim tuæ acquiescere sententiæ, uisi tu mihi illum eximas. T H E O. Quid scrupulum? an non oculus habes?

bes? an non perspicis ipse cæli colorem? **MAR.** Arbitror interdum me non perspicere, si quidem de eo cælo loquimur, cui affixa sunt sidera. **THEO.** De hoc loquimur, & in promptu est omnibus illum uidere. **MAR.** Quid accadat ceteris nescio, uel non dico, ego tamen quandoque uertor, ne in proximum hunc aerem uisu incidens existimem me tanto intervallo itellatum cælum uidere, nec uideam tamen. **THEO.** Quid audio? **MAR.** Possunt hæc deceptiones esse oculorum, ut longius existiment se uidere, quam uideant. **THEO.** Si hoc ita se habet, à nobis hæc est, non ab oculis deceptio. Illi enim uidet id, in quod eos dirigimus, nec suo desunt uideudi muneri. nostra deinceps est æstimatio quid & quantum per illos uideamus. **MAR.** Vis narrem tibi unde suspicor me cælum non uidere? **THEO.** Si libet. **MAR.** Mihi quidem libet, nam si aliquid attulerò, in te erit id amplecti. sin aliter, reicies, & me docebis. Sidera quidem prospicimus ob lucis magnitudinem, quæ illis color est, neque enim præterea ullum alium habere colorem, nisi lucem ipsam undique fulgentem. cælum autem esse quiddam aliud ab his elementis seunctum iam diximus, nam elementa hæc excipiunt se inuicem & reddunt, & ex aliis in alia transeunt transmutationi obnoxia, quorum nihil patitur cælū, cuius stabilis est & firma conditio. hoc etiā ea motu colligere licet, qui in elementis quatuor rectus est, in cælo circularis. An non hoc recipis? **THEO.** Recipio. **MAR.** Illud quoque recipies, quod sicut non est elementū, ita nec ex elementis compactū. **THEO.** Consequens id quidem. **MAR.** Cæli quoque amplitudo præbet argumentum nō esse illud ex elementis concinnatum, nam minus esset ipsis elementis, ex quibus partes sumpsisset, quam tamen uaius sit omnibus. **THEO.** Hæc perspicua sunt. **MAR.** Si cælum elementum non est, nec ex elementis, & colores, qui superficiem tingunt corporum, non aliunde prædeant, quam ex elementorum uisionibus, mirum si colorem habeat ullum: iste enim color, qui cæruleus dicitur, aeris est ubi de longinquo aspiciatur: nam qui nobis est proximus nullum colorem habere uidetur, qui albus est tamen, sed ob nimium lucis fulgorem, qui se in eius raritate late diffundit, minus apparet. Albiæc nanque ex se aer, sed quia mollissimus est uatura, uarias colorum refert imagines, prout ex his, quæ in ipso fiunt, plus uel minus lucis suscipit. Et hoc est illud cælum, quod uidemus: nam elementum hoc æereum inani simile, unde uitalis funditur spiritus, cæli quoque nomine maiores uolstri donauerunt, & communis sermo hoc idem seruauit. **THEO.** Tu igitur fideream cælum incoloratum esse credis. **MAR.** Ego, quid ratio snadere uideatur posse, attuli, quod autem in re sit uiderint sapientes, quibus operapretium est talia indagare, illud firmissime teneo, quod cæli conspectus ad sensus nostros non peruenit, quamuis in eo oberrācia & fixa sidera uideamus, eiusq; celerrimum motum uolubilitatemq; orbium perspiciamus, corpusq; esse summe amplitudinis, dignitatis, utilitatis cognoscamus, quæ res sâne impulsit noui populos modo & nationes; uerum etiam Stoicos, & alios philosophantium greges, ut Deum iudicarent. **THEO.** Non absque ratione id uidentur iudicasse. **MAR.** Mihi uero noui ratione uidentur commoti, si rationem id esse dicimus, quo uerum aliquid uidemus. Illi nanque opinabantur, cælum sensu & mente præditum, & animal quoddam esse rebantur: falso id quidem, quam enim uitam cælo damus? utrum eam, quæ pullulant arbores, crescant, floresq; & folia? baccas effundunt, & at in cælo nihil eiusmodi esse potest, cui immortalia sunt omnia, nihil addi, nihil detrahi potest. An habebit potius pecudis uitam, quæ & appetat salutaria, & effugiat nocentia. & deinceps audiat, uideat, olfaciat, gustet, tangat? hoc quomodo dici possit non uideo, nam hic appetitus, & reliqui sensus quinq; quibus pecudes polleant nascuntur à quatuor primis qualitatibus, quæ elementis tribuuntur: has autem à cælo iam remouimus, non igitur in cælo tale aliquid erit, quale in pecudibus, quum absint ea, unde illa generantur. Restat ut uita quædam cælo tribuatur, quæ in intelligendo consistat, atque ita dicatur mentem quandam omni intelligentiæ luce plenam cælo infusam tanquam corpori, quæ deinceps illud moueat, regat, & moderetur. sed unde obsecro id factum fuisse ostenditur? Melius nauque, illi menti, quæ intelligentiæ undique fulgeat lumine, manere extra corpus, quam corpori ueluti carceri cuidam mancipari. nisi forsitan eget disciplina, quæ sensuum ductu hominis instar acquirat. sin autem iam intelligentiæ est compos, nec sensus ullus in cælo, nō ne deterius secum actum fuisset, si corpore illa inclusa premeretur? non enim tā egregie suo fungeretur intelligendi munere, quam si distincta & seclusa ab omni corporis contagione relinquatur, & naturam rerū omnīū iprouidam nihil agere, quod

Hæc & infinita alia præstare uiuentibus: iam à uita hæc luceq; destitutos, ne tam quidem deserit, sed ueluti pia mater complectitur sinuq; suo recondit. Possem etiam laudare terram, quod sit uirginiæ centrum & ueluti mundi quidam uterus excipiens undique rerum semina, quod una inter reliqua omnia sit immobilis, quod paribus examinata pederibus, ideoq; pensilis, quod solida & tactui maxime apta, quod globosa, & ad sui medium conuertens undique extrema: sint hæc tam magna, quam quisque uoluerit. Verum hæc laudabilia cuncta ita diriguntur in terram, ut omnis eorum commendatio refulet in opificem: operis naugue bonitas laus est opificis: quanto igitur conuenientius opifex formatorq; terræ dicitur esse Deus, quam Dea terra, quæ alterius est, opus? Tantum autem inualuit error populorum, ut terram non solum Deam, sed Deorum etiam omnium crederent matrem, quumq; contremuisset, maximis uictimis, ludis, caremoniisq; placabatur, uisebaturq; Romæ ædes celeberrima telluris. Magna autem pars hinc deceptionis oriebatur, quod terram animatam esse sibi persuaserant, quod si ita esset, mirum quomodo hæc Dea tam densa, tamq; tenebroso uestita corpore quicquam sentire aut omnino intelligere possit. Videmus rudiores esse homines; qui crasso concretoq; cælo ntuntur, quales olim Bæotii fuisse dicuntur, quid animæ ei accidere putandum quæ tota terrarum mole premitur, sed nec quicquid animatum id pro Deo habendum, nisi forsitan homines quoque, ut Deos habemus. Vnde porro animu terræ? quis dedit? aut quomodo innata, quale eius munus? mouetur ne, an quiescit? nam quini animæ proprium sit monere se ipsam, & id corpus, quod informat, terræ corpus immobile uidemus. Ut enim terra patiatur in cutē & forinsecus, & in partibus nonnullis alterationes quasdam & mutationes, tota tamen molis uastitas stat, & nunquā loco mutatur, & mutationes illas & alterationes non ipsa per se facit, sed aliud de capite. Cuperem etiam scire hæc anima ubi moretur, nam si interius centrum uersus se recipit, nec ad extrema proceditur, magna pars huius Dei erit immortua, sin ubique adest, & superficiem quoque tenet, quanta sentit uulnera, dum agricolarum ferro profcinditur, dum etiam effodiunt non solum ut fecundum fiat, sed ut etiam occultæ eius opes illinc extrahantur. Tantum ne homini in uia Dei membra licere putandum? THYŌ. Desine obsecro disputare aduersus ista, de quibus iam liquet. Nam quum constitutor cælum non esse animatum, non etiam esse Deum, quanto minus id erit terra, quæ loco & reliqua omni dignitate cælo inferior: Etenim ueteres terram feminæ uico exhibere se cælo, & cælum maris in mœrem se terræ superinfundere dixerunt, hæc similitudine ueriusque distantiam & dinersum munus significantes: Quamobrem non est laborandum tibi ut ostendas terram non esse Deum, de quo nemo nostrum ambigit: nam dum ostensum est cælum non esse Deum, dictum puto de terra quoque, nec de terra tantum, sed de igne quoque, de aere, de aqua. Quæ & si terram superant dignitate, longe tamen inferius se habent quæ cælum cælestiaq; omnia. M A R. Omnino stultum est putare hæc elementa esse Deos, tum ob ea, quæ à te posita sunt, tum etiā quia inuicem se oppugnant: nā ignis & aqua inter se pugnant & hac in pugna eius est uictoria, qui maioribus nititur copiis. Aerem quoque iasici impuris aquarum & terrarum euaporationibus uidemus. Quomodo igitur isti Dii, qui tam fragili, & imbecilli præditi sunt substantia? Nec me latet tamen ueteres populos ante Christi ad humanæ descensum tria illa elementa, ut Deos pariter coluisse, unum eorum Vulcanum, alium Iunonem, tertium Oceanum nuncupantes. THYŌ. Hi sunt poetici nobis Dii & olim etiam populares. Sed iam his omisis, quæ perspicue falsa sunt reliqua Stoicorum aggredere.

MARCI ANTONII NATTAE
ASTENSIS DE DEO
LIBER SEXTVS.

M A R.

N I H I L fere reliquiarum fupereft, nam reliquus eft mundus, quem Deum faciunt. Verum ad exitum iam deducta uidetur quaefitio, nam fi nec cælum unum, nec elementa quatuor funt Deus, & ex his quinque mundus conflet, quomodo is putandus eft Deus? quomodo qui nihil habet diuini in partibus, totus erit Deus, quum de partibus totum refultet? partes enim eius diftinctæ funt, nec confunduntur, ut non poffit dici ex partium commixtione nafci tertium quiddam, quod aliud fit ab his, ex quibus compofitur, ueluti ex uiuo & melle mullum; ex pluribus medicamentis euipiaftrum, ex plurium quoque uocum concurfu concentus, qui non eft in fingulis uocibus: Hic non eft tale aliquid, fed ueluti in animali membra diftincta funt, quamuis connexa in quibus quod non inuenitur nunquam in toto animali inuenietur, præter illam decentem fpeciem quam partes inuicem contextæ uiuerfitati fuæ reddunt. Finge in Leonis membris nihil efle igneum, quis totum Leonem ignem putabit? Refer hæc ad mundum in cuius partibus, fi nulla inefl diuinitas, nonne hebeti utetur mentis acie, qui ipfum mundum Deum opinetur. T H E O. Quid autem afferbant iſti ad demonſtrationem huius ſententiæ: eruditiffimi nanque hi inter Philoſophos fuere & pollebant præcipue acumine in diſputando. M A R. Non deerant uariæ rationes, quibus oftendere conabantur mundum animantem efle & rationis conſiliq; compotem demum ſapientem: ſic enim argumentabantur. Nihil omnium rerum uelut mundo, nihil præſtabilius, nihil pulchrius, non ſolum nihil eſt, ſed ne cogitari quidem quicquam melius poteſt: nihil enim ei abeſt, ſed undique aprus eſt atque perfectus & expletus omnibus ſuis numeris & partibus, ſi quiſpiam corrigere aliquid uolet, aut deterius faciet, aut quod fieri non potuit, deſiderabit. Si igitur mundo nihil eſt melius neceſſe eſt, ut ſit ille optimus: In eo autem, quod cõcedimus efle optimum, ratio inerit atque ſapientia: Nam ſi non inerit, non erit optimum: Non enim ſi ſimilis ſit mundus ſtirpium aut beſtiarum non erit potius optimus, quàm deterimus. Nec uero ſi rationis particeps nec ſit à principio ſapiens, non erit mundi potius quàm hominis deterior conditio. Homo autem ſapiens fieri poteſt, mundus ſi præterito tempore fuit inſapiens nunquam ſapientiam conſeque-
tur, ita erit homine deterior: quod quoque abſurdum eſt, & ſapiens à principio mundus & Deus habendus eſt. Item ſic ingrediuntur. Nullius ſenſu carentis pars aliqua poteſt efle ſentiens, mundi autem partes ſentientes funt, non igitur caret ſenſu mundus. Vrgent adhuc iſdem fere inſiſtentes ueſtigiiſ. Nihil quod animi, quodq; rationis ſit expert, generare ex ſe poteſt animantem, compotemq; rationis. Mundus autem generat animantes compotesq; rationis: animans eſt igitur mundus compoſq; rationis, comprobantq; id ſimilitudine. Si ex oliua modulate canentes tibiæ naſcerentur, non dubitares, quin in oliua ineflet tibiæ inis quædam ſcientia. Quid ſi platani ſidiculas ferrent numeroſe ſonantes? idem ſcilicet cenſeres in plataniſ efle muſicam. Cur igitur mundus non animans ſapiensq; iudicaretur, quum ex ſe procreet animantes atque ſapientes? Hæ ſunt illorum ratiocinationes, quibus, ut opinor, ne tu quidem aſſentiris. T H E O. Non aſſentior equidem, ſed quomodo reſelli ualeant gratum eſſet te exponente cognofcere. M A R. Exponam poſtquam id petis: Non enim me ſpecies earum uana commouet. Si quis Cominus aggrediatur, intelliget, quàm ſine inanes, & quàm non ſubſiſtant, ſed ecce dum aggredi cogito occurrit animo meo quiddam, quod me ualde perturbat. T H E O. Quid nam id? M A R. Doleo equidem quod non acutiori uiſu ſum præditus. T H E O. Non eſt hac in re quod ualde doleas: non enim præpoſitus eſt alicui ſpeculæ, de qua neceſſe ſit tibi de longinquo proſpicienti hoſtium & latronum aduentum multo ante nunciare. M A R. At ego uellem acutius uidere. T H E O. Quare id nunc ais? M A R. Quia & tu, & omnes, quibus cum ſermonem habere mihi hæc-
tenus contigit, ita loquuntur de mundo, quafi cum uideant aut uiderint. Mihi autem con-
ciguit nunquam uidiffe, neque nunc etiam uideo. T H E O. Quid ais? Tu mundum
non

non uides? **MAR.** Nego me uidere. **THEO.** Nihil profecto uides, si hunc præteris ignoratione oculorum. **MAR.** Tu qui uides ostende cum mihi, & da operam ut ipse pariter uideam, nam hæc mea æquior est postulatio, quam nuper tua fuerat dum à Riccardo isto peteres, ut uisioni tuæ offerret Deum. Deus enim oculis uideri non potest, quoniam incorporeus. Mundum autem omnes dicunt corporeum. **THEO.** An non uides cælum, mare, terram, ignem, aerem, aquam? **MAR.** Video profecto. non enim tam parum uiuidos oculos habeo, ut ista non uideam. **THEO.** Atqui hæc corpora mundus sunt. **MAR.** Non igitur mundus res est per se quædam ab aliis distincta rebus. **THEO.** Non est res per se ut dicis mundus, sed hæc corpora quinque simul iuncta mundum constituunt. **MAR.** Vide quam absurde loquaris. **THEO.** Ego ne? **MAR.** Tu inquam, nam nullam rem per se dicis esse mundum. **THEO.** Dico e quidem. **MAR.** potest ne id quod nusquam est ab aliis constitui? **THEO.** Nullo modo. **MAR.** Non igitur quia illa corpora mundum constituent, ut rem quandam no uiam. **THEO.** Minime, quia illa quinque corpora & mundus idem sunt. **MAR.** Differunt tamen nominibus, quia illa cælum, terra, mare, aer, ignis nuncupantur, hic autem uocatur mundus. **THEO.** Sic est. **MAR.** Sed non solum differunt uocis sono, sed eo etiam, quia illa priora sunt nomina singularis rebus indita, mundi autem nomen uniuersa illa complectitur. **THEO.** Quam belle narras. **MAR.** Sed illud non minus belle (si animaduertis) quod substantia est singularium rerum, quibus propria etiam imposita sunt uocabula, & eam substantiam propria illa uocabula significant. Generis autem nulla est propria substantia, quæ ullo uerbo significari queat: unquam enim uidisti tu aut hominum aliquis, quiddam quod sit animal, tamen id uerbum enun ciatur de pluribus, quæ sunt eiusdem generis, hoc inueniunt homines nomen, quo re præsentarent sibi uniuersitatem quandam de singularibus rebus collectam: huic nomi ni nihil subiicitur proprium, nisi imago illa, quæ in intelligentis animo, & cogitantis uertitur, sic de mundo dicendum, ut nihil sit aliud quam nomen, quo illa quiu que corporum uniuersitas significatur. Huc pertinet id quod dicebam me mundum non uidere, nec unquam uidisse: nam si mundus non est nisi nomen quoddam, quo illa corporum quinque uniuersitas representatur, ego nec nomen ipsum unquam uidi nec uniuersitatem illam, quam significat, tamen qualis sit mente percipio: menti enim ea fit significatio. Vereor quandoque ego, ne id mihi accidat oculorum uitio. Vos, qui uis oculorum radii foras prodeuntes uo tam uelociter extinguuntur, sed longius pro grediuntur, hæc forsitan uidetis. **THEO.** Cæcum te fingēs corpore exprobras nobis grauiorem mentis cæcitatem qui existimemus oculis mundum uidere, quem minime ui demus: fieri enim id nequit. corpora hæc tantum-quinque spectamus, quæ spectata sunt omnibus. Interim cogito ipse mecum quantos hic hodie ludos inducas de uisu tuo felitiores iis qui in scena tractantur: nam paulo ante pepulisti nos nec opinantes, ut ne cælum quidem spectare fateremur, nunc de mundo idem facere aggressus. **MAR.** Mi ror si tibi ludere uideat tractans tam grauiā, tamq; seria. Ego autem, ut sententiam meam teneas, hoc dico, nos posse oculis plura spectare corpora simul collecta, uniuers itatem autem quæ de illa collectione infurgit mente capi non oculis idem ego affirmo. Tolle exemplum hoc. Exercitum nonne fateris collectionem esse militum ordine quo dam instructam? **THEO.** Fateor. **MAR.** Hos milites una iter sub suis signis facien tes tam bene uidebit belua quædam ac tu. **THEO.** Videbit. **MAR.** Sed num belua agnosceret illum esse exercitum sicuti tu facies? non profecto, ut tuum præueniam respon sum, at oculos habet illa non minus, quam tu, sed ratione caret qua tu uteris. Unde igitur hæc diuerficas, ut tu uocas illam militum manum unum esse exercitum, illa non norit? nisi quia exercitus res est rationis non oculorum, licet ad eam notionē oculi uiam nobis aperiant. ad militum manum simul collectam quam exercitum dici mus, uno intuitu semel spectare possumus, si parua sit multitudo, ac corporum omniū contextum, & collectam uno globo, rerum omniū speciem, quam mundum nominamus, nemo unquam uno intuitu semel aspexit, nec aspicere potest, quamuis acerrima pol leat oculorum acie, ob cæli conuersionem, quæ efficit, ut dimidia tantum eius pars mortaliū pateat aspectibus. Ac ne existimes me ueluti ludem in hæc ire, quæ dic ta sunt hæcenus, ualde pertinent ad infringendam Stoicorum sententiam, dum mun dum statuant esse Deum, nam si mundus nihil aliud est nisi imago quædam omnium cor porum simul collectorum, quæ sit in animo cogitantis, quomodo possumus hanc ima-

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

ginem dicere esse Deum? uel quomodo potius uiuere? at mundus procreat, animantes compotesq; rationis, ergo ipse animans composq; rationis, & exinde Deus ubi id audio uix risum teneo, quod tamen ubi aduersus sapientes serio loquendum, minime fieri decet. Etenim rem mihi perinde similem uidentur isti facere, ac si quispiam audires exercitum progredi, regredi, dimicare, fame tabescere, uel copia abundare, existimet ob ingenii ruditatem exercitum animal esse quoddam uiuens, quod talia agat ac patia-
tur. Similiter si audiat populum gessisse quendam magna uel mandasse, existimet populum magnum quandam esse hominem, qui talia gesserit uel manderit, nonne qui sic existimaret, ridiculus haberetur? Sic Stoici dum dici audiunt, quod mundus procreat homines & reliqua animantia, existimasse uidentur mundum animal quoddam esse uiuum, qui talia produceret. Hic uidendum erat Stoicis quid mundi appellatione contineri uellent: nam si mundus nihil aliud est quam uniuersitas omnium corporum, non potest ea tractata cuiusquam animo constituere animatum mundum, sicut nec militum collectio, nec ciuium multitudo congregata in foro facit ut exercitus uel populus sit animans quoddam: hæc enim nomina exercitus, populus, familia, collegium, mundus nullius nobis rei indicant substantiam, sed constituunt tantum imaginem quandam ante oculos mentis illius collectionis: stultum est autem putare eam imaginem uiuere, & aliquid ex se producere. Sin autem mundi nomine, nullam nocant uniuersitatem, sed cælum nihilominus cum elementis hoc uocant nomine, quid aliud eis dicendum, nisi quod ex elementis, seu eorum commixtis qualitatibus suffragante quoque cæli luce producerentur animalia, sic enim uere dicerent, sed non ideo elementa sunt animata non etiam ipsum cælum. Vis enim est ista seminum admirabilis: hæc enim quamuis sensu motuq; careant, attamen si inciderint in concipientem comprehendentemq; naturam, nascuntq; sint materiam, qua ali augeriq; possint, effingunt membratim animalia, ita ut mouere se sentire, & appetere possint. Vides ex præteritis quorundam animalium corporibus prodire alia: nam mortuorum iuencorum, & iam putridorum apes sunt progenies, equorum uespæ atque crabrones, asinorum scarabei, ita nanque corrumpuntur illa ut aliorum animalium sint semina has uices seruante natura ut generationi corruptio, & corruptioni succedat generatio. Non sunt in arborum seminibus (ut de his etiam loquar) rami, non frondes, non flores, non poma, attamen idoneo defossa loco, ubi et terræ succo conuenientem duxerint alimonia, omnia hæc in ipsarum arborum incremento paulatim explicant & euoluunt. Hæc isti scrutatores uentilatoresque naturæ uidere debuerint, & eorum ortum, quæ uitam sensumq; habent ad causas seminum referre: non autem fingere, quod nisi elementa essent animata, ex his animans non nasceretur. Quamuis enim semina ex elementorum constent qualitatibus, tamen non sunt animata, sicut nec elementa ipsa, ex quibus componuntur. Sed uideamus iam argumenta, quibus confici putant mundum esse sapientem compotemq; rationis. Quod rationis (inquiunt) est compos id melius, quam id quod rationis est expers: Mundo nihil melius. Mundus igitur rationis compos. Fallax argumentum, uel stultum potius, dicis nihil mundo esse melius, at de hoc ipso est disceptatio. Tunc enim fatebor nihil mundo esse melius ubi me docueris mundum compotem esse rationis: si autem hoc docere non potes, erit profecto aliquid mundo melius id scilicet, quod rationis est compos. Tu autem ut concludas, præripis id quod si uerum esset, iam nulla esset quaestio: uitiosum est autem probatione id asserere, quod de ueritate pendet conclusio. Res perinde est, ac si quispiam ostendere uolens animum hominis immortalem, assumat probationis loco. Nihil hominis animo esse firmitus, at hoc de ipsa pendet conclusio, de qua contenditur. Tum demum fatebor nihil firmitus esse animo ubi me docueris eum esse immortalem. Si talis fuerit, firmus erit: sin aliter, infirmus. Similis istorum error dum probare moliuntur mundum rationis compotem eo quod nihil mundo melius, at hoc ipsum ueritas conclusionis indicabit: nam si mandus rationis fuerit compos, nihil eo melius inuenietur. Puto autem istos mundum uocare elementa quatuor cælo addito, seu imaginariam illam horum uniuersitatem: Rogant quid melius sit mundo. Deus ipse à quo mundum quoque factum concedunt. Præterea Angelicæ nentes. Item animal quodcunque prouidum, sagax, memor rationis, consilii, prudentiæq; particeps, quod hominem uocamus. Quid? quod hoc ipsum quoque fatentur iidem Stoici hominem meliorem esse mundo, ut non sit necesse aliorum testimonia producere? ipsi uerbis suis reuincuntur.

cuntur. Aint nanque mundum Deorum & hominum causa factum: si hominum quoque causa mundus factus homines mundo meliores, nisi domum patrefamilias, urbem populo meliorem arbitramur: hæc tria nanque, domus, urbs, mundus, habitationis gratia præparata: & hac similitudine inter se iunguntur: differunt tantum paruitate & magnitudine sui ipsius, paucitate & multitudine habitantium. Enimvero domus circiuit angusta unius patrifamilias, urbs latior unius populi, latissimus mundus totius humani generis habitaculum. Nec si mundo cetera animalia rationis expertia continentur, ideo minus hominum causa mundus paratus quandoquidem animalia quoque ipsa hominum causa creata sunt, quamuis iisdem (ut sic dixerim) ædibus teneantur. Faciendum quidem mundum in ratione corporum perfectissimum esse & absolutissimum, ne forsitan existimes me sentire cum Democrito, & Epicuro, & aliis quibusdam, qui ne plures, vel innumerabiles statuebant mundos: hæc enim mihi somnia videntur esse (ut aiunt) uigilantium, non etiam concedo Empedocli, qui nunc quidem esse mundum, sed non totum esse dicebat, particulam tantum quandam totius hic conspici elaboratam & in usum inductam, magnam autem eiusdem materiam alibi inertem & ociosam iacere: Nos uero sequentes omnium fere philosophorum placita atque decreta diuinorum; litterarum auctoritatem mundum unum ponimus & totum: omnia enim ille complectitur corpora totamque materiam continet, ideo extra supremum cæli ambitum nihil esse dicimus, non corpus, non locum, non uacuum, non tempus. ΤΗΣΟ. Quomodo id ais nihil extra superam mundi oram esse horum quatuor. ΜΑΡ. Sic quidem aio. Corpus non est ibidem, neque esse potest, quoniam quodcumque corpus esset ad propriam feratur sponte regionem sibi huc destinatum non extra maneret: Si enim graue esset, infimum: si leue, medium: si neutrum, supremum peteret locum. Quod si nullum ibidem corpus, non erit etiam locus, ne frustra sit: quid enim opus loco ubi nullum est corpus? quod si uon locus illic ullus, sequitur utne uacuum sit quidem, quum uacuum nihil sit aliud nisi locus priuatus corpore. Tempus etiam non aderit, si quidem tempus est numerus cuiusdam motus, & motus sine naturali corpore non contingit. ΤΗΣΟ. Perfectus igitur mundus, ut hæc ostendunt. ΜΑΡ. Præfectus omnino à Deo nanque conditus non ab inerti & imperito quodam artifice. Veruntamen quoniam corporeus editus est, eam perfectionem consequutus, quam corporis ratio ferre potuit, non ego possum cum hominis ingenio, mente, sapientia, consilio cælum elementaque conferre, quæ rudia sunt & inanima corpora sine sensu, intelligentia, ratione. Nos autem præstamus quibuscumque corporibus, quæ intelligimus, & de quibus possumus iudicare. Nihil tam refert imaginem artificis omnium Dei, quam hoc, quod sapimus, intelligimus, meminimus, ordinamus, prouidemus: hæc cognata uobis sunt & affinia cum Deo, si cogitare uolueris efficientiam humani animi, præstantiam, dignitatem defines cælestium, terrestriumque corporum uim & speciem mirari, longe maiori & digniori captus spectaculo, nota & perspicua sunt omnia, ut demonstratione nulla sit opus, satis est mediocrem adhibere animadersionem. Pone ante oculos mentis memoriam innumerabilium rerum, quam animo complectimur, uerborum, uersuum, historiarum, disciplinarum, eorum denique, quæ uidimus, legimus, audiuius, memorauimus, quanta hæc uis? quam præclara, quam admirabilis? quid persequar ingenio, consilio, ratione excogitata, tot fabriles artes, tam nitidum agrorum hortorumque cultum, tantarum urbium extructiones, tot ædificiorum præclara molimina. Adde huc tantam signorum copiam in litteris, in uerbis, in gestu, in sono, in picturis atque fignientis, tot gentium linguas, tot populorum instituta tum uetera, tum noua, tantum librorum numerum ad conseruationem disciplinarum, gestorumque custodiam. Cogita officiorum, potestatum, honorum, dignitatum ordines in publicis, priuatisque rebus, in sacris atque prophanis. Noli omittere hanc argumentandi rationem: peritiam, qua tunc utimur, & propter quam uerum à falso distinguimus, eisdemque sociam adhibe facultatis perpetuam eloquutionem fluentem sonantibus uerbis, uberibusque sententiis, subiice animo, poeticorum carminum granitatem uariis metris terminatam, ludorum & spectaculorum multiplices apparatus, nationum cantum dulcedinem, metiendi numerandique subtilitatem, præteritorum ac futurorum ex præsentibus coniecturam. Hæc & alia multa ingenio hominum comparata, si tecum euolueris, tum facile humanum animum supra cælum atque elementa omnia locabis, præsertim si uirtutibus eundem instructum corporis contemplari. Quid enim cælum, atque

atque adeo omnis mundus habet, quod cum animo hominis bene morato ualeat con-
ferri? qui primum intelligit id, de quo nunc est sermo, esse Deum, qui nunquam non
fuerit, nunquam non erit, summum rerum omnium auctorem, perfectorem, mode-
ratorem, eumque toto colit pectore, & ueneratur, qui deinde hominum societatem san-
ctam habet, cultodit, tuetur, curans prodesse plurimis, obesse nemini, & cauens sum-
mopere inperituri alteri, quod sibi tradi nollit, sed in eo maxime elucet splendor, &
magnitudo inuicti excelsi; animi, dum à recto iustoque proposito non mortis formidi-
ne, non dolorum ulla aut laborum asperitate terretur, sed omnia agit, sustinet, per-
fert, nullum detrectans certamen, nullum magnum difficileque praelium, ut honestas
suum ius teneat, decus, dignitatem. Videas saepe aliquem sine ullo sui emolumento &
premio laborare, periclitari, ut ab amicis, sociis, ciuibus, propinquis propulset & iniu-
riam, uel eis aliqua pareat commoda, uel pericula depellat. Hunc uirum aliorum cau-
sa curas, molestias; suscipientem, anxium pro aliis, de se securum, non ne uel ipso stel-
lifero caelo splendidiorem existimabis? Superest maximus alius acerrimusque; confictus
non aduersus laborum molestias, sed blanditias uoluptatum, quas qui superant reiici-
endo & contemnendo, hi praeclarissimum ferunt de infestissimo hoste triumphum.
Non enim aduersus externa quaedam proponitur certamen, sed aduersus se ipsam; & se
ipsum uincere difficillimum. Sensus enim dulciter & iucunde moueri appetunt, & se-
quuntur effrenato impetu cuiuscunque ueris uoluptates. Horum praecipitem coe-
rere appetitum tractandumque; mansuifacere, ut pareant rationi, magni decus, rara
gloria, quod diuina tamen ope factum est in multis, & fieri potest. Quid igitur? huius
uiri animo, qui tantis instructus sit uirtutibus, habes aliud in omni mundo, quod sit
aequiparabile? & tu id poteris proferre? Sola profecto Dei contemplatio, qui summa
est & increata ueritas, tam immensum est ipsa bonum, ut, si qui idonei sint ad tale spe-
ctaculum, reliqua huic collata luctus maestitiaeque; existimentur plenissima. Dixerunt
de his quantum dicendum esse iudicauerunt magnae quaedam & felices animae, quas ista
uidisse ac uidere credimus: quorum dictis si habetur fides quemadmodum habenda est,
tantum incommutabilis illa ueritas spectata praebet gaudium, tam purum, tamque; assi-
due nouum, ut in dies sui ipsius desiderium incendat. Illud unum doleant spectatores,
quod dum corporis huius claustris tenentur, tota mente illic nequeant inhaerere, & ut
queant, mors quae rerum omnium dicitur horribilissima, id est ab hoc corpore fuga
& euasio, pro summo munere affectetur. sed quid diuina illa profero? quum mundana-
rum harum rerum inquisitionem tanti fecerint ueteres sapientes, ut eam quibus enuque
corporis uoluptatibus omnibus diuitiis, opibus, imperiis, potestatibus praerulerint,
nihil tale sub omni caelo arbitantes. Magnus olim ad philosophiam concursus factus,
cum magno reliquarum rerum contemptu, quod & multiplex rerum cognitio, & sua
uitas oculos homines detinebat, & quod existimabant se proprio hominis fungi munere,
si curatam mentis aciem in id intenderent; quod percipi uere cognoscerique; possit. Cor-
pus mortale, multisque; casibus & necessitatibus obnoxium uidebant, quippe, quod ex
elementis compositum sit: quomodo autem elementa in ipsum confluant corpus singu-
la, magna quaestio est, deque; ea exacte dicere longioris esset operis. illud satis sit dixisse,
quod elementorum uires corpore sentimus. Terrenam namque soliditatem gestamus
in uisceribus, neruis, & ossibus; aequum humorem in cerebro, medullis, sanguine, aeriū
spiritum in pulmone atque arteriis, igneum in corde calorem. Atque corpus humanū
non ualde magnificandum, ut quod uarie sit compaginatum ex istis elementorum
proprietatibus quodque; aliquando tabescet. sed mentem hominis, quam nihil Deo pro-
pinquius, quam non caelorum orbes, non elementa ulla constarunt, sed Dei summa
bonitas per se ipsam nullis intermediis donat auctoribus, hanc ego supra omnem mun-
dum colloco. Stoicosque; uitupero, qui nihil mundo melius esse dixerunt quum mens ho-
minis longe eo sit melior. nec concedo, ut ob hoc ipsum concludant mundum animan-
tem esse rationisque; participem, tunc enim fatebor nihil mundo esse melius, ubi me do-
cuerint id quod concludunt. ante uero quam id fecerint non est concedendum, et
ut nuper dicebam, habent se ridicule. Venit namque in disceptationem utrum mundus
sit animal rationis compos, hoc ut ostendant proponunt, melius esse id quod ratio-
nem habet, quam id quod caret; conceditur, deinde assumunt nihil mundo melius, at
istud pendet ex quaesito, nam nihil mundo melius si rationem habeat, non si careat, sicut
autem quaesitum ut concessum assumi non debet, ita nec quod, constanter se habet ad
quaesitum

quæstio. Ego qui contrariū defendo, hoc dico nihil mundo melius, si corporū duntaxat habeatur ratio, non si intelligentiarum uel nostrarū, uel Angelicarum. Non definiunt iidem argumentari hoc modo: cuius (inquiunt) partes sentientes sunt totum quoque sentiens erit, sunt autem partes mundi sentientes, ergo & mundus totus sentiens erit. Hic quarto, quas partes mundus habeat sentientes. Animalia inquit, nam hæc sentire perspicuum. At animalia quamuis in mundo sint, non tamen pars sunt mundi uon magis quam serui pars sunt domus: si enim animalia partes essent mundi, mundus non subsisteret siue animalibus: non enim subsistit totum, ubi partium aliquid deest. At mundus siue animalibus esse potest: non igitur animalia mundi pars dici debent. Cur igitur animalia condita? Cur? Vt exhiberent hominī famulatum, cuius gratia mundus quoque ipse fuit paratus, sed ex diuersis quoque animalium figuris atque naturis mundi usus factus est instructio, & pulchritudo grandior, sicut & magna quoque seruorum familia variis cum artificijs & domini & domus cedit ornamēto. Quod si dicunt se animalia, ut mundi partem ponere, propterea, quod ex mundi elementis compacta sunt, ne id quidem adiuuat eorum causam, quoniam non continuo mixta sunt eiusdem naturæ, cuius sunt ea, ex quibus componuntur: nam autem quoque hanc ipsam rem agendo ex elementis sensu carentibus fieri animalia sensu uigentia demonstratum, opportune uerba nunc facio de his audiente hoc Eracrito. Is enim narrare nobis potest quomodo ex plurium simplicium collatione efficiatur medicamentum quoddam, quod sit efficacioris potentie, quam ea ex quibus componitur, nam si simplicibus medicamentis curatio sequeretur affectuum locorum, nemo compositis uteretur: nunc utitur omnes, quoniam sunt ea a simplicibus alterius diuersæque naturæ: & aduersus quidem Stoicos hæcenus nobis colluctatio processit, quæ longiore detinuit mora ostensumque; nec ignem, nec stellas, nec terram, nec ætherem, nec mundum esse Deum quædammodum illi opinabantur. ΤΗΣΟ. Stoicos istos satis excusasti. Restat ut peripateticorum sententiam explores, quod eo tibi accuratius censeo faciendum, quia magnum habent ducem. ΜΑΡ. Aristotelem scilicet. ΤΗΣΟ. Hunc ipsum. hic est enim ille,

Qui genus humanum ingenio superauit, & omnes
Restinxit stellas, exortus uti æthereus Sol.

Vt in hunc conferam decore, quod turpiter in Epicurum scripsit Lucretius. ΜΑΡ. At qui sita insilire uoluerimus inuestigantes philosophorum sententias, easque percontantes, ad mediam usque noctem protenditur sermo. uides ipse inclinare iam meridiem. ΤΗΣΟ. Lucis adhuc superest plurimum. tu autem id suscepisti, ut exponeres nobis philosophorum de Deo sententias, & hunc sermonem ingressus nondum ad exitum perduxisti, itaque nunc reliqua reddas oportet. ΜΑΡ. Ita loqueris quasi pollicitatione me obstrinxerim, nec accepto sis laturus, nisi soluero. ΤΗΣΟ. Ego non ita ago quasi quicquid de te fuerim stipulatus, sed quia mea plurimum, tua nonnihil referre arbitror, si neptum absolueris: nam magno, id præstans, eris apud omnes in honore: ego enim re latere non sinā, sed celebrabo, ostendamque; cunctis ciuibz tuam sapientiam. quod si tibi ceteri omittendi uiderentur, Aristotelem non potes relinquere, uirum omnium sermone celebratum, ΜΑΡ. Vide quam longe fallaris opinione. Ego etsi non alium, Aristotelem tamen omittendum censerem, non quo eripiam ei magnificam rerum cunctarum doctrinam magno consensu mortalium traditam, sed quia in multis aliis, ita & in hac quaestione de Deo subobscuris ambiguisque usus sermonibus, ita ut disceptetur in scholis inter suos quid senserit. Nec sane Aristoteles in diuinis se ualde iactauit, mortalium rerum causas magis est persequutus. In diuinis uero Pythagoricis & Platonicis palma tribuitur, quod & loquuti sunt apertius, & ad ueritatem propensius. Referunt doctiores eam Aristotelis fuisse sententiam, quam tu quoque cum Ricardo disputans retulisti, ut mire aliquando cur de me audire uelis. Veruntamen sentit ille deum esse ens primum ab omni materia auiusum, intellectu acerrimo præditum, sempiternum, immobilem secundum se, sed mouens perpetuo & unico motu cælum quo conuegiunt uniuersa, cælum autem unum esse dicit, licet in eo plures sint orbis, in quibus septem illa ferantur sidera, quæ ab incessu uocamus errantia. unicuique horum orbium præfuit substantiam unam sempiternam, intellectu uigentem, materia carētem, immobile per se, præstantem tamen orbi suo morus causam, quot autem sint orbis disputat, & illas substantias æquales esse numero orbibus asserit, nec plures esse contendit: nec deorum tamen loco eas habere uidetur, quoniam unum tantum

tantum deum agnoscit, quem primum motorem uocat: nam & illud ab eo est, entia nolunt male disponi pluralitas principum mala. Vnus ergo princeps. Hæc magni huius uiri sententia, quæ mihi approbata uideretur in eo, quod unicum statuit Deum: non enim possunt esse plures eiusdem conforres potestatis rebus saluis, ut ipse egregie sentit. Laudo etiam quod æternum fecit, quod immobilem quoque, nalde etiam illud eiusdem proba, quod ab omni seiunxit materia, quod Stoici, de quibus antea dixi, minime faciebant: Illi enim Deum materiz immiscebant, adeo ut spiritum illum quoque quem diffundi uoluit & penetrare per omnia arbitrabantur suscipientem uarias appellationes pro diuersitate materiz, quam ingrediebatur corporeum esse intelligenti nam etiam in animalibus tenuissimos illos spiritus quibus uiuunt & sentiunt, corporeos esse perspicuum, tale quid illi mundo inesse rebantur, idq; pro Deo habebant. Recte Aristoteles, qui materiam omnem à Deo remouit, tanquam rem turpem & maculosam, nec Deo dignam. Hæc eius laudo, & plura alia, ueluti dum Deum simplicem & indiuisibilem facit, dum intelligentiam Deo ascribit noui in aliqua potentia, sed in perpetuo actu, & quod illic intelligitur, nihil ab intelligente discrepat, etsi quid aliud de Deo magnifice prædicat. Illud tædet, quod Deum primo motui affixit, eiq; hoc proprium delegat munus, ut cælum contorqueat. Nam si cælum ad sui conuersionem indigeat impulsore, non ne substantia quælibet alia separata id munus explere poterat? an tam grauis tamq; difficilis ea res, ut diuinum adesse illic præcipue oporteat? Deus namque noui initium modo est motuum cætorum, uerum etiam progressio est & terminus, (ut sacris continetur litteris) cuncta uerbo uirtutis suæ portat, non celestibus ille magis quam terrestribus incumbit, tametsi celestia corpora sint nobiliora, quoniam à ruditate materiz longe fugientia diuinum splendorem plenius excipere ualuerunt. Quod autem ait ille de separatis substantiis non esse plures numero quam quot orbes, quis æquis auribus accipere queat? timuisse uidetur ne si quædam substantia separata inueniretur, cui reuolutio orbis non incumbere, frustra esset, quum tamen huiusmodi substantiarum separatarum maximam prospici copiam ad diuersitatis huius decorem perfectionemq; pertineat. Homo noui ad araudum, ut bos non ad inuestigandum, ut canis, non ad uelendum, ut equus, sed ad intelligendum natus, hæc de causa in lucem editus, quæ est omnium præstantissima, maximaq; ex eo mundo accessit pulchritudo, quod tale continet animal. Et ne morientibus hominibus hæc desit pulchritudo, successione propagatur humanum genus, quum unum quodque animal generet sui simile. Quod si maxima est hæc in rebus pulchritudo, editam esse innumeram hominum multitudinem, qui rationes rerum uideant, perscipient, speculentur, nec id uanum opus & uagatorium, sed pulcherrimum omnium operum, hæc q; pulchritudo cõseruatur prioribus decedentibus substituta noua hominum prole, quando erit illa augustior pulchritudo ubi cõtingat cernere, innumerabiles spiritus uacantes corpore admirabili, pollentes ingenii celeritate, qui hoc habeant præcipue muneris, ut quæ reliquas res tunc cum speculatur, qui rerum omnium summa est & ultima causa, à quo tales effecti, eosq; immortalitate donatos assidue id agere, nulla sui mutatione aut successione, sicut in hominibus solet: si enim bonum est intelligere, ac ne unguere quidem, sed maximum bonum, non ne tanto amplius dilatabitur id bonum, quantum, plures erunt spirituales substantiæ hoc præclarissimo fungentes intelligendi munere? At qui in hoc intelligendi munere ne nos quidem cum illis possumus conferri: Homo enim corpore obseptus non potest intelligentiæ suæ radiis res ipsas directo pertingere, necesse igitur habet aduaduertere quid tamq; rem sequatur, quid præcedat, quid ex ipsa & circa ipsam fiat, atque ita uia sibi aperiens de notioribus ad minus nota ratiocinando circūducitur. Demum à principiis discurrit ad acquirendam conclusionem, & alia per alia uenatur: Illud uero quàm multo labore, & quàm magno iudiger studio, ut plura, quæ eiusdem uideantur esse generis colligat in unum, & sic collecta in suas deinceps partiatur species: quod omnino faciendum est, ut attribuat unicuique rei propria & remoueat aliena, nec tamen adhuc tutus, quoniam, sapius non quod uerum, sed quod uerisimile est, apprehendit, & probabilem sequitur opinionem: nou enim in cunctis idoneas habet demonstrationes, quibus ostendatur illud quod queritur ita esse, nec aliter habere se posse: sapius imprudeus falsum pro uero aut colligit ipse, aut alio colligere admittit. Quid deinceps? illud. Quum omnia fecerit ne fallatur, & scientiam assequatur, multa adhuc illi erunt incognita: nou enim

temere dictum, magnam partem eorum, quæ scimus, minimam esse eorum, quæ igno-
ramus. Extant exempla clarissimorum Philosophorum, qui quum ætatem totam in
naturalium rerum pericrutatione contriuisent, multaq; tum reperissent ipsi, tum ab
aliis didicissent, adhuc tamen scientiæ suæ multum, atque adeo plurimum deesse arbi-
trabantur. Isti autem beati spiritus non cū argumentationibus ad res noscendas acce-
dunt, sed singularum rerum uim, proprietatem, speciem, ordinē, connexionem, differen-
tiam, ortum progressum, exitū, uident, prout in sunt rebus quandoquidem subtili mētis
acie cuncta penetrant & non secundum similitudines à rebus acceptas, sed sibi inditas
cognoscunt: cunctas enim rerum species eorum mentibus Deus impressit: Nihil præ-
tere tam remotum, tamq; abstrusum, quod eorum subterfugiat scientiam. Miror
autem quòd Aristotelem tanta rerū cognitio, tamq; perspicua nō delectarit, ut eam de-
inceps paucorum speculantium uumero includere uoluerit. Ipse nanque felicitatem
quantam contingere fas est homini in terris degenti, in contemplandis perspiciendisq;
rebus collocauit. At quæ argumēta colligit? quas uibras sententias dnm hac de re agit?
ut merito cuilibet uideri debeat ueritati & rationi consentanea dicere. Si qua (inquit)
in humanis est felicitas, ea profecto sita est in contemplatione: hæc enim fit in mente;
quæ propria est hominis & diuinum quoddam bonum, & uersatur circa id, quod est præ-
stantissimum omnium. Nihil enim præstantius Deo, & reliquis honestis rebus, quæ
cognitioni subiciuntur, ex quo necesse est admirabilem consequi iucunditatem, quum
nihil sapientiæ fructu sit dulcius, nihil purius, nihil solidius, & cum scientes, & quæren-
tes fungantur eodem speculandi munere, uerisimiles sit maiorem acquiri scientibus,
quàm quærentibus iucunditatem. Est præterea contemplatio ipsa diuturnior, quia
diutius contemplari, quàm agere quodlibet possumus, nec multarum rerum indiga,
quia sapientis uita paucis gubernatur, quicumque aurem urbanam & bellicam susceper-
unt administrationem, & reipublicam gerere concupiscunt, his multa externarum
rerum opulentia est opus, ut impleant quæcunque iuste aut fortiter sibi statuerint per-
agenda, & quo sublimiores, pulchrioresq; fuerint actiones, eo maioribus indigent
subsidiis, sapiens præter uictum nihil appetit, nihil externorum aliud desiderat, ut
contempletur, quin auersatur ea potius tanquam impedimenta sint ad contemplatio-
nem, solus contemplari potest, & quo sapientior, eo magis potest, melius autem for-
tasse si habeat adiutores, at tamen iussistentissimus est ipse. Præterea contemplatio
propter se ipsam sola amari uidetur: non enim contemplans alio respicit, quàm ut con-
templatione fruatur. At reliquæ uirtutes, quæ in actione consistunt, alium affectant
finem, nec propter se ipsas expetuntur: nemo enim negocia suscipit propter ipsa nego-
cia, sed ut ocium adipsatur, nemo gerit bellum studio belli, sed pacis. Quis igitur
meliorem aliam putet uitam, quàm hanc quæ contemplationi uacat? cui suppetit o-
cium, tranquillitas, uoluptas, defatigationis uacuitas, quæ sibi ipsi sufficit & nihil
aliud præter se ipsam petit. Talis uita humanæ naturæ superat facultatem: non enim
ex eo quod homo sit, quispiam ita uiuet, sed quod possidet in se diuinum quiddā id est
mentem, quam exercet, ideo supra hominem tuuc se attollit. Oportet autem non,
quemadmodum monent quidam, humana nos sapere, quum homines simus, aut mor-
talia, quum simus mortales: sed quoad fieri potest, immortales nos facere, cunctaq;
efficere, ut ea uita uiuamus, quæ ab eo manat, quod in nobis est præstantissimum. Si
enim hominis propria est mens, quid alio potius homo utatur, quàm eo, quod in ipso
præcipuū est & melius? non enim aliorū expetere debet uitā propria derelicta. Enimue
ro quod natura unicuique propriū, id optimū ei & iucundissimum. Homini uita ea, quæ
ab ipso proficiscitur mente, propria est: nam hoc ipso, quod mentē habet, homo est, uita
igitur hæc ei fuerit optima & iucundissima. Perspiciat quantis laudibus contemplatio
nem extulerit Aristoteles, quàm magnifice, quàmq; prudenter ad eam nos exhortetur.
THEO. Perspicio certe, & admiror ingenium hominis, industriam, eloquentiam. MARK.
Eadem quoque de re scripsit Plato copiosissime: sed quoniam mihi nunc cum Aristote-
le res est, uerba magis eius & sententias sum sequutus. Hæc quæ de contemplatione
dixi, magna sunt, præclara, tauro philosopho digna, quæro tamen an non contem-
plandi uim magis in illis separatis spiritibus probet, quàm in hominibus? necesse est
magis probare: nam si quo perfectior est contemplatio, eo melior, perfectior contem-
plantur, qui uniuersa intrinsecus nouerunt, quàm nos, qui non perspicimus omnia,
& quæ perspicimus exacte non tenemus, & quærentibus magis similes, quàm scienti-
bus

M. ANTONII NATTAÆ ASTENSIS

bus uidemur. Deinde quæ continua in illis contemplatio, hanc cura corporis in nobis interpellat, nec membrorum officia, quæ deferuiunt meditationi assiduam ferant intentionem, sed arcus instat sæpius relaxanda ne effringantur. Quòd si præstantior in illis contemplatio, quàm in nobis: cur non probet eos, etiam si hoc solo fungantur contemplandi munere nec orbem habeant, quem reuoluant? quomodo etiam probaret hominem, qui continuo contemplationi uacaret, relicta (si fieri posset) omni corporis administratione. Ipse quod in hac causa difficillimum est probatu, suscipit, esse spiritus quosdam omni uiuatos corpore intelligentiæ plenissimos, illud quod sequitur & facillime fuerat concedendum non concedit, ut necessario non implicentur alicuius corporis administrationi quasi corporis alicuius administratio fuerit in causa, ut tanta intelligenti nobilitas extaret, ac non spiritales illæ intelligentiæ propter insitum bonum fuerint editæ, quod & si paruum uel nullum potius mole, uitam & pretio quibuscunque corporibus antecellit. Simile est ac si quis dicat mentem homini datam propter corpus, ac non mentis causa corpus creatum, & eodem modo asserat gemmâ anulî gratia paratam, & non gemmæ anulû, nonne sic narrans absurdus habebitur? Idem existimasse uidetur Aristoteles spirituales illas intelligentias ob cælestium orbium conuerfiones extare, ac non propter se ipsas, dum earum numerum æquat orbibus cælestibus nec plures esse patitur. Ego uero non uideo quin possint esse plures aliæ, quæ hoc puro fungantur contemplandi munere, nullum uersantes cælestem orbem. Maior enim contemplatio, quàm ulla orbium conuersio, idq; Aristoteles ipse fatebitur. Nam non contentus is, quæ de complatioue dixerat, & à me paulo ante relata sunt, sed eam attolens altius asserit hanc esse Deorum uitam, quos cuncti beatos esse & felices putant. Eripit nauque eis alias actiuas uirtutes. Non enim (inquit) isti sunt, quia commerciorum fidem seruent, depositum reddant, & talia agant quedam. Ridiculum est enim huiusmodi actus Deis tribuere, non erunt etiam fortes, propterea quod pericula adeant, & res sustineant formidolosas, non etiam temperantes: impertuna enim laus, si dicatur Deos prauas cupiditates coercere. Quid igitur agunt? uiuunt enim, nec ut Endymionem somnum capere perpetuum illos dicendum. Restat omnia circumspicientibus, ut contemplatiouem eis assignemus, quæ una ex reliquis inter uitæ munia, & ex hac felices eos iudicemus. Τη ο. Ita ne ille loquitur? Μ η κ. Loquitur certe. Non enim alia ratione Deorum uitam felicem dicit, nisi quòd contemplationi indulgent. Audi deinceps quid ex his colligat. Humanorum inquit actum is felicitatem præstare potest, qui nobis cum diis est cognatus, is autem est contemplatio, ergo hæc homines felices facit, ex quo etiam sequitur animalium ceterorum iualum esse felix, quum nulla ex parte contemplationis sit particeps, sequitur & illud quod quousque extendatur contemplatio, eo quoque extendatur felicitas, dii igitur hominibus feliciores: illi enim tota uita contemplatiouem exercent, homines autem quo ad possunt, diuinæ illius uitæ imitatione tenentur. His in uerbis, ut uides, nulla orbiû, nulla conuerfionis sit mentio, sola in diis contemplatio memoratur, sola beata prædicatur. Quid igitur prohibet intelligentias spirituales esse plures, quàm cæli orbes, eam ad rem editas, ut contemplationis cum diis fruantur munere, nam eas quoque Deorum numero habendas conferent. Vidimus in corporibus, ut quanto eorum quodq; nobilitate præcellit, eo latius magnitudine protendatur. Sic tellure ut melior, ita maior aqua, aqua aer, ære ignis, omnium uero inferiorum latissimum cælum, quod præstantissimam incorruptissimamq; naturam possidet, ipsaq; cælestia corpora magnitudinibus circumuagantur immensis. Huius uniuersitatis species uisa est fabricanti Deo fore præstantior, si nobiliora corpora conspicerentur etiam latiora: & in corporibus quidem sic actum est, at in naturis illis in corporeis, quæ quibuslibet corporibus sunt potiores, cur non idem sequutus, ut eas uoluerit magno numero extare: quo uniuersi decor esset præstantior? nam quod in corporibus præstat decoris congrua magnitudo, in illis corporeis præstare potest ordinata multitudo. Fac adesse hic choream triginta duorum hominum fidibus concinentium, si quis addat eodem uiginti octo homines pari instructos artificio, & efficiat choream hominum quinquaginta non ne aucto numero augebitur quoque choreæ dignitas? Quid si quis addat aliam choream, deinde aliam, & eo usque progrediatur donec nouem efficiat, ita autem sint dispositæ, ut quamnis unaquæque concinat, præclare attamen ea, quæ sequitur, superet priorem arte canendi, non ne admirabilis ille conspectus uidere tot choreas, tot musicorum hominum tam suauiter

fluauiter concinentium, seq; ipsas innicem in concentu superantium? Tolle mihi nunc animum à musicorum istorum choreis ad spiritualium illarum formarum choreas, seu choros malis dicere, & eos tibi noueni propone, & in quolibet choro innumerabilem multitudinem, & alium alio, more graduum theatralium superiores, & ut superiores loco ita & bonitate naturæ: quanto hic erit admirabilior conspectus, si cui mentis acie uidere liceat. Melior namque illa cantilena & longe resonantior contemplari statum rerum ordinem dispositionem, artemq; Dei fabricatoriam non alibi, quam in ipsa arte descensentes consonis gaudiis laudare. Magnum certe foret spectaculum cernenti, & eo maius, quod formæ illæ spirituales ab omni materia diuulsæ carent tumore molis, partium uarietate, loci occupatione, quibus sine uitiiis corpora abundant. **Т Н О.** Non necesse habes hæc contra Aristotelem fugere: nam id quod dicis uere factum est. Animaduerto enim te de nouem Angelorum choris dicere, quorum alius alii supereminet, & quo quisque propinquius speculatur Deum eo lucentior, & in cognitione profundior. **МАК.** Hæc quum ita facta sint, ut dicis, & ego innuebam, nonne melius prospectum uniuersitati rerum gloriæq; conditoris, quod innumerabilis creata sit Angelorum multitudo, quam si pauci quidam essent formati pro numero scilicet celestium orbium, ita ut uous uuum uerfaret. **Т Н О.** Melius profecto, ac ut Aristoteles quidem ipse dubitare posset, si doceretur. **МАК.** Si dubitaret, me dubitationis suæ comitem non haberet: nam in uniuersitate rerum multos esse felices quam paucos melius idq; laudi dominantis aptius. Ergo innumerabilis Angelorum contemplantium multitudo fuerat inducenda non modo, ut hæc felicitas, quæ contemplando acquiritur, & quæ nulla maior, rebus non deesset, sed ut ea quoque foret uberior. Quid porro tale in omni mundo, quale inspicere Dei uerbum, quo uno & condita sunt olim & nunc portantur uniuersa. Hoc dum assidue Angeli contemplantur, quantum perfruuntur iucunditate? qui primum ipsum inspicunt creatorem, rem supra omnia beatam. Deinde in Dei sapientia æternas incommutabilesq; rerû rationes earumq; causas & progressus speculantur. Dispositio quoque eorum artifex reperitur: uam nouem chori omnem capiunt multitudinem, qui ita distincti sunt, ut ab infimis ordinibus gradatim ad superiores perueniant. Hæc distributio tam apta Aristoteli, ut opinor, non displiceret si adesset. Quod si non contentus ille eos tantum contemplari, optaret ut susciperet actionem aliquam ad ceterarum rerum incolumitatem & salutem? impudentem primum dicerem, si quantum in se foret, non contentus in illis esset sola contemplatione, quam tot laudibus prouexisset, quam diis solam ad beatam reliquisset. Veruntamen si penitentia ductus eorum, quæ dixisset, nunc melius cogitans diceret perfectiores fore Angelos, si opis suæ aliquid in medium ad communem salutem conferrent. Respondeam contentione iam omiſſa, nec hoc quidem istis spiritibus deesse, in primisq; cum admonerem, ut meminisset eos ab officio Angelos uocari, propterea quod mittantur à Deo ad hominum tutelam fidamq; custodiam: Illi enim ad sunt ualentibus, hostiles pessimorum Dæmonum insidias, corumdemq; præferocem impetum à nobis propulsant, sollicitant præterea benigno afflatu ad pietatis opera, æternæq; admonet uitæ, legatione ius super funguntur, ueluti pro sociis atque amicis, dum preces uotq; nostra ad Deum, & ab eo ad nos referunt dona, ingrediuntur quoque iidem hominum peccata, ne solum id Dæmonibus licere putes, quandoquidem Zacharias Propheta Angelum in se loquentem inducit, deq; eius egressu & reditu mentionem facit. Denique quicquid Deus confert in homines, quicquid imperat, quicquid præter naturæ ordinem agit mirifice, horum geritur ministerio, hi tandem piorum animas post breuem uitæ huius militiam in æternum deferunt triumphum. Sunt nonnulli & nostris, qui eosdem etiam beluarum & stirpium curam gerere contendant, sed quoquo id se habeat modo illi hominum non desunt incolumitati, idq; præstantius, quam assidue cæli orbem ducere, quod illi munus Aristoteles iuopia alterius negotii assignauit, sed ut huic numeri quoque quidam ex eis assitunt, quid fieri reliquis, qui sunt innumerabiles, si negotiosos tamen eos quoque esse uolumus, & non contemplationi soli indulgere: hominum ergo sunt illi custodes: Non enim parua humana dignitas, quandoquidem hominum ipsorum gratia corporea hæc mundi moles fabricata, hominumq; pietati sedes ab æterno in fulgentissimo cæli palatio paratæ: Ita enim disposuit cuncta Deus, ut unaquæque res, quæ superior esset ordine, proximam regeret inferiorem, nec quod ipsa haberet bonum soli sibi ipsi priuatim possideret, sed id alteri

ri necnisi quodam germanitatis iure conferret, hinc cælum uides omnem sui bonitatem terræ infundere, quo sit illa fecundior & lætior, quapropter non fuerit mirandum Angelos huiusmodi præpositos regimini, quum proximum illi reueant ab homine locum, eum scilicet, qui superior est: præstant enim nobis intelligentia & cognitione, tum quia corpore uacui, tum quia Deo pleni, & forsitan collati Angelis in cognitionis & in intelligentiæ iudicio, non aliud quàm pueri uidebimur. Pueris autem affigi pædagogos moris est, qui instituant, erudiant, desideriaq; ipsorum forment, & moderentur. Hoc quod Deum dixi instituisse in rebus, ut quæcunque esset superior bonitate, hæc inferioriorem iuuaret, homines inter se ipsos custodiunt: nam pneris quibus maturum nondum adest iudicium, præficiuntur (ut dixi) uiri; feminas etiam marium uti uolumus prudentia, quoniã hæc plerunque imbecillitate consilii laborant. At inter uiros quicunque eminent ingenio, doctrina, usui instituunt ceteros inferiores, sapientiamq; illis suam suppeditant, nec præsentis tantum uoce, sed absentes quoque litteris edocent: quin etiam posteritatem omnem librorum documentis erudiunt, qua cogitatione impulsus uideot posse dicere (quod à maioribus etiam traditum fuit) quoniam in admirabili illa Angelorum societate alius alio eruditior, perfectior, lucidior, quicunque superat scientiæ lumine & contemplationis diuinæ acumine, lucem illam transfundit in proximum quenque, is acceptans tradit alii, qui subiacet, & ille rursus alii, qui pone sequitur, atque ita defluit diuinum lumen Angelis excipientibus & sibi inuicem ueluti per manus tradentibus donec à primis ad ultimos quoque perueniatur. Sic alter ab altero illuminator redditur & purgator, ut uequeat iam Aristoteles improbare tantam Angelorum turbam, ueluti ociosam, quum operosa sit in tradendo sibi ipsis inuicem diuino bono quo fruuntur: Non enim cuncti fotas mittuntur in ministerium, sed quidam tantum: nam qui superiores tenent ordines, regi assidue assistunt, impleturq; illud Danielis, quod millia milliū ministrabant ei, & decies cetera millia assistebant. Recurre mihi nunc paulisper cogitatione ad similitudinem illam musicorum canentium una & psallentium, quam superius induximus, quo magis intelligas quanto sit perfectior hæc Angelorum copia: Illi enim etsi plures sint numero, una tamen eademq; forma sunt præditi humanæ scilicet. Non ita in Angelis, in quibus uariant formæ, et alius alium in hac superat, differuntq; inuicem, quemadmodum hic apud nos in animantium irrationalium genere, differt taurus ab equo, equus à Leone, & ab aquila Leo, & in marinis pecudibus thynnus à rhombo, rhombus à mugili, mugilis à muræna, muræna à ceto: hic quæso specta mentis oculis uniuersos, deinde reter te ad singulos, & considera quantam illic adesse oporteat pulchritudinem penes tantum Angelorum copiam in tanta formarum uarietate. Deinde si is, qui in infimo ordine minimus est Angelus, longe pulcherrimus est omnium, quæ hic spectare possumus, quod augefcente pulchritudine in singulis quibusque erit hoc primo secundus pulchrior, secundo tertius, tertio quartus, & ita percurrere animo seriam illam sigillatim in quolibet ordine, tum ipsos nouem ordines alium alio pulchriorem, & in tanto ascensu pulchritudinis obstupefces, & aliquo nescitigio deprehendes quanro decore niteat supremus ordo, & is præcipue, qui inter illos supremum obtinet locum. Non nouerat Aristoteles Angelos, non nouerat, sed de substantiis loquitur separatis, quæ sunt illi id quod nobis Angeli, sed ostensam est errare illum, dum paucas numero constituit, dum illas uni uoluenti orbes muneris præficit. Dissentiunt ab Aristotelicis Platonici, longe aliter Deorum Demonumq; naturam explicantes, sed utrosque nostri uera dicendo superarunt. Illi enim ueris falsa multa immiscuerunt. Coegit autem substantiarum separatarum ratio, quam Aristoteles induxit mentionem facere Angelorum, deq; eorū natura & officio aliquid breuiter dicere, ostendēdūq; fuit nostros diuino instructos lumine ueritati & rationi aptiora posuisse. Nam Aristoteles non ausus est se plus attollere, quàm corporalis huius mundi ratio postulare, & ad huius modulos incorporalia dimensus est turpissimo lapsu, dum maiora metitur minoribus, qui etiam in eo plurimum delinquit, quod separatas has substantias facit æternas, sicut & mundum antea fecerat æternum, & à nullo genitum aut creatum. T H E O. Postquam huc incidisti, optimum fore ceuseo, de mundi generatione aliquid dicere. Non enim decet tanti uiri sententiam calculo solo reicere & inauditam condemnare. M A R. Ego ne condemno? immo ipsa condemnat euidētia? Nihil enim tam clamat mundum esse factum, quàm mundi ipsius conspectus. Circumspicientibus uanque undique nobis & omnem naturam collustran-

tibus nihil ad oculorum aspectum reperietur ipso mundo pulchrius, nihil ad usum utilitatemque uicentium aptius, nihil in partium compage firmitus, nihil in mensuris & numeris æquabilis, nihil denique in dispositione cuiusque rei ordinatus, & in ipso ordine (quod faciendum esse plurimi) nihil constantius: apparet enim mundum uno semper tenore fluxisse, Et ut inquit Manilius.

Non alium uidere patres, alium uenepotes
Aspiciunt.

Tantam igitur pulchritudinem, utilitatem, firmitatem, dispositionem, ordinem, constantiam rerum tam innumerabilium credi potest temere & casu contigisse, & à nulla mente consilioque profecta, quæ quanta mente consilioque gesta fuerint, nec cogitando quidem & ratiocinando consequi ualemus? Hac rationis perspicuitate moti ueteres philosophi quicunque ante Aristotelem naturales causas fuerant perscrutati mundum factum esse dixerunt. Ipse primus æternitatem illi dedit, quem ceteri detraxerant. Nec uero quisquam alius Aristotelis sententiam sequutus præter eos, qui Aristotelicæ disciplinæ se tradentes, quascunque partes Aristoteles tenuisset, has pro susceptæ philosophiæ nomine defendendas sibi necessario putauerunt. Maior certe in ueteribus (ut reliqua taceam) fuit uerecundia, quos puduit ignem uel aquam generationem, corruptionemque rerum, & reliqua his annexa motum scilicet, locum, tempus æternitate Deo exequare, id est infima & mutabilia supremæ incommutabili, naturæ. Miror etiam si tempus æternum esse possit, quum æternitas uim temporis excludat, nec eius potestati subiciatur. Deinde quomodo æternus motus? nam quum ea, quæ mouent, & mouentur media sint, & necessario in tanta motuum serie, quanta mundus totus agitur, ueniendum sit ad unum, quod ipsum immobile reliqua moueat, sitque principium omnis motus, uon ne credi potius debet, eum qui primo mouet priorem fuisse his quæ mouentur? An ita confundimus omnia, ut primum motorem & res motas simul exticisse dicamus, uel illum, ut reliquis ita & temporis prærogatiua esse potior? Præterea si cælum & terra, & ea, quæ inter hæc sunt media, æterna sunt, hoc habent, quod à se ipsis sunt, & non ab alio. Si à se ipsis sunt, cur mutatio, & uariatio in illis contigit? nam quies omni motu melior, non igitur si utrumuis licuisset, motum sumpsissent. An eo pergitur, ut dicatur necessario ea moueri, sed necessitas hæc motus unde? à quo inducta? quis causam mihi profert huius necessitatis? Illa etiam partium coniunctio est quibus conglutinator est mundus, non ne clarius omni sono resonat, ab alio mundum factum. Omne enim disunctum, quod compositione alteri coheret, ab alio connexum fuerit oportet, sicut experimenta nos edocent, & ut ipse ait Aristoteles ex positiones firmissimæ, quas aut in multis, aut in omnibus esse uidemus. Occurrit illud quoque, quod æternitate mundi posita principium generationis aufertur, quod absurdissimum est, nec fieri potest: nam (ut de homine dicam) homo hominem generat, nec aliunde eius pendet generatio: at, si homines semper fuerunt, (sicut æternitas illa indicat) quis erit ille primus homo, à quo ceteri successionem fuerint propagati? certe non inuenietur: si primus fuit, autem alium uon habuit, et si est, cæpit in illo, ut in radice humani generis, quod prius non fuerat: sin autem nullus hominum primus fuit, quomodo alius ab alio descendit? necesse est in his, quorum prius causam generationis posteriori præbet, & quorum genus successionem conseruat, ad unum deuenire principium: non ergo mundus æternus. Hominum insuper hinc decedentium nonne animi immortales? quod si conceditur, quanta illa erit animorum multitudo? quàm innumerabilis? & quàm infinita? Si quidem infiniti homines præcesserunt, infiniti etiam sequentur. Infinitatem autem in rebus creatis ponere, non est hominum recte philosophantium. Quidam autem mundi exortum uacuum esse existimauerunt, quod minime recipiendum est: nam uacuum nihil aliud est, quàm spatium capax corporis, corpore tamen uacans: nos autem non spatium, non locum exticisse ullum ante mundi fabricam dicimus, nisi nuda & imaginaria cogitatione uti libeat: quemadmodum etiam nō nulli supra cælum uacuum adesse uana opinione sibi ipsis sinxerunt. ΤΗΝΟ. Verisimilibus pugnat argumentis & signis plurimis mundum esse factum, sed illud jam non argumentum aut signum, sed aperta probatio, de qua primum dixisti, quod quum omnes mundi partes aptissime cohererent, ratiōque habeant, & determinatos cursus uicissitudinesque annuarias cum summa conseruatione rerum omnium & salute, fieri nequit, quin res maximi ordinis & consilii opus sit sapientissimi artificis, qui in eius fabrica mentem rationemque;

nemq; intenderit, hoc est illud quod ueteres praecipue commouit philosophos ac omnes pene gentes, ut mundum factum crederent, dicere autem hunc rerum diuersarum statum, quem uno mundi complexi sumus uocabulo, esse æternum, quum principium eius poni possit & debeat, hominum est considerantium parum opus, & longe minus artificem. Itaque constantissimè hoc teneatur mundum esse factum, quod diuinarum quoque litterarum innotescit testimonio. Illud uero me plurimum mouet, quòd mundus factus dicitur à Deo in tempore. Hoc absurde uidetur se habere: quid enim impulit Deum, ut uouarum rerum molitionem quaereret? An mutabilis Deus? uel non postea aliquid fore melius uidit, quod antea non uiderat? Vtrūque absurdum & mutabilitatem Deo & ignorantiam oblicere. Deinde si existimauit mundum sibi aliquando ædificandum, quod fuit id tempus? Nondum supputantur septem annorum millia ab ea die, qua mundus conditus fuisse perhibetur. si hoc commouit Deum, ut uellet mundum cum omni eius admirabili apparatu ornatuq; inducere, quia bona futura erant, quæ fuerat creaturus, cur tam diu distulit? cur non id centum aut ducentum annorum millibus antea factum? nam bonum quanto productius, tanto melius: negari non potest, quin si bona fuit mundi creatio, quo die inducta est, melior fuisset si pridie, & adhuc melior si biduo aut triduo antea, demum tanto melior, quanto longe ante extitisset, hominem multa sepe impediunt, quo minus possit susceptum opus ad propositum finem effectumq; perducere. Itaque quod uno tempore decreuit facere, id sæpius disferre cogitur uel omittere. At Deum quæ tanta uis cohibere potuit, aut interpellare, ut qua uellet die suscepta non impleret. Dux sunt quaestiones uel forsitan unam putes, prima, utrum mundus ingenuitus, uel à Deo factus, hanc iam diffinimus, & à Deo mundum factum pronouciamus. Altera si factus à Deo mundus. Vtrum in tempore factus uel ab æterno. Sunt enim non nulli, qui existiment Deum ab æterno mundum genuisse, quoniam id magis congruere uidetur rationi, ut æternus Deus æternum mundum construxerit, & effugiant molestissimam illam interrogationem, si Deus in tempore quodam construxisset mundum dicatur, cur non prius? breuis interrogatio tribus confecta uerbis, sed cui difficile sit occurrere, propterea quòd summum sit nefas Deo uel ignorantem, uel impotentiam, uel inuidentiam, uel mutabilitatem tribuere. Hæc me sollicitat, nec me modo, sed plures alios, cum quibus hac de re sermonem habere contigit. Itaque latioribus uerbis prosequutus sum dubitationem istam, ut eam diligenter enodares. M A R. Magnum est Theophile id aggredi ad quod adhortaris. Mundum à Deo constructum fuisse, non est admodum difficile cognoscere, nam uel ipsius mundi conspectus satis superq; declarat. At quod consilium in fabricando orbe Deus fuerit sequutus, & cur diem ad eam rem sibi sumpserit, & non ante illam die fabricauerit, quod tantum humanum ingenium, quæ tam perspicax uentis acies possit peruidere? rectissimè dictum est imperitum quemlibet posse de musicis & arithmeticis scientiis disserere, quàm homines de diuinis. Inuentæ nanque sunt artes hominum opera, quoniam non superiores modo, sed inferiores etiam sunt humani ingenii uiribus, & potest quispiam quamuis non didicerit naturali mentis lumine ueri aliquid percipere. At diuinorum consiliorum pondus humana nequit ferre imbecillitas: Si mentis illic infigas lumina, non aliter quàm noctuæ oculi aduerso Sole reperi cuncti caligant. Veruntamen hæc adducere uidear gratia detrahendi certamen, & inertie aliquam subeam culpam, non dubitabo argumenta expendere tua, & considerare tecum quam uim habeant, quantumq; neruorum: non enim recusabis, si quid te rogauero respondere. T H O. Au tu existimas nisi te audire uellem illa dictum fuisse? Itaque non grauebar respondere interrogationibus tuis, si putas hac uia quaestione, quæ uenit in medium, rectius excuti posse. M A R. Equidem quid profecturus sim hac in disputatione, nondum noui, spero tamen quòd considerata nobis ostendat se ueritas: huius enim gratia hanc speculationem aggredimur non alterius rei: neque enim partium nos ulla tenet cupiditas, aut licium studio ducimur, aut uana ambitionis aura afflatur, soli ueritati studemus, hanc honoramus, huic uictoriam debere arbitramur. T H O. Vera narras. M A R. Mihi nescio quid subluere incipit, quod me iam ferre in quamdam ueritatis semitam uidetur quamuis timide ad hanc disputationem aggredior, sicut hominem decet, qui de excelsis & inscrutabilibus Dei arcanis uerba facturus est. T H O. Dicas quicquid est quod tibi nuper uenit in mentem. M A R. Occurrit mihi quidam affectus meus. Ego enim cogitans aliquando Deum maximi & pulcherrimi operis fuisse

se opificem, longe amicior sum factus opificibus quibuscunque. **THEO.** Quid hoc ad rem, quod tu amicus sis pictoribus, statuariis, figulis, calatoribus, ferrariis, architectis, & reliquis talibus. **MAR.** Permite me parumper ostendere tibi affectum meum, deinde rem aggrediemur. Equidem perspicio opifices, dum fabricant habere quiddam quod sit cum Deo illis cognatum, idque deamo. **THEO.** Quid est hoc? **MAR.** Audies. Capiamus ex artificibus, quos nominali Architectum. Is posset ne fabricare domum, nisi ubique forma, quam domui traditurus est, menti eius infederit. **THEO.** Nullo modo. **MAR.** Necesse igitur est, ut architectus fabricatoris artis regulis instructus, fabricet prius in se ipso, id est in animo suo domum ita ut totum partibus, & partes toto respondeant, & nihil sit in partibus, quod decentem non habeat speciem, omnibusque numeris absolutum sit: Hanc domum ubi penes se fabricauit architectus, tunc huius intuens exemplar aliam construit, ex lapidibus, lignis, ferro, tegulisque constitantem. **THEO.** Perspicua hæc sunt nempe. **MAR.** Harum duarum domuum utra pulchrior, dignior, elegantior? An non perspicuum quod ea, quæ in mente residet artificis? nam ea quæ in corporibus consistit, quasi intumescit sui densitate, & partibus diuiditur, nec ubique tota spectatur: corruptioni insuper & ruinæ obiecta est, quorum nihil patitur hæc quæ in mentem uersatur artificis: nam nec mole turgida, nec membris discerpta, nec locorum intervalis distenta, sed simplex & habilis uno nexu se tenens, & conuersens, non etiam uetustate ulla languescit. Sentiemus igitur domum eam, quam sibi ex arte intus fabricat architectus meliorem esse altera, quàm huius exëplo in ipsa fundit corpora: an non ita tu quoque sentis? **THEO.** Sentio equidem. **MAR.** Ipse architectus rogatus idem respondeat: nam nihil tam laborat ille, quàm ut exterior domus interiori illi suæ respondeat, quia quanto magis responderit, tanto pulchritudo eius fuerit grandior: ex quo intelligi potest, cuncta meliori nota in animis artificum, quàm in rebus ipsis federe: forma namque habitas in animo artificis, ubi originem quoque sum pfit, pura illic inuenitur ab omni materiæ contagione, ideo gratissime effulgescit, sed ubi adicitur corporibus, tunc materiæ squalore obscuratur, affectusque subit corporum, quales sunt dimensio, diuisio, alteratio, corruptio, interitus. Vt enim in seminu ui & ratione insunt simul omnia, quæ paulatim per tempora in sætu euoluuntur: nã non est ibi aliud ab alio fegregatum, nihil pugnat, aut disidet, aut impedit, sed omne amicum. Vbi profunditur sætus, tunc uis illa molem iam capiens fegregatur, & hic pars quædam, apparet, & alia illic: & agit aliud in aliud, multitudoque differentiũ formarũ ex contrariis compositarum spectatur, ita ut omnia in ratione seminis sint perfectiora, & meliora, quàm in sætu. Sic putato omnia in exemplari artificio esse præstantiora, ubi magis cohærent, & unum sunt, quàm in operibus, ubi disuncta cernuntur. **THEO.** Putabo equidem quoniam ita iubet tu, uel ipsa potius iubet ratio. **MAR.** Ex his quid nos facere oporteat nonne perspicis? **THEO.** Si dixeris. **MAR.** Illud scilicet ut quum ingres si domum alicuius ciuis laudamus eam tanquam pulchram, debere nos laudare magis & admirari, & pulchriorem eam ducere, quàm Architectus iam antea in animo sibi ipsi fabricarit, & quod de domo dico, dicendum est de quolibet alio opere, in quo ingenium artificis elaborauit, ueluti si belle aliquid pictum uideas, uel affabrẽ insculptum, existimare debes longe pulchrius esse id quod mente concepit artifex, ex quo imago illa defluxit. Hoc ego feci, & facio, & hoc est illud, quod significabam paulo ante me amare in artificibus, formam scilicet operis, quàm animo inclusam geruntque, longe est nobilior, quàm opus ipsum, quod foras prodit & oculis occurrit: tanto autem magis inuehebam me id amare, quod id cum Deo haberent opifices cognati, meministi ne? **THEO.** Memini te id dicere, neque tunc perspiciebam quid tua uerba sibi uellent nunc perspicio. Sed illud quod dicis opifices id cum Deo habere cognatum, cur dictum? **MAR.** Huc properabam: non enim de opificibus institutus fuit sermo, sed de Deo. Attamen propositum prius de opificibus exemplum, ut de paruis, & notioribus ad maiora & minus uota facilius fieret transitus: nam si Architectus non potest fabricare corpoream domum, nisi prius in corpoream alteram sibi intus fabricarit, credi par est idem in Deo, ut quum fabricat aliquid corporeum, aliud ille simile incorporeum mente conceperit. Fieri enim non uidetur posse, ut natura intelligens, quum aliquid artificiose uelit effingere, quin illud antea prætractatum, præceptumque habeat, quod nã ita esset, uideretur ignoranter & casu quodammodo operari. In artificibus casus quandoque ualuit: nam legitur de Protogene, quod quum equũ egregie pinxisset, & cuperet anhelum

litum eius cum spuma exprimere, & sæpius id tentantem successus non sequeretur, tandem iratus operi spongiam uariis coloribus conspersam inuiso loco tabulae impexit, reddidit tunc ea id quod antea pictor efficere uoluerat, nec poterat sic casu pinxit artifex dum id se facere minime opinatur. Sed uix est, ut talia contingant. At in his, quæ geruntur à Deo non casus, non fortuna, non temeritas dominatur: nefas est enim dicere, quicquam inficietur Deo factum à quoquam, quanto magis ubi facit ipse, nouit ab æterno tanta illa sapientia quodcumque in ipsis temporum articulis faciurus fuerat, hæc eius notitia exemplar est & ueluti sigillum quoddam formarum rebus inditarum, omnia nanque ad illius similitudinem diriguntur. Maximum & pulcherrimum Dei opus eorum, quæ ad oculos sunt, ipse mundus. Quamobrem si præcedentia sequimur, quæ conuelli nequeunt, dicendum, quod fabricaturus uniuersitatem hanc corporaliū rerum Deus, species, seu ideam (quemadmodum uocat Plato) penes se ipsum conceperit antea ipsius uniuersitatis. Hæc uniuersitatis idea (Græco utamur uocabulo tanquam uisitatior) merito dicitur mundus. Hinc dictum est à quodam:

Pulchrum pulcherrimus ipse

Mundum mente gerens, similiq; in imagine formans.

Et perfectior, & nobilior quidem ille mundus, quam iste, quem incolimus, qui ab illo sumit imaginem, sicut etiam inter nos iam conuenit perfectiorem esse domum intra cogitationem architecti uertentem, quam eam, quæ deinceps ex multorum lapidum aliorumq; corporum congerie ab eodem construitur: non enim forma pura inclusa artificis animo defectus subit, quos deinceps excipit materies copulata. Habet igitur mundus ille, qui in mente residet diuina omnia: quæ hunc nostrum habere uideamus, sed ratione longe feliciore. Illic adest terra uestita herbis, floribus, uirgultis, frugibus, adfunt species uariorum lignorum & lapidum: adfunt animalia cuiuscunque formæ mitia & fera, adest mare pisculentum ambiens terrarum extrema, his circumfunditur aer: supra quem ignis, cælum, cunctaq; cælestia. Hæc & in nostro sunt orbe: at in illo non arescunt gramina, non languescunt flores, non senescunt arbores, non occidunt animalia, non mare fluctuat, non aer agitatur, non ignis urit, non obruit aqua: nihil circunuoletur, nihil errat, nihil sibi ipsi aut alteri repugnat, nihil præterit, nihil futurum est, nihil proximum aut remotum, nihil breue aut longum: omnia illic quæta, stabilia, immortalia, nullis locis aut temporibus dimensa. Plurimum autem differt species rerum, quam diuina concepit mens, ab ea, quæ hominis animo concipitur. Homo enim artifex unius aut alterius rei speciem capit: non enim plura nouit, at in Deo non dico plurimarum, sed omnium rerum inest species, hoc certe præclarior, an non tu quoque sic arbitraris? THEO. Sic omnino. MARR. Quid illud uonne mirabilius, quod ex ipsa rerum connexionem & collectionem nica est illa species: uniuersum enim unum, ergo & illud uniuersi exemplar unicum etiam fuerit. THEO. Magnum est id, quod dicis. MARR. Magna in Deo omnia, qui mensura est omnis magnitudinis. Veruntamen adhuc mihi magis unica uidetur idea uniuersi in Deo spectanti simplicitatem diuinae naturæ, quæ reicit à se multiplicitem omnem & uariationem. Uniuersum hoc, ut ipse uides, partibus & numeris suis constat, disparatq; in eo rerum gradus, attamen tam simplicissima est in Deo hausa imago, ut in toto sit pars, & in parte totum: in simplici mixtum, & in mixto simplex, in uno numerus, & in numero unum. Est conspiciere illic ordinatam rerum omnium gradus, sed sine una separationem, diuisione, dimensionem, ita ut ubi ignis (exempli gratia) ibi sit & aqua, immo & reliqua, nec reliqua auferunt igni, quo minus ordiue suo luceat, & unus omnium sit ignis. THEO. O si quis inferre oculos illuc ualeret, quod & quale spectaculum? MARR. Quid si conspiciere posses ideam illam, non ne conspiceres Deum ipsum? eundem arbitror, ideo uel hæc sola de causa rectissime exoptares conspectum illū. Nihil enim differt idea illa ab ipso Deo, quæ ratione longe superat ideam, quæ in humano est animo. In homine præclara est rerum idea. Veruntamen dignitate & nenuitate inferior est hominis mente, cui deseruit. At quum Deo Platonica illa idea datur, non quicquam ascribitur Deo, quo melior ille fiat, nec duo sunt idea & Deus, sed unum, ita ut nihil inter sit: nam quum nihil extrarium accedere Deo possit, notitia, quæ in Deo est, non aliud quam ipse Deus. THEO. Colligo ex dictis tuis unum ualde mirabile, quod mundi huius forma præexistens in Dei notitia, Deus est, seu Dei sapientia, quæ deinceps hæc omnia protulit, sed ea prius ex æternitate sua intellexit. MARR. Non satis est Theophile mundum hunc corporeuni oculi

oculis spectare nisi eiusdem magnitudinem, uarietatem, utilitatem, ordinem, modum, pulchritudinem prospexerimus, & ad exemplar illud beatum tetulerimus: sic enim & operi ipsi uisus afficeretur, & uehementius in uenerationem exemplaris attolleretur. Quis enim uir in musicis eruditus tenuis uocum & sonorum uim, dimensionem, interualla, ubi egregium senserit concentum auribus suis resonantem, non statim excitetur, & blanda quadam suauitate mulceatur, dum concinnam illam canendi uarietatem refert ad artis regulas, quas iam penes se ratione, intelligentiaq; collegit? quis præterea Geometriae numerorumq; peritus spectans opus aliquod è rudi quapiam materia affabre expolitum non magnopere delectatur, dum animaduertit id quod sensibus est expositum, imitationem esse eius, quod iam in intelligentia est repositum. Stupefecit profecto cernens ueritatem eorum, quæ animo inclusa gerebat, illo opere ficto representari, & ex hac affectione infans quoque amor erga artem ipsam exoritur, quamobrem ignauo & obruto erit ille animo, qui uidens in hoc mundo tam præclata spectacula, tamq; absolutum opus ex perfecta mensuratione proportionem compositum, non in amore exemplaris uehementius incendatur, à quo illa omnia imitatione quadam felici emanauerunt. **THEO.** Assentior his tuis sermonibus. Nihil enim est artificiosum, quod rite spectatum non ingenuis hominibus & eruditis artem ipsam cõciliet, & cõmendat, quanto magis hoc tam magnū opus efficiet erga artem Dei, quæ sempiterna est, & omnes ueritatis numeros continet, immo uerorum omnium procreatrix. **MAR.** Opportune hoc à te prolatum Deū ex æternitate sua hanc formā rerū creandam intellexisse. **THEO.** An non recte dictum. **MAR.** Non modo recte dictū, sed etiā loco. Nam non mihi fuisse satis ad id quod spectro ostendere huius mundi formam, quæ iure primus mundus dici potest, fuisse in Dei notitia, nisi deinceps peruenient ad illud hanc Dei noticiam æternam fuisse, quod tu sponte mihi das. **THEO.** Neutrum negari potest non fuisse à Deo mundi huius formam præcognitam, cognitionem illam æternam non fuisse. Non enim Deum ex tempore intelligere putabam. **MAR.** Quot igitur mundos facimus? et recordari Architecti fabricantis domum cuius exemplo nuper utebamur. **THEO.** Ego unum scio mundum in rerum uatura: nou enim alium uideo, quamuis alter sit in Dei scientia, qui hoc sit melior, quia ille huius causa, & æterna quidem causa. **MAR.** Satis habeo ad id quod uolo: concedis enim mundum illum, qui penes Deum est, tanquam in mente artificis esse æternum, uou est in consiliis Dei antea & postea: sempiterna sunt. **THEO.** Optime loqueris. **MAR.** Si ego optime loquor tu non potest optima esse oratio, qua quærebas quonam nouo consilio mundi huius fabricam incæpisset Deus, cur molitionem nouarum rerum quæsinisset? hæc interrogabas me nunc inuentum est, & iam fateris ipse uou nouo, sed sempiterno consilio fabricam hanc institutam: illum alterum mundum à quo iste defluxit æternum fuisse, quæ mutabilitas hic ascribi potest Deo? an non perpetuo in sententia mansit? quæ ignoratio? An non ex æternitate sua, quod facturus erat, intellexit? **THEO.** Non iam effugisti scrupulos omnes. Nam ut fatear consilium æternum fuisse Deo fabricandi mundum, ipsa tamen fabrica facta in tempore, quæ si bona fuit, cur nou antea multis annorum millibus iuchorata fuit, & perfecta? nam bonum, quod diuturnius eo melius, & Deum decet facere id quod est melius: nam sicut ad cogitandum non est segnis, ita nec iners ad agendum. Tu hæc nondum diluisti. **MAR.** Placide ò mi Theophilè: nam nondum eo propere quo uocas, noui superesse adhuc quæ dicis, & tentabo euoluere ea & explicare, quantum uires patientur, nec niulto post id fiet. Interim illud teneo æterno & immutabili Dei consilio hanc fabricam institutam: hoc assidue in mente Dei fuit mundum hunc fabricare cum tanto hoc ornatu & apparatu. Illud de te scire nunc expecto, si hoc in mente gessisset Deus fabricare mundum, nec tamen fabricasset, tum species illa seu idea fabricandi mundum præclarum quid aut magnificum extitisset? **THEO.** Nescio quid dicas. **MAR.** Hoc dico. Si Architectus (ut ad eum reuertamur) gerat ob artis peritiam in animo speciem optimam domus: contentusq; ea specie, quam intra se habet, audiens quoque eam à sapientibus domum uocari, negligat aliquam fabricare ex istis domibus uilioribus, quæ ex lapidum lignorumq; construuntur acervo, nū tu magnū hunc Architectum putares, aut speciem illam, quam animo inclusam portat, magnificeres? **THEO.** Ego ne Architectum illum magnum putarem, qui ne Architecti quiddam dignus esset nouine? quid enim scientia est agendorum, nisi in lucem & usum hominum proferatur? **MAR.** Quid si quis uacet scienti-

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

tiz numerorum, & mensurarum contentusq; illa subtilitate speculandi non dimittat
 se ad has computationes, quas hominum uita requirit, uum hic admirationi fuerit, ut
 alter Euclides uel irridebitur potius à cunctis? **THO.** Id quod postremo posuisti
 uerius: inanis enim illa uidebitur numerorum ratio & mensurarum si in animo tantum
 uersetur artificis. **MAR.** Pictor quoque qui pingendi formas optime teneat, si colo-
 res nunquam terat, nec penicillum assumat, uumà populo pro pictore habebitur?
THO. Non populum modo, sed ue in populo quidem illum fore puto, qui hunc pi-
 ctorem dicat. Ego si talem uidero pictori magis picto similem, quam uero iudicabo.
MAR. Nulla enim pictoris picti utilitas, sic nec eius fuerit, qui depictam tantum in
 animo rerum gerit cingenti, nec eam rebus imponit. Veteres pictores non ignoras, quā
 diligentes fuerint in multitudine operum facienda, quorū non ulla adhuc pars uiuit in
 litteris, tanto enim se nobiliores pictores fore iudicabant, quanto in pluribus operibus
 eorū industria enitesceret: & quo magis proficerent in arte nunquam manus eorum ua-
 cabant: hinc illa uox ab uno eorum, quæ mox celsit in proverbium, se diem sine linea
 non ducere. **THO.** Notissima mihi sunt hæc, admiratusq; sum sæpius istorum opi-
 ficum industriam & diligentiam. **MAR.** Ut intelligas, quā non magni pendatur
 forma rerum inclusa artificis animo nisi in opus foras prodeat, referam tibi Polycleti
 statuarii non ignobile factum, si audire uis. **THO.** Quid ni? **MAR.** Is Polycletus
 fuit ut nostri summa in finis faciendis gloria summaq; nobilitate, scripsit libellum, cui
 titulus fuit Norma, in quo docet dispositionem congruentiamq; membrorum humani
 corporis, id est quanto quid à quo distare debeat, nec contentus scripsisse, opere ora-
 tionem comprobauit, statua fabricata iuxta libelli præcepta, idq; ut intelligeretur,
 statuz id indidit nomen, quod prius libello imposuerat: nam hæc quoque norma uo-
 cabatur, eaq; res (si quæris) maximo honori homini fuit. Solus nanque hominum
 Polycletus creditus artem ipsam artis opere ostendisse, Quod si non satis est uerbis rem
 docere, nisi opere quoque doceatur, quanto minus is, qui tantum rerum effigiem ges-
 stans animo nihil gerit in oculis hominum dignum illa dispositione interiori, satisfac-
 iam hominibus? & quomodo non inanis uidetur il' a species & nullius pretii. **THO.**
 iam dudum est quod spectro quid agas, & quo te conferas hoc tuo sermone, extulisti
 paulo ante summis laudibus ideam rerum in animo sitam artificum, eiq; pene omnia
 tribuebas, nunc eam deiecis, & ad nihilum quasi deducis, quod in cælo quoque & sideri-
 bus & multis aliis antea fecisti, huncq; morem tuum laudans & uituperandi simul eadē
 decessor, nec minus, nunc stupeo quā Faunus ille, quem ferunt admiratū quod ab eo dē
 hominis ore calidum simul frigidumq; manaret. **MAR.** Ne admiratus Theophile si ordi-
 ne nullo progredior in dicendo, nunquam ego didici loquendi artem, siue ea rhetorica
 sit, siue dialectica. Vnum illud curo pro uiribus, ut uera loquar. Itaque si ueritas mihi
 suffragatur, nihil facio reliqua, in iudicio nituperabile esset patronū pro reo, & contra-
 reum dicere: nam perfidiz uel stultitiz incurritur crimen si clienti neceas, cuius tu-
 relam susceperis in huiusmodi disputationibus ubi nuda inquiritur ueritas quicquid
 in re fuerit, est pronuntiandum, siue ad laudem ferat, siue uituperationem. Plerique
 in huiusmodi disputationibus uehementiores sunt quauoque in alteram partem, quā
 oportet, idq; faciunt de industria dum pugnant aduersus eos, qui totum inficiantur,
 quasi iniquum petant, ut æquum ferant. Hoc more usus putatur Augustinus, dum pro
 Dei gratia aduersus Pelagium contendit, & Hieronymus, dum pro uirginitate aduer-
 sus Iovinianum disputat. Hoc idem creditur fecisse Plato in Ideis istis aduersus anti-
 quos Philosophos, qui nihil in mundo, nisi corpora ponebant, ipse in diuersum tra-
 hens, omnia ad incorporeas formas referebat. Ego tamen de tui sanctis uiris aliam ha-
 beo sententiam: neque unquā illud ipse facerem tanquam candori morū officiat. Repu-
 gnantia uero sibi ipsi eadem de re potere non est cuiusquam. At in eo, de quo nunc agi-
 tur, non uideo cur mihi iure debeas succensere tanquam contraria dixerim nuclaudās,
 nunc uituperans: nam si inspexeris quomodo complexus fuerim initio ideam rerum,
 uum existimes artificis ideam esse causam, si nihil ex ea gignatur: Existimare non po-
 tes, & hoc est quod postremo dicebam loco, ideam si nihil gignit uanam esse, & inane,
 & nugatoriam, quia non erit causa, & deficiet tunc ab eo, quod maxime competit'.

THO.

THEO. Virepugnantia non dixeris, quid hoc ad Deum? MAR. Recte requiris. Ego postquam de mundi fabrica iuductus est sermo, conor demonstrare omnia, quæ ad illum pertinent. Itaque docui primo mundum formatum esse penes Deum. in ipsius mente: nunc ostendere conor congruum fuisse Deo, ut ipsum in rebus formaret ne superfluo id Deus cogitasse dicatur. Postremum illud est, quòd cogitara perfecit: nihil enim est, cuius ille non sit creator, hoc & prisca fides multorum tenuit, hoc & uos sequimur: erudit naueque sacra historia, in cuius initio legitur Deum dixisse, & fecisse, & uidisse, C. Cæsar dictator quum pharmacem Ponti regem intra quintu quam affuerat diem, quatuor, quibus in conspectu uenerat horis, proligasset, deo; eo bello triumpharet: ad ostendendum celeritatem uictoriz, tria uerba currui incidi iussit. Veni, Vidi, Vici. Turpe est hypanam actionem conferre diuinæ. Veruntamen quoniam paruum similitudine uti solemus ad maiorum commonstrationem, simili quodammodo ratione dico celeritatem fabricantis mundum Dei tribus uerbis indicari. Dixit, Fecit, Vidit: quid dixit? Fiat. Quid fecit? mundum. Quid uidit? bonum. Tria de rebus, quæ animo oculisq; occurrunt, inquirenda uidebantur, quis fecerit, quomodo, quare, hæc nobis paucis diuini explicat sermo. Si enim queritur, quis fecerit? Deus est quomodo uerbo. Quare? quia bona, quæ facta sunt omnia. Quid horum non optimum? nam nec auctor excellentior Deo, nec ars præstantior Dei uerbo, nec melius propositum erogatione bonorum. Multa sunt apud nos, quæ simul sunt & facta sunt, tanta est utriusque temporis celeritas. Veluti aer iste eodem momento & luminosus fit, & factus est. Idem accidit cogitationibus nostris, ut simul fiant, & factæ sint, de Deo mundum fabricante noue idem dicendum? an uos tantæ molis magnitudo deterret, ut non uideatur effici potuisse, nisi adhibito moræ spacio? At spectetur immensa artificis potentia, uis summa diuini uerbi. Ille mundu nullo motu creauit, & ubi talis est creatio simul aliquid creatur, & creatum est: quanta sit facientis potentia non solu ex eo, quod facit, sed ex faciendi quoque modo dignoscitur. Ignis quanto maior, tanto ualidior, & illud magnarum uirium iudicium est, quòd non solum magis, sed citius quoque calefacit. Sic Dei summam & ineffabilem potentiam agnoscimus, non ex eo solum, quod maximum & luculentissimum eudit opus, sed quod citissime illud absoluit. Nihil enim dicto citius. Ille simulac dixit, fiat lux, & ecce subito cum dicentis uerbo lux emicuit, & eodem modo reliqua. Hic animaduertendum, quòd etsi sacra referat historia, uidisse Deum, quæ fecerat, fuisse bona, ne hæc uerba ita accipiantur, quasi Deus antea non uidisset illa bona: sed his uerbis significatur perfectum opus Deo placuisse. non enim si probat artifex quod fecit, ideo non antea nouerat bonum. Nouerat enim intus in animo ubi ars est pulchrior, quam ea, quæ arte fabricantur. Sic in Deo consumato iam mundo, non eluxit incognitum bonum, sed quod intus erat in arte id foras opere prolatum ostenditur, ipsius etiam artificis iudicio approbatum: Non est omnino corporeus hic mundus idem, quod exemplar eius incorporeum: nam si esset idem, non esset imitatio. Veruntamen nemo obiciet dissimiliter imitari: Nihil enim prætermisum est eorû, quæ pulchra & naturalis imago ad pulcherrimum ficta exemplar reddere possit. Hanc igitur tantam similitudinem exemplari suo correspondentem approbauit Deus, quin ausus est Plato dicere persusum gaudio Deum, quum mundum cientes iam motus suos cum decore hoc & ornatu perfectum nidisset. qua sententia usus pariter Propheta centesimo tertio Psalmo, ubi quum Dei opera, quæ in mundi structura ediderat, magnifice memorasset. Omnia (inquit) in sapientia fecisti, lætabitur in operibus suis dominus. Hæc impropriis uocabulis dicuntur de Deo, cui nihil nouum & insolitum accidere potest, sed utuntur his translationibus uerborum homines, ut ostendatur dilucidius Deo opus ipsum placuisse: nihil enim præterit notitiz Dei, nihil superuenit, sed præsentia sunt omnia: ideo æqualiter cuncta nouit. Vt autem percipiat a nobis aliqua eius actio quoquomodo potest, humani moris loquutionibus utendum est. Vtimur etiam circa eum nostris cogitationibus: nam quum artifex quilibet afferat ad operis sui fabricam, potentiam, sapientiam, uoluntatem, hæc tria, quæ in Deo unum sunt, cogitationibus nostris distinguimus, nec enim aliter fieri potest, cogitatur uoluntas, ut imperans, sapientia, ut dirigens, potentia, ut exequens. Multiplices autem res uariis inter se gradibus differentibusq; distinctas condidit, ut bonitatis suæ uim latius diffunderet: non enim in paucitate rerum eam poterat indicare: & quo maior multitudo, eo ordinis ipsius uirtus, consen-

sus, pulchritudo luculentius apparet, nec mirandum est multiplicatam à simplici-
 simo Deo effluxisse, quoniam magnæ uirtutis solet esse simplicitas: & quanto aliquis
 magis est simplex, tanto plurius est principium, sicut punctum plurimum est princi-
 pium, quàm linea, & linea, quàm superficies. Maxime uero in corporibus admira-
 tionem possunt esse sidera, quippe, quæ egregio nimis circuncurrant ordine, præcipuoq;
 niteant ornatu, compleant denique uniuersum; & sint membra huius totius uastitatis
 eis ingentia. Nec reliqua tamen corpora, quæ inferiora sunt dignitate, loco, ordine,
 eouditione contemnere licebit; nam quamuis minora sint bona, sunt bona tamen.
 An non bonitatum gradus extare oportuit, ut uniuersi pulchritudo perficeretur? &
 alia esse in rebus suprema, alia media, alia infima? Suprema uero ubique requirere
 non conuenit, ne rerum uarietas distantia ue tollatur. Quod si ceruicofus quispiam
 requirat, existimans malum esse, quod minus est bonum, potest idem eadem existima-
 tione dicere simplicem aliquam immotamq; substantiam esse malam, propterea quod
 non sit sensus, similiter malum esse, quod uiget sensu, propterea quod non sit ratio? quo
 quid potest esse ineptius? nam ea, quæ requirit, apparent alicubi, & si non ubique cer-
 nuntur, quoniam, ut multa in hoc tanto mundi statu paria, ita multa quoque dispa-
 ria extare oportebat. Nihil in mundi huius corpore perfectius, quàm calum, omnisq;
 eius ornatu, sed non ibi in singulis funima sunt omnia: Vides, Lunam alieno lucere
 lumine, & luminis suscipere uices. Sidera non tam late fulgere, quàm Solem, & inuicem
 ipsa sidera alia plus, alia minus collucere, & alia citius, alia tardius oberrare, multæ
 fixo gradu stare: nec omnium eandem esse uim, sed quædam frigora, quædam calores
 inducere, quædam pluuias tempestatesq; excitare. Hæc diuersitas placuit artifice,
 placet his quoque qui quid pulchrum sit, animo queunt contemplari. Dico insuper
 multa quoque paria induxisse Deum in his, quæ eiusdem essent generis: quia si pauca
 quædam prompsisset humanis uisibus necessaria, diceretur quidem illa esse boni-
 tatis, sed tenuis & exigua bonitas, non diues, affluens, copiosa; qualem exhibere eu-
 piebat. Oculis sufficere poterant ad uidendum duo, tres, quatuor colores. Vnde
 igitur tot alii, quos pictores uix numerare queunt? De coloribus loquor? Vnde tões
 sonorum modulamina demulcendis auribus aptissima? Cur tot odorum suffitus dati?
 Cur tam uariæ epulæ? Cur tot herbæ? arbores? animalia? in suo quæque genere in nu-
 mera. Cur tam diuersi tactuum modi? Hæc profecto deprompsit tam abundanter
 Deus, ut indicaret non solum quàm summus esset artifex, uerum etiam quàm locuples,
 & liberalis. In hac autem multiplici rerum uarietate, quam cogitauit artifex inducere,
 ordinem etiam adhibuit singularem. Nam primum creauit mentes uacantes corpore,
 deinde corpora uacantia mente: postremo animal id quod ex utroque, id est mente &
 corpore compositum est, quod hominem esse omnes intelligunt. In eo quoque ordo
 elucet, quod in condendis corporibus materiam prius informem edidit, deinde de eius
 gremio formas uarias multiplicesq; eduxit. **ТН 10.** Iam ex tuis sermonibus Deus
 res protulit, iam mundum fabricauit, iam artifex dici meretur & faber, quia non con-
 tentus specie illa imaginaria, accessit ad opus, quod iam non species, sed res est, o-
 pus apparet, maximum & pulcherrimum similitudine parium & disparium gradatione
 mirabiliter exornatum, ostendens potentiam artificis, sapientiam, bonitatem. Nam
 potentiam manifestat creaturarum rerum immensitas, sapientiam decor, bonitatem uti-
 litas. Restat ut explanes, cur in tempore id fabricarit, huc tibi ueniendum est, nec
 effugere potes. **МА 1.** Non ego effugio, sed placide sensimq; procedo, sicut in diffi-
 cilibus quæstionibus fieri solet, nec si effugere uellem, tu id patereris, sed insequens
 uenabulo retraheres fugientem. Opportunum est autem ac de re uerba facere. In
 primis tamen illud demoror, si uideatur tibi Deus in tempore mundum fabricasse.
ТН 10. Tibi non uidetur? **МА 1.** Mihi neutiquam. Nam tempora ex rerum constant
 moribus: ubi nullus motus, ibi nullum tempus. Quem igitur mihi motum rerum
 dabis ante mundum, quum nullæ res extarent. non igitur mundus in tempore factus,
 si antea tempus non erat. **ТН 10.** Factus est igitur mundus sine tempore? **МА 1.**
 Sic apparet, quid frontem contrahis? quasi admiraris loquutionem hanc? factus est
 inquam mundus sine tempore, sed una cum tempore: Simulac mundus constitit tem-
 pora currere cœperunt una cum rerum motibus. **ТН 10.** Quid igitur, ante mundum
 non erant tempora? **МА 1.** Minime. Nam nulli erant tunc rerum motus; an non an-
 tis? Tempus autem à numero motu ducit originem. **ТН 10.** Quis omnia condidit tem-
 pora?

pora? nonne Deus? **MAR.** Ipse. **THEO.** Ergo præcessit tempora? **MAR.** Sic est. **THEO.** Si præcessit Deus tempora; antiquitate temporis; ipsa superauit tempora. Fuit ergo tempus quoddam cum Deo autequam hæc essent tempora in his rerum motibus; & in illo tempore mundum fabricatum dico. **MAR.** Absurda narras: nam nec tempus esse cum Deo potest, qui immobilis est; & impossibile tempus extare quoddam sine temporibus. Deus autem præcessit tempora non tempore, sed æternitate. **THEO.** Age, quousiam extorques mihi mundum non fuisse in tempore fabricatum, illud saltem non negabis à quodam tempore cæpisse; quum non esset. **MAR.** Immo nego à quodam tempore cæpisse mundum; cum tempore tamen cæpisse fateor. **THEO.** Quoniam adhuc me premis uerbo, illud neutiquam negabis, quin mundus initium habuerit, quod si manet; quomodo defendetur Dei cessatio; quòd id prius non fuerit aggreffus? **MAR.** Tandum intelligo; quòd me hoc argumento premis & urges. Fides nanque recta habet à quodam initio cæpisse mundum; idq; firmiter nobis tenendum. Restat ut dissoluat illud cur non prius? difficilis uidetur responsio, quia si dicatur homini, qui aliquid hodie fecerit, cur non pridie potius? allegabit se uel casu impeditum, uel non cogitasse, uel labore deteritum, uel in tempestiuum factu fuisse, uel non potuisse, quorum nulli excusatio in Deum cadere potest, sed antequam quid dici possit, ad hæc uideamus; inquirendum prius censeo num rectius fecisset Deus, si mundum æternum condidisset; ac non temporalem. Vides in quantas nos angustias detruat disputatione, ego iam sudare incipio. Magna mihi uidetur temeritas, quòd audeat homo examinare rectitudinem diuinorum operum. Impudens habeatur quicumque imperitus ipse iudicans de periti opere dicat artificem sic facere debuisse, & non sic: hæc maior impudentia siquidem ad diuinorum arcanorum penetralia non est homini aditus. Mihi ad rectitudinem diuinorum operum satis est Deum sic fecisse: quicquid enim fecit tanta illa sapientia, rectissime factum iudico. Si exposcar rationem rectitudinis, dicam hanc esse penes ipsum: non enim tam alte suspicio, ille certum nouit uelut, cui ea patefacienda curauit. Non male respondeat, quicumque rogatus rationem cuiuslibet operis, si iubeat quæstorem ire ad artificem, & ab eo petere. Potest ipse (quantum ego sentio) sine rubore dicere: nescio id quod quæris: non enim sum artifex, pete artificem, qui fecit, ille sui rationem redditurus est: quanto iustius quæo aduersus te dicere. Si humana peteres responderem: Non ut ait Comicus.

Homo sum humani nihil à me alienum puto.

Sed tu ab homine causam diuinæ exquiris uoluntatis; quem me putas? Ego ne aut hominum quisquam eo potest accedere? Veruntamen si talibus in rebus agendum est coniecturis, quales in homine esse possunt, uidetur rationi magis congruere, ut mundus temporalis fieret, quàm æternus. Dicis conueniens fuisse æterno Deo, ut mundum faceret æternum. Ego (si tantis de rebus colloquendum est, & de diuinis humana proferenda sententia) existimo id Deo non conuenisse: Nam quum mundus creandus esset de nihilo, isq; foret mutationibus & alterationibus obnoxius, & nisi conditoris fouea tur præsentia, ad nihilum reuertatur, ut nos superiores rationes docuerunt, rem tam fragilem, tam infirmam, tam euanidam putas æternam fieri debuisse, ut id quod nullius ferè est pretii & infimæ conditionis reperiat æternitate excellere, & hoc uno æquare creatorem? Mihi id conuenire non uideretur: non enim maximus calceus modico (ut aiunt) aptandus pedi. Maximum autem aliquid æternitatem arbitror. Rebus igitur fluxibilibus initium habere conuenit: sola decet creatorem immutabilem æternitas. Nihil uideo à mente, consilio, ratione perfectum, cuius artifex non sit prior non solum dignitate, sed etiam tempore: Cur non idem in nobilissimo omnium artifice Deo ponatur? Illud etiam pro tua prudentia animaduertere debes: Si mundus æternus factus fuisset, existimaretur Deus mundo eguissse, & sine eo esse non potuisse, & pars quadam felicitatis diuinæ uideretur. Hæc quæ turpis esset existimatio, & quàm indecora Deo, quaniq; ita existimantibus perniciofa, uenimem later. Ut igitur manifesto ostenderetur testimonio nullius indigentiam esse apud Deum, se ipsum solum sibi ipsi sufficere, res istas mundanas caritate & cura ad eum pertinere multum, ad eius felicitatem nihil, malu it mundum habere initium, quàm eum comparem sibi facere æternitate. Si enim ab æterno sine mundo fuit Deus, apparet quòd mundi creatio nihil illi contulit, nisi quòd bonitatem suam rebus creandis patefecit. Expende quæso rem tecum, & cogita diligenter, quantus irrepisset error, si mundus Deo diceretur coæternus, non enim de-

essent,

mus nos tamen ab hac puerili quæstione Deum uendicare. **THEO.** Dic quomodo, non enim pueri hoc interrogant. **MAR.** Mihi quidem hæc puerilis uidetur inquisitio nunc. Antea existimabam, quod impudens esset & illiberalis. **THEO.** Iam nihil reliquis conuicti in istos inquisitores. **MAR.** Non conuicti gratia loquor, sed quia ita existimo. Si egenum quempiam sæpe conspiciat Theophile dares ei dono hoc tempore puncto argenteam uinum, ut eius præsentem subleuaret inopiam, ille accepto nummo diceret, Cur non heri potius? non ne impudentem iudicares, & reicieres tunc hominem his, aut talibus uerbis. Satis sit tibi quod nunc dedi: non enim dare tenebar, dedi autem quodcumque uisum est. Similiter dicat istis Deus. Quid queritis, cur non prius mundum? quasi mora mea molesta sit uobis, qui nihil cuiquam debeo. Quis unquam à quoquam liberalitatis suæ rationem exegit? Satis uobis esse debet mundum esse conditum. Vos etiam de dic tanta liberalitatis auctori quæstionem mouetis. Sunt liberales inter uos multi, sed uidete ne ego unus uere sim liberalis, qui uallius indigco, qui uihil mei, sed aliorum gratia facio omnia, de me igitur plus exigere, quam quantum uoluerim tradere, uidete ne quandoque seruilis sit ingenii. Et de impudentia qui deu ita inquirentium hæc habeo dicere: Dicam iam quomodo mihi nunc huiusmodi inquisitio erudito uiro uisa uix fuerit conuenire. **THEO.** Id mihi magis fuerit gratum: nam est id, quod de impudentia quæstionis allatum est, non admodum asperner, libet tamen aliquid acutius et probabilius audire. **MAR.** Ostendimus iam ante mundum conditum tempus uou fuisse, sola uigebat æternitas. Hæc nec iurium nouit, nec finem. Possunt igitur, qui interrogant, cur non prius mundum fabricaret Deus putare in illo æternitatis spatio fuisse antea, & posterius, sed id falso putatur. **THEO.** Expecto ut id doceas. **MAR.** Facile id doceri potest, si prius uiderimus quid sit tempus: uam apprehendimus simplicia per composita. **THEO.** Quomodo id dicis? **MAR.** Sic dico. Num cognoscis lineam ex punctis componi? **THEO.** Vtique. **MAR.** Hoc cognito intelligis quid sit punctum & dicis punctum principium esse lineæ, uel remouendo ab eo potius id quod compositionem facit, dicis punctum id esse, cuius nulla pars est. Sic simplex intellexisti ex cognitione compositi: & habent hoc simplicia, ut difficilius & posterius compositis intelligantur. Vt ueniam modo ad id, quod præ manibus est, si æternitatem intelligere uolumus, necesse est prius intelligere quid sit tempus, & tunc manifestum erit quid sit æternitas, remouendo ab ea temporis condiciones: pono uanque æternitatem, ut simplex quiddam: tempus uero assero ex compositis constare. **THEO.** Explicandum igitur tibi quid sit tempus. **MAR.** Facilius & prius intelligitur quid sit tempus, quam quid æternitas, igitur ab eo prius incipiendum fuit. Tempus (ut dictum est) à motu originem ducit, sed quoniam in quolibet motu inest successio, ex quo etiam sit, ut principio, & fine careat, nec ibi præteritum, præsens, futurum inueniatur: tota enim (ut dictum est) simul existit: summam autem, ut dicatur, æternitas protensio est immutabilis interminata: auferimus namque ab ea terminum utrumque & motum omnem: hæc enim simplicia diffusiuntur remouendo magis ab eis, quæ non conueniunt, quam quicquam ponendo, nec aliter quod humani ingenii imbecillitatem contingere potest. Quum igitur Deus in sua illa præclarissima æternitate mundum condiderit, non potest dici prius, aut posterius id fecisse: neque enim hæc nomina illic recipiuntur. hoc in circulo intelligere licet, qui solus æternitatis gerit imaginem. Habeas circum, figendus tibi in eo sit stylus, quacunque parte circuli fixeris, idem semper spatium ad stylum recurreret, & in illo circuitu undique sui simillimo ubi nihil primum est, nihil extremum non habebit stylus ante se aliquid nec post. Similiter in illo æternitatis ambitu quodcumque incohatum fuerit mundus, idem recurreret spatium, nec prius aut posterius incohatum dici potest mundus, quoniam hæc uerba dimensionibus aptantur temporum, quæ æternitas Dei non recipit, ubi enim nihil præcedit, nihilque succedit, quis internoscere possit, quid gestum prius, quid uel posterius?

MARCI ANTONII NATTAE
ASTENSIS DE DEO
LIBER SEPTIMVS.

THEO.

OMI Marce, quàm pulchre diluisti obiecta? certe à me omnem dubitationem abster-
sisti, ostendens mundum ab aliquo temporali initio produci debuisse, & in illo æterni-
tatis circulo nihil prius inueniri aut posterius, ut dici queat uel nimis cito, aut nimis
fero mundum productum fuisse: nam quodcumque cepisset Deus fabricare mun-
dum idem recurrebat spacium. Accipio hæc & prudentissime dicta iudico. Autem
tamen quàm ad alia progrediare: Est quiddam, quod mihi seruaram, ut de eo te interro-
garem, eliceremq; sententiam tuam: Nam quæ dicta nunc sunt de mundi fabrica, ab eo
fluxerunt sermone, quo inquirebatur Aristotelis de Deo sententia. Vifos est mihi
tunc Aristoteles repugnantia dicere si modo uera sunt, quæ retulisti. Nam Deum unum
tantum dicit, quem primum ens, primumq; motorem uocat, idq; Homérico compro-
bat carmine, quo multitudo principum damnatur, & unius laudatur dominatus. De-
inde idem Aristoteles plurium meminit Deorum, quibus etiam tribuit felicitatem con-
templandi. Hæc sibi ipsis congruere non uideatur: nam si unus Deus, non ergo plu-
res: si plures, non igitur unus, hinc dubitare cœpi, quid ille uir senserit. Tu forsitan
in hoc aliquid acutius me uides. MAH. Ego Theophile Aristotelicus non sum: scis
enim me ab adolescentia in aliis litteris & cum aliis hominibus uersatum, grandis iam
natus Aristotelica hæc uelut hospes euolui, quæ uix mihi sunt peruia: testis enim huius
Philosophi sermo & subobscurus, & concisus, hinc sapius inter doctissimos eius inter-
pretes exoritur dissensio, quid ille senserit, quòd aptus sit eius sermo huc illuc trahi:
& sunt qui de iudicia & uasitric quadam ita cum scriptitalle asserant occultandi sen-
tentiam gratia. Veruntamen quantum attinet ad quæstionem hanc, quæ inter nos agi-
tatur, dicam quid ipse existimem paratus cedere si qui spiam alius aliquid melius attule-
rit, alienæ nanque sententiæ honesta est aberratio. Omnes hoc mihi concedunt Ari-
stotelem sensus eximie sequutum, ita ut ne rationi quidem fidem haberet, nisi idem
sensum confirmaretur testimonio. Maximus autem motum fuit speculator. Itaque
ratione motum & sua sapius comprobauit, & aliena euerit. Quum quæstio incideret
de Deo ad eodem confugit motus, inuenitq; oportere unum esse aliquem, qui immo-
bilis ipse cetera moueat primus, hunc Deum esse dixit, eiq; supremum eali orbem as-
signauit, quem circunuolet, & ab huius primo motu ceteros noluit pendere motus,
non copulat ille quidem materiz Deum, sed affigit tamen illum celesti orbi, ut uideatur
corporalis ille motus sibi Deum ostendisse, inquam (ut dixi) rationi fidem habet,
nisi idem sensum testimonio comprobetur: Eandem naturam dat substantiis se-
paratis, quæ immobiles ipse suum unaquæque uoluit orbem, nou tamen æquat eas
Deo: nam maiorem Deo tribuit præstantiam, principemq; facit, ut qui etiam maiori-
s & altioris orbis administrationi fuerit præpositus. Vtrum autem præter hunc alios
censuerit esse Deos non est meum dicere: non enim extant omnia Aristotelis nomina
ta, nec quæ extant, enolui exacte. Veruntamen ut dicam quod nunc occurrit, puto eum
nullos putasse: nisi forsitan, ut Deos minores habuit substantias eas separatas, quas mi-
noribus proposuit celi orbibus. Hanc quam retuli sententiam de Deo posuit ipse in
metaphysicis, ubi proprius erat locus talia inquirendi. Quod autem in aliis libris Deo-
rum quandoque meminit dum aliud ageretur, neminem debet commouere. Solet enim
Aristoteles ut aliquid suadeat alienas etiam colligere opiniones, iisq; pro se pugna-
re: ita nihil relinquit, quod ad causam faciat. Denique ubi Deorum meminit iis uer-
bis utitur, ut facile appareat non suam, sed aliorum proferre sententiam: Deo autem
suo quam ad rem utitur Aristoteles? nisi ut assidue dies noctesq; circunuolet, ut si-
gulus rotam, sic ille cælum. Rem maximam & pulcherrimam Deo absulit: mundi scilicet
fabricam dum mundum sempiternum & per se ipsum subsistentem facit, quid ergo
de Deo egregium sentire potest? qui ei mundana corpora æternitate & subsistentia
æquauit.

æquauerit, qui ne providentiam quidem Dei ad hæc inferiora porrigat, sed ea tantum afferat cælestium corporum afflatu iuari. Deum sibi statuit sempiternum, intelligentissimum, simplicissimum, beatissimum, negat nemo, sed quam venerationem illi censet tribuendam? in politicis ubi ad popularem loquitur opinionem dicit diis cultum exhibendum, nec aliud addit uerbum: Expectabam illo loco uel alicubi afferri aliqua quibus ad pietatem & religionem acueret iuuentutem, qualia multa in Platonis Platonis etiamque libris leguntur. Licet in Aristotele ingenii acumen & docendi amare formulam, & imitari quoque si cui ea placeant, sapientiam laudare nullo modo, quid enim refert quod mundanarum rerum dispositionem progressus, ordinem nouit, si hominum omnium auctorem & moderatorem ignoret, qui longissimo intervallo supereminet quibuscunque, cui reliqua comparata nihil fere sunt. Plato Deos esse ostendit eadem ratione motus, qua Aristoteles utitur, loquens tamen de minoribus diis, Dei summi ministris. De Deo ipso magnificentius, & gloriosius sensit, inultaque nostris similima dixit. Augustinus tamen quum catechumini adhuc Platonis Platonis etiamque dogma adhaerasset, eoque in libris suis primoribus laudasset, quum illos postea libros iam seuex retractaret, penitere se dicit, quod homines impios, & multis implicatos erroribus tantis extulisset laudibus: putas ne si adesset, Aristotelem magno opere laudatum, cuius longe nequiora prospiceret dogmata? THO. Audio Augustinum dicere Platonis paucis muratis fieri potuisse Christianos. MAH. Dicit hoc ille quidem. Mihi tamen uidetur plurima illis fore mutanda si Christianorum uocem consequi uellent, nonnulla tamen in his quæ ad Deum pertinent, dixerunt nostris affinia. THO. Restat ut horum sententiam nobis exponas, nam de ceteris iam audiuimus. MAH. Hi nunc restant, de quibus quum dixero, de Pythagoricis quoque dictum putato: Nam Platonem in diuinis Pythagoræ pedisequum fuisse constat. THO. Ergo magis de his dicendum postquam alteris cognitis utrorumque consequitur cognitio. MAH. Mirandum forsitan non fuerit Pythagoram, & Platonem eadem de diuinis sensisse, quoniam uterque eosdem sequutus est auctores. THO. Quos dicis auctores? MAH. Aegyptios sacerdotes dico, Democritus primus ex Græciæ Philosophis, deinde Pythagoras postmodum Plato ad hos profecti sunt disciplina gratia. Magna enim de horum sapientia increbruerat fama: nam dicebantur nunquam de templo discedere, sed assidue illic commentari, uictu uti tenuissimo castitatemque sectari. Ergo quum Pythagoras & Plato ad istos uenissent, uidentur inde Deorum Demonumque notitiam suscipisse, nec non ea, quæ de uno æterno Deo mundi que fabrica traduntur, & si qua horum sunt similia: hæc enim illi priores docebant, quemadmodum de Mercurii Trimegisti scriptis elici potest, qui de sacerdotum collegio fuit & præstitisse doctrina omnibus creditus. Democritum tamen arbitror non persuasum, qui illis suis ridiculis æthomis mundum fabricauit, sed Democritum omittamus, cuius nulla extant hodie scripta: Pythagoram etiam nullam disciplinæ suæ litteram confecisse perspicuum: De Platonis si placet uideamus, qui plurima scripserunt, eorumque sententiam litteris suis apertius explicarunt. THO. Expecto, ut horum uirorum disciplinam euoluas, eamque nobis tradas. MAH. Platonici Theophile dum Philosophorum floruit in populis nomen, magno apud omnes in honore & gloria fuero, quia in diuinis & moralibus dicere uidebantur rationi congruentiora & populorum opinionibus amiciora. Erant insuper eorum scripta ad popularem intelligentiam accommodatiora quum perspicuitatem in dicendo, elegantiam, copiam, ornatumque sequerentur. Ipse Plato tanto fulget eloquentia lumine, ut proculdubio superet omnes, quorum extant litterarum monumenta: Peripateticos autem non æque intelligo floruisse. Nam Aristotelis libros occultatos ferunt ab eius fere obitu usque ad L. Syllam Dictatorem, quos Athenis capitis dicitur diligenter coemisse, describendosque curasse: nec multorum tam euolebatur manibus propter obscuritatem eloquii, qua se ipsum prius Aristoteles ualde occultauerat, ita ut dici posset inuentos, non inuentos libros, eadem ratione, qua ipse ad Alexandrum scripsit libros suos editos esse & non editos: Ergo non admodum legebatur, & (ut inquit Cicero) ne Philosophis quidem notus erat donec Alexander Aphrodisiensis Antoninorum temporibus Aristotelem cepit uersare & commentarii illustrare, tunc legi cæptus, ita tamen ut frequentior esset in manibus Plato. Postquam autem Christi religio inualuit, & una cum idolorum cultu Philosophorum sectas, sustulit, accidit multis post temporibus, ut ipse Italia & Gallia scholæ instituerentur, uisi tunc nostro-

rum iudicio Aristotelis libri aptiores ad erudiendam inuentutem, quod certo ordine traderet disciplinas & uelnti ad artem cuncta redigeret, demum rebus creber, & assidue sibi ipsi iulans nuquam dimittere lectorem uacuum putabatur. Verum incommo de illud cecidit, quod quum Aristoteles inuenta sua parum excoluerit dicendo, immo occultare studuerit perplexo turbidoq; sermone, nequeunt discipuli eius & sectatores ab ea obscuritate se ipsos euoluere, quin proserunt obscuriora. Laudandi profecto si efficere possent, ut obscuritas pondus & decus eloquutioni afferret. Nemo enim anquam obscuritate docendi ipsos superabit. Eandem dicendi formulam sequuti sunt nonnulli ex istis, qui nunc ubique circunvolitant Theologiae magistri, & quidam, qui paulo supra hanc ætatem rem Theologicam tractarunt: Quod nisi ueteres ecclesie Doctores adiunxerant quantum sit in istis, omnis Theologia Christiana in reuebris iaceret, neque mei, tuiq; similibus pateret. **THEO.** At nec isti nonitii ubi in ueterum scripta inciderunt quicquam percipiunt & intelligunt, sed hallucinantur. **MAR.** Non est mirum id contingere: nam quemadmodum, qui a luce in tenebras ueniunt, usum oculorum amittunt, sic econtrario sit idem his, qui ab tenebris, quibus assueuerant in insolentiam prodeunt lucem, rari quidem, qui utrorūque scriptis uacant, quos ego commendare uō cesso: Fruuntur enim bono, quo alteri alteris prævalent: Trahunt namque a nouitiis argumentandi disputandiq; subtilitatem, & ut queant id, de quo agitur, quā citissime & acutissime uidere. Veterum autem scripta legendo expoliant magis linguam, & efficiunt ut sint ornatioris et ubiores in dicendo, et ad commonendos animorum affectus aptiores, sed de his satis. Verissime dictum est omnium rerum esse uicissitudinem: Plato olim, nuuc Aristoteles celebratur: si qua tamē sensus rerum nostrarum ad Platonicos illos ueteres penetrare potest quoqno hinc abierint, credo nehemiter laetari, quod Christianæ ueritati propinquiora attulerint, et quamuis in plerisque minus rari quam ceteri aberrariunt. Non erat is Plato, qui sensus amplecteretur, et ea quæ subiecta sunt sensibus, sed qui desereret, quantum fieri posset, et mentem exerceri nellet: nam ad incorporeas transcendebat species relictis corporibus, quorum uaga, fluxa, et inconstans esset natura iubebatq; æternas rationes rerum & causas speculari & tendere assidue ad ea, quæ eodem modo semper se haberent, ex quorum notione scientia gigneretur: Sic homines ad diuina attollebat: quorum contemplatione censebat piorum animos dum in terris agerent, pacis & refici aliquantulum posse, plenam autem felicitatem percepturos, postquam finito uitæ huius cursu in diuinam illam lucem euoluissent, nec laudabat ille pecuniam, diuitias, honores, nisi quatenus qui quispian in commune eodemmodum ueretur, eum nanque, qui nere Philosophus futurus esset, censebat tenui & inopi cultu uisiturum, silentio plurimo, crebraq; uigilia usurum. Omnes denique carnis illecebras reiecturum præter modicas quasdam, quas uitæ necessitas requirit: non etiam uirtuti humanæ tantum deferebat, ut eam sicut plerique sui ipsius præmium esse diceret, quod stulte diceretur: uirtus nauque non ociosa, sed actiuosa est. Omnis uero actio est motus quidam & non alius motus finis, quā quies: sicut nec belli motus ullus, quā pacis gratia paratur. quum igitur non in quiete, sed in motu uirtus uersetur non potest sui ipsius ultimas esse finis, ac ue præmiū quidem, quod pro siue positiū est. Tantū igitur abest, ut uirtus sit præmium ut ipsa potius ad præmium exerceatur. Vbi igitur id præmium? non hic adest, non in hac uita contingit omnibus contumeliis ictibusq; exposita, sed nou nisi quum hinc discessemus, æternūq; illud bonum perspexerimus. Stadium est hæc uita mortalibus, hic contendimus, ut alibi coronemur. Verum ut ad ea, de quibus nunc agitur, ueniamus, principia tria rerum posuit Plato, & hi qui niri huius disciplinam, & nomen in posterum tenuerunt, Deum scilicet, Ideam, Materiam. De his (si tibi uidetur) aliquid dicemus. **THEO.** Immo peto ut ea nobis effundas. Quid uultum mutasti? **MAR.** Perterruisti me hoc tuo uerbo, petens ut effunderē. Ego Theophile nasculū sum angustioris: nam uon recipio, nisi quis sensim instillet, nec rursus, quæ recepi, reddo, nisi guttatim. **THEO.** Reddes igitur ea uobis more tuo: neque enim meum est præminere tibi, quemadmodum quicque dicas. Multa hodie dixisti præclara & dices. **MAR.** Conabor pro uiribus præstare, ut res ipsa tuz respondeat opinioni: neque enim ultra uires exigis à me aliquid, nec exigere potes. E tribus, quæ Platonici ut principia rerum ponunt, Deus est. Deum illi immortalem sempiternum, sufficientissimūq; sibi ipsi & beatissimū arbitrantur. Primiq; & summi boni uocant nomine: **in il-**

in illo altissimo diuinitatis fecellu non esse sterilem, sed maguopere uberem & fecundum, & ex ea eminentissima fecunditate genuisse filium, qui Græce *υἱος*, latine Mens, ratio, intelligentia, uerbum dicitur. **THEO.** Quid ais? ludis ne? uel nūc aberras sermone? Nam id quod de Dei dicis filio, quem uerbum quoque uocamus, inter Christianæ religionis mytheria continetur. **MAR.** Est quidem hoc ut dicis nobis mytherium: attamen hoc illi quoque nouerant. **THEO.** Si iocari cupis melius est te querere aliam occasionem: non enim decet iu talibus qnerendi fuit etiam tibi alii homines, quibus id obrudas: nobis enim non potes. **MAR.** Ego nero tibi hoc serio affirmo, nec ulla mihi est causa cur tanta de re inter homines mihi amicissimos mentiar. **THEO.** Stupeo liquidem hæc nera sunt. **MAR.** Ignosco tibi: nam non miuus ego commotus quamprimum hæc in illorum libris legi. **THEO.** Quid deinceps referunt de hoc Dei filio? **MAR.** Ea scilicet, quæ de tanta maiestate necesse est prædicari, quod pulcherrimus sit, sapientissimus, optimus, solus omnium plenam referat parentis similitudinem, solus exemplar sit uerorum omnium, fons & scatebra quoruncunque bonorum. **THEO.** Miror illos tam alte ascendisse. **MAR.** Vitam aiunt ipsum esse rerum omnium, & humanorum animorum lucem. Addunt præterea quod mundum & quæcunque is continet fabricari mandante patre, ex quo etiam patris fabrum appellant. **THEO.** Expecto mox, ut Enangelistas eos fuisse dicas, nã quod hoc Dei uerbum lux sit & uita & quod per ipsum facta sint omnia, scimus omnes Apostolũ scripsisse Ioannem iu capite Euangelii sui. **MAR.** Non arbitror istis notũ fuisse Euangelium, sed quoniam in eadem essent sententia, iisdem quoque uerbis facile nti potuerunt. Sed quod minus admireris Platonicos hæc sensisse, est quidam istis longe antiquior, qui de his iam scripserat. **THEO.** Quis iste? **MAR.** Mercurius trimegistus is fuit, si forsitan nomen eius ad te peruenit. Vides quale cognomentum? ter maximus dictus est, quod maximus fuerit Philosophos, maximus sacerdos, maximus Rex: Nam (sicut antea dicebam) Aegyptiis imperauit. Hic de hoc Dei filio multa dixit & scripsit uariis in libris, in quibus eadem dicit quæ Platonici, tum huic rei proprium dcauit uolumen, quod de perfecto uerbo inscripsit. Sibyllas etiam sacro afflatus furore huic Dei filium cecinisse testis est Lactantius, quarum etiã carmina a operibus suis intexuit. Voluit Deus tantam rem a uiris etiam prophanis enuntiari, ut si qui e gentibus repugnarent, suorum ore conuincerentur, & haberemus nos in plerisq; fidei uostræ externa testimonio. **THEO.** Vere hoc magno debet esse nobis solatio, quod homines a Christi religione remotissimi talia olim protulerint. **MAR.** Animaduertere tamen expedit illos non in cunctis parã sinceramq; ueritatem tenuisse, sed multa falsa alienaq; ueris immiscuisse. **THEO.** Quid igitur faciendum? **MAR.** Faciendum id, quod faciunt ii, qui iam curum non leui labore effoderunt: nam deferunt ad areficem, ut aurum illis purum syncernamq; reddat. Artifex ubi considerauit aurum, facile ab eo terram & lapides, aliaq; permulta segregat, sed supersunt adhuc pretiosa quedam admixta, quæ sunt auro cognata nec sunt aurum tamen, ueluti æs & argentum, hæc multo labore uix tantum, facta ad ignem examiue, segregantur. Sed ubi fuerint segregata tunc aurum purum & perfectũ, & quale est in sui natura, conspicitur, antea minime. **THEO.** Quid tibi hac in re segregandũ uideretur? **MAR.** Non est mirum te id nondũ perspicere: non enim diutum est hætenus quid sit illud, quod in hac eorũ sententia immiscuerint falsũ & ab eo alienũ. ostendendum est tamen ut ualeat segregari. Nam quod de Deo Deum genitum asserunt, quodque enim uerbum uocant patris, imaginem, lucem, rationem, recte positi iudico: quidam intellectum paternum appellant, & expressius declarãtes se ipsos, dicunt ita se appellare, non quod pater intelligat propter filium, sed quod intelligens pater filium genuerit intelligentem, atque ita ex intellectu intellectus sit genitus, hæc omnia approbo & uerissime dicta confiteor. Optimum illud dum aiunt, quod hic solus plenam referat parentis similitudinem: Laudo etiam quod mundum asserunt fabricasse. In quo igitur deliquerunt? in eo quod tempore & potestate filium faciunt posteriorem patri, quod qui teneret, in hæresim delaberetur Arianam, quæ diu lateq; uexauit ecclesiam: nihil enim deerat Arianis ad hæresim suam defendendam, non subtilitas argumentorum, non multitudo sectatorum, non fauor regum & populorũ: Clamabat Arianus Dei filium maximum & potentissimum esse Deum, sed minorem patre, quia posterior esset genitus, nec de eadem substantia: Dum ascribitur Deo humanum corpus, uel figmentum aliud corporale, facile est hæc a Deo separare, tanquam ab auro ter

ram & lapides, at ubi in Deo aliud dicitur esse aurum, aliud argentum, difficilissimum est ab auro argentum separare. Itaque ut in diuinitate aurea ostenderentur esse omnia, & argenti illa inxqualitas, quam Arius induxerat, euanesceret, puraq; diuinitas ostenderetur, multo opus fuit igne, multis preliis atque contentioniibus: tandem ablatum argentum & apparuit patris & filii unam esse naturam, æquam potentiam, eandem æternitatem: hoc est enim filius, quod pater, non tamen pater, quia iste filius, ille pater, & quamuis pater Deus, filius Deus, non tamen duo dii, sed unus Deus: nec filius minus habet patre postquam tantumdem habet, differens tantum à patre, quod filius est, id est quod quicquid habet, à patre habet. Hoc ergo istorum improbo, quod duos Deos, dinerfosq; & alium alio minorem induxerunt. Illum deinceps & filii mutuum complexum, quem spiritum sanctum uocamus, & est tertia in diuinis persona nihil differens à patre & filio, nisi quod spiritus est patris & filii, & ab utroque tanquam ab uno principio procedit, philosophi nentiquam uiderunt. Nos autem diuinitus edocti Deū trinum & unum dicimus, in personis trinum, in natura unum: nam neque qui pater est, filius est, aut spiritus sanctus: nec qui filius est, pater, aut spiritus sanctus est: nec qui spiritus sanctus est, pater, aut filius est, sed unusquisque horum suam gerit & ab alio distinctam personam, attamen propter admirabilem unitatem & coniunctionem, qua inuicem tenentur, totus pater in filio & spiritus sancto est, totus filius in patre & spiritus sancto est, totus spiritus sanctus in patre & filio: nullus horum extra quemlibet aliorum est: Nemo præcedit alium aut superat ætate, magnitudine, potestate, omnia æqualia, eadem, unum denique in diuinis omnia, nisi quod relatio de persone ad personam distinctionem facit. Oportet namque patri, & filio, & spiritui sancto suam cuique tribuere proprietatem, ita tamen, ut nulla diuersitas in natura uel substantia teneatur. Potest dicere Deus beatissimo illo secum loquens sermone. Ego sum pater, tu es filius, ille est spiritus sanctus. Et unusquisque nostrum Deus est, non tamen tres dii, sed unus summus Deus, nam quilibet nostrum inest alteri, nec minor substantia in singulis, quam in omnibus, nec maior in omnibus, quam in singulis, sed tanta in me solo patre uel in te solo filio, uel in illo solo spiritui sancto, quanta in duobus uel tribus simul. Non potui eam equidem me nisi eo progressurum Theophile loquendo, ut attingerem sacratissimum hoc trinitatis mysterium, diuinitus reuelatum Christi fidelibus: existimabam hi tantum de Deo philosophico more loquendum. Veruntamen dum propono Platoniorum sententiam, qui de Dei filio loquuti sunt diligentissime, adductus sum, ut ostenderem, quæ de trinitate nostri dicerent sequentes diuinarum litterarum traditionem. Etenim non mihi nunc hæc primum, sed diutius sunt meditata. Quam autem collustrassem omnia, uisum est in diuinis originem esse discretam, reliqua omnia indiscrета: Origo si tenetur hæc ostendit quis de quo sit, & in hoc est differentia, quia alius est, qui generat, alius qui generatur, alius qui ab utroque procedit, sin autem quæritur qualis, & quantus sit unusquisque horum in potentia æternitatem, iustitia, caritate, clementia, & reliquis talibus, paria in ipsis hæc & eadem, & inseparabilia, dicendum etenim si qua esset diuersitas, quomodo unus esset Deus, quod præcipue tenere inebemur simplicior præterea diuina est substantia, quam ut per partes diuidi et communicari posset: non igitur illic alius plus habet alio, sed eadem omnes simul et separatim habent. Non igitur recte Platonici, qui Dei filium induxerunt secundum Deum, et à patre diuersum. Patri namque tribuitur summam præstantiam et dignitatem. Filium quidem magnum faciunt Deum, sed inferiorem tamen patre. Illum aiunt in secessu beatitudinis lux stantem esse supra omnium ingeniorum captum et incognitum latere, et ab omni opere cessare: qui tamen mundi fabricam filio mandarit. Filium uero quemadmodum præceptum fuerat opus implese, respiciendo semper ad supremum Deum quasi illic regulas acciperet construendi. Nobis hæc non probantur: quanquam enim pleraque horum congruere uideantur Euangelicis sermonibus, sicut illud est. Nemo nouit patrem, nisi filius. Et nihil potest filius à se ipso facere, nisi patrem uiderit facientem, attamen plurimum continent absurditatem, dum duos dinerfos inducunt Deos, & alium alio eminentiorem. Nos autem & si libentius sanctarum scripturarum loquutione, mihi diuinitatem ascribamus filio, attamen ad creationem illam tres personas dicimus cōcurrisse, quod Prophetæ uersiculus ille indicat. Verbo Dei cæli firmati sunt, & spiritus eius omnis exercitus eorum, Quicquid enim sit exterius ab aliquo illorum trium: hoc sit à reliquis quoque duobus: indiscrета opera sunt propter indiscrетam eorum unitatem

tatem & indissociabilem conjunctionem. **THO.** Hæc, quæ de Trinitate sacratissima à te dicta sunt, etsi insperato obuenerunt & aliorum gratia videntur exposita, tamen omittenda non fuerunt: faciunt enim ad perfectam Dei cognitionem, quam nemo consequatur nisi nonerit Dei intra se ipsum partum & processionem. Ostensum est dilucide generare Deum, & à generante genitoq; procedere spiritum, nec tamen hanc distinctionem & numerum personarum facere ut multiplex dicatur Deus, qui uisusque indifferens est: hæc etsi sciebam Christianæ religionis mysteriis contineri, gratum tamen fuit audire, ne qua pars, quæ ad Dei cognitionem pertineat, hodierno sermone præterita uideatur. Male Platonici isti, qui filium inæqualem faciunt patri, & duos inducunt Deos, quasi diuina substantia diuidi possit, quæ simplicissima est, qui mihi etiam conuinci posse videntur ex sermonibus tuis prioribus ubi multitudinem repellens Deorum unicum tantum statuebas Deum. **MAR.** Recte admones: nam de his quæque, quæ tunc posui conuinci possunt. Sed Platonici quoque occurri potest alio argumento, quo nostri pugnaverunt aduersus Arium. Si filium inquam unicum minorem genuit Deus, aut non potuit, aut noluit gignere æqualem, alterutrum necesse est. Si non potuit, ergo omnipotens non est, sicut illi nolebant, At noluit? Quid ergo? inuidus est Deus? quis unquam pater filio inuidit? Sed his omnis disputationibus tenendum est firmiter, quod unanimi patrum consensu Ecclesiis traditum fuit trinum esse in personis Deum, unum in natura, quod oraculo quoque serapidis Aegyptiorum Dei fertur proditum. Nam consulenti Thuli, qui Aegypto præfuit Troiani belli temporibus, quisnam esset alter beator, dicitur his duobus respondisse carminibus, quæ latine sic resonant:

Principio Deus est dei uerbum, & spiritus una,

Hæc tria mixta simul, cuncta & tendentia in unum.

THO. Ita ne uero malus ille Dæmou tantam protulit ueritatem? **MAR.** Protulisse apparet, si ueteribus creditur monumentis. Audis ipse in Euangelio. Dæmonia de multorum excussa corporibus clamantia Christum esse Dei filium, quæ tamen prohibebat ille loqui, seu quod noller clamoroso illo dolentium sono innoscere, seu ut effugeret captæ gloriæ suspiciorem. Reperies nequissimos hos spiritus multa uera profari, non quod ueriloquo delectentur, sed quod inuict eos ueritatem corrumpere multis mendaciis, quæ postmodum intexunt. Et de Deo quidem hætenus, quem Platonici ut unum rerum principium posuerunt. Alterum est Idea, quam in Deo mundum construentem fuisse nemo negabit, nisi is, qui tam absurdus sit, ut dicat Deum quum mundum faceret, nescisse quid faceret, si quidem apud eum faciendi ratio non erat. De hac idea multa antea diximus, quum de Aristotelis sententia disputarem, & eadem bis repetere esset ingratum. Dionysius Areopagita, Theologorum nostrorum longe optimus, ait Deum non cognoscere res per Ideas, quod intelligendum est extra se ipsum existentes: qua ratione arbitrantur plerique Aristotelem calumniam struxisse Platoni, quasi Plato non eas in mente locaret, sed per se existentes enunciarit. **THO.** Nosti quantopere Aristoteles nixus fuerit oppugnare Platonis Ideas. **MAR.** Noni equidem, sed non expedit hanc ingredi disputationem, longius namque eucheret hæc nos à proposito, nec sufficeret dies. Sol ad occasum iam respicit. Quamobrem prosequamur, quod cepimus, uel si quid aliud inquirendum de Deo restat. **THO.** Restat nobis absolutis, ut de tercio loquaris Platoniorum principio. **MAR.** Materia ponitur ab istis principium tertium. Volunt enim rudem quandam & informem ab æternitate constitisse molem, quam Græci Chaos, Moses abyssum uocat, hanc quum præiacentem inuenisset. Deus, sustulit ex ea mundani operis figuram, cunctis in partes aptaq; membra digestis, & ad omne decorum ornatumq; compositis, quatenus tamen materię ratio pateretur: non enim potuisset in omnibus uim eius sperari, & ex ea tamen quodcumque effici potuit melius, effectum fuisse. Itaque quicquid in rebus uitil est, id materię ascribunt, non Deo bonorum omnium auctori & largitori. Hæc illi dicunt, quam absurda sint, non te latet. Quid enim absurdius, quam credere Deum non sufficientissimum per se ipsum fuisse ad mundi structuram, sed eguisse aliquo aduentitio auxilio, demum mundum fabricare non potuisse, nisi materia aliunde subministrata fuisset? Hoc si sequimur extra Deum felicitas, immo Deo obigit felicitas; qui nisi materiam primam forte reperiisset non, esset auctor, nec pater, nec Dominus uniuersi. Illud etiam memonet: Si materia prima à nullo esset facta, sed semper extitisset, sortita esset naturam quandam

sua,

suam, quæ quomodo uerti deinceps mutariq; potuit, ut formas quasunque susceperet? quicquid enim æternum est, quum per se ipsum subsistat, immutabile debet uideri, Chaos igitur illud, cui natura erat, ut esset informis, non suscepisset formas ullas, quia naturam propriam deposuisset, quod æternis minime conuenit. at suscepit formas: non igitur immutabile, ergo nec æternum. Quæro etiam quis ille fuerit, qui huius materiæ quantitatem terminarit. Si nullus, ergo sorte fortuna tanta extitit. Impossibile est autem in primis rerum principis casum ponere, quia in aliis, quæ postmodum sequuta sunt, multo magis ualeret, in quibus tamen mirus ordo elucet. Sin autem dimensionem illam aliquis dedit, quis hic præter Deum? Deus igitur materiæ creator, si quidem quantitatem illi dedit, & sine quanto materia non existeret: ex quo etiam fit, ut non fuerit æterna, sed initium suscepit. Maius præterea, formatum esse dominum, quam materiæ. Isti Deum condidisse formas fatentur, cum omni earum elegantia, dispositione, ornatu: stupidam & stolidam materiam specie omni carentem, quæ ad nihilum pene accedit, nolunt, auferunt minora iidem, qui maiora concesserunt. quanto rectius concessissent, ut sicut quodque formatum opus est Dei, ita quodcunque formabile. Et hæc quidem à nostris. Porphyrius uero ille hostis Christianorum acerrimus, qui in ceteris Pythagoræ Platonisq; sequitur dictata, hac tamen una in re ab eis dissentit. Nam materiam conditam censet à Deo id astringens argumentis, sed hæc potiora sunt, quæ iisdem pene sermonibus explicare contendam. Si neque Deus (inquit) ex materia, neque materia exiit ex Deo, sed ambo æque principia sunt, quærimus, quæ nam his differentię causa sit, quæ ita differunt, ut Deus quidem sit bonus & agens, materia uero mala sit atque patiens. Causæ quidem differentię huius, neque ex alterutro est ad alterum, quum neutrum fieri dicatur ab altero, neque rursum ex tertio quopiam ad utrunque, quippe quum nihil superius collocetur. Quum igitur differant inter se omnino, nec ulla causa & ratio differentię inueniatur: relinquitur, ut casu differant concursusq; principiorum talium irrationali sorte contingat, casu certe accidit esse duo, casu accidit esse principia, horum nanque concursus ad hoc ipsum quod æque principia sint, causam non habet uel ex alterutro ad alterum, uel ex tertio quodam de terminatam. Ergo casu concurrunt, & similiter post hæc omnia fierent casu. Præterea si Deus aptus est ad materiam exornandam, materia uero apta, ut exoratur à Deo: quærimus unde nam eis hæc mutua sit aptitudo? oportet enim esse aliquid, quod inter se hæc duo rite conciliet. Nam quum hæc ualde inter se discrepant & opposita sint, nunquam ex se ipsis ad congressum apta fuissent, nec à tertio quidem dicēs conciliata, & stultum est insuper fortunam admittere conciliatricem. Denique quum materia non sit ex se ipsa, ut bene sit sufficiens, sed ad hoc Deo prorsus indigeat, Deus autem & ut sit, & ut bene ei sit sibi ipsi sufficiat, quis non uideat Deum superiorē esse materia, ipsamq; materiam sibi met ut sit nullo modo suppetere? Alioquin ut bene sit sibi quoque suppeteret. Igitur effectam ab eodem fuisse Deo, à quo perfectā quoque fuit, non negandum. His rationibus pugnat Porphyrius materiam primam sicut cetera quoque à Deo emanasse aduersus alios aliter opinantes. Sed fallit istos exemplum, quod in humanis quotidie perspicitur: nam faber quum ædificaturus est, non facit ipse materiam, sed ea utitur, quæ iam est parata, fictorq; item cera, & sculptor marmore, sic Deo arbitrantur præsto fuisse materiam, non quam ipse fecerit, sed quam inuenerit paratam. Hæc dissimilia sunt. Homo quum ad fabricam accedit, noui modo materiam suscipit aliunde, sed alia quæcunque. Quis enim fabro corpus dedit? quis animum membris imperitatem? Quis mentem, ubi artem capiat, ut uideat intus, quid foris faciendum sit? Quis corporis sensus, quorum nuncio accipit animus quicquid fabricatum est in materia, ut deinceps iudicet utrum id artis regulis respondeat? Non ne hæc omnia à Deo? Non igitur una materia utitur faber aliunde suscepta, sed omnibus aliis, quibus opus facit. Deus autem nihil alienum habet, utitur ad rerum fabricam, dispositionem, compositionem, ornatum se ipso duntaxat, & hic fons est ceteris agendi: quicquid enim ceteræ res efficiunt, & propter quæ efficiunt, ab hoc sumunt, ipse autem nihil à quoquam mutuatur. Cur igitur uolunt unam aliunde sumpsisse materiam, qui cetera non sumpsit, sed omnia omnibus donauit? Miror aliquando, quod istos non pudeat hominis exemplum ad primam rerum causam transferre, ita ut non potuerit aliquid fabricare nisi materiam alibi iacentem tollendo, eniq; mouendo & transmutando sicut homines solent, quasi diuina potestas uniuersa non completatur, ac non stultum sit humanam

nam actionem diuini, id est huiusmodi & paruam magnæ & potenti conferre. Pudeat dicere Deum sine motu & transmutatione nihil agere potuisse. Auiunt nunquam se uidisse ex nihilo aliquid fieri. Quid? tu corpus unquam ullum uidisti æternum? uidisse non potes, cur ergo Chaos credis æternum? Ego difficilior capere humano ingenio posse æternitatem cuiuspiam rei arbitror, quam ex nihilo aliquid factum: Etenim si proponatur aliquid ex nihilo factum uideor mihi percipere quale id esse possit: nam quid sit nihil & quid sit aliquid intelligo, nec difficulter à nihilo ad aliquid transiitio animi, & cogito tunc ex eo quod non est ad id, quod postmodum sit, fuisse deuentum. Adiuuat hanc cogitationem meam, quod in sermone quotidiano multa ex nihilo fieri dicuntur: nam comœdiarum narrationes, & poetarum fabulæ ex nihilo oriri uidentur: dicimus etiam creati alicui odium uel periculum, quod antea scilicet non erat, creatum Cæsarem distatorem, qui prius carebat tali magistratu: Sic similitudine quadam ex nihilo aliquid fieri putatur. At si cogar æternum aliquod cogitare corpus id est quod nullum unquam habuerit initium, sed semper retro fuerit, ita ut non perueniatur ad extremum, id apprehendere cognitione nequeo: quo denique uere omni ex parte cogno scitur eius est intra cognoscentem species, & ab eo certis finibus circumscribitur, & in finiti nulla est circumscripcio. Itaque facilius cadit in humanam intelligentiam informis Chaos à Deo de uihilo conditum, quam æternum fuisse. Ordo autem id poscebat, ut fieret prius natura quædam informis, quæ deinceps in quacunque formas uerti facile mutariq; possit: nec enim potest dici nullam eam fuisse bonum, quia hoc saltem gerebat bonum, quod ex ea quolibet bonum fingi poterat: erat illa quidem incompressa, uaga, incongrua, inconcinna, inanima, tenebrosa, plena rudicatis, confusiois, atque discordiæ. Et ut est apud Poetam.

Nec quicquam nisi pondus iners.

Verum uerti mutariq; poterat in contrarium statum optimum, apta erat suscipere ordinem, modum, speciem, congruitatem, lucem, animacionem, leuitatem, ordinem, coaptationem, quamcunque formam, quam educere de ea artifex cogitasset. Visum est Deo de informi materia formare cuncta more quorumlibet artificum, quia ipse quoque artificiose progredi cogitauit. Quemadmodum enim hi, qui ductilem ad omnes effigies ceram formare uolunt in quæpiam simulacra non patiuntur alicui rei uelutium illic extare, sed exactissima leuigatione perpoliunt. Sic materiam Deus, è cuius gremio omnis formarum multitudo educeretur, omni forma uacuum extulit: nam si propriam & insitam habuisset illa formam, non potuisset aduersas, diuersasq; formas inducere, sed solummodo suam proferret. Quapropter finem formarum omnium capax, nudum & inopem omni specie Deus præparauit: cui deinceps quum superferretur uoluntate artificis flores emicuerunt formarum tunc pulchritudo ea emerfit, qua terras, maria, ætherem, cunctasq; mundi partes exornatas uidemus, qua in re non carent, stultitiæ ne dicam, an impietatis crimine? qui asserunt Deum potuisse pulchra efficere corpora, sed unde pulchra efficere posset non habuisse, nisi casu iuuenisset, uel ab alio sumpsisset, quæ autem magis conueniens dicere Deum fabricasse sibi materiam ad id, quod uoluerit aptam, quam ipsum se aptasse materię oblate, nisi uelimus humanæ imbecillitatis regulis diuinam præstantiam dimetiri: nec impingere potest Deo materię uitium, quod fluat, mutetur, corrumpatur: hoc enim contingit, quia de nihilo materia facta est, & ridiculum est petere, ut id quod esse incipit quæui antea non fuisse, immutabile sit & immortale, quemadmodum ipse Deus, qui uere & summe est, & cuius sola est æternitas. Ostensum est à me antea à te quoque receptum quod creata omnia dilaberentur in nihilum unde sumpta sunt, ac ne puncto quidem temporis subsisterent, nisi præsentia fouerentur conditoris. Et de materia quidem prima hætenus, quam à Deo sicut cetera creatam arbitror, & ea in re Platonici errorum coarguo, quorum alium quoque prospicio lapsum, dum tertium addunt Deum, minorem tamen, animam scilicet mundi: nam mundum faciunt animatum præditiq; plenissimum. Vana sententia, de qua disputatum est antea, quom aduersus Stoicos ageremus eadem sequentes, ideo repetere non expedit. Probe illud, quod mundum ut corporeum dissolubilem esse asserunt, & quantum in ipso est perituum, non interdicere tamen Dei providentiæ custodiæq; præuentum. Se de Diis Damoniibusq; quid Platonici senserint percurrendum: nam et si in his aliquid ueri uiderint, at tamen in plurimis opinione labuntur, Deum illum supremum naturæ principem aiunt post animam mundi

mundi conditam Deos plurimos minores genuisse, quorum nonnulli cernantur: hi sunt sidera, quæ uindique proprio refurgent lumine: nam hæc faciunt Deos, alii omnem effugiunt usum. In his Opim numerant Saturnum, Iouem, Iunonem, & reliquos fratres totamque illam agnationem nobis iam diu poetarum uocibus cognitam. Ab his diuersos Demones genitos fuisse, quos medios inter homines Deosque collocant, & ut latius eorum seueritatem indicem. Tria construunt animalium genera ratione pollentium Deos, Dæmones, homines, diis sublimem incolunt locum, Dæmones medium, homines iustum: nam Deorum sedes cælum est, Dæmonum aer, hominum terra: quemadmodum autem Dæmones mediis locis, ita mediam quandam habent inter Deos hominesque naturam: habent enim communem cum diis corporum immortalitatem, animorum cum hominibus perturbationem, ex quo colligitur Deos potiores esse Dæmonibus animorum constantia, Dæmones hominibus corporum immortalitate. Addunt præterea Dæmones uelut intermedios ultro citroque commeare, & quasi comuni legationis fungentes munere hominum nota & preces ad Deos deferre, & à diis ad homines referre dona, quæ impetrarunt: Neminem enim Deorum admisceri perhibent homini, sed Dæmonum ministerio commercia inter eos celebrari, de cultu eorum ita disserunt. Omnes non tantum Deos, sed Dæmones quoque colendos & uenerandos, partim ut prosint, partim ne obsint: Nam quum uersa Dæmonum cohors agitur perturbationibus animorum affectusque nostris haud dissimiles suscipiat irritari illos iniuriis, obsequiis mulceri, gaudere honoribus, contumeliis dolere: Nihil æque affectare, quam aras, delubra, sacella, sed maxime diuersis sacrificiorum ritibus oblectari: & si quid ibi fuerit negligentia præteritum uel scelere pollutum commoueri. Non omnes tamen eadem appetere: nam qui ex ipsis mitiores sunt & leniores, his cor di esse ludos scenicos, theatrales fabulas, spectacula ferarum, certamina equorum & gladiatorum, cantus tibicinum amare diurna sacrificia, & quoscunque sacrorum ritus lætitiæ plenos. E contrario tristes alios & seueros furas poscere uictimas, hasque in foueis & uocem immolari sibi uelle, sepius etiam humanis placari se hostiis postulare, quod si detrectetur, magna frugibus & reliquis urbium copiis inferre nocumenta. Magnam & admirabilem Dæmonum potentiam propter corporum subtilitatem & ingeniorum acrimoniam prædicant. Itaque & placatos humana augere commoda, & rursus iratos affligere: horum minus esse uentura prædicere, idque uel oraculis facere, uel infirmiorum uisus, uel per augurum & aruspicum disciplinam, ab iisdem quoque sue re miracula magorum. Virgilius quoque non ignorasse uidetur alios ex istis propitiandos esse ut prosint, alios ne obsint, dum ait in Georgicis.

In tenui labor at tenuis non gloria, si quem

Numina læua sinant, auditque uocatus Apollo.

Operat poeta boua numina audire uocata idest auxiliari: mala autem, quæ læua nuncupat, finire idest non impedire. Hæc Platoniorum de diis Dæmonibusque sententia, breuioribus à me coarctata uerbis: non enim sermones extendere cogitamus: satis est rerum capita tenere: In his nonnulla nostris consona, plura dissona attulerunt. Tamen. Video in aliquod ueritatis uestigium iucurrisse, idque aliquando admiror. MARE. Non fuerunt hebetes hi ad inspicendum quid & quomodo quidque fieret atque ex euentis nonnulla notauerunt, quæ postmodum uera apparuerunt, illud primum nostris consentaneum, quod asserunt Deum plures alios genuisse Deos. Nos tamen, ut intelligeretur proprietate naturæ non esse Deos, sed similitudine quadam Angelos ab officio nuncupauimus, quasi Dei summi ministros. Scripturæ tamen sanctæ sermo hos Deorum uocat nomine. Illic enim legitur. Deus Deorum dominus loquutus est. Et rursus. Confremini Deo Deorum. Item alibi Rex magnus super omnes Deos. Et, non est similis tibi in Diis domine, quæ de sanctis Angelis accipi debent, non de impiis illis Dæmonibus, qui temere inuasent Deorum uomen, et dii falso existimabantur. Dicitur tamen in eodem psalmorum opere. Terribilis est super omnes Deos: quod intelligendum est de Dæmonibus: nam his est terribilis, atque ita sic intelligi oportere, consequentia sermone declarat: Sequitur enim. Quoniam omnes Dii gentium Dæmonia. Sunt quidem Dii, sed genibus idest gentium existimatione, re autem sunt Dæmonia. Huc etiam spectat illud Dii, qui non fecerunt cælum et terram, pereant, uocat Deos, non honoris gratia, seu quia ita appellandi sint, sed ob eorum, qui ita uocabant, inscientiam. Quapropter Paulus ad Corinthios. Et si sunt (inquit) qui dicantur Dii, siue

in cælo, siue in terra, nobis tamen unus est Deus: significat hoc loco clare Apostolus, non esse eos, qui colebantur à gentibus, Deos, sed ita ab illis nuncupari. Homines etiam probos diuinus sermo Deos & Dei uocat filios: sicut illo loco. ego dixi dii estis & filii altissimi omnes. Sumus quicunque pietate uera fulgemus, & ad beatitudinem illam cælestem pertinemus, dii, non natura, sed ueluti adoptione ingentem Deorum & familiarum recepti. Si enim Angelus dii, cur non & homines hi quibus Angelorum promittitur æqualitas? hic inspicere potest, quantus sit unicus ille Deus, qui Deos facit: quanquam quid hac in re potestatem commoro, nihil dico de benignitate? quis enim existimare queat utrū potestatem hic ostenderit, an benignitatem maiorem? Neminē dicturum arbitror hæc hominum esse uerba, qui tenere usurpant Dei nomen, idq; ascribunt hominibus, & similiter Angelis ueluti hominum sociis & amicis. Quicquid enim facto afflati spiritu Prophetæ pronunciant, id ore Dei prolatur censetur. Non quærinus, ut opinor, quoddam Deus ipse ad hominem loquens, cum Deum nocet, & tamen id quoque factum inuenitur, ut iam uulla dubitatio relinquantur, quin nomen id quo Deum homines uocant, ipse cum hominibus fecerit commune. Sic enim uocauit Deus Moysen propter potestatem quandam, quam ei concesserat. Ego, inquit, constitui te Deum Pharaoni: Sed in lege quoque ueteri, quam ex Dei ore in monte Moyses excepit, scriptum est in accusatione furti uel damni eundem esse ad Deos, qui de re cognoscant, illis quoque iudices dii uocantur similitudine potestatis. Pari ratione populorum principes & reges dii uocantur, sicut illud indicat à eadem lege scriptum. Diis non detrahes & principem populi tui ne maledicas. Et quod quispiam magis miretur, prauos etiam principes scriptura diuina hoc dignatur nomine, propterea quod potestatem gerant in populos à Deo sibi collatam; hos tamen indicat à summo Deo puniti-
dos, dum inquit. Deus stetit in concilio Deorum in medio autem Deos diiudicat. Usque quo iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis? Et reliqua quæ sequuntur. At uide quidam late pateat hoc Dei nomen; quum apertur etiam ei, qui auxilium operamq; alteri tulerit, & beneficio inuerit: nam iam prouerbii uicem obtinet homini homo Deus, quin etiam ubi magnum aliquod & quouis dignum pretio significare uolumus, diuinum dicimus, quæ ratione factum puto ut Poeta in Georgicis rus diuinum uocauerit, tam & si nonnulli arbitrentur id eum dixisse propter terram, quæ tunc, ut Dea ab omnibus colebatur. Theo. Si uera sunt hæc, non peccasse uidetur Domitianus, qui edictis se Deum inscribebat, nec Alexander Magnus, qui eodem affectu-
bat uocari nomine. Maxim. Immo grauius uterque peccabat. Non enim communi-
catum sibi nomen ob potestatis magnitudinem, sed rem putabant ob naturæ suæ præstantiam: Efferebant enim se supra homines quoslibet, & diuinæ sibi quiddam substan-
tiæ inesse arbitrabantur. Hiuc illud cuiusdam Poetæ in Domitianum:

Dii tibi dent & tu Cæsar quæcunque mereris.

Dii mihi dent & tu quæ uolo si merui.

Hic bona (ut opinor) imprecatur Domitiano, & optat ut non dii solum, sed & ipse pariter ueluti Deorum unus ea sibi tribuat. O adulationem egregiam. Quisquam ne quæso mortalium aut immortalium dare sibi quicquam potest? Enimvero is qui uerus est Deus, nihil illi ipsi unquam dedit, nec dare potest: uam natura est talis sibiq; sufficit. Nec quicquam ab alio suscipit, sed non ideo cetera in eodem sunt honore, ut aut sufficienteui habeant per se naturam, aut ab alio nihil suscipiant, immo quicquid in illis est, id omne à Deo sibi collatum habent. Solus ille dat omnibus omnia affluenter libera mentis uoluntate isti uolebant esse dii tanquam aliquid à se ipsis haberent, & ita appellari gaudabant impudentia singulari. Itaque nominis tam magni usurpatio à tumore profecta mentis, odiosa erat omnibus. Quoddam homines se se esse & nullis suis meritis, sed diuinæ munificentie munere ad tantam potestatem prouectos meminisse gratiasq; agerent Deo, quoddam se ueluti alteros Deos humanis rebus constituisse, non forsitan hæc appellatio tam prudenter suscepta eos dedecere. Melius uero illud si cogitarent Dei nomen congruentius sibi aptari posse, si similes efficerentur Deo, non potentia modo, uerum etiam uirtute. quæ obrem elegantes Cicero C. Cæsarem dictatorem laudans, quoddam ignosceret inimicis. Nihil est, inquit, tam populare, quam bonitas. Nulla de uirtutibus tuis plurimis nec gratio, nec admirabilior misericordia est. Homines enim ad Deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua maius, quam ut possis, nec natura tua melius, quam

ut uelis conseruare quamplurimos. Hæc ille dixit acuens potentissimum uirum ad ignoscendam similitudine diuinæ uirtutis. Tum mihi Domitianum, & Alexandrum Magnum commemoras uirtuosissimos principes, qui ut Dii quidam fuerint terrestres potentate, attamen aberant à mentis bonitate, quæ nos sola Deo coniungit: mitto religionis ueræ ignoracione, quæ in utroque fuit, sed alter bacchabatur assidue cædibus & rapinis, bonos oderat, malos prouehabat, alter (Alexandrum dico) elatus rerum gestarum magnitudine, cupiebat Deus uideri & non Philippi, sed Iouis existimari filius. & ut ostenderet se summi Dei instar alios posse Deos facere, Hephæstionem iam mortuum consecrauit, eiq; templum extruxit, Sacerdotes & hostias immollauit, demum ut Deum coliiussit, noui nullo detrectantes summis pœnis affecit. Existimabatur tamen ea agens iniuste agere & absurde, quanquā enim Magnū Alexandro afferent nomen prælia ad Granicū & Issum, & in arbelis pugnata, & debellatus Darius, & uniuersa Asia perdomita, & seruientes Macedonibus Persæ, & obsequētes Indi, & extrema terrarū regiones uictoricibus armis peragrata; nō tamen in his gerendis uideri poterat homine maior, quoniam nō uis suis, sed militū lacertis ea gesserat, & humano more uigilando scilicet laborando, & pericula adeundo. Quamobrem quum misississet ad Græciæ ciuitates, qui peterent ut ipsum Deum esse decernerent, magnum excitauit tumultum, fecerunt nihilominus ciuitates, quod petebat, metuentes iram si detrectassent, armati uictoris, sed optime Lacedæmonii, qui ita decreuerunt, derisio potius esse illa quā decretum uideretur: Nam his uerbis decreuerunt: quandoquidem Alexander uult esse Deus, Deus esto. Ille tamen ueluti aliquando respiciens assererat se de somno & Venæris usū cognoscere, quod Deus non esset, quoniam his duobus temporibus efficeretur seipso deterior: & uulneribus in bello acceptis constat eum dixisse. Hic nempe sanguis non diuinus, Olympias quoque mater castigans temeritatem, quæ assererat se de Ioue genitum, petiit ab eo per epistolam, ne se calumniaretur aduersum Iunonem, quæ iniquo animo & infesto ferret, si pellex eius fuisset. Sed iam Alexandrum omitamus, cui diuinitas sua minime opitulata est in Babylone tum quum ueneni poculo floridam ætate extinctus est. Impudentissimus in hoc genere omnium. C. Caligula Cæsar, qui sibi uiuenti sacrificia instituit, & hoc habebat præcipuum, quod in proprio templo ante eius aureum simulacrum non nisi rarissimis hostiis immolabatur. Itaque hostiæ erant Phænicopteri, Pauones, Tetraones, Numidicæ, Meleagrides, Phasianæ. Ipse sæpius probabat in publicum gestans manu uel fulmen, uel fuscinam, uel caduceum, uel clauam, uel aliud quodlibet Dei insigne. Vana hæc hominum comenta & ludibria, quo in errore uersabantur olim gentes quoque quæ rem una cum nomine Ioui, Mercurio, Minervæ, & aliis quibusdam tribuebant: Sed non illis diuinitas uera, nisi falsa hominum opinione. Quemadmodum enim si qui sunt, qui constituent beatitudinem in uoluptate corporis uel diuitiis, hos istis perfruentes nemo uere beatos uocat: quoniam dicit uera illa beatitudo, sed opinabilis tantum ab errore mentis profecta; sic nemo dixerit ueram illis inesse diuinitatem, quibus olim gentes hanc opinione sua tribuebant: non enim opinioni res respondebat. Deus autem summus, qui ueræ, & qui solus est talis, nemini substantiam suam communicat, nec alium ut se coli uult & honorari: fructum tamen se permittit his, quos ad tanta præmia uocauit, & tunc fient, ei similes, & de hac similitudine diuinitatis suæ quodāmodo participes. Video nāque Apostolū Petrum dicere in epistola promississe nobis Deū magnā & pretiosā, ut per hæc cōfortes diuinæ efficiamur naturæ, hoc fit his, quibus in cælesti solio reuelata facie inspicendum se se cognoscendumq; præbet. Illa omnis ad intelligēdū Deū mentis conuersio, illa, quæ intelligentiæ sequitur, amoris cōglutinator Deos facit, nō possunt, qui fruuntur Deo non ipsi dii esse. Et quoniam pabulo hoc fruuntur Angeli, ideo recte Deus uocari pronūciauimus. Quemadmodum autem Deus nomen suum communicat hominibus ob uirtutis uel potestatis similitudinem quandam, quam illis contulit, sic non indignatur idem se homini assimilari in actione quāpiam per quam uirtus eius, bonitas, naturæq; proprietates aliqua ratione nobis magis eluceat: nam in Euangelio Deus alibi, ut paternitas diuidit substantiam suam filiis, alibi locat agricolis uineam, alibi ut rex inuitat ad nuptias, alibi ut dominus ponit rationem cum seruis, alibi ut piscator mittit sagenam in mare, bonosq; pisces à malis segregat in littore. Indulget ille nostris affectibus, ut per hæc nobis notiora, propterea quod ad sensus magis ferantur, uelocius & lætius ad aliquam eius cognitionem ueniamus, hæc Euangelii scriptor parabolas Græco uerbo, id est

est comparationes uocat, quibus frequentissime utuntur Poetæ: uel quia ornant, uel quia rem melius ostendunt, & ueluti sub aspectu ponunt. Næ illi quidem haud fugiunt factum aliquod Deorum suorum humanis actionibus comparare: Nam apud Virgilium Neptunus primus à Ioue inter Deos, cui uni maritimum cesserat imperium, ex aduersa maris tempestate secundam reducens & dicto citius tumida æquora placans, comparatur uiro grani, multisq; meritis claro, qui cohortam uulgi feditiorem & iâ ad faces & saxa uenientem, sui conspectu & auctoritate compellit in quietem, deinde in concionem ascendens.

Ille regit dictis animos ac pectora mulcet.

Hæc ut suauiâ complectuntur Poetæ, quibus utiliter usus est dominus in Euangelio. Nec mirum uideatur si humanæ actiones transferantur similitudine ad Deum, quum in Prophetarum monumentis, quæ ueteris legis continentur organo, Deus ita loquatur, ut humanis uti uideatur affectibus, quale illud est. Descendam & uidebo utrum clamorem, qui uenit ad me, opere compleuerint. Sin autem, ut sciam. Et illud. Pœnit me fecisse hominem, & sexcenta alia huiusmodi: Illic etiam assimilatur rebus aliis animatis & inanimatis, summis, mediis, infimis, uidelicet soli, stellis, luci, igni, fluiui, leoni, pantheræ, pardo, urse, unguento fragranti, lapidi, angulari, & pluribus aliis talibus. Magna illa maiestas, res etiam hæc ab eius natura remotissima. Veruntamen quoniam humana mens nequit ad ea, quæ figuris sunt uacua, asurgere, nisi prius effugiat corporalium rerum ad ea ducatur, concedit se his effingi simulacris, & nunc in huius, nunc in alterius rei similitudinem deduci. Sentio paululum me digressum à proposito. Nam quum paulo ante dicerem Deum non Angelis modo, de quibus erat sermo, sed etiam hominibus id Dei nomen commune fecisse, prolapsi huc sumus, ut diceremus Deum quoque in sacris litteris harum corporalium rerum similitudine notari. Nunc ad Angelos reuertor, quos ea potissimum de causa uocari Deos prouinciamus, quia Deo fruerentur, tantus est ille Deus, ut quoscunque sibi coniunctos indissociabili caritatis uinculo Deos efficiat. Veruntamen quemadmodum hoc de Angelis se habeat paulo latius explicandum uenit, ut omni re cognita intelligatur, quid ueri Platonici uiderint, quid uel falsi attulerint, & quicquid dixerint Christianæ pietati congruum id tene binus & amplexabimur reliquis repudiatis. Rerum omnium terrestrium & cælestium, tam earum, quæ aspectum effugiunt oculorum quàm quæ morantur, non alia causa nisi Dei bonitas, quæ tam large fluit, ut æteræ suæ beatitudinis alios uelit fieri participes, quum ea communicando non immutatur: Illud inquam bonum, quod ipse erat, & quo beatus erat, non necessitate ulla, sed sola benefica uoluntate decreuit aliis communicare, erat namque summe boni prodesse, summe omnipotentis nocere non posse. Necessario beatitudinem ille quidem suam diligebat, non tamen communem quibuscumque eam facere necessarium erat: Voluntate igitur eò accessit. Et quoniam huius beatitudinis nemo particeps esse possit, nisi qui mente rationeq; sit præditus, ideo duplex creauit genus Deus, utrumque intelligens, unum Angelorum, alterum hominum: Et Angelicas quidem intelligentias puras ab omni corporis contagione relicti, humanas autem animas corporibus inclusit. Itaque eorum, quæ intelligentiæ sunt capacia, aliud incorporale, aliud corporale: quanto autem magis istarum substantiarum aliqua intelligit summum bonum, quod Deus est, tanto beatorum efficitur. Causa igitur facienti substantias rationales Deo fuit, ut summum bonum intelligerent, intelligendo amarent, amando possiderent, possidendo fruerentur. Et de hominibus quidem non est nunc dicendi locus. Venio ad Angelos, qui quod carent corpore propter tenuitatem naturæ spiritus uocantur, nec enim congruentiori uti possumus uocabulo. hi igitur una cum tempore & mundo in celo illo superno fulgentissimo creati, multitudine innumerabili, pulchritudine admirabili: erant enim uitæ immortales, intelligentia perspicaces, uoluntate liberi, & hæc quidem omniibus fuere communia: differebant autem, quia alius alio luculentior, elegantior, formosior, quod etiam in corporibus contingit, in quibus alia aliis firmiora sunt, uenustiora, agiliora: eaq; diuersitas gratiam conciliat. Quid plura? perfectionem omnem & expolitionem fuerant consequuti, quam talibus naturis inesse oportebat, cauendum tantum erat ne peccarent, nam ea in re suo derelicti fuerant arbitrio. Sed ecce quædam eorum pars insipientes seipsos, & attendentes quanta esset in ipsis præstantia, quantaq; lux, naturæ suæ conditione delectati nec referentes eam ad auctorem Deum, sed quasi à se ipsis tales essent, intumue-

T a runt;

runt: Deoq; se exquare noluerunt. In his ille, qui ob naturæ excellentiam dictus est Lucifer cuius uox fuit. Ponam sedem meam ab aquilone, & similis ero altissimo. Hunc principem factionis suæ desertores illi spiritus habuerunt. Reliqui conuersi ad Deum, illum ut bonorum omnium fontem & largitorem agnouerunt, gratiasq; ut benignissimæ parenti de creatione egerunt. Horum animaduersa aequitate Deus & illorum nequitia, hos in gratiam recepit, & beatitudinis suæ participes effecit: illos impios & scelera totos detruxit in caliginosam hanc aeris regionem terræ uicinam, & ueluti carceri, cuius traxit ultimum iudicii die pueniendos. Vna igitur, quæ fuerat Angelorum societas creatio nis suæ die, in duas diffecta partes, quarum una Angelorum est bonorum, altera malorum, & ut appellatione distinctæ, ita & conditione, & officio. Etenim malorum caput Lucifer ille Diabolus effectus, bonorum Deus: hi in supernis manserunt sedibus, illi in ima deiecti, hi tranquillitate summa fruuntur, illi perturbationibus agitantur, hi bonitatem mentis nunquam amittunt, illi nequitiam suam nunquam dimittunt, hi fauente pijs omnibus, illi inuident, hi lucem humanis mentibus, illi tenebras inferre conantur: hi non se, sed Deum, illi non Deum, sed se coli expetunt, hi diuinorum iussorum, illi libidinis suæ ministri, hi frequenter mittuntur, ut iuuent, illi frequentius fruantur ne noceant. Denum in similitudine naturæ, contraria inter eos omnia propter dissimilitudinem studiorum & uoluntatum. Tunc. Dilucide tu quidem explicuisti, quæ de bonis, malisq; Angelis à nostris dicuntur sumpta de sacrorum noluminum paginis, ex quibus uos sci facillime iam potest, in quibus consentiant uobiscum Platonici, in quibus dissentiant. Ego (ut meam tibi aperiam sententiam) magis laudandos eos dico quod quædam nouerunt, quam uituperandos, quod plurima ex his ignorauerint: hoc enim quod uouerint quædam, id eorum solertia, & uigilantiæ ascribi potest, reliqua uero ignorasse non est mirandum, quia ea supra humani ingenii captum sunt, quæ nobis quoque incognita mansissent, nisi diuinitus patefacta fuissent. Nouerant illi summum Deum alios genuisse Deos bonitate eximia, qui non nocerent, sed iuarent, hoc accedit ad illud, quod nos dicimus de Angelis à Deo creatis, qui ab eo non recedentes id habent muneris, ut nemini noceant, sed omnibus opem ferant, deinde illud nonne Dæmones esse quosdam impuros mediam hanc aeris regionem incolentes, quos delectat uexare humanum genus immixtis erroribus, superstitionibus, obscenis ritibus, fame, bello, peste, terræ motu, & aliis horrendis malis, eadem nos quoque dicimus, dum Angelos hos malos à calo ad ima detrusus facimus malorum omnium auctores, ut superbos & inuidos, & ueræ pietatis hostes: sed nec illud quoque asperneris dū asserunt Dæmones inter homines & Deos esse medios, ut hinc perierant desiderata, in de referant impetrata: nam nos quoque in eadem pergitimus, dum Angelorum bonorum ministerio dicimus uti Deum in his, quæ ad homines pertinent: nam si quicquam fauere uult Deus hominibus, siue indulgere, siue promittere, siue perterrefacere, siue iusta ultione placere, id istis agitur adiuuantibus, idq; si nesciretur nomen ipsum Angelorum declararet: Speciatim uero eos preces orationesq; nostras ad Deum deferre uideor aliquando in sacra historia legisse. Quamobrem hac in re plura asserunt illi Philosophi religionis nostræ decretis consentanea. Illud dissimile, quod nos incorporeas has dicimus substantias, illi corporeas, quod hos omnes Dæmones, qui in ima hac regione uersantur malos esse & uoxios dicimus, illi ex his quosdam bonos esse noluerunt. Illud omnino à nostris abhorrens institutionibus, quod Deos illos superiores non miseri hominibus putant, sed tantum postulata concedere. Nos præter Deum illum unum alios non habemus Deos: nec si placet Angelos illos caelestes uocare Deos, hos nunc trad homines iam superius diximus: nec quicquam tamen concedere, sed à Deo concessa deferre. Hæc inter nos, Platonicosq; sunt, quorum (ut dixi) consonantiam nobiscum magis admiror, quam dissonantiam improbo. Mihi istos homines nullis diuinis intrusos litteris ueri aliquid tenuisse magnum uidetur. M. A. Ignorantia Theophile, quæ contingit mundanis in rebus, ferri potest, quia parum ea potest nocere, quarumcunque sit rerum, sed diuina ignorare capitale est, quia id ignoratur unde nobis est salus, neque enim speraueris te posse à Deo diligere, si ipsum, si bonitatem eius, si potentiam, si gesta ignores, quanto minus si de tanta maiestate indignum aliquid sentias, uel contraria eius institutionibus quadam agas, uel honorem uni illi debitum ad alios deferas. Ille enim probatus est non qui humano, sed diuino ore commendatur. Nolim autem te ignorare Augustinum & nonnullos alios ueteres ecclesiasticos magistros,

Michaclcmq;

Michaelemq; Pfellū, qui de Dæmonibus scripsisse accurate dicitur, consensisse Platonis Deos & Dæmones, quos nos Angelos bonos malosq; nōcamus propria habere corpora, tanta tamen tenuitate, ut tadium uisumq; effugiant, quorum sententia nunc uulgo improbat, & quantum ego sentio, rectissime. Nam si corporibus propriis inherere Angeli, essent ueluti animalia quædam, nec inueniretur in rebus aliquod nientium genus sola prædictum ratione & intelligentia, ab omni penitus materia auulsum, quod sane genus esset optimum, ut pote quod ad Dei similitudinem proprius accederet. Deum autem in rerum creatione, quod optimum fuerat prætermisisse, cui snaderi potest? Deinde quæ aut qualia hæc sunt corpora? qua ue figura? Vtrum ea rotunda sunt, uel quadrata, uel pyramidata, uel nūm humanorum simillima corporum? Denique ex qua ficta materia dicemus? Vtrum ex hac elementari, an potius ex alia quadam aliunde nata nobis incognita? Hæc explicat nemo. Illud uero non ne aperte indicat Dæmones propriis carere corporibus, quòd una quondam eorum legio unius hominis corpus in se derit: quam illinc dominus pro imperio expulit, sicut Euangelica nobis tradit lectio. Si Dæmones propria habent corpora, quomodo tanto numero includi illic potuerunt? Fac illa esse tenuissima: nullum inuenitur corpus, quod non sit mole, turgidum, & ambitu spaciosum: & non modo plura, sed ne duo quidem corpora unum eundemq; locum obtinere possunt: quomodo igitur unum humanum corpus, quod tam angustum est, non una Dæmonum cohors, sed tota legio potuit habitare? Mihi quidem non uidentur cum corporibus id potuisse, quòd si eos facimus incorporeos, non modo una, sed plures etiam legiones illic incolere facile potuissent. His ego & talibus impellor, ut credam nostros à plerisque ueteribus iustissime dissentire: Atque hæc quoque in re Platonicos errasse confirmo. Facile fuit istis Philosophis nosse Dæmones, quoniam ipsi se patefaciebant, potentiam suam, & scientiam, qua facile homines superant, longe lateq; ostendentes. Nam quoniam nulla corporis mole graues sunt aut obtusi, effectum est, ut polleant mentis acumine & motus celeritate, sagaces sunt præterea multo rerum usu propter uitæ longitudinem seu potius immortalitatem, quæ illis tributa fuit. Itaque trahunt ad se hominum admirationem, dum efficiunt ea, quæ efficere nos non possumus, eaq; de causa à populis celeriter cogniti: nam prædicebant futura perire coniectando, responsaq; opportuna de inanibus dando simulacris. Idem pugnas & bella ciebant, & his clades, illis uictorias importabant, nihil erat bonorum, quod non promitterent, nihil malorum, quod non minarentur, nihil prosperi, aut aduersi, quod non ab illis finire putaretur. Magna etiam quædam & insolita efficiebant, quæ & si ipsi, qui norunt, unde ea fiant, mira non sint, atque etiam pro ipsorum peritia & agilitate facilia factu: nobis tamen, quod fiant præter usitatum hunc & notum naturæ cursum stupenda uidentur, nec solum per se ipsos agebant, sed magorum quoque opera, quos etiam artem unde eos possent cogere edocuerunt. Hæc quum palam fierent animaduertenterq; etiam à populis, quid magnum fecerunt hi philosophi, si eadem quoque uiderunt? illud tantum præstiterunt, quòd aduersus reliquas philosophorum disciplinas contraria sententiarum pugnaverunt, & populorum opinionem auctoritatis suæ testimonio confirmarunt. Et hæc quidem in re non improbandi, nisi quòd eandem popularem opinionem sequuti existimauerunt, ex hoc Dæmonum genere quosdam bonos esse, quosdam malos, quum omnes nullo discrimine sint in improbi, licet in ipso improbitatis genere sint gradus, & alii aliis peiores: quicunque autem istorum lenissimus est non bonus censendus, sed ultimus malorum: Nemo istorum est, qui non inuideat, tumescat, qui non descuerit à communi omnium parente, qui non Deo bellum indixerit, & cum tanta maiestate de regno quodammodo non contendant: nam homines à nero Dei cultu auerunt, & ad sumum renocant, summi Dei instar cupiunt legitimis sacrificiis adorari, ac ni fiat, irascuntur, & quantum possunt, iradunt. Ac ne temere diuinos honores uendicare sibi ipsis credantur quæcunque inferunt commoda, quæcunque nocuenta, horum se prædicant ultimam causam, quum tamen omnis eorum motus pendeat de superioris potestatis arbitrio. Nihil sit ubique, quod non de interiori summi Imperatoris aula procedat, nihil quod non fieri cælestis parens iubeat uel permittat, hoc isti dissimulant, nec intelligere homines patiuntur. Improbitas etiam eorum uel ex eo manifeste ostendebatur, quòd obscænis gaudebant ritibus, & turpissimis ludis. De lætis loquor fustisq; Dæmonibus: nam quicunque erant tristiores, humanas etiam hostias adduci cupiebant,

piebant, nec religiose suum numen coli arbitrabantur nisi homine iugulato. Hic ego Platonicos nulla humana ratione defendere queo quod hos Dæmones colendos esse tradiderint, et ipsi in primis eos coluerint. Erant ipsi (ut par erat inueniri eos qui sapientia studio tenerentur) integris probisq; moribus. Cur igitur hos sui dissimiles ut Deos colendos arbitrabantur? Et tūc ne improbitas si potentiam fuit consequuta, diuino honore digna censetur? Platonis egregia illa uox, uolle probos uiros ab improbis se donari. Quid ergo colitis nequissimos spiritus, ut ab eis dona suscipiatis? At ne noceant, eodem res redit. quid enim refert utrū peccetur spe præmiorū, an metu poenarū? tauti ne nocumenta sunt, quæ uel corporibus, uel fortunis intendi possunt, ut horum formidine neram pietatem religionemq; prodamus, & ad immundissimos spiritus accedamus eisq; ueluti diis seruiamus? tunc ego fatiar nihil humanis animis diuinitus uirtutis collatum, nihil neruorum, nihilq; roboris, si religiones falsæ suscipiantur, ut com moda nonnulla queramus, uel ue in discrimen aliquod incidamus. Non sic uostri, non sic, de his loquor, qui primis ecclesiæ temporibus existerent. Illi enim quum aduersus hunc Dæmonum cultum pugnarent, eumq; ut impium & fallacem & sacrilegum passim damnarent, omnesq; gentes & nationes ad ueram Christi religionem uocarent, quot & quanta subire discrimina? discrimina dico? immo quæ non pertulere supplicia? mitto uerborum contumelias, mitto exilia, mitto carcerem. Nonne gladios sustinere, ignes, equuleos, ungulas, uncas, lamas, cruce? nomine demum animam ipsam alacriter pro uera Dei religione profuderunt? faciebant id quod piorum erat uirorum; omnia contemnebant & uilia ducebant præ iustitiæ pulchritudine, præq; illius ueritatis incommutabilis fulgore: quem in Deo spectabant. Itaque non recedebantur precibus, non uinis, non conuiuiciis, non bouorum expilationibus. Si tot menta proponerentur, læto animo excipiebant testificantes sanguine suo ueram esse religionem, quam prædicabant, populos edocebant. Platonici tam & si unum uerum esse Deum cognouerunt, qui duceret uniuersa nihilominus inferiores hos Dæmones colendos esse censuerunt, quia aliquid possent, sed non tam animaduertendum erat ad eorum potentiam, quam ad iustitiam. Vbi autem iniustos cognouissent, quemadmodum cognouisse uidentur, tunc uallo honore digni erant censendi quamuis præpotentes ostenderent. Quod si nihilominus mouerentur potentia magnitudine, maior erat supremi Dei potentia, de qua istorum actiones pendebant, hoc est in quo hos & horum similes damnat Apostolus Paulus, sicut antea dicebam, quod quum ex tanta tamq; operosa mundi machina Deum cognouissent, non tamen sicut Deum glorificauerunt, aut idola coluerunt in uolucrum, quadrupedum & serpentium figuram efficta: & dicentes se sapientes (ut idem inquit) stulti tacti sunt. Non modo uō ausi tentare regum & populorum studia aduersus idolorum cultum, uerumetiam ultro sacra faciebant. Ergo Iuppiter, Iuno, Saturnus, Mars, Apollo, Hercules, Bacchus, & reliqui dii & Dæmones à tantis sapientia professoribus colebantur. Sed ubi uagans ille & supremus Deus mundi artifex, quem omnipotentem & ineffabilem uocant? coluntur isti, quos modo nominauimus, & plures alii tanquam dii; Cui non hic potius, qui prior est omnibus dignitate & tempore? at hunc illi tanquam ei cum homine nihil esset reliquerunt: Deos alios, qui non dii tamen, sed impurissimi sunt Dæmones, seruilibus obsequiis demereri studuerunt. Scribit in Timæo Plato Deum quum mundum condidisset hosq; minores Deos genuisset, his imperasse, ut animalia reliqua elicerent, ita tamen ut in homine condendo, qui diuini esset generis, immortalem partem à se sumerent, mortalem ipsi attexerent. Hoc audito ait Deos iuniores imperata effecisse: nam quum immortale principium mortalis animantis ab æterno genitore suscepissent, particulas ignis, & terræ, & aquæ, & aeris à mundo, quas rursus redderent mutuasque, cuiusq; in unum confatis mortalem animantis partem absoluisset atque ex his hominem constituisse. Hac ratione forsitan arbitrauit humanarū rerum curam ad inferiores pertinere Deos tanquam primos hominum conditores, non ad illum maximum, quem inscrutabili dicunt & ab omni humanæ intelligentiæ acie remotissimum. Eodem pertinet quod adiunt Deum homini non commiseri, quæ omnia stultici & facillitatisq; summæ plenissima: nam non alterius, quam unius Dei consilio res administrantur. Illius prouidentia usque ad minima quæque peruenit, nec aliquid sui expers relinquit. Ille insuper origo prima omnium, quæ cum mundo primitus apparuerunt, quod uel ex eo ostenditur, quia ut idem Plato rectissime asseruit Deus in orbe fabricando sequutus est æternum

ate rnum exemplar, quod apud ipsum erat perfectissimum & absolutissimum, inq; eo exemplari animalium quoque inclusas species idein Plato his uerbis astruit. Quoniam nondum omne animal intus in mundo incluserat Dens ex ea parte deficiebat ad propositum exemplar imaginis similitudo. Quot igitur & quales animalium formas mens in speciem rerum intuens poterat cernere totidem & tales in hoc mundo secum cogitauit effugere. Erant autem animantium genera quatuor, quorum unum diuinum atque cæleste, alterum pennigerum & aereum, tertium terrestre, quartum diuinæ animationis. Habes, quomodo expresserit Plato animantium omnium mortalium & immortalium species mente diuina inclusas. Hic quæro cur non hæc animalia Deus, quorum species cogitatione æterna iam comprehenderat, & penes se habebat, non ipse potius effinxerit, quod in astris, igne, terra, reliquisq; elementis præstiterat? An dicemus, quod sicut penes nos Architectus lateritiz domus pluribus eget fabris ad ædificandū, sic eguisse Deum ad tot & tantarum rerum fabricam ministris, uel pristino opere defessum quicquid supererat faciendum, aliis mandasse, quæ si absurde de Deo cogitantur, illud teneamus Deū æterno suo uerbo cuncta implexisse nemine in societate operis admisso aut uocato. **THIO.** Iaududū expectabā, ut de Heroibus aliquid diceret: nō enim longū fuisse de his pauca quædā differere, de quibus haud scio an penes Platonicos sit sermo, uerūta men hos colli solitos ueluti Deos Græcus ille, Deorū suorū irrifor, ostendit, aitq; Heroē non esse hominem neque Deum, sed utrunque simul, sed templa, quæ his extruebantur olim tota Græcia & Heroa nuncupabantur indicant diuinos honores istis delatos. **MAR.** Non melatent Heroes isti, de quibus sermonem intulisti, sed ego ueluti ignotos præteribam, quoniam quum minores sint Dæmonibus, reiecto Dæmonum cultu satis intelligi poterat ne hos quidem esse colendos. Dicebantur namque Heroes præcellescentes uirtute uiri altero parente Deo procreati, quales sunt Hercules, Dionysius, Aeneas, Aesculapius, Romulus, qui postea Quirinus dictus, duo Lacones fratres, Castor & Pollux, & Orpheus Musa matre natus, Achilles Nymphæ marinæ filius. Horum animos, & quorumcunque aliorum, quorum extarent præclara in humanum genus merita, ubi corpus exuissent, Heroes fieri, & uiuentibus auxiliari ueteres crediderunt, quorum unus Hesiodus fuit antiquissimus poeta, qui hoc etiam suis intexit uersibus. Querimus posteros coniectando huc rem duxerunt, ut dicerent, in ciuitatibus nonnullis uirtutis acueunde gratia, & quo ardentius reip. causa periculum adiret optimus quisque uirorem sortium memoriam Deorum immortalium honore consecratam, qua de causa Erechthæus, eiusq; filiz Athenis quum pro patriæ libertate occubissent, deorum numerum auxerunt. Platonicus uero, quid de Heroibus sentiant haud obsecrum est. Illi namque æternum accedentes sententiz humanos animos, ubi post uitæ huius exitum, eò peruenerunt, ut diuinum aliquid nanciscerentur, Heroes uocant. Deinceps inter Deos & homines duo nectunt media, Heroes & Dæmones, Heroes prope homines, & Dæmones prope Deos, sicut inter ignem & terrā media quoque duo aer & aqua, quorum aqua terræ, aer igni propinquior. quamuis autem Heroes & Dæmones inter homines Deosq; medii compositi sint ex duobus extremis, quia quædam cum Diis, quædam cum hominibus habent communia, attamen superiores Heroibus faciunt Dæmones, atque hoc differre arbitrantur, quod in Dæmonibus plus inest diuini, in Heroibus plus humani, utrunque tamen genus uno Dæmonum nomine nuncupari solet. Quamobrem nisi à te submonitus fuissim, nihil mihi de his dicendum putabam: nam si non nihil differant naturæ conditione, quæ in uis præstantior est, quam in alteris, eadem tamen appellatio, eadem de utrisque prædicantur. Nobis autem putandum est nullos tunc fuisse Heroes, nam quum nondum gentibus nera Dei cognitio illuxisset, nemo poterat quacunque rerum gestarum magnitudine ex hominibus ad Deos peruenire, aut omnino diuinum aliquid adipisci. Postquam autem Christus ad homines uenit, & uera religio populo patefacta, quicunque Deo grati hinc in illud cæleste iubar ascenderunt, dii merito nuncupari possunt Angelis sanctis iam æquati. Si quis Heroes appellare uelit ueteri utens uocabulo non asperneri: nā ubi de re conuenit, nulla de nomine superesse debet contentio. Increbuit autem hæc apud ueteres opinio de Heroibus malorum Dæmonum astu. qui defunctorum personas inuebant, & pro his se ostendebant: Fallaces sunt enim & simulatores, quemadmodum describit Porphyrius uir inter Platonicos illustris, qui istorum mores apprime tenuisse uidetur. **THIO.** Quid iste Porphyrius? an non bonos quoque censet esse quosdam Dæmones?

M. ANTONII NATTAÆ ASTENSIS

MAR. Censet profecto, ueruntamen eos sub Luna collocat atq; eisdem malarum cupi ditatum expertes ad utilitatem omnia procurare, siue quibusdam præstint animalibus siue certis fructibus, siue aliis horum gratia ordinatis, uelut imbribus, salubribus uentis, aeriq; sereno, temperationiq; temporum, & aliis ad hæc conferentibus. Sed in his, quæ ad homines proprie pertinent, ait eos præstidere artibus ueluti musica, medicina, gymnastica, & reliquis talibus. Horum numero addit, quos Plato transferre nunciareq; dicit humana quidem diis, & diuina hominibus dum uota nostra ad Deos tanquam arbitror perferunt, illorum iussa & monita una cum uaticinio ad nos deferunt. Istos Dæmones Platonius iste commendat, tanquam innoxios, immo ueluti utilitatū omnium ministros. Fieri enim (inquit) non potest, ut ii, qui utilitati rerum commo ditatiq; consulunt rursus inferant detrimenta: non enim calor is frige facere, sed eius quod calori aduersatur: ita non iusti est nocere. sed eius, qui iustitiam negligit, tantum autem abest, ut uocendo malos imitentur Dæmones, ut eorum fraudes, insidias, fallacias, & quæ ab eis impendent mala atq; pericula multo ante deuincient, tum in somniis, tum per animos diuinitus afflatis, perq; alia multa. Ac si quis posset significata discernere, omnes improborum Dæmonum machinas deprehenderet, & deuitaret. Illi enim iudicant omnibus, sed non quibus indicata cognoscit, sicut nec quilibet legere nouit, sed qui antea litteras didicerit. ТН П О. Si recta posita sunt ea, in quibus superius consensus huius oratio Philosophi non est admodum asperuanda, multa enim uera dicit tum disciplinæ eius, quem sequitur, tum decretis Christianæ religionis congruentia. Si qua autem in re errat, non de industria factum credi debet. Absurdum nanque esset non lædentes laudare, ipsum autem uelle oratione lædere, errat autem in eo, quod hos Dæmones sublunares facit, quum sint cælestes, nollem etiam usum Dæmonis appellatione: aptius Angelos more nostro uocare potuisset, illud Dæmonis nomen, quod olim bonis ualidisq; fuerat commune, nunc consuetudine loquendi in deterioribus resedit, male etiam illud, quod eos a diis distinxit: nam si in cælo ulli dii, hoc nomini digni Angeli sancti, qui Deo fruuntur, quod si scientia Deos facit, quid ignorant hi qui scientem omnia fecerunt? nec tamen abscesserit ab Angelis & aliis piis hominibus, qui ex hominum numero illuc peruenerunt, ullos alios reperiunt Deos: hi enim soli cælestis regni incolæ, quod fulgentissimum Deorum est habitaculum. Et hæc quidem ex superioribus sermonibus patuerunt: Illud tamen, quod nondum fuerat dictum in oratione huius Philosophi nie delectauit, dum ait bonos Dæmones solere malorum fraudes, insidias, calliditates retegere: nam id quoque Angelorum munus esse dicimus. Quid hic quiescis Ricarde? non me adiutas? Ego enim & si uestigia non admodum læstiaui, noui tamen in eis adeo fere hospes, ut ignorem Angelos in mortalis huius uitæ itinere apparuisse multis sanctis uiris, dolosaq; eis Dæmonum artes aperuisse, quibus supplantare unumquemque & ad meliora profectū impedire conantur. Non enim potest tanta nequitia non graniter ferre aliorum felicitatem. Sed his tamen maxime inuident, qui primas pietatis partes tenent, & qui se toto pectore diuinis inserviunt, omniq; sollicitudine purgare animum a qualicunq; uitiorum labe conantur, dolent de tantarum uirtutum successu: nihil tam eos urit, quā dum uident homines etiamnum in carne positos Anglicam nitā uiuere, itaque miscere omnia ne id fiat. Quid ais? R I C. Etsi eo proposito huc uenirem; ut nihil ipse loquerer, sed colloquia tantum uestra audirem, attamen postquam de Angelis illata est mentio, quibus ego mire alicior, tuq; me ad sermonem hunc impellitis Theophile, statui de eorum uatura, præstantia, potestate, officio dicere breuiter: hos enim municipes in cælesti regno homines habebimus, horum societate gaudebimus, horum beneficio erga nos ministerio nunc subleuamur. Ergo digni qui celebrentur, & magno in honore peus nos habeantur: honorabimus nanque eos caritate, non seruitute, quæ uni cōmuni domino debetur: ac ne ipsi quidem cupiunt, se ab hominibus adorari, quoniam & se quoque conseruos esse nouerunt, quod unus eorum erga Ioannem in sua reudatio ne protulit. Illa nanque superna ciuitas ex Angelorum hominumq; incolata duntaxat constabit. Sunt autem nonnulli, qui existiment, quod tot numero homines illuc ascendant, quot huc Angeli descenderunt: alii è diuerso censent, quod tot illuc peruenient ex hac hominum copia, quot illic ex Angelorum remanserunt, ut utrorumque par sit societas. Hæc ex coniectura. Illud uerius, soli Deo electorum numerum esse cognitum, uel si quis est alius, cui id ille uoluerit esse notum. Angelorum autem naturam incor-

incorpoream esse mentis rationisq; compotem constat: & ab officio Angelī, à natura spiritus uocantur, quemadmodum Augustinus scribit interpretans illud Dauidicum. Qui facit Angelos suos spiritus: quanquam spiritus quoque sit Deus, sed alio quodam excellentiori modo. Quanta autem firorum præstantia uel illud indicat, quod ad eorum conspectum humana pauet natura. Sunt omnia, quæ Deus condidit bona, sed ea omnia Angeli naturæ dignitate excedunt. Recte dictum est cum, qui primas inter homines potentiz, & sapientiz ferat partes, ne minimo quidem Angelorum conferri posse, quin etiam Christus in forma serui diminutus fuit paululum ab Angelis: nam de eo scriptum putatur. Miuiisti paulo minus cum ab Angelis: quanquam si consideretur unam esse personam Dei & hominis in Christo, excellentior est Christus omnibus Angelis, immo domitus Angelorum, quocirca assistebant Angeli Christo inter homines agenti non ut adiuuarent, sed ut ministrarent, & facerent imperata. At æquabimur in cælo homines Angelis, ita est: neque enim uana esse potest Saluatoris pollicitatio. Nam quamuis natura fuit Angeli hominibus hic agentibus prælantior, plerique tamen hominum meritis sunt eis pares. Itaque illa in ciuitate permixta erit hominum & Angelorum societas: unusquisque nostrum compari sociabitur: Sola sanctissima Dei genetrix.

Quæ nunquam similem uisa est, nec habere sequentem.

Supra hominum Angelorumq; choros sedebit, inimo iam sedet. Magna huius Virginis dignitas, quæ subtus se præter filium uidet omnia. Relinquerem autem hominum assistit unusquisque cum illo Angelo quem meritis æquauerit, sic ruina illa, quæ facta est in Angelicis choris ob multorum calum, iustaurabitur hominū aduentu: nam ob id ait Apostolus ad Ephesios iustaurari in Christo omnia, & quæ in cælis sunt, & quæ in terris. Assumer Dominus pauperem & humilem, & eum de sordibus excitarum collocabit (ut in sacro psalmo legitur) cum principibus, cum principibus populi sui. Vere principes fuit Angeli ob potestatis magnitudinem. Tremefaciunt enim hos Dæmones, malos, de quibus nunc erat sermo, cuciunt, expelluntq; & quacunq; uolunt, ire compellunt: præstant denique ne noceant, quantum cupiunt. Hoc uel illud indicat quod Raphael Angelus (ut refert sacra historia) Asmodeum nequissimum Dæmonem, qui antea septem Sarræ uiros prima nocte occiderat, ne Tobiz idem coniugium inuenit noceret, apprehendit, & in deserto superioris Aegypti relinquit. Similiter iu Apocalypsi Ioannis, Angelus apprehendit Satanam, & ligauit per annos mille, & in Abyssum misit & clausit, & signauit super eum ne amplius seducat gentes. Legimus quoque Michael Archangelum cum Diabolo de Moysis corpore certasse, quo in certamine obtrunxit, ut corpus illud occultaretur, ne si inueniretur, Iudæi in eo colendo superstitione aliqua noua implicarentur. Idem astant præliantibus aduersus horum Dæmonum nerfuitas atque fraudes, astantq; ut fautores: ne enim illi immitere conantur sordidas cogitationes cum sensibus facientes, sic conuerso isti bonas atque graues, quibus ad iuste pieq; uiuendum excitentur. Nulla cogitatio sine imaginibus, sed refert quales imagines, turpes an honestæ, noxiæ an proficiuæ. Sed quot Dæmones turpes & uoxias, tot iidem & multo etiam plures suppeditant Angeli honestas, & proficiuas: quamobrem nihil est, quod nesciamus super eum ne potestatem habent concessu dinio. Quamobrem obsidente exercitu Assyriorum Ierosolymam, & eius ciuitatis regem Ezechiam, egressus Angelus Domini occidit in Assyriorum castris una nocte centum & octoginta quingue hominum millia. Et antea quum numerasset Rex David populum, Angeli pœnz causâ irruens septuaginta uirorum millia pestilentiz gladio absumpsit, & ut de Euangelio aliquid quoque proferam. Gabriel Angelus Zachariam sacerdotem ob eius incredulitatem in linguæ officio percussit, mutumq; reddidit. Quid persequar nunc res ceteras, in quibus eorundem pollet administratio? Ipsi motores sunt celestium orbium, & aliorum errantium siderum, ex quo consequitur generatio, quæ sub Luna fit. Idem res cunctas, quas nobis hic elementorum parit commixtio, transferre huc illic pro arbitrio queunt: quocirca non immerito existimatur pluuiâ ignis, & sulphuris, qua Sodomorū & Gomorthæorum exarsit regio, ab Angelis commotam & immisam. Meminisse etiam possumus Abacuc Prophetæ, quem crine apprehensum Angelus breui temporis

momento è Iudæa transtulit in Babylonem, & è Babylone confestim in Iudæam retulit. hinc etiam sit, ut fingant sibi corpora, in quibus apparent hominibus, fingunt autem frequenter humana, tum quia nulla corpora humanis pulchriora, tum quia congruit hoc maxime, ut cum hominibus ut homines colloquantur. Accedit illud, quod iu rebus corporalibus nihil propius Angelis, quam homines, nihil quod æque effingere ualeat illorum naturam. Vigent enim homines mente, uidentiq; aciem ad superna iuteudant propter sublime os, & erectum corporis statum. Suntq; præterea ad imperanda & regendum idonei, magna denique in hominibus dignitas Angelicæ quodammodo cognata, & promptior solet esse similia transitus. Apparuisse autem eos multis in humana figura sacre indicant litteræ: sic enim apparuerunt Abraham in conualle Mambre: & Loth in Sodomis, & Tobias præparanti se ad professionem: nam Angelos sic Tobias interrogat. Vnde te habemus bone iuuenis? quod argumento est assumi ab eis iuuenilia corpora: nam iuuetutem pulchritudo comitatur: pulcherrimos autem decet uideri minimifros, qui regi sæculorum assisunt. Similiter in Euangelio penes Marcum mulieres introeuntes in monumentum uiderunt iuuenem sedentem in dextris cooptum stola candida, quem Angelum domini fuisse non dubitatur. In actis quoque Apostolorum Cornelio centurioni oranti uisus est Angelus ut uir in candida ueste, qui cum de salute sua moneret, & antea Apostolis speculantibus ascensum Domini, altiterunt duo uiri in uestibus albis, qui & eos alloquuti sunt, hos autem Angelos fuisse, perspicuum, unde etiam creditur Gabrielem Angelum in hac eadem figura obtulisse se sanctissimæ Virgini Mariæ ad salutationis officium, manifestam fuisse constat Virginem de sermone Angeli, credo item de luminoso eius conspectu. Quocirca ad eam Angelus. Ne times Maria: iuuenisti enim gratiâ apud Dominum, & cetera, quæ illic subnectuntur: Existimandum est autem magnum hunc fuisse Angelum, qui ad nunciandum tantæ rei mysterium mitteretur. Est consuetudo ut res quælibet denominationem suscipiat ab eo, cuius gerit imaginem. Veluti si pictum hominem uideam in pariete, & queram, quis ille? Respondeatur, Homo. Sic diuina scriptura Angelos uocat uiros, quia in huiusmodi fictis apparere corporibus. Quod si quispiam putet Angelos rutilantis auri præ se ferre speciem, & uiros esse quosdam lucidos, & uultus maiestate uerendos, & uestis candore præcipuos, propterea quod humanis extrinsecus circumuoluti corporibus se se tales multis ostenderunt, imperite agat, perinde ac si falsum aurum pro uero auro, & fictam gemmam pro uera gemma accipiat, ueritatis illa est imitatio, non ueritas, duæ gemmæ, quarum una sit uera, ficta altera, innicem collatæ, specie tenus propè accedunt, ueritate longe distant. Ergo non uera, sed ficta assumunt humana sibi Angeli corpora, ipsi omni nactantes corpore, ut iam ostensum fuit. Affigunt eis pictores sculptoresq; alas, quo discernantur ab hominibus, & quia his indicatur commodifimes ipsorum celeritas, & officium ipsum nunciandi, & iussa peragendi, qua ratione gētes quoque Mercurium illum suum, quem ceterorum Deorum nuncium & ministrum habebant, quum & ipse esset Deus, alatum pedibus faciebant, de quo Virgilius.

Pedibus talaria nectit

Aurea, quæ sublimem illum siue æquora supra

Seu terram rapido pariter cum flamine portant.

Vocabantur autem talaria pennata calceamenta: quo factum est etiam ut si quispiam fugam adornarent, & aliquò cuperent auolare, hi talaria induisse dicerentur. At Angelos solitos assumere alas ubi sui conspectum exhibent mortalibus, non opinor, nec opus est, ut mihi uideatur: nam quemadmodum his, quibus apparent, præbent notitiam eorum, quæ nunciantur: sic & qui sint hi, qui nunciant, patefaciunt, uel claro sermone, uel occulta inspiratione: Nec quenquam moueat, quod de duobus Seraphim legitur feras alas habentibus apud Esaiâ: nam id ad quandam aliam significationem refertur. Non inficias tamen ierim, quin assumant quandoque Angeli alas, si eis uideatur: Nam apud Daniele lego. Ecce uir Gabriel, quem uideram in uisione à principio, cito uolans tetigit me in tempore sacrificii uestertini. et Ioannes in Apocalypsi uidet Angelum nolantem per medium cæli ferentem Euangelium æternum; quanquam in his duobus scripturæ locis non sit dictum uolasse illos remigio alarum, quemadmodum de Mercurio Virgilius dixit illo carmine:

Volat ille per æra magnum

Remigio alarum

Sed dictum est uolasse tantum, quod ad celeritatem cursus referri potest. qua in significatione dixit idem Poeta.

Volat ui feruidis axis.

Et currus agitare uolantes.

Rursus.

Medios uolat ecce per hostes.

Veatus equo spumante Sages.

Et in communi sermone ubi famulo iniperamus, ut aliquo eat celeriter, dicimus ut uolet. Sed non modò his, quæ celeriter eunt uolatum, uerumeriam alas sermonibus nostris ascribimus, quas omnino nullas habent, quod (ut dixi) sit de Angelis. Sed quis nostrum uentos putat alatos? Veruntamen non Pigres tantum & poetæ, sed sacri quoque scriptores uentris alas addiderunt. Nam in décimo septimo Psalmo canitur. Ascendit super Cherubim, & uolauit, uolauit super pennas uentorû: Iam nosti illud poeticû.

Et fulminis ocior alis.

Et illud.

Pedibus timor addidit alas.

Et legere potuisti apud Lyricum Poetam.

Volucresq; fati.

Tardauit alas.

quod enim est auium proprie id transfertur ad ea, quæ celeriter commoant, huiusq; translationis affectum loquentes gratiam. Non possunt quidem Angeli sine tempore quiequam gerere. (nam id uni licet Creatori) Veruntamen tanta celeritas, ut ipsæ ferre oculi adsint quæcunque liber. Vix numerauerit quisquam moram temporis, quo ad noua transuolant loca, ut non iusto examine auium uolatus eorum uelocitati conseruentur. Quidam Poeta Italus in rithmis suis Angelos uocat uolucres cælestes atque diuinos, idq; æquis accipitur auribus, seu quia à Poeta dictum, seu quia obinet consuetudo, ita eos pingendi, atque effigendi. Quæres nunc forsitan Theophile quid agant illi in empyreo in calo, quod est illis patria sedes. Contemplantur assidue immensum illud iubar, quo sunt beati quemadmodum antea est à Marco positum, idq; illorum præcipuum est munus: sed personant pariter diuinas in laudes, gratias patriq; & filio & spiritui, unico & æterno Deo, de tanto fluxu bonitatis quantus ab illo per omnia creata diffunditur, propterea nato Christo cecinerunt. Gloria in excelsis Deo. Sapius elati in admirationem diuinæ substantiæ clamant, alter ad alterum, Sanctus Sanctus Sanctus Dominus exercituum: quemadmodum legimus penes Esaiam, existimauerim hæc clamantes in stuporem attolli sanctissimæ trinitatis. Clamant etiam illud de Apocalypsi: Benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor, & uirtus, & fortitudo Deo nostro in sæcula seculorum. Innumerabilis canticum multitudinis, sed una cantus concordia: Quamobrem si nos dum hic agimus idem laudandi munus obuerimus, adhuc eos magis nostri cupidos habebimus: Natura enim affert, ut eis fauamus, quos intelligimus earundem artium studio teneri. Recte et in opinatus es Theophile, quod orationes nostras illi offerant Deo: diserte enim Raphael Angelus dixit Tobie, quod orationes eius obtulerat Domino, & in Apocalypsi Ioannis legitur, quod steterit Angelus ante altare habens thuribulum aureum, & data sunt illi iucunda multa; ut daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum, & ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum omnium de manu Angelis: Offerunt autem orationes Deo non ut doceant, sed doceantur: nam ubi has obtulerunt, diuinam consulunt sapientiam pro donis, quæ ad nos habent referre: & ubi id acceperint, quæcunque deinceps referunt impetrata, consulunt autem, dum iui uerbo Dei uident, & inueniunt, quod sibi per singula faciendum sit. Si huius rei quæris testimonium considera, quid in Tobia factum est per Raphaelem, & quid in lege noua factum est in Cornelio Centurione, cui oranti apparuit Angelus in candida ueste, dixitq; trepidanti ob rã fugidū cōspēctū, orationes tuas & elemosinæ commemoratae sunt in conspectu Dei. Mitte ad Simonem, ut ad te ueniat, & audies ab eo, quid te facere oporteat. At non satis habent orationes offerre nostras domino. Ipsi quoque suas pro nobis addunt: nam in libro Job scribitur. Si fuerit pro eo Angelus loquens unus de militibus, ut annunciet hominis æquitatem, miserebitur eius. Et Zachariæ capite primo.

Et respondit Angelus Domini & dixit. Usquequo non misereberis Hierusalem, & urbium Iuda, quibus iratus es. Ille iam septuagesimus annus est. Renunciant iidem hominibus, quæ Dei sit sententiā: Vnde hoc sumitur? Ex Daniele, cui post longas pre-

ces ostendens se Angelus Gabriel. Ab exordio (inquit) precum tuarum egressus est sermo (à Deo scilicet) Ego ueni, ut indicarem tibi, quia uir desideriorum es: tu ergo ani maduerit sermonem & intellige uisionem. De his loquitur Bernardus in commentariis Canticorum. Discurrit (inquit) medius Angelus inter Deum & hominem, uota offerens, referens dona, excitat istum, placat illum. Adde huc, quod afflicto calamitatibus animos & deiectiones solantur: quandoque easdem imminuunt calamitates, uel repellunt. exempla non desunt. Nam Angelus Tobiae patri deploranti cæcitatem oculorum. Forti (inquit) animo esto, in proximo est, ut à Deo curesis, nec multo post idem Angelus ostendit filio curandi patris rationem, qua etiam curatus est Angelus quoque Domini descendit cum tribus pueris in fornacem, cuius medium fecit, quasi uentum roris flantem. Sed quod officium circa nos non obeunt Angeli sancti? qui etiam eorum animas, qui hinc ab omni puri labe discesserunt, in æternum deferunt triumphum. Hoc Euangelica nobis prodit lectio, quæ apud Lucam est: Factum est (inquit) ut moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in sinum Abraham. Dicitur id quoque in lege ueteri, sed sub imaginis inuolucro, ut tunc fiebat. Ego (inquit Domini in Exodo) mitto Angelum meum, qui te custodiat in uia, & deducat in terram, quam promisi patribus tuis. Non deesse etiam Angelos his, qui sub purgatoriis adhuc militant ignibus credendum, sed assistere illis, solariq; spe æterni triumphi: & insuper orationes & elemosinas, quas pro eis aliqui profuderit, domino offerre. Possunt etiam aliquid eorum, quæ hic penes nos geruntur, nunciare, quatenus id eis permittatur, seu iubeatur. Omnes (inquit Apostolus ad Hebræos) administratorii sunt spiritus, missi in ministerium propter eos, qui hereditatem capiunt salutis. Et in Psalmis canitur. Angelis suis mandauit de te, ut custodiant te in omnibus uis tuis. Magnam est quod dictum est in omnibus uis tuis: Non enim ad quædam est custodia, sed ad omnia, quod etiam Iacob ostendit, qui in extremis agens, dum Ioseph filios benediceret, se de cunctis eruti esse malis per Angelum testatur. Itaque malorum Dæmonum incurSIONES cohibent à corporibus, fortunisque nostris: maxime uero prospiciunt ne animis nocent, quorum ante omnia inuigilant salutis: nā adiuuonem nos assidue æternæ beatitudinis, suggerunt quanto & quā pretioso redempti sumus holocausto, quamq; uanū & insanum sit rebus fluxilibus gaudere, quā tristes inferiorum cruciatus, qui impiis debentur: In nobis situm est, quam in partem uela pandamus. Nū quo stant isti beati spiritus? an quo Dæmones impellunt? qui id unum studium ut in scopulos incidamus damnationis æternæ. Non agitur ui, sed utrinque suasionibus certatur. Vix autem fieri potest, ut hi, qui peccandi consuetudine tenentur, Angelis pareant bene morientibus. Opus est tunc maiori impetu, & quasi ui quadam, ut illinc eruantur, hoc mihi indicat, quod gestum est circa Loth. Nā quia consueuerat in Sodomis habitare inter peccatores maximos, quamuis audisset ab Angelis, quos hospitio exceperat, quod urbem illam euerterent, & hortarentur fugam sibi suisq; consuleret, cunctabatur exire: & dissimulabat se, quod nunciabatur nosse, donec Angeli manu eius apprehensa, uxorisk; & filiarum, hominem eduxerunt foras, & uetuerunt respicere, & in omni circa regione habitare. Consuetudo enim naturam uincit, immo fit ipsa natura, ideo euellere eam difficillimum: Quamobrem cauendum est ne mala detineamur consuetudine, quia timendum tunc fuerit, ne custodum nostrorum uoces obaudiamus. Si quid peccatum est, corrigamus statim, & laudem & penitentiaq; labem deleamus, nec procrastinemus hærentes diutius peccato, propter temporaneam & fallacem eius dulcedinem. Cur autem procrastinemus? Nam ut etiam scripsit ille de gentibus poeta,

Qui non est hodie, cras minus aptus erit.

Angeli certe nos cupiunt respicere: nec desinunt admonere. Et hoc prælum nostri causa aduersum Draconem antiquissimum hostem assidue suscipiunt: quod designatur in Apocalypsi ubi legitur: Prælum factum est in cælo, (Cælum uocat ecclesiam, quæ nunc Christo militat: sic enim quidam interpretantur.) Et Michael & Angeli eius præliabantur cum Dracone, & Draco pugnabat & Angeli eius, & non ualuerunt, & reliqua. Denique præsto sunt Angeli ad omnem hominum utilitatem, nullo loco desunt. Percurramus paululū scripturas sacras, & uaria eos suscipere ministeria nostri causa intelligemus. Angelus Abraham iam paratum ad immolationem filii, tenuit ne immolaret. Angelus Agar Saræ ancillam fugientem insit ad dominam reuerti. Angelus hebræos fugientes ex Aegypto præcedebat in columna nubes per diem, & in colū

na ignis per noctem. Angelus districto gladio terruit Balaam, ne populum Dei malediceret. Angelus in galgalis populum iam in terram promissionis ingressum increpauit, quod contra diuinum mandatum fœdus cum iucolis icisset, & eorum aras non subuerteret. Angelus Heliaz in deserto obtulit panem & aquam, quibus ille sumptis perrexit iter dierum quadraginta in fortitudine cibi illius usque ad montem Dei Horeb. Angelus Esau calculo igneo purgat labia, enmque ab omni mandato iniquitate. Angelus Habacuc Prophetam à Iudea in Babilonem capillo capitis sui tulit, ut prandium traderet Danieli inter Leones sedenti. Angelus eidem Danieli primum & alterum Christi aduentum rennauit. Angelus Gabriel Zachariæ patri natiuitatem Ioannis, & Virgini conceptum filii nunciavit. Angelus pastoribus natum Salmatorem indicauit. Angeli ad Christum post quadraginta dierum ieiunium tentationemque; Diaboli superatam accesserunt, & ministrabant ei. Angelus Christi in agone posito affuit confortans eum. Angelus mulieres ad mouimentum sedentes de Christi resurrectione docuit. Angelus primum Apostolos omnes, deinde Petrum de carcere mire eduxit. Angelus habent Dei uiui clamauit uoce magna quatuor Angelis, quibus datum est nocere terræ, & mari, ne id facerent, quo ad usque significarent seruos Dei in frontibus eorum, quibus scilicet parendum erat. Hæc & alia plura, quæ colligi possunt de diuinis litteris ostendunt nullum esse munus, quod illi utilitati hominum stndentes non obeant. At uide hic etiam Theophile immensam Dei prouidentiam, qui hanc Angelorum custodiam insideliis quoque attribuit, tum ut Dæmonum nouementa ab eorum corporibus fortius repellant, tum ut eorum admonitionibus magis uiuant è naturæ ratione, & sint minus calamitosi: non enim spoliandi uidebantur præsidio, quod in inuierum humano generi constitutum fuit. T H I O. De pneris certum est habere eos Angelos custodes: nam dictum est de ipsis à Saluatore. Angeli eorum uident faciem patris mei. Verum dubitari potest quando in illis hæc incipit custodia, num quando adhuc finguntur in matris utero, nec num quamprimum egrediuntur in lucem, uel an quem baptisma sacrum suscipiunt? R I C. Hoc quod posuisti ultimum nulla ratione defendi potest: Nā quum hæc custodia ascripta sit homini, eo quod homo sit, idest animal rationis participes, ideo nec desit insidelibus, baptismatis susceptio ad hanc custodiam accommodari non potest, pertinet ad eos tantum baptismata, quod quicumque perid renatus est Deo, idoneus redditur ceteris ecclesiæ sacramentis, & capax sit felicitatis æternæ, ea uero, quæ communia sunt toto humano generi à baptismo tantum expectantur. Hæc cogitatio ne ducti nonnulli censuerunt tunc addi Angelum custodem quem fetus in utero formatus est, & ex animali homo fieri cepit. Illud probabilius dicitur egresso in lucem hanc attribui custodiam: nam dum adhuc manet in utero annexus est materno corpori, & ueluti fructus de arbore, sic ille de matre pendet: quemadmodum autem de arbore pendentes fructus pars sunt arboris, sic ille portio fuerit uiscerum maternorum: Quapropter, qui matrem custodit Angelus, prolem quoque utero eius coherentem custodire intelligendus, tanquam adhuc pars sit matris: non enim duæ res sunt, sed una tantum nisi ubi de partu separatio contigerit. T H I O. Recte nunc Ricardus loquutus es, & ut te dignum fuit. Veruntamen, quod dixisti singulis hominibus singulos ex Angelorum numero assigni custodes, seu pedagogos potius, mouet me ut quæram, num summis regibus & principibus ciuitatum idem contingat, & communi cum ceteris iure antantur, uel num illi potius plures nati sunt Angelos, qui eos custodiant: nam quod uerum est eos plurim consuler saluti, & eorum lapsus multitudini officit, forsitan habent eirea se Angelorum ueluti seuatrum quandam, quandoquidem hæc Angelica custodia non ad id tantum demandata fuit, ut protegat, uerum etiam ut doceat, moneat, dirigat quantum potest, saluo humane mentis arbitrio. R I C. Non arbitror alieni hominum præfici ex Angelicis cohortibus plures numero, sed unum: Non desunt tamen, qui existant regibus & summatis uiris attribui aliquem altioris ordinis, qui superemineat scientia, & qui illuminare ualeat clarius, & inflammare ad uirtutem ardentius. Nam ut à Marco quoque dictum est, nouem sunt Angelorum echori, quorum alius alio superior: quidam inter tria eos distinguunt, & ascendendo assidue in imo ternario collocant Angelos, Archangelos, Virtutes. In medio principatus, potestates, Dominationes. In supremo, Thronos, Cherubim, Seraphim. Nomina hæc omnia de diuinis excerpta litteris. Ergo præficitur nonnullorum sententia regibus & principibus Angelus, qui sit superiorum ordinum unus ex his, qui foras mittuntur. Sunt etiam ex eis, qui præficiantur saparatum

separatim ciuitatibus, & alii qui præficiantur prouinciis: Nam penes Danielem nunc patur ex istis quidam Princeps Græcorum, & alius Princeps Persarum, & nominatim Michael princeps Iudæorum. Forsitan (ut quidam etiam è nostris censuerunt) unusquisque chorus certo operi præpositus est, ueluti hic ad hominum custodiam, ille ad pellendos Dæmones, alius ad miracula patranda, alius ad eligendum & præparandum eos, qui mittendi sunt, & si qua sunt generis eiusdem: Existimari autem à Theologis nostris solet infinitum omnium horum, qui communi Angelorum uocatur nomine, delegatum hominum custodiæ, unum scilicet uni, nec fit tamen, quin ad singulare quoddam opus mittatur quandoque alius dignior, quemadmodum Gabriel ad beatissimam Mariam Virginem missus, quem superiorum ordinum fuisse credimus, & is, qui Esaïæ igneo calculo purgauit labia, unus de Seraphim fuisse legitur: nec mihi uerisimile fit, Prophetas in futuris enuntiandis semper à proprio Angelo fuisse instructos: Sapius etiam Angelorum multitudo ad præsidium concurrir, quod indicat ille sermo Saluatoris ad Petrum. An putas, quia non possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modo plusquam duodecim legiones Angelorum? Iacob uero quum è Mesopotamia iter haberet ad fratrem, legitur uidisse castra Angelorum, & apud Lucam etiam legitur, quod facta est cum Angelo multitudo militiæ celestis laudatium & dicentium. Gloria in altissimis Deo. Si milites sunt, ergo ut auxilientur, & pro uobis pugnent accurrunt, nec unus ut alter, sed plures accurrant. Video hic nominari legiones, castra, militiam, hæc plane nomina sunt militaria, & ubi nomina sunt, ibi rem esse conuenit. hoc clare ostensum est in Eliseo, quem quum capere uellet Rex Syriæ exercitu missio apparuit mons plenus equorum & curruum igneorum in circuitu Elisei, hi erant Angeli, qui equis illis & curribus igneis infederant ad salutem Elisei: nam antea dixerat puero suo de salute trepidanti, plures nobiscum sunt, quàm cum illis: Et ita agit Deus, non quia sufficeret unus ad tale ministerium (nam ab uno una nocte, ut antea dixi) in Assyriorum castris octoginta quinque hominum millia interfecta sunt, sed ut ostendat copias & facultates suas mittit sæpe plurimos: non enim pauci tantæ inferunt maiestati, sed tanta turba istorum est Aligerorum, quantam nemo diuinerare queat. Vltimum opus eorum exorietur erga humanum genus in ipsius mundi clausula. Prodit Angelus magnus cum ingenti buccina, quàm inflans surgere mortuos, & uenire ad iudicium iubebit. quid deinceps fiet ab illis? commodius est explicare Euangelii uerbis: Nam Marci tertio decimo capite legitur. Videbunt tunc filium hominis uenientem in nubibus cum uirtute multa & gloria. Et tunc mitter Angelos suos, & congregabit electos suos à quatuor uentis à summo terræ usque ad summum cæli. Item penes Mathæum eodem capite hæc sunt. Sic erit in cōsummatione sæculi, Exhibunt Angeli, & separabunt malos de medio iustorum, & mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus & stridor dentium. Et hæc quidem de Angelis à me sint dicta, ut hanc eis laudationem libemus, quos in celesti regno socios habebimus, decet quoque eorum erga nos meritis etiamnum qualemcunque possumus gratiam referre. Præclare Augustinus, qui secundum illud præceptum quo iubetur unusquisque proximum diligere, sicut se ipsum, ad Angelos quoque referendum censet: non enim ideo minus diligendi, quia ope non egeant nostra, immo longe uehementius, quod nihil à nobis expectantes opis, nobis tamen opitulantur, sed quanti ueteres quoque Patres Angelos facerent, illud indicat, quod eos, qui se illis humana in specie ostendebant, honoris causa dominos uocabant, & uere reuerentia omni & amore digni spiritus illi qui plenè iam in mobili caritate Deo iunguntur, & unus cum eo spiritus efficiantur. Inter ipsorum merita erga humanum genus, hoc etiam numerauerim, quod ipse attulisti Theophile, solere eos fraudes Dæmonum retegere, quibus sanctos uiros implicare conantur. Enimuero si Eliseus notas habens spiritum prophetico insidias, quas Syriæ Rex tetendat uariis in locis regi Israël, contra quem bello certabat, monuit illum, ut caueret ne illac incaute transiens ab hostibus interciperetur, uel detrimento aliquo afficeretur, quanto magis dicendum est, hoc eodem fungi munere beatissimos Angelos erga nos, quorum caritate flagrant, & quos custodiendos susceperunt? Verum de Dæmonū fraudibus eorumq; pessimo ingenio Marcus, qui cæperat, poterit latius explicare. Memini fî enim Theophile nos hoc conuenisse, ut Marcum dūtata audiremus. Itaque rogato eū ut cetera persequatur. Credo habere plurima, quæ effundere queat. Ego uero uelut de uia longa seffus libenter conquiesco. Longam uiam uoco tot peractos annos, quot

in me uideris. **THEO.** Non arbitror Marcum deserturum partes, quas suscepit. Tua tamen oratio Ricarde, quā de Angelis habuisti, doctē & eleganter adhibitis una sacramentis scripturarū testimoniis, pergrata mihi admodum & periuicunda fuit: nam istorum laudi non secus afficior ac tu. **MAR.** Vere mihi uidetur Theophile Ricardus iste nimis astute fecisse: nam (si recte animaduerto) sermonem omnem in partes distribuit duas. In una cauidos Angelos, in altera Dæmones nigros collocauit, & quum partes has fecisset, utram uoluit absque sorte prior ipse sumpsit, nec conquerendum uideretur, nisi quod potiore partem sibi tulit, deterioremi mihi reliquit. Est enim de bonis iucundus sermo, sicut de malis iniucundus. Veruntamen, quoniam mihi iam cliteillas imponi sum passus, reliquum tollam onus & exponam, quid de malis Dæmonibus Porphyrius diseruit in libro secundo de abstinentia animalium, illic eadem dicit, quæ ante eū ceteri Platonici, artemen, ut repetā, illud facit, quod eos expressius & melioribus coloribus depinxit. Disputat enim ibi de formis eorū, de moribus, & unde error obreperit eis sacrificandi, quæ tamen omnia in angustum coarctanda sunt mihi ut effugiam odiosam longitudinem, & quia iniucundus est (ut dixi) de improbis sermo. ac de formis quidem eorum narrat Porphyrius, eos multiplices assumere formas, & uariare figuras, sicut enim nubes nunc hominum, nunc urforum, nunc draconum, aliorum uel præferunt figuras, ita Dæmones quoque, differunt tamen, quod in nubibus illud agit ex-ternis causis impellentibus, Dæmones uero id agunt proprio consilio, & prout cuiusque fert uoluntas: An non his Ricarde consensis? **RIC.** Quid ni consentiam? Notissima hæc mihi: Nam Dæmones uersipelles sunt. Incredibile est quid hac fiducia in sanctos & religiosos uiros moliantur: Nam nunc apparent ut mares, mox occurrunt, ut semine. Leonum, tigrum, canum, assumunt faciem, inq; eis rugiunt, saltant, lacerant, aliquando utris, aut peluis, aut alterius uasculi effigiem induunt. Recte autem hos nubibus comparasti, nisi quod horum figura adhuc magis inconstantior, & mutabilior. **THEO.** Tu hæc, quæ de Dæmonibus memoras, uidisti. **RIC.** Vidi sæpius. **THEO.** Non tamen metuebas, ut qui figuratis similes essent nubibus. **RIC.** Non tibi nubes uisæ fuissent, si affuissent: Noui diu est, quod improbisissimus quiddam Dæmon in monasterii claustris ostendit se cuidam meo sodali in Asini figura, uehementissimeq; rudere cepit: contreriti omnes illuc concurrimus, semimortuumq; sodalem inuenimus. Ille autē nescio quomodo in effigie transtulit seridiculā fistulatoris, deinde statim euauit. Indignissimum nifum est omnibus, quod Satanæ (ita enim eum uocamus ex sacris litteris) speciem sibi Asini imposuerit, quoniam huius animalis dorso conuinchimur. Itaque toto conuentui indicta est oratio, & ieiunium quoque, ne post hac tale quid accideret. **THEO.** Nihil uestra refert, quā in specie ostendant se uobis Dæmones, modo ne in semine, nam congressi pro femina nubem inuenietis, & uetus Ixionis fabula reuocabitur. **RIC.** Tu nunc ludis Theophile nec credere uideris. Veruntamen rem geitam tui narraui: & illius improbisissimi Dæmonis, quem nuper cōmuni Satanæ nomi-ne appellari, proprium teneo nomen, & dicere possem, si uellem. **MAR.** Vera dicere Ricardum Theophile existimo, quando Philosophis nostrates quoque assilulantur. Diuus nanque Hieronymus in uita Hilarionis ostendit solere Dæmones permultiplices has species sanctis uiris illudere, & tricas necere. Quoties, inquit, nudæ mulieres cubant? quoties esurienti largissimæ apparuere dapes? Interdum orantem lupus ululans, uulpecula ganniens transiuit, placentiq; gladiatorum pugna spectaculum præbuit, quorum unus autē pedes corruens, & quasi interfectus sepulturam rogabat. Et hæc quidem & talia Dæmones in sanctos agunt uiros, ut eos uel deterreant a sanctoq; abducant proposito, uel ab orationum instantia auertant, uel (si fieri possit) ad illicita pertrahant. Effigies illæ rerum quidem, artemen uanæ, ut dictum est, figuris nubium haud dissimiles. Sed quid nubes commemoro? Si cercam habeas effigiem, facile eam in quasi-libet ducas figuras propter materię molliem, quid istos facituros putas, qui nullam propriam habent corporalem effigiem, sed quamcunque cogitant, ex uicino aere sibi effingunt, eamq; contractis undique rerum seminibus colorant, fluxa est ea certe & lubrica ueluti, ex aere compacta, hinc facile eam mutant, facile etiam deponunt. Quamobrem manifesto ostendunt se oculis, mox se ipsos subducunt: non enim solido corpore uestiuntur. Idq; etiam Porphyrius sentit. Sed non semper Leonum, Porcorum, Asinorum, & aliorum multorum prodigiosas sumunt facies, sed Angelorum sæpius bonorum, quā in re cauere debent isti uenerabiles patres ne fallantur, aperte

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

nanque Apostolus denunciavit, quod transfigurat se Satanas in Angelum lucis. quod nec ignorarunt Platonici: nam Porphyrius, de quo nunc est sermo ait, eos Deorum facies assumere, & Deos uelle uideri, ac potestas (inquit) ei praesidens maximus uult Deus haberi. Et Iamblicus, Mali (inquit) spiritus in similitudinem bonorum se transformant frequenter, iactabundiq; ueniunt, & supra quam sunt, sibi arrogant. Eludunt igitur mendaci specie bonos sese simulates, & a uero Deo ad se ipsos abducere conantes. Hac ita ferri finit Deus, ut adhibeatur uigilantia, nec spes sit sibi quisque suis confidens meritis, sed omnia intelligat pendere de Deo: huius solius gratia innitatur: id enim magis expedire non dubitatur. Si qui autem tument meritorum suorum nomine, hi facillime a malis Daemonibus excipiuntur, qui initio bonos sese simulates rapiunt eos paulatim in decliua: tandem in peccatum aliquod praecipitant manifestum, sic illi miseri putantes se habere bonos amicos, incidunt in eos, qui non modo ficti sunt amici, sed uehementes inimici, & eo uehementiores, quo astutiores sunt & callidiores, nec ex hoc indignatio ulla in Deum recte potest insurgere, quod non prohibeat, quia istos sic decipi iustum est. THEO. Postquam de transmutatione horum Daemonum loqueris, occurrit mihi illud Poeticum.

Iuppiter aut in aues, aut se transformat in aurum,

Aut secat imposita uirgine taurus aquas.

MAR. Plura tibi Theophile in hoc genere possunt occurrere: Non enim solus Iupiter, sed reliqui quoque Dii summum patrem imitates in uarias sese uerebant species, quod nemini ignotum esse potest, cui sit aliquod cum Poetis commercium. Sed plenissime Ouidius hac in suis transmutationum libris prosequutus est. THEO. Ego saepius Ouidiana hac legi. Videor etiam saepius legisse, quod certorum hominum sibi sumebant effigiem, & pro his sese ostendebant. MAR. Tu uero legere potuisti. Nam Iris illa Virgiliana a lunone missa.

Fit Berce Ismarii coniunx longæua Dorycli,

Cui genus & quondam nomen natiq; fuissent.

Atque ita sub eius persona inflammat uerbis Troadas ad classis incendiū, ad quod missa fuerat. Similiter apud eundem Poetam crinitus Apollo reuocaturus Ascanium a pugna sumit sibi faciem senis illius, cui Aeneas pater pueri custodiam mandauerat.

Ibat Apollo.

Omnia longæuo similis uocemq; coloremq;

Et crines albos, & seua sonoribus arma.

Deinde quum enunciaisset ea, quorum causa uenerat.

Mortales medio aspectus sermone reliquit:

Et procul in tenuem ex oculis euauit anram.

Hæc non fingerentur a Poetis, nisi tum gentes credidissent, posse Deos suos quamlibet rerum sibi sumere figuras, & easdem arbitrato suo tanquam uestem deponere: Erant tamen, qui hoc poterant uere non Dii, sed impuri Dæmones: Eadem quoque est potestas sanctorum Angelorum, sed diuersa uoluntas: hi enim iuuandi, alteri nocendi gratia se ipsos transformant. Sed ut ad Dæmonum reliqua reuertar, omisis iam ipsorum transformationibus, sed quædā mali sint iidem Dæmones, quantaq; excitent in humanis pectoribus mala, idem Porphyrius abunde persequitur. Istorum (inquit) mendacium maxime proprium, ira, inuidentia, cupiditatusq; prauis derinentur: Nullum ergo tantum malū, quod non ui inferant, uel fraude: hi pestem, (inquit) penuriam, terræ motus, ætus, incendia excitant: hi humanos inflammant animos cupiditate diuitiarum, laudum, dominationum, uoluptatum, absurdas spargunt in populis opiniones, ex quibus bella, seditiones, latrocinia, rapinæ, cædes, uulnera, adulteria, stupra nascuntur, & cetera generis eiusdem. Hac ratione factum, ut uulgus hominum inducerent ad se colendos, ueluti Deos, tanquam soli reddere possent supplices, cultoresq; suos com potes uotorum & cupiditatum, quandoquidem in ciuitatibus diuitiæ externæq; corporis commoda tanquam bona inter ciues habentur, atque horum contraria mala, nec ferme quicquam de puritate & perfectione animi curetur. Eadem antiquissimus horū Mercurius Trismegistus, de quo ante dixi, sensit huiusmodi fere uerbis in Pimandro. Mens omnes notiones concipit bonas quidem, quum a Deo semen iusfunditur: contrarias autem, quum a Dæmonibus quibusdam semina in animum iaciuntur: nulla enim pars mundi inferioris est malorum Dæmonum præsentia destituta: Quamobrem irre-

pentes

pentes illi in hominem semina propriæ notionis inspergunt. Mens autem conspersa im-
puris seminibus prægnansq; inde reddita parit adulteria, stupra, homicidia, parrici-
dia, sacrilegia, impietatem, euersioes urbium, pestes, & reliqua mala, quæ sunt om-
nia opera Dæmonum nefariorum. Et hæc quidem ille disserit. Plutarchus uero, qui in-
finitis post sæculis floruit eiusdem Platonis sectator multis locis Dæmonum meminit,
nou desiliens ueterem philosophandi rationem. Inter cetera de scribens Dionis & M.
Bruti uitam ait apparere eos corporeis susceptis formis, sicuti illis duobus uiris appa-
ruisse feruntur: & subdit suscipiendum esse antiquorum hominum sermonem, qui asse-
rant iniquos quosdam esse Dæmoues, qui magnis ac strenuis præstantium uirorum ge-
stis aduersentur: eorumq; uirtutem perterrere, & cōcutere, & ludificare conantur,
ob inuidiam scilicet ne in honesto illo firmiter persistentes proposito, omnemq; præte-
rea effugientes uitæ labem, meliorem illis post obitum sedem sortiantur. Sic iste pene
ad uerbum, quæ quàm affinis sit his, quæ à nostris dicuntur perspicuum. Non omni-
no latebant illi, sed quandoque se malos esse Dæmoues profitebantur. Nam Bruto mul-
tam ad noctem uigilanti, quum ei & Cassio bellum à Cæsare instaret, obuersata est ho-
minis species tetra atque horribilis, quem quum interrogasset Brutus, quisnam homi-
num, aut Deorum esset? quid sibi uellet? respondit se uisum illius esse Dæmonem. Idē
contigisse fertur Cæsario Parmensi. Is fractis apud Actium Antonij opibus, quas fuerat
sequutus, Athenas confugerat, illic concubia nocte quum multis curis pressus meute
sopita in lectulo iaceret, existimauit ad se uenire hominem ingentis magnitudinis, co-
loris nigri, squalidum, barba, & capillo demisso. Et quum interrogasset quisnam es-
set, eacodumonem se esse dixit: Perterritus tam tetra uisu, & tam sædo nominis sono,
seruos inclamauit, sciscitatusq; est ab eis, si quem talis habitus aut introeuntem cubi-
culum, aut exeuntem uidissent. Negantibus illis iterum se somno tradidit, iterum eam-
dem hominis formam conspexit: quod ne rursus contingeret, fugato somno, lumen in-
troferri iussit, & à se pueros uelut discedere. Hæc pluribus Theophile, quo liquidius
intelligeres istorum nequitiam illis quoque temporibus notam fuisse, atque utinam ita
eam deuitassent homines, sicut noscere potuerunt. Nos autem hos trito iam uocabu-
lo Diabolos nuncupamus, propterea quod calumniari consueuerunt. Calumnias na-
que struunt innumeras non solum inter homines, sed calumniantur quoque homines
apud Deum, & apud homines Deum. Τη ο. Calumnias illos spargere de homini-
bus inter homines non ambigitur, & facile intelligitur. Sed quomodo id tibi procedit,
quod subdis calumniari eos apud Deum homines, & apud homines Deum? ΜΑΚΡ. Ne
hoc quidem difficile intellectu: Nam calumniantur apud homines Deum, dum suade-
re conantur nullum esse Deum, nel si est aliquis, ociosum manere, uel immisericordem
esse, uel iniustum, uel tale aliquid. An non tibi ille primus uidetur magnus in Deum
fuisse Diabolus, dum suasis illis primis hominibus in paradiso delictum confitutus,
ut de uetico ederent ligno. Scit enim Deus, quod quo canque die eo mederitis ex eo,
aperientur oculi uestri, & eritis sicut Dii scientes bonum & malum: ita enim ad eos lo-
quutus est, quasi inuidiæ gratia eum cibum Deus ipsis inuiderisset. Habes quemadmo-
dum Diabolus calumniatur apud homines Deum. Rursus quod calumniatur apud Deū
homines, ostendit illud de Iob dictum. Nunquid Iob gratis colit Deum? Obicit huc
uero, quod non intimo affectu, sed mercede bonorum temporalium erga Deum pius
esset. Hanc eius calumnia, ut aperte refutaret Deus, & permaximam uero iusto præ-
texeret coronam, tradidit eum Diabolo, concessitq; ut bonis omnibus nudaret s'alua
animæ incolumitate, & consequuta sunt deinceps ea, quæ in eius libro leguntur. Simi-
li ratione sanctorum quorumcunque uitam penes iusti iudicis tribunal criminatur, o-
biiciens eis paupertatem, uigilias, ieiunia, orationes, & alias crucis partes, & quæcum-
que caritatis opera inanis gloriæ studio exercuisse. Est enim hoc proprium calumniato-
ris, tibi opus improbare nequit, animum culpæ facientis.

MARCI ANTONII NATTAE
ASTENSIS DE DEO
LIBER OCTAVVS.

THEO.

SAPIVS uolui interpellare loquentem, sed sustinui me hactenus, nunc nequeo. Illud me commouet, quid noluerit sibi Deus, ut talem relinqueret istis potentiam, qua diuitias, & opes, & imperia, & victorias, & prospera ualitudinem elargiri possent, & rursus contraria ubi uellent, inferre: existimauerunt nanque haud iniuria homines, istos qui tantarum essent uirium, esse Deos: nam diuinum ipsum potens est quiddam & robustum: similitudo igitur diuinæ potentiz humanum genus fefellit: Hæc ne falleret providendum erat Deo, cui cara erat hominum salus, quæ providendi ratio? hæc scilicet ne bonorum aliquid cuiquam possent conferre, uel auferre. At non modo se bonorum temporalium dominos ostendebant, uerumetiam prodigijs, miraculisq; plurimis præsentiam, sui maiestatemq; declarabant. Multa commemorari possent, sed satis fuerit pauca quædam retulisse. Apud Regillum lacum bello Latinorum quum A. Postumius dictator cum Octauio Manlio Tufesulano prælio decertaret Castor & Pollux ex equis pugnare uisi sunt pro Romanis, & eorum opera uictoriam relatum creditum. Idem Tydardiz equis albis insidentes. P. Vatinio & præfectura Reatina Romam uenienti noctu obuia facti regem Persem illo die uictum uunciarunt, ille rem ad Senatum. Senatus eum quasi remere de rep. loquutum in carcerem coniecit; mox à Paulo consule litteris allatis quum idē dies cōstitisset & agro hominem, & uacatione donauit. Hoc qui dem factum admirabile est, sed quod mox referam, maiori fuerit admirationi. Quum bello Latino ludi uotui maximi primum, Romæ fierent, ciuitas ad arma repente esset excitata. Itaque ludis intermissis instaurationi constituti sunt, qui antequam fierent, quumq; iam populus confedisset, seruus per circum quum uirgis caderetur furcam ferens dñtus est. Ex in Tiberio Atinio homini plebeo secundum quietem uisus est Iuppiter dicere præfultorem sibi non placuisse ludis, iussus senatum nunciare quo ludi re peterentur: Illud non esse ausum memorant id facere. Iterum eundem sibi apparuisse Deum. Eademq; iussisse, & monuisse, ne uim suam experiri neller, quum ne tum quidem auderet, nec filium amisisse. Eandem in somnis admonitionem fuisse tertiam peiora denunciantem ni obtemperaret quumq; adhuc cunctaretur grani morbo implicitum rem ad amicos detulisse, quorum de sententia, lætica in curiam delatum, quum Senatui somnium euarrauisset, recepta statim ualitudine pedibus suis domum reuertisse. Hæc narrare historiici illorum temporum, quibus nulla uoluntas fuit mendiandi, quæ quum uiderent homines, poterant ne de illorum deorum numine dubitare? Augurum ars plena superstitionis esse dicitur, attamen multis comprobata exemplis, ex quo illud memoratissimum, quod Tarquinio Prisco Romæ regnanti contigit. Is enim, quum equitum centurias uellet ampliare. Actius Nauius augur mouit ne id faceret, nisi augurio acto: Rex ut eleuaret fidem artis, iussit eum respondere num id quod animo conceperat, fieri posset, ille consultis auibz posse respondit. At cogitauit, inquit Tarquinius, cotem uouacula posse præcidi. Tum Actium mandasse, ut experiretur, atque ita cotem inspestantibus omniibus uouacula fuisse discissam. Ex hoc consequutum est, ut augur ille magno esset in honore, & populus ad eum de rebus suis referret, hæc omnes credebant non malorum Dæmonum, sed magnorum Deorum fieri potestate. Illud etiam quod Annibali Pæno contigit, quem non moueat? Scribit Cælius Annibalem quum columnam auream de fano Iunonis Laciniz auferre uellet, dubitaretq; utrum solida esset, an extrinsecus inaurata perterebrauisset, quumq; solidam inuenisset & tolli mandasset, ei secundum quietem uisam Iunonem præcipere, ne id faceret, si fecisset curaturam, ut alterum oculum, quo bene uidebar, amitteret. Annibalem eo somnio perterritum rem omisisse, & ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam & in summo columnæ uertice collocaasse. Et hic quidem Deorum minis à sacrilegio deterritus. Sed quot sacrilegos iidem dii afflixere? Loquor autem ad opinionem, quæ illis uigebat sæculis. Herculis sacra Peritorum gens in urbe Romana administrare consueuerat ab ipso sibi tradita Deo. Atque ita id munus in familia

milicia uelut hæreditarium diu permansit. Verum quum Appio Censore auctore id ministerium in seruos publicos translulissent, omnes puberes eius familiz, qui numero ispe per triguata fuere, intra annum extincti sunt, nomenq; Potitiorum penitus interiit. Ipse Appius oculos amisit. Non tulit quoque impune Q. Fuluius Flaccus, quòd in centura tegulas marmorales ex Iunonis Laciniz sano in ædem fortunæ equestris, quam Romæ faciebat, transulit. Negatur enim post id factum mente consiluisse, quin etiam quum ex duobus filiis in illyrio militantibus, alterum decessisse, alterum grauitus audisset affectum, summo mœrore confectus extabuit. Senatus re animaduersa tegulas unde sublatae fuerant reportandas curauit. Quid Turulius præfectus Antonii, noue quum apud Coos ad fabricandum classem Aesculapii incum succidisset, eodem in loco à militibus Cæsaris est interfectus? Ceres milesia, milites Alexandri, qui Mileto capta fanum eius irruerant, ut spoliarent, præuenit ipsa: nam prædatores conspicata ad se uenientes in oculos eorum flammam iniecit & cunctos luminis usu spoliauit. sic hi, qui de sacro prædam tollere cupiebant, ipsi præda potius effecti fuere, & non spoliatores, sed spoliati discescere. Cambyses quoque Persarum Rex non effugit quominus & ipse pro Deorum contemptu penas daret: Nam quum Aegyptum uictoria obtinens bonem, quem Aegyptii superstitiosissime colebant, & Apim uocabant, irrideret, & adduci ad se iussum educio gladio uulnerasset, ex quo uulnere etiam interiit, factum est non multo post, ut insulenti in equum uagina gladii excideret, & nudato gladio uulneretur in ea femoris parte, in qua prius ipse Apim percusserat, & simili de uulnere similiter uitam amitteret. Vides par parietatum, ut de ultione Aegyptii bouis dubitarii nequeat. Non prætereundum etiam, quod Brenno contigit eiusq; Gallicis copiis. Is nanque quum templo Apollinis delphici nefarium bellum intulisset, serunt tum ex oraculo cætani esse Pythiam.

Ego prouidebo rem istam, & alibi uirgines.

Ex quo effectum est ut & nideretur uirgines arma contra ferre, & niue Gallorum obrueretur exercitus. Longum esset persequi sacrilegorum omnium penas, quas qui uidebant summos esse Deos existimabant eos qui sui contemptores extremis afficere suppliciis ualerent. Quam multa iidem prodigiose moliebantur, ut ad se omnem traherent admirationem, & quo facilius imbiberent cuncti opinionem diuinitatis eorum? quale illud est, quod Veii à Camillo captis, quum milites simulacrum Iunonis, quod ibi summa religione colebatur, demolirentur, ut Romam transferrent, unus eorum iocundus interrogasset Deam, num Romam migrare uellet, respondit uelle. Aiunt præterea Deos penates, quos Troia Aeneas aduexerat, Lauiniique collocarat, quum ab Ascanio filio Albam translati fuissent, sponte pristinum sacrarium repetisse: & iterum Albam relatos eos secundo illuc transiisse, ut tolleretur opinio humana id fraude contigisse. Mira hæc, sed illud magis quod Aesculapius ab Epidauro accersitus sub anguina specie una cum legatis Romanis nauim conscendit. Romamq; delatus pestilentiam, quæ continuo triennio ciuitatem uexarat, aduentu suo sustulit. Huic tam benefico numini fieri non poterat quin templa & aras dicarent, crebrasq; uictimas immolarent. Non isti Cybelem matrem Deorum dici. Huius templum (si Seruio credimus grammatico) non manu, sed precibus aperiebatur, idq; ait uinitatum Virgilium dixisse.

Cessas in uota preceseq;

Tros, ait, Aeneas cessas, nec enim ante dehiscunt

Attonitæ magna ora domus.

Et paulo post,

Osilia iamq; donius patuere ingentia centum

Sponte sua.

Hæc admirabilia sunt prorsus, quæ per istos fiebant. Adde quòd hominibus eadem quandoque fiebat potestas eorundem Dæmonum opera, sicut ex iis, quæ Vespasianus gessit, animaduertitur. Agebat Alexandria à Iudaico & Syriaco exercitu iam Imperator appellatus, expectans statos æstiuos statibus dies per quos commodius nauigaret. Ex plebe Alexandrina adierunt dno, alter oculis captus, alter crure debilis. Denunciat idem uterque se à Serapide monitum in somniis posse curari, si affectus locus manu Imperatoris tangatur. Hic dubius fuit Vespasianus primo quid ageret, metuens sibi atque famæ, ne temere sibi diuinam potentiam uendicare uideretur, tandem hortantibus amicis retigit, atque ambo statim conualuerunt. Hoc tacitus memorat accepisse ab iis, qui interfuerunt, quibus ex mendacio nullum pretium. Eadem Tranquillus refert.

Quis his perspectis Serapidem istum non putaret Deum, ac magnum quidem Deum, qui amissam iustaurare ualitudinem per alios etiâ & tam facile ualeret? Nosti Simonidē iussim fuisse poetam Lyricum, cuius & si nulla hodie extant scripta, clarum tamen adhuc nomē, & multi de eius ingenio magnū perhibent testimoniū. Is uidetur diis istis, seu maioris Dæmonibus curæ fuisse: nam quum cenaret Grannone in Thessalia apud Scopam fortunatum hominem & uobilem, recitassetq; id carmen, quod in eum composuisset, in quo multa oruandi causa poetarum more in Castorem & Pollucem admiscuisset, ferunt illi nimis sordide Simonidi dixisse se dimidium eius quod pactus esset pro illo carmine daturum: reliquum à Tyndaridis suis, quos & ze laudasset, peteret, si ei uideretur. Paulo post ferunt nunciatum Simonidi, ut prodiret, astare ad Ianuam iu uenes duos, qui magnopere eum euocarent surrexisse illum prodisse, uidisse uenimem. Hoc interim spatio conclauē illud ubi epulabatur, corruit, cunctos conuiuii ruiā oppressit. Ipse Castoris & Pollucis beneficio, qui eum euocauerant (sic enim existimatum est) euasit. Si uera Ciceronis est uox paulo ante à te relata nulla re homines ad Deos propriis accedere, quā salutem hominibus dando, certe proprium est Deorum salutem dare. Hoc Simonidi præstiterunt Tyndaridæ, iure igitur dii crediti. Idem Simonides aliud effugit periculum iusta gerendo: ut intelligas uirtutis tunc quoque habi tam rationem istis falsis diis administrantibus: nam quum proicē quendam mortuum inhumatum uidisset, & misericordia captus humanisset, haberetq; in animo postredie nauigare, adinotus est pernocturnum uisum ab eo, quem humauerat, ut differret in naufragio perire uellet, distulit parens somnio. Ceteri qui soluerunt, & se marinis fluctibus commiserunt, aduersa tempestate obruti sunt. Cetera colligere exempla immensi esset laboris. Hoc unum contendo, hic hæreo, quod aut istis spiritibus subduceuda fuerat tam magna potentia, aut ea manente potuisse Deos uideri, præsertim quā futura præcinerent: tum per se ipsos, tum per humanos animos assatu quodam furoris raptos & concitatos. Noli expectare, ut oracula hic proferam & uaticinia, quibus referti sunt omnes gentium libri. Viuum præterire non possum daphidam, cuius exemplo ostendetur istos & futura præuidisse, & sui contemptores non impenitos reliquisse. Hic daphis sophisticam exercebat, & ex eorum uidebatur numero, qui nullos crederent esse Deos. Ergo Apollinis irridendi gratia delphos quum petisset consulit Deum, utrum equum inuenturus esset, quum nullum omnino equum habuisset. Reddita uox ex oraculo inuenturū equum, sed eum equum, de quo deturbatur periret. Iude quum iocabundus ueluti deluso Deo reuerteretur, incidit in regem Atralem spemumero ab eo contumeliosus dictis appellatum, eiusq; iussu de saxo, cui nomen equus, præceps datus, uaticinii fidem graui suo casu impleuit. Vides quā arguta prædictio, quomodo qui uno uerbo eludere oraculum uoluit ipse altero uerbo sit elusus. Vides sacrilegii pœnam per anubages Sophistæ comminuatam uerum exitum habuisse: nam mos erat sacrilegos de prærupta petra præcipitari. Memini alterius, qui arguere uolens oraculum falsitatis perdicem uiuum gestans sub clamide interrogauit Apollinem utrū uiuum esset animal, quod ferret an mortuum. Cogitauerat nanque si responsum fuisset uiuum esse, compresso statim capite mortuū ostendere, sin mortuū tūc uiuū proferre: Huius animaduersa nequitia Dæmon respondit sapienter, utrunque fore in consuetis potestate: sic illudere hic sperans illusus recessit. Quid igitur deest istis, ut non debuerint dii existimare: Omnia nanque diuina exequabantur munia. Dei est uentura prædicere. Prædicebant, sacrilegos punire, puniebant; diuitias & alia plurima bona donare, donabant; miracula iugentia edere, edebant; sacrificia sibi fieri uelle: at hoc omnium maxime uolebant, sæpius admiratio non parua tenuit, quod benignissimus Deus humanum genus tam diu, & tam grauiter falsæ religionis nomine passus fuerit iactari arque ab impuris his Dæmonibus tam foede uexari. Nos autem ii sumus, qui firmiter tuemus quandam Dæmonum partem electione malam factam, calosq; delapsam ob superbiz ambitionisq; nimium tumorem, dissencientes ab his, qui in prinia rerū diuisione sic natura effectam opinantur. Postquam igitur malos se fecerant, nec digni uidebantur supernis sedibus, in ima detrudendi erant tartara, ut illic tortoris uicem exhiberent aduersus infelices animas, quæ in Deum deliquerant, quod si supra terrā placebat collocare, oportebat alas eis, diuelli, ne quid turbarent, neu uimis alte se atollirent. Nunc quod in calo re ipsa tenere non potuerunt, ut Deo pares essent, conati ne nione hominum in terris assequi, ut pro diis colerentur, idē enim tumor urgebat, nec

deerat facultas propter immensam potentiam diuinæ prope parem. Fit enim uicinitate rerum & similitudine, ut plerunque alterum pro altero capiatur. *M A R.* Putabam euasisse ex his fluctibus, quos iterum in me refundis. Nam si memoria, quæ nuper attuli, repetere nolueris, inuenies hæc tua, quæ obiciis confutata fuisse: Sed tu illis uon cōtentus uis forsitan rem diligentius discuti, ego autem sufficere iam dicta putabam: Loquimur nunc de Dæmonibus, malis scilicet: hoc enim nomen & si bonis olim aptari poterat, nunc de malis tantum profertur: sicut tyrannus uocabatur olim quicunque legitime imperaret, mox usu obtinuit, ut hoc nomen tantum ualeret in eo, qui non legitime adeptus esset imperium, uel legitime adeptus, iniuste gereret. Est enim populus sermonis dominus, qui sui causa illum inuenit. Sicut igitur ab initio imponere rebus uocabulum quodcunque uisum est, potest, ita impositum auferre ualet, quanto magis flectere & commutare. Sed redeo. Sunt Dæmones mali quemadmodum uel de ipso nomine uulgus iam nouit, res quoque ostendit, inuident, tument, dolent, metuunt, concupiscunt, sedis demum perturbationibus agitantur: nullum tantum flagitium inter homines, cuius illi non sint auctores & fautores, neque id olim erat obscurum, quū ipsorum prælia, contentiones, discordias, cædes, rapinas, amores, adulteria: gaudent ludis, & sacrorum cæremoniis iactari, poetarumq; carminibus celebrari. Homines igitur, ut dicebam modo, non tam ad eorum potentiam, quam ad iustitiam debebant animaduertere, & quum iniustos inuenissent, abiicere oportebat, nec putare esse Deos, qui turpibus lætarentur, & alios ad eadem suo exemplo concitarent. Vides illum in Eunucho comicum adolescentem, quemadmodum incitat se ipsum ad stuprum inferendum uirgini Iouis exemplo: ita enim narrat.

Dum apparatur, uirgo in conclauī fedit,

Suspectans tabulam quandam pictam ubi iuerat pictura, hæc Iouem

Quo pacto misisse aiunt quondam in gremium imbrem aureum.

Ego met quoque id spectare cœpi, & quia consimilem luserat

Iam olim ille ludum, impendio magis animus gaudebat mihi

Deum sese in hominem conuertisse, atque per alienas regulas

Venisse clanculum, per impluuium, fucum factum mulieri.

At quem Deum? qui templi cæli summa sonitu concutit.

Ego hominico hoc non facerem? ego illud uero ita feci ac lubens.

Parum ne flagitii animo ex istorum Deorum facto concepisse tibi adolescentulus uideatur? Quid ille qui scriptis artem amatoriam uersibus dum hortatur mulieres, ut facile præbeant se amatoribus suis, unde ad hanc hortationem uenit? certe nihil habuit prius quam commemoratis Dearum amoribus illud dicere.

Ite per exemplum genus ò mortale Dearum,

Gaudia nec cupidis uestra negate uiris.

Atque hic eadem poeta, dum relegatus esset in Pontum huius artis crimine ab Augusto, dum agit causam suam, hoc assert ad defensionem potissimum, quòd ea, quæ uerbis docuerat, dii fecerant, quibus templa erant consecrata, & quibus Augustus ipse uictimas immolabat: huius poeta ita semper laudauit ingenium, ut materiam, quæ sibi sumpsit ad scribendum improbarem, quanquam artibus his, quas scripsit, opposuit uelut antidotum libellos de remedio amoris, sed uides quam facile esset intelligere istos non esse Deos, qui gauderent obscœnitates eorum celebrari, ut fumeret inde mortales exēpla male uiuendi, maleq; loquendi, quanquam humanus pudor talia facta damnabat, ex quo sequebatur aliud esse in moribus hominum, aliud iu Deorum, & sanctiores qui dem hominum mores, quam Deorum, quod quum absurdum sit, cogitandum erat, eos qui improbate gauderent non esse Deos, aut si dii sunt, esse probos, at istorum improbitas manifesta, non igitur Dii. At potentia præminent. Ego potentiam iniustitiæ copulatam non potentiam duco, sed impotentiam: posse enim quicquam iniustum non est posse, sed uon posse: Iniustitia nanque uitium est mentis, cui quicunque nequit repugnare, hic inualidus & imbecillus dicitur. Veruntamen, quæ istorum potentia aut quanta? sunt in hominibus bona, sunt, sed sicut multiplicis generis, ita gradibus uariis distincta: quædam enim summa sunt bona quædam media, quædam infima: summa uoco bona uirtutes animi à moribus profecta ueluti iustitiam, temperantiam, fortitudinem, pietatem, fidem, religionem. Media appello, quæ natura eadem insunt animo, sicut docilitas, ingenii acumen, reminiscencia, cogitatio, uoluntas, infima

infima uero, quæ nam? iam patet esse ea, quæ in corpore uersantur qualia sunt pulchritudo, robur, ualetudo, sensuum singulorum integritas, celeritas in pedibus, uis in manibus, in uoce claritas, in lingua explanata loquutio. Adicere his potes diuitias genus, amicitias, clientelas, imperia, magistratus, uictorias, triumphos, & reliqua externa omnia. Quum igitur tot sint bonorum gradus, quorum hos Dæmones dicemus Dominos? Num eorum quæ summa posuimus? Ergo largientur isti uirtutes, quibus uoluerunt, & efficient sui cultores iustos, prudentes, temperatos, pios, religiosos. Quis id dixerit? quum solius Dei sit præparare hominum meutes, ut uelint iustitiam reliquasque uirtutes induere, & ubi uoluerunt, ne tum quidem quicquam efficere possunt, nisi Deum habuerint cooperantem. Isti uirtutes traderent hominibus etiam si possent, quarum nulla unquam præcepta aut monita tradiderunt? Nunquam in templis gentium aliquid inuenies iustum, quo inuentus proficeret in melius. Sed è diuerso plura illic fiebant scæda & nefaria, in his præcipue sacris, à quibus multitudinis oculos arcebant, & initiatis solis patefaciebant. Summam uirtute omnium Platonici pietatem erga Deum dixerunt, hanc non uirtutis esse partem, sed uirtutum cunctarum culmen & semen putauerunt. Rectissima sane sententia, quam nostri firmiter tenuerunt: nulla enim uirtus esse potest, quæ non ad Deum ueluti ultimum finem referatur. Sed num uidentur tibi isti pietatem hominibus tradidisse, qui conabantur à uero Dei cultu eos abducere, & ad suum impium & nefarium deducere? quod uariis etiam fraudibus & artibus præstiterunt. Quid plura? malos hos esse non negamus. Mali autem uirtutum nullam habent curam, nisi forsitan simulate & temporis causa, non igitur summorum bonorum, quæ contingere possunt hominibus causam esse in istis, dicendum qui nec uirtutes tradunt ullas, nec ad eas capessendas cohortantur, summa autem dico in hominibus bona esse uirtutes, propterea quod conciliant eos Deo, & ad felicitatem perennem perducunt. At aliorum saltem bonorum, quæ media nuncupauimus, auctores sunt Dæmones, qui fieri istuc potest? num est in istis efficere homines ingeniosos, memiores, dociles, acutos? minime: Sunt enim naturalia bona quorum creatio ad istos non pertinet. Neque tamen hac in re eos accuso, si non præstant ea, quorum nulla penes ipsos potestas, uerum ut non accuso, ita ne laudandos & colendos duco, laudare in eis esse, curasent, ut his bonis uterentur bene, ac ne tum quidem colerem eo more, quo mihi summum Deum colendum suadeo, ueruntamen laudandi essent, & aliquo modo uenerandi, sed tantum abest, ut horum bonorum ament rectum usum, ut obliquum assidue procurent. Sunt animi naturalia bona sic cõperata, ut de malo usu noceant, & eo noceant uehementius, quo maiora bona. Nullius tantum ingenium tam fluxus dicendi copia, ut è narrare queat, quot & quanta detrimenta ciuitatibus importata per ingeniosissimos uiros, acutissimos, ad cogitandum & agendum paratissimos. Etenim socordes & desides homines nunquã magnopere profuerunt, aut obsuerunt. Recordare seditiones tribuicias in Romana rep. occurrât tibi bella ciuilia inuenies à maximis profecta ingeniis. Res manifesta pluribus non eget testibus, nemo est, qui non intelligat eos, qui humanum oculi turbauerunt, maximaque populis detrimenta intulerunt, consilio, & linguæ, & manu promptos fuisse, hæc si malorum Dæmonum instinctu quis dixerit gesta haud aberrabit, quouiam horum munus est lædere, non iuuare, hi naturalia animi bona utrobique spectantia student in peius uerrere: nam si in melius uerterent, boni essent, & commendandi uiderentur. Videmus nonnullos præstantes uiros, qui omnem ingeniorum suorum uim ad scribendum contulerant huc delapsos, ut ea in materia uersarentur, quæ scæda esset, turpis, miserabilis, & indigna prorsus, quæ litterarum monumentis mandaretur: huius rei memoriam retulit. Ouidius, cuius nuper illata mentio, quod scripserit artem amatoriam, eaque de causa relegatus in pontum, mallem aliò tantam illam ingenii præstantiam uertisset, certe magis laudatus fuisset, si meliora ad scribendum sumpisset, & amatoriam artem meretricibus reliquisset, quibus solis excusans se postmodum Augustus dicit scripsisse. Erant etiam apud Romanos mimorum scriptores, qui ex professo obscena tractabant. Nostra item tempestate & paulo supra hanc ætatem plures fuere, qui leuitatibus amatorijs dediti plura eo tendentia scribere nunc carmen, nunc soluta oratione, & (quod dolorem mihi facit) magno uerborum nitore, magnosque sententiarum lepore. Doleo nanque eos hanc tantam oris sui & pectoris dotem non ad meliora uertisse: Ac ne dici quidem potest leue id esse flagitium, quod ad corrumpen-

rumpendam mentium corporumq; castitatem pertinet. Nam quātum sit indicat pœne magnitudo. Legibus nanque Romanis quicumque puero abducto uel comite corrupto stuprum persuaserit, aut mulierem puellam ue interpellauerit, quid ue impudicitiz gratia fecerit, domum præbuerit, pretium ue alteri, quo persuaderet, dederit, perfectio flagitio punitur capite, imperfectio in insulam deportatur. Corrupti comites summo supplicio afficiuntur. Et leges quidem Romanæ ita; nec leuiores pœne decretis municipali bus plerumque statuantur, attamen scripta, quibus hæc flagitia tanta docentur & uirorum mulierumq; animi ad ea iucitantur, sunt in manibus omnium assidue, passimq; leguntur, & quo suauis festiuus ue dictata, eo magis celebrantur.

Ille puellarum ingenuos corrumpit ocellos

Qui posuit casta turpia uisa domo.

Vt est apud poetam nescio quem, sed non minus corrumpunt fabellæ obscenæ, quæ nar rantur, quàm illæ picturæ, atque haud scio an magis, quoniam poema loquens esse di citur pictura: magis autem suadet, quod loquens est, quàm quod mutum. At iocan di causa scripta sunt, non audio: ioci enim hi noxii, certe illiberales sunt, & quod ne mo dubitauerit, Christiano indigni pectore. Christi enim religio, ne in minimo qui dem castitatem uult uiolari. Hæc Dæmonum calliditati imputanda sunt, qui bona in genia ad huiusmodi sermo num lasciuia, ad hæc ludicra nocentia impellant. Memini nunc cuiusdam (nomen prætereo) qui formans Principis mores uult cum in administrā do regio rationem utilitatis potius ducere, quàm honestatis. Itaque censet federa de stituenda, modo id commodum suo cedat, nec parcendum fraudibus si per eas regno ad jici aliquid queat. O hominem nequam! ne grauiore urar uerbo, qui ne illud quidem cogitarit summam esse miseriam uelle quod nō licet, nisi quod adhuc miserius quod ita uolueris, adipisci, potest ne miseria esse utilis? aut licitum esse dicemus peccare? En hominem, quem deceat in consilio esse Principi n, ut eos sponte sua propensos ad hæc turpia ipse sermone suo incendat, & oleum addat, quod aiant, camino. Non ne per spicuum est fieri hæc Dæmonum præstigiis, qui nescio quo imperii, pecuniæ, uestigia huius augmento perstringunt, adeo oculos quorundam, ut quod incommodissime ca surum est ob peccati federtatem, id illi pro summo commodum amplectantur. At olim hæc præstigiis minus ualebant, quum probitati morum homines magis studerent. Tan tus aliquando pudor humanis inerat mentibus, ut ne quiduis sibi licere in hostem ar bitrarentur. Quamobrem laudatus olim à Romanis C. Fabricius, quod inimicum re gem moenibus iam appropinquantem aeneo tolerare uoluerit, & ab Atheniensibus Ari stides, quod Lacedæmoniorum naualia clam incendenda non censuerit, quum facile id fieri posse cognouisset. Nunc ubi bellum incubuit omnia sursum deorsumq; ferun tur, & nulla impendit cura, quomodo legitime geratur: Hæc accidunt (redeundum est enim ad propositum) dum facile cupiditates nostras non tenemus. Hinc damus lo cum immundis spiritibus nos illudendi, & quiduis faciendi. Tradiderat quondam de creto suo Deus Iudæos ab eorum impietatem Babylonici gentibus diripien dos. Itaque coacto exercitu Hierosolymam cōtendentes facile superant, & eueria urbe incolas in captiuitatem abducunt: nec effugiunt tamen crimen Babylonii, sed iratus Deus su premum illis comminatur exitium Eſaiæ, & Zachariæ ore, propterea quod supra modū prauum usum. Super sunt bona infima, quæ sunt corporis & externa. At in corporis bo nis nihil istos iuris habere crediderim: non enim ipsi robur Miloni, formam Phaoni, aciem uisus Lynceo, uelocitatem pedum Ladæ dederunt, sed hæc illis natura largi ti contigerunt. Forsitan in restituenda ægrotorū naletudine aliquid possunt: nam unus istorum Dæmonum medicinz præpositus, quem olim Aesculapium uocauere, quem tu quoque dixisti ab Epidauro Romani profectum sub augurii specie suo aduentu pestilentiam sustulisse. Similiter dicuntur largiri hominibus diuitias, opes, & gloriam, & reliqua externa. Vides iam rem eo recidisse, ut Dæmones nibi possent, nisi in his mi nimis bonis, quæ multi mortalium contempserunt, adeo ut uel illa quidem appella rent,

rent, sed si bona libet uocare: sunt tenuia bona, exilia, angustia, fluxa mortalia, caduca, ac ne bona quidem nisi rectus usus accedat, sed rectus usus unde? à recta uoluntate: recta uoluntas à quo? ab eo, qui omnis rectitudinis est regula. Quis hic est? Deus. Quid facit? praeuenit homines, ut recte uelint uti, & fouet deinceps ut recte utantur. Sic si prima rerum origo altius repetatur, nulla bona uoluntas, nullum beneq; factum inuenietur, cuius non sit auctor Dens, hæc corporis & externa bona bonis malisq; hominibus fecit Deus communia: rectum autem usum tribuit his tantum, quos ipse bonos facit, minima sunt illa bona conditione sua, sed magna sunt uirtute administrantis. Quamobrem si diuitias, & reliqua his similia, ualent Dæmones concedere & auferre, nihil mirabor, quia minima per se sunt bona, nec absurde habet si ista, quæ malis quoque hominibus sunt communia, malorum quoque Dæmonum procuratori relinquuntur. Illud te magis commouet, quod futura prædicunt, quasi id magnum sit, quod hominibus etiam competit. Nam ipsi prævident quoque futura, accipientes ea ex causis, quæ efficiunt aliquid necessario uel frequentius: & in his quidem, quæ causas suas sequuntur necessario, nunquam falluntur: In aliis nero, quæ frequentius & non semper sequuntur sæpius uera pronunciant, quandoque contingit deceptio: uix tamen contingit & raro. Itaque nihil mihi tam uulgare uideatur, quam futurorum prædictio. Astrologi quotannis Solis & Lunæ defectum nobis prædicunt nullo errore diei uel horæ. Nec minus reliquorum signorum ortus obitusq; & aspectus longe ante cognoscunt. Agricola medicus, dux exercitus, nauisq; gubernator, nonne in luz quisque artis administratione multa prædicere solet? Vir quoque ciuiliū rerum peritus, quàm multa in rep. præuidebit? Sicut de Solone Atheniensis accepimus, qui tyrannidem exorientem multo ante prospexit, & ciuibz suis denunciavit. Multa quoque Philosophi præsentunt, quod ostendit Thales Milesius, cui quoniam crimiui daretur Philosophiz studium quasi inutile & infructuosum obiecereturq; quod pecuniam non haberet, ut ostenderet, quàm facile haberet, si uellet, omnem oleam antequam floreret, in agro Milesio coemisse: animaduertat enim ex sideris ratione ubertatem olearum fore, quarum deinceps fructum, quum tempore suo uendidisset, magnam pecuniæ uim coegisse dicitur. Atque ita Thales obiurgatores suos confutauit, ostendens quantum philosophorum præscientia ad quæstum facere posset. Anaximander uero physicus aliter præscientiâ ostendit suam, tunc scilicet quum præmonuit Lacedæmonios, ut urbem & tecta relinquerent, armatiq; in agro excubarent, propterea quod terremotus iustaret, quod non multo post contigit urbis magna parte ruente. Alius similiter quum aquam de puteo haustam considerasset, terræ præuidit tremorem, & alibi tibus nunciavit. Demum est quidam Græcus uulgaris in hanc sententiam uersus. Bene qui coniciet uatem hunc perhibeto optimum. Quid autem mirum homines prædicere, quum quorundam præsentio animantibus etiam rationis expertibus sit data? ueluti uentorum, imbrium, procellarum, reliquarumq; tempestatum, de quibus Aratus & multi alij scripserunt ea prognostica nunc cupantes. Mures imminente ædium ruinam ante perspicere dicuntur, atque ideo præmigrare. Quòd si dixeris Dæmonum prædictioni aut istorum differre, propterea quòd isti prædicunt, quæ naturali ratione præuideri possunt. Illi autem, quæ nulla consequens ratio ostendit, sed fortuito eueniunt, ueluti quum prædicunt Thesauri inuentionem, uel dotatz connubium, uel genus aliquod mortis non uulgare, idq; multis ante annis, quàm eueniat: ne ego quidem tam stultus infansq; sum, ut præditionem hominum prædictioni Dæmonum in cunctis sui partibus æquiperem: Illud tamen teneo, quod prædictio, qua nos utimur, tam prædictio est, quàm ea, qua illi utuntur, licet illorum sit maior, atque aliis in rebus uersetur, hæc differunt inter se gradu non genere. Maius est enim prædicere, quòd sepulcrum fodiens aliquando Caius thesaurum inueniet, quàm si prædixerit medicus, quòd morbum idem Caius in lectulo cubans euadet, uterque tamen futurum prædicat, si modo uera est prædictio, nec concedo ut homines coniectura utantur in his, quæ ex arte uel multo admoniti usu prædicunt, non etiam Dæmones: nam ipsi quoque in fortuitis enuncians coniectura plerumque utuntur, quæ acutior est in illis propter tenuitatem naturæ, & longuū uitæ spatium. Hinc falluntur sæpius: non enim uident ut sancti Angeli in Dei uerbo causas progressusq; rerum immutabiles, sed quicquid futurū est, coniectant, omnis autem coniectura fallax. Quamobrem oracula fundebant obscurissima, interdum ambigua, & utroque uersus spectantia, quale illud quod Cræssus edidit fuit

Cræsus.

Cræſſus Halym penetrans ſoluet magni imperii uim.

Hoc oraculo accepto traiecit exercitum ultra flumen deſignatum & cum hoſte audacter confligit, putans quod eius imperium diſſolueret, diſſoluit autem ſuum. Vtrumlibet cecidiſſet, uerax oraculum fuiſſet. ſimile oraculum datum Athenienſibus bello Medico.

Diuina ò Salamiſ mulierum pignora perdes.

Neque hic expreſſit utrius partis mulierum pignora perderentur Athenienſium, ne an Medorum, ut ſciri poſſet, quorumuam futura eſſet uictoria: nam utri perirent, oraculi fides conſtabat. Neroni Imperatori ſollicito de fine uitæ & imperii ſui reſpondit Apollo Delphicus, cauendum illi eſſe ſeptuageſimum tertium annum, quod ille ita accepit quaſi demum eo anno eſſet obiturus, pollicebaturq; ſibi ex eo ſenectam & perpetuam ſelicitatem, nihil cogitans de Sergio Galba, qui ea ætate inuaſit imperium, & in Neronis locum ſuſſectus. Hoc oraculum non minus tortuoſum, quam illud à te prolatum de equo, quid enim? hoc erat Daphidæ de equo cadere, quum de ſaxo præcipitaretur? at uocabatur Equus, quid tum? non enim ſpectandum erat Daphidæ nomen alteri rei ſalſo impoſitum, ſed id quod uere nomen illud gerebat. Similiter Nero monitus cauere ſeptuageſimum tertium annum non aliò debuit quam ad ſe ipſum reſpicere, & cauere ne eo ætatis ſux anno detrimentum aliquod acciperet: de altero dictum ne ſuſpicari poſſuit quidem. Indicauit (inquies) Apollo hoc ſigno Galbam, quod agens cum ætatis annum inuaderet imperiũ. Cur Galbam potius, quam alium? non enim unus Galba ſenex. An, quia ita contigit ſeptuagenarium Galbam occupare imperium, ſenſiſſe de eo oraculum dicemus? quid ergo refert præmonuiſſe, ſi de euentu interpretationi ſumenda, ac uiſi plaga accepta oraculũ intelligi non poteſt? nemo enim dicit caue poſt plagam illatam, quoniam cauere iam non poteſt. Si Neroni à Galba fuerat cauendum, debuit hic ei indicari, ut cautioni locus eſſe poſſet: quæ porro hæc indicatio ſub annorum nomine, quod incertum eſt in cuius perſonam dirigatur? Quid? iſte Galba non potuit aperte nominari? uel maniſteſtius notari? Quis unquam ita monuit conſultorem ut caueret annos alterius eo non nominato, quaſi annorum numerus aliquid ualeat ad rem gerendam, ac non potius ingenium, uires, diuitiæ, potentia, auctoritas. Tale quid contigit quoque Philippo Macedonum regi: nam is quoque oraculi uoce præmonitus fuerat ut quadrigas cauere tanquam hæ exitiũ illi ferrent, niſi cauiffet: itaque Philippus metuens prædictione oraculi, quadrigas omnes è regno ſuo ſuſtulit, & ubi ipſe adeſſet quadrigas conſiſtere non patiebatur. occiſus poſtmodum à Pauſania adoleſcente gladio in cuius capulo quadrigæ fuerant inſculptæ: quid igitur? quadrigas hæc cauere Philippus monebatur? ita inquies: at ſi de his ſentiebat oraculum, hoc quoque Philippo fuerat indicandum, ut ſciret Philippus quid ſibi eſſet cauendum, ſi modo monitorum ulla eſſet utilitas: quis enim quadrigas cœlatas pro quadrigis habet? Etenim quod ſicũ eſt non attingit ullam ueri partem uiſi communione nominis, quod ſi uerba placet captare reſ omiſſa, ne ſic quidem uerax erit oraculum: non enim capulo in quo quadrigæ inerant occiſus fuit, ſicut Daphis de ſaxo equi nomen habente præcipitatus. Hæc ego conſiderans exiſtimo neſciſſe aliquando Dæmones, quid in eorum oraculis loquerentur, contigiſſe tamen ſæpe in re gerenda aliquid unde ualeret homines uerſuta interpretatione quod geſtum fuerat ad oraculorũ uerba torquere: atque ita caſum oraculi ſubueniſſe, non autem caſui oracula præluxiſſe. Hinc etiam factum eſt, ut aliud aliquando reſpondeant, quam petatur; ueluti Appio Claudio conſultanti de belli exitu, quod tum inter Pompeium & Cæſarem gerebatur, reſponſum eſt. Nihil ad te hoc Romane bellum, Eubææ cellam tenebis. Quid eſt hoc? quæro de partibus, quæ Romanam rem, immo totum terrarum orbem dilacerant, quæ nam earum uictoria potietur, aut qui tandem ſinis futurus ſit ciuiliſ diſcordiæ: tu de me rebusq; meis reſpondes, quaſi aut ego id quaſſerim aut magis me deceat de me ipſo quam de uniuerſare, eſſe ſollicitum. Ipſe Appius ex tam obſcuro oraculo nihil eliciens certum, putans tamen ſe monitum ue bello intereſſet, ſeceſſit in quandam attici Soli regionem chalcidico freto uicinam, cui forte Eubææ cella nomen fuerat, ubi ante finem belli morbo conſumptus interiit, atque ita uiſus eſt Apollo aliquid prædixiſſe, quem tamen grauiſſimi illius belli exitus latebat: nam ſi ſciſſet, nõ aliorum ſe uertiſſet diſſimulato eo, quod præcebat. Illud etiam accidit peregreſtium, quod inter ſe contraria ſapius reſpondeant, ita ut aliud Iuppiter Dodonæus, aliud Ammon, aliud Apollo, aliud Trophonius

phonius, aliud Aegyptius Apis, aliud Amphiarus, aliud Branchidæ prædiceret. Optimeq; Epaminondas, qui, quum Lacedæmonii eduxissent copias aduersus Thebas & Thebanis de bello deliberantibus prolata essent oracula, quorum alia uictoriam, alia cladem denuntiarent, iussit utraque separari, & una ad dexteram suggestus, altera ad sinistram collocari. Deinde confendens ipse, Si ducibus (inquit) uestris Thebani parere, & fidenter in hostem uadere & strenue pugnare uoueritis, hæc uobis sunt oracula (ostendens meliora) sin autem cunctanter pericula adieritis hostemq; magis, quã dedecus timueritis, ista uobis sunt data (respiciens simul ad deteriora) & hæc quid è ille sic egit indicans nil esse in oraculis momenti, sed in uirtute omnia. At non Epaminondas solus, sed Pericles quoque antea & eius æmulus in rep. Demosthenes & præstantissimi quique uiri animaduersa oraculorum fallacia & perplexitate ea in consiliis capiendis reiciebant, rē prouida ratione præseuteq; animo gerendam & administrandã censentes oracula sectari timidi esse animi, & hominis rationem periculãq; fugientis dictabant. Demum firmiter tenendum, quod non certam habent futuri cognitionem Dæmones nisi quatenus diuino iussu admonentur à superioribus potestatibus. Sæpe aliquid Deus pandit Angelis, Angeli Dæmonibus, Dæmones hominibus, atque ita de manu in manum res traditur, idq; nonnulli etiam è ueteribus sapientibus penes nationes fenserunt, sicut Virgilianum illud indicat.

Quæ Phæbo Pater Omnipotens, mihi Phœbus Apollo
Prædixit, uobis furiarum ego maxima pando.

Ergo hæc certo sciunt, cetera ipsi coniectando prænoscent, si tamen prænoscent: nam plura sunt ad quæ acies eorū nequit intendere. itaque aut nesciunt futura, aut si sciunt, ea nos celant, & illud ut sæpius ambigua obiiçientes uerba, nē falsa de industria pronuntiant. Sunt mendaciorum (ut Porphyrius ait) amicissimi & illinc omne mendaciū natum, quod si uera interdum quædam prædixerunt ex his quæ ipsi facturi sunt, uel non uerum acumine ingenii, seu cultus uelocitate, id faciunt auctoritatis captandæ gratia & ut ad se conuertant humanos animos, & à uero Deo auertant, illud quoque in causa est, quod fallere credantur, quum potius ipsi fallantur, quod uisitatns naturalium causarum cursus, ad quem respicientes illi futurum aliquod prædixerāt, diuino imperio sæpe immutatur, & aliud fit quam quod fieri consueuit, accidit; noui secus ac si agricola multo callidus usu rerum rusticarum prædixerit uineam illo anno plurimos laturarum fructus, si deinceps insolita cæli temperies eam affligerit, uel ingruente bello hostium manus succiderit, mentitus uideatur, qui tamen sequens artis rusticæ rationem illud rite prædixerat, sed prædictioni eius, ne ad exitum perducatur, maior uis obstitit. Sic prædictionem Dæmonum rite euntem impedit sæpe superior potestas, iubens aliud, quam quod natura rebus indita poscebat. Quamobrem si quem futurorum prædictio delectat, ei confugiendum est ad diuina oracula dæmoniacis relictis. Multa prædixit Deus tum sanctorum Angelorum tum Prophetarum suorum ministerio, quæ non obscura, sed lucida, non ambigua, sed certa, non falsa, sed uera, non mutabilia, sed stabilia cernuntur. Euolue ueteris legis uoxq; uolumina, quæ diuinis referentissima sunt oraculis. Inuenies illic omnia clarissime, certissime, uerissime, constantissime prænuntiata, nec mirum, quia prædictores sumpserunt ab eo, qui nec fallere, nec falli potest. Nec indignandum est prædictionem futurorum Dæmonibus esse concessam quasi magnum sit aliquid uentura prædicere: quin hoc ipso concedit eam Dæmonibus Deus, ut intelligamus non esse huiusmodi prædictionem magnificandam, ne quæ malis etiam concedatur. Magna sunt illa bona, quæ nos Deo coniungunt, qualia sunt fides, spes, caritas, reliqua leuiora & qualia leuiora improbi etiam his donantur, quod in grauioribus non contingit. An non maius est Christum prædicare, regni cælestis præcepta fundere, quam futura prædicere? attamen hoc quod maius est, fit quoque à malis. Non prohibentur mali bona quædam facere: Nam ne meliora omittam exempla, Phalaris Agrigentinorum Tyrannus, cuius famosa fuit crudelitas, is uel in eo saltem recte egisse exultimatur, quod Perillum ænei tauri artificem tauro suo inclusit, & suppositis ignibus torruit.

Nec enim lex iustior ulla est
Quam necis artificem morte perire sua.
Et alius hoc idem ostendere cupiens dixit
Quid Nerone peius?

Vt quidam poeta dixit:

Quid

Quid thermis melius Neronianis?

Nihil tam odit Deus, quam inflatum hominis animum. Itaque ne hi quibus liberaliter datum est prophetandi munus intumescant, sed humillime de se sentiant, id etiam Dæmonibus exercere permissum. Quis enim merito sanctitatis suæ assequuntur se putet, quod malus quoque habere possit? At ad nos qui sancti non sumus, quid hoc attinet? Vt intelligamus studendum esse his bonis, quæ nos Deo gratos reddunt, non his quæ ostendendæ liberalitatis gratia bonis malisque; ille concedit: nõ enim Dæmones solum, uerumetiam eorum prophetæ uaticinantur. tales olim fuerit augures, & aruspices, nunc etiam Astrologi & magi. Quin etiam rudes homines & simplices in somnis uel in furore sæpius præuident futura, quod nonnulli ex neteribus Philosophis fieri impulsu celestium corporum existimauerunt: quasi in his sit hominibus extra se positus uisa obicere quædam, in quibus futurorum signa cernantur. Sed Dæmones quoque implebant homines furore & dementia quando eos sine ulla artificiosa præfensione uaticinari uolebant. Enimvero Cassandra Priami filia fertur furens prædixisse Troianum excidium. Sic apud Virgilium legimus insanam Sibyllam Troianis uaticinari. Commemoratur à Cicerone Bacchis Bæotius, & Epimenides Cres, quos ait per furorem prædicere neuenturæ solitos: eodemque adiungit Martios quosdam fratres nobili loco natos simili furore diuinantes. Ipsa quidem Pythia, cuius ore Apollo fundebat oracula, ubi tripodem confederat tam potenter uexabatur, ut non multo post reddito oraculo interiret. Non sic cum Prophetis suis agit Deus, sed eos ita spiritu afflat sacro, ut suarum actionum Dominos relinquat, præluceat eis quantum uidetur, nec tunc ipsos de propria mente deponit. Itaque in altissimis illis uisionibus disputant aduersus Deum, excusant se, supplicat, & quodcumque uidetur proponunt, & ab eo quid fieri uelit monentur: necessario autem nunquam impellit. Hinc etiam plerique eorum in agendo peccauerunt. Ionas etiam fugit, ne mandatum Domini impleret. Hæc autem tam uarie agunt, quia Dæmonis proprium est perturbare, concutere, multam caliginem inferre: Dei autem tem docere, illuminare, & libere liberum animal mouere. Magum est à Deo diligi, & in amicorum & familiarium numero reponi: Diuinitas autem per se ipsa spectata non est admodum magnificienda, quam Dæmonibus & improbis multis & rudibus etiam, & furiosis hominibus concessam uidemus. Nemo est nostrum, qui non se diuinum esse uelit, honesta & laude digna uoluntas, sed magis diuini erimus, si iungamur. Venio nunc ad miracula, quæ dicebas Dæmones fecisse, plurimis id confirmans exëplis, & subdebam obrepisse eos hominibus hac similitudine diuinæ potestatis, ut dii crederentur, & diuinis honoribus digni existimarentur. Hic mihi redit superior ille sermo crebro usurpatus animaduertendū fuisse uon quantum potentes, sed quantum iusti, & quis iniustos eos reperissent, facile intelligi potuisse non esse illos Deos: quæ enim improbitate nihil peius humanis in rebus, quæ cunctiorū quoque prudentiū uirorū iudicio penam meretur, non erat cur eam diis ascriberent, nec cur eos existimarent esse Deos, qui improbitate gauderent, quum ne honestorum quidem hominum numero includi possent. Quid porro turpius quam prælia, contentiones, discordias, inimicitias, stupra, facta legere Deorum? eaq; non legere modò, uerum etiam ludis, ceremoniis, carminibus celebrare? quid tam absurdum, quam Deorum flagitia canere, & ea in hominibus Deorum facta imitantibus punire? hoc non latuit Platonicos, qui nequaquam istos esse Deos, sed impurissimos Dæmones esse dixerunt, & colendos tamen arbitrabantur legitimis sacrificiis, ut prodescent, seu ne nocerent: quasi potentia sola à probitate destituta diuino digna sit honore. Nobis ue potentia quidem ulla tali digna honore uidetur, nisi ea, quæ suprema est, quæ eadem est & sapientia & caritas, quæ omnia condidit, formauit, instruxit, quæ cunctis rebus leges inscripfit, quæ omnia uidet à se pendentia, huic soli toto pectore seruandum. At multa isti mira faciunt, quid miras uocas? nam nihil ipsi faciunt, quod facere non possint, sin autem ea possunt facere & faciunt, quid mirandū mirarer ego si supra eorū uires & plusquam naturæ suæ ferret cōditio aliquid facerent, quod si mira dicis, quia homines talia facere neque ut rem eo deducis, ut beluarū quarundam opera mira nideri possint. Sic mira essent apum opera, quæ mella carasq; effingit, quod nullo ingenio homines efficere queunt: mira etiā Aranearum tela, quæ enim hominū tā tenuiter ualeat texere, quis sic operis fila disponeret? Sed quid hæc persequor? quum inrer ipsos homines alius aliquid potest, quod alius non po-

Y a test,

rest, nam qui non didicerit litteras, nunquam poterit legere, quod tamen nullo negotio is efficit, qui didicerit, iubeas me calceum aut equestris frangum, aut poculum celatum construere, uel tibi canere, dicam id mihi impossibile, roges artificem, rem statim tibi factam reddet. Huic enim, quod suæ artis est non modo possibile, sed etiam facile. Viri in ætate constanti multa possunt, quæ pueri nunquam poterunt. Mouebunt graue quoddam pondus, atque etiam humeris gestabunt, id pueris impossibile: Si pugnam dum sit, unus eorum multa puerorum millia capiet, atque interficiet: multa etiam intelligunt uiri, quorum intelligentia pueris penitus est clausa: Quum igitur homines tantum ab hominibus differant agendi & intelligendi facultate, quantum putas homines à Dæmonibus differre? ea enim est in eis sensus uiuacitas, tam magnus rerum usus, tanta ubique uelocitas, ut nos ab illis tantum differamus, quantum inter homines differunt imperiti à peritis, pueri à uiris: hominum enim uilis est & cæca supellex, quæ in Dæmonibus magna est & copiosa, nec ideo eorum facta nigra uideri debent, sicut nec mira uidentur, quæ sunt ab artificibus quamuis rudes artium ea nequeant efficere, nec mira uidentur nitorum gesta, quamuis eadem pueri nequeant gerere. At enim (inquies) quæ sunt à Dæmonibus fiunt contra naturæ ordinem, quem nouimus, & quem assidue spectamus. Immo nihil illi faciunt contra naturæ ordinem, sed rebus utuntur naturalibus ad eum usum, cui destinatae sunt, tamen per has ea faciunt, quæ homines non possumus aut nescimus: Deinde quamuis illa oculis nostris sint insolita, non usque adeo magna, ut non alia quotidiana longe illis maiora magis admirari debeamus, & in hoc grauiter peccamus, dum stupemus ad insolita, non ad maxima quæque. Maius enim circumuolui cæli uigintiquatuor horarum spatium & dierum noctuumque uicissitudinem subsequi, quam aquam in uinum mutari, arcamen si quis hoc faceret leuissimum, traheret ad se omnium admirationem, illud quod maius est, & eo maius uideri debet, quod quotidie fit, nemo ob hanc assiduitatem uidendi miratur. Hic ergo considerandum est prouidentur, quod quæ fiunt arte Dæmonum parua sunt, si quidem cunctis his confertur, quæ Deus tum per se ipsum, tum Angelorum & Prophetarum agit ministerio. Insper quod etsi ea fiunt supra humanam conditionem, fieri tamen naturali uia atque potentia, quæ huiusmodi spiritibus competit, nec sine usu tamen rerum iam à summo optice constitutarum: Ita enim Dæmones faciunt hominibus miracula (si ita appellare libeat) quemadmodum miracula faciunt uiri pueris, & periti imperitis. Et ut de his aliquid latius loquar. Primum hoc solius Dei est creare, id est ex nihilo aliquid facere. Nemo hoc potuit, aut poterit. Ad eum pertinet tantum creatio, qui ipse incrementum non condunt naturas rerum, sed naturis utuntur à Deo preparatis. Itaque recte ab Apostolo dictum est, quod neque qui seminat, neque qui rigat est aliquid, sed qui incrementum dat Deus, tantum certe abest, ut agricolæ dicendi sint creatores frugum & arborum, ut ne terra quidem id nomen assequi debeat, quoniam ea nec germina intra se reciperet, nec radicibus fixa contineret, nec erumpentia promoueret, nisi diuinæ prouidentis ars his motibus incubaret. Romæ dicimus Romulum conditorem, Alexandriæ Alexandrum. Verius harum ciuitatum conditor Deus, quoniam hi reges uisunt materia, quam condidit Deus, & operariis, quos idem quoque Deus creauit, consilium deinceps, quod ceperunt ædificandi urbes, & imperium, quo ædificationem illam habere potuerunt diuitias, denique & opes, quibus opus ipsum perfecerunt unde sumpta dicemus, nisi à Deo? Ergo Dei ministri in urbium harum contriutione fuerunt, quomodo igitur conditores? nam conditoris nomen si ministris deberetur, illud Architectis & fabris, quos ad operis perfectionem adhibuerunt, hoc nomen tribuere non sibi assumere debuerunt: sin autem putent exquirendum non eorum ministerio, sed quorum consilio, imperio, auctoritate, opibus instituta ædificatio & perfecta fuit, & his merito conditoris nomentribuendum, apparet eos diuinæ uoluntatis ministros existisse, quam à Deo non modo reliqua externa, sed cogitationes quoque ipsas consiliaque omnia sumplerint, quibus urbes illæ constiterunt. Conditor igitur omnium Deus, qui si de medio hanc suam fabricatoriam facultatem subduceret omnia desinuerent in nihilum unde orta sunt, & ita non erunt, sicut nunquam esse cepissent. Hæc dico ut intelligatur Dæmones ubi quædam patrant insolita, non nouam edere aliquam

de nihilo speciem, sed nti rebus à Deo conditis, quibus ne uterentur quidem, si earum naturales motus impediret. Ea nanque natura est Dei ut non prohibeat naturale rerū cursum, immo ei assidue adsit, etiam si nonnulli male rebus utantur, usus nanque malus ab attempte est, vis autem rerum bona ab ipso. Hinc fit ut ex adulterio nascantur filii, non quòd adulterium Deo placeat, qui prohibuit, sed ne in praua quidam aliorum cupiditate suum esse ducit frangere naturalem rerum vim, sed eam suo ferri itinere concedit, quòd tamen praua cupiditate factum est discernit collocans ibi facientem ubi eum manere decet. Non igitur nego Dæmones multa edere inusitata, atque etiam stupenda: si tamen stupendum est fieri quòdā d. quibusdā, quæ alii nequeant, lego nanque magos Aegyptios coram Pharaone Dæmonum arte uirgas suas in Dracones uertisse, & ranas à fluuiis eduxisse, & reliqua fecisse similiter, quæ Moses mandante Deo faciebat. Illud tantum dico Dæmones non ex nihilo aliquid producere, sed ex rebus conditis, quibus pro materia utuntur: tenent enim causas & seminarias rationes rerum quarumlibet, quibus ex uicinis elementis cito contractis efficiunt celeriter & mirandum in morem quicquid uolunt, nisi maior impediatur potestas. Itaque serpentes et ranas facile efficere potuerunt: quæ animalia ex putrefactione quarundam rerum generari aliquando uidemus: uertere corpus nnum in aliud uere nequeant, quanquam huiusmodi transmutationes fabulose poetæ suis diis ascripserint. Non poterunt etiam mortuo uitam reddere, nec ei qui natus est in cæcitate, usum inferre: in his enim deficit naturalium rerum facultas, quòd si quandoque ea uisi sunt facere, intelligendum est, quòd imaginaria ludificatione & ueluti præstigiis quibusdā mortalium sensus decipiunt, ut uideantur ea geri, quæ nequaquam geruntur. Nulla enim pars humani animi tam facile perueriti potest, quam ea, quæ uisa effingit, & ad oculos deducit. Non possunt Dæmonum miracula cum diuinis conferri nec magnitudine, nec numero, nec perspicuitate. Nunquam reperies Dæmonum arte mortuorum quempiam ad uitam reuocatum, quod quosdam e nostris domino inuocato præstisse scimus. Rara in gentium historis reperies miracula, quæ in nostris sunt frequentissima: his enim utriusque testamenti paginæ implentur, sed si legere uacabit Apostolorum & Martyrum gesta, Monachorum Aegyptiorum & aliorum plurimorum uitam quorum memoriam ecclesia ob insignem sanctitatis opinionem consecrauit, & numero Diuorum aggregauit, inuenies eos diuina ope suffragante multa uirga eduxisse & ostendisse nere Deum in suis pectoribus habitauit, per quem tot & tanta efficiebant extraordinaria potestate, ut nature ipsius donum, & Imperatores fuisse uiderentur. Ipse totius sanctitatis fons & regula, in quo omnis potestas Iesus Christus nonne inter homines agens passim & acuatim effundebat miracula, qui claudis gressum, cæcis uisum, surdis auditum, mutis loquelam, ægrotis ualitudinem restituebat, qui mortuos non secus ac somno captos ad pristina uitæ munia suscitabat, qui siccis uestigiis fluente ambulabat, tepestates sedabat, quinque, panibus piscibus, duobus multa hominū millia saturabat, & quod est admirabilius hæc solo uerbo ueluti pro imperio & potestate agebat, quo se Deum hominibus humana in carne demonstraret, uimque autem tot, quot nec ante eum ulli nec, post in uuum collecti egerunt. Maximum autem illud miraculum adueniens attulit, quod de Virgine natus est, & recedens illud reliquit, quòd cum immortalitatem & glorioso corpore astra cōscendit. Sed hæc miracula illud quoque aliud antecedit, quòd hæc Deum humana in carne facturum tum Prophetarum, tum Sibyllarum oraculis fuerat pronunciatum. Mentiri ne dicemus sacras litteras hæc nobis narrantes? aut si uera sunt, quis iam audeat istis miracula Dæmonum conferre? quorum pleraque nihil habent soliti, præstigiū (ut dixi) simillima, quæ tantum ad circumscribendos oculos ualent: certe ubi in contentionem uenerunt, superata sunt. Certauit Helias aduersus Prophetas Baal (Idoli id nomen) & aperte superauit, quum ipse holocaustum igne cælitus demisso incenderit, quòd illi frustra tentauerant. Magi nero Pharaonis tamen uirgas suas uerterint in colubrum, quemadmodum Moses suam, attamen uirga Moisis magorum uirgas deuorauit: ex quo factum est, ut & contentione Moses superior discederet. Quid quum ad Cyniphe uentum est? nam quum nondum Pharaō Hebræū populum dimitteret, sicut à Deo iubebatur: Moses percussu pluuere terræ Cyniphe eduxit tanta multitudine ut in hominibus iumentisq; ubique abundaret, Magos tentantes eadem facere frustratus est euentus, quòd merito quilibet miretur, quis enim hæc audiens non requirat, cur magorum potentia, quæ se ostenderat admirabilem in serpentibus

non

non solet. Dicis Dæmonibus euellendas fuisse pennas, quasi nimia esset eorum potentia. An uidentur tibi multum posse, qui etsi plerumque permittuntur nocere corporibus & fortunis hominum, quod beluz etiam faciunt quandoque, attamen non possunt nocere animis, nisi quatenus sponte improbis eorum suadelis accedamus. O miseris nos quid timeamus? Ita ne nero nocebant animis potentia sua quorum ad hoc potentia est omnis, ut animos exerceant, exerceudoq; reddant meliores? nam detrimenta hæc corporum & fortunarum si suscipiantur ut oportet, non medio crem afferunt decorem, quoniam tali igne iustorum patientia fortitudoq; examiatur: Credi par est sciticiam illam, quam primis ecclesie temporibus reges & populi contra Christi fideles exercebant, Dæmonum impulsu excitata, qui Christi nomen et religionem extinguere, & pristinum suum cultum retinere moliebatur. Incredibile dictu est, quanta & quam fæda & horribilia tormenta nostri generis homines exceperint, pertulerint, sustinuerint, quum uon simplici morte, sed excogitatis exemplis interhercerentur. Vtrum igitur eam sciticiam martyribus nocuisse dicis, quæ in cælum eos fustulit, maximamq; illis & fulgentissimam peperit coronam, assidueq; uirentem? quid uocuerunt Dæmones Paulo, qui primus eremum incoluit, quid Antonio, qui eremum illustrauit, quid reliquis eremicis, quorum uitam assidue uexabant? hoc nocuerunt, quod meliores tunc redditi, & propiores nuuc sunt Deo, maioremq; in regno cælesti obtinent principatû. At nocuerunt multis, quibus suaserunt ut peccarent. Hic si recte consideras iniurias Dæmones non nocumentum, sed uoluntatem tantum afferre uocendi, dum suadent peccata, occasionesq; suppeditant peccandi, nocumentum autem sibi ipsi inferunt, qui suadetur, fragilis igitur & uon ferrea istorum potentia, si nocere nequeant, sed offerre tantum possunt, unde quis sibi ipsi nocere possit & in nobis positum sit respicere oblata, ne pereamus: Sin autem admittimus, tunc plaga suscepta non alium magis, quam nosmet ipsos incusare debemus: nam suggestorem accusare, quid refert? non enim cogit ut refundi totum crimen in eum possit, qui etiam permittitur suggerere, ut uirtus animi nostri ueluti tentata & examinata prodeat foras & luceat: nec geritur tum res sine teste, etiam si in solitudine certetur: nam effundunt se ad spectandum Angeli, quorum innumera est multitudo, clamat de cælo ipse Deus, specto uos, pugna, adiuuabo, uiuicite, coronabo. Euiumero si præciseret Deus futuram Dæmonum nequitiam insuperabilem, neuinam fore mortaliû, qui illi posset obfistere, ne tum quidem incusandum esset quòd eam reliquisset potentiam, quæ tantum sibi cedentes & sponte succumbentes superaret, quoniam quòd insuperabilis esset, non uirtus aduersariorum efficere, sed humana socordia. Sin autem inueniuntur plurimi, qui istorum hostium tentamenta atrocesq; & ualidos impetus frangunt, deiiciunt, prosteruant, nec in posterum deicit huiusmodi bellatorum copia. Cur tam insignem uirorum uirtutem prodire nolumus? Cur tam præclara laude & tanto uictorie fructu humanum genus cupimus orbare? At nou omnes superant, quid inde? nam multo melius est & congruentius iustis occasionem suppeditari, qua se exerceant uirtutemq; proferant, eos uero, qui non sunt huiusmodi, pœnas negligentie suæ soluere, quàm istorum causa illis suarum eripi præmia coronarum: Etenim magis par est bonos acriter pro iusticia præliantes honorare, quàm parcere improbis, qui se, honestatemq; suam omnem turpiter prodiderunt: nam ipsos non aduersariorum uiribus, sed torpore suo superatos indicat aliorum uincensium multitudo. Nec uero debet potentia istorum spirituum magna uideri, propterea quòd faciunt nonnunquam mira quædam idest inusitata: nam plura his & maiora fecerunt sancti uiri, ueluti de Petro legimus Apostolo, cuius umbra languidi sanabantur. Differunt etiam sancti uiri in eo à Dæmonibus, quòd hi miracula parrant, ne colantur ipsi, illi autem ut colatur Deus: hunc enim existimant unum mirabilia facere etiam ea, quæ per impuros Dæmones fiunt. Nec erat tamen uide falserentur homines similitudine diuina potestatis, etiam si sola spectarent miracula; quoniam maximum quoddam & amplissimum miraculum fecit Deus, quod nemo præter ipsum potuit, unde ostendit in religionis studio se unum tantum esse colendum, quod nam hoc? mundi fabrica & ninerfarum rerum creatio, hæc tanta uniuersitatis pulchritudo, tanta formarum motuumq; uarietas, tam apta inter se rerum omnium connectio, & ueluti ordinatissima quædam progressio tantam præbere possunt recte contemplantibus admirationem, ut reliqua omnia huic uni collata miraculo nihil pene esse uideantur: sed nescio quomodo ista assidue spectata uulnerunt, stupemus enim (ut di-

xi) ad insolita, non ad maxima quæque, si resurgere mortuum uideat populus, id erit stupor omnibus, quum tamen nasci quotidie tot homines nemo miretur, at qui si ratione rem metiri uelimus, maius est, apparere eum, qui antea nusquam erat, quàm redire alium, qui discesserat, sed quia hoc rarum, illud quotidianum, sit ut alterum miremur, alterum negligamus: Nos autem si quæcunque naturæ opera scrutati non pigeat, inueniemus in singulis præclatum artificium, egregiam uim, perfectam dispositionem, tû uero uniuersum hoc mundanû opus facile ostendit immensam potentiam, sapientiam, bonitatem artificis, quod quum sit miraculorum omnium maximum, quæ fieri possunt, aut poterunt, non abduci aliis minoribus ostentis homines debuerunt, ut alium colerent, quàm huius tam immensi miraculi conditorem, nec excusari possunt ignorantie eius, quod assidue spectabatur, nec quod exhiberent alii similitudinem potestatis, quum mundo nihil par aut simile inueniri queat, solus qui creauit opifex dignitate ipsum & æternitate præcedit. Hac ratione permotus Platonicos uehementer improbo, qui quum hunc terum patrem et dominum intellexissent, incredibilemque eius & admirabilem potentiam cognouissent, adducti sunt ut Dæmones colerent & colendos prædicarent, quum ipsi quoque Dæmones ad summam quoque Dei pertineant potestatem, nec prodesse queant aut obesse, nisi quatenus desuper ille concedit: non enim postquam à lucidissima illa sede in has tenebras deiecti sunt, possunt quicquid uolunt, sed quantum posse sinuntur. Vitur sæpius eorum ministerio Deus ad malos puniendos, nec tamen affligere eos possunt pro libidine, sed quantum iubentur: Et hanc causam quoque assero, cur uelit eos Deus super terram uolitate, ut intelligant homines si peccauerint paratos sibi iam esse carnifices. Nam Deum uti ad talia istorum ministerio illud ostendit, quod legitur in psalmo septuagesimo septimo de Aegyptiorum plagis. Misit Deus indignationem iræ suæ, immisiones per Angelos malos, sed quid mirum de Deo, quum Apostoli etiam Dæmonio ut caruifice nterentur: Scribens enim Apostolus Paulus Timotheo ait se Hymenæum, & Alexandrum, & alios quosdam, qui circa fidem naufragauerant tradidisse Satanz, ut non discant blasphemare. Rursus eum qui penes Corinthios fornicatus fuerat, & fornicatione tali, qualis nec inter gentes, Satanz tradidit in carnis interitum, ut spiritus saluus sit in die domini. Sed utitur quoque Deus horum impurissimorum Dæmonum officio ad deceptionem eorum qui decipi merentur. Lege regum historiam in sacris uoluminibus. Illic inuenies Deum assistente sibi cæli militia à dextris & sinistris, interrogasse, quis deciperet Acab Regem Israel, ita ut præliaretur contra Regem Syriæ, & in eo prælio caderet. Tum illum spirituum unus, nequam scilicet. Ecce me (inquit): ero enim spiritus mendax in ore omnium Prophetarum eius. Ad quem Deus, Decipies (inquit) & præualebis. Obtulit se iste, ut Chetisostomus interpretatur, quia sciebat se huic muneri mancipatum: Nec tamen quicquam possunt nisi annuente Deo, & quantum ille annuit. Decisæ sunt (michi crede) illis pennæ: non enim humi (quæ illorum est superbia) uoluerant, sed diuinum folium, ut prius appeterent, quid decidas dico pennas & uincula indita sunt. Itaque in uinculis opus faciunt, ut uequeant excurrere longius, quàm uinculorum ratio permittat. Non possunt omnia, ac ne id quidem omne quod possunt exercere conceditur. Nam prohibet sæpius superior potestas ne quicquam attemptent, quod ne antiqui quidem ignorarunt. Hinc Virgiliana illa Aleôto quum discordiarum semina inter Laurentes & Troianos sparsisset, nouaq; belli initia sanguine imbuisset, iubetur à Iunone, cuius præcibus illa gesserat, terris excedere, & suas tenebras repetere, quoniam ut ipsa inquit.

Te super æthereas errare licentius auras

Haud patitur ipse sinat summi regnator Olympi.

Sic istorum Dæmonum curia est & languida potestas, & occurrentibus sibi superiorum numinum potestatibus: Non enim tanta est humani generis infelicitas, ut acres tantum oppugnatotes habeat, non etiam ualidos propugnatores & defensores. Hinc etiam sic, ut non modo uexare bonos possint quantum affectant, sed ne improbos quidem iuare: hoc etiam multis nostrorum hominum exemplis possem ostendere, innatamen magis è gentium litteris sumere, ut admoneamur eos etiam, qui diuinos honores Dæmonibus impendebant, non aliud sensisse: Domitiano nanque iniuste imperanti uisa est in fouillis Minerva quâ superstitiose coluerat de sacrario excedere, dicereque quod non posset amplius eum putari, propterea quod examinata esset à Ioue. Iouem autem

sumum esse Deum opinio illorum temporum ferebat. Cræso Lydorum Regi opulentissimo, quum iam regno exutus in Cyri potestatem uenisset, conquerenti ab Apolline in dimicatione belli destitutum, quem tamen ipse colnisset & cui ingentia donaria consecrasset, respondit Apollo Pythiæ ore (quemadmodum scriptum est apud Herodotum) fortem illam Cræso fato destinatam, nec ullius Dei potestate fatum superari, eius tamen opera & interuentu quadriennio post dilatam. Sic iste quoque fatetur ipsos non posse omnia, sed fato subici: Veruntamen ne gratia eius negligetur, ait se distulisse, falso id quidem: nam sicut fatalem sortem nequente auferre, ita nec fatalem diæ differe. Hoc de responso intelligi datur, quod antea relatum est, solere istos Damones falsa ueris immiscere: quod etiam Seruinus animaduertit penes Virgilium: nam dum illic furiam una Celæno prædixisset Troianis in aduentu eorum in Italiam futuram famem pro cæde bouum stratisque iuuentis. ait Seruius famem Troianis fato destina tam fuisse, ipsam autem furiam falso supposuisse id euenturum pro cæde bonum & iuuentorum. Quid uero sit fatum, & an omnino ullum sit fatum magna est questio, uariæ uaria atulerunt, & sublimis inuestigationis est res. Sed nunc non est de hoc sermo. Recurrendum nanque nobis ad id quod uersatur in manibus, quod iam ad exitum deductum est. Quamobrem noui iniquo ferre debes animo Theophile Dæmones in uiciua aeris regione collocatos, quia id factum nostri causa ut exerceamur & uirtutis nostræ experimentum capiamus, quinimmo tanquam parum esset tot militia hostium in uiciua uersati, sicut unicuique nascenti Angelus bonus delegatur ad custodiam, ita alter malus ad exercitium, qui tamen non exercere, sed nocumentum inferre contendit. Hoc enim Gregorius asserit, & reliqui magistri sequuntur. Tu de nicinia hostium conquereris, & ante te immo prope te hostem non uides, qui nunquam somnum & cibum capit, sed ei uacat semper tuæ insidiari salutis, idque facit. Ne metue tamen: nam ut dicam cum Apostolo, fidelis Deus, qui non permittit inoprauites tentari, sed tua cum tentatione faciet prouentum. At non solum spectare oportet, quid Dæmones contra te, sed quid etiam contra alios machinentur. Hoc quod dico huiusmodi est. Vbiunque irruerit in te hominum quispiam iniuria ne respice ad hominem, sed ad Dæmonem instigantem, & in illum totam iram effunde, qui concitauit. Ipsius autem hominis miserere, qui à tam aspro latrone seducitur, & cum proximo tuo in gratiam redire festina, nec expetes, ut te ultro ipse adeat, eo quod prior contumeliam intulerit, sed præueni ipsum & omnem eius nequiriam tua mansuetudine & comitate superare contende. Quod si assequutus fueris, atrum etiam illum Dæmonem instigatorem profigaueris. Sin aliter, noui minus laudis feres & præmii, quam si effecisses, quoniam dederis operam, ut efficeretur. Hæc ego non tam tibi loquor, & si ad te dirigatur sermo, quàm mihi, quàm istis, quàm ceteris omnibus, si ad alios unquam hæc fuerint elata, & hoc sine disputatione hæc quàm de Dæmonum nequiria habuimus, concludo. THEO. Tu uero taliquam strenuus Athletæ cupis superare hoc pessimum Dæmonum genus, quod assidue uix nostræ & salutis insidiatur, & eandem uos referre uictoriam affectas, eaque in te tum prudentiam tuam singularem in monendo tum humanitatem in diligendo amplectimur. Crediderim tamen hanc Dæmonum pugnam ad Ricardum magis & alios religioni deditos uiros pertinere. MAR. Pertinet ad omnes hæc pugna Theophile: Nemo enim est, cui non insidentur, sed non omnibus eodem modo, sed unicuique quomodo facilius capi potest. Si nostrum quempiam ad auaritiam uiderint proclinem, huic illicum aliquem obiciunt quæstum. Si quem Veneri conspexerint intentum manifestum quod talem mulieris forma deiciunt. Est aliquis ambitiosus: hunc honorum splendore perturbant. Iratus alius accepta iniuria, hunc ad ulciscendi prouocat libidinem. Demum unde quisque plagam facilius accipere potest eo potissimum incumbant. Istis autem patribus monaliteria incolentibus, quibus una propòsita est diuinorum mysteriorum contemplatio, sanctitatis suæ eximiam opinionem inducere conantur: Suadent illos dignos esse Angelorum commercio. Hinc apparitiones illæ sunt admirabiles, quasi Angelorum sanctorum ministerio exhibeantur. Veruntamen, ut inquit Apostolus & superius relatum est, transfiguratur se Satanas in Angelum lucis: Tunc o. Audiui sepius sanctis uiris apparuisse Christum & intemeratam eius matrem, & duo illa Apostolorum lumina Petrum & Paulum, & Dominicanis Dominicum frequenter, & Franciscanis Franciscum. Num hæc Angelorum ministerio fieri putas? MAR. Puto equidem: Noui enim Christum & alias beatas animas cælo receptas, loco sæpius moueri.

ri crediderim, sed Angelos eorum suscipere personam, & tanquam illi ipsi essent, agere, quæ à Domino sibi iniuncta sunt: Nam huic muneri delegati sunt, ut exerceant quæcunque ad hominum curam pertineat & salutem. Hoc ut magis credam facit, quod frequentes uideo Theologos in hanc iræ sententiam, ut quæcunque sub Dei nomine in lege ueteri gesta sunt, id Angelis administrantibus fuisse consecrta. Deum ap paruisse memorat diuina scriptura Mosi, & interrogauit quis esset, respondisse se esse eum qui est. Et id tamen prolatum ab Angelo uolunt, qui Dei sustineret uices: & reliqua his similiter: Nam legem ueterem ab Angelis acceptam eadem scriptura alibi commemorat. **ТНѦО.** Vertunt se igitur Angeli in alienas formas, ita ut se pro his & illis ostendant. **МАР.** Vertunt profecto, ut superius dictum est, nec id omnino latuit ueteres è gentibus sapientes. Etenim Seruius Grammaticus exponens illud Virgilianum.

Visa dehinc cælo facies delapsa patenti

Anchise.

Quomodo inquit delapsa cælo quum ipse Anchises penes inferos Elysium coleret? Hanc quum sibi obieciisset quæstionem disputat super ea diligenter, & quum nonnulla retulisset ad eius dissolutionem tandem huc definit, ut dicat à Ioue missam aliquam potestatem, quæ se in Anchise conuerteret uultum: nam & ipse infra dicit imperio Iouis huc uenio. **ТНѦО.** Quicquid ueteres à religione nostra auersi in his tenuerint, uide rint ipsi. Nos nostra teneamus, quæ sacrarum litterarum testimonio sunt comprobata. Illud tamen admior quod ais Angelos alienas sumere facies. Ergo isti mentiu nuntur? **МАР.** Minime uero: nam intelligi cupiunt fictis rem agi imaginibus. Vbi uero rem fictam quispiam, ut *fictam* suscipit, uerum illud cernit ficta scilicet illa esse omnia, nec quicunque fictum exhibet aliquid mentitur, sed uerax est si fictum illud esse profite tur. **ТНѦО.** Quid igitur metuendum est istis patribus Angelicas suscipientibus uisio nes. **МАР.** Nihil si ab Angelis est uisio. Sed quouiam hæc potestas sumendi alienas facies Angelis est & Demoniis communis, uidendum, ne pro Angelo surrepat Satanas & subintret hostis amici induens personam. Multum autem refert unde sit uisio: nam si à malo est Demone occultum inspirat ille superbæ uenenum, paulatimque miserum hominem in perniciem trahit, suadens nefandorum aliquid & iniultorum. Ea uero quæ à sacro mouetur Angelo hominem subiectiorem in dies & humiliorem & uirtutibus cûctis reddit aptiorem. Hæc uobis Ricardus exponere debet, & mihi concedere ne alie nas suscipere partes: hæc uanque ad eum & eiusdem sectæ homines proprie pertinet. **РѦС.** Si meam hac in te exquiris sententiam, assentior omnia talia geri erga nos Angelis administrantibus, & eo libentius assentior, quod in effigie Setaphim lego Franciseo patri stigmata illa memorabilia Domiuicæ passionis inulta fuisse. **ТНѦО.** Ma neant igitur ista quemadmodum exposita sunt, quandoquidem nemo nunc nostrum alia offert meliora. Vellem tamen ego mi Marce antequam hunc finis sermonem, & alio transeas, exponi per te quemadmodum istorum nequissimorum & callidissimorum hostium uiras euadere possimus, ita ut non aggrediamur, uel si aggredi uoluerint, uo eis succedat. **МАР.** Magnus est, quod requiris Theophile, & quod à magnis expli candum esset uiris; illi te perfectius de cunctis docerent. Ego ne huic quoque sermoni parti desim, dicam, quod mihi statim occurrit. In primis illud tenendum Apostoli ad Galathas. Si quis existimet se aliquid esse, quum nihil sit, ipse se seducit. Nihil meritis nostris est tribuendum: sed quicquid in nobis est, si modo est aliquid, id Deo ascriben dum, à quo bona cuncta manantia tenemus. Ille solus magnus. Nos puluis & cinis sumus, & si quid aliud his deterius. Vnaquam humilitas effugit laqueos Diaboli. Illum uero, qui tumidus ambulat de suis operibus, facile est uitio suorum prece captum illudere, & quacunque ducere & impellere unde ruat. Et hoc primum est præceptum. Alterum est ut unquam ocio indulgeamus, sed sollicito animo aliquid semper agamus: nam in ocio animo tanquam in uacua tabella facile est Diemonibus pingere uanas ima gines, uel ad corporis uoluptatem, uel ad auariciam, uel ad ambitionem trahentes. Vbi uero getitur aliquid accurate, nec opus unquam intermittritur, qui potest in occupa to animo inauibus cogitationibus esse locus? Præclare Hieronymus ad Rusticum mo nachum. Semper facito aliquid operis, ut te semper Diabolus inueniat occupatum, & subdit Aegypti monasteria neminem in Monachum recipere solita, nisi cum manuum labore, non tam uictus parandi gratia, quam propter animæ salutem, ne uagetur per-

nicio sis cogitationibus mens, & ad instar malæ custoditæ ninez culibet transeunti uia demianalem se præbeat. Et quia monachi uidentur magis capi posse ocio, quam ulli mortales ob solitudinem, in qua magno rerum silentio uita ducitur, quod eis agendum sit Hieronymus in eadem epistola ad Rusticum describit his uerbis. Vel tu (inquit) fuscillam tæxæ iunco, uel canistrum lentis plecte uiminibus, farriatrum humus, arcolæ æquo limite diuidantur, in quibus quum iacta fuerint olerum femina, uel planities per ordinem positæ, aquæ ducantur irriguæ. Iuferantur infructuosæ arbores, uel geminis uel furculis, ut paruo post tempore laboris tui dulcia poma decerpas. Apum fabricare aluearia, ad quas te mittunt Salomonis proverbia, & monasteriorum ordinem ac regulam disciplinam in paruis discere corporibus. Texantur lina capien dis piscibus, scribantur libri, ut & manus operetur cibum, & animus lectione saturetur. Hæc ille præcepit monacho, nihil existimans derestabilis ocio, quia in desideris est omnis ociosus. Augustinus pulcherrimum scripsit librum de opere monachorum, in quo quid uelit titulus libri satis ostendit, manifestius tamen adhuc erit, si dicatur, suadet autem illic per se no ore monachis, ne dedignentur opus aliquid rusticanum aggredi, uel in opificum labore uersari, ostenditq; Apostolum Paulum uictum suis manibus sibi parantem tabernaculorum structorem extitisse. Urbano autem uiro non deerit, ubi honesta quapi. in uita re se cum laude & fructu possit tempus conterere. Variæ enim ingenuæ artes, ius ciuile, res militaris, naturæ inspectio, medicina. Adde pingendi fingendiq; rationem. Adde numerandi metiendiq; solertiam, musicam, architecturam, astrologiam, hæc omnia quilibet deligere potest, ut in ea excellat & alicuius sit nominis, & sententiam licere, in utile terram premat. Sed & ruris colendi studium, quo uno maxime res familiaris augeatur, honestissimum est. Mercatura quoque copiosa uariæque multa inportans non improbat. Maiora illa, accedere ad remp. & magistratus gerere, & sententiam licere, & quid magis expediat ciuibz suis ostendere. Hæc & talia sunt, in quibus honestatis studiosi queunt se se exercere, quæ dum agunt, non solum laudem & decus sibi comparant, sed effugunt pariter ocium uitiorum omnium sentinam, nec præbent spiritali hosti locum inuadendi, & uenena sua spargendi. Pauperes uero non necesse est cohortari multis, ne in ocio morentur: uocat enim eos ad opus necessitas. Illud enim. In sudore uultus tui uesceris pane tuo, dictum est (si Thomæ credimus Aquinari) his, qui non habent: nã ut habeant, laborandũ est & sudandum, huc etiam pertinere putat illud Apostoli, qui non laborat, non manducat, ubi scilicet quis eget, pauperes ergo, quo od minus ocio languant, possunt minus hostiles Dæmonum uersutias timere. Eærem illud est ne aliquam animi propensionem ad aliquod uitii genus afferamus: nam nobis cum eo hoste res est, qui omnes temporum obseruat articulos, & quacunque uiderie propendentes, eo impellit, & facilis tunc lapsus, ubi nosmet ipsi incumbimus ruinæ. Hoc illustrare uellem exemplis, si tu pateris. **ТНѦ О.** Quid ni patiar? **МАѦ.** Sed nũ pateris, si utar etiam c litteris gentium peritis. **ТНѦ О.** Velibet. **МАѦ.** Hæc dico, quia hætenus in sermone isto multis usi sumus testimoniis Poetarum, Philosophorum, Oratorum, & in posterum forsitan utemur. Sunt autem nonnulli, qui nõ putant id licere in Ecclesiasticis disputationibus, quorum sententia improbat. Nam quæcunque illi uera dixerunt, ea sacro distante spiritu protulerunt, qui omnis ueritatis fons est unde quaque uberrimus. Nos hæc ab illis accèpta possumus in usum nostrum transferre, immo ut nostra habere: Cur autem improber ego si utar Poetis, qui in Paulus Apostolus ad ducat Menandri senarium. Corrumpunt bonos mores colloquia mala, & alibi in Cretenses Epimenidis Poetæ Cretensis torqueat uersum. Cretenses semper mendaces, malæ bestia, uentres pigri, & in Martis stans curia protulerit dimidiatam illum Arati uersum, de quo sæpius est dictum: Ipsius enim genus sumus: Sed licere sapientium ueterum uti uocibus, & sequi prudenrer ab eis demonstrata, illud indicat, quod à Mose gestum est. Nam quum Moyses populum Hebræum de Aegypto e duxisset, & traiecit mari rubro in solitudines concessisset, pasceretq; caelesti pauca omni multitudinem, & Amalechitas prælio sudisset, venit ad eum socer Iethro Madianitarum sacerdos, adducens secum filiam & liberos. Postridie quum sedisset Moyses à mane ad uesperam litas de se delatas dirimens. Incepit est à focero, quod laborem tantum unus tolleret, cui par esse non posset. Hortatus est igitur, ut deligeret tribunos, centuriones, quin quagenarios, decanos, qui indicarent populum minoribus in rebus, si qua autem maior orta esset disceptatio ad ipsum referrent: qui etiam tunc possit cultu

Dei & cætemonias, & alia de Deo audita populum edocere. Cõsiliũ sociari Mofes sequutus est. Atque ita ab ingenti subleuatus labore, partito cum aliis onere. Hunc locum tractans summus ille ecclesiæ magister Origenes inuehitur actiter in eos, qui gentium litteras aspernantur omni ex parte: nec si quid frugiferum est in eis & salutare amplectuntur. Sed iuuat ipsius uerba referre grauitatis plena & dignitatis: nam ea memoriz mandauit. Quum perspicio (inquit) quod Mofes Propheta Deo plenus, cui Deus facie ad faciem loquebatur, consiliũ accepit à Iethro lecerdote Madianitarum, admiratione & ulnã stupore mentis incurro: dicit scriptura. Et audiuit Mofes uocem focti sui, & fecit quæcumque dixit ei. Non dixit, quia Deus mihi loquitur, & quid agere debeam, cælesti ad me sermone defertur, quomodo consiliũ ab homine accipiam, & ab homine gentili, alieno à populo Dei? sed audit uocem eius, & facit omnia, quæ dicit, & non quis dicit, sed quid dicat, auscultat. Vnde & nos si forte aliquando inuenimus aliquid sapienter à gentilibus, non continuo cum auctoris nomine spernere debemus & dicta, nec pro eo quod legem à Deo datam tenemus, conuenit intumescere superbia, & contemnere sermones prudentium: sed sicut Apostolus docuit. Omnia probantes, quod bonum est tenentes. Parum ne tibi aperte uidetur Theophile Origenes damnare eos, qui in uiuersum gentium excludunt litteras, & non in his retinent, quæ utilia sunt, & diuinæ legi consentanea? Quid? Illud factum Iudaeorum, qui olim Aegyptum relinquentes sumpserunt mutuo ab Aegyptiis uasa aurea & argentea, & ea secum asportarunt, non ne idem Origenes interpretatur id getere figuram eorum, qui ab idololorum cultu, tanquam ab Aegypto recedentes transiunt ad Christi ecclesiã, cum copiis aureis & argenteis, quas de litteris & disciplinis gentium ueluti mutuo sumpserunt, & his ut propriis & pro Christi religione, & ad gentium impugnationem utuntur quamquam illud de uasis, quod Iudæi gesserunt, non semper licet tum licuit, quia ita Deus imperarat: hoc autem, quod illud factũ significabat, semper licuit, semperque licebit. Veritas enim sermonum & disciplinarum assidue toti humano generi communis fuit, atque adeo communis, ut uon imminuat, si plures eam possederint, sicut nec imminuit hæc lux, etiam si plurium oculi ipsam hauriant. Ergo prudenter meditata, inuenta, dicta, & conscripta in disciplinis possumus iure, ubicunque sunt gentium, suscipere & in rem nostram transferte, sine ulla omnino cuiusque quæstela: Quis enim conuenit re & possit, si id scripsero, quod æque patet mihi ac tibi, nec ex eo quod ego sumpsi, imminuat illi facultas, quin tantũ de aut etiã amplius percipere possit? T H X O. Noli amplius istis insistere Marce, quæ sunt admodum peripicua. M A R. At qui Theophile plures reperias, qui in ecclesia Christi nolint gentium litteras admittere, eos, qui illas tractant, delinquere arbitramur. Mihi aduersus hos ueluti pro patris lartibus suscipiendum est certamen. Ego enim is sum, qui ab incunte ætate iuris scientiæ operam dederim sequutus uestigia maiorum meorum, quibus de hac disciplina, & graria, & opes, & dignitas, & auctoritas accessere. Si isti uera dicerent, delinquerem ego, qui in iure ciuili Romanorum assiduus sum, deliquerunt omnes Iuriscõsulti à Constantino Imperatore usque ad hæc tempora, qui baptismo Christi suscepto easdem litteras tractarunt, omnes Iudices, qui in definiendis controuersis eodem iure usi sunt. Sed profecto nec ego, nec istorum ullus deliquit: nam ius hoc ciuile, quo & in scholis ad disciplinam, & in iudiciis ad usum utimur, etsi ab his proditum est uiris, qui à regione nostra deuij fuerunt, tamen ram subtiliter excultum tamque diligentem libratum fuit, ut ad æqui bonique regulam nihil propensius accedere possit. Enim uero si iustiora nos inuenissemus, stultum fuisset ea sequi, ac non nostra illis præferre: sed si nullus unquam id potuit, quid fieri oportebat? Num negligere id, quo nec ipsemet iuueniri melius, neque à sodalibus sumere possumus? & quomodo tunc non gentes ipsas, sed Dei munus, quod in illis effulsit, neglexissemus? Nam sine Deo, qui omnium patet est lumen, nihil illos potuisse, perspicuum. T H X O. Satis superque de his dictum. M A R. Nondum satis dictum, nisi prius intelligas me dum defendendo ius ciuile Romanorum merito à nostris hominibus receptum, eadem opera defendere, naturalium rerum cognitionem, recte addisci & assumi de Aristotelis, Theophrasti, Alexandri, & aliorum Priscorum Philosophorum litteris. Similiter Medicinam de Hippocratis, Galeni, Auicennæ, & aliorum ueterum Medicorum libris recte hauriti. Idem maneat sermo de reliquis humanis artibus, in quibus antiqui excellere uisi sunt, ut ea omnia potuerint nostri de illorum fontibus mutuari, & in suos usus conuèrttere, quatenus

nus diuinæ legi non repugnent, liceat nunc uera dicere. Omnis argumentorum copia, quæcunque dicendi subtilitas, ratio colligendi in unum genus dispersa, & rursus collecta in suas partes distribuendi, definiendi uis, distinguendi subtilitas, arguendi, refellendi, uituperandi, laudandi, amplificandi; facultas, ducta est ab illis. Quantum illi in musicis, quantum in numerorum mensurarumque ratione, quantum in siderum perspicendo cursu enituerunt? quantum in pangendo carmine? quantum in pingendis tabulis & signis fabricandis? quantum in ædificiorum descriptione? Qui unquam animalium generationem, cubilia, figuras, partus, pabula, ætates solertius perpexerunt? Qui herbarum, fruticum, uirgultorum, arborum ortus, foetus, uim, iucrementa, decrementa; uberius descripserunt? Adde lapides, marmora, gemmas, metalla. Adde nubes, pluuias, grandines, niues, fulmina, tonitrua, procellas, omnem denique naturam rerum subtiliter ab iisdem indagatam, de his loquor, qui Christi religionem nunquam attigerunt, seu, quia Christus nondum uenerat, seu si uenerat, eum non agnouerunt. Hæc tot & tanta tam mirabiliter inuenta, & descripta quomodo Christiani negligere possumus? nisi fortasse id agimus, ut nihil intelligatur, quum tamen de rerum creaturarum pulchritudine, utilitate, situ, descriptione, magnitudine, is, qui ea condidit, agnoscat, & de cunctarum disciplinarum cognitione humana uita uel uiuetur, uel ornatio reddatur. Credo autem uoluisse Deum, hæc quæ ab ingenuis pertinent artes, maiora esse penes gentes, & reliquas nationes, ut intelligeremus nos eas ad uitæ æternæ felicitatem non spectare, ut quæ uideremus summa esse in illis, qui à uera religione sunt auersi: unam esse in hominibus salutem animi pietatem erga Deum, hæc, quæ summa est uirtutum omnium, cui reliqua comparata omnia sunt uilia, cunctas gentes nationesque; Christiani superauimus, nec tamen uult Deus nos ueræ religionis titulo intumescere sua dona aspernari, quæ in perceptione multorum uerorum gentibus contulit, sed ea pariter amplexari. Mouet autem eos, qui contrarias suscipiunt partes, quòd in libris gentium multa noxia, pestifera, & ueræ pietati inimica legantur. Quid tum? Multa etiam leguntur utilia, salutaria, & cum ueræ pietate coniuncta: At noxiis (inquires) inficior. Adde si uis, uel si parum es diligens. Nam si noxia essent, ita confusa utilibus, ut fecerim non possent, sicuti aqua uenenoosa infusa uino, tum esset ratio omnia abiiciendi, & nihil eorum sumendi. Sed si fecerim altera ab alteris ualent, sicut terra & lapis ab argento, & situm est in nobis ea fecerim, nõ debemus hæc causam fumentes ne ledamur à noxiis, ab utilibus abstinere. In herbarum genere quædam noxiæ, plures utiles, ergo in leguminis herbis adhibetur diligentia, ut utiles carpantur, noxiæ relinquuntur. Cur non idem fiat in legendis interdum gentium libris? pudeat conditionis humanæ, si solertiores sint homines, in his, quæ ad corporum, quàm quæ ad animorum salutem pertinere noscuntur: nos certe in superioribus sic egimus adductis in medium Philosophorum de Deo sententiis, ut falsa reiiceremus, uera amplecteremur, gauderemusque; quòd in nonnullis magnis & grauibz illorum dogmata nostris consentirent: Scriptis egregiam epistolam Hieronymus ad Magnum Romanum Oratorem, ubi enumerat infinitos ecclesiasticos scriptores, qui suos libros Philosophorum sententiis refererunt. Nec prætermittit Origenem, quem ait confecisse decem Stromateas, in quibus Christianorum & Philosophorum inter se confert sententias, & omnia nostræ religionis dogmata de Platone, Aristotele, Numenio, Cornutoque; confirmat. Vtinam extarent: non libros, sed thesauros haberemus. **Т Н Ѳ.** Etsi quæ nunc disputata à te sunt Marce recte & eleganter dicuntur, longius tamen à proposito te abstulerunt. Itaque ad ordinem nunc redeundum est tibi. **МАР.** Fieri potest Theophile, ut uera sentias. Mihi tamen non uideor longius discessisse ab eo, quod agitur, siue uniuersum spectare uolueris sermonem, siue sermonis eam partem, quæ nunc erat in manibus. Nam uniuerfus sermo institutus est de Deo. Nunc disputatum est licere ad diuinorum demonstrationem, non solum nostris, sed etiam gentium uti literis. Id profecto non abhorret à tractatione suscepta. Veni autem huc, dum te petente ostendere conor, quibus artibus Dæmones humanos aggrediantur animos, ut ad peccata, impellant idque; offendi posse ex gentium literis dixi, & ne quispiam non licere id diceret, immo quia nonnulli non licere contendunt, iccirco inducta est à uobis omnis illa superior disputatio. **Т Н Ѳ.** Recte iam feceris, si ad Dæmonum istorum uersutiam reuerteris. **МАР.** Dixi antea in speculis esse assidue Dæmones contra nos, quorum saluti & gloriæ inuidet. Itaque diligen-

diligenter attendere, ad quod uitii genus nel natura, uel uoluntate propensi sumus, uel nmi aliquam ausam præbeamus unde capi, & ad peccatum aliquod impelli ualeamus: Facilius enim est impellere incitatum, quàm commouere languentem: Id ego ficto ostendam exemplo. **THËO.** Nonne melius esset uero, quàm ficto? **MAR.** Non arbitror: Nam ex historiis aliquem sumere fauictorum, qui à Dæmone illusus fuerit, uel circuductus odiosum est, & quum fictis doceri possumus, ut ueris, magis capienda sunt ficta, quia uidentur ea plus in audiendo habere iucunditatis. **Ego** etiam huc specto, ut poetico id tibi ostendam exemplo. **THËO.** Quid ais? Num Poeta aliquis uetus ex gentibus hæc Dæmouia cuncta tentamenta tractauit? **MAR.** Audies, tuamq; ea in re proferes sententiam. Meministi ne me superius dixisse, Iridem à Iunone missam ad Troianas mulieres, ut classem incenderent. **THËO.** Memini, & scio hanc rem à Virgilio Poetarum optimo enarratam. Sequere. **MAR.** Quid Iunonem & Iridem nonne Dæmones fuisse putas? **THËO.** Puto. nam ante constitit, eos qui pro Düs à gentibus colebantur, impuros Dæmones extitisse, & Iunonem & Iridem in Deorum fuisse olim non mero non ambigitur. **MAR.** Puta igitur Dæmonem minorem à maiore niisum. **THËO.** Puto. **MAR.** Et missum ut classis procuraret incendium. **THËO.** Sic est. **MAR.** Et quod consequens est, ut nocumentum illud induceret & delictum. **THËO.** Vera nar ras. **MAR.** Attende hanc reliqua. Non enim hic Dæmon, quem Iridis nomine nunc pamos, eo accessit sine aliqua spe & cogitatione rem perficiendi. Primum mulieres erant, quæ uidentur ad quodlibet facinus impelli posse facilius ob imbecillitatem consilii: Deinde uiris in ludorum spectaculo occupatis sedebant illæ ociosæ in litore. Ocî autem omnis nequitie & libidinis fontem esse iam diximus. Ad hæc profundum cunctæ spectabant pontum, ut Poeta inquit, tum ex hac iuspektione illa surrepsit miseria.

Heu tot uada fefsis,

Et tantum supereffe maris.

Hinc quum cœpisset eas tædium nauigationis, cœperit de habenda urbe inter se obsistere. Hanc tantam animi propensionem ad manendum neque amplius se pelago committendum, quum ab illis accepisset Dæmon, suggessit ipse de suo clasiss incendium, ad quod plena cohortatione usus est.

O miseræ, quas non manus (inquit) Achaica bello

Traxerit ad lethum.

Et reliqua, quæ disertissime ibi subsequuntur. Demum ubi cohortationem peregrifset, demonstrat illis ignem iam paratum ex Neptuni aris, quæ ibidem sumabant. Fluctuantibus adhuc earum animis ostendit discedens se Deam esse, id est suggerit dinino impulsu ea fieri. Tum nero miseræ illæ præcipiti acie furore parent Dæmoni; nauesq; sublato clamore incendunt. Quod si illæ domi incluse aliquid operatæ fuissent, seu aliud quid priuatim, aut publice egissent, non illas è conspectu maris tædium habuisset nauigandi, nunquam denique impelli potuissent, ut uiris abscentibus snam ipsorum exurerent classem. Vbi quietus est animus & integer sui Index, uix fieri potest, ut ad manifestum deducatur peccatum, sed ubi propendit in nequiorem partem, & aliquo cupiditatis figit oculum, tunc facile ruit Dæmone malo sæpius instigante, & reliqua suadente. Hoc ita se habere Troianæ mulieres ficto exemplo nobis ostendunt. **THËO.** Mire hic Poeta Dæmonum artes hoc loco patefecit. **MAR.** Non hoc uno dntaxat loco, sed alibi quoque. Recordare quomodo in septimo Aeneidos Aleto furiarum una ab hac eadem Iunone concitata paulatim & ueluti gradibus progreditur, ut omnia bel to conueriat: nam illic primum uulneratur ceruus, & ex cerui uulnere itum est ad cædem nonnullorum agrestium, & ex ea iam pastorum animis aduersus Troianos, iustam matris denenitur ad bellum inter Reges, addito dolore Turni frementis ob iram coniugis præreptæ. Illud etiam mihi considera, quod illic hæc furiarum maxima concitata in furorem Reginam, sed antea tamen sua sponte perturbatam.

Quam super aduentu Teucrum, Turniq; Hymenæis

Femineæ ardentem curæq; iræq; coquebant.

En hoc est, quod antea dixi, tum demum Dæmonum artes in nos plurimum posse, quum à nobis susceperint, unde tentare ingenia, & pestiferam suasionem tanquam plagam inferre possint. **THËO.** Etsi hæc quæ de Poetis adduxisti, suauia sunt & iucunda auditu, maius tamen his firmamentum accederet, si ea de diuinis litteris approbare ualeres. **MAR.** Ego Theophile non magnum habeo usum in sacris litteris propter aspi-

assiduam inris ciuilibus tractationem. Ricardus iste uel Theologorū alius quispiam posset tibi plures forsità adducere locos, unde id elici ualeret. Ipse quo confugiam nescio, nisi finiam mihi pro exemplo id quod cum Eua & Adam gestum est: nam prima omniū fuit illa deceptio, quam generi nostro Diabolus intulit, & propter magnitudinem peccatorum, quā omnem posteritatem sequura fuit, celebratissima. Eua igitur, quum sciret iniunctum ipsis esse ne de ligno, quod in medio paradisi fuerat positum, comederent. In quacunque die comederent, morte interirent, addubitasse uidetur, num niors, quam comminatus fuerat Deus, sequeretur, si mandatum non seruassent. Hanc eius fluctuationem agnoscens serpens, seu, qui in serpente habitabat Diabolus, aggreffus est eam, & interrogat, cur non comederent de omni ligno Paradisi. Vescimur (inquit illa) de omni, eo excepto, quod est in medio Paradisi: praecepit enim nobis Deus ne comederemus, & ne tangeremus illud ne forte moriamur. Non est in mandato diuino illud forte, quod illa apposuit, sed simpliciter mors fuerat denunciata. Hanc eius dubitationem discutit serpens: Nani ut ait Comicus. Dum auimus in dubio est, paruo momento huc illic impellitur. Nequaquam (inquit) moriemini: scit enim Deus, quod quacunque die comederitis, aperientur oculi uestri, & eritis sicut Dii scientes bonum & malum. Inspirat uirus in mulierem, quo inflatus erat: nam ipse quoque concupierat esse sicut Deus: Dixerat enim. Ponam sedem meam ab Aquilone & similis erō altissimo. Vides quemadmodum mulier non satis tenaciter apprehendens mandatum diuinum, sed de eius ueritate hāsicans praeberit aditum nequissimo Diabolo, ut intraret & pestifera suaderet, & corrupta iam animo auxit cupiditatem: indulget enim sibi ipsi libido, & ad ulteriora prolabitur. Accessit igitur ad lignum & contemplari coepit, quā pulchrum esset & suauē ad aspectum, inde cupiditas oculorum iam serpentis incensam uerbis ad uetitem esum deduxit. Vnde etiam monemur, ne quā lubrica sunt ad aspectum, oculis tradamus, quā ratione ducti ueteres monachi in solitudinem concedebant: timebant enim sibi ab intuitu formosarum & iucundarum rerum, tantumq; abest, ut dubia uidere uellent, ut à tutis etiam abstinere: Studebant etiam amoliri à se ipsis prauorum hominum consuetudines, quā in urbibus non facile effugiuntur: Quantum autem noceat iungi corruptis, Adam ipse indicat, qui per mulierem corruptam, corruptus fuit. Serpens dum mulierem in suas deduxit leges, uon solum eam coepit, sed machinam quoque sibi ad expugnandum uirum comparauit. Omni cautela & custodia cauendum est, ne huic tam callido & uigilanti hosti ansum praebeamus nosmetipsos subuertendi: nam siqui cauent diligenter sapius ab eo subuertuntur, quid fiet his qui nulla cautione utuntur? Tentatus est Saluator noster, expetiuit Satanas omnes Apostolos cribrare: Omnia mouet, omnibus uirus suam nequitiamq; imprimere conatur, obambulat assidue ouile ecclesiae tanquam Leo rugiens quarens, quem deuo ret ut Petrus inquit Apostolus, deuorat autem, ubi suāsu suo facit peccatorem: nam tunc in eius fauces ille ruit.

Huc Plautium illud accommodari potest in Captiuis.

Qui cauet, ne decipiatur, uix cauet, quum etiam cauet.

Etiam quum cauisse ratus est, saepe is cautor captus est.

THEO. Postquam de his malis Dæmonibus satis est dictum, uellem tibi liberet aliquid dicere de Geniis & Laribus, de quibus in libris ueterum plurima habetur mentio. MAR. Genius uariū est uocabulum, plures recipit significationes, quas quum uoles, à Grammaticis suscipies. Sed quantum ad praesentem rem attinet. Veteres Latini & Graeci, existimabant id quod quisque haberet propriū in moribus uel fortuitum in casibus, id à Dæmone suo trahere, quem alii una gigni cum nascence, alii nascendi attribui opiabantur. Hunc Graeci nullo praecipuo, sed communi Dæmonis nomine appellant, Latini genium uocauerunt, nomen à gignendo ductum, quia unicuique geniuo praesto sunt. Nostri uero praeficiunt nascenti cuique Angelum, sed ut custodem duntaxat & monitorem, quemadmodum à Ricardo commemoratum est latius. Non omittendum mihi omnino uidetur, postquam huc incidi, ut de his Geniis loqueremur, quod Plutarchus in uita scribit Antonii. Sic enim magis intelliges, quā de istis illorum fuerit temporum opinio. Hoc autem est huiusmodi: Iam Cæsar Iunior & M. Antonius uictis Bruti & Cæsii partibus rerum potiebatur, & quacunque ad Imperii Romani administratiōem & rempublicam pertinebant, communi animo consensuq; gerebant, & praeter necessitudinem, quā intercedebat quod Octauiam, Cæsa-

ris sororem in matrimonio habebat Antoniis, erat etiam inter eos amicitia & familiaritas summa. Itaque ad ludicra quædam sæpius descendebant. Illud unum angebatur Antonium, quod siue talis, siue sortibus quacunque de re cum Cæsare decertaret, semper ipse discederet inferior. Sæpe immittentibus ipsis Gallos & conturnices pugnaces ad certamen, vincebant Cæsaris partes. Hoc (ut dixi) ageferebat Antonius, sed ut par erat, non aperte. Eodem tempore adiuit hominem Aegyptius quidam uates, unus ex eorum numero, qui ex aliorum inspectione diuinandi artem profitentur, admonetq; eum; ut quam longissime auferat se ab adolecente, Cæsarem significans. Nam et si Genius tuus (inquit) splendidus sit per se, sublimis, elatus, attamen ubi sit propior illius Genio, trepidat, submittit se, humilisq; & obscurus & sui dissimilis redditur. Hunc audiens Antonius, simulq; considerans, quæ in ludicris certaminibus continebant, statuit se se proculducere à Cæsare: atque ita Græciæ oram, & mox Aegyptum petiuit, nec tamen prædictionis illius euentum effugere potuit: nam à Cæsare postmodum apud Actium uictus sedisime periiit, non uitio ullius (ut mihi uidetur) Dæmonis, sed dementiæ suæ, qui quum inimicitiam Cæsaris effugere potuisset, maluit suscipere, & ea suscepta, quum Martis rem curare deberet, maluit Veneri indulgere. At non hominum tantum sunt Genii, uerum etiam locorum. Nam Seruius Grammaticus exponens illud Virgilianum.

Incertus Genium ne loci, famulum ne parentis Esse putet.

Altruit nullum locum Genio uacare: Et dum subdit in carmine. Famulum ne parentis esse putet, ait idem Seruius ostendi Anchisen Deum effectum, ut qui famulum habeat id est ministrum. Non singula numina habent inferiores potestates ministras, ut Venus Adonim, Diana Virbium. Et hoc etiam est, quod nos dicimus, maiores Dæmones minoribus imperare. Veniendum nunc est ad lares: nam de his quoque requiris, hi sunt Dii domestici: nam prærant domibus & compitis, his focus erat consecratus, quod uulgaris etiam Italorum sermo ostendit, qui locum ubi sit ignis, foculare appellant, quasi focum laaris. Erat in eorum statua insculptus ad pedes cauis, ut Ouidius quinto fastorum refert: huius animalis figura significabat uetustas horum Deorum officii: nam canes esse scimus uigiles, & rem seruare domesticam contra fures, & dominorum esse amantissimos, sed non domorum tantum, sed etiam fundorum dicebantur lares curam & custodiam subire, quod indicant Columellæ uerba, dii inquit. Paterfamilias salutato lares familiari eo die fundum circuat. Et penes Tibullum legitur.

Vos quoque felices quondam, nunc pauperis agri

Custodes, fertis munera uestra lares.

Credo id dici, quia fundis adiunctum est ædificium, quod uilla nuncupatur, ubi agricola, pastores, uinitoresq; & ceteri opus rusticum facientes uel curantes morantur: Illic lares familiares residebant, & reliqua fundorum iura ueluti uillæ annexa tuebantur. Horum nanque erat proprium in domibus uersari, & in medio foco sedere. Ut aliud ex alio occurrit, uenit nunc in mentem Dæmones nomen esse Græcum, quum autem cogito quomodo id reddam latine, careo idoneo nomine. Itaque conicio Latinos uel nullo putasse Dæmones, uel si aliquos esse crediderunt, cunctos uno Deorum nomine fuisse complexos: Nam non solum Plutonium, qui inferis imperitabat, uxoremq; eius Proserpinam, ut Deos habebant, uerum etiam furias, quas ternas numero effingebant. Cicero quum transferret Timæum Platonis, quum in id uerbum incidisset, loco Dæmonum lares posuit, si tamen (inquit) hoc recte conuersum uideri potest. Sic iste quoque in uerbi huius interpretatione sibi ipsi distidit. Idem etiam lares Dii penates dicebantur. Vtrunque autem uocabulum pro domibus poni solet: nam domum significare cupientes lares & penates uocamus: & omnino hoc erat apud ueteres, ut rem eius Dei uocarent nomine, qui illi præerat, hinc Cererem pro pane, Bacchum pro uino, Martem pro bello nuncupabat: Penates autem unde sint dicti.

Grammatici cessant, adhuc sub Iudice lis est.

Alii à penu id dictum putant, alii quod penitus insideant, ex quo etiam à penetrando penetrales quoque dici meruerunt. Alii aliunde sumunt. Sed iam tandem, si uidetur sermonem hunc de Dæmonibus claudamus. Τη ο. Mihi quidem uidetur. Superest ut progrediaris ad reliqua, quæ dicenda sunt de Deo. Μακ. Excusis philosophis superest. M. Terentius Varro qui inter Romanos magni doctriæ suæ specimen præbuit. Is hac in quaestione à Platoniorum uestigiis fere non discedit, ait nanque animam

AA mundi

M. ANTONII NATTAÆ ASTENSIS

mundi esse Deum, ipsumq; mundum, ut Deum ponit, deinde mundum diuidit in partes duas, id est in cælum, & terram, & utrumque horum rursus bifariam cælum in ætherem & aerem, terram in aquam & humum: è quibus summum astruit esse ætherem, secundum aerem, tertiam aquam, infimam omnium humum, quas omnes quatuor partes animarum esse plenas in æthere & aere immortalium: in aqua & humo mortalium à summo autem circueu cæli usque ad circulum lunæ æthereas animas esse astra ac stellas, easq; cælestes Deos non modo intelligi, sed etiam uideri. Inter lunæ uero gyrum & uentorum ac nimborum cacumina aereas uersari animas, sed eas animo non oculis uideri, & uocari heroas, & lares, et genios. De huius uiri sententia nihil amplius est dicendum, quoniam ex his, quæ cum Platoniciis disputata sunt, qualis sit, apparet. Præstiterit Platonici omnibus quicunque uouquam philosophati sunt ingenio, sapientia, doctrina. Multa uera et Christianæ religioni amica profuderunt, plura etiam falsa intulerunt, detestabilia, capitalia, in quibus Deorum multorum et Dæmonum cultum, uera eorum amplecti falsa abiicere debemus, nec moleste ferrent (qua animi æquitate fuerunt) quòd eos in falsis non sequamur, et ueritatem quibuscunque hominibus anteponamus, nouerunt quanto ueritatis studio ipsi flagrauerint, et quomodo homines propter ueritatem, non ueritatem propter homines amare debeamus.

MARCI ANTONII NATTAE
ASTENSIS DE DEO
LIBER NONVS.

THEO.

EXISTIMO Platonicos ipsos, si adessent, grato animo audituros fuisse, quoniam firmissimis grauissimisque rationibus conuictos se viderent, nec aliter superari cuperent, quam quomodo à te superati sunt. Me certe multum delectauit disputatio tua, de qua hoc unum dubito doctior an elegantior haberi possit, sed quoniam adhuc in manibus mundi est creatio, scire peruehim, an omnia creata simul, uel diuim, & si diuim, quodnam primum uenit in creatione. De caelo empyreo nihil hactenus dictum: quod tamen non fuerat omittendum: ut enim qui ad longinquam nauigant regionem percunctantur de ea alios, & cupiunt de eius situ, cultu, incolatu audire: Sic nos cupimus illud habitaculum prænoscere, ad quod per infestum nitæ huius iter properamus. **M A R.** A Philosophorum, tractatione iam recedens Theophile uenis ad propria Christianorum: & in priori questione contrarie nos excipiunt sanctorum patrum sententiae: Alii asserunt mundum semel creatum id est unico momento: Alii sex diebus seruata temporis successione, quemadmodum in Genesi expositum fuit, non quod Deus ita sit imbecillius agere non ualeat nisi in temporis progressu, sed ut in prima illa rerum institutione ordo seruaretur: nam primo materia condita, è cuius gremio res erui oportebat, deinde adhibita distinctio est in rebus, postremo ornatus processit, semperque posteriori opere perfectior status mundo additus, hæc crebrior est & receptor sententia. Quatuor igitur primum creasse simul Deus dicitur, caelum empyreum, Angelos, materiam informem tempus: reliqua interuallis dierum. Sed quid est quod de caelo Theophile queris empyreo? Vis (ne dixisti) id iam nosse, ne illuc ueluti hospes accedas. Cupimus Christiani deposito corpore, & militia uitæ huius peracta ascendere, quo? num in caelum, manifestum id quidem: Vt cum sole & Luna & reliquis astris rutilantibus uiuamus? minime nero, sed est caluit. quoddam supra omnem hanc mundi mole locatum, quod empyreum uocatur illuc intendimus peruenire. Videmus hoc mundo ueluti cauea inclusi extra spectare, & liberum magis locum, & omni florentiorem apparatu optare. Caeli empyrei ueteres ecclesie Doctores, uix meminerunt. Meminit eius penes nos Strabus & Beda, & penes Græcos Basilij & sequuti hos Theologorum recentiorum quique præcipui: hunc locum uolunt esse corporeum sublimitate, amplitudine, immobilitate, luciditate insignem: De hoc ultimo illi nomen Empyreum uocauerunt id est igneum: inferiores orbis nihil tale consequuti sunt: nam non orbis, qui primum mouetur, & causa motus est ceteris, ab omni luce mutus oberrat: reliqui octo partim lucent, partim minime: propterea quod raris locis flammantia continent sidera quæ illic eminent, non secus ac in ligno clauus uel uodus unum hoc, de quo loquimur caelum quod omnibus supereminet & omnia circuit, cunctis sui partibus circumfulget probabilique ratione factum uidetur, ut quum Deus in tenebrosissimum deiciat impios locum pios ut fulgentissimam recipiat sedem exteriorque: fulgor interiori incolentium respondeat claritati & simul hoc dignum Deo opus suum à splendore inchoasse: atque ita ponentes facilius effugiant Manichæorum impura ora, qui Deum: ueteris legis contemnentem eum in tenebris sua damenta sui operis icicille calumniabantur. Nullus ab hoc caelo in subiacentes alios caelestes orbis defluxus uel motus uel incis, quoniam ad eam rem tantummodo adificatum, ut felix esset beatorum habitaculum, non ne quicquam inferioribus corporibus conferret: illa enim alterius sunt ordinis, ut potest ad naturalium rerum cursum destinata. Existimauit tamen quidam accipere ab ipso proximum caelum sine ullo mobili defluxu uim continendi & efficiendi, & aliquid aliud tale pertiuent ad ipsius dignitatem. Basilij etiam arbitratu densio ipsum circūualatum corpore, ut impediatur lucis transmissio: nam si transfunderet lumen in subiectos cæli orbis lucis accipiendæ capacissimos, noctem de rebus auferret, cuius opacitate terrena egerent. **T H E O.** Dicitur à nonnullis lux cæli huius intelligibilis: esse non corporæa. **M A R.** Dicitur id quidem. Verubtamen frequen-

AA 3 tiori

tiori calculo receptum esse locum illum esse corporeum, si quidem beatorum corporibus, quæ resurgendo assumentur, locus corporeus debetur, eûq; à coulitatione mundi paratum fuisse conuenit. Et Christiani quidem ita ponimus. Quid autem huiusmodi in re olim inter gentes & nationes sentiretur, haud est obsecrum. Illi nanque Deorum suorum habitaculum in sydereo cælo collocabant. Nonnulli lætæum illis circulum assignabant. Animos uero eorum, qui pie sancteq; uixerunt, exultimabatur uulgo post corpoream hanc functionem in Elysium aut fortunatas quasdam egrediebatur: Iudæi ueteres ad inferorum tetram lacuam descendebant, ubi hinc abierant, hi etiam qui Deum sancte coluerant & egregiis cum moribus mortale hanc uitam peragraverant. is autem locus Abraham sinus uocabatur, illic iusti illi recepti uou pœnas ullas luebant, nisi quodd maxima erat illis pœna orbari diuino conspectu: quem maxime appetebant. hos deinceps Christus ab illo lacu eripuit ubi cælum hoc empyreum antea oculorum morte sua mortali generi referauit, & illic eos collocauit, ubi æterna beatitudine fruuntur. possum dicere recentiores Iudæos toto cælo nunc à nobis dissidere: nam hoc cælum maximum & fulgentissimum à nobis non accipiunt.

Si quis eos interroget, quid nam post mortem de eis futurum est, uaria respondent: non nna est omnium sententia. Necessè est fateantur, uelint, nolint, tempore neteris legis descensum ad inferos omnibus patuisse, nulli ad superos ascensum. Nota est illa Iacob uox. Descendam ad inferos filium meum Iugens. Ezechias quoque, qui patiter iustitiz opinione fugebat, illud protulit. Ego dixi in medio dierum meorum, uadam ad portas inferi. Τη ο. Explicata iam est mundi creatio, plurima de Angelis Damonibusq; allata: insignes rixæ aduersus Philosophos fuerunt: reiecimus eorum plura, quædam retinuimus, nonnulla ab eis prætermissa produximus, ueluti ea, quæ de cælo Empyreo nuper tractata fuerunt, ad quæ illi nullo sensu ascendere potuerunt. Verumamen quoniam iam uobilibus Philosophorum discipuliis excussis cogitas torasse nihil esse reliqui, quod de illis dicatur, ego antequam ad alia transmittatur oratio, illud à te mihi explanari desiderio, de quo tu paulo ante meministi & penes philosophos plurimus est sermo, an sit fatum aliquod & quomodo eo stante aliquid sit in nostra potestate, uel nam sit rerum omnium inuitabilis quædam necessitas, & si ea est, qua ratione factum, nt leges dentur, exhortationes, & comminationes, laudes & uituperationes adhibeantur, demum bonis præmia, malis supplicia constituantur. Hæc Icere expeto, & eo magis, quia de his non modo inter philosophos, uerum etiam in uulgus disputatur: Vbi enim quidam deliquerunt uel laudabilia gesserunt, uel in aliquas calamitates inciderunt, dicunt homines, ea fato quodam contigit, nec aliud heri potuisse, sortem in rebus casumq; dominari. Et ne existimes in rebus animatus id tantu ualere: fors eadem res quoque excipit inanimatas. Nam ut similitudine utar Apolloli Pauli, ex eadem luto idem figulus uas unum fingit in honorem, alterum in contumeliam, similiter ex eisdem agri duobus lignis, ex altero horum struetur simulacrum aliquis Dei, quod à populis coleretur suppliciter, alterum in pontis usum translatum omnium illac transeuntium pedibus calcabitur. Μὰ κ. Rē requiris Theophile doctorum & indoctorum hominum sermone sæpius agitatum, & à me quoque non neglectum, idq; percommode nunc cadit, quoniam non deerit quid allagationi tuæ respondeam. Fatum teifariam accipi uideo in ueterum libris: nam in sacris litteris tale nomen non inuenitur. Sunt enim quidam, qui fati nomine naturam rebus inditam uocent, ita ut quicquid uel electione uel casu fiat, id sit extra fatum. Quapropter fato ignis calefacit, aqua refrigerat, sol illuminat, ascendit uapor, descendit luxum, uinum quodque animal sibi simile procreat, quum quis dissoluto corporis temperamento moritur, fato moritur, quum ferro interemptus cadit, id præter fatum, hinc Virgilius de Didone quæ sibi manus intulerat illud protulit.

Nam quia nec fato, merita nec morte peribat,

Sed misera ante diem, subitq; accensa furore ::

Cicero quoque in primo contra Antonium libro, Multa inquit impendere uidentur præter naturam, præterq; fatum, & autem eum, quem æmulabatur Demofihenes, idem significasse uidetur. Hoc si sic accipiat, non erit immobile nec ineluctabile fatum quod iudem

dem Poetæ testantur num uariis de causis naturæ iter impeditur, ne ad exitum perueniat, & est hæc significatio ÷ uulgi sensu aliena. Alii fatum ponunt in siderum constitutione, multum interesse putantes qualis ea fuerit ubi quicquam concipitur, nascitur, incipit, quæ opinio late est disseminata, & eam plures tuentur; sequutusq; in Oedi po Seneca illud protulit.

Fatis agimur, cedite fatis.

Quicquid facimus mortale genus,

Quicquid patimur, uenit ex alto,

Omnia certo tramite uadunt,

Primusq; dies dedit extremum.

Haud dissimilia istis scripsit Manilius in suis astronomicis.

Fata regunt orbem, certa stant omnia lege

Longaq; per certos signantur tempora cursus,

Nascentes morimur finisq; ab origine pendet.

De hac opinione plura quid dicam? non ne eam superius ut falsam & uanam reiecimus? quum ostendimus de siderum figuris humanas actiones non prudere: quod Platonis quoque & Aristotelis auctoritate comprobatur, qui de hoc toto Astrologico fato ne uerbum quidem ullum habuerunt, quamuis scripserint plurima, & eorum alter omnem Aegyptum siderum studiosissimam lustrarit, alter nihil naturalium causarum ignorasse feratur. rixentur alii quantum uelint cum istis quos non pudet de siderum positione euenta futurorum rimari, hi duo summi philosophiæ duces silentio uidentur de causa iudicasse, idq; grauius, quam si de scripto pronunciaissent: nam quicquid ab istis dicitur, nihil esse crediderunt, ac ne dignam quidem rem arbitrati sunt, quæ in philosophum literas inluere deberet. At non horum duorum tantum tacito iudicio, sed etiam claro multorum conuitio repelluntur. Enumerat Cicero in libris Diuinationum multos & sui & superioris temporis philosophos, qui prædictionem hanc ex natali cuiusque de collectam ut uanam reiecerunt. Eadem agit apud Gellium Phauorinus Philosophus acri & ualida concertatione. Quid Hieronymum, Augustinum, Gregorium, Basilium, & Theologorum ueterum optimos quosque commemorem, qui uno ore gentiliacos istos & planetarios condemnant? Ipse Thomas Aquinas, cuius auctoritate nituntur, eos potius percutit, quam subleuat: nam imprimis eripit aperte illis prædictionem fortuitorum euentorum, propterea quòd de Aristotelis sententia contingentia, quæ ad utrumlibet possunt recidere, causam non habeant naturalem, permittit tamen illis prædictionem siccitatis & pluuiæ absque ulla superstitionis labe: concedit quoque ut prædicere possint futura opera hominum, quatenus ad ea quisque ex corporis temperamento uel ex animi perturbationibus ferri posse uideatur, ita tamen ut nihil certi diffiniant, quoniam ualeat ratio, quæ in homine præsidet, quencunque sensum impulsu frænare atque moderari. Demum cum Augustino concludit, si qua Astrologi uera prædicunt, id fieri Dæmonum instinctu: quem illi nescientes patiantur. Vides quam tenuiter iste doctor de Astrologis loquatur, & quam nihil fere illis concedat: & tamen plus aliquantulum tribuit, quam ceteri superiores, dum uult à caelestibus signis impressionem quandam fieri in humana corpora, quæ tamen ratione ualeat superari. Fortuitorum autem omnem absceidit cognitionem: propter quam illi petuntur à plebisque & magnificantur: nam quod deinceps subditur, eos quandoque uera prædicere Dæmonum instinctu, intelligendum de his, quæ Dæmones uel acumine naturæ uel motus celeritate certo scire possunt. Nam fortuita ignorare iam diximus, nisi quatenus coniectando ea assequuntur: quòd si non est certa futurorum penes Dæmones scientia quis iam hominibus eam tribuat? nam si ullæ futurorum causæ uel significationes in sideribus incluse manerent, certi essent Dæmones de futuris. Quis enim eos dixerit siderali scientia carere? tentauit Satan Iob, tentarunt alii Dæmones alios sanctos uiros; conantes eos de sanctitatis proposito deicere, non modo id non obtinuerunt, sed maiore etiam gloria collectatores suos coronarunt. num putamus id eos facturos fuisse, si certo sciuisent, quòd illinc uicti superatiq; discederent? sed quid argumentis pugno? quid diuino Philosophos & Theologos ingenio profero? quæ ne indocta quidem ulla multitudo Astrologi unquam cuiquam ob futurorū prædictionem status exerit aut publice honores decreuerit, quòd medicis, philosophis, iuriconsultis, oratoribus tributum olim scimus, quin illud potius dixerim Astrologos in hac ratione diuindi

nandi semper irrisos & electos fuisse, nec mirum: Vident enim omnes quantas menda-
 ciorum effundant nebulas, quod si interdum quid euenit, ut prædictum est, nulla est
 causa quin id potius casu, quam arte prædictum uideatur: nam si de Virgilianis etiam
 uersibus ducantur sortes, quod olim hebar, fieri facile potest, ut de multis uetus ali-
 quis uersus in rem apte cadat. Sic dico de istis: non enim tam infelices sunt, ut inter in-
 finita falsa ne casu quidem aliquid ueri enuncient Dæmonum id quoque fieri arte dicen-
 dum. Tantum uero abest, ut ego quicquam Astrologis tribuam, ut ne eis quidem dem,
 quod Thomas astruit, ut possint prædicere, in quam artem, quod uis opus sit futurum
 quisque propensior: hoc ante Thomam Diogenes quoque Stoicus illis concedebat, ut
 Cicero refert, quem tamen ipse improbat: non enim mores nostri pendunt de sideri-
 bus, quod si queratur unde tanta morum diuersitas, unde animi perturbentur con-
 tenturque in nobis, cur in hanc partem hi, alii in aliam ferantur, id non à stellis peten-
 dum duco, ubi talium rerum origo nec est nec inueniri potest, sed à proximis causis,
 quas manifestas & ante oculos habemus. Multum enim positum est ad omnem animi
 habitum in cibo & potu, in aere, aqua, regione, educatione, lege patriæ, consuetu-
 dine popularium, & humorum illorum quatuor excessu uel defectu: hinc fit ut quidam
 feroces & iracundi sint, quidam timidi & effeminati, aliqui prudentes, aliqui stulti esse
 uideantur: Apud Scythas unus tantum in omni hominum memoria philosophus extitit.
 Athenis autem plurimi. Item apud Abderitas multi fatui nati sunt, Romæ uero pauci.
 Hæc cur ita se habuerint, non ad stellas referenda sunt, sed ad causas proximas, quas
 retuli: Vniuersos fere Asianos ait Hippocrates existere imbelles, id est, eifici putat blan-
 da aeris temperie, quæ apud eos fere est perpetua & (ut est apud Lucanum) emollic-
 gentes clementia cæli. Addit alteram causam, quoniam magna pars Asiæ sub regibus
 degat. Videntes nanque Asiani ex bellis uiriliter feliciterque gestis commoda dominis
 acquiri, sibi autem præter pericula & cædes nihil relinqui, militiam effugere, & cura-
 re non modo, ut bellicosi non sint, sed ne ut esse quidem uideantur: eiusque rei profert
 argumentum, quod quicumque in Asia Græci & Barbari non subsunt dominis, sed suo
 iure degunt, non imbelles quis uideat, sed bellacissimos existere, propterea quod quæ-
 cunque Marte proprio pepererunt, hæc sibi fore propria animaduertunt: Has & similes
 causas exquirere oportet, ubi de operibus hominum agitur: non caelestes radios auer-
 sos, uel aduersos causari. Philo quoque Hebræus in libro de providentia, consenta-
 nea scribens superioribus, sic inquit. Barbaras regiones fecunditate agrorum excelle-
 re uidemus: ubi magna ingenio homines raro nascuntur. Sic alimentis quidem abun-
 dant, hominibus autem: quorum gratia diuinitus alimenta producantur carere uiden-
 tur. At contra accusanda græcia est: quia sine semine atque cultu nihil producit, sed
 plurimum in eo cominendanda, quod sola homines generat nere caelestes atque diui-
 nos natura ad omnem scientiam natos: cuius causa est subtilitas aeris. Non enim te-
 mere dixit Heraclitus. Aer siccior anima prudentior atque melior, cuius argumentum
 quod ieiunantes atque uigilantes prudentiores illis sunt: qui cibo & potu semper re-
 plentur: Immergitur enim quodammodo motus mentis quam cogitationem appella-
 mus. Verum in Barbaris regionibus propter maiorum alimentorum copiam agro-
 rumque robur: non solum animalia plura maioraque: Verum etiam arbores maximæ na-
 sci solent. Audis Theophile, quæ iste quoque loquitur. Vides quid adducit, cur Græci
 Barbaris ingeniosiores: non confugit ad caelestium signorum sitis, figuras, exalta-
 tiones, quadrata, triangula, retrogata, quorum nulla reddi potest ratio, sed eas pro-
 fert causas, quas uidere quilibet & manu pene tangere ualet. Si Heraclitum hunc roga-
 uero unde morbi, non ille refert hoc ad angularem uel directum siderum aspectum, sed
 oriri eos dicit uel ex laboribus, uel saturitate, uel indigentia, uel putrefactione qua-
 dam & summatis quibusdam intrinsecus aut extrinsecus à recto naturæ statu mutatis.
 Manifesta est etiam morborum curatio. Si quidem ex fluxu uentris & pharmacis mor-
 bus per inferiora solet educi, quin etiam misso sanguine atque ieiunio sæpe curatur.
 Has ille causas morborum & salutis amplectitur, & in suis quisque artifex operibus ui-
 det aliquid proximum ad quod referat quæcunque illic recte aut perperam fiunt. Om-
 nes Iudæi non solum, qui apud nos, sed qui ubique terrarum degunt, octauo à natali
 die infantes suos circumcidunt, & septimo quoquo ocium agunt. Num hos omnes sub
 eodem cæli statu natos dicimus? Romani primis reip. temporibus frugales, sobrii tem-
 perati extitere fidi in amicos, uehementes in hostes, mansueti iu subiectos, suo con-
 tenti,

temi, alieni non appetentes. Succedentibus deinde sæculis inualuit luxus, arrogantia, desidia, iuris contemptus, & plus habendi libido, quæ tanta in cælo nouitas postmodum exorta est, ut tantam efficere potuerit mutationem, & descisere coegerit ab antiquis moribus, siquidem de sideribus mores uostros pendere opinantur? Getulia piscatores (ut aiunt) non habet. Vbi sunt illa sidera, quæ piscatores efficiunt? Num apud Getulos nulla sunt? quis id dixerit? Illud etiam requiro num ii, qui nauigio consensu tempestate ad saxa delati simul naufragio perierunt, uiam eandem; nati sunt in ortu siderum positionem? quod uno eodemque letho perempti sunt: nam mortis etiam genus prædicere solent ex natali cuiusque die, & à prima nascendi hora fluere postremam arbitrantur. Quis præterea Cæsare in rebus gerendis acrior, industrior, animosior, fortunatior? quanta igitur gessit? quis uictorias queat enarrare? Si hæc illi nascendi de sideribus delata sunt, cur non exitit alius huic similis bellator in tanta sæculorum decursu? quomodo omni temporis puncto innumerabiles nascantur? non enim uerisimile sit in tanta nascentium multitudine neminem in eadem siderum traiectione natum, propter quam uille tan eximius in omni bellorum genere uisus est. His & talibus stimulis istorum natalitia prædicta confodiuntur. Præterea certamen, quod à ratione suscipitur aduersus corporis uoluptatem & aliam sensum procliuatæ, ad hæc eadem refellenda conducit. Numquam enim astra inducerent rationem ne repugnaret corpori cui dominantur, si tamen dominantur. Enimvero quomodo uideamus formam effingere à parentibus liberos, hoc satis testatur pulchritudinem deformitatemque corporis à stirpe, non ab astro produci. Demum ne concludatur sermo dicendum est, quod si ultimum esset in sideribus fatum, id istos non lateret, qui tota uita nihil curant aliud, latet autem, nullum igitur illic fatum: res tota ficta est & commentitia, ideo merito eam repudiamus. Nihil certe istis misèrius, qui deponunt se de proprii liberalitate arbitrii & tyrannidem quandam generationis de stellis quæ nusquam est, nec esse potest, effingunt, eamque sibi imponunt. Super sunt nunc alii, qui tertiam opinionem de fato inuexerunt, eamque uerissimam, id est Theologorum nostrorum sententiæ congruentissimam. Intelligis (ut opinor) iam me ad Platonicos reuerti. Nulli enim Philosophorum Christianæ religionis scitis propius accedunt. Illud honorificentius, quod in plerisque eadem dicunt. Platonici igitur & hos sequenti Stoici definiunt fatum esse seriem quandam connexionemque causarum ab æterno constitutam, secundum quam omnia rerum euentus fit, & consequitur. Chrysippus breuiter definit fatum nim cuncta ordine disponentem. Et alibi idem Chrysippus, Fatum est (inquit) ratio seu lex prouidens omnibus, quæ ad mundi pertinent administrationem, seu ratio, per quam omnia, quæ præterierunt, facta sunt: & quæ instant, fiunt: & quæ sequuntur, futura sunt: nihil enim fit, factum est, fiet, quin causas habet antecedentes, nec unam sed plures, inuicem pendentes idque series & ordo causarum appellatur, propterea quod causa causæ connexa rem ex se gignit, breuissime autem illo modo dici potuit, fatum esse uoluntatem Dei ineuitabilem & sempiternam. Aperte autem Apuleius in Platonis dogmate ait id esse fatum, per quod intransgressibiles Dei cogitationes inceptaque complentur. Non dissencies ab istis Boetius fatum definit his uerbis. Fatum est inherens rebus mobilibus dispositio, per quam prouidentia suis quæque uestit ordinibus: quæcunque harum definitionum teneamus, non est cur metuatur, ne sit derogatum libertati uoluntatis nostræ. Si enim sequimur connexionem illam & quasi causarum catenam, in his etiam adsunt causas uoluntarii animorum humanorum motus, in quibus positum est recte ne an secus uiuatur, idque etiam Platonici, Stoicique confirmant, qui asserunt non tolli fato libertatem nostram, ut quæ fato etiam ipso includatur. Omnium quidem rerum auctor, dispositor, & moderator est solus Deus, sed ubi ad uirtutes uentum est animi humani suscitator eas ille & perficit in nobis, sed & nobiscum, nitia autem ab illo non sunt, quoniam contra naturam fati, quæ ab illo est, igitur sunt à nobis ob prauam electionem: sicut autem uirtutes honorat Deus, ita punit nitia, auctores collocans utrorumque ubi eos manere decet. Quid igitur dico? hoc quod bonas uoluntates adiuvat Deus, malas iudicat, utrasque ordinat. In chorea autem illa fati non patimur tantum, sed etiam agimus uoluntario animi motu. Quomodo igitur fatalis ille causarum ordo efficit, ut nihil sit in nostra uoluntate, quum in isto ipso casuum ordine magnum teneant locum nostræ uoluntates? creauit Deus uoluntates nostras liberas, quæ ideo liberæ, quia diuino consilio datam illis fuit, ut inter contraria utrolibet pos-

fuit

sint se se flectere: hanc libertatem quid nobis adimit? Num causarum ordo? Non: nam in ordine efficientium causarum nostra quoque uoluntas numeratur: Num praescientia Dei? ne id quidem: nam si erit, quod ille prauidit, utique libere faciam, quod me libere facturum ipse prauidit. Similiter de uoluntate Dei dicendum: nam quia erit, quod uoluit, uoluit autem me esse liberum, libere agam, nisi ipse mihi meam libertatem praeciderit. Sic undique defenditur humanarum actionum libertas ut ea in dubium uenire nequeat, ex quo fit, ut stante diuina prouidentia seu fato recte leges sint datae, recte obiurgationibus, cohortationibus, laudationibus, uituperationibus sit locus, recte praemia bonis, supplicia malis constituta. Causarum tria dicuntur esse genera, aliae namque naturales, aliae fortuitae, aliae uoluntariae harum omnium conditor & auctor Deus uoluntariis exceptis: nam malarum uoluntatum non est auctor ille, sed bonarum, & tuum non solus, sed nobis quoque cooperantibus. **THEO.** Hæc etsi à te recte posita uidentur, moueor tamen quorundam uocibus, qui de praescientia Dei necessitatem afferunt humanis actionibus: nam si praesciuit Deus aliquid facturum ueluti me hodie tecum disputaturum, necessario eueniet hæc disputatio, nec in potestate mea positum est utrum disputem, nec ne, sed omnino disputabo, quoniam me disputaturum praesciuit ille, cuius praescientia falli non potest. **MAR.** Quis tibi dixit Deum praescire aliquid? **THEO.** Quis dixit? Tu scilicet. **MAR.** Ego ne? **THEO.** Tu inquam, quid opus est alios nominare? Nonne nuper dicebas praescientia Dei non adimi libertatem actionum humanarum? Nunc postquam contradixi, simulas te nescire quid dixeris, & ut uideatur, ad negandum te parat: Est et id tolerabile, si semel si alibi, si iam diu ad id dictum fuisset, sed quum hoc omni sermone nostro praescientiam Dei & eiusdem prouidentiam sapienter, inculcaueris, miror quomodo referas nunc pedem & superiorum sermonum relam retexere moliaris. **MAR.** Improvide loquuti sumus antea, fateor quantum nunc perspicio, & corrigendus est sermo. Non est in Deo praescientia. **THEO.** Quid audio? **MAR.** Scientia est in eo tantummodo. **THEO.** Ergo Deus futura non tenet? futurorum magna est penes Deum incertitia? Num ita dicis? **MAR.** Quid futurum est Deo? hoc mihi explica tu nonne omnia ei praesentia? non arbitror nos ita esse miseros, ut tempus quicquam ualere apud Deum patiamur, at qui ualeret si uno modo diceremus eum uolere res ante quam fiant, alio quum fiant, alio postquam factæ sunt. Non est apud Deum mutatio, uolubilitas, transitus cogitationum, & repetita hæc rerum cognitio: Vno æterno illo intuitu cuncta apprehendit qualibet supergrediens tempora, quæcunque sunt, erunt, fuerunt; in eius manent conspectu: nullam rem uoluit, ut crassimam; nullam, ut hesternam. Tu forsitan magis audes propter uiridem floridamq; ætatem: Ego timidior sum siue id uitium sit naturæ, siue aduentus senectutis: Non audeo ascribere Deo praescientiam futurorum, sicut nec recordationem praeteritorum. **THEO.** Quo pacto id ais? **MAR.** Recordari tunc dicimur, quum uel oblita, uel in termissa, & quodammodo seposita ad contemplationem rursus & notitiam reuocantur. Hoc non cadit in Deum, qui assidue omnia contemplatur, cuius scientia non cessationem patitur, non interstitium, non uacationem, sed continuo actiua est, nimiq; suam sine interuallo exercet. Non igitur recordatur Deus, quum res semper sciat, & nideat, nihilq; ei prætereat. Similiter nec praescire dicendus quum certa scientia res non ut futuras, sed ut praesentes teneat, nihil in eo temporale, nihil uariabile, sed æterna immotaq; omnia. Quæcunque in se ipsis simul existeret uequeat illi simul omnia assistere: cuncta sæculorum uoluntaria non ut multiplicia, nec ut currentia, sed ut unum quid stabile penes ipsum sunt. Hinc in Euangelio legitur, quod Deus non est mortuus, sed uiuorum, quoniam futuram corporum resurrectionem non est futura illi, sed nobis. Illi nanque adest & iam facta est. Nec ideo nouit eam Deus, quia futura est, sed quia nouit eam, ideo futura est. Omnia ergo praescientia Deo, quodcumque currit, stat ibi, quodcumque uenturum est, iam adest. Dicimus tamen & praescire Deum, & recordari, quia de illo tunc ut de homine loquimur, patiturq; ille se ad imbecillitatis humanæ modulus reuocari, quo sit facilius nobis ad eum intelligendum uia, ut qui in suis sublimibus eum non agnoscamus, in nostris saltem humilibus quomodo cumque possumus agnoscamus. Ergo quum significare uolumus Deum res antequam fiant cognoscere, dicimus eum praescire. Rursus quum cupimus ostendere eum praeteritorum habere notitiam, recordari dicimus, quum neurum tamen horum proprie Deo congruat. Vitmur tamen his uocabulis, quia alia non habemus, quibus quod de Deo sentimus, significare commodius possimus:

possumus: Non enim peculiaria quædam uerba diuina tenemus, quibus de Deo loquamur, sed his nostris erga eum utimur. Docti tamen est uel pii potius uiri intelligere illa minus proprie dici de Deo & necessitati uerborum dare ueniam: intelligentiaui tamen rectam tenere. Itaque quod superiore sermone dixi præscire Deum, prænocere, præuidere, excusari mereor: nam quum uellem ostendere Deum res antequam fiant perceptas, cognitās, tractatasq; habere, quibus potius uterer uerbis, quàm his, quæ anticipationem quandam ostendunt? certe mihi tunc alia uerba ad indicandum id quod uolebam non suppetebant, neque nunc etiam suppetunt, sed ubi res ad subtilius redigitur, examen disquiritorq; attente Dei proprietates, quatenus humanæ intelligentiæ ratio penetrare potest, tunc inspiciendum id, quo nos fert ueritas, & ubi id inuentum fuerit, omīssis uocabulorum angustis explicandum latius, quod res habet, idq; firmiter arripendum & tenendum. An non his consentis? & silentio tuo uitor testimonii uice? **THS O.** Non est meam ueris obfistere. **MAR.** Redeamus modo unde discessimus. Et enim constat Deum res tenere, scire, uidere, non ut futuras, sed ut ut sunt, & ut fiunt, quid hæc eius præsentanea sciētia, & uisio, num impedire potest libertatem actionum nostrarum? Vident modo Ricardus, & Heraclitus te mecum disputantem. An non uident? **THS O.** Vident profecto. **MAR.** Num ullam affert necessitatem hæc eorum uisio disputationi tuæ? equidem noui arbitror. Non enim tanta uis est in eorum oculis. Tu enim motu proprio ad hanc disputationem te contulisti, nec alia causa disputas, nisi quia ita sedet animo tuo hoc disputandi munus. Nec si necesse est, ut hi uera uideant, te mecum disputare, consequens est, ut tu necessario disputes: Non enim quia hi uident disputantem, ideo disputas, sed quia disputas, hi disputantem uident. An noui ita tu quoque arbitraris? **THS O.** Qui possum aliter? **MAR.** Quod si de Ricardo, & Heraclito arbitraris, an non idem pariter arbitrari debes de Deo? Non enim Ricardus, & Heraclitus tantum uident te disputantem nunc mecum, sed Deus pariter cum ipsis. Deus enim adest dictis, factis, cogitationibusq; omnibus nostris, & uera est hæc propositio, quod Deus uidet nunc Theophilum cum Marco disputantem, scio te non negaturum. **THS O.** Non equidem abnuo. **MAR.** Si igitur Ricardus, & Heraclitus ex eo quod nunc te uident disputantem, nullam afferunt necessitatem disputationi: Deus, qui idem uidet, quod isti, eam afferet? An ita dicis? **THS O.** Minime uero. Qui enim possum distinguere illum ab istis? **MAR.** At si Deus nunc te uidens disputantem, nullam affert necessitatem disputationi tuæ, nunquam attulit, nec affert, quia semper nunc uidet, etiam antequam res fiant, & quando etiam factæ sunt: non pertinent ad eum uidi, aut uidebo, sed uideo tantum: æternitas illa, quæ soli Deo competit, ubi noui prius est, aut posterius, distinctionem istam temporum & uarietatem (ut dictum iam est) non admittit. Quod si hæc altior uideatur oratio, quàm ut humanæ mentis sensibus aptari posse uideatur, & libeat considerare præscientiam in Deo qualis in homine esse solet, nihilo tamen magis hæc præscientia necessitatem actionibus humanis importabit, quod exemplo homines præscii inducō perspicere potest. Si quis enim de speculatore longè prospiciens hostiū aduentum, id cuius suis denunciaret, atque illi mox aduentarint, num speculator ille, qui præuidit aduentantes diceret hostium aduentus causam præbuisse? non dico necessariam, sed qualemcunque causam, certe noui dicitur: hostes nanque sponte sua & uoluntate aduenisse, quamuis præuisi, putabuntur. Non enim dici potest speculatori, nisi tu præuidisses aduenientes hostes, noui aduenissent, quia responderet ille, immo quia adnuerunt: ego præuidi, & ut in superiori exemplo disputationis permaneam: Si Ricardus hic noster diuino afflatus spiritus præscisset multo ante te hodie mecum disputaturum, idq; pluribus cuius prædixisset, & postea euenisset, sicut euenit, num te hæc Ricardi præscientia tui etiam prædictione clamabis te coactum ad disputationem hanc accessisse, neque introitus te ipsum respicias, ut intelligas te uoluntate tua disputare: nā si nolles, non disputares. Dictum est & uerissime dictum Deum nō esse humanorum peccatorum causam: præscit tamen ille quoscunque peccaturos, nec possunt peccatores dicere se aliud facere noui potuisse, quàm quod facturos Deus præsciuit, poterant quidem aliud, si uoluissent, licet non aliud facturos Deus præsciuit: præscientia namque non modo non cogit, sed ne leuiter quidem impellit ad faciendum, hæc tantum præbet, ut ante factum, quod quisque facturus, sciatur, ex quo etiam nomen accepit. **THS O.** Satis dictum. Iam enim constat præscientiam non pellere libertatem uoluntatum nostrarum de gradu. Attameo quoniam in causis enumerandis mentionem intuli

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

ſti cauſarum fortuitarum, res admonet, ut de fortuna aliquid dicatur: uam in ea plurimum fertur in eſſe momenti ad proſperorum uel aduerſorum conſequutionem, propitiam hanc eſſe uobis uellem. M A R. Quid optas hanc tibi propitiam? An noui audiſti eſſe cæcam, inſtanciam, uagam, nec pro meritis, ſed temere dona ſua, id eſt bona & mala diſpartientem: uam mala quoque ut dona largitur. T H O. Remitto libentis ſime ei hanc liberalitatem. M A R. At nolentibus & inuitis ſua dona, qualiacunque ſunt ingerit & cogit habere: Quid ergo eſt quod eam optemus propitiam: nam nihilominus fortuna erit & temere inſultetq; ſua fuerit ſue bona, ſue mala, nec uitare poterimus: de bonis autem & malis loquor corporis & externis: nam hæc ſunt, quæ in poteſtate dicimus eſſe fortunæ. T H O. Et de talibus quoque ego bonis & malis intelligo. Veruntamen quid ſit hæc fortuna, & ubi, & quantum à fato diſſerat ſcire peruelim, nunc tantum nomen eius audimus. Scio qualem depinxerit fortunam antiquitas, ſed uereor ne non ſit talis. M A R. Ego non uereor, ſed certo noui non eſſe talē: non enim cæca eſt, ſed oculatiſſima, non inſtans, ſed conſtantiſſima, non imprudens, ſed prudentiſſima: Vnum illud non muto eorum, quæ ſunt dicta ſuperius, quod paupertatem, uincula, exilium, morbos, & alia mala donat pro munere. T H O. Triftia munera. Sed age explica iam quid ſit. M A R. Miror te noui intellexiſſe ex his, quæ ſuperius poſui. Nam quum definierim fatum nihil aliud eſſe, quàm Dei uoluntatem, fato autem contineri dixerim tria illarum cauſarum genera, quarum alie erant naturales, alie fortuitæ, alie uoluntariæ, oſtenderimq; cauſarum fortuitarum auctorem eſſe Deum, facile intelligere potuiſti fortunam Dei eſſe uoluntatem, nec fortuna diſſertene re à fato, ut quæ pars ſit fati, habet hoc autem præcipuum in ſuis partibus, quod ad ea pertinet, quorum ſubiti ſunt & improuiſi euentus abditis & occultis de cauſis, Deo tamen notiſſimis, cuius ſunt uoluntate. T H O. Hoc igitur eſt fortuna? M A R. Arbitror equidem quod nihil aliud ſit, quàm uoluntas Dei, ſeu ſi mauis Angelus quidam, cui Deus poteſtatem permiſerit inducendi hos euentus, quos ipſi fortuitos nuncupamus. Hanc ego opinionem non nunc primum accipio, ſed à puero uſque acceptam ad hanc ætatem perduxī. T H O. Sapiens igitur puer fuiſti. M A R. Sic fui: ut audis, non tamen mei, ſed alieni iugeni nixus uiribus: Incideram in libellum de fortuna, quem Baptiſta Carmelita luſerat uerſibus. Fuit enim ille uir (ut noſti) tum Theologus optimus, tum uberi uena in pangendo carmine illos uerſus, quibus fortunam deſcripſit adhuc memini: ſit enim, ut quæ à puero didicimus, memoriæ hæreant tenacius, & quia eis magno pere delector, non pigebit memorare. Ipſe nanque quum plures commemoraret aduerſos caſus, qui regibus ſummisq; obtigerant uiris ut horum exprimeret cauſam, illud intulit.

Sunt qui ſidereis tribuant hæc omnia fati:
Aſt ego fortunæ, quæ uis incognita quædam
Eſt homini, ſeu ſit Deus ipſe, uel altera uirtus
Inferior ſubiecta Deo, cui ceſſerit ipſe
Tale miniſterium, tantiq; negocia regni.

Deinde ut intelligatur iuſte eam ſingula agere uerum occultis & incognitis rationibus mox ſubdit.

Quicquid agit, iuſte fieri concedere fas eſt,
Sed cur, ſcire nefas, præceps cohibere neceſſe eſt
Iudicium, Deus hunc tali regit ordine mundi.

Poterat aliquis dicere quid opus eſt ut homines diligentiam adhibeant, ſollicitudinem, induſtriam in aſſequutione bonorum, uel uitiatione malorum, fruſtra laboramus, inſudamus, uigilamus, ſi quicquid decretum eſt Deo id habendum: Si enim decretum eſt Deo, ut cum multis nauigans mercibus portum teneam, tenebo, etiam ſi non laborauero, ſin aliter non tenebo, etiam ſi laboraui, huic quæſtioni quoque occurrit non multo poſt illa concinens præclare.

Non tamen inſicias ierim, ſapienter ageudum
Semper, & in rebus curam ſtudioq; ualere:
Quum fortuna ſuo terrena negocia curſu
Ire ſinit, ſed quum pulſo clauum ipſa magiſtro
Prennit, & in ſcopulos tendit, de mercibus actum eſt.

Immo & de corporibus, & de omni ſpe reliqua ſalutis, ſed non ſemper iniquos curſus tradit,

tradit, uerum etiam secundos. Hæc fortuna, quam Dei dicimus iussum esse & uolunta-
tem, tria illa capita Romanæ reip. Crassum, Pompeium, Cæsarem perculit. Hæc Oſa
uium ad imperium orbis terræ euexit. Hæc Cræsum regno multoq; auro & argento di-
tauit, tandem captiuum fecit, nerſoq; rursus (ut aiunt) nultu incendio eripuit. Do-
nat autem pro munere ut dixi non solum læta & prospera, uerum etiam tristitia & aspera,
non quidem, ut lædat: non enim Dei est lædere, sed ut meliores reddat, meliores au-
tem reddimur duris, tristibus, & asperis, si ea ut oportet tulerimus. Aut enim fortitu-
do animi est nulla, nulla patientia, aut si sunt, earum uirtutum seges est & materia
rumæperitas. Delectat Deum magnorum laborū dolorumq; perpessus honestatis cau-
sa susceptorum, ideo offert tristitia illa munera, tristitia quidem primo gustatu, sed si eo-
rum acerbitati non cesserimus, quæ magnum ferant uirtutis nostræ testimonium, & ad
magnum pronehant coronam: non datur sine duro difficultiq; prelio clarissimum spe-
ciosissimumq; ducere triumphum: quæcunque dantur læta & prospera, solantur ea qui-
dem humanos animos, & permulcent noliutate, sed tamen opus est inter hæc agenti
magis prudentia, magnoq; temperamento ne luxu diffuset, ne superbe intumescat, ne
incaute præceps eat: ne adulantium uocibus transuersus agatur. Maioris est (mihi cre-
de) uirtutis læta moderate prudenterq; ferre, quàm tristibus reluctari idq; res often-
dit. Nam plures lætis quàm tristibus succubuerunt. Itaque sapientes uiri, quorum mu-
nus est longe prospicere, & rerum exitum speculari, optant se magis à Deo tristibus,
quàm lætis donari, quoniam in his magis quàm in illis lapsum procliuiorem uident.
Quid corrugasti frontem? Noui neutrum nostrum ad hunc sapientie gradum huc us-
que peruenisse, ut id possimus. T H E O. An parum est si hæc tristitia à Deo oblata pa-
tienter ferimus, postquam aliud fieri nou potest nisi etiam optemus? Ego uero nun-
quam optabo. M A R. Immo optabis, ut si forsitan fuerint tibi collata quamprimum
abeant. T H E O. Recte monuisti: hi qui optant sibi adesse & apud se manere (si modo
sunt ulli) non nidentur mala pntare, ego ut mala sunt nomine, ita & re ipsa mala puga-
bo, eaq; ipsa à me pro uiribus aspellam & ab aliis quoque: si quem enim aliqua afflictū
calamitate uideo, misereor, & inco'umem opto, & opem fero quam possum. Tu uero
quid ageres? an optabis illum nouis præmi calamitatibus? M A R. Omnis hæc oratio
Theophile de sapiente est uiro, uel sapientissimo potius. Quandoquidem in sapien-
tia sunt gradus, & in hac alius alium præcedit. Nos autem hæcenus sapientes sumus,
ut hæc oblata à Deo tristitia tolerantiores feramus, non usque eo promouimus, ut hæc e-
tiam optare andeamus, quod ii faciunt, qui perfectione animi habitu præditi quæcun-
que corporis & externa incommoda contemnunt & pro nihilo habent præ uirtutis splē-
dore & pulchritudine, quæ de tristitiam acerbiorumq; leni tolerantia elucescit, quan-
quam illa tua misericordia de alienis miseriis inscepra est optima, & auxilium, quod
fers afflictis, attamen ea in re uescio an id tibi accadat, quod mihi. Ego quotienscun-
que spectro hominem calamitate aliqua insigni per censum, si eundem uideo id ferentem
leniter, huic inuideo, & ingeo memet ipsum, qui si ita premerer, non sic forsitan
ferre possem. Veruntamen tu de istis ex ocio considerabis, & statues, quod uidebi-
tur. T H E O. Satis consideratum. Ego, siue ociosus, siue negotiosus, nunquam
mihi mala aut amicis optabo. M A R. Tui id est arbitrii, nemo ad id compellit.
Nihilominus etsi non optaueris, donabit te Deus liberaliter eo, quod uidebi-
tur, nec tibi modo, sed & mihi & ceteris. Nos autem ita parati esse debemus, ut
quicquid erit læto id animo excipiamus, gratiasq; agamus Deo, qui non obli-
tus est, sed nostri curam gerit assidue. Nihil sit, quod causam non habeat à diui-
no pendente consilio: etsi nobis ob ignorancem nnde proueniat, temere factum
& absque causa uideatur, sed nihil prohibet nni factum casu aliquid & temere ui-
deri, quòd alter consilio fecerit & ratione. Ecce fuge tibi dominum duos habentem
feruolos, insinse ntrique separatim, ut Romam eat, uolens illic eos conueni-
re. proficiuntur, Romamq; diuersis itineribus contendunt, nescientes idem alteri,
quod sibi fuisse mandatum. ubi peruenerint & se inopinato aspexerint, nonne existima-
bunt ipsum concursum fortuito contigisse, qui domino tanien præuiſus, & præordi-
natus fuit? Peripatetici, quorum splendens uidique & celebris hac tempeſtate doctri-
na, quæcunque obscuris & ignotis de causis concitantur, ea deputant casibus, fortui-
ta tamen dicunt ea, quæ homini contingunt præter spem & opinionem & propofitum.
Veluti si agricola fodiens agrum fecunditatem soli cogitans reperiat theſaurum, de

quo non cogitabat, id fortuito factum dicimus, sequētes etiam vulgi existimationem, nec aliam causam inuenit thesauri damus, quā fortunam: non enim forsio in causa est, nec ager, qui fodiebatur, sed quia ita accidit eundem esse agrum latebramq; thesauri. Si alter exiens domo tendat ad forum eo consilio ut aliquid uenale emat, & in uia obuium habeat debitorem, à quo argentum mutuatum recipiat, hoc in eadem fortuitorum ratione collocatur. Denique quicquid subitum inopinumq; homini aliud agenti accidit, id fortuitum est istis, & si commodum affert, manifestum, quod bona fortuna nuncupatur, sin aliter, infortunium. interesse autem inter casum & fortunam dicitur, quod casus appellatio sit latior pertinet ad omnia, quæ extraneas & imperfectas sortiuntur causas. Fortuna uero proprie circa humanas actiones uersatur, quum in his ea contingunt, quæ iudicium rationis nostræ effugerunt. Et hæc quidem & talia de casu & fortuna à Peripateticis habemus. Platonici uero existimant fortuita contingere Dæmonum potestate congregantium diuulsas causas, ut ea fiant, quorum sententia haud absurdus est ab his, quæ Augustinus sentit, dum inquit fortuitorum esse causas, sed latentes, easq; tribuendas uel ueri Dei uel quorumlibet spirituum uoluntati, quoniam tam à bonis hoc fieri potest Angelis, quā malis, licet non omnia possint mali, quæ boni, nec idem utrisque fuis, sed bonis quidem commune hominis bonum, malis malum, frustrante tamen illorum malitiam diuina bonitate, quæ ad bonum uertit, & redigit, quicquid ab illis mala fuerat uoluntate patratum. Sollicitantur sæpe humanæ mentes occulto quodam instinctu, & non consilio aut ratione, sed inpetu quodam elatæ eò accedunt, quò sibi ipsis arbitrioq; suo relicta non accedent. Hoc ita se habere, & in me & aliis experior. Solent qui talia patiuntur, dicere, præfagit animus nescio quid, non possum aliter uelle, hæc rapior, alia cogitanti mens non accedit, atque ita quum sui propositi rationem nullam reddere queant sic tamen libitum sibi per praiudicatum pertinaciter asseuerant. Est quidem hominis proprium agere ex electione, attamen iutorius ita sæpius concitatur, ut affectus animi progrediatur ad agendum, neuti quam iudicium expectans rationis. Gerit nunc Carolus Cæsar bellum aduersus finitimos, habet forsitan suas causas, quibus iure id se facere putat, fieri tamen potest ut occulto quodam afflatu stimuletur, quia uelit Deus belligerantem illum in finitimos uidere, prædicto namque Deū Hieremix & Esaiæ uerbis cōminari ludæis regē Babyloniorū, & prædicere uenturum ad eorū prædam & spolia, quod & factū est, ex quo colligitur bellum illud diuino consiliū consilio, impulsūq; tegem diuinitus ut id susciperet, gereret, & uictoris iure terminaret. Enim uero ubi decretum est Deo aliquid agi hominum ministerio, ad eamq; rem impellat, quis obstitat? an non serui illius sumus? uel figmentum potius? & quomodo non erit durum aduersus stimulum calci trare? ita tamen tunc trahat Deus uoluntates nostras, ut quicquid ei libeat, libenter agamus, ut nihil sit, quod actionibus nostris uim allatam conqueramur. Solius namque Dei hoc opus, ingredi humanos animos quos creauit, flectere sententias, & quò uelit transferre, & unde uelit deducere. Nemini alii tanta concessa potestas. Et quò facilius intelligas studium & industriam nostram nihil admodum aduersus Dei uoluntatem posse, proponam id, de quo quotidiana nos admonet experientia: Videmus quandoque nonnullos eloquentes & eruditos uiros non solum in sermone, sed in sensibus præpotentes, quum multa ad populum uel in priuato conuentu dixerint, solere magnam laudem ab auditoribus referre, nec tamen quenquam adduci ut recordatione digitorum affectum aliquem induat uel deponat, solam uidetur eloquens eorum & ornata oratio ad mulcendas aures ualuisse. Econtrario uidebis alios non magnæ eloquentiæ homines composito sermone neuti quam studentes eos uerbis simplicibus & utcumque collectis uel afflictos solari, uel superbos perterrefacere, uel peccatorum odium inurere, uel ad iram inflammare, uel misericordiam commouere. Hoc non in uno sermone tantum contingit, sed in reliquis quoque humanis actionibus. Est quidam qui laboriosissi me & diligentissime gerit omnia, nec quicquam ei snecedit, nec in animis recipitur, sed ingratus est omne & odiosum, quod geritur. Alius minore ager studio & labore & grata erunt omnia etiam si nihil gratiæ causa faciat. Cur hæc tam uarie, præter id quod ratio postulat, & fas (ut sic dicam) requirit? nam si ordine gubernantur humana, id uidetur esse ordinis, ut qui loquitur prudentius, & agit industrius, penetret facilius animos hominum, eosq; afficiat, quod tamen non est perpetuum. Vnde hoc igitur? Fateor hæc rem mecum sæpe agitaui, nec tamen aliquid uidisse, quod mihi finem

faceret

faceret inquirendi. Tandem unum inueni Origenem, qui me tædio omni liberaret: illum inquam summum ecclesiarum magistrum, qui in scripturarum interpretatione meo & omni iudicio principem locum tenet. Is in commentariis in epistolam Pauli ad Romanos, id omne ascribit beneficentiæ Dei, qui peculiari quadam sua ratione tribuit nonnullis, ut influant in animos hominum gratiæ; sint, aduocati; eam ad rem scripturarum (ut solet) testimonia: nam scriptum est de Ioseph, quod inuenit gratiam apud Regem, neque hanc sententiam sibi ausus est ascribere Origenes, sed aserit in bello quodam secretiore, cuius auctorem non nominat, reperisse scriptum, Angelum ei se quendam gratiæ, qui etiam uocabulum ex eo duxerit: Anahel enim nocari, quod est interpretatum gratia Dei. Hunc ergo Angelum libellus ille dicebat à domino missum ad Hæster ut ei gratiam Regis conciliaret. Hoc quum in Origene lectum placuisset tantquam ex oraculo emissum, occurrit Virgilium eadem sensisse, ex quo magis cæpi hunc Poetam amare, quod tam alte suspexit, quod ea uidit, quæ tantus ille Origenes uix nidi, ac forsitan non uidisset, nisi prius in alterius libello legisset. Ipse (sicur nostri) quæ classe disiecta Troiani Carthaginem essent profecturi, & mox eorundem Rex Aeneas, facit Mercurium à Ione mitti,

Vt terræ, utq; nouæ pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
Finibus arceret.

Vides quid imperatum. Hoc ut faceret Mercurius, oportebat eum mansuere facere hominum corda, & amorem Reginæ & Pœnorum Troianis conciliare.

Ergo iussa facit, pounatq; ferocia Pœni
Corda uolente Deo, imprimis regina quietum
Accipit in Teucros animum mentemq; benignam:

Hoc nihil aliud est quàm Troianos in gratiam Reginæ & Carthaginensium (ut aint) adducere, idq; egit aliger Mercurius summi patris nuncius antequam Pœni eisq; imperitans Dido quicquam de Troianorum aduentu accepissent. Non uideo ab Origene dissentire Virgilium, nisi quod hic ut poeta, & in religione manens gentium usus est Deorum suorum uocabulis, ceterum eadem res: sentit enim idem, quod Origenes Angelum esse quendam, qui hominibus penes homines diuina iussa gratiæ parat. Tunc o. Certe miraculi est pene uice quod tam altus sensus hunc inhaerit Poetæ neque unquam antea animaduerti. Ma x. Sunt in Poetis magnæ plerumque præclaræq; sententiæ, siue id furor facit, quem sibi ascribunt, siue casus. Ergo intelligendum est non satis esse quod quispiam dicat prudenter & agat sapienter, ut placeat, gratusq; sit, & apud multitudinem proficiat, nisi hic Angelus gratiæ aspiret. Neque ego hoc dicens studium & diligenter amfero. Sed quum omnia tegerimus, dicendum nos seruus esse inutiles, nisi aliunde afflauerit diuina cura, quæ actiones nostras hominibus commendat, easq; spe ætantium cordibus cum grata quadam beneuolentia instillet, idq; statutum fuisse crediderim ad frangendam & contundendam humanam arrogantiam, ne ceruicem erigat, sed intelligat omnia de Deo pendere, recteq; dixisse Apostolum, quod neque qui plantat, neque qui rigat est aliquid, sed qui incrementum dat Deus. Enimvero ut aliquid agamus seu potius satagamus, nostri uidetur id operis esse & studii. Verum autem expedit commoueri eos, penes quos id proferimus, id solius Dei iudicium, uel in ipso potius est an uelit. Ille uero petenti quandoque annuit, sæpe tenuit: non petitus idem facit, quo d uult scilicet, grata tamen semper petitio etiam cum repulsa, quia per eam iustitiam quodammodo genu diuinæ eius maiestati. Ergo ubi operatum ab hominibus consequuti sumus fauorem ex aliquo dicto uel gesto, rem tunc bene successisse dicimus, sin aliter, male, idq; omne fortuna est, id est Dei uoluntas. Augustinus unde uigesimo ætatis sue anno nondum in Christi fide formatus incidit in Hortensium Ciceronis quo exhortatio ad Philosophiam contiuetur. Is se sermone illo excitatū & mire acens scribit amore philosophiæ, adeo ut spem deinceps humanorum omnium commodorum & honorum abiiceret, sapientiam duntaxat ubicunque ea esset querendam sibi existimaret. ualuit apud hunc lectio illius libri, quoniam non tam loquutionem ipsam, quàm id quod loquebatur, persuaferat, nec id impetrat suis uiribus, sed gratias agit Deo, qui effecerit, ut sententiæ illius libri sibi placerent, ut inscium inde ipsum & nihil tunc tale opinantem illo itinere ad se perduceret. Alios ait Ciceronis linguam mirari, pectus non ita, quia non est datum eis superne, ut fructum aliquem ex Ciceronis litteris

ris percipiant, sed flore tantum eloquutionis delectentur. Concludatur sermo: Quam fortunam uouinamus non arbitror uos tam esse absurdos, ut more uetutum singularem quasdam Deam putemus, prospera & aduersa prolibidine & caeco quodam more spargentem, sed fortuitum rerum euentum hoc uomine notamus, uel in corporis nostri, uel in externis bonis aut malis, hæc etiam fors nominatur, ex quo illa uerba ducta sunt, quibus in quotidiano utimur sermone, forte, forsitan, fortasse. Hoc autem totum ad diuinam providentiam est reuocandum, quæ nihil inordinatum indeterminatumque relinquit. Quamuis enim horum causæ nos lateant, manifestæ sunt tamen ordinatori rerum omnium, & his quibus ea ille commisit. T H E O. De fortuitis istis causis satis dictum arbitror. De naturalibus, quæ in partitione tertium obtinuerant locum, est quod dubitari possit: nam uaturalis causæ certissimum est promauare à Deo, qui naturatum omnium dicitur conditor. sed num à tanto tamque perito conditore monstrorum quarundam gentium figuræ fuerint effectæ, uel effingantur, quæri posse uideo: nam sine Deo quædam hominum genera in linceum prodire credi par non est. rursus ab arte diuina pulcherrimorum operum conditricem, quæ errare non uouit, tot gentium monstra prodisse uestio, quibus auribus accipi possit. Sunt autem nonnulla ita facta, ut eorum pigeat meminisse: uam perhibentur quidam uno oculo media in fronte uicere: neque enim præterea habent alium, quibuldam auersas post crura plantas, aiunt & hos uelocissimo gradu inter syluas passim cum feris uagari. Traditur insuper esse quosdam, utriusque sexus sortitos uaturam, & dexteram mammam his esse uirilem, sinistram muliebrem, uicibusque alternis coenndo & giguere & parere. Sunt alii, quibus nulla data sunt ora, halitu tantum uiuentes & odorum spiritu, quem naribus trahunt de florum radicumque olfactu: si quando longius sit eundum, mala aiunt syluestria odorifera secum deferre, ne desit cibus: & ut iuuantur grato odore, sic graui ueluti ueneno exanimari: & hi quidem ad extremos Indiarum fines circa fontem Gangis dicuntur habitare, super hos extrema in parte montium Pygmæi narrantur à cubitali statura sic appellati, quos fama constans habet quotannis bellum cum gruibus gerere infestum, & aliquando ipsos uicisse, aliquando à gruibus fugatos, & à suis pulsos sedibus. Alibi ferunt nasci feminas, quæ quatuor pariant anno, & octauum uiuendo non exuperent. Adice his aliud hominum genus, qui Monosceli uocantur, quod singulis unicum sit crur, miræ pernicitatis ad saltum, quos etiam ferunt Scelopodas uocari, propterea quod per æstus humi resupini sub lato cture umbra iuuentis se protegentis pedis. Quid de iis dicam, quos traditum est sine ulla ceti uice oculos in humeris gestare? Has & alias tam terribes tamque, sedas hominum formas, quibus uel memorandis ipsa horret oratio, num à Deo dicimus factas? uel si non dicimus, quomodo sine eo effici potuerunt? M A R. Non existimabam sermonem nostrum, quem de Deo institueramus, huc deductum iri, ut de Monoscelis, Monoculis, Pygmæorum gruibus de multisque aliis fabulosis esset loquendum. T H E O. Quid? tu hæc fabulosa existimas? M A R. Non. si tu uidisti, uel à ueraci uiro, qui uiderit ipse, accepisti. T H E O. At multi de his scriptores narrant. M A R. Tu uideris, qui nam hi, & quam boua agant fide. Plinius uanque, qui hæc à te prolata memorat, non audet uera asseuerare, sed fidem dicit ab auctoribus petendam, quos in singulis nominat, hi Græci omnes, scimus autem Græcos in historiis mendaces: non enim magna illis ueritatis fuit cura, hoc studuerunt potissimum uouitate rerum pulsare animum lectoris, et si eodem accederet orationis cultus & ornatus, omnia se consequutos arbitrabantur. Herodotus inter Africæ uationes ponit Cynocephalos, id est homines canina habentes capita, & acephalos id est non habentes capita, sed in pectoribus oculos: neque tamen pro his suam oppiguerat fidem, sed ueluti se exonerans dicit ab Afris audita narrare: nec mirum de talibus Herodotum & Plinium titubauerit loquutos: cui enim sanum habenti incipit suaderi poterit esse homines sine capite, oculos in humeris gestantes, & alias unico cruri insidentes ob latitudinem pedis, qua deiuceps resupini iacentes aduersus solis radios umbellæ nice utantur? Hæc non minus fabulosa uideatur, quæ quæ festiuissime Græcus ille finxit in libro, cui ludens (ut solet) titulum fecit de neris narrationibus. T H E O. Tu igitur hæc uera esse non credis? M A R. Si uerum accipimus, quomodo ille accipit in titulo sui libelli, quem modo nominavi, hæc quoque uera esse confiteor. T H E O. Quid mihi fabulosum scriptorem memoras, qui Homerum se quutus Vlyssæm eodem exemplo multa illic finxit? M A R. Audi, ut de hoc scriptore minus male existimes. Ipse initio libri ait se in eo ueracem

racem esse, quod fabulosa esse sua consistetur: dicit enim se scribere, quæ non ipse nouit, nec ab aliis accepit, & quæ facta non sunt, nec fieri omnino possunt, nec debere lectorem illis fidem habere. Deinde subdit morem huic inoleuisse mentiendi non apud poetas modo, sed historicos quoque & Philosophos, & in his nominat Ctesiam Gnidium, quod auctore potissimum nititur Pliniana narratio ait eum multa scripsisse de Indis, deq; Indorum regione, quæ neque ipse uidit, nec ab alio ueridico audiuit, pronuntiaturq; se hoc in eis improbare, non quod fabulosa scripserint, quum id fieri soleat & concedatur, sed quod pro ueris scripserint & existimauerint se posse lectoribus talia obtrudere. Hæc ille sic præfatur, cui tamen non in omnibus assentior: non enim pariter concedo Philosophis quicquam fingere, minime omnium historicis, qui gestorum ueritatem se tradere profitentur. Oratoribus pro alterius capite dicentibus licitum est quorundam concessu mendacium dicere, non quodlibet tamen mendacium, sed nisi probabile & uerisimile, & quod huiusmodi sit ut prompte fallere queat. Solis poetis permittitur refragante nemine uanas effingere rerum species, absurdiores etiã, quàm sint ægotantium somnia. Si igitur hæc, quæ nuper prolata sunt ex Herodoto, & Plinio, uel quolibet alio scriptore, Poetica dixerimus esse mēdacia, non ualde ipsi (ut opinor) mentimur. Tu uero qui antea incredulitatem auctore Zamolxide commendabas, nescio quomodo nunc induceris istis tam absurdis & improbabilibus fidem adhibere. **T H E O.** Noli querere quid olim fuerim, nunc alius sum. **M A R.** Esto tu ut uis in talibus, permitte quoque mihi, ut sim, qui uolo. **T H E O.** Si non de reliquis libere credere, at de Pygmæis debes, quorum non Plinius modo locis pluribus, sed Philostratus quoque, & Strabo, & Mela meminerunt. Ipse demum Aristoteles, Pygmæos asserit, & addit cauernas incolere, negatq; esse fabulam, quod de eorum statura, deq; pugna cum gruibz fertur: nam hanc etiam Homerum uersibus cecinisse tradit. Quod igitur tantus uir non ut fabulosum, sed ut uerum recipit, cui etiam auctores plurimi consentiunt, uide ne id negare temerarium sit. **M A R.** Ego an ullo unquam in tempore gens fuerit hominum tam exigua statura ignorare me dico. Quod uero auctores minus fidei adhibeam facit illud, quod hi, quos modo nominasti, de loco dissentiant quem tulerint, alius eos collocat in Thracia ad Gerauiam, alius in India inter Prasorum montana, alius ante Nili paludes, alius in Troglodytica Aetiopiæ regione, alius in Arabia interiore. Hanc tantam locorum perspicies uarietatem dubitare cepi quid rei esset, & mihi uisus est in hos iocus competere, quo utitur Epigrammatarius poeta in maximum quendam. Euimvero habitabat iste in diuersis urbislocis, quæ commemorantur à poeta.

Exquiliis domus est, domus est tibi colle Dianæ,

Et tua patricius culmina uicus habet.

Hiuc uidet Cybeles, illinc sacraria uestæ,

Inde nouum, ueterem prospicis inde Iouem.

Expositis tam diuersis habitaculis interrogat, ludens poeta.

Dic ubi conueniam, dic qua te parte requiram.

Quisquis ubique habitat Maxime nusquam habitat.

Similiter interrogo ego. Vbi mihi inueniendi sunt hi Pygmæi, qua regione requiro? non enim facile est toto orbe terrarū perquirere, scriptores non cōueniunt de regione, alius aliā nominat, à primo dissentit secundus, ab utroque tertius, ab omnibus quartus, quod si uolumus ueras esse omnīū sententias, & dicatur eos tot, tamq; diuersis locis habitare: tū mihi assumam illud Poeticum, eos, qui ubique habitant, nusquam habitare. **T H E O.** Tam cesso de Pygmæis dicere, si id parum commouet: adducis enim ad suspicandum eos nunquam fuisse, quod de habitatione eorum tam uaria tradantur, & quisquis ubique habitat, is nuquā existimandus sit habitare, ut quidem poeta dixit, cuius sensum huc detorques ut ostēdas, nullibi fuisse Pygmæos, qui nusquam habitarent. Siue hæc, non lo istis repugnare. Vnum afferam, quo non leuiter, ut opinor commoueberis. Notum est olim Faunos & Satyros pro diis in gentibus habitos, tauquam rustica & agrestia essent numina. Hoc sane nobis Poetarum prodit lectio. Sed & Satyros ait esse Plinius in subfolanis Indorum regionibus, perniciosissimū animal, tum quadrupedes, tū recte currentes humana effigie, quorum tanta sit celeritas, ut non nisi senes, aut ægri capiantur: Contemno Poetas: non huic etiam Plinianæ innitor narrationi: Video enim te nullam fidem istis adhibere. Omitto pariter Augustinum, qui in libris de ciuita-

te Dei asseuerat creberrimam esse famam & multis referentibus accepisse, Faunos & Sylvanos improbos extitisse mulieribus, earumq; appetisse & peregisse concubitus. Quid dicam de Pomponio Mela, qui ultra Atlanticam Mauritaniam montem scribit noctu per sepe uisa lumina, & crepitus cymbalorum, ac fistularum cantus auditos: nec die reptum quenquam: idcirco pro constanti habitum, hos Faunos esse ac Satyros. Nihil tibi istorum obicio. Nullius hæc sint ponderis. Noui quantum deferas Hieronymo tum ob insignem uitæ sanctitatem, tum ob magnas scientiæ opes, quas undique in literis suis ostentat. De eloquentia taceo, cui nemo unquam Christianorum par fuit. Is Antonio refert, dum Paulum primum eremi cultorem in uastissima solitudine perquiret, occurrisse hominem equo mistum¹, qui poetarum uocibus centaurus uocaretur. Non innot hoc spectaculo, quoniam idem Hieronymus scribit incertum esse utrum Diabolus ad terrendum uirum sanctum talem affinxerit speciem, an eremus monstrorum animalium ferax istam quoque gignat bestiam. Itaque hoc relinquo, quod ille quoque credidit dubium. Quauquam Plinius Claudii principatu id animal natum, & ex Aegypto Romam allatum septimo historiæ suæ libro scribat. Sed mitto hæc. Verum quod subsequitur audi. Ait namque idem Hieronymus Antonium, quum stupret illo spectaculo, & adhuc quod uiderat animo agigaret, dum ulterius progreditur uidisse saxosa in conualle non grandem homunculum naribus aduncis, fronte cornibus aspera, cuius extrema in caprarum pedes desinebant. Hoc altero spectaculo quum horruisset Antonius animaduertit animal illud palmarum sibi fructus tanquam pacis obfides porrigere. Itaque deposito pauore propior factus quisnam esset interrogat: cui ille. Mortalis sum, inquit, & unus ex eremi accolis, quos uano errore delusa gentilitas Faunos, Satyrosq;, & Incubos uocans colit. Hæc Hieronymus tuus, qui etiam ad cõfirmendam rei huius fidem subdit huiusmodi hominem sub Constantino uinam Alexandriam perductum, magnamq; populo spectaculum præbuisse. Aude nunc dicere uana esse omnia Poetarum, Historicorum, Philosophorum. Audis Faunos & Satyros à uiro sancto uisos, à uiro sancto memoratos. Et cui credes, si hunc abiicis? An dices Hieronymum delirare, uel scientem fallere? quorum unum improbitatis est crimen, alterum stoliditatis. MAR. Ita mecum agis Theophile quasi ego negem monstrum ali-quod in hominibus inueniri. Faunum mihi adducis uisum ab Antonio, à Hieronymo memoratum: esto, uiderit ille Faunum, num Faunorum etiam gentem, aut populum uidit? Non opus est ad Faunum Antonianum confugere, ut ostendatur monstrum ali-quod in populis generari, quum & uetus, & recens ætas plura huiusmodi sæpe tulerit. Scribit Augustinus alter in sacris literis Hieronymi collega natū eius memoria in Orientali Africa hominem, qui duplex erat superioribus partibus simplex inferioribus: nam geminum erat illi caput, geminum pectus, quaternæ manus, at uenter unus, bini pedes, & reliqua ut uni homini. Memini me multis ante annis Bononiæ, dum illic agerem studiorum causa, simile uidisse monstrum, quid dixi uidisse me? consuebat populus omnis, ut uideret, & monstri illius effigies tabulis quoque picta circumserebatur. Veteres ubi tale quid natum fuerat expiabant sacrificiis diri aliquid portendi existimantes, idq; uel in mare abiici, uel in insulas deportari iubebant, adeoq; horrescebant, quicquid ab usitatis exorbitaret naturæ uestigiis, ut androgynos etiam propter raritatem portenti loco haberent. Quis præterea possit omnia monstra, quæ apud quasque gentes nata sunt enumerare? Itaque nulli rei essem idoneus, si negarem, quod multoties factum constaret, atque adeo multoties, ut citius deficerent uerba, quam exempla: Nulla est ætas, quæ non aliquos humanos fœtus uiderit à parentum effigie longe recedentes. Illud quod nec animi, nec corporis oculis conspicitur, gentem scilicet esse quandam alibi mostrosam, quæ longe distet ab hac usitata & nota humana forma, & successione propagetur, illud est, inquit, quod in dubium reuocatur, quia in re non facile accedo scriptoribus illa memorantibus, quia constat nō uidisse ipsos, & occupantis nouitate humanis gratâ auribus facile talia fingere potuerunt, sed qua facilitate prolata sunt, eadē contemnuntur. THEO. Tu das mihi Marce monstra nasci in gentibus, illud negas gentē esse ullā mostrosam. An non ita dixisti? MAR. Dixi equidē, nisi sin oblitus. THEO. Oblitus mihi uideris non esse pro absurdo habendū, si quemadmodū in singulis quibusque gentibus quædā monstra sunt hominum, ita in uniuerso genere humano quædā monstra sint gentium, quauquam mea nil refert ad id quod quero quanta sit monstrorū multitudo, utrū ne parua, uel tanta, quæ gentē constituere uel populum queat, quin si uel unicum

tantū natum effet monstrum, eadem quæstio manebit: nam nihilominus urgeb o, ut respondēas, utrum id ars Dei effecerit, an temeritas concurrentium causarum. Si ars, ubi tanta illa diuina peritia fingendi fabricandiq, quæ in ceteris enituit? si temeritas, ubi ordo ille singularis, & eximia Dei prouidentia, quæ ad minima quæque defendere prædicatur? Inep̃te nuuc nideri possumus Ricardo & Heraclito contendisse utrum ulla sit gens monstruosa: nam non modo gente, sed ue pluribus quidem opus erat monstris, ut, quod quærebatur, absolueretur. Satis erat unum monstrum produxisse, quod si ostēderes arte & uia compositum, reddita esset ratio de monstris omnibus, nou his solum, quæ facta sunt, sed etiam quæ fiēt, immo & quæ fieri potuerunt: Licet enim disputatio iucumbat de uno quodam, ea tamen ad nniuersi generis quæstionem redigitur, ita ut complectatur quæcunque sub eodem genere includi possunt: Etenim si potuit Deus secuudum artis suæ prouidentissimas regulas monstruosum unum edere factum, patet quod duos, uel tres eadem ratione edere potuit, & hinc transire ad decem; deinde si paucitas displiceret addere centum, deinde si maiore delectaretur copia, supponere mille, & ad extremum innumerabiles, atque sic ad gentem peruenire, quod si ita factum fuisset, appareret omuem illam multitudinem monstrorum ab uno illo primo monstruoso sætu quodammodo profectam, qui causam præbuisset formandi reliquos, quod ipse summa ratione conditus uideretur, hanc nos rationem illius primi monstri editi à te petimus, quia hæc ad reliqua omnia ualebit, siue pauca sint ea, siue plura, siue innumera, nec conquereris te mole tantorum monstrorum premi, quum unius tantum monstri à te ratio reposcatur. M A R. O Theophile quā argute ostendere conaris me nihil assequutum contendendo, nullam esse gentem monstruam, quum fatear tamen quædam esse monstra in gentibus: nam nihilominus mihi nel unius monstri reddendam esse rationem, quæ naleat quo ad omne monstrorum genus, & interdum eo deducebas orationem, quasi ex eo quod concessissem tibi unum aliquod inueniri monstrum confici posset ut gens una sit monstrorum. Sorites imitatus, quos nos latine acruales uuucupare possumus, qui uno grano addito acrum constituitur, quod sane argumentandi genus uitiosum est, ubi aliquod minutum m & gradatim demitur aut additur. Sic si tibi quendam ab ortu cæcorum ostendero, paulatim progrediendo, & addendo quandam mihi cæcorum gentem constitues: si enim unus ab ortu est cæcus, possunt duo esse & tres, deinde decem? cur non etiam centum? cur non mille? cur non decem millia? atque ita ad gentem cæcorum peruenies, quam in aliqua orbis parte collocabis: quemadmodum de monstris modo faciebas: nam uasici quempiam oculis extinctis monstrum uideri debet, quum à naturæ regula recedatur: Similiter gentem mihi tuscorum constitues, sordorum, mutorum, demum sexdigitorum. Nosti enim eos, quibus ad quinque, quos habent in manu, digitos additur unus, sexdigitos nuncupatis: denique hac sortitarum ratione, ad quam uoles gentem peruenies, quæ si absurda sunt abiiciatur ullam esse monstrorum gentem, quum de ea nouum comperitum sit, quamuis in gentibus monstra sint quædam. Valde enim refert an in gente una uel pluribus sint ea, quæ nos monstra uocamus, uel in paucis sint quibusdam inter gentes: nam tunc nideri forsitan possent esse illa è conditione humanæ naturæ, si in gente una passim inuenirentur. Hic dubitari non potest, quin uitiosus sit quidam habitus, qui paucis tantum inter dissimilis figuræ homines contingit. Manifestum est autem monstra nihil aliud esse, quàm uitia, in quibus excedit, uel deficit humani corporis figura. Empedocles monstra fieri censebat, si superfluum fuerit semen, à modicum, si diuulsum, si fluxum, si intēperato immisum motu. Serato easdē fere causas affert adiectionem feminis, ademptionem, transpositionem, inflationem. Demum siue ex his causis, siue ex aliis monstra gignantur: apparet uitium quoddam intercedere in sætus conceptione: uitia autem tantum abest ut sint è natura, ut sint contra naturam maxime, propterea quod uolent ipsum opus, quod in manibus erat naturæ. Quod si natura est ars diuina (ut inquit Plato, & superius expressum à nobis fuit abunde, dum de ideis age remus) iam intelligis rerum uitia nihil ad artem diuinam pertinere. Pertinet quidem ad artem uitia dignoscere, & diiudicare, sed non condere. Non modo tu, sed ne hominum quisquam elicta rudis, ut putet ex arte esse uitia, quæ contra artis sunt præcepta. Tu uero illud etiam debes subtili examinatione considerare, quod ars adhuc longe est perfectior operibus, quæ per ipsam efficiuntur. causa enim efficiens superior est, ideo nihil quod sit, æquiparari potest facienti. Veuere Coa nihil in suo genere uidetur fingi

CC potuisse

potuisse præstantius, attamen hoc simulacro ars ipsa unde illud defluxit perfectior, fuerit illic pulchritudo tanta, quantum corpora ferre possunt, attamen artifex non eam affinxisset, nisi maiorem quandam aliam animo conceperet, quam nos quoque, concipere possumus. Insuper præterea simulacro dimensio, diuisio partium, tumor membrorum, alteratio atque corruptio, & talia, quæ corporibus accidunt imperfectionum genera, quorum nihil ars patitur, pura à defectu omni, atque uicio. Quæris an monstra diuina arte contineantur, contineri non credo, in eo scilicet quod humanæ formæ additum nel detractum: uel transpositum fuit uiciose, ars enim efficit, uicia autem non efficientem, sed deficientem habent causam, curigitur sunt? An sine Deo quiequam effici potest? ita enim interrogabas. Ego uicissim te interrogo unde putrefactiones, corruptionesq; & interitus rerum? unde tot morborum genera integram uitiantium habitudinem? si horum poteris tibi reddere rationem, poteris & illorum: Licet enim monstra rarius, morbi frequentius contingant, tamen tam sunt contra naturam morbi, quam monstra. Si ad me respicis, ego tibi istorum omnium hanc reddam rationem, quod in uigendis corporibus animalium, & aliis plurimis, utitur ars diuina rerum erectarum ministerio, quæ ueluti secundæ causæ dici possunt aliorum, quæ procreantur. Scimus autem res omnes, ut de uihilo creatas instabiles esse, & uagas & sponte sua ad corruptionem interitumq; ferri, harum liberum ultroneumq; cursum statui non impedire Deus, sed motus proprios sine peragere, & quoniam quandoque errant, fit ut generetur aliquid præter id, quod fieri consuevit: huiusmodi tamen errores ut si sædi appareant in partibus, ad uniuersum tamen referantur pulchritudinem: nam ex his perspicitur aperte, quantus sit decor eius, in quo nullo errore reclusus fuit seruatus naturæ status. Fac ostendi tibi monstrum hominem horrebis statim ubi uideris, attamen reuolues animo, & apertius cognoscas, ex comparatione deterioris, quanta sit pulchritudo eius figuræ, quamq; ex usu atque ex arte, quam nostris Deus indidit corporibus, hinc in laudem surgemus uenerationemq; artificis. Nihil enim tam artificem commendat, quam quod maxime in opere delectat. Atque ut intelligatur facilius Deum hæc monstra rite permittere, hoc in primis contemplare. Videmus uanque magistros coram discipulis imitari uicia quorundam, puta distortam sessionem uel ambulatiouem, uel prauum alium corporis motum, ut uidentes illi tanquam in speculo, quam ea dedecant abstinere ab huiusmodi prauitatibus & emendantur. At qui turpis est & fœda imitatio illa alienorum uitiiorum per se solum spectata, relata tamen ad correctionem discipulorum cuius gratia fit, recte fieri, & ad ordinem pertinere disciplinæ existimatur. Facilius namque doceri posse uidentur, quam dedecet uitium, & quam deceat contrarium, si utrumque coram spectetur. Sic ordine permittere monstra dico Deum, ut his coram inspectis iusta humanæ figuræ species luculentior appareat. Simili ratione Ismenias Thebanus bonos malosq; tibiciues iusta collocans, & insis utriusq; canere aiebat discipulis, hoc modo canere oportet, illo non oportet: hoc exemplo admonitus ubi uideris monstrum aliquod, fuge Deum altitatem tibi dicere, hanc Theophile oportet esse humanam figuram qualeni ipse geris, non qualem in hoc perspicis, hoc si facies, monstrorum procreatio tibi minus absurda uidebitur. Sunt autem & Philosophi nonnulli, qui asserunt mala adeo bonis esse connexa in rerum natura, ut dissociari nequeant, posito uno dandum esse alterum, quod sit illi contrarium, aliter neutrum extaret, propterea quod dulce non erit nisi sit amarum; nec calidum, nisi sit frigidum; in musicis concinnum non haberemus, nisi sit quid dissonum; non esset temperatum ali quid & iustum in moribus, nisi altera ex parte intemperatum & iniustum appareret. Idem propone tibi in corporibus non potes dicere corpus aliquod esse sanum nisi respiciens ad aliud, quod sit morbosum, nec pulchrum, nisi respiciens ad deformem, nec recte figuratum, nisi respiciens ad monstrum. Sic corpora quædam extare oportet morbosa, deformia, monstrosa, ut contraria sint horum sana pulchra recte figurata. Quid si Deus satisfacere quoque uoluit difficilibus & morosis hominibus, quibus nulla elegans uidetur facies, cui nauius non insit? at corporis est macula nauius, id illis tam gratum & decere putant. Sic tu hæc monstra existima esse ueluti nauius totius humani generis. Nam raro in populis & gentibus cernuntur: Multa fœda in partibus, quæ placeant tamen composita & collata ipsi roto. Veluti in pictura si nigrum tantum in ea colorem spectes, uix poteris spectare, adeo indecens quid uidebitur: sed si totam spectabis picturam, tunc placere incipient nigra illa, & umbrosa, quoniam per ea eminent magis

magis ipsa colorum lumina. Lunam quoque si spectabis nouam, dum modico adhuc incedit lumine, non probabis, sed si uniuersas eius considerabis figuras, quas mensura efficit curriculo crescendo paulatim & decrecendo, & quod hodierna sequente.

Si crescit minor est: maior, si contrahit orbem.

Ut Pelignus cecilius Poeta, tunc plauē delectabere in lucis huius numeris & dimensionibus. Quid in cantu tam absurdum & inconueniunt, quā uox septima? Itaque abominantur eam aures, uerum dum sola est: nam immixta ceterarum choro probatur, dum sua asperitate nimiam aliarum temperat dulcedinem. Respiccoratorem, & in eo praeuolās eloquutionem tanquam captus sis auribus, manum tantum iactationem & corporis motum considera nonne in saniore getticulariam agere uidebitur? Verum si illos corporis gestus ad uerba sententiasq; quas ille profuderit, referas, tum intelliges illos frustra non esse, ut in quibus altera pene eloquentia colloccetur. Multa sunt alia praeerea, quae per se solum spectata displiceant, sed si ad id, cuius gratia composita sunt, referantur, mirum in modum delectent, nec fortasse conuenit ubi plura nequa sunt ad decorem considerare singula, sed omnia simul copulata, & ut summam dicam, totū inspicere oportet, cuius gratia partes elaborantur. Quamobrem non monstra solum, quae in populis & gentibus rara cernuntur: necrum etiam si qua gens alicubi est monstruosa tota, quam ego tamen esse non arbitror: si qua ea est ad uniuersū huius decus pertinere puto. Nihil enim est in mundi partibus quod non toto aptissime respondeat: tā probus, tamq; peritus artifex estis qui opus condidit scit ille, cur quodq; extet, & quid ad uniuersū conferat decorem. Nos qui totum inspicere non possumus tanquā deformitate partis offendimus, quoniam quid cuique congruat, & quo referatur igno ramus, huius rei iudicium relinquatur artifici qui nouit ubi, & quando, & quomodo unumquodque creari oporteat, & quarum partium similitudine uel diuersitate uniuersitatis species decentius contextatur. Solus ille uniuersitatem hanc meretur, & modera tur, & nihil praefermitur, quod eam instructiorem reddere ualeat & cultiorem. Sunt autem inter monstra quaedam, quae partem capiunt hominis, partem feræ, de quibus dubitari potest, hominum, ne consortio an ferarum accedant. Qua in re ira tenendum, ut si hominis definitio his competit, sūtq; animalia rationis capacia, homines sunt, sin aliter bestiae. Et Cynocephalos quidem, qui cuncta habent hominis praeter Caninum caput, ex quo etiam nomen sumptum, uideo a scriptoribus inter fera animalia numerari: Hominem uero illum ex quo mixtum, quemā solitudine scribit Hieronymus occurrisse Antonio & centaurum uocant, idem Hieronymus bestiam putat, quamuis Poetae tales habeant hominum loco, & de eis ut de hominibus loquantur. Haec dixi ut intelligatur non quicquid partem mutuatur ab homine id statim inter humana habendum monstra, sed inter ferina potius: in quibus naturam magis ludere & lasciuire perspicuum. Ferunt Africam horum feracem. Nam quum inopia aquarum feræ ad eodem congregentur fontes, mares feminis cuiusque generis miscentur, hinc multiformes partus, & iactatum illud prowerbiū uice, Africam semper noui aliquid ferre. Non aufert Deus uim & proprietatem rebus, quas semel indidit, sed exercere permittit, quamuis insolito more & insolenti quicquam fiat: licet enim incongruum sit dissimilia coire animalia, tamen quia id fieri posse non abstulit, sicuti summa eius conueniebat proidentia, iam illud sequitur consueuerit quod quæadmodum de similibus animalibus simile gignitur animal, ita de dissimilibus dissimile. Vides quā pulcher, quamq; decorus sit humanæ figuræ aspectus, si quis tamen emendare uelit, & ad aliud quippiam tra here non prohiberit, quemadmodum Macrocephali fecisse dicuntur. Nescio ut unquam de his Macrocephalis audieris. Tunc. Nunquam profecto. Andire tamen gestio. Iam prauidetur animo fecisse illos absurde quippiam, si quidem emendare uoluerit tam probum artificem, & ostendere humanam sapientiam diuina potiorē: Nihil est in humano corpore quod si sigillatim spectetur, non summam ostendat, incredibileq; artificium, & nere diuinum: & mihi hac in re Epicurei recte sensisse uidentur, dum dicunt, domicilium rationis in alia figura, quam humana non posse consistere propter eius scilicet praestantiam. Sed de istis Macrocephalis expecto scire quid fecerint. M A R. Primum uides quod nomen: nam Macrocephali uocabantur, quod longa haberent capita. De his ita scribit Hippocrates in libello, quem de aere, aquis & locis composuit. Collocat primum eos inter Asia populos, qui ad dexteram hiberni solis ad Maetidem usque habitant paludem. Quod autem differant a ceteris hominibus

longitudine capitis à consuetudine ortum dicit, quæ deinceps in naturam abiit: nam quum apud eos magnifieret capitis longitudo, infatulo statim nato caput eius molle & tenerum manibus constringebant, ac fasciis, aliisque aptis instrumentis ad eum usum paratis colligabant, quo rotunditas capitis arceretur, & longitudo protenderetur. Quum in sæculis aliquot nstatum fuisset, factum est deinceps ut natura consuetudinē imitaretur. nam tales procreabantur, nec mirum inquit Hippocrates. Quum enim semen genitale ab omnibus corporis membris procedat, à sanis quidem sanum, à morbis morbosum, fiatq; ut ex caluis calui gignantur, ex rufis rufi, & ut plurimum distortus distortum generet, eadēq; ratio sit circa reliquas formas, cur non ex Macrocephalis Macrocephali gignerēt? Memoria tamen sua scribit idē auctor non nasci eos tam longis capitibus, propterea quod consuetudo illa per incuriam hominū fuerit oblitterata. Perspicias iam de hac historia, quod prius etiā agebam de semine nasci monstra, etsi quod monstrificū est semen id uim suā in sætu imprimere, concedēte Deo, ut congenita facultate utatur, quēadmodū enim non prohibuit Deus longitudinē capitū in Macrocephalis, sed id eorū reliquit arbitrio, cōcessitq; seruata naturæ lege, ut ex Macrocephalis Macrocephali nascantur, sic si quispiā hominū immisceat se bestis, non suū ducit uetarene sætus procedat mōstrosus, utrūque referens parentem & mistum animal generetur, neque id ascribi potest alii uitiū, quā ei, qui bono instrumento usus est non bene. Refert Plutarchus in septem sapientum conuiuio Periandrum Corinthi tyrannum ostendisse Thaleti Milesio sætum equæ nuper natum, cuius figura ab homine incipiens, in equū desinebat, interrogasseq; quam sententiam demonstro illo haberet. Meruebat scilicet, ne diri, quid sibi et suis portenderet. Tum arridens Thales quum aliquantulum partum illum considerasset, admonuit Periandrum ne pastoribus suis equitum committeret, uel uxores daret, declarauit uir prudentissimus quid rei esset, nihil inusitata formæ aspectu commotus. Intelligebat nanque nihil fieri contra naturam, licet nonnulla fiant contra notitiam eam, quam de natura habemus. Portenti loco habetur mulx par tus, quia sit contra id, quod nobis de mularum natura innotuit; cur tamen pariant quædam præter ceterarum morem, ea ratio in natura est, licet cognitionem nostram effugiat. Hinc oritur admiratio illa propter causæ ignorance, sed non mirandum est factum esse, quod fieri potuit: nam si fieri non potuisset, scio quod nunquam factū fuisset. Demum huc redeo, sic constituens nihil absurde & inusitate fieri in partibus, quo non totum exoritur. Hæc sententiæ si cuiquam, tenenda nobis, qui mundo Deū præficimus, ut nihil illo speculante rerum geratur, quod non uniuersitatis huius pulchritudinem illuminet, amplifcet, manifestet. THEO. Nescio quomodo more tuo inuoluas omnia sursum, deorsumq; trahens adeo ut pene suaseris fœdissima monstra summa ratione esse facta, immo suaficti. Nihil enim habeo, quod istis tuis rationibus opponere ualeam. Itaque desino te his monstris lacescere, transeo ad aliud. Nam audi uir te dicentem Deum nihil omisisse, quo hic mundus fieret instructior & ornator. MAR. Audire potuisti. THEO. Expone parumper quo sensu hæc uerba protulisti? MAR. Ita equidem dixi ut intelligeretur ad eum mundi statum, quem Deus inducere uoluit, nihil deesse quo is esse instructior possit & ornator. Num tu forsitan habes aliquid dicere, quod ei desit? THEO. Nihil equidem habeo, sed quid ais ad eum mundi statum, quem inducere uoluit, nihil deesse? Num alius mundi status induci potuit? MAR. Potuit. THEO. Deterior ne an melior? MAR. Vtrunque. THEO. Mitto de deteriore querere, sed meliorem ais Deum facere mūdum potuisse? MAR. Quid ni? THEO. Cur non fecit? si enim uoluit & non potuit, infirmus est: si potuit & noluit, inuidus. MAR. Bicipiti hoc tuo argumento non mediocriter offendor Theophile utrinque, sed magis ea in parte, in qua posuisti Deū inuidere rebus creatis: peior enim inuidia imbecillitate, sit in eis tanta perfectio quanta esse potest: quid tamen erunt ad eum, qui solus uere est, & cuius bonitas finem non capit. Itaque nulla inuidencia remouatur Deum in rerum fabrica, sed plus eis perfectionis addere noluit, quia ita uisum est infinitæ eius sapientiæ: nam si uoluisset, addere potuisset: non enim potentia diuini numinis ullis limitibus coercetur, quod fieret, si quispiam dicere ualeret Deo: huc usque eum posse, nihil amplius: illud autem pro tua prudentia animaduertere debes, quod ubi in Dei infinita incidimus, facilius progredi, quam exitum inuenire potest oratio. Quemadmodum enim superius diximus, quandoquique Deus fabricare mūdū cœpisset, semper in illa æui æternitate quæri posse. Cur non prius? sic quantamcunque perfe-

perfectionem indidisset Deus rebus quæri continuo potest, cur non meliores adhuc fecerit. Finge Deum quærelam hanc prævidentem effecisse res duplo vel triplo meliores, quam nunc sint, finita ne erit questio? an non adhuc quæretur cur non decuplo meliores? hæc quoque fecerit, quæretur rursus cur non centuplo. Deum quæcumque bonitatem addiderit, adhuc de maiori imminet questio, sic nullo exitu inquisitionis ista claudetur. Hoc considerantes non debemus nos inextricabilibus questionibus committere, sed contenti esse rebus, quales condita sunt, præsertim quum omnia liberaliter fuerint collata, non ex eo quod Deus ea tradere teneretur. Est autem positum in facultate donantis quantumcumque visum sit donare, adeo ut sæpius nequeat reddi ratio cur uni restricte, alii large donauerit, nec aliud afferret ipse donator, nisi quia ita dicit sibi placuisse: nec ferendus esset, qui arguat sua largientem, quod non plura vel meliora dederit. Memento eius, quem superius induxi à te donatum argenteo nummo & quærentem, cur non prius dedisses? Impudens uidebatur uel rerum nescius ita expostulans, & de die mouens donatori questionem, quanto impudentior uel absurdior uideretur si expostularet, quod non aureum pro argenteo nummum dedisses. Est enim eius (ut opinor) qui liberalitatem exercet modum liberalitati suæ imponere, & quodcumque nilum est, & quo tempore uelit donare. Verendum ne hæc eadem impudentis imago eos detineat, qui expostulant cum Deo, cur non meliora condiderit quum ille nemini quicquam debeat, & quicquid dedit ex illo immenso benignitatis suæ fonte profuxerit. Quanquam si diuinam sapientiam hac de re consulamus, respondeat res non aliter, nec alio meliori modo à se fieri potuisse: hæc illa respondens probare: Ridiculum est enim putare Deum sapientius quicquam facere posse, quum quod facit, Etenim pulcherrimus est uniuersitatis huius status, tum propter eximiam rerum speciem, tum propter decentissimum ordinem, quo res tot gradibus distantes sibi ipsis inuicem egregie respondent. Quod si unum aliquod ipsorum attolleretur ad melius, corrumpereetur proportio ordinis, quemadmodum in cithara si chorda una plus iusto intendantur, omnis ille concentus perit, non audeo tamen frangere Dei potentiam, quia ualeat alias res facere, uel iam factis addere: quod si fieret, uniuersum illud esset melius. Hic plura alia dici possent, sed mihi nunquam placuit Theophile homines mei & tui ordinis, id est, qui non multum in disciplinis promouerimus, exercere se in his questionibus, quæ humano ingenio sunt quodammodo impetrabiles, nec multum conferunt ad pietatem. Hæc Theologis censeo relinquenda, quibus hoc unum opus est diuina inuestigare, artificum enim est omnia subtiliter perscrutari, quæ sub artis ipsius iudicio quoquo modo cadere possunt. Nobis de Dei potentia quærentibus satis est si firmissime teneamus solum Deum uere dici omnipotentem, quia natura sua potest quicquid uult fieri, & quod uult se posse, eaq; per se, uel per alium facit, nihil est quod potentiam hanc peruellat, diruat, implicet, omnia potest, præterquam in his, quibus eius excellentiæ & dignitati derogaretur, & naturæ repugnaretur, quæ si posset, non esset potentior, sed infirmior. Quamobrem: non potest falli, quia est ueritas: non mori, quia est uita: non miser esse, quia est beatitudo: non uinci, quia est fortitudo: non iniuriam inferre, quia est iustitia: non inuidere, quia est caritas. Hinc etiam in præterita nullum ius habere Deus dicitur præterquam obliuionis, ne sequatur contradictio aliquid fuisse, & non fuisse: non enim in tantam præstantiam cadit, ut sibi ipsi repugnet. Itaque efficere non potest, ut qui magistratus gessit, non gesserit: qui ambulauit, non ambulauerit: qui disputauit, non disputauerit. T H E O. Adde, quod quæ corrupta fuerit, non fuerit corrupta & sit uirgo. M A R. Et recte quidem id addi potest, neque hoc dicens dissentiam à Hieronymo. Audendum est (inquit ille) quum Deus omnia possit, tamen uirginitatem reparare non potest post ruinam. Hoc quoque uidit ille Poeta, qui dixit.

Nulla reparabilis arte

Læsa pudicitia est: deperit illa semel.

Semel (inquit) id est immutabiliter, irrevocabiliter, & in perpetuum. Enimvero potest Deus omnem meritis & corporis corruptionem à corrupta auferre, hoc tamen ab ea remoueri non poterit quin fuerit corrupta, sicut à peccatore omnem peccati labem auferre potest, sed nunquam præstat, quod non peccarit. Defectum enim contradictionis non suscipit diuina maiestas. Non potest etiam rebus ipsis manentibus earum auferre substantias & principia naturalia, ne contingat res simul extare & non extare. quapropter

Quapropter nequit efficere, quod homo sit quispiam, & rationis sit impos, quod genus noui plura sub se contineat specie, differentia, quod linea ducta à centro ad circumferentiam non sint æquales, quod ter tria quadratam non reddant figuram, quod triangulus non habeat tres angulos duobus rectis pares. Sicut enim uectesse est aliquid fuisse, dum fuit, ita eiudem necessitatis est aliquid esse, dum in sui figura & substantia manet. Rursus non potest uinei & uim perpeti, quia hæc ad ea pertinent, quæ possunt commoueri, ipse autem immutabilis. Similiter neque poenitere potest, neque irasci, neque tristari. Hæc enim imperfectionem perturbationemque significant. Maxima ergo, Dei potentia quæ huiusmodi defectibus & corruptionibus subiaci nequit. Itaque sine spe & tur omnipotentia in non patiendo siue in agendo, utraque ratione hæc in Deo floret, quia & nihil ille patitur, & nihil obuium fit, quod impediat agentem. Adice quod nullo tempore hæc eius omnipotentia uariatur: non defuit, non deest; non deerit. O domine quid de te dignum ualeo effari? nihil equidem. Superas enim dignitatis tuæ eminentia omnes cogitationes sermonesque nostros, attamen hoc quod nunc occurrit prædicabo. Tu fuisti, es, eris omnipotens: nihil est quod tuam deterere ualeat potentiam, quem igitur potius pertimescamus? quæcunque magis timentur tuam trepidant omnipotentiam, quæcunque nobis minantur tibi supplicant, tuæ cuncta subiiciuntur decretis, tu seruare solus potes, tu perdere. Non ego te terrenorum more regum uictorem, & triumphatorem, sed dominatorem omnium rectoremque nominabo: nam qui uictorem se nominat, is incertamen cum aduersariis uenisse, & uinci potuisse fatetur. Tibi nihil obfistere, tuum nihil morari nutum potest. Itaque cetera omnia despiciere, & ad te solum respicere debemus. T H I O. Placet mire, quod dicis non posse Deum uictorem & triumphatorem uocari, quo sane glorioso titulo Iustinianus tuus in libris iuris indigne utitur. M A R. Quid Iustinianum mihi memoras? plures alii ante eum Imperatores Romani hunc titulum usurparunt, & ex Græcis regibus nonnulli, sed qui in hominibus gloriosus, hic Deo turpis, qui cunctorum dominus est, cuius nutus tremefacit est rerum: sicut enim non dicitur uicisse uir infantem, quem à se remouit, nec iudex reum, quem damnauit; nec pater filium, quem abdicauit; nec dominus seruum, quem castigauit: ita non dicitur Deus uicisse homines impios, sacrilegos, flagitiosos, quum eorum euerit proteritiam, sed pœnuisse; iustisque suppliciis afflixisse. Fabulosa antiquitas Iouem, qui supremus Deus habebatur, & omnipotens insuper uocabatur, fœdè decessasse cum gigantibus & fulmine luridum ad Orcum detrussisse, eamque uictoriam earminibus poetæ celebrarunt. Hinc illa ad lyram canebantur.

Regum timendorum in proprios greges

Reges in ipsos imperium est Iouis

Clari giganteo triumpho.

Cur clari obsecro giganteo triumpho? Vis causam perdissero? audi eundem poetam.

Magnum illa terrore intulerat Ioui

Fidens inuentus horrida brachiis,

Fratesque tendentes Opaco

Pelion imposuisse Olympo.

Quo enim formidolosior hostis, eo præclarior uictoria. Alius Poeta ausus est dicere.

Quod magno æterna parantur.

Regna Deis, & ælumque suo seruire tonanti

23. Non nisi sæuorum potuit post bellaantium.

Hæc tam turpia dici de Diis illis fabulosis non moleste fero: De Deo summo & nero ne cogitetur quidem quod quicquam timeat, quia nec ullum certamen cum eo, cuius arbitrium cuncta sequuntur: Nihil durum, aut difficile molitur, ut opus sit triumpho: omnia facilia ac parata nutuique summi patris parentia. Etenim si cuncti ad unum homines contra Deum conspirent, contemuentes eius potentiam & nihili mandata facientes, omne denique diuinum abnegantes, non tamen tumultuabuntur Deo & negocium facessent, & beatitudini tantæ regnoque quiesquam detrahent, sed se impios & ingratos ostendent, quod si tunc insolentia illorum commotus Deus, uniuersos aquis immisis delectet. Vt Noe temporibus factum est non hominum uictor, sed impiorum facinorum uindex prædicaretur idque exemplo liqueat elariore: Sit tibi aliquis, qui cerneis formicas deripere frumenta ex aeris uel horreis, hostesque noceant cunctas aquarum immixtione interimat, & ob rem gestam triumphum poseat, & hac de causa uelit se myrmicidam

dam sen fornicarium nuncupari, quem tu hunc hominem putabis? Scio quòd id audieus uix risum tenebis, & istum uelociter insaniz condemnabis, ac ne Domitianum quidem absolues emotæ mentis crimine, si quod perite stylo muscas configeret, uoluisset se ut Dacicum, & Germanicum, ita & Muscarium uocari. At nos homines Deo cõparati minus etiam, quàm formicæ, & muscæ sumus. Immenâ quippe illa potentia, quæ nihil unquam frustra noluît, immo eius nolle facere est, ne putetur Deus sudare in agendo & laborare, sicuti de Ioue suo omnipotente ueteres finxerunt. Noster autem, quod potest, uult, & quod uult, potest: & tã facile illi posse, quàm uelle quum utrũque idem sit. **THEO.** Hic mihi exoritur scrupulus non leuis, quem si exemeris, magnas tibi agam gratias uel ingentes potius, ut nemo in hac gratiarum actione quantacunque eloquentia nixus naleat superare. **MAR.** Remitto tibi hanc uerborum magniloquentiam: modico contentus saro argento. **THEO.** Non soleo ego alium argento impertiri, qui non me prior auro prouocauerit, at pro uerbis uerborum gratiam rependo, & in ea conor omnes superare. **MAR.** Satis id erit postquam plus ferre à te nequeo, sed quid mentem interturbat tuam? **THEO.** Audies. Exilimo ego Deum parem obtinere potentiam, uoluntati. Nam quum una, & eadem res sit potentia & uoluntas, utrunque enim horum nihil aliud quàm ipse Deus, si alterutrum superaret magnitudine, Deus maior esset se ipso, quod absurdissime diceretur, æqualia ergo potentia diuina & uoluntas, neque alterum altero mains. An non id suscipis? uel nũ in foribus argumentationis meæ reluctaris? **MAR.** Minime reluctor: nam recta & superioribus nostris sermonibus consentanea posuisti. **THEO.** Hoc posito sequitur eadem posse Deum, quæ uult & uelle quæ potest, at hoc non conceditur: Nam plura potest Deus facere, quæ non uult fieri: potest ille (ut poetice loquar)

Sistere aquam fluuiis, & uertere sidera retro.

Olim utrunque fecit: nam stetit fluuium superius, inferiusq; fluxisse, quum Israeliticus populus ducente Iosue relicta solitudine in Cananæam properaret, & rursus Helia propheta transiente, & mox discipulo eius Heliseo in sacris litteris legimus: Retrouerum quoque maximum sidus regnante Ezechia, tum quum illius nitæ quindecim anni additi, eadem commemorat historia. Quod olim potuit facere Deus, nunc quoque potest: non enim potentia eius imminuta, sed non uult facere: nam si uellet, sisteret aqua fluuiorum, & sol retro cederet, ut olim factum fuit, quum uoluisset, sed quid hæc colligo? potest Deus regem me facere, non facit; te diuitem, non facit, Ricardum huuc prophetam non facit, in his omnibus præsentate potuerit non adest facienti uoluntas. Aut igitur Deus non potest plura quàm uult, aut si plura potest quàm uult, nõ erit æqualis uoluntas potentiz, sed potentia fuerit maior, minor uoluntas: quorum neutrum concedendum est: nam & plura potest, quàm uult & æqualia in eo potentia & uoluntas. Quid ad hæc? **MAR.** Istis ne moueris? **THEO.** Non aliis iuterim. **MAR.** Remitto iam tibi uerbosam illam gratiarum actionem, quam parabas. Non magni laboris est nodum hunc soluere. Assumamus primum caput quæstionis tuæ, utrum Deus plura possit, quàm uelit. Utrumque nempe uerum, & Denique plura posse, quàm uelit, & non plura posse, quàm nolit. **THEO.** Quid ais? an non uides hæc esse contraria, quum unum affirmet, alterum neget. **MAR.** Verba quidem contraria, sed si diuerso sensu accipiantur, neritas utrinque constabit: Nam si ita accipis: Deus potest plura facere, quàm uult facere uerum est. Rursus si ita accipis: Deus uon potest plura quàm nolle se posse, hoc quoque uerum. **THEO.** Quàm pulchre conciliasti hæc duo contraria, transi nunc ad illud, in quo dicebatur de æqualitate potentiz & uoluntatis. **MAR.** An non erit potentiz æqualis uoluntas, si Deus plura non potest, quàm uult se posse: deinde non desinit æqualis esse potentiz uoluntas, licet plura subiciantur potentiz, quàm uoluntati. Nam Deus quoque plures iuste punit, quàm misericorditer saluabit, & tamen iustitia in eo & misericordia æquali sunt magnitudine. **THEO.** Breuiter quidem, sed egregie Marce diluisti obiecta, nec ago tibi pro nauata opera uerborum gratias, quando hoc nõ magni æstimas. Verum hoc satis sit animi in te mei, quòd si aureos possiderem montes, mitterem ad te grandem anream glebam: sed ne fortasse id quidem magnificeres: uon enim deest tibi modicum aurum, & tibi tantum satis est auri, quantum fuit Phidiz Atheniensis ad illustrandum Iouis Olympii & alterum Mineræ eburneum siquum: nec plus appetis. **MAR.** Hoc tam pulchro dicto Theophile ingentem nunc mihi gratiam retulisti. Admonuisti enim non esse mihi maximum aurum querendum,

rendum, satis esse si ex modico auro splendoris pauxillam quærerem, reliqua à virtute & ab arte petenda. Т н е о. Ita equidem censeo. Sed ne adhuc te pleniori laude remunerem, pro his, quæ in mei gratiam disputasti, ego te diuitibus præfero quibuscumque de his etiam loquor, qui domorum parietes marmoribus uestiunt; qui excelsa laquearia auro obducunt, qui signis & tabulis innumeris naturam rerum lacescunt, & spectantium oculos uel fallunt, uel inaniter pascunt, qui unica Margaritarum linea multarum secum ferunt pretia uillarum, qui sua demum ignorant patrimonia, idq; ipsi gratum iactantibus illud Ouidianum.

Pauperis, est numerare pecus.

Et illud Flacci:

Exilis domus est, iu qua non multa supersunt,

Et Dominos fallunt, & pro sunt furibus.

His tu melior, dignior, fortunator. M A R. Ne pergas obsecro ulterius, accipio hæc laudationem tuam non tam meo, quàm disciplinarum liberalium nomine. non enim me laudasti alio respiciens, quàm ad ipsas disciplinas, quarum me esse studiosum aggrararis. Itaque postquam tam egregie remunerare potes uerba mea, existima quicquid ingenui in me est & doctriinæ id omne paratum fore ad omnia postulata tua: modo ea postules, quibus par esse possim: mea enim sunt non qualia quis existimauerit, uel ipse potius uellem. Vides, quæ tractatio sit in manibus. De Deo nanque agitur, qui omnia ingenia, omniuem eloquentiam longissimo interuallo post se reliquit. Itaque nunquam mihi minus, quàm hodie placui. Nihil de Deo cogitare digne, nihil sufficienter eloqui ualeamus. Me nanque uel hoc ipsum confundit, dum contemplor, quomodo Deus insit rebus: inest certe omnibus totus & singulis totus: non enim diuidere Deum & frangere ualeamus, non ita est alicubi ut alibi non inueniatur, immo nihil est ubi non inueniatur, & quidem (ut dixi) totus sicuti uox, quæ uniformis existens, non fraugitur, neque diuiditur, ut recipiatur ab audientibus, sed plena atque integra est iu auribus singulorum: hoc uetus etiam credidit ætas: nam si ita esset, non fuisset antiquius dictum, Iouis omnia plena: non etiam Thales Milesius netutissimus Physicorum dixisset non factis modo, sed cogitationibus quoque humanis Dei oculos interesse. In illo inquit Apostolus uiuimus, mouemur, sumus, si uita est rerum motus, & essentia, (ut utar hoc uerbo, quo representatur id, quod Græce *ὄν*, nūcupatur) inesse intime rebus cūctis oportet: non enim solum prima fundatio, incubatio, & creatio rerum ascribitur Deo, sed subsequens quoque earundem educatio, motio, & conseruatio. Hæc omnia indicant locum omnem, & quicquid in loco est præsentia Dei repleri. quærat aliquis, ubi sit Deus, dicit ipse potius ubi non sit. Quemadmodum enim si infinitum inueniretur corpus, tunc illud immobile muneret cuncta sui magnitudine occupans loca, sic Deus, cuius sola substantia nullis claudatur finibus tenet omnia mobilia, immobilis ipse. Hinc insurgit illud mirificum, quod Bedæ in luce scripsit Euangelio, quod quum Angeli mittuntur ad externum aliquod ministerium, adhuc tamen Deum contemplantur; quoniam quum Deo iuncta teneat, intra Deum currunt Angeli quocunque mittantur. Т н е о. Video ex his Bedæ sermonibus, quid inter Deum qui summus est spiritus increatus, & spiritus hos inferiores creatos, quos Angelos uocamus differat: Nam Deus & si moueat omnia, immobilis tamen manet ipse, nec per loca decurrit quum ubique sit totus. Angeli uero & si locum non occupent, quia uacantes corpore dimensionem, non recipiunt, idq; cum Deo illis commune, loco tamen definiuntur, ita ut ibi sint, & non alibi quum de loco transiunt ad locum non inueniuntur unde moneantur, sed ubi transiuerunt. Itaque sunt ueluti locales quidam dii: Deus autem summus illocalis est. M A R. Adde quod in temporalis quoque, si ita loqui libet, quia sicut non loco, ita nec tempore mutatur: non enim suscipit uicissitudinem gaudii, doloris, scientiæ, obliuionis, non uariationem formæ, aut alterius qualitatis, quæ omnia res aliæ creatæ suscipiunt, uel fusciperunt. Nulla in diuina natura accidentium uarietas, nullaq; penitus mutabilitas, intelligamus (inquit Augustinus) Deum, quantum possumus sine qualitate bonum, sine quantitate niagnum, sine indigentia creatorem, sine situ præsentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem, nihilq; patientem. Omnia, quæ dicuntur de Deo, dicuntur tanquam de substantia, nihil ei accidit sicut ceteris rebus, quæ propterea mutationi subiacent: Deus autem perfectissimus est ens, cui non competit nō esse quia propter non mutatur, quia quod

mutatur,

mutatur, fit quod non erat. Et de his quidem alias diximus, sed quæ pulchre dicuntur, bis terq; repetere haud absurdum. T H O. Tu uero quicquid occurrerit ne omitas: gratum est enim ea etiam, quæ antea posita fuerant audire præsertim quum nouis sermonibus efferantur, & aliis atque aliis argumentis tractentur. Vt enim aromata manibus attrita sæpius halant uehementius, sic diuina, quo sermonibus tractantur frequentius, eo sunt iucundiora. M A R. Inquisitio Theophile diuinæ naturæ difficillima est omnium ob eminentiam scilicet eius, quod queritur. Nonnulla cognitioni nostræ quo quomodo parent, plurima penitus, latent, ut si quis ea ingreditur, emergere illinc, nequeat. Itaque nolle cuncta curiose exquirere, magnum scientiæ argumentum. Veluti in magnis altisq; fluminibus: nam alicubi ea uado transire possis, plurimis tamen locis rapidi sunt aquarum uortices, uastaq; profunditas, quæ paululum ingressos submergere queat. Si quis autem omnes fluiui partes transmeabiles putat, & temere quacunq; tentat transire, is fluminum proprietatem ignorat & uix incolumis euadet. Similiter si quispiam, quia nouerit, utcunq; diuina quædam; audet cuncta illic extantia, improba curiositate penetrare, is proculdubio nescit quid Deus sit, & paruum eius ingenium immensis illis gurgitibus obruetur. Hæc autem dico ut intelligas non esse uadofum omne diuinum, sed inscrutabilia plurima, ut non conueniat, ac ne expediat quidem eorum ingressum tentare. Quis tam ualida mentis acie & sic (ut dicam) Lynceus, qui ea, quæ inesse nuper diximus Deo quomodo insint, possit perspicere? Sunt namque omnia contra naturalem hunc nobis uotum ordinem: Hic immensi ruunt fluctus: Hic ingens imminet uastaq; uorago, ut non sit tutum ingredi. Ego nunc mea sponte huc eruperam, ut dicerem Deum uniuersis & singulis rebus inesse totum, idq; considerans admiratione non parua feriebar, quia quomodo id fiat scire non possum: non enim ita intra res est quasi libet, ut uon extra emineat, & in se ipso sit totus, & recte nonnulli dixerunt Deum esse locū omnium, & omnia non esse locū Dei: alii, Deum esse sphæram intelligentem, cuius centrum sit ubiq; circumferentia nusquam: Hæc tamen similitudine quadam & improprie de Deo dici nemo non uidet. Sunt autem quidam è nostris, qui Deum describere & delineare ita sibi permiserunt, (nam definiri non posse intelligebant) ut diceatur ratio rationum fons, rerumq; omnium artifex, forma uniformis & omniformis, in motu statum, in tempore æternitas, in multitudine unitas, in debilitate potestas natura fecundissima omnium naturarum, semen seminum, uita uitarum, sensus sensuum, ueritas uerorum, & iucunditas iucundorum. T H O. Magna sane & lata hæc descriptio, quæ tamen cum, de quo loquimur, non exprimat. Vellem mihi nunc responderet Ricardus utrum Theologia proprium quendam in scientiis locum tenere debeat quandoquidem id, de quo illi præcipuus sermo, definire nequit, & uon aliunde, quàm à definitionibus res intelligamus. M A R. Recte dicis Theophile Deum uon definiri, ideo nec demonstrari posse: nam res demonstratur posito eius genere & differentiis, quas habet ad res ceteras, & utrunq; definitio complectitur, quorum neutrum in Deum cadit: nam quum sit supra omnia uol lo rerum genere includitur, ex quo fit, ut differentia nulla distingui à cetetis queat, quum differentia non ponatur proprie, nisi inter res generis eiusdem: nemo enim dixerit album à dulci, & dulce à canoro differre. Quum igitur definiri nequeat sacra Theologia utitur definitionis loco descriptionibus, quibus quicquid efficit, Deus indicatur, quod sane demonstrationis genus perimiquum est: nam quum causa præstantior sit suo effectui, non potest effectus præstantiam causæ suæ ostendere: Itaque nisi uerer Ricardi huius senectutem dicerem, quod omnis Theologus est puer: quod melius diceretur, quum quod dictum est Soloni Atheniensis ab Aegypto Sacerdote, omnes uidelicet Athenienses esse pueros propter ignorationem uetustatis, quum ipsi se plurimū sæculorum memoriam literis comprehensam tenere gloriarentur. Nos uero pueri sumus balbutientes quodammodo dum de Deo loquimur, quia nondum sciui esse, uideamus, & quam uidebimus, ne tum quidem plene cognoscemus. clara tamen erit cognitio, quæ interim dum hic manemus, subnubila nobis & obscura exoritur: nec tamen per intelligentiæ claritatem Deo nunc connectimur, sed piis religiosiq; actionibus, quibus inhaerendum est & assidue studendum. Multa sunt in diuinis Theophile, quæ nullo pacto scire possumus, neque ea ignorasse sit fraudi quandoquidem humani ingenii imbecillitas tam alte nequit prospicere: stultum est autem in talibus affirmare aliquid uel negare cum discrimine, quando sine crimine nesciuntur: Poteris ne tu, aut

homo alius quispiam, ut alia præteream, mihi dicere electorum numerum, aut cur hos Deus præelegerit, illos reprobauerit? certe nunquam poteris; hoc etiam ipsum, quod nunc est in manibus, quæ Dei sit substantia, quomodo insit rebus omnibus, quis hominum scire potest. At ne illud quidem tenemus qualis quantaq; sit in patria sanctorum beatitudo: de qua ab Apostolo dictum est, quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ promisit Deus diligentibus se. Beatos esse scimus illic omnes, at modum beati illius gaudii non tenemus. **Т Н О.** Postquam Sanctorum, qui in patria degunt beati, illata est mentio, occurrit merito, ut quæratur, cur nos quoque non hic agimus beati: nam si Deus inest rebus omnibus, inest quoque nobis, & Deus beatitudo est, & uos beatitudinis capaces, quid igitur prohibet fieri beatos? **М А Р.** Hoc scilicet prohibet, quod nondum Deum uidemus sicuti hi, qui in cælestibus degunt, quâuis enim Deus adsit ubique, nos tamen non uidemus, recteq; cæcis asimusamur, qui etsi undique luce hac cælesti circumfundantur, nō tamen ea fruuntur, quoniam oculis carent uidentibus. Noctua oculos hic gerimus ad tantam illius luminis claritatem. Itaque nec capaces quidem sumus, dum mortali hac uita detinemur illius beatitudinis, nec dicere possumus nos ea priuatos quandoquidem nobis nunc non debetur, nec competere ualet: priuatio enim non est, nisi eius, quod habere quis debet, nec habet. Non possunt dici catuli, ut primum in lucem editi sunt priuati uisu, qui eis natura non competit. Non etiam subtiliter dicitur priuatas arbores per hyemem pomis & frondibus, quoniam non aptæ sunt illa tempestate his uestiri. Multa sunt huiusmodi. Nos quoque immaturi sumus ad illam beatitudinem, donec hinc transferimus, & in cælestem aulam recepti fuerimus, tunc apti fieri ad tam lætam uisionem incipiemus: Nunc respicimus Deum præsentem, sed uelut nubes multa nube obtectum. Nolim autem Theophile te arbitrari Deum & si insit ubique, haberi ubique æqualiter, sed non nisi pro cuiusque rei modulo & captu: nam quemadmodum anima per particulas omnes adest corporis tota simul, nec minor in minoribus, maior in maioribus: Attamen alibi intensius, alibi remissius operatur; ita Deus magis implet pectora piorum & religiosorum hominum, in quibus tanquam in templo suo dicitur familiariter inhabitare, impios autem etsi nō deserit sui præsentia propter naturam bonam, quam ab eo suscepunt, odit tamen propter eorum malitiam, & nisi resipuerint, punire paratus. Hic mecum Theophile specta paululum benignitatem Dei, qui aniam nobis præbuit largissimam de se cogitandi. Nam ubi spectamus res quas condidit (cōdidit autem omnes) admonemur tanti artificis: parum est: uult ille ut ubi sua uidemus, intelligamus illic ipsum adeste. Est quod gaudeamus: Non enim peregrinandū, & longius orbis princeps petendus, quum undique sui copiam faciat, quis non existimet id esse satis? At amplius etiam aliquid habere possumus: Nam gestabimus illum pectore ut hospitem, si tales erimus, quales esse oportet. Magnum esset si cohabitantes in eisdem ædibus, & contubernalem nobiscum haberemus Deum, quanto maius si inhabitantem in nobis habemus? habent autem sic inhabitantem sancti omnes, tam qui in uia, quam qui sunt in patria, si modo sacris litteris fidem habemus: nam illic dictum est Deum in sanctis suis inambulare & inhabitare. Illud quoque est ab Apostolo, habitare Christum per fidem in cordibus nostris. Et in Apocalypsi Ioannis pollicetur Deus ultra contubernium de conuiuium quoque fore nostrum, & nobiscum cænaturum. Ego uero (inquire) ad hospitium, & pulso, si quis audierit uocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cænabo cum illo, & ille mecum. **Т Н О.** Magnum certe adeste Deum rebus omnibus. **М А Р.** Adest certe & ea ui sua fert & continet, efficit; ne temere ferantur. Ille quæcunque coniuncta sunt in tanta hac mundi mole cor roborat ad amicitiam mutuam & societatem: quæcunque autem disiuncta fuere præbet ut singularia sint & iuxta propriam rationem, ac definitionem maneant impermixta. Idem temporum orbitas progressu distinguit & reditu colligit; ignisq; ardor inextinguibiles facit, & aquarum fluente præstat perennia: aeream quoque tenuitatem & mobilitatem fouet, terramq; medio mundi locatam sustinet, eiusq; sætus custodit, nec minus in animalibus corporis & animæ nexum tuetur: arboribus quoque uires, quibus nutriuntur & crescunt, seruat. Demum in ipsis beatissimis spiritibus deificum statum, quem in cælesti patria penes se assequuti sunt, fulcit, prorsusq; nihil est in substantiis, quod ipsius diuina uirtus non contineat & tuteatur, quo unumquodque motus naturæ suæ aptos congruenter perficiat. Cupio tibi iandudum effigiē aliquā proponere

nere, imparem quidem ad rei tantæ demonstrationem, sed effigiem tamen, cui veluti gradui innixus poteris facilius ad rû altum fastigium attolli. Vides solem hunc? Nihil ex inanitatibus rebus ad similitudinem Dei accedit propius. Hic unica copiosus luce, eamq; rebus infundens ceteris ac miniltrans reficit illas, nutrit, seruat, discriminat, coniungit, fecundat, corroborat, implet, sustollit, adauget, denique viuificat omnia. Nihil est in corporibus, quod nõ pro modo conuenienti uaturæ suæ & congruo Solarium radiorum non sit particeps, quod à Sole non foueatur, ac perficiatur. Interim horum omnium, quæ in ceteris efficit, causas & rationes continens ipse, et in se prius habens. Hic noli expectare, ut solem Deo comparem: non decet. neque fas est. Verum cogita si Sol iste tanta potest amictu sui luminis, quantus sit ille, qui et Solem ipsum, & reliqua omnia formauit: non enim; quod alteri tribuit, eo ipse orbatus est, sed multo perfectius excellentiusq; habet. Sed & quicquid Sol potest ad salutem, incrementum, conseruationemq; rerum id ad Deum referendum, quoniam in ipso & per ipsum id potest. Dissimilitudo etiam ex eo colligitur, quod ea agit Sol, quæ nuper memorauimus ut suæ lucis singulari, alibi ipse existens. Deus autem uere inest rebus ipsius. Nihil sui presentia uacuum destitutumq; relinquit, quin immo intus est magis & propinquius rebus, quàm ipse res sint sibi, & id quomodo fiat ignoramus. **THEO.** Sunt hæc ut dicis. Illud tamen scrupulum iniicit, quod dixisti Deum in sanctorum nitorum pectoribus inhabitare. Quid ergo? antequam sancti fierent, habitaculum non habebat Deus? **MAR.** Habebat, sed id quod nunc habet: non enim ita in sanctis habitauit, ut apud se definat habitare, nec habitans in sanctis regitur ab eis & sustentatur, tanquam à domo, sed ipse eos tegit & sustentat, adeo ut si discesserit, ruant. **THEO.** Aduerte nunc Marce. **MAR.** Aduerto. **THEO.** Responde. **MAR.** Dic. **THEO.** Aliquando sancti non erant, postea fuerunt. **MAR.** Et plurimi quidem. **THEO.** Quid eodem modo plurimas res noua creatione in lucem prodire, quum antea non fuissent, nonne fateris? **MAR.** Fateor. **THEO.** Antequam extarent, non erat in eis Deus? **MAR.** Sic nique. **THEO.** Vbi constiterunt & apparuerunt cœpit in eis esse? **MAR.** Ita. **THEO.** Quum antea illic non esset? **MAR.** Omnino. **THEO.** Idq; peragit quotidie, quoniam quotidie res nouæ creantur. **MAR.** Et quilibet hoc concederet. **THEO.** Et mutatio est ibi esse ubi prius non eras. **MAR.** Hoc iam non concedo, ne sequatur conclusio, ad quam properas, Deus igitur mutatur. **THEO.** Sic equidem concludere uolebam si permitteres. **MAR.** Non equidem permitto. Tu quidem in prioribus consequentia tenuisti, donec huc uentum est, ut diceres mutationem contingere, quum quis ibi est, ubi antea non erat, hoc non perpetuo est nerum? Video etenim Solem hunc, cuius modo utebar exemplo, nouas res producentem sine ulla sui ipsius mutatione. Sol igitur est in illis, in quibus antea non erat, nec mutatur tamen. Sed illud quoque dic mihi. Nonne perspicis quotidie à fabris noua multa fieri, ueluti scamnum, mensam, lectum, ollam, calicem: hæc enim uilia passim fiunt. **THEO.** Quid nî? **MAR.** Ex arte facta esse concedis, presertim si peritis faber fecerit. **THEO.** Perge porro assentior. **MAR.** Si ex arte facta sunt, artem seu artis uini illis inesse uelut esse est. **THEO.** Necesse, hinc artificiosa quoque dicuntur, quia arte plena. **MAR.** Num igitur quia illis in rebus, quæ per artem fiunt, inest ars, ubi antea non erat, artem mutari dices? certe non dices, immo stabilis manet, & quamuis adsit operibus, à mente non discedit artificis, at non solum ubi res efficiuntur non mutatur ars loco, sed nec ubi deficient. Deus autem & si aliter rebus inest, quàm ars & Sol, quorum exemplis uti sumus, pari tamen ratione incipit esse in rebus mox formatis sine ulla sui mutatione. Similiter definit in eisdein morari postquam euanescunt non mortis loco, nec deserit res stabiles tunc Deus, sed ipse à rebus fugacibus deseritur. Antequam mundum conderet, in se ipso erat Deus: postquam condidit, illic quoque cœpit esse à se ipso non discedens. Condidit autem non quia mundo egeret, sed quia mundus egebat ipso, aliter non extaret, quemadmodum pictor non eget pictura; sed pictura pictore ut extet. An non ita tibi uidetur? **THEO.** Videtur. **MAR.** Cur igitur condidit mundum Deus, si eius non erat indigens? An ut lautius & commodius diuerfaretur? Stultum, profecto id putare, quasi non sufficientissimum sit Deus sui ipsius habitaculum tanta illa immensitas mundo capiatur: Cur ergo condidit? Si roges Deum, credo idem respondeat, quod pictor, cuius modo utebar exemplo. Roga pictorem, non quemlibet, sed quandam ingenio præditum potentissimo, cur tot piuxerit effigies pe-

MARCI ANTONII NATTAE
ASTENSIS DE DEO
LIBER DECIMVS.

MARCVS.

NON cenſeo hac in re Theophile utendum pleniore oratione. Nam ſi oſtendero Deum minimarum rerum gerere providentiam. Maniſeſtum quod maiorum magis gerit, & lo-
ge magis ſummarum. Quid floribus lenius? quid fluxius? at quid iſdem elegantius aur
formoſius? quàm iucundum præbent ſui ſpectaculum? quomodo uifum demulcent?
quomodo pronocant affectum? Hic mihi ſubit mirari providentiam Dei, qui in floſcu-
lis, in quibus minimus eſt uſus, tantum gratiæ & decoris collocauerit: Nam ſi formam
conſideras, uideas eam omnibus numeris abſolutam, ſin uellitum ſpectes, quàm regni
purpuram, quàm textricum officiâ quàm potes iſſis conferre? Quid ſic caudet ut liliû?
quid tam ruber ut roſa? Violam aſpiciens non ne holo ſerica delictioſorum hominum co-
remnes? Atque in hac tanta colorum gratia licet quoque inenarrabilem corundem na-
rietatem ſpectare, quàm nullæ pictorum manus poſſint imitando effigere. Quam ob-
rem uel alterni, uel multiplices inter ſe nexi, gratiſſimum præbent oculis proſpectum, &
ſuauiſſimum efflant uariis odorem. Mihi uero non pulchritudo ſorum duntaxat, ſed
origo quoque uidetur admirabilis, dum cogito, quomodo è terrena materia omnium
inſima tam inſignem ſpeciem Deus excitari. Quam igitur tam decen-ter & apte diuina
ars in floribus luſerit, & quodammodo laſciuierit, quid in eis, quæ ad diuturniorem gra-
uioremq; uſum produxit dubitamus? non enim dici poteſt flores non provida fabrican-
tis naturæ arte conditos, qui iuſta ſui ſpecie & effigie omnes artis numeros longe la-
teq; oſtentant. Solent pictores operibus eorum extraria quædam adicere ornandi gra-
tia, quæ parerga illi uocant, ueluti frondofam arborem uel nitidum fontis ſpeculum,
uel flexibilem hederam, uel auiculas protenſis alis parulo ore canentes, uel quid aliud
huiuſmodi. Nemo autem dixerit eos in adiectioniſtis iſtis turam acriter intendere ipſum
principale opus negligenter abſolvere. Sic quàm Deus flores & folia ueluti ornamenta
quædam mundo indiderit, & in his tantam diligentiam formæ oſtenderit, ordineq; cer-
to incluſerit, in reliquis dignioribus, grauioribusq; quibus præcipuum mundani ope-
ris ratio continetur, providentiam tanti artiſcis & diſpoſitionem iacuiſſe dicemus? &
ira ſentientes inſanire non uidebimur? Providentiam nanque Dei non aliud eſſe dici-
mus, quàm diſpoſitionem quandam, ſeu rationem, qua Deus res ipſas ordina-
t, tum ad ſe ipſas, eaſq; ratis & certis motibus ad deſtinatum ſinem perducit cau-
ſis utens ſecundis, ut miniſtris. Hanc quidam ad cæleſtia uſque deducunt: nam quæ ſub
cælo atque infra lunam ſunt fortuitis agitari caſibus uentilariq; uoluerunt, quæ in ſen-
tentia Ariſtotelem fuiſſe opinantur & Auctroim, qui Ariſtotelis ſententias acutiſſime
interpretari exiſtimatur. Aiunt enim non eſſe curæ hæc, quæ corrumpuntur Deo, niſi
in uniuerſum, ut ſunt, & ſucceſſione permaneant, à quibus Moſes Hebraus homines
excepit propter ſplendorem intellectus, quo Deo iunguntur, hos curari cenſet à Deo.
In reliquis ſuperiorum ſententiam ſequitur. Ex horum perſona dictum eſt penes Iob,
Cæli cardinem perambulat & noſtra non conſiderat. Alii providentiam Dei ad terram
uſque deducunt ſumma curare inſima negligere arbitrantur, regum exemplo, qui in
omnia minima animaduertunt, ſed magnorum tantum curam gerunt, id Cæſar penes
Lucanum ſequitur: nam ſummatum tantum uirorum gratia uult omnia geri à Diis reli-
qua multitudine neglecta uel illorum ſatis ſubſeruiente. ita enim loquitur apud tumul-
tuantes milites & ſeditioſe agentes:

Nunquam ſe cura Deorum,

Sic premit, ut ueſtra uitæ, ueſtræq; ſaluti

Fata uacant, procerum motus hæc cuncta ſequuntur.

Humanum paucis uiuit genus.

Probat id T. Labieni exemplo, qui dum ſub ſuis ſignis militaret, magnas res gerebat, ui-
cticiaq; arma undique circumferebat. Poſtquam uero ad Pompeium tranſuſſiſſet, na-
garetur deſerta patria, & ut ipſe inquit.

Cum

Cum duce praelato terras atque æquora lustrar.

Sic isti de providentia sentiunt non omnia ei concedentes, quasi metuant ne si per eam cuncta gerantur, fortuna & casus pereat de rebus, contra quam fieri vident & vulgus opinatur. Platonici imprimis; eorum dux Plato censuerant minimas etiam quasque res Deo curante & regeute administrari, quod nos etiam admonent sacra litteræ: in illis legitur, quod sapientia Dei pertingit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter, & in Evangelio dicitur Saluatoris ore indulsisse Deum uestitum floribus, & pasci ab eodem celestes auiculas, & passeret duos à se venire, nec tamen eorum alterum cecidisse super terram sine uoluntate paterna. Alibi idem Saluator ait humani capitis capillos innumerato esse penes Deum, quanto facilius dentium & unguium numerus extabit. Credo autem enim, qui numerat, ideo numerare, quia censet res eas ad suam curam pertinere, & nullo quicquam eo insciente absumi uel commutari. Hoc idem lex quoque uetus habet: nam illic dictum est, Boui trituranti os non infraxabis. Et in Psalmorum opere legitur. Homines & iumenta saluabis: & Deus ait ad Ionam Prophetam se pepercisse Ninive ciuitati magnæ propter salutem hominum & iumentorum. Eademque in historia Deus non solum utitur Cæto, ut exorberet Ionam, sed etiam uermiculo, ut roderet radicem hederæ, sub cuius umbraculo Propheta recubabat: quod sane indicat Deum non solum magnorum, sed etiam paruorum animalium motibus præsidere atque imperare. Platonicos autem illa ratio ducebat. Nam si Deus nullam rerum curam gerit, nullam providentiam, necesse id contingere, aut quia non potest, aut quia ignorat, aut quia negligit, negligere autem potest duabus de causis, uel propter desidiam & inertiam, uel quia nihil totius interesse arbitrat, si pars aliqua relinquatur. Quid horum recipis Theophile? T H E O. Ego Deum nunquam accusabo impotentiam, quum eius omnipotentia iam in ambiguo venire nequeat: non etiam accusa bo inscitiam, quoniam non minus perspicuum eundem minima quasque uidere. Restat tertium illud ut neglexerit. M A R. Sed negligentiam utram duarum causarum recipis? Num illam, quam prius commemorauimus, delidit? T H E O. Minime: nam desidiam procreatur in nobis timiditate laboris, Deus autem qui est ipsa fortitudo, nullius timidis est particeps, et si qua timiditas esset in eo, non esset laboris, quoniam eius uerbo parent omnia. Itaque hæc negligentiam non est accipienda causa, et si quis accipere conaretur, esset uix incepto sermone deferendus. M A R. Superest altera causa, ut negligat, quia nihil interesse arbitretur ad rectam totius constitutionem, si parua relinquatur & contemnantur, quam ego sane causam nunquam accipere. Tu de te uideris. Nam quum totum ex partibus constet, quomodo uel si unus partis particula contemnatur, illi, cui cura totius impendit, totum se recte habebit? Certe peritus medicus curando toto corpori præpositus nihil negliget, quod ad corporis ualeat salutem. Idem faciet gubernator classis, dux belli, architectus, pictor, & in sua quisque opifex arte: cupiens integram rem proferre: Et tu existimas Deum operi suo indormisse, & ueluti grandiorum rerum opera lassatum, fortunæ & casibus minora reliquisse? Omnino idem est Deo parua & magna facere. Veruntamen si humana facultate rem metiri uelimus, parua difficilior oculorum & aurium sensu capiuntur, sed facilius gestare ea & continere & regere possumus, ut nulla excusatio relinquatur ei, qui diligentiam præstiterit & curam in maximis, nisi eandem in minimis seruet. Illud uero, quem non obsecro commoueat? Omnia, quæ sensu & intelligentia capiuntur, à Deo condita sunt, res sunt Dei, in Dei censu, patrimonioque numerantur. Deo bonitatem maxime prudentiamque congruere arbitramur: nemo unquam bonus opus suum despiciet, nemo prudens, quicquid in suis ducit opibus & facultatibus, quantulumcunque sit, patitur incultum, incustoditum, inordinatumque iacere. Ne igitur tantam imprudentiam Deo nequitiamque ascribamus, ut maiorum tantum curam habeat, minora negligat, censamus potius eius providentiam ad ultima usque diffundi, ac ne minimam quidem rem suam sui expertem dimittere; quod res etiam ipsa ostendit, quid enim habes in tanta mundi mole, cui non natura sua iter præscriptum sit? uiuendi leges data? quod non alteri rei adnexum coniunctumque sit? & alicui usui mancipatum? Non sunt quælibet ex quibuslibet, uel mouentur ad quælibet, uel quomodolibet sunt atque mouentur, sed certis omnia modis semperque similiter; ut pote, quæ neque coagulantur temere, neque casu nagentur. Hæc quum tam in infimis, quam in summis cernantur, manifestum est omnia arte gubernari, quandoquidem in arte, seu in consilio potius artificis, quod

quod de arte habet, uicuique rei præscriptus sit terminus. nãde moueatur, et quò tendere debeat. Maxima curat Deus, minima despicit: at quam rotunditatem cælo, eandem non modo oculis animalium, sed pino dedit: Eiusdem igitur figuræ dignitate minus bonum, quo maius ornauit. Dixi autem de floribus, quorum mentio nos in hunc sermonem detruisit. Vident omnes quantum elegantiam formæ præ se ferant flores, quantum undique decus ostendant, quàm apte erumpant, quàm nelerociter adolescant, quàm gratum spirent odorem, quo niteant colore, ut dubitare possit nemo, quin natura florum & uita diuinæ prouidentie administratione non fuerit expolita, sicut multa maiora: quod ex eo quoque animaduertere licet, quòd quo colore cælum & sidera Deus imbuat, eodem pterisq; hosculos exornauit, hoc communicatum esse infimis, quod supremis datum fuit, ostendit eandem curam utrobique habitam, & nihil à prouido rectore neglectum fuisse. Ita prorsus Deus est magnus in magnis, ut non sit minor in minimis. Apparet in dissimilibus rerum gradibus undique sui similis, quoniam unumquodque genus perfecit, & ad summum perduxit. Hoc facilius in animalibus perspicere potest, sunt animalia magna, sunt parua, utrisque pariter apparet Deum confusurum: nam non magis tantum animalibus, sed minimis etiam illius bestiolis quales sunt formicæ, uespæ, culices, muscæ, contulit sensum uictus, generationis amorè, pabuli curam, appetitum ad res salutare, & à pestiferis recessum, suis cuique tributus motus: suus uiuendi modus, quid in effingendis istorum minutissimorum corporibus subtilitas officinæ magis patuit: nam in uastis magnisq; corporibus uidetur quiduis facilius deduci potuisse non deficiente materia: at in minimis istis ac pene nullis corpusculis uix discerni queat, quid in illis uisum faciat, quid auditum, olfactum et reliquos sensus, sed & ubi sit alui cauea uix percipimus, nec minus exilitatem pedum, crurum, pennarum, & aliorum auxiliorum miramur, tantum igitur abesse cessasse in paruis diuinam prouidentiam, ut admirabilior etiam illic appareat. Respice apes, leues illæ quidem res & uolátiles, attamen inest eis ingens cura conficiendi mella & ceras, regè habent, quem non minus obseruauit, quàm Persæ aut Indi suum in medium querunt, castigant inertes, fortuntur operum uices. Nullus denique magarum bestiarum grex uitam habet humanæ reip. tam proximam, quàm apiculæ, ut neutiquam illa corporis breuitas à Deo contempta fuisse uideatur. Illam quoque subtilissimam Araneorum texturam, quis despexerit? nisi tu forsitan habes aliquem, qui sic operis fila possit disponere, id etiam in illis egregium, quod omnem telæ materiam ex utero fo deducunt. Ergo ne Araneolos incompertos iudatosq; diuina dimissit solertia. At ne musca quidem, dum fabricaretur contemptui fuisse diceret: nam si uenerit in contentionem cum formica nel ape de formæ præstantia (sic enim libeat fingere) non finet se contenti nixa testimonio luculentissimi scriptoris Samosatensis, qui ex omni grege horum minutorum animalium unam potissimum delegit, quam laudaret, & plura dicens nihil de ea fabulose narrauit. Omnis forma, omnisq; uiuendi norma non aliunde, quàm de diuina affluit prouidentia. Quamobrem quò cuncta animalia propria nata sint figuram, propriosq; motus, in suo quæque genere, siue molis habeant plurimum, siue minimum, dicendum est diuinæ prouidentie consilio sic instituta fuisse: quicquid enim rationem habet, à ratione profectum uideri debet. Nunc equidem ago eam causam, ut docem diuinam prouidentiam & que in paruis ac magnis uersari: nam parua quoque in ordiinem redacta sunt, ornatumq; habent eum & motum, qui talibus conuenire potest; eandem subtilitatem artis homines quoque manu imitati sunt, qui etiam placuerunt, idq; indicat in naturæ officio, ipsis quoque eam placuisse. Nam multi statuarii in paruis marmoreis famam nomenq; consequuti. Callicrates, Theodoros, Mirmicides maxime, cuius opus fuit quadriga, quam cum curru & agitatore musca aliis integebat & natis, quam apicula pinnis inumbrabat. Demum quum mundo nihil dispositus ad ordinem inueniatur, apparet nihil in partibus fuisse neglectum, sed omnia eius diligenter elaborata & absoluta, ideo tantam perfectionem consequutum: non enim mundus nunc est totum simplex, sed multiplex distinctum partibus & diuisum: quapropter si partes male compositæ fuissent totum claudicans, mutilum, imperfectum, uitiosum reddidissent. Quàm turpis autem illa Aristotelis sententia Deum enarrare tantum inferiora ut sint, & successione permancant reliquis neglectis: unde igitur singula ita gradibus suis disposita fuisse? quomodo sic ornata? cur certis progrediuntur limitibus? et assidue ad id, quod optimum est sibi, contendunt? si alicuius intelligentis

tellegenſis naturæ conſilio, non ita prouiſum fuit. Nihil prodeſt in agendo ſcire communia, ſi propria eius rei, circa quam ſatagimus, ignorentur, ſimiliter nihil proſuiſſet curam habuiſſe communiis propriis cuiuſque rei neglectis. Prouidentiam igitur auferre ſigillatim de rebus non poſſumus: quæ præclariffimè hoc quoque ſtatuit, ut quod quæres haberet boni, id alteri proximæ conferret, quaſi id magnum ſit decus iuuaræ, & aliquid etiam generare: & hoc eſt quod dicimus Deum cauſis uti ſecundis ueluti miniſtris: neque ideo regentiſ imminuitur poteſtas aut dignitas, ſed illuſtratur in tanto famularu, tanq; longo & ſplendido ordine miniſtrorum. Neque uero nos prouidentiam ſtatuiſſe cauſam ſubtrahimus omnino de rebus. Multa enim fatemur extra ordinem fieri impediẽtibus ſe inuicem ſecundis cauſis ueluti, ſi ego decreuerim terram ſodere ſumpto; ligone adueniat ſubitus & inexpectatus latronum incurſus, quo prohibear, dicam caſu factum ne ſodiam: effugit propoſitum ſoſſionis meæ ordinem proximæ cauſæ, ordine tamen ſupremæ illuſ cauſæ uniuerſa complectentiſ continetur; hanc ſi reſpexerimus, iam prouiſum eſſe dicitur. Sic & quædam caſu contingunt et nihil inordinatum relinquunt. At eum (inquiunt) reges maxima curant, infima negligunt. Non uideo id transferri poſſe ad Deum, qui uno ſimul intuitu ſumma minimaq; cognofcit, perficit, gubernat, quod non ſit in regibus, qui nihil tale poſſunt ob ingeniū humani imbecillitateſ. Huc etiam illud traho. Dicitur à plerique, quod uilia melius ignorantur, quàm cognofcuntur: ubi ſcilicet alia eſt cognitio uilium, alia nobilium: & uilium ſtudioſa cognitio impedit nobilium tractationem. Concedatur multa hic eſſe uilia comparatione nobiliorum, ſed non uirtus ea parua, quæ in parua poteſt, ſed quæ ad parua determinatur, ita ut ad maiora nequeat ſe attollere. Sin autem utriuſque ſimul quis poteſt, emincitior huius ſane fuerit uirtus, quàm ſi in alterutro tantum ualeat. Quod ſi conceditur quibuſdam, qui magna tractant, ut poſſint eadem ui inferiora etiam tractare, non uideo cur non idem diuinæ prouidentie tribuatur: non enim in ualida eſt, non infirma, non imbecillis ſicut nec deſes, nec imprudens. Ariſtoteliſ ſententia ſuſfragari uidetur carmen illud, Adulatorium ne dicam, an ridiculum?

Diuiſum imperium cum Ioue Cæſar habet.

Quaſi partitus fuerit cum Ioue Cæſar regnum, & Ioui cælum, Cæſari terra ſorte obuenit. Latiffimam fuiſſe Cæſarum per orbem terrarum, poteſtatem fatendum eſt; Deo tamen ſubditam, quam ipſi etiam Cæſares agnoſcebant: Nemo enim Cæſarum tam ſeruus, aut arrogans fuit, quin pro ſalute ſua imperiique ſui uota Ioui nuncuparet, qui non ubi hoſtes bello uicerat, lauream illam multis laboribus periculique; partam ad Capitolinum Iouem deferret, eumq; finem triumphi haberet. Memini etiam cuiuſdam ſodalis, qui illud eſt ſacro pſalmo. Cælum cæli Domino, terram autem dedit filiis hominum, huc detorquebat, quaſi cæleſtia tantum ad Deum pertinerent; terrena autem ueluti in medium poſita diripienda tradidiſſet, ut ſuum quiſque haberet, quod rapere poſſet. Quum autem admoneretur Prophetam ibi loqui de habitaculo, ita ut diceret ſuper cæleſte habitaculum Deo conuocare, hoc autem inſimum terrenum hominibus datum ob terræ uerorum corporum grauitatem, ille nihilominus in ſeuentia permanebat. Nos autem tenebimus omnia diuinæ prouidentie eſſe ſubiecta, nihil effugere eius diſpoſitionem, idq; etiam ualere in minimis, quū nullum ſit tam minimū, quod non uniuerſitatis huius ſtatum perficiat, quod non ſuo quodque loco ſit poſitum, quod non propriis habeat motus, eoſdēq; ratos & cōſtantes. Vera hæc, probabilis, digna Deo, digna homine ſententia teſtata ſacris litteris, cōfirmata ſapientiſſimorum quorumcuque iudicio. Et hæc ſatis ſint de diuina prouidentia ſummatim dixiſſe. Tunc. Satis forſitan dictum quibuſdam: nam alios uouī multos, qui aduerſus hanc diuinam exclamant prouidentia, uel quod uillam, uel quod parum curare, quid hic agatur, credant: grauis ſanctorum quærela, quam præterire nequeo. Cur in mare (inquiunt) pluuit ſæpius, nel ſu aliquam lacunam uel arenam? quum pars interim alia terrarum, quæ pluuia gauderet ad frugum fertilitatem, ſitiat. En qualls (inquiunt) prouidentia. Cur tot immiſſi morbi in corpora non ferratum modo, uerum etiam hominum? immo cur ipſæ immiſſæ in homines feræ, quæ eos ualent, diripiant, lacerent? quid opus tot uiperarum ſerpentūq; generibus totq; aliis noxiis animalibus, quot & quanta terra mareq; educat? Quid tot maritima experimur naufragia? At mare truculentum & ab eo longe recedendum.

Quid terra hominū ſedes atque domus, quæ mater nuncupatur, an non uenenorū ferarū quam multa parit mortifera? Si diuina hæc fieri putamus prouidentia, Deum facimus malorum

malorum auctorem, nec tunc fieri prouidentia dicerentur, sed scæuitia atque immanitate: non enim prouidet, qui destruit & corrumpit. Illud sane grauissimum, quòd uideamus res humanas turbatas ac pene nullo ordine ferri: Vides ipse bonos malosq; nullo discrimine iactari, uel bonos potius premi, lacerari, iuterimi, malos opibus, diuitiis, imperio, honoribus, gloria abundare, audis prosperum scelus uirtutem nocari: latrocinia puniuntur quauideo si parua sunt, non si magna & felicia: nam hæc in regni nomen trāfunt, quod respondit Alexandro pirata quidam ab eo iuterceptus: nam interrogatus, quo scelere impulsus mare haberet infestum? eodem, inquit, quo tu orbē terrarum, sed quia ego unica nauicula id facio, prædo, tu quia magno exercitu, rex magnus uocaris, quid uno responso utor in tanta exemplorum multitudine? Respicere ad Apostolos & Martyres uoluit, ueterisq; legis Prophetas, alium iugulatum inuenies, alium lapidatum, alium in crucem sublatum, alium excoriatum, alium alio scæuitie genere euasitū & ad mortem præcipitatum. At quā multi Crassi, Sardanapali, Dionysii Neronis, Caligulæ, Heliogabalique regnauerunt? Dionysius Syracusarum tyrannus, quā Fanum Proserpinæ Locris expulauisset, & nauigans mox Syracusis secundissimo uento trāfuit teneeret. Videtis ne (inquit) amici, quā prospera nauigatio à diis immortali bus sacrilegis tribuatur. Sic iste ad sacrilegium Deorum addidit contempnū & religionis irrisiōnem, idemq; in aliis fecit pluribus, qui quā ad Peloponnesum classe appulisset, Ioui Olympio aureum detraxit amiculum magni ponderis, Iancumq; iniecit, allereus æstate aureum esse grauem, hyeme frigidum, Iancum ad utrunque tempus aptiore. Idem Epidauri Aesculapio barbā antream demi iussit: Neque enim conuenire barbarum esse Ilium, quū in omni bus fanis pater in herbis uiseretur. Tam ex omnibus fanis argenteas mensas fustulit, in quibus quod more ueteris Græciæ inscriptum erat: ΒΟΝΟΙ ΚΑΙ ΔΥΟΡΥΜΙ se eorum uti bonitate prædicabat: Victoriolas præterea & pateras coronasq; aureas, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, impigre tollebat, et eas se accipere non auferre dicebat, perquam stultum esse arguens à quibus bona precamur, ab iis porrigentibus non fuscipere: Hæc de homine hoc Cicerō, Valeriusq; tradunt: At quā sacrilegus in Deos, tā sceleratus in cines suos extrit: nam tyrannidem malis artibus partam cædibus, uinculis, exiliis, latrocinis, rapinis tuebatur: adiecitq; illud ceteris sceleribus, quòd Platonem granissimum omniū Philosophorum dicta factaq; eius increpantem in scruitutem redegit, uendidit, parumq; absuit quin uecaret: Expeto hic opus diuinæ prouidentie ultionem egregiam in hominem tam scelestum, & in pestiferum iniustissimūq; tyrannum exitum, quòd lætis animis omnes accipiant, hoc fieri ius fasq; postulabant, at iste poenæ loco duodequadragesimo annos florentissimum penes Siculos tenuit imperium, ita ut pecunia, classe, equitatu, copiis, omniq; alio uisendo apparatu nemini tyrannorum esset secundus, denique senex in lectulo suo mortuus est, & quā scelere adeptus fuerat potestatem, eam ut legitimam & hereditariam filio reliquit. Hæc quā inuero fieri uideantur ordine, malum dicere res humanas à Deo neglectas, quā ab eo prouistas, ne scelerata scilicet sit prouidentia, si sub ea melius sit iis probis, quā probis, hæc autem inferiura, quæ inter homines agitentur, negligi à Deo tanquam eius cura minime digna facilius concedi posse arbitrantur. Hæc sunt & multo his plura, quibus nonnulli commoti longum aduersus diuinæ prouidentie cultores reprehensionis carmen contexunt, quæ si dissolueris gratiam à me, qualem nunquam antea iuibus. ΜΑΡ.

Non sum necius Theophile, hæc & talia plura diuinæ oblici prouidentie à nonnullis, qui toto conati sunt nixā ostendere eam nullam esse, uel si qua est forsitan, ociosam manere & à suo munere uacare, ita ut nudum nomen eius relinquatur. Ego uero si quæ contra afferuntur ad demonstrationem diuinæ prouidentie ab eloquentissimis multis & doctissimis retexere uoluerō, uix plures dies sufficerent ad eloquutionem: tot et tā clara, & tam certa afferuntur, ut de ea nullus nunquam fanæ mentis homo naleat dubitare. Itaque ut euaderem tam longam orationis moram, uolens uti compendio existi mabam me huic muneri satisfecisse, si ostenderem in flosculis & minutissimis animalibus diuinam elancere prouidentiam: nam si tanta in illis, quid in maioribus existimandū est? quod si hæc latius deducenda sunt & longioribus cauere oportet tibi circumferamus facilem mentis aspectum totum per orbem, quid ut inneniamus? id nempe, quod læpius est dictam, omnia mentis, consilli, rationis, artis, prudentie plenissima. Vt enim paterfamilias domum, gubernator uauem, imperator exercitum, rex cinita-

tem prouidentia regit, sic uniuersum Deus mundum, immo longe eminentius quandoquidem ipsa mundi administratio infinitæ eius sapientiæ par esse aut onerosa nullo pacto potest, neque ego illa exempla comparandi gratia protuli. Sed ut intelligatur, quod quum in humanis principatus nullus sit sine prouidentia, non recte facere aduersarios, qui principatum mundi Deo concedentes, negant curare eum & prouidere, ut mundus maneat integer, & quam optime gubernetur: Est enim naturali quadam lege principatus cū prouidentia sociatus: non potest recte dici Princeps, qui non prouidet, ut quod sibi subiectum est, quam optime se habeat. Possum etiam præiudicio cunctorum pene hominum prouidentiam defendere. Nam (ut nostros omittam, de quibus mihi dubitari potest) cur ceteræ olim gentes statuissent aras, delubra, sacrificia, supplicationes, ludos, dies festos diis immortalibus, nisi censerent hæc quoque mortalia ad eorum curam pertinere: & ante omnia consulere eosdem rebus humanis, gratiæq; & iræ penes eos esse locum. Diuinus cultus undique celebrabatur: & ad eum multitudo etiam indocta natura duce rapiebatur. Est igitur diuina quædam prouidentia, quæ rebus præsidet, quæ curat omnia, regit, moderatur: nam ni esset, frustra iste su spiciendi & colendi diuinum numen humanis animis à natura impressus uideretur. Nulla enim causa esset uenerandi aut colendi omnino tales Deos, qui nihil agerent, nihil molirentur, nihil deuotius curarent. Superuacuum uel stultus potius labor, adire homines cum uotis, & precibus ad eos, à quibus nec metuerent tristitia, nec expectarent secunda. Neque nunc hoc dicens defendo gentes tanquam recte Deos suos coluerint, sed ostendo diuinum cultum illorum animis innatum non aliò, quam ad diuinam prouidentiam referri. Non coluerunt uerum Deum, sicut colere debebant. Veruntamen intelligebant naturæ quodam impulsu diuinitatem esse quandam rerum omnium præsidem & specularicem, cui se prosternere & supplicare oportebat. Hoc tantum omnium gentium iudicium tot sæculis receptum uauum esse non potest. At ne id tantum uerbis uidetur nudis altruere, & non rebus ipsis ostendere, uideamus quemadmodum mūdāna sint disposita omnia, et quæ ratione administrantur: Sic enim facile intelligitur non neglectui ea, sed curæ summo Deo fuisse. Primum (ut hic incipiam) cælestia terrestribus, id est summa inis miro artificio coniunguntur. Videmus terram uno anni tempore florere, alio ardere, alio horrere, propinquo Solis accessu longinquoq; discessu, quod Solstitis brumisq; contingit, quin ipso brumali die multa proueniunt miranda, quæ ostendant cognationem quandam rerum distantibus etiam locis positam, & diuersas mundi partes sibi ipsis concinere. Enimuero (ut auctore utar Cicerone) musculorum iecuscula bruma dicuntur augeri, & pulegium aridum florescere eodem die, & inflatas rumpi uesiculas, & semina malorum, quæ in his mediis inclusa sint, contrarias in partes se uertere; neruos in fidibus aliis pulsos alios resonare. Quid ostreis conchyliisq; omnibus nō ne uidemus contingere, ut cū Luna crescant pariter, pariterq; decrescant? Arbores item per hyemem Luna senescente, quia tum exsiccata sint tempestiue cedi putantur. Sciuus quoque maritimos æstus fretorumq; angustias ortu obituq; Lunæ commoueri. Hæc non fierent, nisi supera inis essent connexa & uno spiritu ducerentur. Quod si cælum per se solum spectes, uideas Solem & Lunam cum quinque aliis stellis, quas erraticas uocant, ferri ordine constantiaq; singulari, quod idem præstant superiora sidera cælo affixa, quorum est certa, & cōstans, et determinata cōuersio. Nulla in cælo nec fortuna, nec tmeritas, nec erratio, contraq; omnis ordo ueritas, ratio, constantia: ex quo conficitur cælum diuina prouidentia gubernari. Prouidentia nanque est quid quibuscque locis & temporibus conueniat uidere, idq; instituire, institutumq; seruire, at cæli quotidianam conuersionem effici uidemus per eadem met assidue uestigia cum conuersatione subiectarum rerum & salute, ergo diuina prouidentia moueri uertiq; dicemus. Sidera quoque animaduertimus ita locata, ut non modo noceant terris, uerum etiam plurimum profint, nocerent autem paululum loco mota: nam terras tunc cōflagrare necesse esset à tantis illis ardoribus temperatione & moderatione sublata, ergo prouidi arte rectoris sidera disposita sunt, & suis quæque sedibus continentur, præbent autem usum sui admirabilē inferioribus. A Sole nanque et Luna aliisq; sideribus multa fluere & manare perspicuum, quibus animantes oriantur, alantur, augeanturq; & ad pubertatem perducantur, & quæcunque oriri solent è terra, à suis initiis progrediantur, maturitatemq; assequantur. Iam uero ita sita sunt, ut efficiant reddant multiplicium animalium plurimarumq; rerum inanimatarum, quæ

pene

penes nos cernuntur. Illic enim conspicitur & nanis, & corona, & ara, & equus, & taurus, & draco oculorum ardore insignis, & genunixus, & anguitens, & aquarius, & mille alia huiusmodi. ex quo effectum est, ut, quæ usum habebant maximum, essent quoque spectatu iucunda. Vtrum tibi negligenter elaboratum id opus, ac non maxima potius cura perfectum uideatur, quod cælum etiam fuit? ex quo sumptissime nomen quidam existimauerunt, ut sit cælum, quasi cælum, & quod uas tam egregie cælum, quàm cælum nidebis? Putas ne (ut ad maiora ueniam) nulla de causa ad borealem axem positas fuisse arctos duas, clarissimis septem fulgidas stellis.

Arctos Oceani metuentes æquore tingi.

Aut si ulla causa est, non eam referes ad diligentiam conditoris, qui noluit stellas nunquam occidnas totis collucere noctibus, ut ad earum aspectum nauæ suas dirigant carinas, & ad destinati littoris oras prouehantur. Sed & reliquorum siderum conspectum dedit, ut ad eorum cursum dies, menses, annos, lustra, sæcula notaremus, tempestatesq; operum in agro cognosceremus, has tot, tantasq; utilitates, quas de celo captaui, non ne uides providentia artificis ad uos peruenisse? uel num potius euenisse ea dices casu, quæ omnes in se continent numeros rationis, atque solertiz? Illud uero quod mundus globosus est totus, ex quo etiam ipsum orbem uocamus nihil relinquit dubitationis, quin provide ita fuerit formatus, non solum quia hæc figura uisui pulcherrima, sed quia omnium absolutissima est: nam ad medium uertens extrema uno uexu omnia tenet, & seipsam ui sua sustinet, & moderatur: non etiam compagium eget, nec initium nouit, aut finem, sui undique similis nihil offensionis habet, nihil asperitatis, huic quoque solidatum, ut extremitas eius omnis paribus radiis centrum attingat. Eum igitur artificem, quem perspicis ex omnibus figuram delegisse potior, quàm operi suo inponeret, dices non prouidisse quid sibi faciendum esset, & ad opus ipsum negligenter accessisse? Atqui, ut intelligas ipsum prouide se habuisse, nec neglexisse, nide quid ex hac forma, quæ non solum specie, sed usu quoque est potior, fuerit consequutus. Primum illud, quod opus ipsum nulla sui parte lacunosum est uel angulosum, sed ubique in toto ambitu par, & æquabile. Deinde quod se ipsum sustentat suis uiribus, quum omnes eius partes ferantur ad centrum undique, ibidemq; æqualiter nitantur, et si quis recte existimet, omnia quasi uno quo dam uiuulo colligata uidentur, quandoquidem ad medium conuertantur extrema, eundemq; locum nitantur capessere. Postremo circularis motus, qui est omnium præstantissimus, globoso mundo datus, qui sane motus in alia figura non æque conueniebat. Vt autem solidus seruaretur globus, aliud alii superintendit, ita ut quod superius est, contegat, & complectatur subiectum omnibus sui partibus, hinc nihil inane, nihil nacuum, nihil hians relictum, sed plena omnia & repleta corporibus: quum enim mundus ex quinque compactum sit corporibus, ut sæpius inter nos conuenit, cælo, igne, aere, aqua, terra. Terra, quæ omnium est infima, circumfunditur aqua, utriusque aer, aeri ignis, igni cælestia omnia. Si inartificiose hæc disposita sunt, quæro ubi artificium maius? Sin artificiose, ubi negligentiz crimen? neglectum ue uideri potest, qui omnibus sui partibus absolutum est? Quid si cogitatio uertatur ad elementorum transmutationem? cuiquam ne sano suaderi poterit in huius operis fabrica diuinam cessasse sapientiam? Nam horum elementorum quatuor ubi ea crudi mole educta, in suas formas recessere, duo grauiæ & onerosa, terra & aqua inferius sublitterunt, reliqua duo leuiæ, aer & ignis supera petierunt. Hæc quænamis dissent loco à se uicissim oriuntur, & iu se desinunt uicissim: nam ignis spissatus transit in aerem, coactus aer migrat in aquam, & concreta aqua obducitur tellure.

Inde retro redeunt, idemq; retexitur ordo.

Rara enim tellus in aquam desluit, tenuata aqua spirat in aera, porus aer in ignem candescit. Sic leuitas & grauitas alterum alteri immutat, & leuitas quidem accendendo, grauitas descendendo, hoc perpetuitatis causa machinatus est mundi faber: nam cælum, quod quintum diximus esse corpus, incorruptum habet conditionem, nihil ibidem oritur, nec moritur, stabile est, ab omni externa ui internaq; tutum, nullam patitur commutationem, nisi quod circumambulat & loco mouetur. Reliqua uero elementa quatuor, quæ corruptioni immutationiq; subiacent, ita immutantur, & corruptuuntur, ut ex interitu unius ortus sequatur alterius, neque in elementis tantum

ualet, uerum etiam in rebns, quæ ex elementis componuntur. Nam illic quoque generatio & corruptio se inuicem insequuntur: nihil nascitur, nisi aliud corrumpatur, nihil corrumpitur, ex quo aliud non nascatur. Hoc dum fit, sequitur illud admirabile, quod deiciuntur simul omnia & exurgunt, deficient & oriuntur, fiunt & sequuntur, nexa in orbem sunt omnia, quicquid componitur, resoluitur, quicquid resoluitur, iterum componitur: nihil definit esse, sed quod prius fuerat, facie tantum nouatur. Quamobrem nemo muudum dissoluerit, nisi is, qui eum condidit; quæ enim senectus, quæ temporis uetustas, cum queat affligere, qui alat se consumptione sui, & à se ipso omnia faciat & patiat? Hanc tam egregiam subtilemque operis descriptionem, tantum rerum omnium nexum, tantam ad permanendum stabilitatem arbitramur sine diuina providentia contigisse? quum nihil sit ordinis, quod non à ratione proficiscatur, ratio autem esse nequeat nisi in intelligente & providente. Cogitemus quoque qui & quales motus assignati quinis illis corporibus, è quibus mundum constare diximus, in eis quoque ordo ratioque elucebit: Tres enim motus assignati, duo recti, sursum, & deorsum elementis, tertius orbicularis cælo, cunctisque cælestibus. Nihil fieri potuit aptius, aut elegantius, qui enim his primis corporibus motus assignandi fuerunt? non ne ii, qui meliores sunt & nobiliores? nihil dicatur uidisse artifices, nisi id factum sit, nisi propositum fuerit nobis iucundum spectaculum contemplantibus mundani huius globi extrema circumuolui, media sursum deorsumque ferri. Quid si contemplari uouerimus temporis cursum non ne illum admirabili cura dispositum inuenimus? Illic primum dies noctibus, & noctibus succedunt dies, idè, uicissitudine congrue seruata: & licet dierum, noctiumque longitudo & breuitas uarietur, ea tamen uariatio statim sit determinatisque; cursum, nec in totius anni circuitu inuenies spatium habere noctibus dies, uel diebus noctes, sed ueluti diuiso æqualiter tempore illædem spatii peruantur, quor enim horas uel horarum potius momenta uendicant sibi dies in totius anni circuitu, toridem sibi uendicant noctes. Vbi autem in duobus æqualis mensura & numerus æternusque; cursus inuenitur, quis id dixerit fortuito ac non potius ex diligenti opificis circumspectione contigisse? Sed considera mihi quoque eadem in re ciuidem opificis uon uulgareu prudentiam. Longæ hyeme noctes, quia tunc molliora semina terrarum gremio excepta egent frigore, uel calidiorem radium tolerant. Postquam uero aucta fuerunt, una cum ipsis crescit dies, & tunc fit longior quando uiget fructus iam deposcens calorem. Hoc non feminibus tantum, sed etiam corporibus oportunum: nam quoniam hyeme nautæ, milites, agricolæ, uiatores, multum domi sedent gelu restricti, tunc late noctes dominantur: tempus est enim ocii, ubi uero operis & laboris imminet iam cura, tunc noctium illa longitudo contrahitur, & quantum spatii decedit singulis noctibus tantum diebus accedit. Media uero æstate longissimi quique dies unumquemque ad laborem & sudorem cohortantur. Sed quatuor anni illa tempora (nam hæc iam occurrunt) quis non mirabili ratione disposita fuisse dicet? non enim ab hyeme ad æstatem repentinus fit transitus, ne natura corporum terreatur ad tam subitam mutationem à summo frigore ad summum calorem pertracta. Ergo hyemem uel excipit, quod paulatim nos calefaciens in æstatis seruorem deducit. Rursus ne pari detrimento à summo calore ad summum frigus pertrahamur, æstatem excipit autumnus, qui paulatim refrigerās in hyemis gelu deducit. Et his perspectis dissimulabit quispiam non nosse solertiam conditoris, & ita temere uel casu potius euectet? non enim ab hyeme ad æstatem quod primo gignitur aliquid, deinde consequitur aliud, huic etiam aliud succedit, non ne indicat ordine progredi omnia, rataque dispositione gubernari? Vides ipse in arboribus, ut iacto semine paulatim exerant se & ad incrementa perueniant, deinde frondeant, postmodum ut efflorescant, demum efferant poma, & primo quidem immitia & acerba mox maturitate dulcescentia. Si quis magnam hominum masculorum multitudinem uideat uno loco collectam armatorum omnium & ad præliandum instructorum, animaduertatque uno in agmine galeatos equites conglobatos, parte alia scutatos, hastiferos, sagitarios, funditores, suis quosque locis, namque sub suis signis suum sequentes ducem, dubitaret ne, quin illa omnis hominum multitudo providentia alicuius maioris potestatis disposita fuisset, & tunc regeretur? Ordo enim ostendit ineffe regimen, nec casu tantum armatorum numerum illic conuenisse, & forte sic instructum fuisse. Similiter si quispiam nauim ingressus uideat latera, proram, pupim, fora, clauum, uela, remos, antenas, magnamque præterea illic hominum tur-

bam, quorum nemo ociosus, sed unusquisque suo præpositus muneri intentusque; sit: non erit profecto tam stultus, ut non intelligat, hæc alicuius iussu comparata, & tunc etiam gubernari. Videmus undanis in rebus non simul & confuse omnia erumpere, & incerto modo, sed sensim & paulatim progredi, & eodem semper tenore, ita ut ordo appareat, lexque data singulis & dubitamus adhuc, quin ea diuinæ providentiæ munere administrentur? Dixi nunc de arboribus ut iacto semine paulatim infurgant, ut primo in eis flos, deinde fructus, & ipse fructus acerbus primo, deinde dulcis, nunc tu hoc nunquam immutatum uidisti, ut arbor prius fundat sua poma, deinde floreat, & ipsum pomum dulce primo, mox acerbum? certe non uidisti. Vbi uides constantiam, ordinem, modum, illic intellige providentiam. Quod fit in arboribus, fit pariter in animalibus: uam hæc primo parua & tenera matris aluo funduntur, dein sensim adolefcunt: & tunc florent quodammodo, mox fructuosa sunt ubi progressu ætatis uires omnes collegerunt: nam unumquodque proprio tunc aptum operi, ad quod producitur: omnia enim in perfectis & maturis meliora, ut in equo, quam in æneulo, in cane, quam in carulo, in uiro, quam in puero. Nihil repente uidetur effundi: sed quicquid gignitur, imperfectum est primo: mox succedaneo incremento ad perfectum deducitur. Illud quoque non mediocrem indicat providentiam, quod nulla res ita est solitaria, ut non ad aliam rem sit ordinata, Sol editus tanto cum splendore, non ut sibi splendeat ipse, sed ut lucem cunctis cæli partibus ministret, & ab eo illuminata Luna grauiditates & par tus afferat maturitatesque; gignendi. Aquæ liquidæ effectæ, non ut sibi ipsis tantum sint liquidæ, sed ut liquoris sui fluxu poteat & perluant animantes, terras irrigationibus fœcundent, & aduersus æstus refrigerent. In corporibus animantium membra sibi ipsis inuicem deseruiunt ita ut unumquodque eorum non tam sui, quam aliorum causa genitum uideatur: nam si uidendum aliquid pro bona habitudine, uel salute alicuius membri, id oculi uident, si apprehendendum, manus apprehendunt, si loquendum, id lingua loquitur, si currendum aliquò pedes eò currunt. Et quoniam de animantium corporibus loqui cœpimus, inueniemus (si animaduertere libeat,) id curæ fuisse Deo, ut ea quam aptissime procederent & decentissime. Omnis est illa fabrica plena solertiz & rationis: principio illud occurrit, quod quum animal habeat quædam membra singula, quædam bina, singula in medio locata sunt, bina à lateribus ut sibi ipsis inuicem è regione respondeant, quo nihil fieri potuit congruentius. Illud quoque summa cum admiratione prosequuti sunt ueteres, qui corpora animalium ad sectionem uocauerunt, quod quum quodlibet animalis corpus non ex paucis particulis, sed ex infinitis ossibus, musculis, uenis, arteriis, nervis compositum sit, omnia horum, quæ in dextra animalis parte sunt, eadem in sinistra reperiuntur, nihil discrepat, sed æqualia omnia, magnitudo, situs, numerus, quantitas, figura, color, tota denique constructio & conformatio. Atque hoc in geminis quoque membris licet uidere, nesci in duobus oculis: nam paria in utroque cernuntur, non forma, non particularum numero, non materia, non loco, non colore, non connexionem cum uicinis membris, non qualibet alia re differunt, æqualia omnia, nisi quod dextrum unum, alius sinistrum obtinet locum, quin etiam unica ipsa membra, quum gemina consent compagine, partes habet dexteræ perfimiles sinistris. Euiumero quum nullam naturæ partem Deus inoruatam il laboratamque; reliquerit, sed omnibus abunde prouiderit, tamen hæc eius prouidentia maxime (ut mihi uidetur) in effigendis animalibus enituit: nam quum diuersa uel infinita potius animalium sint genera, unicuique apta tradidit, ita ut nec necessaria detraxerit, nec superfluis oneraret. Perspicias cuncta fere animantibus terrestribus colla & crura collata propter gressum & uocem: piscibus autem utrunque ablatum, quos nec ambulare, nec uocem edere oporteret: hic non ne tacentibus omnibus res ipsa clamat nringue recte prouisum fuisse? Quod si cervicofus quispiam neget, & hanc potestatem natæ à Deo addat collum & crura aquatilibus & hæc eripiat terrestribus, quid assequetur, nisi ut hæc orbet necessarius, illa degraueat superfluis. Similiter uidemus Deum fortibus & audacibus arma & alia congrua munimenta dedisse, & timidis ea subduxisse. Hinc equum duris instruxit ungulis, iubarque; decorauit: est enim ferocis & bellicosum & generosum animal: sic & leoni ungues ualidos attribuit, & apro exertos dentes, & tauro cornua, quoniam ferocia & audacia hæc animalia abundant. Cervis autem & leporibus, quibus timiditas innata, uelocitas ad fugam data nec nlla præterea arma illis collata, quoniam timiditati non modo superflua, sed etiam onerosa sint.

Itaque

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

Itaque non timidum aliquod animal armauit Deus, nec ferox aut strenuum inerme destituit, quod si hæc tanquam male prouisa commutentur, & detrahat quispiam fortibus arma & ea apponant timidis, rem inducat non modo uisum sedam, sed etiam perniciosam, quomodo contra quam deceat, & utilitas postulet timiditate armari, ferociam inerme dereliquerit. At homini (inquies) cur non arma innata, sicut capilli: non enim timidum esse oportebat. Hic quoque occurrit eadem prouidentia ratio, ut negari nequeat: nos enim non timidum, sed mansuetum animal sumus, ita non opus erat tali animali innatis armis, quæ feritatem præ se ferent: at data sunt irrationabilibus una cum corpore ad imperum in alios & sui tutelam, hæc quidem de causa, quod irrationabilia sunt: nam rationis & manus defectu non poterant aliunde sibi ea sumere: ubi autem aderat manus & ratio, sicut in homine adesse uides, non erat necesse ei arma proferre, quæ ille suo arbitratu, si quando iis opus esset, poterat comparare. Iam uero in conceptu ortuq; animalium, qui ordo, quæ series rerum apparet? ut quiuis stultus perspicere ualeat illa omnia intelligentis naturæ & prouide quæque efficientis esse opera: nam stultus quoque (ut est in ueteri prouerbio) rem factam intelligit. Primum in unoquoque animalium genere mares sunt & feminae sexu differentes, & nullus est mas, qui non sui similem feminam expectet: non enim gessit taurus equæ contestatione, nec equus uacæ: uterque sui generis scemellam uiuere desiderat: denique partes corporis ad procreandum & concipiendum aptissimæ, mirusq; ardor mari & feminae cōmiscendendum inuicem corporū. Quomodo autem profuso semine conceptus est sætus, sanguis is, qui se perfluit in mulieribus, quem nequeunt imbecillitate caloris in reliqua membra digerere, & singulo mense certis defluens meatibus in utero congregatur, reliquumq; corpus reddit leuius & purgatius, tunc consistit & coaguli in morem glomeratus fingit corporis membra, ipsumq; animal irrigat, fouet, atque nutrit, donec auctum suis numeris atque perfectum loco mutari desiderat, atque aliud alimentum requirit. Tunc idem ille sanguis inferioribus desertis ascendit uelociter colore mutato ad genitricis mammæ, ubi iam nato conuenientem familiaremq; alimoniam ministrat. Hæc profecto ostendunt mirum naturæ ordinem, qui ex eo quoque prospicitur, quod simulac animalia ex utero fluxerunt, sponte sua nullo docente materas mammæ inuadunt, earumq; ubertate saturantur: atque ut manifestius adhuc intelligatur id esse prouidentia opus, quæ bestia multiplices edunt fetus, ut fures, & canes, mammis abundant, pauciores autem habent, quæ singulos, uel binos pariunt. Quid nunc prosequar quomodo parentes sint amore erga genitos? quanto uel labore eos educunt & protegant, quousque ætatem & uires possint sibi ipsis sufficere? quod nisi fieret, frustra esset procreatio eorum, qui statim extinguerentur, sed & illud prouidentia non uulgaris fuit, quod in tanta animantium diuersitate, cibum eum, qui cuicunque aptus erat, large & copiose Deus comparauit: atque illud etiam uideo, in quo non minor artificis indicatur solertia, quod quarum bestiarum ea esset humilitas, ut faciles cibum terrestrem rostris possint contingere, iis breuia colla data, quæcunque autem altiora sunt, ut anseres, ut grues, ut cygni, ut cameli, adiuantur proceritate collorum. Manus item Elephantis data, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habeant ad pastum. Arbitrantur omnes cibum & potum animantibus necessarium, ut instaretur, quod quotidie deperit in eis humidi & ficci, sed ad hanc instaurationem quot & quantamolitus sit Deus, si exponere uoluerim longa opus foret oratione: breuiter de me dicam, ceteri de se uiderint. Ego namque mentis oculis spectans, & cōsiderans quomodo cibis ore receptus manditur, deinde inuromissus attahitur, a membris retinetur, concoctionibus plurimis commutatur, excernitur, & quod inutile est, expellitur, quod uero utile, assimilatur ei parti, quæ nutriri postulat, quotq; ad eam rem cōficiendam instrumenta, & quam artificiose parata, quorum alia idoneum cuique particulæ nutrimentum commutando præparant, alia secernunt inutilia, alia transmittunt, alia suscipiunt, alia salubrium succorum in omnem partem ferendorum sunt uia: hæc ego cōsiderans, maiorem in admirationem tanti ordinis tamq; singularis trahor, nullo pacto huc accedere possum, ut arbitrer hæc nulla ratione composita, quæ non modo ut fierent ratione egerunt, sed ne facta quidem qualia sint sine summa ratione intelligi possunt. Ne multis immoretur hoc cōsiliū prouide fuit, solertisq; naturæ, ut ut cibi, potusq; assumptione, eiusdemq; transmutatione uita animantium produceretur, idq; ut procederet multa in interioribus corporis partibus egregie fabricata sunt reli-

reliqua, quæ ad animantium pertinent conseruationem non minus diligenter prouisa: nam infixæ est omnibus naturalis cura salutem suam tuendi & custodiendi. Itaque dici uix potest uanto se custodiant opere & in pastu, & in cubilibus. Iam illa palam cernimus, quod nulla beltiarum est, quæ aduersus uim, & metum naturalibus armis non se defendat, cornibus tauri, apri deutibus, morfu leonis, attramenti effusione sapiæ, torpore topedines, sunt quæ fuga, sunt quæ occultatione sibi consulant, multæ insectantes odoris intolerabili fœditate depellunt. Videur ne tibi hæsitare in ostendendo diuinæ prouidentie rationem ac noui plura dicere? sed quantulum id est, aut esse potest? quum plura dixerò, longe plura prætermisero. Dictum est nuper de mare & femina, ut se ipsos inuicè appetant ad geuerationis opus, quo sermone diuersitatem sexus notauimus. Sed plures alias insignes diuersitatis notas his diuina indidit prouidentia: nam maribus hispida facis, fuscus color, siccior & longius corpus, mens audacior, uox obgitit truculentior, quæ contra habent se in feminis: nam in illis lenes genas, insignè candorem, nimiam carnis molitudinem, breuem staturam, humiles uires, uocem gracilem, pauidam mentem conspicimus, quæ sane omnia indicant in maribus dignitatis, in feminis suauitatis habitam fuisse rationem: nec uero in hominibus ita, in bestiis aliter: nam illic quoque barbæ cristæ, calcaria, exerti dentes in parte sunt marium: cerui quoque longiora habent coruua, & hac in re quoque feminas antecedunt. Sed & mares truculentiores sunt, feminae leniores hi pilis hirsutiores, illæ molliores, hi pectoribus, illæ clunibus latiores, has distinctionis notas inter mares & feminas putare possumus nulla prouidentia constitutas? quum distinguere proprium sit prouidentis, non temere agentis, uel negligētis. De sensibus quinque corporis, quos homini natura dedit, quid dicis? hi enim interpretes sunt, ac rerum nuntii. Ideo negligēt eos collocari non oportuit, sed uidendum prius, ubi fuerant collocandi, manifestum est autem, quod illic ubi rectius suo fungerentur munere, id si factum est, cur noui eos dices prouide collocatos? Sunt autem omnes in capite tanquā arce collocati & rectissime quidem, quantum ego sentio. Oculi enim altissimum obtineant locum, quoniam speculatorum uice funguntur, ut illic tanquā ex specula quadam altiorem omnia longe possint prospicere: Et aures merito in sublimibus corporis partibus posite, propterea quod sonus quem debent recipere natura sua in sublime fertur. Nares quoque sursum esse debuerunt, eo quod odor, qui ad eas pertinet, superiora petere solet, & quod cibi quoque & potionis earum magnum est iudicium, recte in uicinia oris uersantur. Iam gustatus, cui ea, quibus uescimur, sentiendum est, habitat, qua esculentis & poculentis iter patefactum fuit. Tactus toto corpore æqualiter fusus, ut minimos quoque frigoris & caloris appulsus sentire ualeamus. Atque ut in ædificiis architecti auertunt ab oculis uariisq; dominorum, quæ profuentia tetri aliquid essent habitura, sic res similes corporum artifex longe fecit a sensibus. Intelligis quid factum sit circa sensuum sedes. Cogita modo si inuenire potes ipse ubi meliori ratione potuerunt in corporibus collocari: si noui inuenis, noli detrahare artifici, noli dicere uulla prudentia fabricata ea, quorum tu faciendorum nullam meliorem rationem excogitare potes, existimandum summa prudentia id factum, quo nihil melius inueniri potest. Illud quoque mihi considera ut intelligas omnia in animantium corporibus prouide constituta fuisse. Quod sentit animal & mouetur uarie & multipliciter, id membrorum consequitur officio: nec tam diuersa membra idem possunt, sed unicuique suum incumbit munus oculis uidendi, auribus audiendi, naribus olfaciendi, lingua loquendi manibus apprehendendi, pedibus ambulandi, & reliqua his similiter. Quæro hic rursus utrum hæc uideris commutata. Num uidisti aliquando quempiam, qui audiat oculis, uideat auribus, olfaciat manibus, uariis apprehendat, & lingua ambulet, pedibus loquatur. Certe horum aliquid quandoque contigisset, si hæc temere ac non ordine constituta fuissent: nam nihil aliud ordo, quam parium & imparium sua cuique tribuens dispositio. Ex quo summa pax & concordia in rebus summisq; decor ostenditur. Si possem tibi omnè corporis humani fabricam demonstrare, qualem hi uident, qui Anatomici uocantur, scio quod huius opificis structura diceret te nihil unquam ingeniosius uidisse, aut audisse; sed si id facere cœpero, exitum uix inueniet oratio. Vnum modo ponam, exempli gratia, ut de ceteris coniecturam facere possis. Dentes sunt pars quædam humani corporis, quos quum habeamus numeto duos & triginta, sexdecim ex utraque oris parte, horum primores acuti diuidunt escas, proximi his canini, latiores frangunt, reliqui mo-
lares

lares asperi iam & duplices molarum instar, unde appellationem quoque sumpserunt; conerunt, & imminuunt, primoribus quidem radix una, caninis duæ, molaribus quatuor. Si triginta duorum hominû choream ternis inter se distantem gradibus uideres, qualis olim Lacedæmone fuisse dicitur, adolefcentium, iuuenum, senum, nonne consilio & ratione institutam putares? habes in ore ipse dentium structuram tanto artificio compositam, quæto nulla unquam hominum chorea, & de prudentia artificis potes dubitare? hominem totum ueglectum audes dicere, cuius dentes tam sedulo uideas compositos? Cogita quanto maiore artificio fabricata manus, propter quam longe à beluis distamus: hanc enim in solo hominum genere uidere licet. Cogita quæto cerebrum, domicilium sensus omnis, motusq; principium, quanto cor fons caloris & spirituum, quanto iecur, à quo sanguis per omnes animalis partes diffunditur, hæc quidem ita prætereo ut cogitationi tamen tuæ relinquam. Illud præterire nequeo quod uniuersa corporis membra ita apte disposita & connexa sunt, & quum animal uelut aliquid agere secundum naturam, cuncta concurrant tanquam in famulatum illius actionis consenserint, & conspirant, quod separatim quoque in uniuscuiusque membri particulis animaduertere datur: nam hæc omnes commodissime deseruiunt ei muner, cuius causa membrum institutum fuit. Veluti oculus factus est, ut per eum animal uideat, is multas habet particulas, quæ omnes ad illius muneris functiones referuntur: quasdam enim obtinet, per quas uisus efficitur, quasdam sine quibus uidere non licet, alias melius uidendi gratia, alias ad horum omnium conseruationem. Idem maneat sermo de ore, lingua, uentre, pedibus, & reliquis. Liber postquam de oculis loquutus sum nuper palpebrarum tangere artificio, ut appareat quanta in ipso oculo comparando adhibita fuerit diligentia, quum in tam paruulo membro ipsius oculi gratia condito tanta cerneretur. Sunt igitur palpebræ, ueluti tegumenta quædam & propugnacula oculorum ad repellendum minima quæq; incidentia & præcipue ad claudendas aperientiaq; pupillas factæ, propterea mollissimæ sunt, ne tactu læderent aciem, facillime etiam sursum deorsum & maxima cum celeritate mouentur, nec ultra oculorum mensuram protenduntur, ne lucem uidendi obnubrarent. Maximus earum usus in somno: nam quum uidendi sensu tunc non egeamus, illis oculi ueluti inuolui quiescunt, sed palpebrarum quoque pilos licet admirari sicuti superiorum temporum philosophi, qui uaturam rerum uentilarum admirati sunt, res fane exigua, sed nihil tam exiguum in corporibus quod proportionem careat suisque numeris. Hi ergo pilus non se contingunt, non longo etiam distant intervallo, sed non diu separati: non sursum nel deorsum aspiciunt, sed fixi in rectitudinem, iidem breues sunt, nec unquam crescunt, quod pilis alibi inuatis contingit. Nihil horum sine ratione, sed omnia hæc ad unam illam uideudi pertinent rationem, cui totum membrum deferuit. Admirabilis sane humani corporis fabrica Theophile. Quis enim non obstupescat cernens in nudo corpore tot membra, tot membrorum formas, tot loca, tot officia? Et quum sint diuersa inter se singula, inuicem tamen cooperantia. Hæc summe admiranda uidentur: nisi forsitan imminuat admirationem, quod hæc non sapiens quidam, sed sapientia ipsa instituit. Potest aliquis corpus accusare humanum tanquam fragile & corruptioni obnoxium: si ita uideatur, non tamen potest dicere ineapte & ueluti sorte formatum, quum eius fabrica summam diligentiam curamq; ostendat, immo ex eo magis licet mirari sapientiam opificis, qui in lutea fluidaq; materia tantam indiderit vim sensum, tantam intelligendi intulerit perspicaciam, tantamq; inuexerit partium omnium concordiam: sicuti etiam magis miraremur eum, qui luteam egregiam & omni opere absolutam è luto diceret, quàm si eandem ex ebore uel marmore fingeret, propterea quod hic materis nobilitas plurimum gratiæ conferre arti potest, illie uuda est artis ostentatio. Sed illud quoque quod corpus fragile uel friuolum potius & cuiusque corruptioni expositum datum est, id consilio factum, quo scilicet contunderetur humana arrogantia, quæ iam ab initio orbis conditi in primo generis nostri parente non mediocri apparuit: postea genus ipsum longe lateq; peruagata est. Enimvero quum fluentibus assidue mæbris & putrefactibus uoluerint nonnulli dii existimari, diuinosaq; honores ausi sunt sibi etiam uiuentes uedicare, qui dum futurum, si firmum & stabile & aduersis quibuscumque casibus insuperabile corpus ruli sunt. Cogita gigantes, qui licet mortali corpore, tamen propter eminentius robur casu affectæ et diis bellum indixisse dicuntur. Hoc nihil erat aliud quàm Deos contemnere & se potius Deos putare, & libidinem suam pro lege habere. At quid miramur de corruptibili

ruptibili corpore, quum in humano animo tale quid uidere liceat: Immortalem quidem illum creauit Deus, sed tamen & obliuioni, & ignorantie, & mæstitie, & multis aliis curis illum reddidit obnoxium. Cur hoc? ne aliquando ad propria respiciens nobilitatem intumesceret & maiorem quam par esset de se ipso de se opinionem conciperet: Nā quā hęc ita se haberent, ausi sunt nihilominus quidam ē uetrum sapietium numero dicere humanū animū partem esse diuinæ substantiæ? Quid? si talia non patere tur, quoniam usque prorupissent? quas insanias nō efflassent? Quod si in his, quibus imperfectio multa inest, diuinæ prouidentie ratio elucescit, quid in melioribus nostris existimandum? non enim ita sapimus ut eam statuamus detrahentem, quicquid detrahere oportet, ac non facientem quicquid utiliter factum oportuit. Et de animalibus quidem hęc dicta sunt. Sed nec reliqua relicta sunt sine cura atque prouidentia. Vides ipse arbores quomodo radicibus nix trahant ē succo terræ alimentū, quomodo ipsarū obducitur truci libro aut cortice quo sint à frigoribus & à caloribus tutiores. Illud etiā non obscurū, ne arborū deesset copia, sed ea perpetuo maneret, semen inclusum in intima parte earū baccarū, quæ ex quaque arbore funduntur, quanquā non omnes arbores surgant de semine, aut pullulent de radice, sed pleręq; sponte sua ueniant ob terræ fecūditatem, quæ uim seminū omniū intra se continere putatur. Illud hominū causā com paratum, ut quæ frugiferæ sunt arbores factus edant plurimos qui etiam diuersos, diuersosq; tempore anni, ut & abundemus, & nouitate cibi assidue teneamur, sed non cuncta alimentum suppeditant, multæ etenim steriles, quarum quædam materiam, quædam liquores, quædam odores, quædam umbram tantummodo præbent, ut platanus, quæ solius umbræ gratia meruit honorem. Opportune nunc mihi uideor umbræ meminisse: Nam si hęc tam utilis mortalibus ad releuandos æstus, quid aliud erit inutile? certe umbra nihil est, aut non aliud quā aer carens aduersa luce opaci corporis interiectu: & tamen (ut dixi) suum usum habet: nos hęc in umbra fabulamur, protecti harum arborum comis, quoniam ardorem solis nudo capite ferre non possumus, sed nonnulli quoque ad corporis sui umbram gestus agere didicerunt, & de turris umbra sapiens quidam eius altitudinem ualuit dimetiri, quod sane ostendit conditoris prouidentiam, qui nihil uacuum & ociosum ab usu reliquit: Nihil in rebus tam uile, tam fordidum, tam humile, quōd aptari ad opus aliquod nequeat: nam stercore animalium lætificari agros & quosdam curari morbos scimus. Fumi, qui de uiridibus sit lignis nullam in medicamentis esse utilitatem uideor laudisse: attamen hic qui mihi proximam uidetur habere umbræ naturam propter inanitatem & obscuritatem, non est sine usu: nam fumo hostium aduentum interdū significare solemus, sicut igne noctu: fumo etiā suillas & bubulas carnes duramus.

Et suspensa focus explorat robora fumus.

Ve ille inquit in Georgicis, & si quis igne indigeat, fumo procul uiso admonetur illinc ignem petere. Ille etiam Virgilianus pastor quū dixisset summa uillarum culmina iam procul fumare, & maiores umbras de altis cadere montibus, collegit noctem appropinquare, & inuitat alterum ad cenam, & cubilis quietem. Adhibetur i tem fumo ad fugandas apes ab alueariis, ut mella deinceps tuto colligantur, & fiat ea, quæ uocatur mellatio. Vina quoque fumo præcocem trahere maturitatem & citius uetustescere, auctor est Columella. Vsi sunt præterea quidam fumo ad improborū penam: in quo illud egregium Alexandri Seueri Romanorum Imperatoris qui quum comperisset Turinum quendam, qui apud eū nihil poterat, suadens tamen clientibus se plurimū posse, munera ab eis accipiebat: hunc ille in foro transitorio ad palū alligatum fumo enecauit, clamante præcone fumi uenditorem fumo puniri. Hic tu quū uideas in rebus minimis & euandis ac pene nihili, ac contemptissimis inesse utilitatem, quid in maioribus exultare potes? Quid tibi hic referam, quanta in Sole, Luna, sideribus, in ipso denique cælo & uniuersa terra sit utilitas? equidem id egi in superioribus & tantum esse docui, ut hac commoti non solum rudes homines & indocti, uerum etiam primi nominis philosophi ea pro diis aliquando coluerint: inepte id quidē, sed coluerunt tamē: quicquid enim magnā utilitatē afferret, id illis, ut Deus habebatur: melius ea unius Dei fuisse munera credidissent. Circumspice obsecro undique Theophile, sursum deorsum, à dextra leuāq; ius & extra uniuersam animo naturam contemplare, quor gratus in rebus inuenies? quantum in singulis bonum? quæ ornamenta? Enimvero ita nexa inter se sunt omnia & ita disposita, ut alterum alterius sit causa, idq; dum sit perfe-

&io rerum ostenditur. Dic obsecro. In genere lucentium non nemellora ea, quæ non solum in seipsis fulgida sunt, sed fulgorem quoque suum in cetera diffundunt? Non ne etiam, quæ sunt huiusmodi propinquius ad Solem Incidorum principem similitudine accedunt? Similiter res meliores effectæ, dum unaquæque & propriam possidet bonitatem, & eam inferioribus impertitur atque in eo referunt conditoris similitudinem, qui non contentus sibi ipsi esse bonus, bonitatem suam rebus condendis ostendere uoluit, atque ita eam in cetera diffudit, & ut latius pateret, multiplices rerum species effecit, uariisq; gradibus distinxit. Cunctis autem suis constitutus finis, ad quem tendere debeant, lapidibus & ceteris proprio carentibus motu, ut sint propriamq; obtineant sedem. Arboribus & plantis, ut crescant & nutriantur. Animalibus rationis expertibus, ut sensibus suis moueantur. Hominibus ratione pollentibus, ut contemplantur. Corporibus cælestibus, ut circumuoluantur. Materiz primæ ut ad has & illas progrediatur figuras, easq; capeſſat. Est etiam considerandum quomodo in rebus his, quas assidue oculis spectamus infimum quodque alterius superioris formatum sit gratia: atque ita paulatim scandatur, donec ad summum generationis uerticem perueniatur. Elementa nanque inducta sunt propter corpora mixta: Hæc propter uiuentia: in quibus plantæ propter animalia: animalia propter hominem: homo autem finis cunctarum generationis. Rursus si res materiz copulatas spectare uolueris, quæ istis inferioribus locis subsederunt, inuenies multiplices earum formas: nam formarum aliz simplices sunt, aliz compositæ: Et simplicibus compositæ digniores. Rursus in compositis quædam uiuentia sunt, quædam uon uiuentia, & uiuentia præferuntur non uiuentibus. Rursus uiuentium triplex genus, unum quod nutrimento & incremento corroborat se ipsum & ugetat, aliud quod sentit, tertium quod intelligit. Horum primo melius secundum, & secundo tertium. Sic autem ista posita sunt omnia, ut superiori idem habenti, quod inferius habet, aliquid semper melius addatur, atque ita ascendendo perfectior forma inueniatur. Hæc sane distinctio rerum uarietas multitudo, earundemq; cultus atque ornatus, qualem uidemus, non potuit sine alicuius summi rectoris prouidentia provenire, quantum mihi met suadeo, & ceteris suadere conor: nam distinguere, uariare, ornare, idq; facere numerosè & eleganter, ad eum pertinet, qui prudentia rationeq; natus, hinc pueri, quibus nondum obtigit rationis usus, non tenent hominum distinctionem, sed quoscunque uident patrum loco habent, patresq; uocant, nec nisi iã adulti gradus agnitionis inter propinquos tenent: hi etiam, quibus uel somno uel furore rationis usus intercepſus fuit, nequeunt internoſcere, sed perturbata omnia confusaq; cernunt: Est autem sapientiz discernere, & uidere rerum discrimina, & quo quisque hominum ea melius nonit & promptius, eo sapientior: nec alia ratione uiri periti ius definitionibus elaborarunt, nisi quia per eas se proprietates rerum & differentiam discernere arbitrabantur. Quum autem mundi fabricator, & tantarum rerum molitor Deus hæc omnia distinxerit suis cuiusque generis notis, & unicuique couenientia affligerit, nos qui hanc eius distinctionem & expolitionem ratione percepiſimus, quomodo eum sine ratione hæc eadem produxiſſe dicemus? quis enim artificii alicuius rationem ratione percepit, ipsum autem credidit artificem nulla ratione id peregiſſe? Etenim quum distinctio præ se ferat ordinem, ordo rationem, ratio prouidentiam & mundana omnia non in acerrum temere congesta, sed gradibus suis distincta couenienter sint, quomodo dici potest ea nullo procurante eueniſſe? uel si procurauit ea quispiam quis ille fuerit, nisi Deus? non enim alius æuo prior reperietur. Quod si quispiam dixerit hanc rerum distinctionem non satis prouidenter inductam desiderans cuncta esse summe bona & proinde æqualia, imperite facit, non secus ac si inuehatur in pictorem, quod in eius tabula non ubique pulchros & uiuidos colores diffuderit, at pictor unicuique parti, quod eam decebat attribuit. Similiter uituperet poetam, quod in eius fabula non omnes Heroes, sed seruum quoque aliquem & meretricem induxerit loquentem, & rusticum quoque agresti quædam prouinciantem sono: At poema redditur clarius, ubi personarum uarietas inducitur, & unicuique personæ apta ac propria ascribuntur: Etenim quum debuerit multiformis esse mundus, multa autem non sint eadem, oportuit alia dignitatis primum tenere locum, alia secundum, alia tertium, & deinceps ordine subsequi alias inferiores naturas. Non enim in singulis condidit uniuersum, sed ad nuuier si singula condidit perfectionem. Quamobrem non est querendum cur hoc minus, quam illud habeat, sed num id, quod naturæ suæ coueniens sit, habeat. Non est estagiatandum

tandum à quoquam plus, quàm ei diuina beneficentia fuerit collatum. Cur homines (iniques) Deorum conditione, id est Angelorum non sunt procreati? quia alios esse Angelos, alios his proximis inferiore gradu homines esse oportebat: nostrum mortale genus, illorum immortale, nostrum obtusum, illorum perspicax ingenium, pluribus denique aliis, quamuis in eodem intelligentiù genere simus, distamus: neque cur non sit nobis æquata cum illis conditio, magis querendum, eam cur lapides non uiuant, plantæ non sentiant, & animalia bruta non intelligant. Similiter respondetur his, qui contraria esse in mundo conqueruntur. Contraria nanque sunt album nigro, calidum frigido, dulce amaro, lucidum obscuro, pennarum non pennis, rationale irrationali, & horum similia. Hoc ita factum est, quia debuit mundus multiplices habere partes, ut rotas esset & nihil ei deceret: partes autem inter se differentes esse oportuit: & quo plus quædam inuicem differunt eo magis contraria. Quapropter ex maxima differentia contrarietas inducitur: quicquid enim contrarium est alicui id maxime alterum est ab illo, qui oppositur. Si sustuleris maximam in rebus differentiam tolles contrarietatem, sed orbabitur tunc hæc uniuersitas hæc constitutio rerum inter se longissime sub eodem genere distantium, imperfectiusq; mundus manebit: Hoc autem fieri nõ debuit, sequitur igitur, ut recte contraria inducenda sint. Sic enim plena & absoluta est mundi creatio, si non solum differentia quædam, sed maxime differentia, id est contraria continebit: qua in re illud præclarum est quod partibus inter se pugnantibus totum seculum concordat: nam licet alterum ab altero absumatur, nihil tamen mundo deperit & manet ille perpetuus donec dissoluatur eum, qui compegit. Hic quidam diuinæ audent detrachere providentiæ uel nullam credere? Quis autem casus, quæ uel fortuna efficere potuisset, ut ex pugna & lite, quam mundi partes assidue exercent pax & concordia sequeretur ad totius conseruationem & perfectionem? Laudabilis omnino mundus propter magnitudinem, elegantiam, uarietatem, quas continet. Sed laudabilior multo ex ordine dispositione compage, quam ostendat. Quæ omnia quicunque afferit sine mente composita fuisse, ipso mentis expertus habendus est. Infima sunt quædam, sed ita disposita, ut superioribus seruiant, & sunt plerumque magis necessaria. Veluti in hominum genere Aratores sunt magis necessarij, quàm Oratores, & in animalis corpore oculi pretiosiores, gustus tamen magis necessarius, & in metallis si necessitas spectetur, ferrum autem præferatur. Quamobrem conuenit Theophile diuinam providentiam, ut boni omnis auctorem undecunque laudare. Circa ipsam enim & ipsius causa sunt omnia, ipsaq; est ante omnia, & in ipsa cuncta consistunt, atque eo ipso quod est, uniuersa producta sunt, ipsamq; desiderant omnia. At illud multos mouet quomodo uel dicia ne uel ita sit providentia, quia in mare pluit quasi stultum sit aquas aquis addere. Ego ab eo quem istud mouet, quæram si addit, utrum sciat causam, cur pluuia præcipitentur in mare dixerit nescire, quomodo igitur putat stulte id fieri, cuius causam ignorat? Tu igitur (inquit) nosti causam? ego non profiteor me scire, uel nescire potius me puto. Attamen speculante & circumspectante undique diuina providentia credo id fieri idoneis de causis, tamen si hæc me latent, multa enim sunt à peritis in artibus suis, quæ imperitus culpare non debeat, propterea quod ignoret cur fiant. Video pluuia cadere in mare: non id sine causa, ut dicam iam tibi suspensionem meam, an non in mari animalia? quid scio an pluat nunc piscibus aquarum incolis, noui nanque pisces libenter ad aquam dulcem currere, & manifestum est eos imbris gaudere & ali. Legi etiam pisces in eadem aqua assiduos, nisi appluat exanimari. Pergit adhuc ille, Cur pluit (inquit) piscibus, & non pluit agricolæ, qui uotis omnibus & precibus pluiam uocat, ne si non uenerit tempestiue, cogatur ueterum more respicere ad glandes & conculsa in siluis querere famem solari. Tu quoque id posuisti agens eorum causam, qui diuinam existimant cessare providentiam, propterea quod importune uisula contingant, uel asperere potius, non decidunt imbres, quando oporteret: & quando non oporteret, decidunt. Laudamus nuper arbores quin etiam arborum umbram, at hæc umbra frugibus noxia iuxta satis. Iuglandis umbra humano etiam capiti grauis, & quid aliud erit innoxium si umbris quoque lædimur? Sed iam aperta inuinent discrimina & à bestiis, & à moribus. Vtræque enim hæc in humana grassantur corpora. Terra quoque uenenum ferax non iam matris, sed uouere nomen sustinet. Non est meum negare Theophile quin bona malis immista uagentur, res hæc clare uidetur, uel manu potius tangitur. Nemo in uitæ huius usu ita dulcia sentit, ut non tristibus quoque agitetur, non delitiæ & uoluptates solæ hic regnant, sed labores quoque & dolores: Omnium rerum,

quæ infra Lunæ globum uniuersitatis huius amplexu continentur, hæc est conditio, ut cum quibuscumque pace & amicitia iungantur, cum quibusdam inest in bello dissidant, nihil inuenies ab iniuria & contumelia tutum, nihil quod non aduersarium aliquid & inimicum patiat, à quo confici ualeat: hoc uel pastores ipsi nouerunt, ex his, quæ in eorum pastoricia arte contingunt, quamobrem Poeta in Bucolicis, quum induxisset ex illorum grege duos certantes inter se alterno carmine, & eorū primus illa cecinisset,

Dulce satis humor, depulsis arbutus hædis,
Lenta salix sæcto pecori, mihi solus Amyntas
Alter lege Amœbi carminis retulit ex aduerso
Triste Lupus stabulis, maturis frugibus imbres
Arboribus uenti, nobis Amarylidis iræ.

Hæc sunt, sed unde sunt, id uidendum, ne forte sit ordinis, quod non esse ordinis putatur. Me uero non præuiter philosophorum illorum accedere sententia, qui bona à malis dissociari non potuisse arbitrantur: eam enim esse contrariorum naturam, ut positum uno dandum sit alterum, sicut sublato alterutro utrumque tollitur, non potest callidum esse, nisi sit frigidum, nec molle, nisi sit durum, nec dulce, nisi sit amarum. Nul- lum (inquit Chrysippus) contrarium sine altero contrario: quo enim pacto iustitiae sensus esse posset, nisi sit iniuriæ, aut quomodo fortitudo intelligi posset nisi ex ignauiæ oppositione? quid prudentia? erit ne ea nisi ex aduerso sit imprudentia, & temperantia, nisi altera ex parte collocetur intemperantia? Sic nec ueritas sine mendacio, nec felicitas sine infelicitate, nec uoluptas sine dolore existeret. Altera pendet ex alteris: si unum tuleris, absteris utrumque. Hæc Chrysippea sunt. Ego etiam illud considero, quod paulo ante trahebam, hanc datam esse legem his inferioribus, ut corrumpantur, & ex earum corruptione alia generentur, atque ita decedentibus unis atque succedentibus aliis permaneret hæc mundi facies, qualem uidemus, & ite se quodvis (ut dixi) cōsumptione sui, & idem renouatione eorum, quæ abeunt, manet: propterea marceat res senio & uetustate, & pleraque externa ui conficiuntur, ut succedant alia, quæ ex uitiatis exurgunt:

Sicut unda impellitur unda.

Urgeturq; eadem ueniens, urgetq; priorem.

Sic res se impellunt & aliis decedentibus alia succedunt: Omnino melior illa pulchritudo immutabilium rerum, quæ celestibus fuit attributa corporibus, sed pulchritudo, quæ decensione rerum successioneq; peragitur inferiori huic mundo data, ea quoque peregre. Imitatur uaque flumina, quæ nouas assidue deducunt aquas prioribus prætereuntibus, & ad mare properantibus, quo quum peruenerint in uniuersam illam aquarū congeriem receptæ uomen speciemq; amittunt, & quodammodo extinguuntur. Pari ratione mundus res continuo nouas effundit prætereuntibus prioribus & ad exitū festiuantibus, donec in ipsam elementorum, uide supra fuerant, transeant latitudinem illicq; priori nomine & figura amissis delitescant. Quid ais Theophile? possum ne sic agens effugere tela argumentationum tuarum, quibus diuinam providentiam lacestebas? Tu mihi uasitates rerum, lacerationes, mortes, uenena obiciis, ac non animaduertis, ut ea sæda sint in partibus, tamen uniuersitatis huius decori congruere: non enim est corruptio sine generatione nouorum, nec generatio sine corruptione priorū: hic circuitus assidue peragitur, & ex eo repræsentatur uniuersitatis huius pulchritudo. Si pulcher est fluminis lapsus nouas adducunt assidue aquas prioribus transeuntibus, longe erit pulchrior mundanarum rerum fluxus, quia noua, quæ post se continent trahit ita ex alio in aliud transeunt, ut reuertantur: sic ex compositis resolutio, & ex resolutis compositio: quam tu mortē uocaueris, puta lapidis, ligni, feræ hominis, uel alterius cuiuslibet, hæc uere æstimanti non erit mors ideo extinctio, sed diffessio in alia, & demum compositorum dispersio, recedente unoquoque elemento de horum particulis in suam sedem & regionem, quæ rursus coeunt, generant similia prioribus, ut perpetuas rerum conseruetur. Et ut uersibus utar elegantissimi poetæ.

Non perit in tanto quicquam (mihi credite) mundo,

Sed uariat, faciemq; nouat, nasciq; uocatur

Incipere esse aliud, quàm quod fuit ante, moriq;

Desuere illud idem, quum sint huc forsitan illa,

Hæc translata illuc summa tamen omnia constant.

Vides ex istis poetæ uerbis nihil in mundo interire: Sed quod interire creditur transferri alio & in aliud commutari, ita ut de summa rerum nihil decedat, huc tibi respiciendum, ubi quicquam corruptum uideras, an quicquam mundo decederet, ubi iuuenis summam constare, tunc intelligeres illam corruptionem noui modo fieri contra providentiam, sed fecundum providentiam maxime, quæ ita disposuit, ut ea corruptio nihil uniuersitati rerum noceat, immo pulchritudinem eius offeudat, dum ex corrupto nascitur aliud, & ex eo rursus aliud, atque ita omnia stante summa in orbem ducuntur. Quod si tibi sædum appareat, quod uenena perimant, seræ lacerent, morbi infestent, dicam tibi id fieri ordine, quoniam hæc natura est, hæc conditio rerum inferiorum, ut fluant, dilabatur, absument se inuicem & conficiant, & iniuriæ pateant & corruptioni, ut deinceps resurgant, prodeantq; rursus, & se reddant, & alia instarent priorum simillima, atque ita circumambuleant nunc composita dispergendo, nunc dispersa componendo. Ex his enim uniuersitatis huius decor conrexitur, nihil autem in partibus non potest esse non diligenter elaboratum ubi hæc totius amplitudini dignitatio; respondent, quia non totum meditatur, ut partibus obsequamur, sed partes in totius gratiam componimus. Et hæcenus quidem ita diuinam defendo providentiam: ut doceam ita partes composuisse harum fluxarum & mutabilium rerum, ut ex ad uniuersi faciant decor: idq; satis esset etsi nihil aliud dicerem: hoc enim est officium partium toto apte coherere: & eius dignitatem, utilitatem, pulchritudinem grate repræsentare & iucundum intuitibus reddere spectaculum. ipsæ enim partes totum conficiunt & a partibus totum dependet, totum tamen maius partibus & in eius gratiam opus (ut dixi) elaboratur & ab eo nomen suscipit, & id est quod partes commendat, si toto respondeant. Docui autem huic toto mundano operi partes has corruptibiles respondere pulcherrime: sequitur, ut non absque providentiæ decreto id ita se habeat: nam quæ ordinis sunt, & in quibus ratio certa spectatur, non alibi, quam ad artificis providentiam referri queunt. Quid si etiam doceo ea, quæ fiunt in partibus, congruere non solum toto, (nam id iam manifestum est) sed alicui aliarum partium nuni etiam ita impudentes erimus ut providentiam de rebus auferamus? Venena damnas. Cur? decet enim te docere quæ uenena uocas. Ego enim in tota rerum natura nihil noui, quod suo nomine uenenum uocetur: si hæc appellatio est generis indita ab hominibus pluribus rebus similiter affectis, & tu uenena cum omnibus ea dicis, quæ ualde lædunt immoderato frigore, uel calore, hic pro tua prudentia animaduertere debes, quod uni nimis frigidum & calidum, alii non erit, quamobrem non omnibus uenena nocent, immo & plerosque alunt: nam capræ & conurruces uenenis uiuere & pinguescere dicuntur, sturni quoque si uenena ederint, ea in alimentum conuertunt pluribus etiam hominibus infusa uenena minime nocuerunt, sed ea ui domestici caloris fregerunt, quidam etiam consuetudine paulatim uenena sumendi effecerunt, ut tuto ea possent sumere, & ex his etiam alii: nam illorum tunc naturæ postmodum congruebant. Scribit Mella in Aphricæ ora quoddam hominum genus, qui Troglodytæ uocantur ferum sane atque agreste alii serpentibus: nihil dicam de parte quadam Arabum, qui Ophiophagi Græcæ nuncupantur, latius anguiuores appellare possumus. Ipsa enim nominis appellatio arguit istos eadem fecisse. Et cerui quoque dicuntur de cauernis extrahere serpentes, eosq; mandere, adeo isti uenena non timent, ut etiam habeant pro cibo, congruunt enim ipsorum corporibus. Quamobrem non perpetuo uerum est, hoc uel illud lethale esse, quia nimis frigidum uel calidum: nam non ad sic affectos. Repugnant sibi ipsis frigidum & calidum, humidum & siccum, quæ sunt quatuor primorum elementorum qualitates. Oportuit autem (ut Aristoteles recte uidit) existeret hæc contraria, ut in medium collata uires suas inuicem frangerent atque ita temperarentur utriusque particeps existeret, ex quo generatio conseruatioq; rerum omnium sequeretur, hæc duo calor & frigus (de his enim loquimur) si seorsum ponatur, uel si alterum nimis exuberat sunt noxia: mixta autem æqualiter bonorum sere omnium sunt causa. Hinc in corpore animantium cerebrum & correctæ posita fuisse (quemadmodum idem censuit Aristoteles) ut ex calore unius & alterius frigore temperies quadam utriusque particeps existeret, qua animal conseruaretur. Non igitur culpa diuina debuit providentiæ, quod quibusdam nimium frigus, quibusdam nimium indiderit calorem, (hæc enim sunt, quæ uenena uocamus) indidit enim, quoniam utrorumq; commissio magnam auferret utilitatem: at nocent seorsum posita, misce igitur utraque & tempera: nec erit

tunc

tunc noxia, sed utilia: si hæc accusatio ualeret, qua isti utuntur, liberet magis accusare Deum, quò d'eo mundi fabricante extremæ dux mundi regiones nimio frigore rigescerent, mediâ nimio calore effruesceret, sed resp' deat Deus diluens crimen, quod ex duarum frigore & alterius calore reliquæ dux interioræ temperiem sumpsissent, atque ita effectum fuisse ut haberet stirpes & animalia, quod incolere & ubi diuerſari possint, hæc si ille diceret, quò me argumento opponam? quid contra asseram? euidem nihil habeo. Transfer nunc illa maiora ad hæc, quæ nunc sunt in ore. Voluit Deus in cæli terræq; regionibus frigus & calorem exare scorum, & utrorumque temperiem, idem in his inferioribus sequutus est quibusdam frigoris quibusdam caloris indidit uehementiam, quædam ex utroque genere temperauit, arbitratus est mundi eiusq; partium pulchritudinem auctiorem fore: si extrema contraria per se existerent, & ex eorum missione tertium quiddam, quod neutrum illorum esset, utriusque tamen force particeps. Hæc temperies mediâ quam probamus non exaret, extremorum duorum intemperie sublata: Sic uenena genita, in quibus frigus uel calor redundat, ut his com' misit aliquid efficeretur salutare, quod medicos non latuit: Illi enim medicamentis suis adhibent uenena, ut eorum uir & potestate contrariorum impetum con'minuant & deiciant, atque ita temperamentum quoddam lene sequatur, quod ad salutem eor' porum ualeat & tutelam. Si quis Scorpionum unenato ictu fuerit fauciat, & Aconitum superſerit in calido uino, subleuatur: nam quæm Aconitum inuenit aliud in'tus uenenum, cum eo colluctatur, finis tandem hic pugna, quòd duo in homine genera commoriuntur ut homo superſit. Extat nobile Ausonii epigramma, de mæcha f'et' mina quæ Zelotypo marito geminatum dedit uenenum ut acceleraret mortem: ille cõpugnauit inter se duobus aduersis uenenis, & se inuicem extinguentibus euasit. Aspicias, qui uenenorum usus, qui non semper noxius, sed sæpe salutaris, sed aduersus uenueorum iniuriâ plurima antidota ab ingeniosis uiris comparata, quæ mortalitatem etiam uix plurimum profuerunt: nam nò solum aduersus uenena, sed aduersus omne morborum genus ualebant, ualitudinem præterea firmiorem constituiebant, & sensus magis uegetos reddebant. hæc uos medici Theriaca vocatis, sed feras quoque plura inuenire remedia contra uenena, quæ gustauerint, à multis creditim & traditum. Nullum igitur tantum est malum, quo si quis congruenter & scienter utatur non prof' sit quando nec uenena ipsa, quæ per inconuenientiam nocent, si conuenienter adhibeantur, non iam uenena, sed medicamenta & alimenta sunt, sicut contrario nullum tantum bonum excepta uirtute, quod non nimio importunoq; usu lædat. Veluti cibus & potus, quibus non modo iuuamur, sed etiam delectamur, multo eorum excessu uel defectu corrumpunt. Lux quoque cæli huius agris & faucis oculis recepta nocet, quia tunc recepta, quum non oporteret, atque ubi id acciderit, non lucem accusabimus, sed eum qui non satis in tempore luci obuiam ire uoluerit. Scio uisum fuisse quibusdam non esse hanc ueram defensionem contra oppugnatores providentiz, quod in rebus aliqua esset utilitas aduersus mala, quum illi mala omnino esse ulla cõquerantur. Veluti hac in re melius fuisse aiunt nulla esse uenena, quàm à uenenis contra se auxiliu' desiderari. quorsum antidota? nempe ne uenena lædant danda forsitan uel data: at præstabat magis uenena non metucere, quàm aduersus eorum metum antidotis se præmunire. Hæc dicuntur à nonnullis, qui tam & si saneant diuinæ providentiz, tamen obtentu remediorum existimant aduersariorum aculeos non retundi, aliis rationibus dicunt defendendam providentiam: hanc quæ de remediis assertur imbecillam uideri. Ego ab istis plurimum dissideo, & hanc remediorum rationem plurimum conferre ad ostendendum diuinæ providentiz magnitudinem arbitror. Aiunt melius fuisse nulla esse mala, quàm ulla malorum esse remedia. Ego, si quid melius sirquiritur, longe melius existimo non dimittere se in hoc diuinæ providentiz pelagus tam paruula cymba unde sit inextricabilis error. qui enim nos sumus, ut putamus uidere aliquid melius, quod in mundi fabrica Deum latuerit? Omnis humanus prospectus, quantus quantus esse potest, curus est, & tamen omnium speculatori Deo leges imponere audemus, non uetemus sæpius impudenti lingua diuina opera uentilare: dicimus enim, cur hoc fecit Deus? quare non illud? non hoc melius? non sic fieri magis expediebat? Sæpius is cui totius commissæ est cura, aliquid facit, quod is qui id quod sub oculis tantum est, spectat, nec longius prospicit, absurde fieri iudicat. Ecce dux exercitus iuber suos ad pugnam progressos cedere & terga hostibus dare, is qui fugam tantum spectat, nec alius considerat,

considerat, fugam illam uequiter mandatam iudicabit, at ubi uiderit simulatione su-
ge hostes protractos in insidias, uel iniquum locum, illicq; cætos & prostratos, tunc
intelliger fugam illam recte fuisse iussam: immo prius intelligere debuit uon sine causa
iussam si modo ducis prudentiam uoram perspectamq; haberet. Aliud afferam, quod
huic Heraclito manifestissimum erit. Militi cuidam in prælio telum altius adactum
est, destro in brachio ita ut nou multum ad transitum superesset. Hic chirurgus uul-
neri curando adhibitus apprehenso homine statim altera ex parte qua telum uenit car-
uem scalpello scindit quousque ad reli mucrouem perueniat, hoc si uideat imperi-
rior aliquis, & id tantum spectet nec cur fiat norit exclamabit iniquum Chirurgum,
qui ad uulnus quod accepit, aliud ipse addiderit, at Chirurgus recte se fecisse existi-
mat: nam quum telum extrahere oporteat, plusq; sit, per quod telo reuertendum,
quàm quod pertrahendum est, idq; iam uenas nervosq; pertransierit, commodius
purat aperire, quod superest, eaq; extrahere: uā & propius petitur, & tutius euellitur,
& in maiore membro, si medium mucro transit, facilius conualescit, quod peruium
est, quia utrinque medicamento fouetur. Hic quid dici potest, nisi imperitum male de
periti factio proniciasse, dum quod primo aspectu occurrit, id sequitur, nec undique ne
gocium explorat. Sæpius dictum est & nou cesso repetere, nou posse eum de re apte iudi-
care: qui totius rationem ignorat. Agimus nunc de uenenis, seu potius de malis ex-
ternis omnibus: nam uenena exempli gratia supposuimus, quaritur cur ea diuina im-
miserit providentia. Varie afferuntur causæ inter ceteras illa nou pratermittitur, nul-
lum ni alium esse sine aliquo bono in super aduersus mala plura remedia comparata: Hic
aiunt nōnulli melius fuisse nulla esse mala, quàm iuuenta malorum esse remedia, quomo-
do id aiunt? Num totius mundanæ fabricæ structuram uorant, ut id melius queant di-
cere? Mihi, qui sic dicunt, uidentur ad unum tantum aliquid respicere, nou ad reliqua-
rum partium conuenientiam, nec ad totius pulchritudinem, spectant isti tantum mole-
stiam, uexationem, dolorem, calamitatem, & trilitia omnia, quæ secum ferunt externa
hæc mala, & non quanta rerum bonitas in malorū remediis elucescat. Consideremus
parumper odorata, ut quod dico facilius intelligatur. Hæc uempe gratum & suauem spi-
rantia odorem, non modo demulcent uarium sensum, uerum etiam graueolentiam de-
pellunt. Si quis autem uelit uullam esse graueolentiam, primum id agit, quod sublato
malo odore minus intelligetur quanta sit suauiter halantium gratia, quæ nunc multis
in floribus, herbis, arboribus conspicitur. Deinde quod his odoratis eripit materiā
(ut sic loquor) triumphij, quum habeant quem superent, aduersarium: nunc autem (si
sensus esset his inanimatis) gauderēt dupliciter, quod et ipsa effunderēt odorem bonū,
& aduersus malum essent præsidio, nou igitur melius fuit nullos esse odores noxios &
& graues, nou, si quod est melius odoratorum spectamus, et, si quod in mundo magis esse
debit, consideremus: mundus enim perfectissimus esse quantum fieri potest, debuit:
nemo uon uidet perfectiorem eum fore, si res contineat, quæ suum possideant bonum,
& eodem suo bono eant in mala, & opitulentur, atque etiam si ex malis bonum aliquod
eliciatur. Veluti dum uenenis uenena extinguuntur: Si unum tantum horū habear mun-
dus, uarietate hac careret, essetq; imperfectior: nec res æque bonas contineret: horū
nos possumus esse iudices: non enim parum delectat, ubi uidemus mala bonitate re-
rum superari: nec delectaret nisi pulchrum esset. Illud etiam perelegans, ubi malo ad
salutem abutimur. Iam dudum est, quod ad te respicio Heraclite. Tuum est ut me nunc
adiues oratione tua: Suadeudum est huic Theophilo, quo deinceps in posterum diui-
uam laudem providentiam, magnam esse pulchritudinem, ubi remediis mala deiciuntur.
Tu enim medicinam diligenter excoluisti, cuius et si sit munus præseutem custodi
re ualeatudinem, maius tamen adepta nomen, dum amissam instaurat auxilijs infirmis,
quæ aduersus morborum potentiam excogitauit. Suscipis ne mecum sermone hunc
Heraclite? uel quid agis? Hæc. Ego ne suscipiam? Mar. Sic dico. Hæc. Quid
de me requiris? Mar. Primum illud, morbos quibus animalium uexantur corpora,
in qua parte collocas? bonorum ne? au malorum? an neutrorum? tu enim horum cu-
ram geris, & hæc te melius alijs scire conuenit. Hæc. Quis ita desipit, ut nou in ma-
lorum parte deputet morbos? Mar. Vbi ergo morbum deicis, malum quoddam
deicis? Hæc. Quid nisi? Mar. Habes ne aliquid triste & infaustum, quod ad peri-
meudum fit natum, quod uti ualeas ad morbi alicuius depulsionem. Hæc. Habeo.
Nam Aconitum, quod uenenorum omnium est potentissimum in oculorum medica-
mentis

mentis miscemus, & saluberrimum experimur & nobilissimum illud Antidotum, quod Theriacum uocant è uiperinis carnibus conficitur, ita ut quod maxime uenenosum est plurimum conferat aduersus uenena, sed in medicinis purgantibus, quibus quotidie utimur, aliquid istorum passim admiscemus. M A R. Hæc dum sunt, fieri ne uobis absurde uidentur, an præclare? uel quomodo suscipitis? H E R. Quid quæris? Magno hæc extimamus medici naturæq; prædicamus beneficentiam, quæ in ipsis etiam malis & noxiis tantum præsidii collocauit. M A R. Audis Theophile, quæ iste loquitur? sed illud quoque mihi explana Heraclite. Non ne uos, qui medicinæ operam nauatis, copiosissimum incumbitis, ut omnium florum, fructuum, herbarum, uirgultorum, arborum lapillorum etiam & gemmarum, & metallorum, nou dico figuram, sedem, colorem, sed uim intimam proprietatemq; noscatis? H E R. Nihil nobis hoc prius. M A R. In animalibus quoque non minor cura, quæ etiam per singula cuiusque membra protenditur, ut cognoscatur, quid illic insit occultæ potentiz. H E R. Vera uarras. M A R. Quid uos ad hæc impulit, uel ueteres potius, à quibus hæc tenetis? Non enim suauis est aliis atque aliis anni diebus, campos, montes, nemora, solitudines, in quibus illa iuueniuntur, lustrare. H E R. Impulerunt morbi, qui illarum rerum ui & potestate discutiuntur. M A R. Impulerunt morbi? Ergo morborum causa illa quæstiuenta, excogitata, litteris etiam prodita fuit? H E R. Quanam alia de causa? M A R. Et nisi morbi extitissent, ignotum esset, quæ facultas, & uis quanta rebus iuescet, quod uel ex eo maxime perpenditur, quia præter medicos hæc discere curat nemo. H E R. Nemo fere. M A R. Ergo morbis accepto ferenda est scientia tantarum rerum: nam propter illos hæc obigit. H E R. Sic est prorsus: hinc magis honorandus medicus, quam ceteri, quod plura ceteris uouit. M A R. Non nunc agitur Heraclite de medicorum uiu honore & prouentu. Sed de scientia, quam morborum ingenuit cura. Consideremus remoto paulisper honore quæstioq; nostro res ipsas nude, & per se, & respondere. Vtrum melius nullos esse morbos, uel morborum esse remedia, utrum horum duorum præponis? nam de morborum remediis illud uenit, quod uires & proprietates rerum noscuntur, & ad effectum deducuntur. Si uero morbi nulli essent, uacui essemus à molestia, quam inferunt. sed res, quæ circa nos sunt plurimæ, non tam copiose & manifeste nires suas exercerent, quam nunc faciunt: & uix eas tunc nosceremus. H E R. Ego si sententiam requiris meam, existimo melius actum esse cum omnibus, quod morbi sint, quam si sublatis essent. M A R. Tu forsitan ita mihi non respondes, non oblitus, quam artem proficereis, & quantum iu rem tuam sit adesse morbos. Sed permitte hoc à te impetrari, ut ponas ad breue tempus personam medici & dicas, quid tibi uere hac in re ratio ostendat. H E R. Ratio quidem ostendit mihi, quod prouinciaui: neque hac in re postposita ueritate quicquam mihi, aut arti meæ tribuo. Ego nanque sic considero, si nulli essent morbi, esset quies à molestia & uexatione corporibus, quam illi afferre solent, nunc quod existunt, dum conamur eos auertere, imminuere, tollere, & id quod secundum naturam non recte se habet, restituere, & quasi naturæ reconciliare, medicamenta adhibemus tum simplicia, tum composita, quibus pugnam aduersus morborum intemperiem, uel importunam continui diuisionem, hauc ego pugnam meliorum rerum aduersus prauitatem & defectum quieti illi præfero, meliusq; iudico hostem habere iniquum, quem delicere & cominus obtruncare possis, quam omnino nullum habere. Recte à te dictum est rerum bonitatem tunc optime patere, quum uitiosa corrigunt & emendant: non cognosceretur quid rosa, quid mel ualeret, quid alia multa, nisi capitis & lateris & uisceræ accederent dolores, quorum impetum illa morantur. Tu potes ipse perspicere quantum, & quam uariam rerum cognitionem morbi nobis attulerunt, medicorum ueterum & recentium immensa sunt uolumina, quibus omnia florum, herbarum, radicum, & animalium descripta sunt genera, & demonstratur, quid quodq; ualeat, & aduersus quem auxilietur morbum: hæc non facile reperies alibi, quam apud medicos, uel si quis alius de his conscripserit, palam est de medicorum officinis ea surripuisse, quod si præstat magis scientia rerum augeri, quam uon dolere, quoniam unum animi bonum, alterum corporis, & animi bonum præferendum corporis bono, uerissimum illud melius fuisse in uniuersum humano generi morbos datos, quam ablatos. nam nisi morbi ingrauescerent, omnis fere rerum uirtus incognita iaceret, quod eo esset indignius, quando ea etiam, quæ uoluptatis causa creduntur genita, conserunt quoque ad salutem, presertim si aliis admisceantur: nam si simplicia possent quodlibet,

quodlibet, uero compositis nteretur: Etenim si quodcunque in hac tanti mundi mole pulchrum conspiciamus, id diuinę prouidentię contingit munere, quid potest esse pulchrius, quā uidere hominem afflicto autem se & ingemiscenē doloribus statim medicamentō efficacī dato ab omni prorsus uexatione & periculo liberatum? hoc quod tam præclarum est efficitur medicamentis, quæ ueteres haud absurde deorum immortalium manus uocauerunt. Magnū est hominem conseruare in suo robore pristinaq; ualitudine. At maius in mortem pene collapsū ad uitam reuocare, & sibi ipsi, propinquis, ciuibz reddere, hoc quod tam magnum est & miraculū obtinet uicem putas ne futurum si nulli in humana corpora morbi grassarentur? his ego rationibus sententiam, quam dixi, tueor, non respiciens quid dicendum sit necessario medico, qui ex morborum depulsione gloriam petat, sed quid ipsi potius ueritati congruat, neque tu has meis sermonibus poteris repugnare. M A R. Non equidem repugno: nam eadem mihi semper sunt uisā, hacq; ratione medicinam sine intermissione magno in honore habui, sed quoniam de his inductus fuerat sermo, malui te potius dicere, qui horum esses peritissimus, ut mihi quoque ad eam rem accederet testimonium auctoritatis: tuæ: facilius enim duo simul euntes suadere poterimus huic Theophilo, melius esse, quod morbi fuerint relictī, quā si ablati fuissent, quod ille forsitan non ita leuiter receperisset, uunc rationibus tuis impulsus, auctoritate quoque sententię tuę commotus, non relictūbitur, sed existimabit una nobiscum Deum prouide humani generi morbos reliquisse, missos eos faciens, qui hoc morborum argumento diuinam prouidentiam conuellunt. H R. Nullum hominum Marce genus (si bonā uenia dicere liceat) esse in terris arbitror, qui æque diuinam suscipiant prouidentiam, quā nos, qui corporibus præsumus curandis: bono enim medico conuenit non solum uires pernoscere simplicium omnium & compositorum, sed multo magis humani corporis constitutionem, postquam eius curæ ars ipsa dicata est: assequimur autem exacte eius cognitionem dissolutione totius operis. Ut enim si musicum aliquid organum uel horologium, uel aliud opus subtiliter contextum uiderem, & nouum cognoscerem totius structurę rationem, cognoscere tamen uellem, nulla esset commodior cognoscendi ratio, quā si sigillatim totum opus dissoluere, & numquodque dissectum considerare sic nos incidimus corpora hominum mortuorum minutatim, ut uniuscuiusque partikulę figuram, situm, colorem, magnitudinem, qualitatem, coherrentiam agnoscamus. Optime asserunt nonnulli fecisse Herophilum, & Erasistratum illustres ex antiquitate medicos, qui uocantes homines regum munere ex carceribus acceptos uiuos inciderint, hoc quia nimis crudele erat, & absurdum simul uidebatur, quod ars humanę salutis præses in perniciem uiuorum uerteretur desitum scitari: consuetudo retinuit incidi cadauera quando etiam melius mortuus quā uiuus homo omnia repręsentat, et si cuipiat nihilominus uidere medicus aliquid uiscerum uel intestinorum spiritu adhuc remanente uulneratorum casus hoc illi facile offerret spectaculum, dum saltem, nō perniciē intendit. Itaque nullus Architectus tam perite nouit membra, domus, quā ipse construxit, quæ sint substantia, qualia formatione, quanta magnitudine, quot numero, & quomodo inter se coniungantur, quā nos humani corporis particulas omnes, quæ substantia, quali figura, quanta magnitudine, quot uero numero, quauē mutua inter se conuexione: libet inspicere quomodo nihil eorum inutile, ociosum, superuacuum, sed ē contrario omnia officiosa, usus cuiuspiam causā formata, sic mutuo collegata, ut si commutaueris aliquid, nel detraxeris, uel adieceris usus impediatur, deformitas non parua consequatur. Et ut adsit copia hæc assidue inspiciendi, & contemplandi, non solum in libris sigillatim descripsimus quæcunque, sed etiam pinximus, quidam etiam ē nostris solutē sibi simulacrum humani corporis ē ligno compegerunt, ubi eadem omnia, quæ in iusto cadauere monstrari solent, inspiciuntur: Hæc omnia, quum admirabilem præ se ferant ordinem, rationem, modum, ornatum, non fortuito facta, sed à diuina arte profecta intelligimus: hunc pulcherrimum quidem hymnum, & (ut existimo) gratissimum, Ioccinimus tota medicorum cohors Deo dum quale & quantum, quā ue admirabili ratione humanum corpus compositum sit, contemplamur ipsi & cunctis ostendimus: non enim aliunde artifex melius, quā ex opere ipso commendatur. quid opus est uerbis, ubi res ipsa demonstratur? Multa tu quidem dixisti de humani corporis fabrica, immo nonnulla, ueluti de sensibus & quibusdam aliis: Maxime quæque prætetica fuisse, neque id te latuit, sed breuitati studuisti: nam

fuerit & inuenta exerceatur, quæ neglecta penitus uel incognita potius iaceret nisi mor-
 borum iniuria premeret, & ne opprimeret à surdis sensuq; carentibus rebus & ab omni
 animalium genere auxilium petidemus. Ergo diuinæ prouidentiae fuit morbos conce-
 dere aut ne tantam uim & robur rebus dedisset. Et hæc quidem ita se habent. Nunc mihi
 ducendus sermo Theophile ab alio exordio, ut liquidius multo intelligamus, non so-
 lum de morbis, sed de laniatione ferarum, de frugum inopia, de aeris tæbe, de terræmo-
 tu, de uulneribus, de cæde, de tyrannicis suppliciis, demum de omnibus externis malis,
 utrum recte uitam hominum peruagetur, quo ne diuinæ prouidentiae consilio. Metuo
 tamen ne longitudine orationis aures uestras obtundam: nam hoc eodem metu perci-
 tus nuper quædam transiui. Τη 1 ο. Tu uero nihil transilieris eorum, quæ dicenda
 putas. Omnis oratio tua quamuis longissima, nimis mihi breuis uideri solet, adeo te-
 neor his, quæ dicis. Equidem his, quæ hæcenus dicta sunt de diuina prouidentia, nehe-
 menter assentior, & nihilominus liquidiora illa, & præstantiora quæ dicuntur proferis,
 audissime expecto. Μαρ. Quid? Tu nescis hæc de diuina prouidentia à multis Philo-
 sophis multis etiam uerbis disputata fuisse? nulla enim apud illos uulgatior quæstio, san-
 ctissimi etiam pietatis nostræ doctores longe plura & meliora attulerunt: itaque hos ad
 eas censo: à maioribus maiora petenda sunt. Nos tritas, & calcatas antea plurimo-
 rum nestigiis semitas premimus: omnia quæ afferimus uulgata, & quæ nnicuique facile
 occurrere possunt. Τη 1 ο. Nobis satis est hæc ipsa, quæ te ues didicisse. Quamobrem
 perge, & quæ restant de diuina prouidentia, redde.

MARCI ANTONII NATTAE
ASTENSIS DE DEO
LIBER VNDECIMVS.

MARCVS.

OBSEQVAR, sed illud mihi prius dic. THEO. Quid? MAR. Das mihi multos olim fuisse atque etiam nunc esse prudentes homines in agendo? THEO. Do equidem. MAR. Nonne quicumque prudenter agit prius sibi id proponit, cuius gratia id agit? Nemo enim mentis compos actionem quampiam suscipit sine causa, quamvis differentia sit causarum. Nos autem dicemus quòd quanto præstantiori de causa impellitur, quis ad agendum tanto sit prudentior: improbos quoque dicemus improba de causa moueri, sed nobis est sermo de bonis & prudentibus uiris: ueluti Heraclitus iste, quum accedit ad ægrotum ut curet, proponit libi curationis huius fuenti restitutionem ualitudinis & morbi uictoriam. THEO. Verissima hæc sunt omnia. MAR. Fine autem recte posito quid aliud superest illi prudenti uiro, uisi ut cuncta exploret, inuestiget, excogitet, per quæ eo facilius perueniat, quo intendit: si quid autem tale inuenierit amplectatur & agar, uitatis his, quæ aliorum eum ducerent, nel in contrarias partes. THEO. Sic agat, si prudens fuerit: nam ut est penes Comicum Plautum nullam rem oportet aggredi, nisi astute accuratq; exequare. MAR. Hæc sunt. Illud quoque explanes mihi uelim. Dicimus ne dispositum & prouisum fuisse Deo, ut homines prodirent in lucem, uiuerent, uersarentur in terris, easq; incolatu longo decinerent? Ego (si ad me respicis) uideo fuisse Deo præcipuam curam generis nostri. Ego hac in re Platonis Stoicisq; accedo, qui non mutarum, & nihil intelligentium rerum causa tantam pulchritudinem quantum mundus obtinet, existimant esse quæ sitam, sed animalis huius sapientis gratia, quod hominem uocamus: solus enim intelligentiæ rationisq; cõpos, quæ cum Deo habet cõmunia, quapropter idem Philosophi hominem Deo simile, & similitudinis huius iure ueluti cognatione quadã coniunctũ arbitrantur, quin etiam parentem eum uocant, propterea quòd si fragile & caducum corpus desumptum sit de terra ceterisq; elementis, animum tamen ingenerauerit ipse atque produxerit, quo ceteris præstamus, sed & quantum homini indulserit Dens, ex figura corporis intelligi potest, quã aptã & decoram ingeniis nostris cõtulit: nam quæ reliqua animalia ad humum uergere uoluisset, unum hominem erexit, & ad lucidissimum cæli conspectum excitauit, ut meminisset se cæleste potius esse animal, quam terrenũ: deinde effugiem oris effluxit, ita ut in eo omnes fere animorum motus exprimerentur: nam uultus pudoris est sedes, ex eo atque oculis iram, timiditatem, uisustitiam, liuorem, gaudium, arrogantiam, & quamcunque aliam animi concitationem deprehendimus. Tum uero manus dedit nariarum artium inuicem propter molles articulos commissuras, faciliemq; digitorum contractionem & porrectionem. Addidit etiam explauatam eloquutionem, quæ maxime est conciliatrix humanæ societatis: sed quid argumentis opus est longe petitis, quum res ipsa proclamet mundana omnia nobis tradita in famulatum, atque ideo hominum causa procreata? non enim solum iis, quæ frugibus atque baccis terræ sætu profunduatur, sed pecudibus, omni denique bestiarum genere ad usus utilitatesq; uoltras abutimur: nam his uestimur, uestimus, aramus, uehimur, custodimur. Vides ipse, ut bos ad arandũ natus sit, canis ad seruantũ, equus, asinus, mulus ad uehendum, ouis ad uestiendum, gallina, pavo, anas, phasis, turdus, ficedula, fulica, ceruus, lepus ad alendum, eodem modo multa piscium genera mensæ nostræ inferiunt. Ipso sue nihil magis esculentum, ideo nihil hoc animali genuit natura fecundius. quid plura? adeo iuuamur, ex animalibus, ut eorum pleraque à uiuando iumenta fuerint nuncupata sicut nonnullis doctissimis ueteribus uisum fuit; & in mitiores quidem bestias iure nostro facile utimur: si quæ autem trunculentiores sunt capimus nenuat, captasq; uel mansuefacimus, uel interficimus denique in cuncta animalia ueluti seruos uitæ necisq; potestatem habemus. Vide immensam Dei benignitatem (ut dicam interim, quod nunc occurrit) qui duplicia fere omnia nobis contulit: nam duplicem cibum præbuit & ex mari, & ex terra, duo magna luminaria superne accendit.

Solem

Solem & Lunam geminumq; item temporis cursum instituit noctem scilicet & diē hunc ad laborem, illam ad requiem. Arbores item fructiferas, & infructiferas creauit, ita ut fructiferis infructiferæ de utilitate contenderent: nam his utimur ad tecta construenda & corpora calefacienda & molliendos cibos. Animalium quoque alia uoluit esse domesticā, alia syluestriā, & in his non minus domesticis iuuare syluestria uenatu corpus exercientia, pellibus uestientia, & membris suis morbos nostros lenientia. Nec male Aristoteles, qui homini in syluestria animalia iustam & naturalem esse censuit uenationem, quia per eam nititur, quod suum est, sibi uendicare. Vt autem euidentius intelligas id ordine factum, dic mihi. animaduertisti ne unquam, qui ordo seruetur in hominis generatione? THEO. Quem dicis ordinem? MAR. Hunc dico, quia ante omnia funditur uirile semen in mulieris uulua, & ex eo muliebriq; sanguine ueluti ex præiacente materia fingitur, primo uiuum quiddam sine ullis lineamentis ueluti plantæ germen, idq; embryonem uocant, & id trahit deinceps in animal sensibus instructum, & decenti effigie distinctum, postremo ratione sumpta in hominem euadit. THEO. Sic fit omnino: nam per multas generationes, & corruptiones peruenitur paulatim ad ultimam, & nobilissimam speciem. MAR. Bene facis, quod me adiuuas: nam si id intelligis illud pariter tibi subleuet, quod id quod imperfecte se habet, fit gratia perfectioris: quapropter materia est propter formam, & forma imperfecta quapropter perfectiorem. THEO. Sic uidetur. MAR. Hic ordo qui seruatus est in generatione rerum, non ne pariter seruandus fuit in usu earundem, ut quod minus perfectum est, cedat in usum perfectioris. Equidem id æquum fore existimaui, si quidem imperfecta in gratiam perfectiorum generata sunt. THEO. Aequum id utique. MAR. Hac igitur moderate æquitate fit, ut plantæ utantur terra ad sui alimentum, animalia plantis, homines utrique. THEO. Accipio equidem ista, & hominem à Deo, & mundum hominis causa procreatum, hæc etiam propter perspicuitatem à Philosophis quoque cre dita & tradita: sed quorsum hæc? MAR. Quorsum? quia nimis pertinent ad id, ad quod te gradatim deducere uolo. De mundo non erit amplius sermo, quoniam is non sui, sed alterius, id est hominis causa procreatus est. Ipsum autem hominem potes ne mihi dicere cur procrearet Deus? nam procreatum ab eo constat, & prudens Deus, & prudentem sine causa nihil facere, iam dictum est. Ego etiam ualde idoneam esse causam crediderim, quæ ad procreationem hanc tantam impulerit prudentiam. THEO. Inuestigare igitur oportet. MAR. Ne tamen impium aliquid, & peruersum sentiamus de Deo, non est hæc causa extra ipsum Deum querenda: hominem nanque ad agendum impellunt causæ extrinsecus oblatæ: Deus autem nihil externum uidet quo impellatur, solus se ipsum impellit, si tamen hoc impellendi uerbum illi competit naturæ: uoluntatis igitur diuinæ causa in ipso querenda est Deo, non extra ipsum. THEO. Assentior. MAR. Quæstio igitur in medium uenit cur Deus procreandum sibi duxerit hominem: an forsitan, quia hominibus indigeret, sicut his in locis indigent reges, atque etiam patres familias seruulis, qui eis ministrant? THEO. Absurdum est putare Deum humano euissse ministerio. MAR. Non igitur hominem condidit Deus, quo beatitudinem quandam diuinitati suæ acquireret. THEO. Non profecto. MAR. Quid si dicamus Deo hanc fuisse causam procreandi hominem, non quo ipse Deus, sed ipse homo fieret beator? THEO. Nunc aliquid mihi dicere uideris: hoc magis conuenit bonitati diuinæ, ut alienam ille quaßuerit beatitudinem: nā ipse, qui perfecta est beatitudo, alia non eget beatitudine; quid enim perfectio adici potest? MAR. Istam beatitudinem, quicunque non ex se habet, sed acquirere uelit, nonne necesse est proponat sibi summum aliquod bonum, quod adipiscatur, uel num contentus esse poterit alio infimo uel mediocri bono ut sit beatus? THEO. Necesse est, ut summum bonum adipiscatur, quo ad eius capax fieri potest, ut uere sit beatus: nam si inferius erit illud bonum, quam ut replere appetitum eius ualeat, quoniam capere ipse plus possit, non erit beatus, quia quod deerit appetet: is autem cui aliquid deest, idq; appetit proculdubio beatus non erit. MAR. Recte responsum, sed illud dic quoque. Non in homine tale quid uideas, ut si eo fruatur, beatus esse possit. THEO. Nihil equidem tale uideo. MAR. Habet igitur extra se ipsum querere summum bonum, quo si fruatur, beatus sit futurus. THEO. Sic uidetur. MAR. Si ergo homo extra se ipsum id querere habet bonum, idq; oportet esse summum, ut plene repleat eius appetitum, ita ut nihil amplius desiderari queat atque hac ratione beatus

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

beatus euadat, habes ne maius aliquod bonum ipso Deo? circumspecte undique & responde. **TH** O. Non est aliud maius, ut omni hoc sermone nostro demonstratum est. Ipse inchoatio rerum & consummatio. Ipse principium medium, finis omnium. Ipse nutu orbem temperat. Ipsius legibus parent uniuersa. **MA** R. Ergo frui debemus Deo, ut beatus contingat. **TH** O. Recte uides. **MA** R. Sed quomodo fruimur? Non enim Deus res est corporalis, ut oculis uidere, auribus audire, naribus olfacere, manibus attingere possis. **TH** O. Nefaria est hæc cogitatio. **MA** R. Fruemur ergo altera nostri parte id est animo: nam si id non sit, non habeo quid dicam. **TH** O. Vides me annuere. **MA** R. An non id quoque annuis, quod hoc fruendi obicit munus præcipua animi nostri pars? **TH** O. Sime uis id tibi annuere, annuam, sed tamen quid dicas planius expone. **MA** R. In animo nostro duo sunt quædam, intelligentia, & uoluntas. Intelligentiam in priori parte colloco: nam præcedit intelligentia uoluntatem, quia non est uoluntatis motus, nisi erga cognitum: & melius intelligitur aliquid, quam concupiscitur. Teneas ne? **TH** O. Teneo. **MA** R. Voluntas quidem tendit in beatitudinem, sed non eam assequitur, nisi præsens sit id quod beatitudinem facit: præsens autem non erit nisi intelligatur: ubi intellectus fuerit, consequatur delectatio, iam enim id tenetur, quod uoluntas petebat Deo itaque fruemur intelligendo. Quod si ex infimarum harum rerum cognitione magnam consequimur oblectationem, dum hic ea peruestigamus, adeo ut plerique præscientiæ huius suauitate nolunt præter omnes corporis deliciasque contemplerint, quid futurum putas, ubi mentis iunxerimus aspectum cum summo illo & ineffabili bono, quod uere est solum, cui si reliqua conferas, nihil est eorum, quod non fictum, & simulatum, & adumbratum uideatur. **TH** N. Neceffe est ex tanto spectaculo, & quasi pabulo animi immensam prouenire uoluptatem: nam nihil erit, quod amplius concupiscamus. **MA** R. Non profecto. Etenim hæc, quæ nunc scimus mortales ex multa inquisitione & uariarum artium tractatione restringere nequeunt sciendi cupiditatem, quoniam quo magis proficimus in cognitione rerum eo plus restare cognitionis intelligimus, infinitam uidentis esse scientiæ uiam, quia non in uniuersum cuncta tenemus, sed multa per partes gradatim semper ascendendo & paulatim arripiendo, & nemo tantum addicere potest, ut non eius scientiæ aliquid assidue deesse sentiat, non ergo scientiæ hic replemur, sed hiamus semper animo ad aliquid, quod ignoramus. Multa adhuc sunt ignota, nemini pandita. Quis enim nouit quadraturam circuli, cunctum ordinem cælestium corporum, substantiarum separatarum rationem? quæ intelligi possunt omnia, nondum tamen intellecta imbecillitate humani ingenii. Verum fac aliquem tam eniuienti tamque admirabili dotatum ingenio, ut nouerit rerum omnium naturam, uim, proprietatem, et usque eò penetrarit in cognitione earum, ut nouerit etiam, quæ ante eum nemo, immo ne homini quidem cognita esse possunt, ueluti stellarum, frondium, arenæ numerum, addit etiam incorporealiu cognitione, non quantam quisque habuerit, sed quanta esse potest, si tamen Deum ignorabit, non quiescet sciendi cupiditas, sed mouebit se adhuc quasi nondum sit in termino: nam si illa cognosceret omnia, intelliget ea habere auctorem, dominum, rectorem, quomobrem hunc quoque uolet cognoscere, & tanto audient, quam reliqua, quanto perfectiorem istis illum præsentiet. tum demum satur erit, quum in primis uerum beatificumque; illudens oculos mentis defixerit, quum de mellifluo illo bonitatis omnis fonte biberit, quum creata cuncta in creatrice arte conspexerit, hoc ubi tenuerit, nihil erit quod ulterius inquirat humanus animus, quoniam uidebit se ad nimos intelligendi fines peruenisse. **TH** O. Summa sermone tui huc tendit, ut in contemplatione diuinorum humana sit posita beatitudo. an non hoc dicis? **MA** R. Hoc dico & antea Pythagoras dixit, & Plato, & quicunque inter Philosophos præcipui, ne id tantum à nostræ religionis hominibus receptum putes. Sæpius hoc idem in superiore sermone demonstratum, & nunc quia pertinet ad ea, quæ mox demonstraturus sum repetendum duxi. **TH** O. Tu uero id sæpe facis, ut repetas superiora, in quibus iam consensusimus. Veruntamen nihil obest confirmare iam dicta præsertim ubi locus admonet. Sed incunda est quoque pulchrorum repetita commemoratio. Quomobremne cessaueris. **MA** R. Perquam igitur ad reliqua. Postquam constat hominem fieri beatum intelligendo & cognoscendo Deum, potest ne mihi dicere, num id contingat, dum mortali hac uita tenetur? Summa quædam res est beatitudo hominem in perfectissimo collocans statu,

tu, quamobrem summam quoque & perfectissimam contemplationem Dei esse oportet, ut hunc nobis adducat beatitudinem: nam tenuis & levis contemplatio non idem ualeat. Sed quot mihi dabis in hac misera terrenaq; sede, qui contemplationi uacant diuinorum? Primum uideo multos tam obtuso tardoque ingenio, ut non modo sublimia, sed ne medioeria quidem percipiant: non enim idoneum nati sunt corporis instrumentum, quo uetus animus celeriter & acute uidere queat: Alii, quia humanus animus cognitionem primā accipit à sensibus, & ab eis imagines sibi fingit corporeas, nequeunt deinceps eisdem deferere sensus, & ad incorporale quiddam se attollere, immo plerunq; nihil tale esse arbitrantur: quantam habere Dei cognitionem putas hos, qui ægre à corporibus diuelluntur, quum Deus sit maxime incorporeus, & ab omni densitate molis longissime recedat? Maximam autem hominum multitudinem à Dei diuinorumq; contemplatione humana auertunt negocia: non enim fartores, piscatores, aucupes, coqui, lanii, unguentarii, sutores, & omnes hi, qui sordidos petunt quæstus, officinæq; uacant, plurimam cælestium sumunt meditationem: sed neque eos, qui bella tractant, qui cædibus gaudent & uulneribus humanis, quorum militia est omninis in rapinis sociorum atque amicorum existimauerim plurimum ad diuina suspicere, noscesq; infomnes ducere, ut ea contemplantur. At neque eos, qui amatoris dediti sunt leuitatibus, & Veneri inferuiunt, & quotidianis conuiuuiis delectantur, ludisq; & spectaculis & choreis ducuntur, quorum non exiguus est numerus, propterea quod manifestiora & notiora sunt, ad quæ sensus perducit: hinc enim incipit humana cognitio: hos nequaquam putabimus quomodo se diuina habere multum curare. Quid qui ingenuas tractant artes, ueluti ius ciuile medicinam, philosophiam, astrologiam, & talia quædam? hi satis habent negotii cum suis disciplinis, ut non multum supersit temporis, quod diuinis impendant. At ne eos quidem, qui in agris uiuunt, rem familiarē, augere uel conseruare studentes ociosos esse puto, ut eis libeat meditationi diuinorum operam eximiam nauare. Perspicuum est iam quid sentiendum sit de his, qui ad remp. gerendam se contulerunt. Nam dum magistratus exercent, legationes obeunt, consiliis publicis interfunt, quæ potest inter tantos negotiorum fluctus, & in magno sæpe tumultu rerum diuinorum esse meditatio? hos omnes, si tenuissimam habere Dei cognitionem dixerimus, haud (opinor) aberrabimus, neque tamen inficiandum est quin ex horum numero plurimi non sequantur Deum optima fide, quibus id honori fuerit & gloriæ in patria cælesti. Illud tantum assero, quod ex paruula illa diuinorum cognitione nihil admodum sentiunt suauitatis, quoniā contemplationi diuinorū toto peccore non deseruiunt, sed ad res gerendas se potius transtulerunt. Vnum genus est eorū, quos alunt monasteria, qui religionis studio & pietatis abduxerunt se ab hominum cœtu, qui diuinas assidue tractant litteras & Theologica meditantur, horum cœramunus ad diuina intimis rapit uisceribus, neque ab his unquam discedere. Sed magna horum pars (pace tua Ricarde dixerim) ad uerba rem transfert, satis habet si de Deo, diuinisq; præceptis argutissime ualeat disputare. Alii exteriorem Dei cultum, qui in corporalibus quibusdam motibus & sacris cæremoniisq; consistit persequuntur, qui & si retinendus sit, interior tamen præferendus, qui per exteriorem illum efficitur uel significatur, pauci autem quidam summa animi inductione uenerantur Deum eiq; totis inhaerent præcordiis, id primum agentes, ut, quæcunque suauia sensibus sint, abiciant, nihil temporalium rerum habeant, nec habere uelint. Ergo non honores, non pecunia, non somnus, non cibis illis curæ, sed ieiunia, sed uigilia, sed abiectione quæque ministeria: uident & rectissime uident sibi à sensibus longissime esse fugiendū, ut incorporeum Deum, qui altissimum omnium obrinet gradum, mentis acie contingant, nec posse in illum ferri, nisi uehementi amoris impetu, & tam uehementi, ut extra se hominem ducat: Itaque deferenda sibi esse cætera ut illum persequantur, nec frustratur eos conatus: nam ubi se diu in omni diuinorum meditatione exercuerint, sequuta est omnium animi perturbationum molestiarumq; sedatio rerumq; terrestrium contemptio, tunc ablegato corporis sensu, diuinæq; ope subleuante usque eo plerunq; attolluntur, ut clarius Deum speculentur, quo in spectaculo gustum quendam capiunt summæ illius & perfectæ felicitatis, quæ in cælesti domicilio piis omnibus parata est: hac illi suauitate ebrui Deum adhuc magis amplectuntur, quoniam & si perexigua sit & imperfecta, tamen quantulacunque sit, omnes huius uitæ delicias & uoluptates

ptates antecedit, hic æstimare licet quantum illud erit gaudium ubi Deum in sua feda spectabimus, qualis est: nam nunc uelatus cernitur & suffarcinatus quodammodo, & non nisi in ænigmatibus cognoscitur. Nemo mortalium gloriarì potest, se uidisse Deum sicuti est. Ille ipse magnus Moses, qui ore ad os fertur congressus cum Deo sicut amicus cum amico solet, rogat Deum, ut se illi ostendat, quasi plane non uideret, & audit quòd nemo ipsum nideret, & uita uiueret. Iacob qui noctu luctatus fuerat cum uiro usque mane, neque esse superatus, & eo dimisso dixit. Vidi Deum facie ad faciem & salua facta est anima mea, is quoque existimatur Deum non uidisse, sed uel Angelum uel aliud quiddam, quod Dei uices referebat. Sic enim dixit se uidisse facie ad faciem ut eminentiam uisionis ostenderet; nonnulli considerantes uerborum sonum non dubitant dicere Iacob deceptum fuisse, qui dixerit se uidisse Deum quum non eum, sed aliud quiddam pro eo uidisset, subobscura igitur & tenebricosa Dei est cognitio his etiam, qui sublimius aliquid dispiciunt, neque uero quantacunque hic contingere potest, ponenda ut extremum bonorum, quum manca sit & debilis, & longe distans ab ea, quam in cælesti sede præparauit Deus sui cultoribus: propterquam procreari & Christianis mysteriis initiati & imbuti sumus. Hæc quæ sit extatico mentis ascensu Dei contemplatio, etsi maximo diuino contingat munere, tamen paucissimorum est, & per quedam temporis momenta datur, magnamq; cautionem desiderat, propterea quòd Dæmonum sepius arte excitatur, qui lucidam induentes figuram multorum stultitiam & arrogantiam capiunt, atque ludificant. Illa uero cælestis patet omnibus, quicunque congrua animi pietate Deum fuerint uenerati, tutoq; arripitur, nec oblata dimittitur: Hanc peragrato uitæ huius spacio expectamus. fideles omnes, huc suspiramus: Humanus animus (dicam iterum) tam uastus est & capax, ut nequeat his, quæ nunc cernit & arripit, exaturari, semper immensum aliquid infinitumq; desiderat. Vides mundum hunc quantus sit mole, non contenti eo alios addi posse diximus, quia nihil ita finibus est certis circumclusum, ut eius fines proferri cogitatione nostra non possint, uade ad mathematicos, qui sibi solis certam uendicant cognitiouem. Hi nullam lineam in tantam longitudinem produci posse asserunt, ut non adici longitudinis aliquid queat: nullam tantam numerorum summam euinciari, quæ non addito alio numero ualeat augeri, hæc non dicerentur, uisi capax esset animus maioris longitudinis & numeri, quam eius, qui proponitur & finita contemnens ad immensum quiddam semper infinitumq; (ut dixi) respiceret. Hic sit etiam ut nullius unquam animus congestis, opibus, imperiis, diuitiis, honoribus potuerit saturari, quin plura alia appeteret, quoniam uideat ea quoque, quæ appetit, & nondum habet, capere posse: quid igitur tam uastum, tamq; capacem implebit animum ue frustra impleri se desideret? Deus, qui unus immensus est & infinitus: non enim habebit ulterius, quod appetat ubi teneuerit illud, quod omni numero & fine caret. Non accidet tunc intellectui nostro, quod nunc sensibus: sensus enim nostri uiolantur, ubi inciderint in id quod præstantissimum sit: nam nimio lucis fulgore oculi corrumpuntur, & immoderato sono aures offendiuntur: & gustatus nimiam cibi dulcedinem respuit, ac ne nares quidem acerrimos odores diutius ferre queunt, at summæ illius ueritatis intuitu inuabitur mentis aspectus & perficietur, ita ut hoc solo intelligentiæ frui uelit pabulo, reliqua despiciens inferiora, uel si ea cognoscere cupiet, melius ea in arte, in qua facta sunt, uidebit: nec tamen tantum humano animo tribuerim ut existimem illum uiribus suis nixum Deum extra ordinem rerum omnium stantem uidere: sed lumine perfundet eum Deus quodam nouo & admirabili, quo apti tantæ cõtemplationi reddat: semper enim Deus necessarius occurrat. Sed forsitan nimius sum in his exponendis, præferim, quæ sumperim aliorum exponendorum gratia. **THO.** Perge porro: nam in talibus non potes esse nimius nisi, nimium est, quod est melius, quid autem melius, quàm de superna illa uisione audire, quæ meta est & terminus cogitationum omnium, actionumq; nostrarum, & quæ dignior est eloquutione, quàm ea, quorum causa de hac præfari noluisti. **MAR.** Sine hæc ita ut uis. Intellectum est iam beatitudinem esse hominẽ in sola diuina uisione, neque eam esse huius uitæ, eiusq; gratia hominem esse procreatum: Nempe hæc constiterunt. **THO.** Constiterunt. **MAR.** Bonum enim Deus est, ideo creauit hominẽ rationis compotem ut beatitudinis huius capax esset, eiusq; gratia mundum hunc fabricauit, et instruxit: non enim excitauit mundum propter se ipsum uidelicet,

delicet, ut mundus esset tantummodo, sed ut habitationem homini, usumq; sui præberet, sicut nec architectus domum ædificat, ut domus sit, sed ut incolæ habitariq; possint, nec qui nauem fabricat lignarius, ideo assumit operam, ut naus appareat, sed ut in ea nauigetur. Magna igitur hominis dignitas propter quem tanta molitrix sit Deus. Totum bonum est hominis, & quod factum est propter ipsum, & propter quod factus est ipse. Omnia (inquit Apostolus) nostra sunt, nihil excipit dum dicit omnia: Nostra uero uocat, quia usui deseruiunt nostro, sicut res quædam famulorum dicuntur non domino, sed usu. Nostra igitur sunt superiora, æqualia, inferiora, superiora uero Deum, qui nos largissime beat. Aequalia Angelos, quibus in cælo æquales iam facti conuiuemus, qui nunc etiam nostri sunt, propterea quod excubant pro salute assidue nostra; & propter nos mittuntur in ministerium. Iam inferiora omnia perspicuum est, usibus utilitatibusq; nostris parere. Vtimur namque fontibus ad potum & lauacra, fluminibus ad irrigandos agros, terminandasq; regiones. Vtimur terra ad ædificationem urbium atque tectorum, collibus ad conferenda uiueta, montibus ad arborum lignorumq; materiam, camporum planicie ad narium frugum perceptionem. Vtimur mari non solum ad commercia & copias ex longinquis regionibus ferendas, sed etiam ad omnis generis piscium ubertatem. Vtimur aere ad respirationem, expressionem uocum, colorum intuitum, uentorumq; aspirationem. Quod si his elementis utimur, quibus proximis sumus, nulla dubitatio quin cælo quoque utamur, quoniam cælestium officia ad terræ secunditatem, quæ alimur, temperata sunt. Cælum namque & motum terrestribus cunctis, gratamq; lucem caloremq; salutarem ministrat. Iam uero circuitus solis & lunæ, reliquorumq; siderum iucundissimum nobis præstant spectaculum? Nulla enim insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationem solertiamq; præstantior, sed non minorem percipimus utilitatem, quandoquidem eorum cursus demerari maturitates temporum, uarietates, mutationesq; cognouimus, quæ cum hominibus solis perspecta sint, hominum tantum causa prolata fuisse iudicandum. Hæc quoniam perspicua sunt, pluribus forsitan uerbis exposita & repetita, quam decuit. THEO. Sunt quidem (ut ais) ista perspicua: Gestio tam men quam ea commemorantur: ostenditur enim quanta homines dignitate polleamus. MAR. Gratia agendæ de immensis his donis Deo, qui quasi parum esset, quod terras & maria cælum ipsum humanis usibus mancipasset, ad extremum se ipsum dat; quod sane munus tantum est, quantum humana non capit cogitatio: nam, si ex magnitudine spectetur, nihil maius Deo, si ex bonitate, nihil melius eodem, si ex caritate, nihil amantius quam dare seipsum. Cetera quæ conceduntur, ut ad hoc nilitum munus ueniat, concessa sunt, non tamen id tantum munus, quod beatos facit, dat Deus passim omnibus, ueluti congriarum quoddam, sed iis tantum, qui in uitæ huius peregrinatione ipsum pie coluerint, ardentemq; dilexerint. Itaque apprehendenda est hæc nobis pietas ac dilectio, si beatissimum illud munus assequi uolumus, quod est extremum bonorum omnium & cuius gratia geniti, & in lucem hanc editi sumus. Ipse Deus (salua humani arbitrii libertate) mouet & impellit ad hanc animi pietatem & dilectionem, ut his ductibus ad ipsam beatitudinem perueniatur. Nonne hæc tecum fateris Theophile uel alia quadam sentia? THEO. Tecum sentio. MAR. Ad hanc tantam beatitudinem, quæ alio in sæculo piis & religiosis omnibus parata est, non censes ueniendum, quocunque itinere, siue planum & facile id sit iter, siue arduum atque asperum. THEO. Malim equidem proficisci ad illam leni floridoq; itinere, sed si id non contingat, non recense asperum & senticosum, quin uel per mediam flammam esset illuc eundum, non enim lenæ quid petitur, sed beatitudo summum humanarum mentium usum. MAR. Quid si aspero itinere itur tutius, leni fallaciter, & periculose. Vtrum duorum itinerum magis deliges? THEO. Manifestum quod asperum, ne tanta in re periclitet. MAR. Blandum igitur suggeres metuens ne intercepti & beatitudinem, quam quæris, amittas? THEO. Omnino. MAR. Et eo magis fugeres, si uideres paucissimos blando itinere ad ipsam beatitudinem tantopere concupitam peruenisse. THEO. Sic heret, MAR. Prudentis esse duceres montoso potius, & petricoso itinere incedere aspiciens plurimos hac profecto uictis locorum difficultatibus tandem illam ipsam beatitudinem tenuisse. THEO. Nemo prudens aliud faceret. Sed nondum percipio quid tibi nescit hic uelatus sermo, nisi enudaueris. MAR. Dicam aperte: si te Theophile edentem munera, ferarum, & spectacula nunquam antea uisa ciuibz nostris, theatricus plausus sanctissimus exciperet; si sultorum hominum, quorum immensa est turba consentientibus uo-

cibus ferreris in calum, si studiis, & cupiditatibus tuis nemo contraheret, nemo aduersari audiret: si non solum patria haec tua, sed finitima quoque oppida te patronum adoptarent, collocarentur statuae, influerent honores, adderentur etiam potestates, quae civilem habitum superederentur, conuiuiis quotidianis mensae opimae struerentur, quod cuique esset necesse, quod cuiusque delitiae stirent, indubitanter peterent, indubitanter haurirent, multa etiam non petentibus funderentur, resque tuae familiaris diligenter à tuis & fideliter administrata tantis sumptibus sufficeret. Tu in tecta habitares in adificiorum exquisitis molibus, uiueres in nitore copiosae rarique suppellectilis, in ludis, canticis, fabulis, uenationibus, nec sine prosperrima ualitudine, quae omnia illa suauissima redderet, denique te ciues omnes, clientes, populi ad tui nominis comme morationem assurgerent, te nunc humanissimum, liberalissimum, fortunatissimum praedicarent, quisquam ne tibi Theophile alterius beatitatem mentionem facere auderet? quisquam ne persuadere posset non solum te felicem non esse, sed eo magis miserum, quo tibi minus uiderere. **THEO.** Magnum esset Marce in tanta fortuna sanis moritis aures praebere: magnum uel ipsius Dei aliquando meminisse. **MAR.** Vides in huiusmodi nita tam suauis, & tam sensibus lenocinante quantum periculum? immo quanta miseria, si ne Dei tunc quidem liberet meminisse: nam ut tibi post mortem nihil etiam contingeret mali, nullas penderes poenas ubi contemptum, (seu ut leuius dicam) obliuionem Dei tui, tamen illa maxima esset miseria amisisse causam beatitudinem caelestem, ad quam genitus, factus, productus esses. **THEO.** Dicuntur inferorum teter rima esse supplicia, in quae immittuntur contemptores diuinorum mandatorum, nihil illis tormentis durius, caedius, truculentius, asperius, hoc unum superat acerbitate: hoc omnibus poenis penalius (ut sic dicam) se supremo illo & caelesti dono orbatum sentire. **MAR.** Blandum igitur iter uitae huius impelleret in tantam miseriam. **THEO.** Vera narras. **MAR.** Possimus ne hanc tam suauem uitam sirenis comparare, quas quidam poeta uocat hilarem nauigantium poenam, blandasque mortes, gaudiumque crudele. Has unns Ulysses auditas dicitur dereliquisse magno tamen usus ingenio & caliditate. Ceteri sede perierunt. An non censeres uitandum locum, ubi plurimorum cernuntur naufragia paucis euadentibus? **THEO.** Censeo. **MAR.** Non igitur confert ad uotum nutumque obsecundare omnia, melius interduorum aliquid, triste, asperum atrox oblitescere, quod nos impellat ad Deum ire supplices, quod abducatur animum ab harum rerum cupiditate, & conuertatur ad recordationem, & desiderium potius summæ illius & aeternae beatitudinis, quod quam peruenerimus, nihil tale patiemur. **THEO.** Hae igitur de causa existimas Deum uitam humanam externis his malis onerasse. **MAR.** Hae scilicet. Vult enim nos terrena despiciere, & caelestium amore flagrare. Dic obsecro, quicumque sibi aliquid proposuit, ut finem actionis suae, nonne omnia agit, ut id quod pro fine sibi proposuit assequatur. **THEO.** Nempe omnia. **MAR.** Etiam ne si ea quae deducunt eo quo intendit, molesta sint, dura difficultia, acerbata, periculi formidinisque plena? Etiam, ut pro te respondeam, habes mercatores, putas ne hos domi otiosos manere? An non nauigant, pericula subeunt tempestatum, praedonum, locorum, sumptus faciunt, nihilant, laborant, lucri scilicet gratia, quod sibi ex mercatura proposuerunt, hoc eos commouet, ut molesta illa res & tanta sustineant: amant namque argenti lucrum id habere pro fine, & praefinis amore cetera negligunt; sed melius adhuc Heracliti huius exemplo suaderi potest. Is enim ubi agrotum suscipit, proponit sibi pro fine ualitudinem cubantis. Hanc ut adipiscatur, nihil omittit, nec curat iucundum ne id sit, an modestum, quod pro ualitudine datur, immo plerumque molestum sunt omnia, quae decernuntur languentibus. Mallet quidem melius iucundis potioribus, uel cibis ratione aptioribus tempore datis discutere agitudinem & reddere salutem, sed ubi parum succedit, ad medicamenta decurrit tristitia, & acerbata gustatu, ac ne his quidem proficientibus ad sectionem, & ultionem uenit. Quid agrotus, cui illa parantur uim detrahat, ac non porius sustinet eiusdem ualitudinis gratia, ad quam toto animo, uotoque contendit? Et homines quidem sic agunt, quos non piget, ut finem assequantur, perdura ire & aspera, Deum existimas? ne dicam aliis medico imprudentiorum. Ille genuit hominem, ut beatitudinem assequatur eternam: Nonne quicumque ad hanc deducenda curare debeat, ut traderet, etiam si dura essent, tristitia, aspera, difficultia? unius namque finis ratio ducitur neglectis ceteris. Manifestum est autem, quod calamitates, & molestiae hic acceptae, et formidat impellunt, ne libeat mundanibus

rebus cor affigere, sed ad celeste illud bonum respicere, cui nihil immixtum acerbi, quodquecunque superat bona magnitudine, bonitate, suavitate, quod unum saturat, quod semel apprehensum nunquam deserit: huius nos admonent hæc lustratio, quæ his locis capiuntur. Cur igitur ea non immittat Deus? si quidem ad beatitudinem confertur, quæ pro fine homini propolita est. Raro inuenies hominem circumfluentem diuitiis, imperiis, honoribus, potestatibus pietatis, & religionis studio deditum, quoniam illectus his temporalium bonorum suauitatibus summum hominis bonum his circumscriptis rebus, quæ corporeos sensus demulcent. Ne igitur passim contingat terrenæ hæc infirma bona amari, summa illa celestia contemni, uitam humanam omnibus aduersis casibus, omnibus fortunæ telis diuina providentia obicit: nouit hominum nemo, quid uesper secum uehat: Desine iam mirari, cur seræ lanient hominem, cur breui ueneni potione extinguamur: non temere id, sed ita prouisum, ut hæc cernentes exempla non studeamus huic uitæ, quæ tam facile perimitur, sed alteram illam meliorem commentemur, quæ alio in seculo pie uiuentibus commonstratur. Vexant morbi corpus, nexant, & quidem tot ut ne facile quidem à medico numerentur, sunt qui fecerunt esse dicant, aliter ab aliis numerantur: nulla enim pars est corporis, quæ non multo tiplici morbo uexari queat, hoc ratione statutum ne corporis amore teneamur, quòd tantum sit morbosum, tantæ pateat corruptioni. Etenim non alio magis tempore, quam cum morbo premimur, crûtas & arrogantiam posuimus, intelligimus tam quam fragile situs animal, quam non sit gerenda nobis cura corporis (ponte sua labentis, sed animi, qui incorruptus purusq; ab omni peccati labe Deo auxiliante seruari potest. Non alia quoque de causa damna, exilia, uerbera, uincula, ignominia, paupertas, mors humanam uitam oberrant, nisi ut præsentia negligantur, futura inquirantur. Etenim (ut redeam ad similitudinem illam blandi & asperi itineris) propone tibi animo duos Romanos contendentes, ut ad patriam, in qua futurum sit eis bene rei familiaris facultatibus & magis adhuc optimi Imperatoris liberalitate: uni horum obicit solitarium iter, syluosum, senticosum, & plane asperum, ubi eum etiam aduersa multa exceperunt de cælo & in terra, nix, grando, imber, latronum, insidiæ hospicium perfidia, crebra cum hostibus pugna: non ne hic uel odio tam infestæ uix desiderabit patriam, cupietq; quam primum eam uidere, intentusq; aget, ut incolumis perueniat, et si quod munus ferendum. Imperatori, quo grate excipiat aduenientem, curabit pro uiribus, ut integrum id inuolatumq; ferat. Cogita nunc mihi alietum, qui eodem proposito Romam tendens, patriam communem, & (ut quidam dixit) Deorum immortalium urbem, latissimò & lautissimo itinere proficiscitur: Hinc fiat obuiam eunti quidam, qui ei pecuniam & argentum, prædiaq; multa rustica & urbana polliceatur, alius offerat mulieres insigni fornacodactas saltare & psallere, & procacis sermone lacerare, alius dicat quòd eum constituet æditiuum fani amplissimi, uel edilem municipi, alius inuictat ad ferarum gladiatorumq; spectacula, theatralesq; fabulas, postremo adueniat, qui hortetur, ut illic resideat, longe esse Romam, quam peteret, nihil ei istic defuturum, quod ad præsentem usum & voluptatemq; pertineat: His ille perspectis & auditis sperans sibi illa omnia futura, et his perfrui, quid faciet? me nollem quispiam uadem haberet profectiois. Non mediocriter periculum, ne deliciis illis irretitus maneat, illicq; desidiosus, & inglorius uitam exigar, oblitus patriæ & suorum, oblitus triumphalis urbis, imperatoris aulae, Imperatoris ipsius, de cuius munere cuncta expectabat. huius rei aptam fert imaginem Virgilianus ille Aeneas, qui illectus amore Didonis, non iam amplius laetum & sata respiciebat, non Ascanium, cui regnum Italix Romanaq; tellus debentur, ac nisi Mercurius in suum patris corripuisset hominem & extruisset, eiusq; aures aduersus amantis preces obstruxisset, Carthago detinuisset. Hinc Anchises apud inferos ad filium.

Quas ego te terras? et quanta per æquora uectum

Accipio? & quantis iactatum nate periculis?

Longitudinem erroris & pericula commemorat, nec hæc dicit se metuisse, sed quid?

Quam metui ne quid Libyæ tibi regna nocerent.

Hic satis acute ostenditur magis à prosperis quam à aduersis metuendum ne cæptum iter destituatur, hoc spectat, hæc spectat, quòd finxerunt ueteres eos, qui apud Lotophagos Africæ populos locum gustauerint, nimia dulcedine cibi allectos illic desiderare nec patriæ & suorum amplius meminisse. Non arbitror expectari, ut commemorem quo hæc referatur

HH 2 imago.

in ago. Satis intelligitur confirmari per eam nobis superiora. Nos enim peregrinamur (ut verbis utar Apostoli) à domino, sumus nunc uti arbores, & tendimus in patriam, & in aulam ipsius caelestis imperatoris, ut talem illinc haustiamus beatitudinem, qualem nūquam antea cogitavimus, sed ne qua suavia sunt & dulcia obata in via, affectus nostris morentur, & obliui onem faciant caelestium bonorum, ad quae contendimus, quae sola humanis digna moribus, immissa tristitia multa & acerba, quae istorum vexent, turbentque dulcedinem & illorum ex citent desiderium. Hinc nix imber grando implit. An non ita fit ubi enim haec de inrermedia aeris regione immoderate decidunt, vel intempestive, fugit de agris fertilitas, amona ingranelcit, & subsequitur fames, & exilit unguis in niscere, ubi ieiuna plebs uocibus sedirioforum ex citata in locupletes armatur, & horro rum imminet direptioni, id fit, ne in via haereamus, ut in qua defecit necessarii cibi satius premamur, sed cogitemus patriam, & tam uocis omnibus peramus, ubi abunde saturabimur. At ubi aeris incubuit lues acuatim cadunt homines.

Non densior aere grando, Nec de concussa tantum pluit illic glandis.

Iraque magnas urbes uideas tunc ciuibus uiduatas, & agro cultoribus uacuos licet peragrar. Haec homo sane mentis perspicuus non ne dicat? quid mihi cum hac uia ubi tot quae odide funera? nisi ut transeam: non hic morabuntur affectus mei, sed illic ubi ui te regnat aeternitas, id agendum, ne ad ciuitatem gloriofam perueniam, quae omnes ci uos suos immortales uidet, locus ille totus est ciuium, neminem recipit nisi peregrinam, ut cinem faciat. Si quis alterius loci effectus sit ciuis, illic non recipitur quasi indignus, quia alibi animum appulerit, & in uia commorari potius quam diuersari maluerit: nec exulem se si sit inens ad patriam unquam respexerit, & amore melioris loci flagrouerit, haec sani hominis esset cogitatio; quam approbare cogor, si quidem diuino congruit consilio, quo immista sunt hic mala bonis ut hinc tollamur animo & ad celestia migremus. Dissidens nunc Christiano in orbe clarissimi inter seduo reges, summa utriusque potentia. Itaque non contenditur iure & legibus, sed exercitiis: ferro & armis, nec uno contenditur loco, sed pluribus. Quis enūmerare queat malorum turbam, quae hoc bellum durissimum secum trahit, expugnantur oppida, diripiuntur, dirunturque oppidorum ferro caesa iacet, pars hostibus seruit: quicunque calamitatem eua sere in finitimas regiones dilapsi, oberrant enim coniugibus & liberis, & hostiliter sibi uictum querunt. Quid uastationem agrorum commemorem, uillam incendia, pecudum abductionem, arborum stragem, cunctarum denique rerum depopulationem? Haec satis nobis cognita, quae praesens experitur aetas, ut non necesse sit superiorum temporum calamitates enolere & mutare ab annalibus fidem eorum, quae ipsi quotidie uidemus. Cui igitur tanta haec mala, quanta prodent de bellis sunt sciente, patiente, anniente Deo? cur tunc fugiamus istinc animo, nec saeculi huius amore teneamur, sed ea appetamus bona, quae uere sunt bona, & alio in saeculo fidelibus donantur. Est quippe stultus, immo omni stulto stultior, quicunque uidens uiam malorum omnium plenissimam illuc descendit, ac non omni mentis affectu ad patriam properat in qua futurum fit ei bene, & tamen hoc, quod tam stultum esse dicimus, plerique faciunt, nequeunt quelli à praesentibus, quamuis fluxa & incerta multa; aspera & acerba secum ferant, & quae huiusmodi sunt, ut si etiam instabilitate sua non deserant, à nobis tamen in morte deserantur. Cogita quid futurum, si stabilis esset eorum possessio, si nullis acerbitatibus doloribusque permista: quotus quisque caelestium bonorum curam diceret, aut ea ulla esse crederet? cuius non immoraretur affectus in his bonis, quae in uia reperiret, reliquis illis maximis & uerissimis, quae in patria ostenduntur. Tunc. Licet hac inre mirari. Wylsai prudentiam, seu Homeri potius, qui sub eius persona prudentis niri imaginem elinxit. Ille enim quum post Troie excidium contenderet in patriam dinersatusque esset in itinere apud duas illas Deas Circe & Calypso earumque potius esset concubitu, multisque in uoluptatibus uersaretur, immortalitas etiam sibi promitteretur, si illic desiderare uellet, at tamen deliciis omnibus & ipsi immortalitati Ithacam proposuit insulam paruum & saxosam, ut reliquam aetatem in patria cum patre, in xore & filio duceret, idque ius factum cunctorum ore laudatur: magnam enim in prudentium animis patriam uim obtinet, magnamque dulcedinem, adeo ut dici solcat luculentior esse patrie furnum, quam aliorum locorum ignem atque flammam. Quamobrem libentissime affencior tibi patriam esse querendam, nec in itinere manendam. MAR. At non dicis

Theophile

Theophile qualem patriam quærimus, quali in itinere diuersumur. Vlysses enim delicias & voluptates penes Deas repertas, nec eas solum, sed immortalitatem quoque sibi desponsam relinquebat, ut terræ patriam uideret, non quilibet alia terra meliorem: hic contra sit: ubi enim immortalitatem amittimus ad patriam properantes, sed acquiritur, nec delicias & voluptates reliquimus ob patriam, sed asperitates & miseras. Si quæ in istis interfunditur voluptas; exigua est & breuis, & simulacrum potius uoluptatis, quam uoluptas: ueras autem voluptates & summas nullo sine claudendas in patria inuenimus. Nulla igitur causa quin talem patriam omni mentis ardore quæramus contemptis his, quæ in itinere occurrunt, & (ut mea fert sententia) felix, & iterum felix; qui ex his, quæ passim in itinere uidet, ea tantum sumit, quæ itineris usus requirit, cetera; ne oblata quidem suscipit, ne si plus sumat, quam satis sit, implicetur illorum amore, nec respiciat ad patriam, in qua solum beatitudo illa æterna & ineffabilis non atur. Ergo si quæritur, cur Deus, cuius immensa est benignitas, humanam uitam tantis premat calamitatibus, quantis & in aliis cernimus, & in nobis met sæpius experimur, illa reddidit ratio, quod admonet nos ille his calamitatibus, ne ætium his inferioribus alligemur, quæ minima sunt bona multis acerbitatibus luctibusque permixta, nullum solidum & uerum præsentia gaudium: sed respiciamus ad beatitudinem illam supernam, quæ sola maximum est & ineffabile bonum, quæ sui stabilitate, æternitate, immensitate placere omnibus potest, & cuius demum gratia geniti & in lucem hanc editi sumus: non uult ille uos (ut dixi) amare præsentia, sed futura inquirere, eorumque desiderio flagrare, & de eis pendere, ideo turbat hic & miscet omnia nihil profus lætabile relinquit, nihil profus luctuosum, sed læta tristibus & tristia lætis confundit, cupiens hac temperatione efficere, ne altera nimis efferant animos, altera nimis demittant: melius tamen hominibus aduersa res, quam secundæ committantur: nam secundas res sequi solet ambitio, auaricia, arrogantia, libido, supernorumque bonorum contemptus: aduersa erudiunt, probant, acuiunt, excitant desiderium melioris habitaculi, efficiunt denique ut hinc animo ad superiora tollamur: hoc dum molitur Deus à benedictionis suæ non modo discedit niuere, sed eo tunc maxime utitur, crudelis habendus esset, si secunda omnia immitteret, quibus immergamur, & ueluti aues dulci fuisse foeto capiamur. An non Anglicis tunc homines propiores sunt uirtutibus quanto à corpore voluptatibus discedunt longius, & diuinorum desiderio flagrant ardentius? hoc erit, exerceant uiriliter, dum præfuras uariosque casus honesti gratia tolerant: hoc exercitii genus appetunt prouidi uiri sanctitatis studiosi, & tunc diuinæ providentiæ magis est, proprium non emulare nec emollire masculinum optimum quorameunque animi largitione terrenorum bonorum; ad quæ etiam si quis imbecillitate mentis defecerat, non est sine præsidio relinquendus, sed in bono rectoque proposito solidandus, immixtis tristibus & acerbis, quæ illum in meliori cogitatione, propineant, & ad patriæ desiderium impellant. Ut enim id corpus recte dicimus constitutum, quod absque offensus frigoris & calorem, famem & inopiam, & uitæ difficultates, & æruinas alias innumeras tulerit, sic dicendum optima præditum constitutione, cum animum, qui uiriliter ac fortiter omnium molestiarum incurfus ferre, & per omnia custodire & integrum atque incolumem potest. Talem animum requirit à nobis Deus, non illum puerilem, qui dulcibus captus parumper escis negligit potiora. Nam pueris si dederis meliorem aut melius placentias facile efficias, ut uellem tradant, quam induerint, uel autem, uel gemmam, uel aliquid aliud pretiosum, quod in manu tenent. Sed pro pueris immatura satisfaciunt ætas. Nos autem non deceret reputare, hoc tamen uirtutis Deus dulcia amarum confundit, ne illic affigamur, sed præstantiora sectemur. Postquam autem de fortium uirorum præstantia incidit sermo illud triumphusque quoque fuisse Deo, ut iramensum illud beatitudinis bonum, quod alio in seculo præstolamur non nequiter aut segniter agentes capiamus, sed non nisi per industriam, uigilantiam & laborem: forti uiro & acri, & bellatori, & uictori coronæ triumphusque decernitur, nihil agenti, nihil datur, si quis etiam nequiter agat, huic pena imponitur ignominiaque notatur. Virtute igitur animi opus est ut tantum illud premium adipiscamur, sed, num uirtus esset ulla, si nullam humanam uitam præmetet malorum cohors? An non in frangendis superandisque malis uirtus elucet? quæ quomodo franguntur superanturque; si nulla omnino essent? Prudentem hominem esse uolumus, sed ubi prudentia eoñstitit, nisi in malorum bonorumque delectu? fac bona esse omnia nullis intercurrentibus

tibus malis, iam prudentiæ materia tollitur, cuius munus est assumere bona, decline-
re contraria, sic non erit prudentia, nec habebit aliquis unde sibi prudentis nomen af-
sumat. Fortitudo animi cernitur in adeundis periculis, in contemptu formidoloso-
rum, in patientia & firmitate, duritie quadam uirili aduersus mortem, dolores, la-
bores, molestiasq; omnes, aufer ista mala, cum quibus forti uiro est pugna, ubi erit forti-
tudo? quibus uis rebus uis magni excellitq; animi epitetescet? tolle de humana uita exiliū
carcerem, uincula, morbos egestatem, mortē (nam hæc in malis numeramus) nemo
iam laudabitur, quod ea honestatis studio parieuter tulerit, atque contempserit. Fac
nulla esse iniurias, nullam nocendi libidinem, quis iam temperans ab iniuria & li-
bidine dicitur? quid opus artificio si rebus omnibus ad uotum fluentibus nulla inter-
pellent molesta, quæ repelli debeant? An non laus ex aduersantium uictoria comparat-
ur? quid enim laudat medicum, nisi ceteri difficiliorq; morbus? quid nauis gubernato-
rem, nisi maritimæ procelle? quid imperatorem, nisi bellorum tempestas? Tantum
autem abest, ut nullus aduersarius esse debeat, ut ne mollis quidem aduersarius, sed
durus difficilisq; sit expetendus: nam quanto durior, difficiliorq; fuerit, tanto quis-
que splendidiorem & latiore uirtutis lux feret coronam. Quamvis ille splendor boni
uiui, qui è culeo impositus lacerari potius se permittit membratimq; discerpi, quam
aut officii deferat aut fidem? An non hunc sic laceratum discerptumq;, præters ei, qui
in uiolis, & rosas accubat delicate, uel in conuiuio inter formosissimas mulieres, obse-
quentissimamq; ministeria seruorum? quis istum ulla laude dignum putat? at illius discer-
pti laceratq; quantum præmium in celestibus? præsertim si pro Christi nomine illa tā
acerba fortiter tolerauit, hinc primis ecclesiæ temporibus, quibus religionis ardor pe-
ciora humana uersabat, & ad ossa usque medullasq; pertingebat nemo erat, qui Euan-
gelii causam sustinens occumbere non expeteret. Itaque occumbebant alacriter,
testificantes profusione sanguinis sui ueram esse religionem, quam sequebantur. Nul-
lum suppliciorum genus excogitari potest tam infandum, tamq; atrox, quod illi para-
tissimo animo non exceperint, pertulerint, superarint: Vbi quique ceciderat uel
morsu bestiarum, uel ardore laminarum, uel aratione ungularum, uel incendio flam-
marum, alius, qui spectauerat, eadem sibi optabat, rationibus suis conducere existi-
mans si durissime pro Christo necaretur, quia tunc ad uitam uaderet, quam stultorum
oculis amittere uidebatur: Num tu Christum male de suis fidelibus promeritum exi-
stimas, quos tam suis tormentis obliui pateretur? nisi uideret, quod non alia ratio-
ne magna uirtus eluceret, & breuissimi laboris ingentia præmia essent ferenda, quod
sane uirtutis iter ipse princeps est iugressus, ut suorum manum non tam uerbo firma-
ret, quam exemplo: nam uerba supersunt plurimis, exempla desunt. At quot & quan-
ta tulit iste auctor nostræ salutis? Nullius tam fluens lingua ut ea enumerare ualeat, ne-
dum augere dicendo. Et si enim martyres, nostri multa sæda & atrocia pertulerint
ob religionis studium fidamq; pietatis custodiam, magnodq; caritatis in Deum & homi-
nes igne flagrauerint, hæc tamen duo patientiæ & caritatis decora lucentius in ca-
pite ipso effulgent. His cognitis atque perspectis dicemus adhuc Deum male humano
generi consuluisse, quod tot corporis morbos, tot dolores, tam sæda supplicia hic re-
liquerit, quum ex his uideas uirtutes magnas efflorescere, & exinde ingentium præ-
miorum fructus decerpi. Vbi enim uirtuti propolita sunt præmia, nemo iuste iucusa-
nerit alium, quam se ipsum, si non descendit in certamen, et strenue dimicauit. Si
quis de talibus inuaserit Deum, ingratus est, & sui fastidiosus boni. Nescio an hæc ac-
cusatio tibi placeat Theophile. Mihi sane displicet, nec fieri posse uideo ut tibi pla-
ceat, sed si placuerit, me sententiæ tuæ pedisequum nou habebis. **TH 10.** Perge por-
ro, si quid aliud es dicturus: non enim a te diuellar. **MAR.** Ego quid aliud dicam non
habeo, nisi quod illud iam occurrit ueluti connexum, quod non solū mala corporis &
externa protulit Deus, ut bonorum patiētiā exerceret, sed ut eisdem etiam nocentes
affligeret. An ne hoc quidem das Deo, ut malos hic agentes puniat. **TH 10.** Do e-
quidem, & libenter. Mali enim digni ut hic & alibi male excipiantur. **MAR.** Gau-
des ergo ob malorum penam. **TH 10.** Gaudeo duplici de causa, quod & improbi-
tas corripitur in eo, qui peccauit, ut non possit uel libeat posthac peccare, & in ceteris,
qui tententur exemplo, ne imitari uelint. **MAR.** His de causis, quas memoras,
punit etiam legislator nocentes. At uide in talibus Dei prouidentiam, ut de ea adhuc
magis gaudeas. Etsi enim (ut dixi) legislatorum omnium id sit consilium coercere
delicta

delicta penis magnâq; pars sit iuris ciuillis improborum supplicij, eaq; de causa carcer, magistratus, carnifices, uirgæ, secures, furcæ fuerint instituta, tamen improborum multitudo adeo sæpius inualefcit, ut nullus eos capere carcer possit, nulli magistratus ad penam infligendam sufficiant: Hic Deus occurrit præsidio suo, nec desinit auxiliari: nam suscitât sæpius durum quendam & agrestem hominem, eumq; tyrannum constituit populorum, ille utens acerbitate sua, & immanitate inuictus, alios è ciuitate, alios è patriomnio, alios è uita eiicit, homini parcit, adeo ut in uxorem quoque sæpius sæuiat & in filios & in fratres & propinquos: magnam denique improborum segetem uel metis gladio, uel igni corrumpit. Vbiunque igitur uideris hodie uel olim audieris extitisse bestiam tam grandem, & tam atrocem in hominis figura, obuia quæque ferreis ungibus & dentibus diserpentem scito diuino consilio prodisse, diuino consilio regnasse. Huiusmodi genus hominum potes Dei carnifices nuncupare: Nam in bonis quoque ciuitatibus carnifices habentur, quin etiam mercede publica conduuntur, nec tale ministerium probro datur ciuitatibus, quia nec essarium. Sæpe etiam Deus ut diuellat magnæ improbitatis stirpem omnia tyrannica feritate aerea inficit, cuius uitio aceruatim homines pereunt, sæpe præferoces quosdam bellatores immittit in eam gentem quam delere appetit uel affligere: sicut ad iudæorum euerfionem Romanos & ad ipsius Romani Imperij uastationem Gothos, Vandalos, Mauros, & aliam infinitam Barbarorum manum produxit: nou enim magna improborum multitudo aliter exhauriri potest. Iuuenti sunt nonnulli, qui Virgilium improbarent, propterea quod deferente Turno exercitum magno iam prælio commisso ob uiam Aeneæ imaginem, quam ille fuerat insequutus, mox Mezentium induxerit Iouis monitu succedentem in pugna, & pro Latinis contra Troianos acriter dimicantem. Nouimus namque Mezentium sacrilegum, & Deorum omnium contemptorem fuisse Iouem insuper adhortatum alios Deos, ut à bello desisterent, & dixisse, Rex Iuppiter omnibus idem. Quid igitur Iouis illa ad Mezentium monitio sibi uoluit? Nam absurdum est si dicatur eum, qui nullos credidit Deos, Dei monitis paruisse & inconueniens immisso nouo ducem in latiorum partes fuisse Iouem, qui æquisimus est omnibus. Hæc fere contra Poetam, quibus sic occurrit. Dicitur namque Iouem iustitiæ fauere non partibus. Ergo iuste Turno Mezentium successisse, ut iustum prælium non committeretur, si altera acies à deo eibus destituta æquo Marte contendere non posset. Quod autem dicunt sacrilegum Iuppiter admonere non debuit, non admonet ut uincat, sed ut debeat penas pendat. Illud etiam inepte queritur, quomodo contemptor Deorum omnium Deo parere uoluerit: Non enim Iuppiter aperte illum monuit, sed pugnae desiderium iniecit, ut filii primum, deinde suam mortem uideret. Et grammatici quidem ita poetæ sententiam defendunt: ex quibus conici potest id, quod antea dictum est, sæpius ueteres homines multa recte de Deo censuisse, & in primis illam improborum uitorem exilire tenuerunt: Nam de Troiano quoque excidio legimus apud eundem Poetam.

Non hæc sine numine diuini

Eueniunt.

Iniuste namque Troiani repetentibus Græcis Helenam reddere noluerunt. At ipsos tyrannos, quorum opera abutitur Deus ad improborum penam ne beatos quidem uocare potes: nam plerique eorum fæde uiuentes foedius etiam perierunt, quanto præterea metu, quanto cruciatu existimas eos uiuere, qui cedibus & rapinis in alios semper grassantur. Nosti illud.

Necesse est ut multos timeat, quem multi timent.

quod carmen quum in scena, audiente Cæsare, recitatum esset, cuncti in Cæsare oculos iniecerunt: Dionysium, Syracusarum tyrannum mihi proponis, qui multis facinoribus in Deos, atque homines admissis, seu ex in lectulo suo mortuus est: & ob id beate illum uiuuisse putas. At uide quomodo tyrannorum causam agens hunc potissimum delegaueris, qui se miserum in tanta illa tyrannide iudicabat. Non te premo alio exemplo, quâ hoc, quo usus es: Is enim Dionysius præpositus à suis ciuib; bellicis copiis, quas ciuitas comparauerat aduersus hostilem Carthaginiensium in Siciliam aduentum, rebus felicitate & è sententia gestis domum reuersus tyrannidem inuasit, quâ quoniam inuita ciuitate gerebat, necesse eam habuit (ut à te dictum est), cædibus rapinisq; tueri: tanta tamen licentia & potentia metuebat gladios ciuium, quibus iura, & libertatem ademerat: eaq; re nou se felicem, sed miserum iudicabat: sicut exemplo ostendit in Deum quodam, qui ex assentatoribus unus prædicabat assiduis sermonibus uitam beatam

fit eorum usus: nam temporalibus istis bonis non attollitur bonus, nec malis delictum malus autem prosperitatibus corrumpitur, & aduersitatibus frangitur. Quamobrem non probam orationem illam tuam, qua dicebas peruerse ferri hic omnia, propterea quod bonis mala, malis bona euenirent: Nam si de æternis bonis & malis loqueris, quæ alibi præparauit utrisque Deus, falsa est oratio, si de his temporalibus, hæc fateor utrique esse communia, huc tamen res recidit, ut in bonis mali deficiant, & in malis boni proficiant, ita ut optabilior sit his etiam locis proborum uitorum conditio, quam improborum. Equidem malum aduersam quamlibet fortunam, quam prosperam illam Neronis, si tamen prospera fuit, dum libidinem per omnia corporis membra exercebat, dum uxorem, matremque uocabat, dum in Senatum, equites, plebem, cædibus & rapinis pacchabatur, dum usque eo abutebatur, opibus ut piscaretur rete anrato, funibus purpura coccoque intextis, quis non beatiorum putet Regulam, qui maluit ad cruciatum reuerti, quam fidem hosti datam fallere. Splendebat in eo sub illo ipso cruciati fortitudo animi, cuius proprium est nihil pertimescere, omnia humana despiciere, nihil quod homini possit accidere, intollerandum putare, uon ne in meliore tunc fuit causa Regulæ, quam exquisitis suppliciis cruciabatur, quam Nero iaceus in lectulo omnibus turpissimis uoluptatibus circumfusus. Dixi de Regulo. Pudet nunc Apostolum Paulum Neroni comparare, hunc enim unum est nostris potissimum uicino, quem ille interfecit. Stulta omnino comparatio utriusque. Verumtamen ut quantum interfit perspiciatur. Neronem secunda grauabat fortuna, utque hominem ad infamiam compelleret. At Apostolum & carcer, & uincula, & flagella, & pericula, & quotidianæ mortes, & reliqua aduersa omnia non frangebant, sed erigebant, & ira afficiebant, ut eis pene delectari uideretur. Hanc illi uera dinarum humanarumque rerum cognitio ingenerabat sententiam, ut quoscunque labores & dolores uirtutis studio exceptos leues duceret, & uix in malorum parte numeraret, quinimmo ut fortes milites de uulneribus, ita ille de huiusmodi afflictionibus gloria barur. Decipit autem in istis mollissimus quidam affectus, quo bona & mala ex corporis sensibus uel ex uulgi existimatione, non prudenti iudicio, uel reſta trutina ponde- rantur. Videt enim ratio nullum esse magnum malum, nisi culpam atque peccatum, nullum magnum bonum, nisi Dei cultum, & uenerationem: hæc enim in animo ier- santur. Reliqua quæ in corpore, uel extrinsecus contingunt, non magnipendenda, nisi quod in eorum administratione uirtutis usus eueniret, ceterum per se non sunt tanti ut hominem reddant bonum uel malum, sed quæcumque sint ea, bona erunt, si bene, mala, si male administrantur. Extolle extolle Theophile hoc loco uel tacito mentis sermone diuinæ providentiæ ordinem, qui posuit in homine bonitatis & malitiæ suæ causam, ita ut si bonus esset, præmium, si malus, poenam expectaret. Nemo uariora bonus, aut malus: nam si ita esset, non posset quis è malo bonus, & è bono malus fieri: Vis etenim naturæ immutabilis, sed quum contingat mutatio colligitur rem esse arbitrii, quemadmodum autem boni duplici honore digni, quod frugi scilicet fuere, & ex improborum consortio uitia non contraxerunt, sic mali duplici poena multandi, quod quum boni esse possent, id negligentes ad impietatis partes dextulerunt, & ex bonorum exemplo melioris uitæ rationis susceperunt. Illud quoque in causa esse dixerim, cur bonos sæpius temporalibus his Deus affligat malis, quia uix ullus tam exacte tamque subdite ad rationem esse uitæ, ut non in quibusdam peccet. Scriptum est enim quod septies in die cadit iustus. Et Ioannes in epistola: Si dixerimus, quia peccatum uou habemus nosmet ipsos seducimus, & ueritas in uobis non est: Sunt enim nonnulli, in quæ iusti etiam incidunt, quæ & si leuiores uideri possunt crimina, indigent tamen purgatione. Veluti quum declinandæ inuidiæ gratia, uel ueriti alicuius potentiam nõ audent libere sententiam nostram promere, uel quum pro reip. commodo uel fa- luntæ det improbos flagitiososque corripere, prauorumque hominum cupiditatibus non satis resistimus fugientes pericula uel laborem: Hæc & talia quedam peccata leniori- bus his uisitat flagellis Deus, eaque nos hic placide sere iubet, ne in posterum æternæ dam- mationis poenis subdamur. Hæc, quæ iustis importantur supplicia, pertinere ad ius- tum Dei iudicium ostendit Petrus Apostolus in epistola priore, dum inquit. Nemo uestrum patiatur ut homicida, ut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. Sin autem tu Christianus, non erubescat, glorificet autem Deum in isto nomine, quoniam tempus est ne incipiat iudicium à domo Dei. Si autem primum à nobis, quis hæc eo-

rum, qui non credunt Dei Euangelio? & si iustus quidem uix salus erit peccator & impius ubi apparebit? Eadem sensit Coapostolus Paulus in secunda ad Thessalonicensis, quia eodem spiritu loquebatur: Nosmet ipsi (inquit) in uobis gloriamur in ecclesiis Dei, pro patientia uestra & fide in omnibus persecutionibus uestris & tribulationibus, quas sustinetis in exemplum iusti iudicii Dei. Ecce dicit Petrus patientiam esse iustis pro Christi nomine multa, & quod iudicium incipiet fieri à domui domo, & iustus uix saluus erit. Prædicat Paulus sanctorum patientiam, quam sustinent in persecutionibus & tribulationibus iusto Dei iudicio. Vbi audio iudicii nominari, poenas, persecutiones, tribulationes infligi, ibi puto iustitiæ opus, in delictis exerceri. Petrus nominat iudicium, & ne possit dubitari, quod esset iudicium, facit Paulus, qui iustum dicit iudicium: His ego testibus inductus uideor posse dicere iustos iuste affligi pro nonnullis criminibus, quæ in eorum uitam obreperunt, ualent supplicia pro Christi nomine æquanimiter tolerata, ad cumulum meritorum, ad incrementum cælestis gaudii, sed illis quoque delicta purgantur. Si quem autem peccantem uideat Deus, (quæ autem non uidet?) Veruntamen si huic præterit quasi non uideat, ita ut ei secunda omnia applicentur, heu quanta huic in posterum impendent flagella? quantos & quam horribiles cruciatus alibi sustinebit, qui illi seruatur? Hoc iudicium est æternæ damnationis, ubi non corripitur peccans, tanquam deploratæ & perditæ sit spei: nam (ut scripsit in prouerbis Salomon & replicat ad Hebræos Paulus) quem diligit Deus corripit, flagellat autem omnem filium, quem recipit. Hæc factis in litteris disciplina uocatur, quasi tuuc illis poenis erudiamur à sapientissimo magistro, hanc apprehendere, uel amplecti potius iubemur. Quemadmodum autem dixi neminem esse tam bonum tamq; iustum, qui non in aliquo delinquit, ideo his afflictionibus, quæ hic infliguntur, peccata eorum deleri: sic rursus nemo tam maius est tamq; nocens qui in uita aliquid non agat boni: horum perexiguum bonum nolens irremuneratum relinquere Deus, tribuit aliquid istorum communium commodorum, quæ hæc uita habet, ueluti ualetudinem corporis bonam, uxorem formosam, uel tantum agri quantum uoluit, uel honorem aliquem uel magistratû aut uictoriam de hoste: at ubi spatia uitæ huius euasere, prauitatem eorum odio habens æteruis deputat flammis. Sic demum cum piis impiisq; agit, ut nemo piorum doleat, quod Deum præposuerit omnibus, nemo impiorum gaudeat, quod omnia præposuerit Deo. Tollatur igitur uetus illa querela, quæ plerique etiam nuntantur prauos atque rapaces homines bonis omnibus florere diuitiis, gloria, hono-ribus, magistratibus, secunda ualetudine, quibuscunque demum uoluptatibus: Virtutis autem amicos malis omnibus premi paupertate, ignominia, uinculis, exilio, uerberibus, cruciatibus, atque tormentis: nam si ex his dicere uoluit malos felices, infelices bonos, uehementer errant: nam summa est miseria esse malum in horum etiam bonorum circumfluentium copia, nihil enim horribilius humano animo uitiorum labe turpificato atque infecto. Deinde adeo exigua & uilia, sunt illa bona, ut nihil mirum sit ea pessimis quoque hominibus communicata fuisse. Diogenes Cynicus dicere solebat Harpalum quendam prædonem, qui multas diuitias è præda collegerat, contra Deos testimonium dicere, quod homo nequam tam diu uiueret fortunatè, quasi uero ulla possit magna esse fortuna in externorum bonorum possessione, ac non ille, ut prædo, esset miserrimus. Describit ad hanc imaginem uetus Poeta Cælium illo Epigrammate.

Nullos esse Deos inane cælum

Affirmat Cælius, probatq; quod se

Factum, dum negat hoc uidet beatum.

Quomodo beatum? An quia actus fuit honoribus, diuitiis, magistratibus, uxore, liberis, amicis, affinis? At non hac re probatur nullum esse Deum, sed Deum hæc uilia & exigua bona inopiis etiam concedere, sed non hæc tantum habent à Deo, sed id quoque quod hunc aerem spirare, & cælum, quod inane putant, intueri, & deinceps blasphemare, & contra ipsum auctorem bonorum omnium facilega soluere ora possunt. Non enim si uollet possent, sed non eripit illis libertatem reæ secus ne agendi, quam semel concessit. Non ideo erigant ceruicem contra Deum improbi, quod ingrati esse possunt: nam non possent, nisi ille concederet: hoc quod ingrati sunt, à se ipsis habent, quod possunt esse, de illius uenit munere. Illius etiam munus bona hæc externa, re exigua dignitate infima, usu breuia, tempore fluxa, siue ut benignitatis etiam aliquid

aliquid erga hostes proferat, siue ut aliquod eorum leue benefactum, similibus retribuatur muneribus, siue ut hæc habeant solatia futurarum miseriarum: Nostri enim in Euangelio dictum fuisse diuiti epuloni. Recordare fili, quod recepisti bona in uita tua, & Lazarus similiter mala, nunc autem hic consolatur, tu cruciaris. Quicunque autem sunt boni ubi hæc eadem externa diuino possident munere, non tam sibi possident, quam ceteris. Vtile esset gentibus & populis bonos uiros longelatec; & diu regnare: quia non reliquorum hominum lachrymis & infortunio commoda sibi uoluptatesq; pararent, sed ipsorum laboribus honestatis studium, ociumq; fortunatum populis præstarent: Pellerent undique è ciuitatibus auaritiam atque luxuriam, quæ duo mala mentes humanas infecere, variisq; sceleribus urbes replere: Substituerent pro his temperantiam & frugalitatem: Omnia denique agerent subditorum causa, nihil sua: nam quantum ad ipsos attinet, pietas animi probitasq; uitæ sufficeret, ut quiete huiusmodi agent & tranquille, & dimissis deinde terrenis ad caelestia uenientes felicitate fruantur sempiterna: Ita regnum bonorum non tam ipsis præstatur, quam rebus humanis. Malorum uero regnum ipsis primum nocet regnantibus, dum uastant animos maiore scelerum licentia, his uero, qui eorum subduntur imperio non nocet, si iusti fuerint: nam quicquid ab iniustis regibus importabitur in eos calamitatis non pœna est criminis, sed uitæ examen: Nunquam bonis definit animo esse liber etiam si corpore seruiat. Malus autem etiam si regnet seruus est, non unius hominis, sed quod est grauius, tot dominorum, quod uitiorum. Quum igitur affluente etiam horum bonorum multitudine non sit optanda malorum conditio, quid putas ubi asperius urgetur, nam sæpius eos Dei uindictis ira reperit: Existimas ne uexari eos parum animo quum recordantur quam impie, & quam scelestè uixerint, & quam iuste ea pro suis sceleribus patiantur. Iusti autem uiri & si tristitia patiantur, tamen placide quæcunque ferunt, nec indignantur se illa ratione uel erudiri, uel corrigi, uel examinari. Nos autem si sapimus Theophile optabimus, ut pro peccatis hic corripiamur, ne peccandi licentia permissa, operati hinc peccatis discedamus, & diuinæ ultionis penas in æternum luamus, hoc signum non tenue est amoris flagellari peccantem, nec relinqui hominem ad iuuentionibus suis. Ego (inquit dominus in Apocalypsi) quæ auo, arguo, & castigo, & recte se habet illud Pauli ad Corinthios. Si nosmet ipsos iudicauerimus, à domino non iudicemur: quum iudicamur autem à domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur. Misericorditer nobiscum agi putat Apostolus diuinorum consiliorum particeps, si hic iudicemur à domino, ne alibi damnemur. Ipse dominus in psalmorum uolumine, Si dereliquerint (inquit) legem meam, & mandata mea non custodierint: Visitabo in ira iniquitates eorum, & in uerberibus peccata eorum: Misericordiam autem non dissipergam ab eis. Ergo non unum est misericordiæ opus uocantis & largientis, sed aliud quoque flagellantis, & uerberantis. cadat contumacem pater, modo reddat hæreditatem: non malum est pro sceleribus castigari modo ne contingat exheredari. Suscipiamus ergo perlibenti animo disciplinam paternam, nec dure tunc nobiscum agi, sed benigne putemus. Iusti quoque quibus aliquando fuit commode, ubi aduenit calamitas, illud proferunt ex Iob. Si bona suscepimus de manu domini, mala cur non sustineamus? dominus dedit, dominus abstulit. Bona autem hæc externa non appetunt absurde, uident (ut dixi) quam sint angusta, multi inuenti, qui contemnerent: meritoq; inter Philosophos laudatus Socrates & alii quidam, qui paupertatem amplexi nec quæstus ipsi artificia didicerunt; nec ab amicis & regibus oblata munera acceperunt, nihil aliud curantes aut admirantes quam uirtutem: Illi quidem magno excelsoq; animo præditi & plane uiri, qui quum possent fieri diuites, & (ut uulgus existimarent) beati.

Malebant tenui contenti uiuere cultu, ut inter Philosophos fuisse præcipui, ut ab esu animalium marinarum & terrestrium abstinèrent, existimantes eo cibo pinguescere animam caelestesq; humanæ mentis motus obui quodammodo & immergi: ergo parebant animalibus & ceteris auctores erant, ut parcerent. Ipsi frugibus terræ atque herbis, & arborum fructibus uitam tolerabant, idq; hodie & si non fiat à uestro genere Ricarde, sit tamen à Dominicanis, Augustinianis, Carthusianis, & aliis mendicantium ordinibus: Non enim temere dictum est; anima siccior, anima prudentior, hinc etiam ieiunia, uigiliaq; extenduntur, ut hanc siccitatem consequamur: pinguis enim uiuent (ut est in Græcorum prouerbio) non gignit sensum tenuem. Ri c. Nos qui di-

ui Francisci uestigiis in insilimus, etsi quandoque carnes edimus, plurimum tamen uigilamus, & ieiunamus, habemus etiam id præcipuum, quod nudis pedibus ambulamus, reliqui religionis professores calceati incedunt. M A R. Recte dicis. Durum igitur, & asperum uictum sponte sequimini, idq; sit ab omnibus, qui uirtutis arcem conscendere cupiunt, propterea quod mollem & delicatam uitam non arbitrantur optimam esse uictum. Durius autem omnibus & austerius ueterum monachorum uita in solitudine degentium: nam semel in die sub occasum Solis epulabantur: epulæ panis & aqua, aqua ex nitido fonte, panis iustus de laboribus: nam ubi antelucanam noctis partem diuinis in laudibus duxissent, simulac illucescebat, uertebant se ad opera, è quibus uictum sibi & multis egentibus parabant: casulæ luteæ, cæq; admodum angustæ & in his scænum, quod cubilis usum sedilisq; præstabat. At uestis quæ? Recte admones. Hæc quoque superioribus erat digna: nam uel è pilis animalium, uel è palmarum, foliis contexta cernebatur. Tenuis uita, sed quæ Angelicos mores terris exhiberet. Hanc etsi non imitatur, in aliis tamen admiratur. Expectabam nunc Theophile, ut Ricardus aduersus te insurgeret, qui nescio quomodo sermonem hunc tuum acceperit, quo statui pios homines secus agere, quam deceat, propterea quod non sunt diuites, ualidi, gloriosi, sed hæc potius in impiis cernantur. Dixeram paulo ante de Apostolo Paulo, nunc de Franciscanis, & Dominicanis, deq; ueteribus monachis, sed multo tuos quæcunque alios religionis nostræ alumnos ostendere possum, & Ricardus quoque posset, si uellet, qui nihil esse diuitias, nihil sanitatem, nihil gloriam arbitrabatur: hoc ita se habere ostendebant, quoniam diuitias non modo sectabantur, sed si quas antea ipsi habebant pauperibus erogant. Quam sani & negeti essent corpora macerauerunt, atque afflixerunt. Quam ingenti perfrui possent apud populos gloria, omnia agebant, ut ab omnibus ignorarentur, uel potius despicerentur: cuncta temporalia commoda existimabant superflua, præter tenuem uictum, atque uestitū: eamq; qui propter huiusmodi superfluatorum possessionem se pluris faceret, non aliter stultum iudicabant, quam si in magna seruorum familia, quibus omnia a domino necessaria æqualiter præberentur educatus quispiam ceteris conferret se præferret, propterea quod capillatio esset, & longiores ungues haberet. Illud quoque mihi spectata Theophile quam omnino inuexigabilis sit, non qui plura habet, sed qui modicis eget: is autem talis est, qui necessarium tantum uictum, uestitumq; prosequitur reiectis ceteris, ut onerosus: non enim id agit, ne calumniator sit aliquis, aut prædo, sed si quis etiam talis esse uelit, nihil ei nocere possit, quā non habeat pene quicquam, quod amittat. Hæc non nostrorum hominum tantum sententia fuit, sed ueterum sapientium, immo & Poetarum. Succurrat tibi Amyclas pene Lucanum, præstantissimum poetam, qui, quā tota Græcia civilis bello Pompeiano quateretur, nihil ipse extimescebat, ac ne Cæsarem quidem expauit rugituli sui fores pulsantem una paupertate securus. Hinc illa nobilis Poetæ exclamatio.

O uixte ruta faculas

Pauperis, Angusti; laris: O munera nondum

Intellecta Deum.

Idem Poeta quam Pompeio iam nicto Deiotarum regem Pompeianas partes sequutum induxisset, depositis regis insignibus, pauperis habitum sumpsisse, quocirca in aliam terrarum partem penetraret, non ne ibidem eandem uersat sententiam? Si simulata (inquit) pauperis effigies tutum potius præstare regem, quanto securius uerus ille pauper agat? T H O. Credo hanc sententiam hæsisse Lucano, propterea quod temporibus uixit Neronis, qui propter diuitias multos interemit, & in his Senecam præceptorem, quamuis is sæpius opes antea resignare uoluisset, unde nihil nisi Poetæ tutius paupertate, cædes enim quotidianæ admonebant. M A R. Undecunque sumpsit, uera est sententia. Et sane in his, quæ ad mores spectant, multa hi, qui sunt ex gentibus, commode dixerunt. Nostris eadem senserunt, fortius & uirilius impleuerunt, nulli tantus paupertatis amor, & tot apud homines, quantus apud Christianos emicuit. T H O. Scio quod hæc dicens suffragaris Ricardo, & reliquis sodalibus, qui altissime student paupertati, usque adeo ut ex regulæ instituto pecuniam non tangerent, eam scilicet, quæ non datur, ita enim quidam interpretantur: non enim uoluit (inquit) Franciscus alienam nos rapere pecuniam, uel furari. R I C. Mala hæc, & sinistra interpretatio Theophile, sed si mihi decem dederis coronatos, ostendam tibi quomodo accipiam pecunia, nec tangatur. M A R. Ludere Ricardum Theophile tecum (ut solet) existimo

fitimo, & non est in talibus contentendum tempus : non enim de diui Francisci regna hic agitur, sed generalis inductus est fermo de paupertate, quam commendare cogimus etiam si plurimis displiceat: plurimi enim quantum possumus ab ea refugimus, non intelligentes (ut iam monuit Poeta) quantum sit hoc Dei munus. Sed Apostolus quoque Paulus, qui iidem floruit temporibus, admonet Christianos sapius, ut nictu & uestitu sint contenti, & hæc habentes sufficienter instructos se pudent. De aliis non erit mihi sermo, sed de me ipso. Ego me ipsum lugeo, quòd nondum eo animi sum robore, ut habens ea, quæ in Christiano fatis esse scribit Apostolus, non puto me sufficientibus instrumētis copios, sed alia adhuc quero, & modico auro tanquam Phidias signum illustrari (ut dicebas) desidero, beatum tamen eum iudico, qui uirtutis studio toto pectore paupertati inseruit. Sed de his satis. Concludatur iam sermo, & dicatur iustorum omnium & proborum uitam etiam in graui difficulte; fortuna umbratili prauorum hominum felicitati præponendam, & bonis semper bene, malis male contingere: non enim, quæ sensibus corporis sunt prima, ea talia sunt animo recte instituto. Non tamen omnino malos deserit Deus, ut non eorum quoque salutis curam suscipiat: nam uel occulto statu prouocat ad penitentiam, uel occasiones suggerit resipiscendi, tum ut eos lucretur, tum ut natura propitium se & placabilem ostendat, cur (inquiunt) peccit Deus fulmine anuofam quercum, aut altam pinum, & non prope ibi insidiantem uiaiori latrone? quia uellet latronem à scelere conuerti, & ad se reuerti, & ut id iam perculsa propinqua arbore illum terret, sicut patres quoque, ut pueros terreat metu pœnæ, sæpe aliud quid in propinquo uirga percutiunt, simulantes; se manu aberrasse: Omnium enim curam gerit Deus, nec minus eorum, qui perperam uiuunt, omnium enim est pater: Itaque non simulac peccauit aliquis, fulminat, sed reicit in aliud tempus, præbens reconciliationis locum, non enim timet, ne differendo, reus euadat sicut mortalem iudicem forsitan posset, non euadet, nisi sleuerit: solus peccatoris fletus Deum flecit, mitigat, humilemque; quodammodo (si fas est dicere) reddit. Decegerat olim Deus uniuersum humanum genus peccatis iam submersum aquarum ipse inundatione perdere. Itaque prædictum id fore centum aetate annis, uolens si in tanto temporis spatio homines resipiscerent, lacrymasque; & preces pro delictis funderent, suæ indignationis reuocare sententiam, noluit subito eos opprimere, sed non uisi longissimo indulto ad penitendum tempore & minus premisus. Hic aliud quoque occurrit argumentum lenitatis paternæ erga peccatores, quascunque nauque pœnas pro flagitiorum merito illarum est populus Deus, has iustorum ore solet prædicare, quia scilicet inferre nollet: nam si uellet, non ne poterat? quid prohibebat? prohibebat autem? An non flagitia illum nostra huc impellebant? Sed sustinet se ipsum, & prædicat inuenient iram, ut penarum metu emendationi studentes frangamus ruentis impetum, & irritas sententias faciamus: Nihil enim tam eum delectat, quàm melioris uitæ assumptione, & à sceleribus ad uirtutum consensio. Hoc uidens Apostolus Paulus (quid enim ille non uideret, in cuius pectore Christus recubabat) is in epistola ad Romanos alloquens eum, qui uidebat se multa mala committere quotidie, & tamen uiuere, & nihil sibi mali contingere, & putabat aut dormire Deum, aut humanas res non attendere, aut hominum etiam maleficia gaudere, reuellit de animo hanc eius cogitationem, & sic ad eum ingreditur, Existimas ò homo, qui iudicas talia & ea facis, quòd iustum effugies iudicium Dei? Et quia obiectiones esse uidebatur & dicturus: Cur ergo non punior? ostendit id esse totum bonitatis diuine non condonantis penam, sed differentis, ideo subdit. An diuitias bonitatis eius & patientiæ & longanimitatis contempnis? Ignorās, quia patientia Dei ad penitentiam te adducit. Tu autem secundum duritiam tuam & impetentens cor tesaurizas tibi iram in die iræ & iusti iudicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. Nulli diuinam prouidentiam uehementius oppugnarunt, quàm qui æternum mundum & nunquam ortum crediderunt. Nos autem qui originem mundi ponimus, eamque à Deo profectam constantissime tenemus, necessario in diuinam ferimus prouidentiam: patrem nanque omnem & auctorem operi suo prouidere ratio ostendit: & res ipsa admonet. Nemium inuenies, qui non operi suo prospiciat, acquirere ei utilia & propellens aduersantia; idque; propter coniunctionem illam, quæ est artificis ad opus suum: ad id uero, quod non fecimus, nulla nobis coniunctio est, quam igitur mundum fecerit Deus, & quod maxime amorem conciliat, ipse materiam præpararit, ipse formam indiderit, nullius usus ope, consilio, iussu, auxilio, ministerio, quumque; in faciendo nihil sefellerit, quominus

enim nostrum est humana laudare supplicia, diuina damnare? Quid si Deus humana quoque lege statutas insert poenas, etiam ne id eius factum vituperare audeamus? etiam nullam inesse illi humanarum rerum curam dicemus? Hoc, ut exemplo liqueat, referam quod ueterum traditum est monumentis: Lex erat penes Delphos, quæ iubebat sacrilogos aut præcipientes saxo deiici, aut in mari immergi, aut igne cremari: quumq; Oenomarchus & Phylomelus & Phaylus delphicum templum spoliassent, oportebat eos de legis sententia affici supplicio, quodeunque ex illis tribus iudices delegerint, uerum quum tres illi, quos modo nominaui propter potestatem, non uenirent sub legis examen, non passus est eorum improbitatem præterire impune, qui unumquodque speculatur Deus: nam inter gentes quoque supplicia malis reddebat, sicut nec uirtutis eorum, quamuis irreligiosas, sine præmio dimittebat. Igitur poenis his, quæ in lege mandabantur affecti: Ferunt uaque alterum, quum per ardua scanderet præcipientem decedisse, atque expirasse. Alterum quum eques per litora feretur, in profundo nna cum equo lapsum & aquis demersum. Phaylum alii sacro igne consumptum, alii dum templum inabis incendio absumeretur una concrematum tradiderunt. Omnes hi tres eodem tempore propter idem delictum his suppliciis, quæ in lege tradebantur, afflicti diuinitus fuere: Sic iustissimus Deus rex regum poenas imponit nocentibus, quas improbare nequeamus, quum easdem humanis sapius legibus institutas uideamus. Quamobrem non negauerim mala hæc, quibus affliguntur corpora uel atteruntur patrimonia, non provenire à Deo, sed provenire iusta ratione assero, ne ut puniamur uel exerceamur: Eorum uero malorum, quibus humanus uiciatus animus, neutiquam Deum auctorem posuerim: Soli illa homini imputantur.

tamen diuinæ substantiæ, qua Deus illum iussit circuitum: Omnium sane, quæ natura liter sunt uel facta sunt, uel futura sunt, origo, uigor, status, non aliunde, quam à Dei uoluntate proficiscitur, quæ quum æterna sit, ab alia exteriori causa præueniri non potuit. Nihil fingi & cogitari potest, quod uoluntatem Dei antecedar, non igitur uoluntatis suæ alia causa quærenda: Hic igitur ille.

Quem non externæ pepulerunt fingere causas

Materiæ fluitantis opus, uerum insita summi

Foama boni.

Vt præclare cecinit Seuerinus Boetius. Si dicatur causam Deo fuisse, ut uoluerit mundum condere, quia bonus erat, perinde est, ac si dicatur, quia uoluit: non enim bonitas illic quicquam à uoluntate differt: Nullam igitur habet causam diuina uoluntas, sed ceterarum rerum ipsa est causa uel potius necessitas, necesse est euenire, quicquid placitum est illi. Hæc est ultima & superior omnium causa, quam plurimi Philosophi ignorauerunt, causas illas proximas uiderunt, ueluti quòd Sol deficiat, idest quòd lucis suæ radios ad terras non transmittat, cognouerunt id fieri interiectu Lunæ: maiorem autem illam causam non apprehenderunt, quæ in Dei sita est uoluntate: Sol enim sic deficit, quia sic fieri Deus mandauit: nam si uoluisset, non sic deficeret. Similiter dicendum de ceteris ne sit longior sermo: Quamobrem si quis dixerit, quòd uoluntas Dei in hominibus est suprema causa sanitatis, ægritudinis, diuitiarum, paupertatis, præmiorum, atque tormentorum is rectè sentiet. Hæc animis ita parati esse debemus, ut uelimus, quod uult Deus, non autem ut uelit Deus quod ipsi uolumus: æquus est enim quòd homo diuinam, quam ut Deus humanam sequatur uoluntatem: Itaque ducat ille quacunque uelit, nos alacriter sequamur, siue per læta siue per aduersa, siue per utraque ducat: nam quorumcumque malorum corporalium & externorum eum facimus auctorem nedum bonorum. Sed nullo modo scelerum, peccatorum, flagitiorum: hæc nihil ad Dei pertinent auctoritatem, utque contra eius sicut auctoritatem: nam edictis & lege data fieri prohibuit. Absurdum porro, si dicatur Deum id agere, quòd abhorret à sapientis hominis cogitatione. Nullus autem sapiens cogitat inducere alium consilio uel opere unde fiat deterior, immo si occasio tulerit, id agat, ut fiat melior, & ad omnem uirtutis bonitatem propensior. Cur igitur Deo auctore hominem peccatis uolumus fieri de teriorem, cuius rei tam euident tamq̃ læta est culpa, ut ne in sapientis quidẽ hominis mentē uenire possit? Illud quoque animaduertendum, quantam uasitatem inferant animis peccata, quantam corruptionem, nihil sc̃dus, nihil horribilius peccatorum putredine, quomodo igitur hoc congruit Deo, ut qui animorum creator, idem quoque corruptor dicatur? est efficiens causa Deus non deficiens: peccato autem deficiamus à bono & iusto naturæ statu; quem ille dedit. Sed qua de causa genuit hominem Deus? Nonne ut ad se perueniret, qui ultimus rerum omnium est finis & summa beatitudo? Ille igitur id ageret, ut homo preparato siue careret? & aliò quàm ad se tenderet? & suæ immensæ bonitatis dissimilis fieret peccando? Non sunt hæc, nec fieri potest, ut siue, aliunde igitur quærenda peccati causa. Vnde ergo hæc? An non perspicuum, quod in ipso homine? quem Deus sui iuris & suarum actionum dominum constituit? concessum est homini arbutari suo ambulare, ita ut si bonas deligat actiones easq; persequatur, præmium: si uero malas, supplicium ferat, hinc miser, illinc beatus futurus, examinet se quisque, inueniet se nisi propria uoluntate peccare, non enim est in animi manuum injectio ut alicubi trahi inuitus & perducatur, quod non ignorauit Lyricus Poeta dum inquit.

Iustum & tenacem propositi uirum,

Non cinis ardor praua iubentium

Non uultus instantis tyranni

Mente quatit solida

Tantum abest ut lītis terreatur, ut

Si fractus illabatur orbis

Impavidum seriant ruinæ.

Tanta est animi libertas, ut eripi nequeat nolenti tum demum nascitur peccatum, & seruus quis peccari efficitur, ubi nequiter facti mentis consensus accedit. Hic tu urges, dicis peccata fieri uoluntate Dei, ego contra uoluntate hominis: hæc uera sententia: tu enim hallucinarius! Si enim uelle quis dicitur, quod assensu suo comprobatur, homo est qui assentitur peccato non Deus, cui nihil inuisus, quam peccatum. Itaque

KK contra

contra uoluntatem Dei sunt peccata, non tamen cōtra concessionē eam, qua permisit ea posse fieri hanc concessionem suam uult & suscipit, non mala, quæ per eam fiunt: Cur autem concedat, iam dictum est, uoluit nanque Deus hominem cum uirtute agere: sed nulla esset in eo uirtutis actio, nisi in conerariam quoque partem ferri idest peccare posset: tunc enim homo natura sua bonus, non uoluntate propria diceretur: Itaque naruræ tantum bonæ conditor laudaretur Deus, & ea ex re nulla laus ad hominem perueniret. Deus autem uoluit homini benefactorum beneque dictorum campum aperire, eūque sibi in rebus actionibus socii, cooperatoremq; delegit, & ferre landis partem dedit, ut esset, unde illi immensum premium conferre, & iure beatum efficere posset, hinc nata illa peccandi facultas, quia si nequeat homo uitiose uiuere, nec per uirtutem queat benefacere æquatusque tunc homo esset stirpibus, arboribus, bestis, hæc enim sicut non peccare, ita nec dicimus cum uirtute uiuere, quamois enim uitium displiceret Deo, sci rerūque plurimos uitiose uicturos, non tamen tanti fuit uitii odium ut uirtutem exterminaret, decet nanque magis amare uirtutem quam uitium odisse. Hæc dicta sunt de turpitudine uitiorum quomodo singulari prouidentie permixta sunt, ordine non temere, ut stulti dicunt. Cæteræ præ omnibus fuerunt Deo humanæ actiones, nunquam ille eas neglexit, neque negligit, immo solertèr animaduertit: homines enim statuit sibi proximos quantum mortalitatis nostræ condicio ferre ualuit, & horum indulgens utilitatibus suæque obsequens bonitati, mundanam hanc molem construxit. Prospicit igitur quid cum uitio, quid cum laude inter eos hic geratur: Distinctio autem hæc uitii & laudis ipsorum hominum causa introducta est. Ricardum hunc interroga Theologicæ artis summum decus. Assentiretur his, quæ iam dicta sunt omnibus, sed forsitan longior mea fuit oratio, quam oportebat. Tu uero Theophile sic breuiter mecum collige, quod soli homini inter animantium omnium generatum est, ut possit peccare ob prærogatiuam liberi arbitrii. Datum autem non ut perinde peccaret, sed ut gloriosior inde appareret, si non peccaret, quum posset, peccat autem, quia hoc ei liberum est. Nec tamen ulla culpa est dantis, sed abutentis, qui ipsam uidelicet facultatem conuertit in usum peccandi, quam acceperat ad gloriam non peccandi. Non est præcipua peccati causa peccandi potentia, sed uoluntas, quod ex eo apparet, quia aliis peccantibus quidam non peccant, non quia non potuerunt, sed quia noluerunt. Vis ne tibi id ex sacris litteris comprobari? Legitur in Ecclesiaste de non peccante. Quis est hic? & laudamus eum. Vnde iste ita laudandus? Sequitur. Fecit enim mirabilia in uita sua. Quæ? qui potuit transgredi, & non est transgressus, mala facere, & non fecit. Ergo quoniam de Dei uoluntate quaeritur uult Deus hominem posse peccare, non tamen peccare: horum unum concessum ex eius uoluntate, alterum sit contra uoluntatem: Et (ut summam perstringam) amplectitur uolens Deus permissionem suam qua fuit fieri peccata, sed non peccata ipsa, quæ sine eo fiunt. Voluntas tamen Dei, quæ uniuerforum causa est, semper impletur, quia peccans, & si quantum in ipso est, recedat ab ordine diuinæ uoluntatis, quo peccata fieri prohibuit, reipendit tamen in alium, quo peccantes punire instituit & debitis pœnis afficit. Quamuis autem in scripturis sacris dicatur Deus obdurasse quorundam corda, & alios excæcasse, alios tradidisse in reprobum sensum, ita tamen dicitur, non quia fuerit auctor illis peccatorum, sed quia quum peccare proposuissent, deseruit eos, nec ullum submisit auxilium aduersus peccatū, quod auxilium sane est, uel afflatus internus luminosus, quo discutiuntur peccati tenebræ uel exterior cussio dia sublati peccatū occasionebus: his sæpe præsidis subuenit peccatibus Deus. At hi de quibus illa memorata sunt in sacris litteris indigni habiti pro insigni eorū nequitia, quibus superne auxiliū suppeditaretur. Itaque derelicti, et traditi quodammodo suis aduersionibus corruerunt. Nec ideo culpa impingi ulla potest Deo, quod opem ferre neglexerit cernens cadentem, quia iustitia sic exigente opitulari non debuit nec regere ealem qualem ipse nouerat peccatorem, quod si non debuit, non etiam potuit, si quidem id posse dicimur, quod iuste possumus: Nullus autem obicit nanis submercionem gubernatori ubi nauem non potuit gubernare. Intelligendum est autem, quod uitium quodlibet, quod alio nomine malum uocamus, conerarium est Deo, rei uero, cui inest, non solum contrarium, sed etiam noxium. Verum ut nihil omitatur de his, quæ in ambiguitatem deducuntur quaerit solet generatim à nonnullis, quid est malū, & ex quo initio subsistit, & in quibus substantiis est, & qua ratione, qui summe bonus est Deus ipsum producere uoluit, uel si uoluit quomodo potuit, aut si alia ex causa promanare dicitur,

citur, quænam ea sit. Quomodo nero providentia quum sit, malum est, aut omnino sit, aut certe non tollitur, & quo pacto à quibusdam bono omisso desideratur? Hæc ut uides, solent in quæstione mali uenire, propter quod diuina exagitur providentia, quæ tamen ex iam dictis dissoluta fore sunt omnia. Nos enim malum, quod in istis inferioribus rebus naturalibus uersatur, nullam esse rem dicimus, nullamque substantiam, quid ergo? quum bono sit oppositum, priuatio est alicuius boni, quod rebus naturaliter inesse oportere, recipit autem res quælibet speciem, modum, ordinem, ergo ubi deponitur de specie, modo, ordine malum incurrit, idest priuatur aliqua parte boni, & quum priuatio sit nihil, sequitur ut malum quoque sit nihil, quum in priuatione consistat: Ecce uisus est aliquod bonum: huius contrarium cæcitas malum: nõ uidetur cæcitas, aut ullis aliis corporis sensibus percipitur, ac ne cognoscitur quidem mentis lumine, quia ponatur aliquid, sed quia aufertur: quodeunque enim, cui congruit ut uideat & non uidet est cæcum. Ergo cæcitas non competit alii proprie, quàm animalis oculo, cui proprium erat uidere: quocirca cæcum oculum cognoscimus hoc pacto, quod non est in eo uisus, & sic in oculo, cognoscimus tunc quod non est. Sin autem uidentem cognoscimus oculum cognoscimus tunc, quod in ipso est idest uisum, conficitur ex his quod uisus substantia sit quædam, cæcitas non substantia, sed substantia, priuatio, hinc si cæco oculo reddatur uisus ope medicorum uel Angelico ministerio, non cæcitas tunc ut res quædam mobilis ibi aufertur & alibi transferatur, sed oculus ad congruum propriamque speciem reuocatur. Hæc, quæ exempli gratia dicta sunt de cæcitate, transferre licet ad reliqua malorum genera, ueluti uulnera, morbos, fæditatem, deformitatem, iniustitiam, intemperantiam, & eiusmodi, ut hæc nulla esse in se, sed boni alicuius absentiam, corruptionem, priuationem, defectum significare intelligatur. Si omne bonum perfectum esset ad instar, nullum esset malum, sed quia inferiora hæc imperfecta sunt bona: maioris boni solutio, & ad minus deductio illud est quod uincupatur malum. Itaque non cadit corruptio, nisi in substantia bona, ubi autem in re quapiam bonitas omni ex parte perit, consequitur totius rei dissolutio, nec ulterius corruptioni est locus, hunc summum malum inueniri posse negant, quoniam si summum erit malum, nullam habebit in se bonum, & corruptio non est, nisi alicuius boni, summi igitur malum non erit. Quid iam ex superioribus colligitur? illud scilicet materiam corruptionis idest mali consistere in imperfectione bonorum: nam si perfecta essent, non utique corrupti ualerent. Sequitur iam ut uideamus, unde malum. Num à Deo forsitan? Absit: nam Deus de cunctorum sententia summum est bonum, malo autem bonum contrarium, sicut igitur non est proprium ignis refrigerare, ita nec boni malum producere, non generat Deus aliquando bona quædam, aliquando non, sed bona semper omnia, licet non æque omnia bona, sed in bonitate rerum gradus constituit & aliud esse maius bonum uoluit, aliud minus nulla contrarietate: nam quod minus est bonum non repugnat maiori sicut nec quod minus calidum est aut frigidum, magis calido aut frigido aduersatur, malum autem quodeunque etiam minimum bono contrarium, non igitur ab eo generatur. Præterea quum summus sit artifex Deus, patuit superius, quod ars non procreat corruptelas & defectus rerum, quæ sub artem ueniunt, sed fæuleat, eas à uitiis quibuscunque quantum potest. Illud insuper uonne prospicis bonum quodeunque creatur finitum esse & circumclusum, malum autem infinitum & indeterminatum. Veluti rectæ lineæ unicus est ductus, oblique infinitus. Vides hoc idem in sermone: nam bene loquendi unus modus, quem grammatica præscribit, at male loquendi, quis enumerare, omnes queat modos? innumerabiles sunt & infiniti non ergo malum ab arte, quoniam non est inertia in arte ratio. Vnde igitur malum (perget querere quispiam?) unde? ex eo scilicet, quod quum res creatæ sint ab optimo Deo de nihilo, sponte sua fluunt & dilabuntur, tenduntque ut non sint demum corruptumque: nam corruptio non aliud, quàm deductio eius quod est, ad id, quod non est, uel minus est, & ut aptius dicam corruptio rem imminuit uel interimit, deponens eam de priori specie, modo, ordine, nulla generatio patitur, ut res de nihilo creatæ æque sint incorruptibiles, ac is, qui solus ab æterno uere per se subsistit, illius uerum est esse nostrum pictum quodammodo & simulatum, & ueluti inauratum, quod autem inauratum est facile atteritur, & uel ipsa die & uerustate deletur, non sic, quodeunque ex solido puroque, aut consuetum fuit. Quis præterea postulet, ut res condita par sit artificii forma, potentia, dignitate? quod fieri non uidit, nec esse omnino potest. Sunt igitur creatæ omnia ex se

corruptioni obnoxia. Quamuis autem creator Deus corruptionem hanc prænoſceret, non ideo tamen ceſſauit ab opere, exiſtimans melius res extare cum corruptione illa iſt eſt malo, quãmiſi nullæ omnino eſſent, qua ratione nec Architectus à domorum, nec ſigulus à uſorum ceſſat conſtructione, tametſi uterque uideat eorum opera quandoque peritura. Mouere & illud potuit Deum, quòd eſtiſi malum aliquod iſueſſet rebus, ex hoc tamen emergeret aliquod bonum ipſo ordinante & diſponente, ſuiſq; locis & temporibus unumquodque reddente. Dictum eſt autem ex corruptione unius generationem fieri alterius, ita ut deeedentibus aliis alia ſuccedant, & hac acceſſione deceſſioneq; rerum conſtare diximus pulchritudinem mundi huius inferioris, quod tamen ita intelligendam eſt, non quòd corruptio generationem faciat: nam corruptio malũ, & malum, qua parte eſt malum, uon generat, ſed ex aduerſo uiolat, id igitur tantum agit corruptio, ut bonum illud, cui abſtulit ſpeciem priorem & ordinem offendant, ſe alia in ſpecie, alioq; in ordine, ueriusq; dicetur generationem fieri non ex corruptione, ſed propter corruptionem, quemadmodum & ambulationi animantis non eſt ex pede, ſed propter pedem: nam ambulationi cauſam & originem ab anna ſumere debemus. In humanis autem animis mala gignuntur ex inordinato motu dum appetitur, quod relinquere uel relinquitur, quod appetere oportebat. Tributum eſt homini (ut ſæpius dictum eſt) ambulare libere effectusq; uitæ neciſq; ſui dominus, quomobrem ualeat ex animantibus ſolus ſe ipſum perdere, & ſeruare; ſeruat, dum rationem, congruentiamq; omniem & eommenſurationem ſequens fungitur munere naturalium bonorum; perdit ubi ab his deſiciſt, utrunque in uoluntate hominis ſitum, reliqua animantia rationis expertia trahuntur naturæ impulſu ad proprios motus neque ab his exorbitant, neque eſt in eorum poteſtate aliud agere quàm ad quod nata ſunt. Itaque nihil eis uitio aſcribitur: non eſt in Leone uitium iracundia, non in Lupo uoracitas, non in uulpe fraus, non in cane adulatio: hæc enim eorum congruunt naturæ, quam ad eos motus peragendos, non tam ſequuntur, quàm eius ui trahuntur. Aliud in homine, cui ut eſſet laudi & nituperationi locus, datum eſt ut imperare affectibus ſuis & quoquo uerſus eos poſſit dirigere, huius proprium eſt pietas, fides, religio, iuſtitia, & reliqua, quæ ſunt in uirtutis partibus, hæc ſi ſequitur, bonum ſequitur, bonusq; ipſe efficitur, ſin horum contraria, malum deligit, malusq; ipſe redditur: uitiat nanque tunc animam ſunm & corrumpit, dum deſicit à bono: nou enim malam aliunde, quàm ex deſectũ bonorum, deſectus autem boni non eſt, niſi de re quapiant boua: nam ubi nulla eſt res ibi deſectus eſſe nequit. Quapropter dum dicimus homo malus, boe non ita eſt accipiedum, quaſi ibi totum ſit malum: illud enim homo bonum, quia, uiuit, intelligit, meminit, cogitat, appetit, malus autem ideo dicitur, quia non exercet bonum quod in eo erat, ſed ab eo deſicit. Concludit iam uera ratio hominem, qua homo eſt eſſe bonũ; malum, qua deſicit ab innato bono, labiturq; proprio mentis arbitrio ad deteriora, quum meliora ſeqni & apprehendere ualeret, atque id peccatum in hominibus dicitur à ſummo bono auerſio & ad ima conuerſio, quid tum Deus? Vt ut ille ſane more ſuo: nam mala peccantium ita diſponit, ut faciant ad uniuerſitatis decorem, peccatores quosconque debitis affligit ſuppliciis, ex quo iuſtitia exoritur pulchritudo, quæ promeritis unumquodque ordinat, ſcimus omnes quòd peccatum facit miſeros. Ergo peccatores ibi collocaudi fuerunt ubi miſeros manere deet, efficitur, ut quiennque ſponte rectum deſeruerunt ninendi ordinem: mox ipſi ordinentur inuiti à Deo in penis, ne turbetur uniuerſus decor, ſi mali bene agant, quos male pati oportet. Et iſtud eſt, quod ſuperius dixi, ex malis elieere ſemper aliquid boni communem parentem, quo & ſapientia eius appareat iſtendior, & benignitas perſuſion, & mundi ſtatus ornatio. Immo hoc maxime poteſtatis eſſe dicitur malis uti ad bonum ualere, quemadmodum rebus nti, quæ iam informes factæ ſunt ad formas alias generandas. Et cum prauis quidem hominibus ſic agit Deus atrociter ſcilicet: at eum bonis contrario agit modo: nã ingentibus remunerat præmiis, & tunc ſua in illis remunerat dona: omnis nãque bona uoluntas ab illo profluat, & hanc ille etiam in curſu bonorum operum eommittatur: Iſ eſt (ut Auguſtini ntar uerbis) qui uoluntatem hominis bonam præparat adiuuandam, & adiuuat præparatam: Nolentem præuenit ut uelit, uolentem ſubſequitur, ne fruſtra uelit. Hic quæri ideo ear quiſquam bono omiſſo malum deſiderat? Nam ille in Adelpis durus (ut uidetur) ſenex indignatur de a doleſcente filio, quòd meretricioſ cole-ret amores, cur inquit amat? cur potat? cur unguenta olet? cur eripuit nuper amicam

de lenoue? Mirum sane uideatur, quòd quis malum optet, atque adeo persequatur, & ubi assequutus fuerit, gaudeat, si non assequutus, ingemiscat, quum tamen malū non sit res, sed rei ipsius delectus & corruptio: istudio se igitur sequi quenquam uon naturā nullam, sed naturæ uitium & corruptelam, quis non obstupescat? Et ego profecto maxime omnium obstupescerem, nisi quòd occurrit mihi iam illud Poeticum. Decipimur specie recti. Malum uon est (ut diximus) res ulla, non tamen sine alicuius rei bonitate, cui noceat, quin hoc ipsum indicium est bonæ substantiæ, quod in eam malum grafari ualeat tanquam latro in uestitum & non omnino uacuum uiatorem. Vt igitur maiorum initium non est sine bono, ita nec finis erit: Boni enim gratia quicquid agunt homines, aggregiuntur, nec malum fit sine boni appetitu, inest tamen deceptio, quia pro uero & solido bono uanam quandam & inanem boni effugiem sequuntur, nec rem tunc amplectuntur ullam: (non enim malum est res quæpiam, sed inane quoddam simulacrum boni) non secus, quam Ixion, qui credens cum Iunone congressi nebulam amplexabatur, ut Poetarum serunt commenta, quo errore captus pariter Virgilianus ille Turnus, qui pro Aeneæ uanum Aeneæ idolum lacelsit, quod deinceps euauit tenues ceu fumus in auras.

Et sublime uolans nubi se immiscuit atræ.

Non est malum (ut idem sæpius inculcent) res ulla, neque inter res numeratur, nec ulla eius est definitio, ut pote quod non sit, nec aliquid potest ueluti existens consilio, prudentia, robore, & actione priuatum, nec hominem fieri malum uirtutis est, sed infirmitatis, quum id prolapsione fiat & defectu à propriis bonis, uec est in malo appetitus, sed appetitus frustratio: nam dum illud sequimur, tanquam aliquid sequamur, intelligimus tandem nihil apprehendisse & non modo boni tunc quippiam egisse, sed à proprio bono excidisse: aliud est enim, quod intendimus, aliud quod uere agimus: intendimus enim assequi bonam, & in ipsum incidimus malum, quod bono oppositum est. Quapropter si dixerimus malum non solum esse præter naturam, præterque uiam, sed præter intentionem atque uoluntatem à ueritatis linea (ut opinor) haud aberrabimus. Quomodo si prouidentia est, sunt mala? quia excepto Deo, aut si qua alia sunt, quæ ille uoluit esse incorrupta, cetera ita se habent conditione naturæ suæ: ut eorum bonum augeri ualeat & immitti, uec est dare rem ullam nisi bonam: immutatio autem à proprio bono malum: propterea malum est Dæmonibus & hominibus à proprio rationis bono discessio, idque imbecillitatis & infirmitatis esse dicimus, ideo nec absurdum multorum opinionem recipimus; qui asserunt oportuisse prouidentiam inuitos nos etiam ad uirtutem protrahere, quasi uon melius fuerit hominibus libertatem cogitationum & actionum suarum committere, aut si melius id fuit prouidentie sit in his, quæ libero ducuntur arbitrio nimis imprimere, & uiolare naturam: Illud potius est prouidentie sincere hominem uti libero animi sui motu, ut si rectam rationem sequentis fuerit ornatur præmio, sin ab ea retrocesserit affligatur supplicio, quia in eo prouidentie ordo elucet si unicuique pro meritis, quod debetur, reddatur. Quòd si opponens se quispiam dicat, non ne malum ab imbecillitate proficiscitur? Certe proficiscitur si superioribus hærens, in quibus sæpius repetitum non esse aliud malum, quam defectum scientiæ, ordinis, appetitionis, actionis, aut alterius cuiusdam boni, malum igitur à defectu: defectus ab imbecillitate: at imbecillitas digna potius pena, quam pœna uidetur. Hæc quidem haud ignaua esset ratio, si obfiscere & repugnare aduersus imbecillitatem hanc non liceret, sed si suppeditat uires Deus ad bona uostra obtinenda, quæ idem benignissimus contulit pater, non ne indignus est si ab habitu bonorum nostrorum excidamus? prætendentes iniustum patrocinium ignauæ nostræ, quòd imbecillissimus: proinde ac si medicus incuset morbum tanquam causam male ualitudinis, negligens remedia, quibus illum facile poterat superare: aut si imperator exercitus nunciis se conqueratur ob uim hostium ignane sedens & nolens paribus copiis aduersus hostes configere & pugnare collatis signis aut suis locis repugnare. Homo autem subsidio rationis nixus & diuina ope sublenatus potest aduersus illecebriferos & lubricos animi lapsus consiliter, & se ipsum in bonis suis tutari, quæ si negligit præsidia, diuinæque bona nro corruptis, merito ignauia hæc & nequitia damnatur, iustisque pœnis afficitur. Dicit peccatorum Deus. Ego dedi tibi, ut esses, qui antea non eras, & nunc etiam in me uiuis & moueris, quid tibi uis, quod me spernis, & deseris, & alia potius sequeris? Tu rebus à me ad rectum usum conditis male uteris, sino, quia malus ille usus ad

me non pertinet, nisi ut eum in teponiam, habes à me, quòd uisus, sentis, intelligis: à te uero, quòd tui improba cupiditati ministrant: preparasti te ad penam, quum in meis donis nolueris delinquis: hæc peccatori cuiusque dicere Deum existimemus, rectè autem quòd omnem sibi uitæ, sensus, ingenii ascribit motum, sed non quòd ex eo sequitur peccatum, sicut nec malam claudicantis ambulationem ascriberemus cordi aut alii membro, quòd tibiam monet, sed tibie, quæ detortam aliquid uel decuratum in se continens claudicatione peccat. Et diuini quidem iudicii partes facile est defendere contra meandres & calumniosas quorundam argumentationes, & de eo in posterum, si opus fuerit, plura dicetur. Nunc pro captu ingenii laudatur à nobis summum illud bonum, quòd suo nomine Deum uocamus, ut perfectum undique & absolutum bonum, mali omnino exors ut principium omnium ac finis ut omnia contiuens, ut speciem rebus imponens, ut bonorum omnium causa, ut malorum non causus, ut uniuersis & singulis pro meritis prospiciens, ut cuncta innata benignitate superans, & mala omni in orbat specie ad bonum conuertens, ut ab omnibus demum expectandum, diligendum, adorandum, & quæcunque alia in superioribus uerax (ut reor) ratioeinatione demonstrauit. Illud porro sciendum uoluntatem Dei legem esse iustitiæ quæ uel insisteret ille implendum, tamen si humano iudicio inhumanum uideatur. Præcepit Samuel Propheta Sauli Regi ut bello cõteretur contra Amalechitas usque ad interuersionem, nulli hominum parceret: non pecudes, nò res eorum saluas faceret, sed uniuersa disperderet. Ille neglecto præcepto regem Amalechitarum nium cepit, pepercit optimis gregibus oarum & armentorum, & uestibus, & uniuersis denique, in quibus aliqua inerat elegancia & species, quicquid uile fuit & reprobum hoc demolitus est. Accusatus à Propheta exultationem attulit, quòd populus melioribus gregibus pereperisset, ut immolarentur, nec recepta excusatio, sed audiuit meliorem esse obedientiam, quàm uictimam. Itaque à Deo Saul reprobatus regnoq; postmodum & uita spoliatus. Ecce tibi regem, qui quod seruauit alium regem & bona planius, quæ iussu fuerat eorum pperere, huius intempestiæ humanitatis pccus soluit: Non enim natura, sed uoluntate Dei bona sunt omnia & mala, quicquid ille imperat rectum est, nec homo debet tunc rationes suas in contrarium mouere, sed prompte parere, quòd Abraham præstitit, qui iussus unicum filium sacrificare, nihil cunctatus est, sed negotio se accinxit, quamuis prohibitus postmodum in ipso immolationis articulo diuina uoce, tamen quantum in se fuit filium immolauit. Quum Propheta quidam (nonne tacetur) uellet. Acab regi Israelitarum nunciare non nulla iussu diuino conuictus ad socium petiuit in sermone Domini ut se percuteret: noluit ille, cui propheta. Quia non audisti uocẽ Domini, ecce recedes à me, & percutiet te Leo. Dixerat, recessit alter, inuentus à Leone est & percussus. At mox Propheta uadit ad alium hominem eum eadem petitione. Et is nihil moratus percussit eum uulnerauitq;, laudatur. Quid hoc absurdus si humanam consulas rationem? Ille qui percussit Prophetam euadit incolamis, alter, qui noluit percutere luit pccas: Nimirum, ut intelligatur in diuinis iussis non oportere esse curiosum, nec examinanda esse præceptorum pondera, sed nihil aliud spectandum, quàm ut pareatur. Atque hic quidem Propheta, quem percussus docuimus, mox obligato uulnere regem Acab petiuit, eiq; extremum exitium deuinciauit, quòd regem Syriæ uirtum morte dignum à se captum seruauisset & cum honore etiam dimisisset: Sic ille quoque pro clementia subit supplicium, quia captiuo regi pepercit contra Dei sententiam. Nec dicendum Deum auctorem fieri peccatorum: nam quæ alio iubente essent peccata desinunt esse ubi iubet Deus: tenet ille singulorum causas, nouit cui conueniat uulnerari, percuti, ignominia affigi, extingui, & qui his aut etiam atrocioribus sit dignus, ita ut summæ illi sapientiæ non obtemperare summa sit impietas. Iussit olim Iudæis Deus in illa eorum ex Aegypto fuga, ut fumerent commodato ab Aegyptiis uasa aurea & argentea ueremq; plutiam eaq; asportarent. Ergo profecti sunt illi spolia Aegypti fecum ferentes. Hic nullum agnosco furtum: est enim Deus rerum omnium dominus & pro arbitrio potest, quod uni dedit in alium transferre non scẽus, ac mortalis dominus, qui plures habens peculatos seruos potest iure de peculio unius adimere, & eo alterius peculium augere: quòd si extraneus quispiam tentaret inique, faceret non quod dissimilis res sit, sed is, qui facit. Nec existimandum est Deum illud sine causa præcepisse Iudæis quæcunque ea sit. Existimant nonnulli illum ita iussisse, ut haberent Iudæi mercedem laborum, quibus Aegyptii eos inique afflixerant. Digni ergo habiti Iudæi, quibus talia iuberentur

iuberentur & Aegyptii, qui talia paterentur. Demum diuinis imperiis cedendum obtemperando, non resistendum disputando: nam iuxta Apostolum, quis cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? nouit per se quid facere quenquam patriq; conueniat. Sicut enim Deus potest contra institutum naturæ ordinem aliquid in rebus facere, nec dicitur tunc fecisse quicquam, contra naturam, quia id est natura uniuscuiusque rei quod in ea Deus agit. Sic & si Deus aliquid imperet contra uisum uirtutis modum, non dicitur quicquam præcepisse, quod uirtuti sit contrarium, quia id uirtus est, quod ille uult & rectitudo hæc est uoluntatis humane in omnibus sequi præcipientem Deum, tametsi præcepta sensibus nostris perabsurda uideantur. Tubetur Ossee propheta fornicariam uxorem ducere & ex ea filios suscipere, quod aliud faceret Propheta, quam ut pareret? Præcepit quoque Deus Esaiæ ut nudus & discalceatus ambularet, ut ostenderetur, quod pari exemplo Aegyptii & Aethiopes nudi & discalceati traherentur ab Assyriis in captiuitatem, ridiculum uideretur præceptum, attamen a Deo iussu & imperatum. Ezechiel quoque ad quarundam rerum significationem iubetur super uo iatere tercentum & nonaginta dies iacere, & panem in bubulo fimo coniectum comedere. Nec forsitan minus uideatur stultum, quod cunctis Christianis imperatum est, ut crucis prædicent mysterium, & adhuc stultius, quod pro hac crucis prædicatione plurimi alias cruces subierunt, quæ tamen stultitia omni humana sapientia prædior est. Quod stultum est Dei (inquit Apostolus) sapientius est hominibus. **THO.** Opportune a te Marcella est mentio huius Apostolici dicti: nam id leges dubitauimus scire, quid sibi Apostolus uellet, dum inquit, quod stultum Dei sapientius est hominibus. Num stultitiam quandam ascriberet Deo Apostolus, quod impie diceretur nec minus absurde: Non enim stultitia Deo ascribi potest, qui supereminet omni scientia, & in quo omnes sapientie & scientie thesauri sunt absconditi, ut ab eodem Apostolo alibi scribitur. **MAR.** Non pugnat secum Apostolus Theophile, neque tam stultus ille, ut stultitiam ascribat Deo. Cur igitur dictum est, quod stultus Dei sapientius hominibus? quia uoleus ostendere Apostolus dissimilitudinem maximam, quæ inter humanam & diuinam sapientiam intercedit, non potuit hoc fortius ostendere, quam si contrario nomine uteretur, & stultitiam uocaret. Non abisimili sermone usus Propheta in Psalmis, dum dixit, quod posuit Deus tenebras latibulum suum. uides quomodo dixerit tenebrosam habitare locum eum, qui præ nimio fulgore cerni non poterat, huc sermo iste tendit, ut intelligatur tantum abesse, ut Deus omnino hæc fulgat luce, ut in tenebris habitare potius sit dicendus, priuat sacra Theologia quandoque Deum his primis & summis nominibus & contraria ascribit, ut intelligatur Deum tam excellere & præemiueri, ut nihil horum communium ei conueniat. Operæpretium est meminisse id quod etiam alias egimus, fortissimas has negotiationes, quæ de Deo sunt, ut nihil sit eorum, quæ cernuntur aut cogitantur, non esse excellentissimas affirmationibus, quæ in eo ponuntur, oppositas, sed eis significari in Deo supereminens quiddam, quod illa omnia longissimo intervallo post se relinquit, sicuti currentibus pluribus non possis eum in eodem stadio dicere, qui uix è catervis exierit, quem alius iam metam attigerit. Dicimus Deum, ueritatem esse, iustitiam, sapientiam, bonitatem, fortitudinem, & si qua alia penes nos sunt prima & summa nomina: & recte quidem dicimus. Verum quoniam hæc nobis imperfecte indicant, & in Deo plus aliquid esse sentimus, quam ut his nominibus debeat appellari: tunc ueluti clarissimo in die nox nobis exoritur: & cogimur auferre ea, quæ primo dedimus & negare nihil esse illorum, sed aliud quoddam immensum & infinitum, quod supra omnia illa sit, quod neque fando, neque cogitando explicari potest. Neque tristatur Deus se à nobis ita tractari, sed contra, gaudet se primum cognosci, deinde ignorari, quoniam hæc ignoratio cognitionem subsequens cognitionem omnium est perfectissima. **THO.** Memini te de his affirmantibus & negantibus nominibus in templo loquutum. **MAR.** Ita est. Verumtamen perfectiorum est hominum uti negantibus nominibus, qui humana omnia transcendentes, & Deum propinquius cernere conantes obruuntur tantæ maiestatis gloria, & obstupescitis sensibus diuina silentio uenerantur. Nos uitem, qui tantum scandere non ualemus, utemur affirmantibus nominibus quibus crebro scriptura indicat & laudat Deum, & si quid aliud inquirendum restat, de his colloquamur. **THO.** Multa de potentia Dei diximus, de uoluntate, de bonitate, de auctoritate, deq; eiusdem cultu penes homines. Collustranti nunc mihi si quid sit reliquum

Æum apparet cognitionem eius & scientiam nondum sermone nostro exploratam, quod forsitan non fuerat mittendum. *Ma a.* Immo non omisum, sed de ea satis dictum fuerat ei, qui rem acute perspicere possit: nam quum præsentiam ascribamus rerum omnium Deo uel potius præsentia faciamus omnia tam quæ facta, quam quæ futura sunt. Insuper rebus cunctis illum intime iuisse dicamus, quas condidit, sustinet, moderatur, non ne summam, & perfectissimam hanc esse uniuerforum cognitionem putabimus? Homines non aliter cognoscunt, quam dum oblatam extrinsecus rerum speciem recipiunt animo, uel sensibus, necesse nanque inesse cognoscenti formam eius, quod cognoscitur: Deus uero nū cognitionem sumit à rebus, sed ipsius scientia causa est rerum. Hoc enim ipso, quod scire res uoluit, illæ extiterunt. Quamobrem non uagatur exterius cognitione, sed se ipsum cognoscendo nouit ea etiam, quæ aliud sunt, quam ipse. Enimuero in se ipso cuncta uidet, quoniam nihil est, quod diuinæ bonitatis imaginem ab eo impressam non ferat: quemadmodum eum si ignis cognosceret se ipsum ut caloris originem, dicendum esset, quod caloris cognosceret naturam, & res alias in quantum caloris sunt participes. Sic Deus nouit omnia, quorum est causa: nouit perfectiones rebus inditas, quas in se ipso longe excellentius possidet. Intellectus humanus cognoscendis rebus perficitur: Deus autem tantum abest, ut perfectus sit quicquam de cognitione acquirat, ut eius cognitio rerum sit perfectio. Quin ipsa cognitio, & sapientia, Deus est, à qua reliquæ cognitiones, & sapientie proficiuntur. Quocirca quorundam stulta est positio dicentium Deo superiora tantum, non etiam inferiora innotescere nisi forsitan confuse & in uniuersum: si enim hoc subliteret, illud sequeretur, quod homo quædam cognosceret, quæ non Deus: hoc quàm absolum sit, patet, nec minus absolum, quod homo perfectius aliqua cognoscat ipso Deo, si quidè homo distincte, & particulatim inferiora intelligat, Deus uero non nisi confuse & summatim intelligere dicatur. Videmus in rebus his creatis, quod quanto quid uel sua magis excellit & eminet, tanto se ad plura intendit & uehementius ingreditur: quum uero diuinus intellectus perfectissimus sit & eminentissimus, quomodo non profundissime penetrabit omnia, & minimas quasque rerum particulas attinget? Enimuero ea maxime ad cognoscendum sunt apta, quæ à materia dissincta sunt maxime. Arbores, faxa, ligna, stirpes, herbe, flores, nihil penitus cognoscat, quoniam in his crassitudo, ruditasque materiz dominatur. In animalibus uero sensus cognitioni idonei, propterea quod leuiss in his tenuis materia, & ad spiritus subtilitatem, quam proxime accedens. Hinc fit rerum species facile recipiant. Sed multo magis humanus animus, cui nullum cum materia commercium intercedit. Quid dicemus de Deo, qui ab omni materia longissime recedit, cui quæcunque substantiæ incorporeæ collata non possunt incorporeæ uideri, quanta cognitione pollere existimandus? Quid cum obscuro potest latere, qui circumfusus est & infusus rebus omnibus? Nonne etiam quicquid perfectionis est in rebus, id in Deo præexistit & continetur ab eo excellentiori modo? quomodo igitur, non propria cuiuslibet rei nouit, quæ imperfectiora sunt: nam qui non scit perfectum, nouit quoque imperfectum, quod sub eo continetur. Veluti qui nouit senarium, qui perfectus dicitur esse numerus, nouit quoque ternarium, & qui hominem nouit non potest, quid animal sit, ignorare. Quæro illud etiam, quomodo dici potest plenam esse in Deo cognitionem sui ipsius, si igitur, ubi, & quomodo & quantum fulgor eius, & bonitas à rebus suscipiatur? Enimuero si statuarius ut formam ita materiam quoque ex qua statuum effingit, produceret nemo non diceret illum totius rei scientiam exactissime tenere. Cur non idem de Deo dicendum optimo omnium opifice à quo materia omnis, & species, modus, & ordo, processit? Ergo nouit illenon solum extare res, sed quid singulæ proprium habeant quidue ab aliis differens: denique minima quæque sub eius sunt conspectu: acute nimis uidet. Improbos solum ignorare dicitur ut se habet Euangelicus sermo. Nescio uos: discite ad me omnes operarii iniquitatis, qui sermo fit pariter ad stultas uirgines cupientes ad sponsum ingredi. Non tamen quicquam sibi tribuant ex eo improbi, quod non noscantur à Deo. Non nascuntur ubi de gaudio agitur & præmio, at qui prætereunt tunc tanquam ignoti & uix conspecti, mox agnoscentur ad unguem, qui & quales fuerint in penis: Quod si forsitan ex horum grege quispiam sperat latere in eo, quod occulte ipse sine teste nullo consilio admiserit, hanc spem deponat quandoquidem Deus, secretis etiam assilat cogitationibus, & non modo quicquid extra, sed quid etiam intus agatur. Rectèque Tha-

les Philosophus, qui interrogatus nū hominum facta Deos laterent, respondit ne cogitata quidem: quo dicto admonuit, non manus modo, sed mentes quoque puras seruari oportere. Festiuissime hoc, ut reliqua Lucianus, qui quum ostendere uellet ne nocturna quidem cubiculi secreta celari posse diis iudicantibus, fingit in indicio Tyranni mortui lectum & lychnum contra eum testimonium dicere. Et ne quis audiens hic nominari Lychnum speret eo amoto se tenebris occultari, audiat Dionysium in libro diuinorum nominum planissime attestantem, quod Deus per semet ipsum tenebrarum accipit cognitionem non aliunde ea uident, quam à sibi circumfuso lumine. An forsitan putabimus scientiam tantum esse bonorum penes Deum? At quicunque cepit notitiā bonorū, cepit pariter malorū: seu quia hæc opposita illis, & oppositorum eadem fertur esse disciplina, seu quia malū neque cognosci, neque diffiniri potest, nisi per bonū: nam malū nihil aliud quam corruptela boni. Diximus superius prouidentia Dei non modo maxima, sed etiā minima quæque gubernari. Eadem opera, qua fecimus sententia nostra prouidentem Deum, fecimus & scientem: Non enim prouidentia sine scientia contingit. Pari ratione si dicimus prædestinare ex hominum magno numero quosdam ad salutem: non enim est prædestinatio sine electione, & electio est scientis. Nouit exactissime Deus temporale omne et æternum. Cū illo non modo presentia sunt, sed præterita quoque & futura. Non eius scientiæ detrahitur ex eo quod præterit id, quod erat, nec adicitur ex eo quod superuenit id, quod non erat. Immutabiliter nouit omnia & ea uno æterno intuitu simul, & semel specularis est. Homo autem particulatim cognitionem acquirit. Vnam enim rem discit post alia, non simul omnia: & argumentando quoque à notioribus procedit ad ignota unde dum prima considerat, ignoratur adhuc secundum. Sed & eius scientia augeri, minui, amitti, interrumpi potest. Hæc habeo de scientia Dei dicere, de qua antea mihi satis uidebar loquutus, ut frustra ad nouum sermonem fuerm compulsum. T H E O. Tu uero non frustra: nam multa addita sunt prioribus, quæ non ingratum fuit audisse. Occurrunt nonnulla alia, de quibus non minus libenter audirem. In primis quoniam Apostoli sæpe meminimus dum de Deo penes Athenienses disserens dixit, quod in illo sumus, uiuimus, mouemur, scire cupio quomodo hæc sint & accipi debeant: simul etiam de Dei uita tibi aliquid fuerit dicendum: nam Deum uiuum & uiuentem sæpius appellamus, & in sacris litteris per uitam suam iurat Dominus. M A A. Audacem te nimis arbitror, dum cuncta, quæ in mentem ueniunt, à me exigis, qui tibi nihil promissi, ac ne ad diem quidem deberi tibi pateris, sed ita acriter urges, quasi omnia habeam in numerato & statim persolvere possum, & de hoc etiam quæstus sum antea tecum. Tu uero querelis his non magis, quam si lapis esses, moueris. T H E O. Age expedi, quod requiro, postpositis ambagibus. Noui enim te olim multa legisse & didicisse, ita ut ad Platonis sententiam tuus scire iam non sit scire, sed recordari. M A A. Faciam, ut potero, & conabor in tui gratiam, quod iuterrogas scire, seu si ita maius recordari. Veruntamen si parum satisfecero, tu culpam uimz iusionis feres, ego nimiz obsequæ, atque ita uterque nostrum culpa non carebit. T H E O. Scio quod ita dices, ut neuter futurus sit in culpa. M A A. Postquam me nondum dimittis & omnino loquendum est, dicam celeriter, quod occurrat. Non possumus recte Deum uiuum seu uiuentem Theophile intelligere nisi antea perspiciamus quid sit uiuere, & quæ uiuere penes nos dicantur. Videor autem audisse, (iusti me fallit memoria) quod uiuent ea, quæ per se uiuuntur, uel moueri possunt, quæcunque ulteroneum habent motum, ea uiua sunt, & dicuntur, ea uero, quæ non ultronee, sed coacte (ut ita dixerim) mouentur, quia ab alio impulsæ, non ut uiua, sed ut emortua habentur: & hæc non uiuentia, illa uiuentia uocamus, nemo saxa, ligna, marmora uiuere putat, quæ nisi mota non mouentur: Et quamquam Virgilius dixerit.

Et uiuo præteruehor hostia saxo.

Et rursus:

Viuique sedilia saxo.

Sed abusus est Poeta (quantum ego sentio) uiui uocabulo ut eo ostenderet duritiem, asperitatemque saxi: nam his saxum commendatur, & melius lapide putatur. Sed apud eundem Poetam quoque legimus.

Donec me fluminine uiuo

Ablinero.

Et rursus:

Speluncæ uiuique lacus.

Flumen uiuum uocat, quod lapsu perenni fluit, sicut è diuerso mortuas aquas uulgo uocat, quæ de imbribus, uel fluiui inundatione in depressum cauumque collectæ locum

L L ignaue

ignauæ illic sedent. Lacus uiuos idem nuncupat non manufactos, sed è uena scaturientes, & à fonte manantes, quod uerbis indicatur Varronis de re rustica dum inquit. Si omnino aqua non est uiua, cisternæ faciendæ sub tectis, & lacus sub dio: Ex altero loco ut homines; ex altero ut pecus uti possit. Alius item Poeta scripsit.

Tecta iuant, & fons uiuus, & herba rudis.

Simili elocutionis genere Hieremias de impiis uerba faciens. Derelinquerunt (inquit) Venam aquarum uiuentium dominum: Nec mirum nos ita appellare res naturæ imponentes illis hoc uiui nomen, de similitudine quadam quæ uiuas etiam picturas nuncupare soleamus imitatione scilicet: Hinc illud Virgilianum.

Viuos ducent de marmore uultus.

Nec inscite Propertius:

Quatuor Artificis uiuida signa boues.

Omnia hæc non propriis, sed translatis nuncupantur nominibus, quia clarius & iucundius Lectori ad id, quod uolumus impellunt. Vere autem in corpora mortua, quia nisi mota, non mouentur. Vulgus uero errat in eo, quod aquas forsitân uocat uiuas, & argentum pariter uiuum quasi hæc per se moueantur: non enim nouit unde moueantur, nec facile est illi externum perspicere motorem, quamuis autem leuia sursum, grauiæ deorsum moueantur, nõ tamen id nisi coacte & ueluti impulsæ à generante faciunt, quando scilicet in alieum & minime sibi congruū translatæ sunt locū: naturalem uero sedem natæ quiescunt, nec ullos per se motus ciunt, sicut plantas, beluas, homines ciere uidemus, quibus uita tribuitur. Viuunt autem ea, quæ alimento utuntur, & ex eo giungunt & augentur: quod plantis datur: Item quæ sensibus instructa sunt corporeis, quibus appetunt salutaria, & fugiunt perniciofa, quod animalibus competit irrationalibus. Item quæ intelligunt, quod hominum proprium est, ut hinc possint actiones suas moderari, & rem unam ordinare ad aliam & finem sibi optimum præstituerè. His cognitis quorum statuere perfectiorem uitam possumus? nonne eorum, qui per semagis, & ab aliis minus mouentur ad id, quod illis est optimum? At arbores non mouent se ipsas, nisi ad incrementum & decrementum, sed principium huius motus à procreariæ natura assequuntur, & ab eadem finis, ad quem motus ille tendit, determinatur. Be lux uero principium sui motus ducunt à se ipsis, mouentur enim propriis sensibus, nulum tamen motuum suorum præstaurant sibi finem. Vbi enim quid sensibus apprehenderant, cæco quodam impetu & instinctu ad id feruntur, ita ut magis agi, quam agere uideantur. Homines uero, intelligentia et ratione pollentes, supra hæc omnia sunt, qui spontaneo utuntur motu ad id quod certo fine sibi constituunt agendum, & tunc quod in illis maxime uiget, ingenium, præcipit sensibus: illi uero instrumenta mouent corporis, omnia spontanei plena motus sibi; ipsis gradatim subdita sicut in artibus, quarum quæ superior est, imperat suo iure inferiori. Velut ars ad quæ perinet nauis usus, quæ gubernatoria uocatur, præcipit ei, quæ formæ nauis imponit: & hæc alii, quæ materiam præparat & disponit. Homines ergo perfectius uiuunt quæ reliqua quandoquidem pluribus utuntur propriis motibus: nã reliquæ non intrinsecus magis se mouet, quæ extrinsecus mouetur. Fatendum est tamen homines in quibusdã aliunde moueri: Sunt enim insita in eis nõ nulla à natura, quæ abdicare non possunt, ueluti seruatiuo sui, scientiæ cupiditas, beatitudinis appetitus, & quod cognitis quibusdã terminis alia concedat necesse est ueluti ubi cognitum est, quid totum sit, & quid pars ducitur quilibet, ut fateatur totum maius esse sua parte: Denique plura alia quæ Philosophi principia naturæ uocant, quod in his homo nihil iuris habeat, sed in his necessario à natura ducatur. Viuere pariter Angelos dicimus: nam hi quoque ultroneo utuntur mentis motu, & nobiliore quidem & celeriore quàm eo, quo homines pollent, idque obtinet non in Angelis modo bonis, uerum etiam malis; differunt tamen inter se plurimum, quoniam boni Deo inhærent, huncque sibi finem posuerunt: Mali uero à hoc beatissimo fine exciderunt, & uariis nequitia eorum præstaurant fines: quemadmodum his contingere necesse est, qui perturbationibus permultis agitantur. Cognita istorum uita, quid de Deo dicendum? nonne perfectissime ipsum uiuere? nam si quod intelligit, nec impellente alio quicquam, sed omnia motu proprio determinat, supremum obtinet uitæ gradum, talis est Deus, ergo summa ipse est uita: nam natura eius intelligere est, quæ obrem non meditatut, ut aliquid intelligat, nec extrinsecus sumit aliud, ut melius intelligat, sed asidue & perfecte intelligit, & motus iste, qui in illo est, & quo intelli-

git

gie se ipsum, & in se ipso omnia uita appellatur. Nec his repugnat, quòd stabilè & immutabilem faciamus Deum, caret quidem ille omni motu, hoc excepto, quòd se ipsum intelligendo mouere se quodammodo uidetur qui sane motus (si ita appellare oportet) perfectissimus est, intra agentem se conuoluens & ad se semper existens: nullum enim tempus, quo Deus non se ipsum intelligat huncq; nobilissimum motum Platonici quoque Deo ascribunt. Vides iam quid sit diuina uita, & quid nunc late pateat: nam, ut inquit Apostolus, in illo sumus, uiuimus, & mouemur. Enimvero si uita Dei in eo est, quòd intelligit, & in Deo quòd intelligit, & quòd intelligitur idem est, sequitur ut omnia, quæ condidit, ut intellecta uiuant in ipso diuinitus. Ex hac omnis uitalis motus ducitur is scilicet, qui primum in Angelis est, deinde in hominibus, postmo dum in animantibus brutis, postremo in plantis: nam hæc quoque ut mouerent se & uiuerent, extrema ueluti in linea acceperunt. At ceterorum interit uita: præter eam, quæ Angelis tributa est, & hominibus: nam hi quoque utraque sui parte immortales, animis uenquam occidentibus & corporibus aliquando resurrecturis. Vnde hæc immortalitas, nisi ab eo, de quo dictum est ab Apostolo, quòd solus habet immortalitatem. Solus Deus immortalis, quia æterna per se est uita: nunquam incepit, uisumque desinet: Angelica uero & humana uita, quia incepit, desinet quoque nisi eam fulciet uita illa semper terna, quæ emineuit sui & dignitate omnem superat uitam, omnisq; uitæ fons. Hæc Angelos hominesq; perpetuitate donauit. T H A O. Si rectè percepi, dixisti quòd motus is, quo se ipsum Deus, & reliqua omnia intelligit, dicitur Dei uita, ideo omnia, quæ condidit, uiuunt, ut intellecta in eo diuinitus. Hoc mihi uisus est dicere. M A R. Et rectè quidem uisus: nam quod Deus non intelligit, nusquam est, ideo nec in eo uiuere potest. T H A O. Ergo marmor hoc è quo statua ista deducta est, & aridum hoc lignum, quòd sedendo premo, uiuunt in Deo diuinitus, quò ipsa omnino uitam nò habeant: im hæc omnino intellecta fuisse à Deo non ambigo. An ita dicis? M A R. Omnia Theophile perfectiora sunt in rationibus & causis, è quibus fabricantur, quàm in rebus ipsis sicut antea dictum est de domo: uani domus perfectior est in mente Artificis, quàm ea, quam è lapidibus, & tignis construxit: nec tamen dum dico domum esse perfectiorem in mente Artificis, illic ligna & lapides, quæ humana mens non recipit: sed cognitionem tantum formandæ domus, & iam formatæ colloco, hancq; domum uoco, tantum causam huius posterioris lapideæ. Similiter & marmor hoc, sedileq; tuum lignum sunt in exemplari diuinæ artis posita, quòd totum ex intelligentia rerum à Deo conditarum constat, & sic dicens non pono in Deo lignum & marmor: sed rationes & causas è quibus lignum & marmor substantiam accepit, qualem uidemus: Hæc quæ uitæ hoc motu carent, creauit Deus ut cetera, & antequam crearentur, eorum rationes & proprietates intellexit: Viuunt igitur in Deo, quia quicquid intelligit in se ipso Deus, uita est, sed alia quoque ratione uerum est Apostoli dictum, quòd in illo sumus, uiuimus, & mouemur, quoniam res continet Deus omnes, & conseruat ut sua diuina, sicut dicimus quoque ea esse in nobis, quæ potestate nostra continentur. T H A O. Nondum adhuc quiescit animus: nam si hæc, quæ uita carent, uiuunt in Deo, uerius erunt res in Deo, quam in se ipsis, quòd absurde dici uidetur. M A R. Adhibe mentem Theophile, ut rectius intelligas quàm hactenus fecisti: Ego in Deo formas tantum rerum, quas Plato ideas uocat posui, easq; perfectissimas esse non dubito, quamobrem si res naturales è forma tantum non etiam è materia constarent, nec tum quidem dubitare dicere res omnes ueriores esse in Deo, quàm in se ipsis. Nunc uero nihil huiusmodi dico, sed redeo ad domum, de qua prius loquebar: nam licet domus, quæ in animo sedet Artificis, nobilior sit & perfectior, attamen lapideæ uerior domus: nam domus ut è materia sua subsistat, non solum egregiam formam, sed & lapides, & ferrum, & reliquam materiam deposcit. Ex istis sumere iam datur, quòd quæcunq; ad sui naturalem statum materia indigent, ea uerius esse in se ipsis, quàm in Deo, qui à se materiam omnem repellit. Materiam tamen ille condidit omnem, rationesq; in se ipso & causas eius tenet: Denique creator idem, rector & conseruator est omnium. T H A O. Nunc demum intelligo, & me sollicitudine omni liberalisti, hæc scilicet, quæ nunc tenebar: sed urget modo alia, ut sciam similitudinem, quam res creatæ habent ad Deum, id pariter, ut explanes uelim. M A R. At de his antea quoque dictum. T H A O. Ve antea sit dictum in sermonum nostrorum noluci cursu, quid prohibet quin nunc per se ipsum queratur, & apertius exponatur. M A R. Nege diutius te neam prope-

rante iam ad occasum luce, quicquid est in rebus substantiæ, uitæ, sensus, intelligentiæ, id omne perfectius est in Deo illorum omnium auctore, ideo similitudine quadam res Deo coniunguntur, exigua tamen & tenui, horum autem quodcumque intelligit, (intelligit autem Angelus & homo) magis proximum est Deo, longissimo tamen proximum intervallo. Hoc ita se habere superioribus sæpe significatur est sermonibus. Illic quoque dictum quod ut aliqua indicetur eidentius Dei proprietates, ideo utitur scriptura sacra similitudine corporaliū rerum, ueluti dum comparatur Leoni propter robur, & petræ propter firmitatem: igni autem non propter unam aut alteram, sed propter sex & triginta proprietates comparatur Deus: nam ignem accedere similitudine quadam ad Deum nel illud indicat, quod Deus Mosi loquutus est in igne rubi, & dictum est ab Apostolo ad hebræos, quod Deus est ignis consumens. TH 10. Tu ne tot collegisti ignis proprietates, ut deinceps possis dicere totidem ex aduerso inueniri alias in omnipotente Deo? MA 11. Non ego collegi uir optime, sed uir summe Theologus Pauli discipulus Dionysius ex Areopago. Is in libro cælestis hierarohiæ astruit summam illam & nullis obnoxiam figuris formisq; dininam substantiam uariè in igne describi: quippe, qui diuinæ proprietatis (si liceat dicere) plurimas seruat inuagines, eas deinde ille explicat: quæ ego dum legissem, ualde colaudaui hominis industriam & diligentiam, administratus sum etiam uehementer iugeni acumen: non de-decorat ille Athenas patriam suam, quæ doctissimis olim facundissimisq; uiris abunda uit, immo tanto plus cæ ceteris exrollit, quanto diuina mysteria, quorū extitit explicator, altiora sunt humanis quibuscunque disciplinis. TH 10. Enumera mihi quæso tot illas ignis proprietates, è quibus possumus assurgere quoquomodo ad contemplandum dei diuinam speciem: inuisibilia enim ipsius, per ea, quæ facta sunt conspiciuntur, sempiterna quoque eius uirtus & diuinitas, ut inquit Apostolus hoc sermone sæpius memoratur. MA 11. Non tendam alibi quàm quod uis. Reddam tibi ipsum Dionysium iisdem uerbis, quibus ille utitur: ne causari possis uel additum quicquam uel detractū. Memento tamen hæc uisibilia effugiem esse quandam tenuem & obcuram inuisibilitatem Dei, omnia maiora illic esse, quàm ut ulla effigie notari possint. TH 10. Meminero. MA 11. Illud quod iste pater dicit de igne, ut multa habeat Dei proprietatibus similia, ita accipe, tanquam de igne loquatur, qualis est in uo supra aerem sublimi globo, & qualem nos nunc quandoque experimur. TH 10. Dic ergo. MA 11. Nempe ignis (inquit ille) in omnibus sensu perceptibilis est. Et per omnia sine ulla sui admixtione pergit. Et ab omnibus prorsus excipitur. Quumq; ipse lucidissimus sit. Ipse tamen non admota materia, (in qua suam uim, suumq; ostendat officium) in se ipso occultus atque incognitus manet. Neque admittit alterius dominatum. Neque patet aspectui. Ipse omnia superat. Et ea quibus insederit, in suum tradit officium. Omnibusq; quomodo libet sibi appropinquantibus sui consortium tradit. Renouat omni calore uitali. Ac claris fulgoribus illuminat. Constringi non potest. Neque misceri. Discernendi uim habet. Atque immutabilis est. Superiora semper petit. Et in acumen tendit. Agilis. Celer. Sublimis. Nullaq; ui ut inferiora petat, adigi potest. Semper mobilis. Eodemq; motu nigens. Alia mouet. Complectitur suo ambitu omnia. Quum tamen coarctari ipse non possit. Quumq; alio ipse non egeat, sibi ipsi tamen clam incrementa suppeditat. Atque in qualibet suscipiente materia maiestatis sue potentiam ostendit. Efficax. Potens. Omnibus inuisibiliter præsens. Si negligatur non esse uidetur. Attritu autem & flatu ueluti irritatus cōtinuo in fulgidam emicat flammā, rursusq; incomprehensibili euolat modo. Quā affatim omnibus cōmunicationē sui præbeat, tamē nunquā ipse miuiuitur. Complures item alias ignis proprietates innenies diuinæ actioni (quantum humanis imaginibus fas est) prope accedentes. Hæc ego tibi Theophile ex Dionysio assero, quæ ab eo excogitata sunt, ut ostenderet quoquo modo fieri potest diuinas uirtutes in imagine hac ignea. TH 10. O admirabilem eloquutionem. O inuentum singulare: Nam quæcumque superioribus sermonibus posuimus esse in Deo maxima, hac tere imagine continentur. Efficere hæc potest, ut illa facilius credantur: dispar quidem imago nec satis respondens exemplari, subleuat tamen meum ad inspectionem illorum plus quàm sublimium. MA 11. Non potest igitur tibi contemptui esse igneus globus, qui tantis & tam uariis proprietatibus diuinarum nobis præbet effigiem actionum. TH 10. Malo ignem sic contemplari, ut imaginem quandam diuinarum actionum, quàm ut

Deum venerari, quod olim penes Persas solenne erat: hoc enim impium & pestiferum, illud pium ac salutare: Et quoniam admones ne contemnā ignem, ego vero ignis maximam semper existimavi esse potentiam, certe inter res has inanimatas Lunæ globo subiectas obrinet principatum, tantiq; penditur, ut eius vis humanis etiam animis tribuatur: Nam ut cecitit præclarissimus Poeta.

Igneus est illis uigor & caelestis origo.

Non potuit igitur aliud deligi in exemplum, quod tot diuinas ostenderet, seu iudicaret actiones. **MAR.** Non igni modo Theophile, & aliis caelestibus corporibus, quæ ut gloriā habemus, utitur scriptura, ut ostendat aliquid eorum, quæ Deo competunt, uerum uilibus & exiguis quemadmodum (si meministi) à me antea quoque positum fuit. Nam ad demonstrationem alicuius diuinæ actionis comparatur ille fluentibus aquis, odorifero unguento, lapidi angulari. Pudet pene dicere, quod uermis quoque nuncupatur: Nam illud quod in psalmis legitur. Ego sum uermis & non modo ad Deum quoque refertur secundum quendam significandi modum. Nec tamen est nouum ut ima summis in quadam sui specie comparentur: Sume id tibi à Virgilio, cuius tu modo testimonio, & uos sæpius usi sumus: Ille homines nr̄bis constructioni intentos comparat apium solertiz.

Qualis apes zestate noua per florea rura

Exercet sub sole labor.

Alio loco idem refectioi clasīs incumbentes comparat formicarum sedulitati: Nam hac in re illam subiicit comparationem.

Ac ueluti ingentem formicæ farris aceruum

Quum populant hyemīs memores, testōq; reponunt.

Et reliqua, quæ subsequuntur. Ingens uero excidium Troianæ urbis comparat succisioni uetustæ arboris. Non memini nuuc carminis. Tu si meministi proferre potes.

THEO.

Ac ueluti summis antiquam in montibus ornam

Quum ferro accisam, crebrisq; bipennibus instant

Errare agricolæ certatim.

MAR. Satis est. Notetur tantum locus. Homerus quoque uiros bellatores musicis confert. Quod si Poetæ id faciunt, studio duntaxat mulcendā aurium ducti, & unam affectantes placendi gratiam, quanto id magis concedendum diuinum prædicantibus uerbum, ne possint comparatione uti infimorum ad ostendendum paulo euidentius proprietates uonnullas diuinæ substantiæ, quas nullus sermo nulla lingua explicare ualet, nisi fortasse ita sapimus ut nelimus plus uoluprari tribuere, quā necessitati, plus Poeticis figmentis, quā diuinis mysteriis, quæ tantum abest, ut noscenda nou sint, ne præstet magis in diuinis ne paululum quid nosce, quā uniuerſa alia perfecte comprehendere. Sed hæc alio à me loco dicta sunt, te autem impulsore iterum repetenda fuerunt. **THEO.** Nihil obſtuit repetiſſe. Sed iam lucis discessu discedendum est nobis quoque. Si quid inquirendum restat, alium ſumemus diem. Quemadmodum is, qui animalis cuiuspiam corpus fingit, primo caput ponit, deinde iugulum, postea pedes, atque ita gradatim inferiora. Sic factum est à nobis: nam primum ostensum est esse Deum, quod est quæſtionis huius caput, deinde de potentia eius ſapientia, iuſtitia, prouidentia, bonitate, clementia, uoluntate, ſcientia, uita diſcrimus, & hæc ueluti quædam proxima capiti niembra perfecimus. Si quid autem adhuc restat, quod inquiri & perfici debeat tanquam de his, quæ inferiori loco iaceant, alio (ut dixi) aggrediemur tempore: & ueniam nobis impetrabit statuz huius magnitudo, quæ multiplices dies, ut abſoluatur requirit. **MAR.** Vide Theophile ut erres, ſi ſtatutam hanc abſolutam melioribus in partibus & perfectam, ac noui inchoatam tantummodo, ac delineatam putes. **THEO.** Ego quod ſentiebam dixi: plurima enim allata uideo, nonnulla fortasse præterita, de quibus te alio die dicentem audire deſideramus, idq; omnino agamus. **MAR.** Vos uero ut uidebitur: Non enim me latet, quod ne plures quidem ſufficerent dies, ſi quæcunque dicta hæctenus diſputataq; ſunt ab eruditissimis uiris & ſanctiſſimis indagare & exponere uellemus: Tanta enim res est, ut uix exitum inueniat oratio alium, quam eum, quem ſibi mens cogitando ſeſſa præſtituerit: Nos autem decet huic inueſtigationi incumbere, ut poſtquam cognouerimus Deum, (quæſcuq; ea ſit cognitio) omni mentis af-

fectu

fectu amplectamur atque amemus. Amoris nempe causa hæc omnia molitur disputa-
tio: non enim cognoscere cupimus Deum, ut cognoscamus tantummodo, sed ut pos-
sidadeamus: possidere autem non possumus, nisi amemus, quamobrem tanto magis fe-
licitati nostræ appropinquamus, quanto dum hic agimus, post habita terrenorum cu-
ra amor nollet teruentius ad diuina se arrexerit. Melius mundana hæc omnia cognos-
cimus quam amamus. In Deo contra accidit, melior eius anior, quam cognitio.
Hæc enim uilia, fluxa, caduca, & infra dignitatem nostram sunt. Ille supereminet o-
mnibus & dignissimus est ob infinitam eius præstantiam & singularem bonitatem, quæ
toto animi affectu sequamur. Quauquam non in se ipsius tantum diuina, sed in ter-
renis his quoque & inferioribus possumus contemplari: nihil occurrere potest ocu-
lis aut animo, quod non admoneat Dei: Si enim hi, qui ardentem amant mulierem
quampiam, quocunque referunt aspectum, effigiem amicæ illic speculantur, ua-
noq; illo errore demulceatur, quanto magis uerus Dei amator in rebus quibus-
libet forte oblati conditoris Dei agnosceret, potentiam, sapientiam, bonitatem?
Ignem si uideat flammæ suæ radios eiuculantem, non ne itatim contemplantur, quem
quantus sit ille splendor diuinæ lucis, qui hanc sui tenuem effigiem mortalibus de-
dit? Dum uidet ignem ab igne manare sine eius detrimento unde mauat, non uide-
bit illic ueluti in paruulo quodam simulacro Deum siue sui mutatione cuncta à se pro-
ducentem. Dum idem ignis intra terminos suæ se continet formæ, non ne tunc illi
succurrit diuina æquitas, quæ unumquodque distinxit, & finibus suis circumscripsit,
nec alterum in alterius iura egredi finit? Sed quid ubi calorem contemplantur, quem
ignis spargit undique uel ad pellendum frigus, uel ad cibum coquendum. Perspicuum quod
diuinæ ager beneficentiæ gratias pro tanto munere magnas, sed longe adhuc maiores,
simulac mentis reulerit aspectum ad sacrum spiritum, qui maiore fructu mortalia pe-
ctora celestium amore inflammatur: Similiter uir sanctus Dei amore perditus, ubi flo-
rem uiderit, considerabit quam uiuido colore illum Dei sapientia nitidum, quam decen-
ti specie formosum, quæ suauis halitus odorum fecerit, fuerit in lacrymas, contemplantur
in his quoque creatoris bonitatem, qui quum ipse summus sit bonum, ad hæc tamen nostra
respiciat, adeo ut ista etiā exigua non contempserit, sed decenter ornari. Hic confurger
animo, ut uideat quanto maioribus bonis floreant celestia, quum in istis iustis tanta
sit dignitas. Nihil demum inuenitur in rebus quod non Dei qualemunque referat effigiem,
omnia namque bona, ideo creatoris repræsentant bonitatem à qua suam sumpserit.
Itaque quo res melior eo melius repræsentat. Optima autem cōditiōne generatus homo,
qui intelligit rationisq; donatus munere ipsi Deo assimilatur: quæ de re ueluti cogna-
tione quadam iuncti ad eum amandum magis prouocamur: Amare hic Deum facilius,
quam intelligere possumus quæcunque de Deo haberi hic potest cognitio (dicendum
est sæpius) confusa est, turbida, & obscura: necesse est enim cognoscenti iussæ speciē
cogniti, speciem autem Dei quis mortalium uidit unquam, aut uidebit? Quamob-
rem non copulat non scientia Deo, quæ his locis habetur, sed firmissimus mentis ardor
Deum non ratione cognoscere, sed fide iubemur, amare autem intentissime, hocq;
dum facimus minus laboramus, magis proficimus, & illi magis obsequimur: Nullius
sermo, nullius cogitatio Deum, qualis est inuenire potest, qui si non amatur, frustra
etiam inneneretur. Si disputatio nostra huc tendit, ut cognitis quantum ab homine
fieri potest diuinis hæc ardentius amemus recte et utiliter posita est à nobis opera in
tantæ rei inuestigatione: nam hic amor nos ad possessionem summi illius boni deducet,
quod nemini, nisi amanti datur, & quo uehementius quis amauerit, eo latius
fructur: Sin autem curiosorum more Deum cognoscere uoluimus, ita ut cognicio-
nis finis non aliud sit, quam ipsa cognitio, quod è ueteribus Philosophis plerimi fe-
cerunt, non habeo quod ualde commendem, quoniam cognitio ipsa, quæ haberi
hic potest exilis est admodum, & ea fuerit instructuosa quin potius dampnosa: quo-
modo hoc dico? quia homini non solum dati cogitationis quiddam motus, sed etiam
uoluntatis: uelle autem non possumus siue appetitu, nec appetere sine amore. Itaque
necesse est ut homo semper amet aliquid: quodcunque sit illud, nec uita humana non
magis transigi potest sine amore, quam sine igne & aqua. Non leuiter igitur peccat, qui
relictò summo illo & perfectissimo bono, quod aliquatenus cognouit ad inferiora hæc
uana & egena amorem suum conuertit. Si natura legi flaretur, quam humanæ mentis
tabulis Deus impressit, uimine homines peccarent: hoc namque lucet omnibus, sum-

ma bona summo, infima infimo amore prosequēda: et plerique agimus peruerse, dum iusima bona summo, summa infimo amore prosequimur: hinc peccata nascuntur. Non enim aliunde sicca, uenena, rapinae, peculatus, adulteria, stupra, incendia, sacrilegia, furta, & reliqua hominum flagitia, quam dum temporalia bona perpetuis, terrena celestibus præponantur, quod contra fieri oportebat: saluz res erunt humanæ, si Deus quibuscumque anteponatur: Floreat in humanis pectoribus sanctitas, religio, cultus, ueneratioq; diuinorum, omnia scelera, quæcumque flagitia absterulis, pura & innocens erit hominum uita: nullus erit fidelium, qui non ad celestem illam beatitudinem, cui genitus fuit, perueniat: Vult autem Deus amari se præ omnibus, quia id tantum homines nostrum habemus, quod ei tribuamus: Etenim si diligenter circumspekeris, quæcumque possident homines, inuenies Deum eorum esse dominum, usum tantum nobis datum, tam diu mansurum, quam uoluerit is qui dedit, hoc ipsum corpus, & eius bona, ualeatque, robur, pulchritudo suar sub domino Dei utimur quousque ille cōcesserit, similiter diuitiæ, genus, honores, magistratus, clientelæ, amicitie, affinitates, & reliqua externa omnia sub Dei sunt imperio & potestate, quicumque ea possident, possident quodammodo aliena, hinc arbitrio Domini sæpius reuocantur. Hæc quoque cogitandi uis intelligendi, reminiscendi unde homini contingunt, nisi Dei munere? qui tamen in dando non omne ius suum dimisit, sed adhuc ea sub sua retinuit potestate: omne enim intelligentiæ lumen, quod in uobis creatur, à patre descendit luminum. Nihil ne igitur homini datum est, quod liberum ueniat sub eius manus, quod inuito eripi, auferriq; non possit, quod si siquid dixerit, uere dixerit? Nihil uideo præter solam uoluntatem. Sola uoluntas ita data, ut ea arbitratu nostro regatur: nihil enim impedire externorum, nihil uerere possit: hæc sola in patrimonio est (ut ita dicam) nostro, hæc nostri iuris atque potestatis. hanc Deus impellit & pulsat sæpius, ut ad ipsam amandum conuertatur, liberum tamen ei relinquit an id faciat, ergo si ad illam amandum toto se affectu conuerterit, uidet aliquid nostrum sibi oblatum, idq; gratissime suscipit, & ingentibus præmiis remunerare paratus. Sin autem alibi se uerterit uoluntas infima bona præponens Deo, patitur ille iniquitatem tamen hanc damnat, æternisq; suppliciis plectit. Itaque solum uoluntatis affectum à nobis expetit Deus, quia id solum à nobis proficitur. Si quispiam, immensas erogat opes, corpus seuisimis obiciat tormentis, remoto pio mentis affectu nihil egerit, sed irrita ea Deus ingrataq; habuerit, quæ non sui causa suscipiuntur: Corpus enim & diuitiæ magis Dei sunt, quàm nostra: Itaque si proiecerimus aliud spectantes, quàm ut domino placeamus, aliena quodammodo, & ad nos parum pertinentia uidebimur proiecisse: Similiter si cognouerimus Deum magis, quàm sanctorum ullus, ob id tauri ut cognoscamus, quomodo hæc Deo poterit grata esse cognitio? Ipsi tunc nihil offerimus, sed ab eo accipimus: hanc ipsam scilicet cognitionē, sed si cognoscere uoluimus ut cognitum ardentius amemus, grata hæc fuerit animi pietas, pro qua immortale præmium in patria feremus. Rectissime Platonici, qui summum hominis bonum non solum in diuinorum contemplatione, sed etiam in eorundem cultu uenerationeq; posuerunt, quasi parum esset cognoscere, nisi etiam cogniti debito honore prosequeremur. Ipsam autem pietatem erga Deum, diuinaq; omnia adeo amplexabantur, ut eam non summam tantum in humanis, sed etiam solam dicerent uirtutem, reliquas uirtutes, non esse uirtutes, nisi quatenus earum officia & ministeria hinc inferuirent. Nostri quoque non tam aliorum sequentes uestigia, quàm huius rei duces summam omnem in religionē collocauerunt: Est autem uera religio subiicere se ei, in quo sumus, uiuimus & mouemur, eidemq; omni mentis ardore iuherere, nolle cum eo pace perpetuoq; scdere coniungi, & quàm similissimum fieri, & unum demum quid effici: huc tendere debet omnis humanus conatus, qui tamen sine Deo nil proficit, reliqua omnia ueluti plantæ & feræ deducuntur ad fines suos ui propriæ naturæ & aguntur potius, quàm agant, homo autem, qui liber conditus est, & ducere se quò uult potest: proprio studio ingredi ad suam felicitatis suæ debet, non ingreditur nisi diuino præuentus motu: Deus enim (incolumi libertate) eum ita mouet, ut ipse deinceps se ipsum moueat, atque ita concurrente utriusque motu in diuinam fertur caritatem, qua ducit & comite ad ueram felicitatem peruenit, quæ alio in sæculo expectatur, sed iam satis dictum disputatumq; sit. Hoc unum addam. Ego Theophile & me ipsum, & reliquos mortales, quibus utor, dicendo scribendoq; ad diuinorum meditationem & amorem prouoco & impello. Terrestria hæc bona uel præmittenda,

termittenda, uel ita administranda cenſeo, ut ea ſeruiant diuinis: Horum nanque uel ſolam uel præcipuam eſſe curam conuenit, in quibus permanendum eſt & habitandum cum omni felicitate, ſi quis autem in inferioribus iſtis bonis tabernaculum mentis collocarit, ac non ea ueluti in uia cæperit, quantum ſatis ſit ad neceſſitatem uiſus, deceptum ſe agnoſcet, quoniam ea uel nos deferunt mox uel deferuntur, & adeo ſunt exigua, ut humani animi lacunâ nequeant explere. Hæc mea eſt, uel ſapientiũ potius omniũ oratio, quæ tamen nõ admodũ proficit: nam magnam partem hominum ſic excæcauit libido, ut malum ſuum aſidue foueant ac diligant poſthabita Dei cognitione uel reuerentia: Deinde uſque eò impudentes euadunt, ut oderint eos, qui admovent ſalutis, & ut ſe ipſos colligant, adhortantur. Quòd ſi uoris adhuc agendum eſt, optemus, ut reſpiciant aliquando, exiſtimentq; uerum illud Democratiſ homines, qui impudenter, intemperanter, impie uiuerent, non tam male uiuere, quàm diu mori.

THEO. Tua hæc eſt adhortatio optima & ueriſſima, non ad præſentem reſpiciens uoluptatem, eamq; leuiſſimam & breuiſſimam, ſed ad immenſum illud & æternũ gaudium, quod in poſterum piis & religioſis uiris omnibus præparatum fuit: Ideo libenter audire hæc cuncti & pronipte ſuſcipere deberent. MAR. Cogitaueram finire ſermonem, ſed inuitat me Luna hæc, quæ in eius rotundo circuitu lucis plurimum nobis miniſtrat, ut ſubdam aliud, quod occurrit, deinde abeundum fuerit, quoniam nõ forſitan æquo ferat animo horum cultorũ horrorem hic nos diutius pernoſcantes. Illud quod dicere uolo, huiusmodi eſt. Si in hoc plenilunio aſſiſtens nunc tibi Deus dicat Theophile: Ego ſum ille Deus, de quo tam longum ſermonem hodie habuiſti. Ego ſum ille omnipotens, qui mundum pugillo contineo, quoniam tam longum diem in mei commemoratione nominis duxiſti meq; cognoscere uoluſti, quantum diſſerendo cognosce poſſum. Ecce pro hac opera, & benigna in me uoluntate, dic quid uelis tibi dari: quicquid petieris ſeres. Hic quid peteres Theophile? Non enim putò te Midæ fore ſimilem, cui (ut eſt in fabulis) quũ Bacchus ſimilem petendi poteſtatem feciſſet, petiit ut quicquid contingeret in aurum uerteretur, cuius petitionis eum poſtea pœnituit: nam petierat unde periret: Tu uero quid peteres? Num fruſtuofa prædia? aurea & argentea uacula? lautam ſupelleſtilem? amplam pecuniã? excellentiſſimam dignitatẽ? Irrideret te hæc petentem aliquis, quia non Imperator hanc tibi feciſſet petendi copiam, ſed Deus ille, cuius eſt omne, quod uidetur, & non uidetur, & qui ſolo nutu dare poſſet: Incideres, igitur in eam uituperationem, quòd non potius totam terram tibi dari petuiſſes. Præclarum nanque eſſet, ſi quicumque, qui nunc ſunt intra Oceanum homines, & in poſterum naſcentur tui forent coloni, te unum dominum agnoſcerent. Sed alius hoc audito uituperaret adhuc hanc petitionem tuam tanquam anguſtam, quod non mare ingreſſus inſularum quoque poſſeſſionem petuiſſes: nam in Oceano quædam inſulæ dicuntur omni eſſe continente latiores, & in his ampliſſimæ urbes quarum domicilia tegulis aureis obumbrantur: Sed amplius aliquid largior: nõ ſolum terræ & maris ſis dominus, ſed aeris quoque & cæli. Tuus candidus dies: Tuus opacæ noctis obſcurus uultus. Tuus Sol ille fulgentiſſimus. Tuus Luna huius tam gra to decorẽ mutabilis aſpectus: tibi parcaut ſidera, eum peragentia circuitum, quem iuſſeris: Imperes uentis, nubibus, procellis, hæc omnia quam poſſederis dante Deo, dicam tamen exigua adhuc poſtulaiſſe, quòd non potius ipſum poſſidere quaſueris Deum; & pro munere muneris habere præmiſſorem. Quid aiſ? An non ita tibi uidetur? Si enim terrena illa, & cæleſtia cara ſunt propter eorum pulchritudinem, quid pulchrius eo, qui ſolo uerbo illam pulchritudinem formauit? Si illorum poſſeſſione exiſti mares te beatum, quid fieret ſi ipſa beatitudo te ipſum poſſideret? Concedo ſi aliud melius aut maius inuenis Deo id ut petas, ſed ſi nihil eſt talẽ nec bonitate, nec magnitudine, ac ne cogitari quidem aut ſingi poteſt, nõne contumelioſum Deo, damnoſum tibi ſi quicquam aliud præferas in petendo? Poſtquam igitur clamat aſidue Deus uoce ſanctarum ſcripturarum, quòd uult dare ſe ipſum, quid aliud potius petemus? dicamus libero ingenuoq; ſaltidio. Nolo habere cælum & terram, ſed cæli & terræ conditorem & dominum. Si illum habuero, omnia ab illo & in illo poſſidebo. Dat ſe ho mini Deus. O quanta felicitas: Hinc exaltabant ſpiritus Prophetarum in Deo (ut ipſi loquebantur) tanta ſpe elati, quorum unus in pſalmo clamabat. Pars mea Deus, perinde ac ſi diceret, ſua habeant ſibi reges regna, ſuas diuitias diuites. Ego cum eis talia non partior, quoniam mihi cum ſanctis omnibus uberrima obtigit & fertiliſſima portio

portio Deus, hunc possidere uolo, cetera reliquo. Sunt autem nonnulli Theophile, qui Deum amant obfluxa ista & caduca bona, quæ illis largitur, quod quàm iniquum sit, satis patet: nam uæ in humana quidem amicitia istud recipitur, ut quis amicum amare debeat sequens utilitatem, quàm de eo sit percipiturus: Prata & arua, & uineta, & pecudum greges diliguntur isto modo, quòd ex eis fructus capiuntur: hominum inter se amicitia gratuita est, non mercenaria, quis ita uelit amari ab uxore & filiis, quòd sit eis fructuosus? nemo, immo in sædis amoribus conqueuntur amatores, ubi amica exigit ab eis aurum uel argentum, uel uestem, quasi sua non se ipsam petat: talis meretricum solet esse amor. Hæc nisi dederis non obsequuntur, nec tunc dona propter dantem, sed dantem propter dona respiciunt. Ergo meretricio hoc amore amabimus Deum, quia det nobis pecuniam, corporis ualitudinem, honores, imperia. Quid si auferat? desinemus amare, conuiuiabimur, maledictis impetemus: uam si utilitas amicitiam conciliauerit, ubi abierit dinellet neque ego dico temporalia bona, quibus uita eget uel ad uisum, uel ad res gerendas, non petenda à Deo, sed non ob illa amandum. At uide quàm non oporteat mercede amare Deum, ut sancti uiri ne ob beatitudinem quidem caelestem illum censeant amandum, sperare quidem & expectare conuenit: non enim deseret promissionem suam Deus, sed præcipua amoris ratio esse debet, quod ea præstantia & dignitas in Deo, ut nihil eo sit amabilius, nihil quod uoluntates omnium ad se magis trahere debeat, si eum uera amanda sunt, ille est ueritas, si iusta, ille est iustitia, si fortia, ille est fortitudo, si pulchra, ille est pulchritudo, si ordinata, ille est ordo. Ergo summe amabilis ille, quem non alio prosequi amore debemus, quàm quo probi filii parentes solent. Illi & si uident se futuros hæredes patrimonii paterni, non tamen ea de causa patres diligunt, sed quia patres sunt: nullum enim beneficium uita potest esse maius, quàm illi dederunt. Ergo tanto beneficio suscepto ad amandum mouentur, quòd si patres commendauerint uirtus, nobilitas, diuitia, dignitas, res gestæ, honores, manifestum, quòd huiusmodi patres uehementius amabunt, hæreditatem sciunt sibi debori: nec hanc effrænatè expectant: quin iudicio permittunt parentum, ut eam decedentes sibi tradant, si digni existimentur. Similis sit amor noster erga Deum, ut illum diligamus, non ea præcipua de causa, quia id fructum nobis emolumentumque sit allaturum, sed quia talis est ut summe diligere mereatur: hoc quod pollicetur se amorem hunc nostrum ingentibus præmiis remuneraturum, sit ueluti calcar quoddam, quo libentius amemus: uam filii quoque studiosius colunt parentes si opulentiam sint eis hæreditatem relicturi, quamuis ob hanc ad amandum præcipue non ducantur. Istis uero, qui mercede colunt Deum deteriores hi, qui illuc adducuntur timore pœnæ: quos nihil differre à seruis existimo, qui non peccant in dominos, uò quia illis displiceat peccare, sed puniri: possum dicere quoque hos esse haud ab similes prauis uxoribus, quæ abstinent ab adulterio, quia deprehendi metuant, non mæchari. Sic istos, qui Deum nolunt offendere non reuerentia tantæ maiestatis, sed pœnarum metu, nemo commendauerit, cauet mala, nondum bona desiderant: quicquid sit ab istis, non est omnino bonum, quia non fit bene. Non igitur amor noster erga Deum aut à mercede, aut à metu proficitur, sed ab honesta uoluntate, quoniam dignissimus ille est omniui amari: indignissimus porro, qui non propter se ipsum, sed propter aliud ametur. Enimvero si aliquid est in nobis rationis examen, padeat aliquid non deo supra Deum, sed æque amare, solus ille summe & medullitus adamandus: Occurrit frequenter, quæ merces piis sit proposita, & quæ impiis pœna, sed sit his superior amor, existimantibus, quòd omni gehenna sit peius caelesti pareuti displicuisse & omnis calorum regno desiderabilius placuisse. Magna merces est regnum calorum, negat nemo: Non enim maior est is, qui promissit, quoniam illud est in ipso promittente. Veruntamen non ideo potissimum laborandum, ut id adipiscamur: Sic enim commodum duntaxat nostrum spectare uideremur. Hoc est non esse mercenarium, neque id, quod agitur questum uel negotiationem existimare, si omnia ea intentione gerantur, ut Deo placeamus. Præclare diuus Bernardus superioribus assidens sermonibus, est (inquit) qui confitetur domino, quoniam potens est, et est qui confitetur, quoniam sibi bonus est, & item qui simpliciter confitetur, quoniam bonus est. Primus seruus est, & timet sibi: Secundus mercenarius, & cupit sibi: Tertius filius, & defert patri. Is qui timet, & is, qui cupit uterque pro se agit. Sola quæ in filio est caritas, non querit sua. Itaque remunerabitur. Verus enim amor premium non requi-

rit, sed meretur. Huuc amorem nutriamus & foueamus obseruantia dininorum in ad-
datorum, piis supplicationibus, misericordiae operibus, recordatione susceptorum
beneficiorum, meditationeque crebra celestium bonorum: sic minus nos decipient prae-
sentia, quae pulchritudinem quandam, & suauitatem ostendunt: nam aut ea fortiter
repudiabimus, uel si amplecti libear ita amplectemur, ut imaginem quandam exilem
& tenuem supernorum bonorum dicamus, neque eo anquam insipientia adducemur,
ut umbras rerum potius, quam res ipsas, sequamur. Ergo uoluntas intentioque omnis
nostra in Deum dirigatur, ut illum amet, illum cupiat, in eo delectetur, quaecumque
odit ille, oderit, & quod consequens est, fugiat, & si qua admissa sunt, de his delectet
& tristeretur, sibi metuitisquae suis succenseat: De diuina tamen misericordia confidat, de
iustitia propria non presumat: Denique quicquid intelligimus, cogitamus, dicimus,
agimus, id sit Deus, uel destinatione nostra ad Deum tanquam ultimum finem refera-
tur, huic uni afficiamur, quantum poterimus: nam quantum dignum est, non poteri-
mus non etiam si pecuniam, diuitias, corpus, uitam denique ipsam pro illo proiciamus:
nam haec quoque proicere potius oportebit, quam ut diuina eius mandata negligan-
tur: Non enim sufficit si uerbo ponatur tantum diligere nos Deum, nisi re ipsa idem
quoque comprobetur, quoniam ille pariter non uerbis, sed operibus suam erga nos
beneuolentiam declarauit: Quanto autem cupiditas aliarum rerum imminueretur, tan-
to uehementius inualefceret in nobis diuinæ caritatis flamma, uerisimèque dictum, mi-
nus amare Deum, qui una cum Deo aliud amat, nisi propter illum amet, modus, amā-
di si quaeritur, modus est sine modo illum peramare. Hoc agentes ubi hinc dilapsi fue-
rimus, Deo fruamur, & tantum suscipiamus praeiorum, non quantum promeriti fue-
rimus, sed quantum dare conuenit Deum id est omnipotentissimum & beneficentissi-
mum patrem: nos enim uix minimis digni, ille summis dignissimos iudicabit. Hæc quæ
daturus est nobis, explicationem sermonis omnem & quamcunque superant humanam
cognitionem: non ante cernuntur, quam teneantur: non transponemur à terra arida
& arenosa in aliam terram lacte & melle fluentem, sed à mortali ad immortalē natu-
ram, à luctu ad ineffabile gaudium, à labore ad summam requiem, à tenebris ad plen-
tissimam lucem, ab ignominia ad maximam gloriam, à seruitute ad incandissimam li-
bertatem. Non possumus presentem uitam comparate cum futura, temporariam cum
perpetua, terrenam cum celesti, inopem cum diuite, miseram cum felici. Cecinit
maximus Propheta. Pretiosa in conspectu domini mors sanctorum eius, quod si pretio-
sa mors quid uita, & illa uita? Magna imperfectio hæc est in ipsis etiam uirtutibus. Illic
quicquid imperfectum in nobis fuerit, cessabit: perficietur tunc cognitio & dilectio,
quæ duo maxima bona ex parte tantum nunc posidemus. Fides uero & spes penitus
euacuabuntur.

MARCI ANTONII NATTAE
ASTENSIS DE DEO
LIBER DECIMVSTERTIVS.

THEOPHI.

QUANquam sermonem Marce de Deo nudius tertius habitum existimem iam fere absolutum, teq; uelle ab eo liberari, ego tamen ad extremum quendam referuaram, quæ per te mihi explicari cupiebam: nam antea te de his interrogare non potui, seu nolui, ne oblatam dicendi seriem interturbarem, nunc commodè horum disputationem insti tui posse uideo, gratissimumq; mihi fuerit, si de his sententiam tuam ostenderis. Agitur nanque de re magna uel maxima potius, quæ pro dignitate satis inquiri & intelligi nequit, non decet te etiam ea derelinquere, quæ pertinent ad perficiendam neterem disputationem: Nihil enim turpius opere imperfecto siue serium id sit, siue iocosum. Ee ne obicias, cur non tum quæsiuerim, scis non satis fuisse temporis ad querendum: nã iam nox prænerat. Sumpsit igitur mihi huic diem quo te conuenire & inquirere, quæ uellem: nam rectè dictum est dijes sibi ipsis inuicem succedere, ut quod uno perficere nequit, alio perficiatur. M A R. Non miror te uenisse huc alia de Deo inquirentem: nam quum Theophilus scis es quoque Muesitheus id est Dei memor: non enim amantem amari obliuisci oportet. Sed ac tempus in proœmiis conteramus, & frustra labentem incusamus diem, die quid per me exponi tibi uelis, quid præteritam superioris sermonis existimes, quid te maxime commouerit. Interim uero quid hæc tu solus? quid factum est Ricardum & Heraclitum, qui superioribus sermonibus interfuerunt? Vellem equidem illos adesse: nam si qua in re desiceret, subsidaria uereret eorum opera, idq; tu permitteres quænam admodum & antea permisisti. T H O. Pauca restant inquirenda, ut non desiderari debeat eorum uirorum præsentia, nisi forsitan auditores desideras, quorum conspectus dicentem inflammet, sed auditores ne nunc quidem desunt: nam sub horum duorum præsentia res agitur, ut numerum eundem tibi reddam. M A R. Nempè hos duos Apostolorum principes dicis. T H O. Hos ipsos, qui in pariete hoc picti uiuis magis, quàm pictis similes, quos ego optimo oculorum coniectu uelut spirantes accipiebam, tanta est artis fallacia, hi spectati non minus addere calcar possunt dicenti, quàm si Ricardum & Heraclitum haberes: Existimare potes hos Apostolos adesse & audire uerba loquentis, non propter imaginem tantum, quæ memoriæ uice funditur, sed propter uenerationem, quæ eos prosequeris. M A R. Opto equidem Theophile, quando mihi de diuinis loquendum est, Petri & Pauli doctrinam dari, non eam quidem, quam nunc habent in cælesti habitaculo, quæ mortalium contigit nemini, sed quam dum in humanis agerent habuerunt, idq; satis esset. Sed quoniam id arduum est notum, & difficile impetratu, & non nisi magnis meritis impletur uellem subinde adessent hi, quos modo nominasti, & qui superioribus nostris sermonibus affuerunt. uterque ingenio & eruditione pollet, uterque iam desecto mihi sæpius subuenit, uerum quoniam illi nunc frustra desiderantur, & te auctore tecum intra domesticos parietes perficiendus est sermo, qui fors fuerat coram pluribus incohatus, dic quid iam exponi per me tibi cupias, quid deesse existimes superioribus sermonibus. Ego enim is sum, qui non unum aut alterum, sed plura deesse credam ob latitudinem materiz, quod si tu pauca coniicias in questionem te mihi perpercisce existimabo. T H O. Ego pauca afferam ad inquisitionem. M A R. Beneuolum iam me tibi hoc nomine reddis, & gaudeo, quod non me onerabis multitudinem questionum. Quicunque Theophile thesaurum effodiuit, et si ingentes extrahant inde diuitias, non tamen cessant ab opere, donec totum exhauerint. Non enim propositum est illis multa tollere, sed nihil relinquere: Num existimas non posse idem facere, qui in hac de Deo tractationem tanquam in pretiosissimum thesaurum incidimus? Equidem non arbitror. Tanta est uenæ profunditas & amplitudo, ut ne multis quidem accedentibus exhauriri possit. Semper supererit, quod fodere queamus. Illud me tamen nunc consolatur, quod non diuturnum impones mihi laborem: nam paucis erutis te contentum fore dixisti. Quid igitur erui tibi uis? Quid quæritas? T H O. Ego rectissime mihi suscepisse uideo hæc, de quibus

MM 3 bus

bus iam disputatum fuit, & id me nunquam dubitatum, quod Deus sit, quod omnipotens, quod unus, quod simplex, quod æternus, quod infinitus, quod sapiens, quod summe bonus, et si qua alia sunt huiusmodi: nec ab hæc ueritate uoquam diuellar: nam à uero quis recedit falsum suscipiens, uel quia re eodem semper modo se habente ipse mutat sententiam, uel ipso in eadem manente sententia res mutatur: neutrum autem horum ualebit, quia nec Deus, de quo agitur, mutatur nec ego mutabo sententiã tot summis auctoritatibus, totq; firmis rationibus circunuallatam: Itaque eorum, quæ dicta sunt, nihil improbo, nihil immutari posse confido. Sed paululum quid relictu est, quod erui oportet, ut uel saltem læcupletetur sermo institutus. **MAR.** Quin igitur dicis, quicquid est. **THEO.** Antequam dicam quid mihi querendum seu effodiendam uideatur, uellem per te mihi exponi summam, quid hi sermones, quos de Deo tam diligenter habuimus, sibi uelint quoue tendant. **MAR.** Quid? tu non intelligis ex his maxime, quæ in calce superiorum sermonum dicta fuere? **THEO.** Intelligo equidem, attamen gratum fuerit si ea breui sermone repetere uolueris, quo firmius hæreant menti nec ualeam obliuisci. **MAR.** Tendunt iam dicta eo, ut cognoscatur, qui sit ultimus homini finis, idq; ad moralem philosophum aiunt pertinere. Hoc nanque ignorato nescimus quò actiones nostræ dirigendæ sint, & aberramus per omnem uitam. Diligens igitur adhibenda est cautio, ne fallamur, quia modicus error in principio, fit maximus in fine. **THEO.** Nondum intelligo quid dicas. **MAR.** Clarius explicare conabor, si uideatur. **THEO.** Quid ni uideatur? **MAR.** Dic obsecro, quid maxime desideras? an non felicitatem? **THEO.** Desidero, nec ego solus, sed cuncti homines ad unum, quin adeo hæc desideratur ab omnibus, ut stultum sit interrogare, cur uelit aliquis se esse felicem. **MAR.** Hoc desiderium impleri potest uel id frustra natura humanis animis impressisse uideatur. Sed quid cernis hic interim, quod felicitatem hanc tam uehementer ab omnibus expetitam tradere ualeat? Num uoluptates corporis id possunt? **THEO.** Melius ominare quaeso: nam harum uoluptatum præcipuam sibi uen dicant partem cibus & potus & Venus, quæ si tribuerent felicitatem felices essent, bestiar, quæ his etiam abundantius quam nos fruuntur. Deinde si eis uti esset bonum eisdem uti crebrius & uehementius esset optimum, & tamen nimius earum & immoderatus usus tum noxam affert corporibus, tum neuitis impedit aciem, quæ in illo turbido sensuum motu nihil ualidum, nihil sublimè sectare potest; deiciuntq; hæ uoluptates hominem à præstantissimo contemplandi munere, efficiuntq; ut se ipso longe interiora sectetur sensus amplectens corporis tanquam summæ boni duces. Videoq; in super cibus & potum & mulieris concubitum homini à natura datum, hunc quidem ad generationem, illa uero ad corporis incolumitatem conseruandam, isq; maxime prudentium uirorum indicio laudatur; qui ex eis tantum assumit quantum uitæ huius necessitas requirit, uituperatur autem tanquam intemperans, qui his nimis indulget. Ex quibus fit, ut nullam ualidæ felicitatis partem in istis uoluptatibus reponam. **MAR.** Tu igitur (ut uideo) Epicurum & alios sodales condemnas, qui summum hominis bonum in iacunda sensuum motione posuerunt. Non placent tibi etiam ludæorum & Saracenorum fabulæ, qui post hanc uitam resurgentibus corporibus iustorum retributiones in huiusmodi uoluptatibus fore censuerunt. **THEO.** Equidem reiicio hæc omnia: nec ab homine sanæ meuitis admittenda iudico. **MAR.** Postquam in uoluptatibus corporis, ad quas maxime sensuum impellimur, dulcedine felicitatem non reponis. Num eam in aliis corporis colloca bonis, qualia sunt robur, pulchritudo, ualetudo, uelocitas in pedibus, uis in manibus, in uisu acumen, & reliqua huiusmodi. **THEO.** Minime uero ob hæc quenquam felicem uocauero, quia hæc ætatis progressu languescunt, demum morte soluantur, & sunt hæc homini cum ceteris animalibus communia immo plarique horum sunt in animalibus potiora. Tandem nunquam felicitatem in bonis collocauero corporis, quod non uiuit, nisi per animam, & est in homine uilissima pars. **MAR.** Repugnas igitur Academicæ Carneadi, qui ausus est in corporis bonis summum hominis bonum collocare, seu ita sentiret, seu quod ostendere uellet quantum posset dicendo, qui talia defendere auderet. **THEO.** Non noui hunc Philosophum: sed si ita lia dixit, non satis probe dixit. **MAR.** Quid modo de honore dicis? An non in hoc felicitatem ponis? Est enim honos, quem alicui exhibent homines, uirtutis premium, & quod præmii exhibetur loco, felicitatem uidetur attingere. **THEO.** Honos quantum ad externa attinet hominis bona) primum obtinet locum, ideo præmii uirtutis,

tis putatur, insufficientem tamen primum, sed quo nullum maius ab hominibus tradi potest, sed hoc facit, ne putem honorem summum hominibus bonum, in quo consistere felicitas putatur: quum enim exhibeatur propter aliud bonum, quod in homine existere creditur, maius erit bonum id propter quod exhibetur. Deinde non est in nobis positum ut honoremus, sed in aliorum potestate: nam qui honoratur nihil agit, sed qui honorat, qualis igitur hæc felicitas de alieno pendens arbitrio quam qui consequitur, nullam in partem ageudo commouetur. Quod si hæc in te sapientum uirorum iudicio deferendum est aliquid, uideo illos magis elaborare, ut honore sint digni, quam ut non honorentur: Animaduvertebant enim malos quandoque honorari, quam obrem honorem summum hominis bonum non existimauerunt: nam si summum esset bonum malis non adesset, quandoquidem summum bonum nihil malorum secum admittat. His & talibus rationibus protectus, nunquam in honore felicitatem, id est summum hominis bonum collocauerō. **M A R.** Apparet postquam in honore felicitatem non reponis, ne in gloria quidem te ponere. **T H S O.** Apparete potest: nam quum gloria non sit aliud quam frequens de aliquo fama cum laude, ut est apud Ciceronem, uel ut alii uolunt sit clara cum laude notitia homines inuoluntate cupiunt, ut ab his, quibus innotuerunt, honorentur. Gloria igitur honoris causa quaeritur, quod si honor non est summum hominis bonum ne gloria quidem fuerit, quæ propter illum appetitur. Celebror (inquit aliquis) uulgi sermonibus, cognoscor. Num ideo beatum te putas, quia cognosceris? at melius in te illud, quod cognosceris: nam nihil cognoscit, nisi quod natura est nobile, cognoscuntur autem etiam infima, cur autem cognosci expetis? nonne propter bona, quæ in te esse opinaris? nam mala cupis latere, ergo illa meliora sunt, propter quæ cognosci appetis, quam id quod cognosceris. Quid uulgi præterea sermonibus inanius? quid flexibilius hominum uoluntate, qui nunc laudant, nunc detrahant, & in recte factis sæpe fastidiunt. Itaque in humana gloria nihil inesse soliditatis semper credidi, neque eius unquam gratia quicquā aggressus sum, id quod me tibi probaturum confido. **M A R.** Nunquam in te metui humanam gloriam, ne quicquam in te indecens possit. Metuo diuitias, quibus polles, uel has putes summum hominis esse bonum. **T H S O.** Ego ne? qui diuitiis ad beneficentiam & liberalitatem utor: quomodo igitur possum putare has summum esse bonum, quas ita habeo non ut seruem mihi, sed in alios erogem: earum enim usus liberalitate explendescit. An summum esse bonum potest, quod dimittitur, & aliis magis prodest, quam habenti? quis recte mentis homo diuitias propter se appetit, ac non propter alimoniam sui & suorum, uel ut ex eis honoretur, uel ut præsidium de his comparet contra hostes, uel ut aliquid aliud expediat huiusmodi. Si quod autem in humanis summum est bonum, id propter se desideratur, & non propter aliud: non sunt igitur diuitiæ summum bonum. Præterea necesse est summum hominis bonum, ut homine sit melius, si quidem ex eo homo felicitatem assequitur: non sunt autem diuitiæ homine meliores, ut pote, quæ ut humanis deseruiant usus fuerint institutæ: non igitur in illis summum hominis bonum. Adde hæc earum possessionem fragilem, incertam, caducam, omnibus fortunæ ictibus expositam; temere ueniunt, temere recedunt, quin ad improbos potius, quam ad probos accedunt: uix innenias diuitem non in luxum uitiasque præcipitem. Nunquam mihi illud uetus dictum uerum est nisi, quod Horatius retulit in suo carmine.

• Omnia pulchra

Diuitiis parent.

Non enim per has sapientia, quid sapientia? immo nec sanitas, nec pulchritudo, nec corporis robur paratur. Vivendi autem spatium tantum adest, ut prorogent, ut sæpius intercitant: nam propter eas proscriptos multos & occisos non ignotamus: non igitur diuitiarum possessio quenquam felicem facit. Sicut nec miserum improbis moribus paupertas. Idem sermo maneat de magistratibus, imperiis, summisq; potestatibus: nam, quæ dicta sunt in diuites, eadem competunt in potentes: non enim minus instabilis & fluxa est regnorum, quam patrimoniorum possessio, immo ea maioribus subiacet casibus, & bonis quoque malisq; communis potest quicunque concedita sibi potestate bene & male uti, summo autem bono (quantum ego sentio) nunquā aliquis male utitur, quia in eo nullum admixtum malum, non magis, quam in summo alio bono nigrum. Demum felicitatem hominis nunquam in his bonis collocare, quæ hominem circundant: ac non in ipso sunt homine necesse est, ut intrinsecus hæc beatitudo ueretur. **M A R.** Vereor ne hoc dicens, in uirtutibus his, quæ ad mores spectant, alii-

nam

mam hominis constitutas felicitatem: nam hæ uirtutes in ipso uersantur hominis ani-
 mo, quo nihil interius existit, hanc sententiam tenuerunt Cynici, tenuit tota Stoicorū
 schola, asserens solam uirtutem sufficere ad beatam uitam, cui sane sententiæ reclami-
 tar ipsa rerum natura, eamq; arguit falsitatis, quandoquidem harum uirtutum uis in
 aperiis & formidolosis enitescit, & difficultas earum materia est. Enimvero iustus,
 & foribus uiris, prudentibus etiam & temperatis dolores, & cruciatus corporis fe-
 rendi, adeunda discrimina, exilium subeundum patrimonium amittendum, & sæpius
 ferro cadendum est propter honestatem, harum etiam uirtutum munus est effrenes mo-
 derari animi cupiditates, quibus impellimur inferre manus alienis bonis, ut nostras
 copias rationesq; augeamus, quod est auaritiæ crimen, uel illicitis sensuum indulgere
 uoluptatibus, quod ab intemperantia proficiscitur: Ei uero cui quotidiana imminet
 pugna ueluti in civili seditione aduersus internū hostem nemo dixerit felicem. Vt enim
 superer proponēs sibi harum uirtutū splendore, ea tamen cōsistatio sui ipsius aduersus
 se ipsum, id est melioris partis aduersus deteriorationē, durā difficilēq; secum affert pugna,
 nec leuiter expeditur, idq; indicat eorum multitudo, quos transuersos agit animi libi-
 do. Quamobrem quum istæ uirtutes non sint pacatæ, sed belligeræ & pugnaces, non
 possum in ipsis beatitudinem collocare: quanquam enim istarum uirtutum magis sit
 splendor, magna dignitas, ut pote, quæ retineant hominem in officio, & recto ratio-
 nis usu: appetendæq; essent, etiam si nihil ex eis boni proueniret, immo. omniū exter-
 num & corporis malum sequatur, non tamen efficiunt tranquillam & placidam uitam,
 non qualem optamus beatam: non enim beata uita in rotam & in equilem ascendit,
 ubi prudentia tamen ascendit, simulq; iustitiam & fortitudinem descendere secum iu-
 ber, satis est si hæ uirtutes bonam efficiant uitam, quod non contingit sine labore &
 certamine, hinc illud uetus mihi probatur, quod difficile sit bonum uirum esse & ma-
 nere: multa enim in diuersum impellunt, & magna est in uitio procliuitas. Quod si in
 tam pulchro uirtutum comitatu beatitudo locum non inuenit, ubi nam inuenietur: ne
 frustra eam somniamus? Verisimile sit positam in eo, quod hominis proprium est, &
 in quo præ ceteris homo ipse excellit, id autem est cognitio, ad quam uiuentis perue-
 nimus. Quamobrem nonnulli è ueteribus Philosophis in scientia summum hominis
 bonum posuerunt. Sed quum eorum, quæ scientia percipiuntur, duplex sit genus, u-
 num quod in agendo, alterum quod in contemplando uersatur, manifestum est, quod
 earum scientiarum, quarum finis non est cognitio, sed actio, non sit supremum homi-
 nis bonum scientia: maius enim bonum est actio, cuius gratia scientia queritur, sicuti
 maius medici bonum est, quod restituat ægrotum, quam quod restituere sciat. Re-
 linquitur iam, ut in altero scientiarum genere, quod soli contemplationi uacat, sit po-
 situm illud beate uiuere, quod querimus: nam contemplationis non alius profectio fi-
 nis quam contemplatio. Quid igitur? si contemplandis rebus his intenti fuerimus,
 quæ oculis & reliquis subiiciuntur sensibus, beati erimus? non profecto: nam ea iacent
 omnia: si nobiscum conferantur: nihil autem quod inferius sit homine hominem un-
 quam beabit. Equidem sic existimo, sic mihi persuadeo postquam non aliunde felici-
 tas homini existit, quam ex cognitione oportere, ut id quod spectatum imbuat con-
 templantem hoc tanto felicitatis munere esse supra hominem & præstare dignitate o-
 mnibus, quæ intelligi cognosciq; possunt. Etenim si oculis nostris promitteretur felici-
 tas, non illi felices se uocarent, si qualemcunque rem uiderint, sed nisi pulcherrimam
 conspexerint figuram & nobilissimum colorem, qui proportionē uisui eorum respon-
 deat: tunc enim quiescerent, & contenti eo essent, quod uiderent: Sic nisi obiciatur
 intelligentiæ nostræ id, quod principem in ueris locum tenet nunquam quiescemus,
 sed ultra aliquid semper queremus: Vbi autem id fuerit oblatū, tunc nobilissima reple-
 ti cognitione exultabimus supra quā dici aut cogitari possit, & ulterius nihil petemus.
 Quid autem est id, quod supra hominem est, & quod eminet bonitate rebus omnib;,
 & quod intelligi cognosciq; ualeat? Nonne Deus, ergo in unica Dei cognitione felici-
 tas humana consistit. Sicuti hæc nos docuerunt. In reliquis, quæ dicuntur bona,
 non tam felicitatem, quam felicitatis umbram, spectare licet. Tunc. Non me
 latebat re hoc sermone quæ tendere, ut ostenderes felicitatem humanam in Dei co-
 gnitione esse sitam, quod etsi superioribus aliis tuis sermonibus, luculentissime fue-
 rit expressum, gratum tamen fuit de eadem re audisse: non enim uereor, ne nimia
 sit eius rei loquutio, quæ pro dignitate satis explicari nequit, & quæ atollere pos-
 test

rest hominem ab humo & ad optatum finem deducere. **MAR.** Quicquid egi nunc Theophile, te postulare egi: Tu enim dixeras, ut repetem, quò superiores nostri sermones tenderent, quidue sibi uellent. Id & si ex ipsis sermonibus, qui tunc habiti parafactum abunde fuit; tamen postulationi tuæ satisfacere cupiens ostendit nunc idem, quod prius felicitatem, quam omnes tam ardentem appetere, nec tam multi, ubi sita sit cognoscere, in Dei positam cognitione. Sed quid nunc cessat Theophile, & non interrogas quali cognitione? non enim omnis cognitio felices facit.

THEO. Dic ergo Marce, quænam ea sit. **MAR.** Non una huius cognitionis species, sed multiplex apparet: Est enim cognitio Dei quædam, quam ab initio populi & omnes fere gentes imbibierunt, siue quòd ita natura humanis mentibus hoc sit impressum, diuinum quoddam esse numen supra omnia positum, cui omnis reuerentia debeatur, siue potius animaduertentes homines ordinatissimum hunc rerum cursum, uicissitudines anniuersarias; uiderunt hæc à superiore quadam potestate instructa & composita fuisse, quam Deum uocant. Verum rudis hæc erat, & informis cognitio, quæ non longius eos deducebat: nam quis esset hic Deus & qualis, unus an multiplex ignorabatur perinde ac quum cernimus ambulantes hominem, scribentem, legentem percipimus quidem horum omnium causam esse aliquam interius in ipso homine existentem, quæ non in faxis arboribusq; existat, eamq; causam animam uocamus, hoc tamen cognitio nondum scimus quid sit anima, sanguis ne sit an cor, uel cerebrum, uel armonia quædam, uel incorporea substantia, & qualiter illas peragat actiones: sic ueteres illi còfusa illa cognitione sentientes quendam esse horum instructorem & præsidem, nihil de Deo explicite tenebant, hinc in uarios multiplicesq; inciderunt errores; alii animam mundi & cælestia corpora ut Deum uenerantes, alii aliud quodlibet, adeoq; inualuit inficitia, seu potius impietas in multitudinis animis ut simulacra quoque feratrum effingerent, & pro Deis haberent. Hanc cognitionem, quæ Deum tantum esse, ex his, quæ sunt, ostendit, nec ascendit, ut uideat quid in illo præcipuum, ac proprium sit ad felicitatem non sufficere perspicuum. Est enim tenuis hæc & debilis, & angusta, & impolitata fere cognitio: Succedit altera elatior hac priore per quam ad propria Dei intelligentiam iam accedimus, remouendo ab eo, quòd non esse in illo ratio nobis ostendit, atque ita cognoscimus incorporeum esse, immutabilem, æternum, immensum, simplicem, unum et siqua sunt huiusmodi, quæ demonstrant nobis omnia, quantum à cæteris rebus differat, quæ autem sit ipse non ostendunt, quò enim infinite transcendat ille creata omnia non possumus nobis effingere speciem, quæ illum nobis referat, ut qualis in se ipso sit, agnoscamus, hæc autem cognitio quum imperfecto habeatur modo, non tradet felicitatem, quam expectamus, quòd uel ex eo patet, quòd eam habentes adhuc quærimus alia scire, & maxime de ipso Deo, qui adhuc latet, & nondum manifestus est flagrat adhuc sciendi cupiditas, quæ quiesceret, si ad ultimos intelligendi fines peruenitum fuisset. Est tertia de Deo cognitio, quæ per fidem assumitur, propterea quòd credimus de Deo quæcunque Prophetarum & Apostolorum nobis ore funduntur: quanquàm enim de Deo nonnulla humana ratione perspicui possent, sit tamen ut plerique nullis acceptis demonstrationibus credant, una illa mori ratione, quæ ita à sanctissimis uiris traditum sit, quibus illa diuinitus innotuerunt: Multa etiam de Deo prædicantur, quæ nullam quantumuis subtile scrutari queat ingenium, ueluti Deum unum & trinum esse, & assumpta humana carne aduersus lapsum primi parentis humani genus restituisse: hæc & pleraque alia sola fide imbibenda sunt, quid dicam de hac cognitione: nisi duabus prioribus excellentiorem esse: quia pertingit ea, ad quæ illæ nulla accedere demonstrationum uia queunt. Veruntamen imperfectissima est cognitionum omnium, ut quæ ex auditu, non de usu iudicet: credit enim quis his, quæ dicta sunt de Deo uoluntarie nò euidentia rei necessarius illuc pertrahitur: est enim de absentibus fides nò de presentibus. Quo circa còmodissime Apostolus dixit nos peregrinari à Domino, quàm diu per fidem ambulamus. Si rogeretur unus è multis, cur credat diuina mytheria, non referet id in aliquam altiore causam, nec diceret, quòd uidens aliquid & intelligens motus fuerit, ut assentiatur, sed nihil aliud afferet pro causâ, nisi quia uult credere quæ Prophetæ & Apostoli tradiderunt, quos sacro afflatos spiritu nec fallere, nec falli posse arbitrat, atque ita dicit diuina cognoscere mytheria, uoluntaria scilicet credulitate: ex quo satis manifestum est non inesse huic cognitioni felicitatem quam spectamus: non enim uoluntatis motus reddit felicem, sed notio uidentis re ipsa aliquid & contemplantis. Sed nec credendo

crecendo extinguatur sciendi sitis, quia quod credimus præclare se habere, id maxime videre affectamus. Non est igitur in cognitione fidei ultimus ille finis quietis plenissimus, propter quem cetera fiunt & ad quem omnia nostra diriguntur. Quartam addere possumus eorum cognitionem, quibus Deus vel in somnis, vel oblata rei alicuius corporeæ effigie, vel interno afflatu aliquid suum ostendit. Hæc & si cognitio quæque sit fidei, manifestior est tamen, & apertior, & informatior, quam illorum, qui non ab ipso protinus Deo, sed ab aliis hominibus diuina dogmata susceperunt, nec ideo præbet felicitatem, quia nondum plena cognitio, sed multis adhuc tenebris operata & uelata incedit. Sunt nonnulli, quos extra se positos ad se rapit Deus, qui in illo mentis excessu diuinum aliquid speculantur, & est ipsis spectaculum illud lætitiæ plenum & iucunditatis, hi propinquiore Deo fiunt plus quam ceteri mortales omnes. Sed nondum felices, quia, ut uerbis utar Apostolicis, ex parte tantum uideut & ænigmatische deinde breuis illa uisio, & interpolata: felicitas autem, quæ definire potest, nunquam fuit felicitas: non enim de qualicunque, sed de uera, & perfecta loquimur felicitate, cui nihil miseriæ inesse potest non magis quam tenebrosum aliquid in fulgentissimo lumine. Demum sic habero Theophile homini donec mortalem hanc uiuit uitam, & ergastulo hoc corporis tenetur, uon posse felicitatem contingere. Aristoteles ipse, qui in contemplatione rerum, humanam posuit felicitatem, & uitam hanc tanti facit, ut eam etiam attribuat diis immortalibus, & in hoc munus adigit sapientem, huic tamen qui contemplari uelit opus esse aut alimentis & ualitudine corporis secunda. Sed quis præstabit huic sapienti ne fame tabescat, ne frigore aut æstu conficiatur, ne febris, podagra, letargo, ne furore denique corripatur? cuius tamen firma corporis ualutudo, ut uon morbo quandoque teneatur? Cuius tam ualidæ opes, ut nequeat exhauriri. Metuenda sunt huic sapienti etiam in prosperis aduersa omnia, etiam si non contingant, quia contingere possunt, in metu autem uulla potest esse felicitas. Quid contemplatio ipsa diuturna ne esse potest? minime, sed interruptatur necesse est: post aliquot horas ubi cœperit, quia defatigatio incidit corporis instrumentis, per quæ ad illam ascensum ideo non assidue modo, sed ne longam quidem contentionem animi nostri ferre queant, relaxandi igitur postquam intendi cœperint, et ad leuiora alia, et indiciæ sæpius quædam reuocandi: iam manifestum est non perennem esse hanc felicitatem, quam contemplantur hic affequirur, sed interruptam defatigatione, adde etiam somno, quod ne ipsum quidam Aristotelem latuit, qui quandoque dixit inter felices, & infelices dimidio temporis nihil inessere cogitans in dissimili uigilantiû fortuna simile esse dormientium conditionem. Quam præterea manca & debilis est cognitio, quæ hic habetur? Possumus ne multa simul intelligere? certe non possumus, nisi multa illa ad unum referantur, ueluti partes ad totum: In reliquis distractis & separatis unum post aliud apprehendendum ad cognitionem, quæ in re humana mens idem fere patitur, quod materia prima: nam non ualeus utraque omnes suscipere formas, simul hæc ad indumentum, illa ad cognitionem, eas sigillatim & succedaneo motu capir. At materia hæc prima in eopriori humana mente, quod ueluti lare parens & in cunctas partes diffusa, omnes apprehendit formas, si non simul ubique, at sigillatim undique, impletq; eas ualide potentia sua: quis autem hominum tantâ unquam mente tuit præditus, ut omnia non dico simul sed seriatim nouerit? Nonne vulgarum magnam partem eorum, quæ scimus, minimam esse eorum, quæ ignoramus? Nonne illud etiam uerissime dictum a ciem humanæ mentis in contemplantis his, quæ sunt manifestissima in rerum natura perinde se habere ac uespertilionis oculum aduersus meridianum Solem? qui deinceps cognitio nis nostræ modus? quàm lubricus, quàm ue obscurus: non enim directio res ipsas mentis radiis attingimus, sed ex aliis ad aliorum noticiam uenimus, & nihil fere, nisi argumentando concludimus hinc ne in argumentando fallamur, ueluti in circumflexu quodam & circuitu, metuimus, presertim insurgente contradicentium caterua, sit de nonnullis certa noticia, at in pluribus hæsitamus propter rationum imbecillitatem, & quamuis in eam partem magis feramur altera pars sententiæ nostræ inimica nos terret, ne quandoque sit prior. Quæ igitur huic sapienti in contemplantio contingere ualet felicitas? Mitto iam tristitia & aspera multa, quæ arcere illum queunt ab hoc contemplantio cognoscendiq; munere, ex quo efficitur, ne felicitas sit illa, de qua aduersis quis casibus deiici & deturbari potest? at ipsi cognitioni per quam reddi putatur ille beatus, quot insunt uulnera, ut quæ sit parua, angusta, debilis, fluctuans, & ma-

gna temporis parte ociosa. Illud etiam non minus lu commode accidit, quod hæc cognitio qualiscunque ea sit, nix, & non nisi sero, idest ultimæ ætatis tempore adueniat; antea occupati sumus his artibus addiscendis, quæ ad istam cognitionem aperire uiam, & ueluti campum prosterneere queunt. Itaque non potest poni in eo felicitas quod longotempore partem breui nobiscum mansurum est. Si qua est in humanis sapientia ea non nisi in ipso cōtingit senectutis limine, quando scilicet modicum superest uitæ, quod decur ramus, & tunc quanto plura scimus, magis adhuc scire desideramus nullus desiderii finis, quia nec ullius cognitionis perspicitur. Hic quilibet uidere potest se nondum terigisse mentem, ubi uest quies & cursus præmiū, quod adhuc appetitus eius mouetur, & in alia tendit: non enim progredieretur ulterius si in terminum teneret, quā hominū natura, ut ultimum & supremum bonorum omnium præscripsit, immobilis tunc maneret magis quā lapis, ubi infimum locum sibi debitum, & ad quem naturaliter mouetur, inuenit. Quid de morte nunc dicam? cuius etiam memoria est peracerba; dissolui enim & ab hoc statu abduci perhorrescimus propter dulcissimam commendationem sui ipsius, quā omnium animantium pectoribus natura infixit: hæc sola efficit ut homo unquam felix dici uere queat: nam quanto magis æstimauerit quædam, plusq; eis detulerit, siue dinitiz sint ea, siue uirtus, siue scientia, siue imperia, siue bona corporis ualutudo, siue uxor; liberi, amici, propinqui, tanto maiore contentietur dolore, cogitans ea sibi in morte relinquenda: possent illa aduersis aliis amitti casibus, sed ut alia sibi parcant, mors nemini unquam pepercit. Certus igitur de illorum amissione aduentu mortis, quæ longius abesse non potest propter humanæ uitæ breuitatem, non poterit non contristari, & ubi tristitia, ibi non felicitas: nulla igitur in humanis felicitas de perfecta (ut ante dixi) loquimur felicitate, non de inquinata, & aliquo modo uitiata felicitas, uanque uere ea dicitur non quæ parum, sed quæ nihil mali sentit: sicut tranquillitas in mari dicitur, non ubi mare parum fluctuat, sed ubi nihil commouetur, & innocencia ea uocatur, non quæ parum, sed quæ nihil lædit. Vbi igitur erit hæc felicitas perfecta undique & tali digna nomine, & qualem appetimus? nemo enim appetit se fieri partem cuiusdam felicitatis: sed ipsam prorsus felicitatem, & quæ abolutam requiritur, hinc suspirant homines, ad hanc anhelant. Vbi nam igitur ea? non est credibile, quod hominem tam præclarum tamq; pretiosum animal, tantis insigniū muneribus auium totum omnium principem naturæ rerum omnium opifex ultimo suo fine destituerit, quæ ceteris suis fines præscripserit, ad quos mouentur & perducuntur. Lapidibus & aliis inanimatis pro ultimo fine tributum, ut uel deorsum, uel sursum serantur, & ubi locum tenuerunt suum, quiescant. Arboribus & plantis datum, ut nutriantur & crescant, idq; naturalibus suis motibus peragunt. Bestiæ quoque ubi cibum & potum & alias uoluptates assequuntur sunt, ad quas sensibus suis ducuntur, quietem agunt: nec ulterius quicquam petunt. Solus uero homo ultimo suo fine orbatus erit? semper agitatibit? nunquā quiescet? non est ita: nam frustra hoc quiescendi desiderium natura humanis mentibus impressisset, si nunquam implere id ualeret, & ceteris rebus esset deterior, quæ ultimo suo fine potiuntur: quando igitur homines quiescant? quando nihil amplius appetent? quando (ut semel dicam) erunt felices? quid dicis tu? arbitror ego id contingere quando uitam hanc exuerint, & ad cognitionem Dei peruenerint, qualem in hac uita habere non possumus ostensum est antea, & nunc etiam patet proprium hominis bonum in intelligentia consistere: intelligentiam autem perfici & impleri, ueluti uberrimo & lætissimo oblato pabulo, ubi Deum apprehenderit, id est id quod summum tenet uerticem eorum, quæ intelligi cognoscique possint, nunc autem non apprehendimus, nisi uo tho quodam & illegitimo modo, & ut Apostolus inquit Paulus in speculo & ænigmate. Animus nanque noster dum in corpore manet non aliter intelligit, quā ubi effinxerit sibi species corporalium rerum, quas à sensibus accipit, cum his iussit, cum his iudicat, & in his delectatur; incorporalia uix nouit, & ut quoquomodo nescat, reuertendum est ei ad similitudinem corporalium rerum, quæ nequaquam sufficienter se habet ad illorum demonstrationem: hinc Angelorum & Dæmonum naturam non nouimus, manifestum quidem per se, sed nobis parum perspicuum: scimus quidem esse eos, sed quid sint; & quomodo se habeant, non exacte percipimus: quanto minus percipitur secundus præteritæ uitæ huius statum ille, qui altissime supra omnia sedet, ad omni materia disunctissimus, at ubi hic exierimus puri deposita graui corporis huius sarcina, tunc sine speculo & ænigmate uidebimus eum de facie, & agnosceremus qualis sit,

NN aderit;

aderet; tunc plena felicitas, appetitus nostri terminus: non enim iunabit in alia ire, sed saturabimur eo quod uidebimus. Etenim quod oculis color, auribus sonus, hoc menti ueritas. Ille autem summa & princeps est ueritas, immo ille solus uere est, reliqua non sunt quodammodo, si cum eo conferantur. quanto igitur replebimur gaudio, ubi ueram intuebimur substantiam, quam nouum nidimus; nam, quæ nunc uidemus & contemplamur, sunt illius ueri exilia & tenuia simulacra, hoc autem perspecto, & reliqua, quæ summa illa ueritas condidit & sui specie decorauit, perspicientur. Illic enim rerum genera, & partes singulis generibus subiectas, uiniq; & proprietates rebus inditas, ipsa denique uniuersi ordinē clare spectabimus, nec ea multiplici & utiariato, sed unico, eoq; assidue manente intuitu complectemur: nullo labore, nulla sollicitudine cunctas, ad quæ nunc humanæ mentis propellit studium, cognoscentur. Quid enim est (inquit Gregorius) quod nesciant, qui omnia scientem scient? Non metuemus syllogismorum fallaciam, quandoquidem omnia in arte, in qua facta sunt, dignoscuntur, nulla conspectum illum interpellabit molestiarum asperitas; quomodo enim interpellaret, quod illuc non ascendit, sed non modo non ascendit illuc molestum aliquid, sed ne imperfectum quidem, uel si ex imperfectis aliquid ascenderit, non manebit imperfectum, sed perficeretur, & ad ultimam sui speciem redigeretur. omnis humanæ cognitionis finis in summæ illius ueritatis contemplatione consistit, hunc ut adipiscamur finem, hinc mouemur: ubi adepti fuerimus, quiescemus, hoc est præmium, quo nullum est superius, hoc est bonum, post quod non aliud erit bonum. Hæc est uita æterna, quæ cunctis fidelibus in Euangelio promittitur, quia tunc uiuemus in eo, qui ueram in se ipso possidet uitam, nunc autem ueluti extra locum nobis minime aptum & congruum iacentes afflicti sumus, prius grauius deinde dulcia, gaudium illud non contingit nisi in fine, sed sine fine. De hac beatitudine sanctorum loquens Psalter diuinus cantabat. Iuebrantur ab ubertate domus tuæ, & uoluptate torrentis tui potabis eos; idē; sicut ad saturitatem ulque: nam pænes eundem legitur. Satiabor, quum apparuerit gloria tua, ex hoc tollitur anxietas, & ne hoc credatur esse cum fastidio, obuiat huic cogitationi illud ex ecclesiaste, capite uigesimo quarto. Qui bibunt me, adhuc sitient. Et Petrus in epistola. In quem desiderant Angeli prospicere. Ergo satietas & auditas illic concurent. Causæ Theophile credas, quod assidue illa contemplatio suo semper integritate muneri fastidium pariat, motus ex his, quæ nobis hic contingunt: nam si recte cogitaueris unde fastidii in nobis progredietur quarundam rerum, quibus prius iucunde fruebamur, ita ut posita negligamus, uel minus curemus, inuenies id fieri mutatione quadam, qua aliquid nostrum corrumpitur uel debilitatur: uam eisdem manentibus eadem delectatio sequeretur. Videamus primæ, quæ corporis sensus accipiunt, ut dulcia, & suauia: hæc nimia sui præstantia uel copia obtundunt uel corrumpunt sensum organa, ita ut uel minor deinceps uel exigua uoluptas sentiat, & de eorum frequenti usu læsio quandoque consequatur. Longa quoque uel uehemens meditatio adeo de lassat corporis instrumenta, quibus ad eam peruenitur, ut libeat postmodum cessare: nihil tale est in beatifica illa speculatione; nam nulla illic instrumenta uigent corporis: quæ debilitari & lædi queant, & is fulgor est diuinæ lucis, ut assidue reficiat & perficiat inuentem. Omnia illic Theophile læta erunt & felicia: quodcumque appetitur a nobis ad felicitatem perueniens, hic incohatur, illic consumatur. Cupiunt hic homines scire, illic scientia plena contingit rerum omnium. Cupiunt in officio esse erga reliquos homines, erga se ipsos, erga Deum ipsum, et huius rei gratia uirtutes sectantur, at illic ratio diuini uultus succensæ radiis adeo corroborabitur, ut nunquam a recto usu deficere possit. Delectat honoris sublimitas, at quam sublimis, et quam regia illorum est dignitas, qui regi assident secularum, qui mentis Deo iunguntur aspectu, eiq; firmissimam caritatis uinculo agglutinantur. Iuuat famæ celebritas, atque hominum existimatio, quæ uelgi opinio conferri potest cum laude illa, quam unusquisque in patria consequitur, primum Dei ipsius iudicio, quod caput est, deinde reliquorum celestium ciuium, qui nec decipi, nec decipere possunt? Diuinitus hic plurimum tribuitur, at illic plusquam regis opes adiunt singulis, communis et ingens thesaurus ipse Deus, de quo hauriant omnes, nec exhauritur. Est naturalis cunctis desiderium conseruatio sui ipsius, ideo non committunt se plerumque homines laboribus nec adeunt discrimina, ne corruant, quandoque autem magis impletur hoc desiderium, quam in celesti regno, quo nec labor, nec dolor perueniunt, et degunt cuncti ab omni documento secuti? Quid de uoluptate dicā?

huius enim plures sunt amatores, præcipue si de hac sit sermo, quæ ad sensus pertinet, quam beatitudo quoque appetunt, & per hunc homines interperantes euadunt, dum ea abutuntur, nimisq; sibi indulgent. Sed quid hæc ad eam; quam in celesti sanctæ animæ percipiunt habitaculo, dum uisione illa fruuntur beatifica, tanto enim antecedit illa uoluptas hanc, quam sensus porrigit, quanto intellectus altior omni sensu, & quanto illud bonum, quo fruuntur, maius est, & magis intimum, & assidue delectans, & ab omni molestiæ contagione liberum atque purum. Quid plura? illa ubertas uoluptatis erit tanta ut si uel nno die contingeret, esset quibuscunque nostris delectationibus anteposenda. Ergo manifestum est iam quod ultima illa Dei cognitio, quæ habebitur in patriâ, Deo se ipsum pandente & reuelante, optatam præstabit felicitatem; quod ex eo perspicitur, quia immortus tunc manebit appetitus humanæ uoluntatis nihil amplius requirens, satur præsentibus, quibus uniuersum bonum nullo insectum malo continetur. Huic beatæ uitæ, quæ in celestibus ducetur, accedunt hi proxime, quæcumque mortali in corpore contemplationi nascant diuinarum humanarumq; rerum qualiscunque sit ea, & quomodocunque habeatur: est enim imperfecta cui tamen plurimum tribuendum, quia exilem illam perfectissimam quantum potest imitatur, & quia sine hæc celestis illa non contingeret: non enim ad eam recipitur, qui nihil unquam de Deo in terris agens fuerit committatus. Huic incubere, quicumque inrer Philosophos summi extiteret. Huic nostræ religionis alama nisi potissimum studuerant. Fuerat enim iam Saluatoris ore commendata. Nam Mariam diuino intentum uerbo magis laudans quam Martham, quæ satagebat circa frequens ministerium: Maria, inquit, optimam partem elegit (ita enim uocat diuinorum contemplationem) quæ non auferetur ab ea, quia hic incipit, ut in celo perficiatur, ubi nunquam deseret. Actiuosa autem illa functio, quam in priuatis nunc publicisq; uitium rebus uel honestis studio uel utilitatibus, mortalitatis huius uitæ limites non transcendit. Sed quid ego de his tam late loquor? aerbosus mihi iam uideor: nam de felicitate hac qua sancti gloriosi sunt in patriâ iam antea plurimos habui sermones. Nunc ueror, ne eadem repetendo in patriam crimen effugere nix possum: & forsitan tu me nunc pulsabis illo uero philosophico sermone; quo dicitur, frustra fieri per plura; quod fieri potest per pauciora. **THO.** In animalis corpore Marce natura oculos collocant, duos similibus inter se, & pari præditos potestate, & quamuis unus sufficeret oculus animali ad uidendum, tamen quia id non æque bene & conuenienter fiebat, ac si duos haberet, id membrum duplicauit. Sic colligitur non frustra fieri, quod duplicatum maiori bus fertur uiribus, magisque rem insinuat, ac demonstrat. Quid si hæc ego, quæ de beatitudine sanctorum in patriâ dicta sunt, uolui te repetere, ut his diligenter inspectis uiderem utrum aliquid de esset; ut id adderes, participaresq; sermonem me admonente; non frustra eadem reuocata existimabis? quemadmodum enim, si summus pingendi artifex tabulam peregre pictam mihi ostendisset; eamq; deinceps sermouisset, ego autem cuperem huic tabulæ, quam rogatu meo finisisset, addi quædam ad ornatum, nonne peterem, ut eam mihi iterum tabulam ostenderet & pictor in ostendendo benignus esse deberet? **MAK.** Expecto quid requiras, ne addam si possum. Illud primum expedit mihi uellem, quomodo Deus in patriâ à beatissimis illis uideatur. **MAK.** Sume tibi hoc ex Apostolo, ubi inquit, quod uidemus nunc per speculum in ænigmate, tunc facie ad faciem. **THO.** Nondum intelligo. Non enim his corporeis oculis uidebimus, quibus ea tantum spectantur, quæ sunt corporum, Deus autem omni nacens est corpore. Non hoc sensit Apostolus. **MAK.** Non profecto, sed illud indicat, quod nunc effigiem Dei spectamus, ueluti speculo redditam, tunc ipsum spectabimus Deum; effigiem Dei aspicias, in his omnibus, quæ creauit, hæc autem potentiam, sapientiam, benignitatem illius nobis repræsentant, ipsum non ostendunt, ut quid sit sciamus ubi uero celos confunderimus ipsum eoram spectabimus uulgo interiecto nelamine, & hoc uocat ille de facie ad faciem uidere. Cogita Theophile quanta sit humani animi ad sensus procliuuitas, qui incorporea corporum rerum noëibus notat: proximitatem tamē captans: sunt enim hæc manifestiora nobis & notiora, ideo audita magis mouent quapropter uisionis nomine intelligentiam uocamus, quoniam inter corporis sensus intellectui uicinior, similitudine uicinis & magis à materis contrahione auulsus, magisq; purus & spiritalis: hinc de facie ad faciem dicimus uidere Deum quam directe illum nullo intercedente medio cognoscemus. Sæpius ex eo

quod sit cognosces facientem de similitudine, ubi & quod sit, & quod facit, eiusdem ordinis, eiusdemque participes rationis, veluti quum ignis ignem generat, & homo hominem: si cognoueris geniti naturam cognosces quoque generantem: In reliquis, quæ dissimili sunt specie & figura: nequeas ex eo quod sit facientem discernere: nisi tanta sit operis bonitas, ut exaequet vires facientis, quod haud scio an unquam contingat: Non possumus igitur (ut sapius telarus sum) de mundi fabrica perspicere quid sit ipse, qui fabricabit. Est enim ipse supra omnia, & aliud quàm omnia, quæ creauit. Hæc quæ oculis mentemque spectamus, indicant Creatorem esse quendam, cuius summa sit sapientia, maxima caritas, infinita potestas, æterna claritas, qui solus per se subsistit, cui nihil addi, nihil detrahi potest. Hæc & talia quædam nouimus. Ceterum ubi explicandum est quid sit ille, cuiusue substantiæ, tunc plane obmutescimus, etsi in corona doctorum uirorum hæc proponatur questio alii ad alios respiciemus, uicissim nobis damus ueniam id ignorantibus, cuius nulla hic scientia: tunc enim sciemus, quum in patria ipsum coram spectabimus. Multi nunc sunt sanctitatis studiosi, quibus diuinum aliquid affulsit lumen, propius qui gustare iam ceperunt, quàm dulcis & suauis sit dominus colentibus eum, hi qui nunc exarsuunt illarum rerum desiderio quanto corripientur igne, ubi eum, quem dilexerunt, non iam per ænigmata, sed perspicue tenebunt. Nonne effunditur in omne gaudium de conspectu tanti & tanti suauis boni, laudantes immensam benignitatem creatoris qui tanto dignatus illos fuerit munere. Quomodo autem uidere possunt? (nam ipsi requiris) Existimo illos uidere, quia Deus iungit se illorum aspectibus. Ille amantis in morem dilectos suos in sinum suum recipit, fouet, amplexatur, nudaturque; se illis ad intuitum apprehensionemque præbet. Non uult iuter se ipsum, & illos aliquid intercedere medium, quod non sit ipse. Ergo quem admodum Deus se ipsum per se ipsum uidet atque hac ratione beatus est, sic ciues illi caelestes Deum per ipsum Deum uident, eademque uisionis ui felicitatem assequuntur. Demum (ut cum Apostolo dicam) etiam Deus omnia in omnibus. Ipse illic erit præmium in pace, qui hic est uirtus in bello, nunc adiutorium, tunc uoluptas: Sed non in complexu illo ingenium tantum felix: uerum etiam uoluntas: hæc erit omnipotens, quia Deus omnipotentiam illi suam communicabit, nam sicut Deus quicquid uult, potest per semetipsum, sic & illi quicquid uolent, per cõiunctionis sibi poterunt Deum. Hæc angusta in hominibus nunc sunt utraque, siue potentiam spectes, siue cognitionem. Sunt sancti niri, dum hic degunt, uasa Dei pretiosa, sed exigua, sed fragilia, sed infirma, delectari eos necesse est, quod eum, quem summe amant, uidere non possunt, nisi tanquam in nebula depictum. Possumus aliquando ex aliis alia cognoscere, tamen si non sint eiusdem uaturæ & formæ, quia propinquissime accedunt: Nam si quis Lupum nunquam uidisset, posset ei ostenso cane indicari qualis sit. Virgilius nos ter medicam herbam nobis ignotam ostendit proposita lauro, cui assimilatur solo differens odore, Deum uerum quomodo cognoscemus de rebus his, quas longissimo superat intervallo? Nihil ille uidet post se, nec nos uidemus tantæ tristitiae quiperabile, omnia distant immenso spatio, tamen si aliud alio magis solitaria est illa natura, respiciens inferiora omnia ac ne panlo quidem, sed non nisi longissime inferiora, solus erectus ille & sublimis, reliqua iacent omnia: referunt res cunctæ creatæ similitudinem quandam Dei: nam cuiusque est sui simile generare, uerum tenuis & perexigua admodum est similitudo, ita ut in quibusdam uix agnoscat: Me si uolupiam similem Deo dicar propter illam, quæ cunctis adiacet hominibus, ingenii et uoluntatis uim audiam id quidem libenter, & recte dici existimem, sed pudeat aliquando comparationis, quæ enim finiti ad infinitum proportio? Itaque nullam possumus de rebus haurire similitudinem, quæ Deum nobis, ut est in seipso, exhibeat præter, quàm de eius conspectu in patria haurimus. Nunc ex fide ambulamus, & de rebus creatis creatoris faciem, quam nunquam uidimus, somniamus. Tunc o. Dicitur à nonnullis, quod Deum in propria substantia uidit nemo, ne illorum quidem uultus, qui iam in patria regnant una cum Christo. MAH. Dicitur id quidem à Ioanne Chrysostomo, & Hieronymo in commentariolis quibusdam, quos edidit à Prophetas, quod repugnat Apostolicis sermonibus, & his, quæ in Euangelio dicuntur à Salvatore, quale est illud, Hæc est uita æterna ut cognoscat te uerum Deum, Et illud, si quis me diligit, manifestabo ego me ipsum illi: Et licet in eisdem scripturis dicatur inuisibilis Deus, & quod hæbat idem lucem inaccessibilem, & quod Deum nemo uidit unquam, hæc

& talis ad eos pertinent, qui procul à patria in uia adhuc degunt, non ad eos, qui caelestem ingressi ciuitatem, & iam coronati uictoriz suæ præmium ferunt, quod non aliunde illis obuenit, nisi quòd felici illa Dei uisione fruuntur. Illud quidem fateudum ueminem posse suis uiribus illuc assurgere, nisi prius diuino subleuatus lumine, per quod tanto aptus redditur spectaculo: non enim natura potest inferior ascendere ad superiorem, nisi adiuta & protrahata, quum nihil sit, quòd proprios limites transcendere suis innixum uiribus queat: uides aquam: hæc non ascendit nisi maiore impulsu ui non calefcit, nisi ignis quod est superius elementum, in eam uim suam transfundat: sic Deus uidetur à nobis quia efficit ipse, ut eum uideamus: Est enim altior omni humana intelligentia & cognitione. Deus igitur est, & quod beati uident, & quo uidetur: nam & se ipsum ad uidendum præbet, & efficit, ut uideamus, quod præcogitās Propheta, In lumine (inquit) tuo nidebimus lumen. & Ioannes in reuelatione loquens de ciuitate beatorum. Ciuitas (inquit) non eget Sole neque Luna: nam claritas Dei illuminabit illam. Est quidem Deus lux uera illuminans omnem hominem uenientem in hunc mundum, & alibi de eo prædicatur Amicus luminis sicut uestimenta, attamen lumen id, quod in beatos transfundet, maius erit & gloriosius omnibus, eleuans supra se humanam mentem, ut uideat quod luminis sui relicta nunquam uidisset. Vbi eo peruenimus Theophile (si peruenire liceat) non uelatum aliquid & faustum canemus? non enim illinc cantus excluditur. Forfitan illud cantabimus. Quæ admodum audiuius, sic uidimus in ciuitate Dei nostri. Immo meliora multo & magnificentiora illie cernentur non modo auditum exuperantia nerum omnem cogitationem nostram, sed ita forsitau Deo nostro illic cantabimus, quemadmodum Propheticus suggessit sermo, quoniam qui meliora uidet quam ea, de quibus audiuit, potest haud mendaciter dicere, se quemadmodum audiuit, ita uidisse: nam tantumdem habet, qui melius recepit. **ТНХО.** Optime tu quidem Maree de hac uisione loquutus es, quæ selices facit. Illud tamen adhuc quæri posse uideo, utrum omnes omnia uideant in Deo, ita ut illie minima quæque dicta, facta, cogitata hominum cognoscant. Item utrum aliis alio aentius uideat & ea de causa beator sit. Hæc audire cupio, ut se habeat, si tamen de his sermo uon sit temerarius. **МАН.** Non prohibet Christiana pietas harum rerum inuestigationem: Perspicio nanque Theologos nostros de his quære-re, & ad ea respondere. Itaque nihil à me afferam, sed (ut conueni) quæ ab illis allata sunt referam. Nihil autem illi afferunt, nisi quòd rationi sacrarum; scripturarum auctoritati sit consentaneum. Nullius intellectus erit quātum uis minimus in patria, quin diuinæ uisionis futurus sit particeps: nam quum eò attollatur non suis uiribus, sed diuini luminis fultus claritate, non refert porro quali quisque sit ingenio, seu magno, seu paruo. Vis etenim Dei infinita est, nec eius eursum ulla rerum difficultas immoratur. Quamobrem tam facile est Deo curare languentem difficili grauiq; morbo implicitū; quā si leuiter ægrotaret, tamen grauioris morbi subita solutio admirabilior nobis uideatur, propterea quòd magis naturæ superat facultatem. Nihil igitur ingeniorum prohibet diuersitas, quin quodlibet ad uisionem illam beatificam attolli possit diuino lumine. Perspicaciores Angelicas mentes humanis existimo, attamen aequalitas in cælo promittitur hominibus Angelorum: quæ ratione factum plerique iudicant, ut Angeli hominibus sub humana specie se se obtulerint, quo in cælestibus indicaretur utrorūque parem fore dignitatem. Concludatur iam nullum esse in sanctorum consortio in patria degentium quin Deum uideat, alium tamen alio perfectius uidere consistendum est, unica erit felicitas, differens tamen graduum multiplicitate: quod ut designaret domus, in domo (inquit) patris mei mansiones multe sunt, & alibi dicitur, quòd stella differt à stella in claritate, quicunque enim ardentius Deum dilexerint, nec mandata modo, sed monitis quoque eius omnia impleuerint diligencius, ii magis Deo fruentur, minus autem, qui minori in his fuerint studio, nec tamen quisquā erit qui plus appetat, quia satur erit unusquisque eo quod sumpserit: ideo cuncti felices ueluti si quædā ciuiū multitudo introducatur à Principe in uestiarium ubi uestimenta adfint ex auro, purpuraq; æque intexta breuitate tantum & longitudine differentia, & unicuique concedatur uestimentum ex eo tollere, & sibi habere: sinq; ex his quidam (sicut uerisimile est) breui, alii procera corporis statura. Quid sacros ipsos existimas, si fuerint prudentes? Ego arbitror, quòd qui breui erunt corpore, breuia, qui autem procero, longa adsumant indumenta, atque ita unusquisque contentus eo quod habet discedet, nec qui breuia

breuia habet uestimenta inuidebit habenti longiora, quia ea suo non congruunt corpori. Pari ratione si darentur calcei, quicumque modico erunt pede, modicos quicumque magno magis assument, atque ita omnes sere recte calceatos existimabunt: nam si pede minor calcens fuerit, uret, si maior, euertet. Datur & alia uasculorum similitudo, quarum quaedam sunt minora & alia maiora: Si impleantur omnia uino generoso, uel alio pretioso liquore, tamen si non aequa in cunctis liquoris erit portio, aequae tamen omnes pleni, nec id, quod minimum est uasculum, minimumque cepit, optabit (si sensum habeat) plus liquoris sibi superinfundi, quoniam se amplius capere non posse proclunabit. Haec omnia faciunt, ut intelligatur sanctas illas animas perfecte omnes uidere Deum, & quamuis aliis aliis perfectius uideant & maiore illius gloriae lumine illustrentur, eas tamen, quae tanti non sunt luminis capaces, satis habere, dum habent pro eorum capto, quod satis est, nec maiora uelint optare, nec sibi fumere, ne obruantur. Et de eo, quod interrogasti, utrum alius alio acutius Deum uideat, haec habeo dicere. Sed num omnia in Deo uident beati? nam id quoque audire desideras: nō audeo de omnibus id affirmare: nam quae de Dei libero pendente arbitrio qualia sunt praedestinatio, electorum numerus, impij ad pietatem conuersio, ultimus mundi dies, quis beatorum nouit? nisi sit forsitan aliquis cui praecepto quodam iure id Deus uoluerit manifestare. Fieri enim potest, ut intelligam, qui sis, nec quid uelis sciam, praefertim sublimioribus in rebus, nisi id ex signis coniecer, uel ex operibus eliciam, uel nocem tuam audiam. Sunt namque intimi uoluntatis motus ad pernoscentium difficiles, nec deprendentes ab alio principio singulari. Itaque qui naturam nouerit humanam, hominum non agnosceret cogitata, nec qui diuinam uiderit substantiam, cunctis Dei nouerit uoluntates. Non arbitror etiam beatorum illorum quompiam cognoscere: quicquid Deus facere potest, sed non facit, nec facturus unquam, non etiam quodcunque bonum ex rebus elicere ualeat: hoc enim esset uniuersum Dei potentiam, & uirtutem, & bonitatem. & demum opes omnes cognoscere, quod nulli creato ingenio competere, nec cōpetere potest, solus namque Dei est perfecte se ipsum intelligere: est solus sibi par: cetera certis finibus circumclusa tantam illam immensitatem capere nequeunt. Est ne etiam aliquid aliud, quod non intelligant conspecto uiuersitatis huius creatore atque rectore? Nonnulla adhuc esse puto: Dixi antea illos & genera rerum, & species, & rationes, quibus sunt conditae, & ipsum denique uniuersi ordinem renere, quid autem in singulis uidet? quid ego singulis horis uel horarum momentis dicam, faciam, cogitem, praefertim quum pleraque eorum sint leuia, & neutram in partem inersit, quomodo fiant. Haec igitur ignorant: si quid autem ad ipsos proprie pertinet, ueluti affectus meus, quem erga illos gero, & uota, quae suscipio, & preces, quas ad ipsos fundo, haec & talia quaedam in Deo clare uidere existimo. Haec de scientia sanctorum in patria dixisse sufficiat. Summum utrum autem ita dixerim scire, quaecunque scire eos conuenit & felicitas illa requirit. Tunc. Dicitur est abunde satis de beatitudine sanctorum, nondum de beatitudine Dei: quam tamen amare magis, quam propriam debemus. Unde igitur beatitudo? M. A. R. Ex circumspectione sui. Nam dum intelligit se ipsum, id est quā in se ipsum sit & in finem bonum se ipso perfruitur & hinc beatus est: Nec aliud beatitudinis in Deo, quā ipsemet, qui beatus est: non enim aliunde ei obuenit, sed naturā sibi competit. Nobis autem confertur, ut praemium: nam antea non habebamus: nec est in Deo beatitudo, ut status ex omnium bonorum aggregatione perfectus, sed ut simplex & unum bonum: quod ceteris per partes ille communicat: quicquid autem desiderabile est in quacunque beatitudine, siue uera sit illa beatitudo, siue opinabilis, id omne longe eminentius in Deo residet. Itaque licet contemnere uanam quorundam orationem existimantium Deum perfecte beatum non esse, quia non fruatur corporeis uoluptatibus, uel diuitiarum harum terrenarum apparatu, uel aliis humanis honoribus. Nam horum & ceterorum omnium gaudiorum summa, quaecunque ea sit, penes ipsum est excellentiori modo, dum uidet se omnipotentem, summe sapientem, eximio bonum. Stulte etiam queritur a nonnullis, quomodo hanc tantam proueritus ferre ille beatitudinem: Nam sicut hoc, quod Deus est, non est eius ueritum, sed natura, ita & hoc quod beatus est, non est alicuius meriti, sed natura. Est autem adeo conueniens

Deo beatitudo, ut ueritas etiam crediderit falsos illos suos Deos felix xzum agitare. Epicurus ipse, qui nihil agentes, & umbratiles quodammodo Deos inducebat, is omne diuinum duobus notabat uerbis, beatum & æternum uocando. Et de beatitudine quidem Dei hæc habeo dicere quatenus humano ingenio perspicui potest: nam perfecte scire puto neminem, nisi eum, cui ab omni æternitate naturale est omne bonum, & qui sibi ipsi soli plene cognitus est. **THO.** Sicut adhuc aliqua, de quibus in superioribus sermonibus illata est mentio, & te libenter interrogarem. **MAK.** Interroga. **THO.** Meministi ne dictum, ceremonialia omnia, quæ Iudeorum lex uetus præcipiebat, noua lege sublata? nec uisum fuisse his, qui tam Christianam rem corabant, nouum populum, qui è gentibus ad Christum consuebat, insolito onere ueteris legis grauari? credo te meminisse, & si memorie iactare soleas imbecillitatem, quæ tamen firmissima tibi est. **MAK.** Memini equidem hoc, nec muto dicto dictum. **THO.** Cetera quidè recipio, unum illud de sacrificiis nondum concoquere potui: nam distinctam enim ciborum sublatam, et alia, quæ gentes ceteræ non recipiebant, ueluti sabbatha, & septimi anni otium, et enim paschalis agni, et tabernacula, & neomenias, nõ est admiratione dignum: sunt enim pleraque eorũ facie absurda et usu ingrata. At sacrificia ablata quæ quæuisse nescio, quomodo audiri æquis auribus possit? Est enim res antiquissima sacrificium ante omnem legem conditam: nam primi illi duo fratres Cain et Abel sacrificia obtulerant Deo, alter de terræ fructibus, alter de ouium fortibus. Inuenies etiam illum humani generis reparatorem Noe altare Domino construxisse & sacrificasse. de Abrahamus adhuc dubitari potest, ut qui etiam iussus fuisse filium unicum immolare. Melchisedech quoque sacerdos Dei magnus panem et uinum legitur in sacrificium obtulisse: Sed hæc etiam opinio inter gentes inualuerat, nihil æque conuiuere Deo, quam sacrificiis: Cetera obsecro quia officia reges ab hominibus sibi exhiberi uoluerunt, & rarissimi fore, qui sacrificari sibi iusserint, quicunque autem iusserunt diuinitatem sibi quandam arrogauerunt et deos se credi et exultimari cupiebant. Quid de Regibus loquor? ipsi Dæmones non alia ratione exigunt sacrificia ab hominibus, nisi quod ea uero Deo debentur: non enim si falsi sunt dii, ideo nolunt se sacrificiis honorari, immo eo magis incumbunt, ut, si ea neglexerint, falsi dii putentur. Quamobrem non debuerit Christianæ legis iulius sacrificia uetera cohiberi, si ea pertinent peculiari quadam ratione ad Deum, et nunquam ea in Iudeis improbata fuere: Nullæ enim nationes, nulli Reges damnarunt in Iudeis, quod sacrificauerunt, sed quod non eadem sacrificia diis quoque suis exhiberent nec Iudei damnabant gentes, quod sacrificarent, sed quod huic honorem uni tantum uero Deo debitum idolis deferrent. Quod si sacrificiorum rationem exquirere uouerimus, eam handquaquam absurdam inueniemus. Testificatur enim tunc homines fruges uel animalia in sacrificium offerendo, se non omnino aduersus Deum esse ingratos, ut pote quem is honorent, quæ ab ipso acceptuerunt. Nec remoneat animalium occisio: nam hæc quoque occisionem in humanum usum cõcescit Deus. Scis enim ipse quantum mortua animalia hominibus conferunt uel ad esum, uel uestitũ, uel medelam, & si quid aliud est eiusmodi. Itaque dum ea occidunt in sacrificiis, gratias agere quodammodo uidentur Deo, quod eorum mortem in suum usum contulerit. Idem dicendum de igne, quo adolent immolata: nam hunc quoque concessum hominibus ad molliendos cibos diuino munere tunc testantur. Quid quæ pro peccatis in necem dant pecudes? Nonne tibi proclamare sacrificantes uidentur, se dignos esse morte de illis: (pecus tamen illud pro se supponere rogare & obsecrare Deum, ut non contentus morte se ipsos expurget et expiet à peccatis? Hæc habui, quæ de sacrificiis dicerem, cur mihi non relinquenda fuisse uideantur, de quibus uisum est tuam tentare sententiam. Non enim mediocris questio in aciem processit, eamque cupio plenius & perfectius explicari. **MAK.** Et si quæ de te allata sunt Theophilo pro sacrificiis ea sint inuisumodi ut merito quemlibet debeant commouere, ego tamen conabor ostendere sacrificiorum usum olim Iudeis concessum nunc recte ablatum fuisse. Vellem ut Iudeorum quispiam hæc porius disputationem suscepisset, quia facilius mihi cum eo foret colluctatio. Vrgeret me ille ueteris legis præcepto. Ego enim admonerem, quod non nisi Hierosolymis in templo illo magnificentissimo sacrificare liceret. Recupere ergo prius statum templi & ita uobiscum de sacrificiis contendam. Antequam id fecerint, quomodo possunt ab alienigenis sacrificia extorquere, quæ ipsi litteræ Moisaicæ caltores noqueunt præstare? Tandem legitime sacrificabatur quan-

diu status ille rerum mansit incolomis, eo autem sublato sacrificiorum usus pariter inter-
 cecidit, hinc existimandum Deum noluisse uictimas amplius sibi offerri, quum pas-
 sus fuerit locum illum, ubi legitime id fieri poterat deleri: nam quemadmodum pra-
 dictum fuerat à Saluatore, non illi lapis super lapidem relictus. Sed Iudæum misum
 facio, quem scio si adestet non posse his respondere. Venio ad te, qui multa afferens
 sacrificiorum quodammodo patronus extitisti, quasi Deus sacrificiis magnopere dele-
 getur. Dic obsecro, unde tibi notum est Deum pecorū sacrificiis delectari? Num putas
 audere magnopere Deum quotiescunque magna uictima ad aram adducitur, quasi ip-
 se gustet de arietū adipe aut taurorum sanguinem potet, aut nid ore carniū capiat. Quid
 necesse est offerre illi quæ ipse creauit? quæ habet in potestate? quæ ita in peculio
 sunt hominū, ut magis sint domini, qui in peculio ea concessit: quod si ad auctori-
 tates respicias sapientium Pythagoras, Pythagoriciq; omnes usum sacrificiorum, qui cæ-
 de animalium peragitur, improbauerunt nefarium existimabant aram sanguine asper-
 gere, nec uerum esse deorum iram cæde animalium placari. Extat epistola Apollonii
 Tyanei ad Delphicos sacerdotes, qua asserit magnas calamitates incidere in populos,
 propterea quod cruore inquiuarent altaria, & addit Heraclitum sapientem sapienter
 monuisse Ephesios, ne lutum luto abstergere uellent. Est etiam tale quoddam præceptū
 in libello Catonis de moribus. Et homines quidem prudentes ita censuerunt. Dæ-
 mones iussisse animalium cædem sibi offerri nō est mirandum, quum usque eō eū pro-
 gressi fuerūt, ut homines quoque pecudū ritu iuberent sibi mactari, quod Deo nunquā
 placuisse uel illud ostendit, quod quum tentans Abraham mandasset eidem, ut filium
 unicum in uictimam sibi offerret, prohibitus est ab opere, quum iam gladium ad necem
 distinxisset suppositusq; aries pro puero in sacrificiū usum. Hinc etiam septem dete-
 ctamur, qui quum uouisset si prælio uinceret Ammonitas quicquid primum occurrisset
 de foribus domus suæ in holocaustum domino, occurrissetq; filia, eam in sacrificiū
 obtulit uictimamq; fecit: nefarium sane sacrificiū lege ueteri non modo non iustum,
 uerum etiam prohibitum. Tunc. Si sacrificiū septem arbitris nefarium, quia
 id lege ueteri non modo iustum, uerum etiam prohibitum, non potes sacrificiū pecoris
 aspernari lege ueteri non modo non prohibitum, uerum etiam iustum. M. N. Non
 aspernor sacrificia florenti uetere lege facta cuius temporibus, & iussu fuere: Nunc ea
 aspernor, postquam lex ueteris exaruit, & lege noua non modo non iussa, uerum etiam
 prohibita. Tunc. Cur prohibita lege noua, quæ ueteri lege iussa? An non illo tempore
 illis sacrificiis Deus delectabatur? M. N. Audeo dicere Deum, non delectatum illis
 sacrificiis, delectatum tamen eo quod ipsa sacrificia significabant. Video cum Prophe-
 tam dicere in psalmo maxime penitentiali. Quoniam si uoluisses sacrificium dedissem
 urique holocaustis non delectaberis. Cur igitur iussa sunt sacrificia? Quid in eis pla-
 cebat? id scilicet quod significabant. Nam & aliquando superiori sermone dixi, & tu
 de me id audire potuisti, omnia illa sacrificia, quibus altaria immaculate pecudis spar-
 gebantur cruore, maximum illud & eminentissimum sacrificiū significasse, quod pro
 uniuersæ gentis peccatis omnis expert peccati Christus in ara crucis fluuiū sanguinis
 effuso percoluit, & ut tolleretur fastidium, hoc unum multis & uariis illis sacrificiis
 euuiciabatur, sicut una & eadem res aliis atque aliis uerbis ac sententiis offerri solet,
 idq; eloquentium perhibere esse uirorum. Non mutat Deus rem, sed uerba, si hoc u-
 num sacrificiū amplectitur desertis illis ueteribus, quæ hoc promittebant. Clama-
 bat Deus in ueteribus illis sacrificiis, atque ita loquebatur quodammodo. Effundam
 Mesia sanguinem pro multis in remissionem peccatorum, nunc non ita loquitur, sed
 effusus inquit, iam quod promiseram in imaginariis sacrificiis antiquis exolui, sicut
 igitur non utar amplius uerbo effudam, sic nec sacrificiū, quæ ueneram illam effusio-
 nem dicebant: Futurum enim nemo amplectitur, sed manet tantum in auctoritate si-
 gnificandi, ubi res præsens adest & tenetur, hoc est sacrificiū unigeniti mei, quod
 semper spectauī, quod gratissimum habui, mortuus est iustus, pro iniustis, innocens
 pro peccatoribus, idem uictima, idem Sacerdos immolans, idem is, cui immolabatur,
 quandoquidem diuina in maiestate mihi est æqualis. Quid plura? delinuit iram meam,
 quæ aduersus omne genus uestrum exarseram: hoc sacrificiū nunquam morauī, in-
 quantur uerba: nam quod olim erat promissio operis nunc est opus promissionis. Dice-
 bam olim in illis sacrificiorum ambagibus dabo redemptorem: nunc autem quid? do,
 uel potius dedi: uerba dandi & quæcunque alia ad dandum pertinentia signa, cassi
 redduntur

redduntur & irrita; ubi tamen quod dari promissum est exhibetur. Hæc si diceret Deo
 us pro se nome causam suam probaret; nunc quoque probet me dicente, quoniam hoc
 quoque est in eius moribus; ut si oppugnetur ab homine uelut causam quoque eius hu-
 mano ore defendi. Tu uero non putes ne in hoc quidem sacrificiorum genere Deum
 uariari & inconsistentem pateri quando ne in reliquis quidem putasti: Eadem enim ra-
 tio est omnium. Vt enim illi adimbrabant, quæ per Christum fuerant gerenda; sic sa-
 crificia illa innumera representabant fidei quodam simulacro sacrificium hoc singu-
 lare, quod de se Christus in cruce pro humana gentis salute fuerat oblaturus. Post-
 quam autem id obtulit, uetera illa simulacra hoc unum effingentia falsa imitatione sub-
 lata sunt: Falleris Theophile, si existimas pecudes in sacrificia ueteris legis institutas ob-
 latas sanguine suo ualuisse ad expiationem peccatorum. Vnde enim in unius animalis
 irrationalis cruce effusio tantum uis esse poterat? quomodo igitur illis sacrificiis expia-
 tio peccatorum fiebat? si non pro peccatis iussa fuerant offerri. Dicendum id contem-
 gisse, quia imaginem gerebant eius sacrificii, quod pro omnium salute Christus post-
 modum pertulit: neque fueris admiratus: sæpe enim imago liberat ualuit, quod
 percipi potest ex his, qui omni ad litteras principum contagiebant: nam eos ad omni ue-
 ratione & inuicta imago illa talis reddebatur. Agisse etiam languidos transiit Petri
 umbræ liberatos. Non sunt nunc irata, ut quondam fuerant sacrificia; aut est tantum-
 modo uirum biniunt eminentissimum, quod nec pro Angelorum lapsu oblatum fuit;
 homines tantum pro peccatorum suorum expiatione misericorditer obtinuerunt: hoc
 unico & uero sacrificio Christiani contenti sumus idque quotidie in templis Deo patri
 offerimus, id quomodo fiat non est obscurum, caro nunc nobis & sanguis calefit in
 facris propinatur. Hoc sacrificium non loco certo clauditur, non quibusdam tantum
 personis insingitur, sed libere toto orbe uisitur & cunctis nationibus patet, hoc præ-
 uidet Malachias Propheta, qui cum ex persona Domini loquens sacrificia Iudeo-
 rum improbat, ostendit se illa omnia alio meliori sacrificio & ampliori commutare.
 Abortu inquit solis usque ad occasum inagitant nomen meum in gentibus, & in omni
 loco sacrificium offertur nomini meo, & sacrificium parum. O præclarum sacrificii
 mensam, quæ corpus & sanguis domini offertur pro peccatis, & in cibum & potum æ-
 gris immortalibus præbetur. Non ne ex uollatione huius ad reliqua sacrificia, in quibus
 pecudes iugulantur, quilibet diceret hoc uerum esse, uisum & efficacæ sacrificium, illa
 ficta & simulata? quantum gaudere debemus nos, qui de corpore huius sumus sacrifi-
 cii, in quo ea sunt, quorum ueteres Patres imaginem tantum, & eam tenuem admo-
 dum & obscuram & umbratilem tenebant: certe conqueri non possumus nos sine sa-
 crificiis relictos, postquam pro priscis illis uilibus excellentissimum hoc tanquam pro
 Orichalco aurum recepimus. Tali fraude nobiscum egit nouæ legis dator. Sed & in-
 uentis plurimi de Christiano ouili, qui uidentes tantum pastorem pro ouibus uictimam
 factum, ipsi pastori suo se in uictimas obulerunt, hi sunt sanctissima Martyrum co-
 hors, qui pro Christo, pro uera pietate & religione aduersus iniquitatem regnum & po-
 pulorum ad mortem usque & effusionem cruoris certarunt, quorum alii lapidati, alii
 in crucem sublati, alii iugulati, alii lamina ardentibus cremati, alii uugulis feris exa-
 rati, alii alio fauitæ gener: truci dati, hi sunt, de quibus sancta loquens scriptura.
 Tanquam aurum in fornace probauit eos dominus, & sicut holocausti hostiam accepit illos.
 Et Apostolus Paulus iam imminente passionis suæ die. Ego (inquit) immolatur. Sed
 quicunque alius honoratur & uirtutis tuendæ studio crudeliter improborum suum
 obicit corpus, in corporis sui holocaustum domino incendit. Non id sacrificium in
 ritibus quibusdam & caeremoniis consistit, sed in pio sinceroque animo, qui nullis mi-
 nis, nullis terroribus, nulla suppliciorum granitate nolit a sancto recedere: propositis
 discedere, qui malit occumbere, quam ueritatis, iustitiæ, pietatis causam per se pro-
 ditam uidere. Is ubi impiorum manibus occiditur, cadit tunc Deo gratissima uictima,
 quamquam ita cadat, ut sublimior fiat celesti iudicio, & insigni coronatus laurea astra
 consendat. Habet etiam intra se homo unde sacrificare queat Deo: non est necesse
 mihi nunc quod olim, ne in grege queram immaculatam ouem uel pinguem eligam æ-
 rietem, aut taurum atque in armentis prospiciam & pendam animo ne non inue-
 niam, & si antea in stabulis uel pastuibus habuerim, quia casu interiori, uel prædones
 fortitan, & fures abducent: ac nec thora de Sabæorum terra uel arabum potam, nihil
 quod extra nos sit deposedat sacrificium Deo. Insuper inquam est intus, quod offerre

& sacrificare iubemur: hic est dolor cordis & luctus pro delictis, quæ admissimus. Video namque Prophetam dicere. Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum, & humilium Deus non despicies. Afflictio mortis & fortis genitus placat furentem Deum: vincitur humanis lachrymis, qui inuictus est ad cetera. Alius Prophetæ dixit. Immola Deo sacrificium laudis, Laudatur autem Deus quum gratiam habens omnium, quæ gratuito nobis contulit, bonaq; nostra ad illum fontem unde manarunt referimus, laudatur, quum ipsum intimis amamus uisceribus, totoq; (ut aiunt) pectore, quum diligimus ceteros homines non secus ac nos ipsos hoc igne amoris nostri lætatur Deus, nec aliud magis holocaustum, quàm hoc nouit. Misericordiam (inquit) malo quàm sacrificium: non hic misericordia excluditur à sacrificio, sed sacrificium sacrificio prælatum. Misерemur autem quum uell largimur egentibus, uel iniuriam non modo obliuiscimur, uerum etiam beneficio pensamus. Quid opus est iugulare pecudes, armenta, uolueres Deo? quasi Deus eædem animalium gaudeat aut sacrificiis illis saturetur, commensatorem habemus Deum, ubi alimus elusientem pauperem eius nomine; nā in paupere tali ipse refici so putat: hoc sacrificium optimum est & probatum Deo non ubi uittulus iugulatur sanguisq; eius in circuitu funditur altaris, intestinaq; ibidem cremantur, reliquum corpus strue lignorum superimpositum igne subiecto corrumpitur, & in cineres abit, quod ueterum more sacrificiorum fiebat. Fuerint quodam tempora necessaria, dum erant significantia, nunc autem postquam res aduenerunt, quas significabant, merito ablata sunt, ut ostenderetur illa fuisse signa, & crederetur Deum nequaquam his indigere, sacrificabant gentes suis diis uaria animalia, & quod multiformes erant Dii, unicuique eorum animal, quod ei magis congruere uidebatur, ueluti Cereri suem, quod repando rostro femina eruat, spemq; anni intercipiat. Caprum Baccho, quod morsu uites lædat, soli equum obcursum celeritatem. Asinum priapo propter magnitudinem obsecrni uirilis. Demum exclamat ille in salis, ueluti indignatione commotus.

Quid tui superest? animam quum ponat in aris

Lanigerumq; pecus, ruriculæq; boues.

Aegre forebant uiri prudentes animalia in templis cadere, quæ melius humanis uisibus relicta fuissent; ad quos nata erant, nec satis rationis esse uidebatur, cur scelerati innoxiorum animalium capite importuna sua flagitia redimere deberent. Fertur eos, qui primum in gentibus sacrificarunt, herbas & flores initio, deinde arbores in sacrificium, obtulisse mox odores prompsisse eisq; suffumigasse. Morem hunc ueterem suis se Latinorum explicat aptissime idem Poeta in iisdem fastorum libellis.

Ante Deos homini quod conciliare ualeret,

Far erat, & puri lucida mica salis.

Nondum pertulerat lachrymatus cortice Mirras

Acta per æthereas hospita nauis aquas.

Thura nec Euphrates, nec miserat India costum,

Nec fuerant rubri cognita fila croci.

Ara dabat fumos uerbis contenta sabinis,

Et non exiguo laurus adusta sono.

Si quis erat, factis prati de flore coronis,

Qui posset uiolas addere, diues erat.

Melius id erat sacrificandi genus, inuadi postmodum cæpere animalia tanquam ea diis essent acceptiora, isq; mos sacrificandi ubique inter nationes inualuit. Sunt nonnulli, qui non admodum imperite existiment Deum sacrificia animalium iudeis concessisse ne illi sacrificandi cupiditate ad idola desisterent, quemadmodum & eisdem permisum uxorum repudium ne eas occiderent: Hac in sententia in primis diuus fuit Hieronymus, qui scribens aduersus Pelagium & exponens illum locum Hieremix ubi Deus refutat peccatorum sacrificia, & uult potius offerentes uesci hostiarum carnibus dicens se non mandasse patribus eorum quando eduxit de Aegypto illa holocaustomata. Non mādauit (inquit) uoluntate, sed idolorum comparatione malens sibi offerri, quàm Demonibus. Est consimilis penes Esaiam locus obominatur Iudeorum sacrificia & dicit se plenum esse holocaustomatum & adipem ouium taurorumq; sanguinem noluisset. Quis enim hac (inquit) de manibus uestris requisit? Hunc locum euolvens Ioannes Chrysostomus in sermonibus, quos habuit aduersus Iudeos sentiens cum Hieronymo,

mo asserit nunquam Deo hæc sacrificia placuisse. Si enim placuissent nunquam uho loco sibi fieri uoluisset, deinde locum ipsum sustulisset. Cur igitur concessit? quia uidebat eos sacrificiorum cupidos ac iam ad immoderatum idolis paratos, immo iam eò prolapsos. Concessit igitur illis immolationem uisumque ad breue quoddam tempus: nam postea id eripuit medicis elegantis ritu. Medicus namque si uideat feblicitatem cupidum frigidæ, ac nisi concedatur futurum ut ille se suspendat, nec precipitem det de fenestris, concedit id potius ne uim ille uitæ suæ afferat, sed ita tamen concedet ut lagenam tantum scitili de suis ædibus allatæ bibat. Mox ubi semel aut iterum biberit, præcipiet seorsum ministris, ut ex occasione quapiam lagenam confringant, quo ægrum inficium, nihilque supicantem renocet ab iniquo potu. Itidem fecit Deus permitiendo sacrificia. Neque enim omni loco id permisit fieri, sed in uno duntaxat. Hierosolyma templo: Mox ubi ad aliquod tempus sacrificassent primarum, illam suam cupiditatem abessent ciuitatem una cum templo euertere, & sicut Medicus fracto uase ægrorum ab aqua, sic Deus euerfa ciuitate Iudæos, uel inuitos diuinitis abduxit: ex quo ostenditur, quod nunquam illa Deus sacrificia libero absolutoque iudicio probauit. Hæc à Chrysostomo habemus. Attuli superius Pythagoram Pythagoreosque omnes sacrificia animalium improbasse. Recensui epistolam Apollonii Tyanei eadem sententis, & pro se Heracitum Ephesum adductis; sed & Porphyrius, qui ex eadem schola prodit hoc quoque confirmat. Is enim in secundo libro de abstinentia animalium asserit id malorum fuisse Demonum inuentum, qui nocendi auaritate postularint se iumentorum uoce placari, Deos autem huiusmodi sacrificia nequitiam deposcere, qui sane adotantium mores inspiciunt, maximum sacrificium existimantes rectum de ipsis, atque de rebus iudicium in animis apud Deos optima est oblatio; pura mens, & uacuum perturbacionum animus. Optime iste si modo rectam de Deo habuisset sententiam, sed quantum ad sacrificia atque rectissime uidit illum de centis sine sacrificare, qui sanctis præditus est moribus, qui in diuina humanaque omnia casto, & pio fertur pectore; hoc apud nostros apertissime explicauit auctor epistolæ ad hebræos, dum inquit Benefacere, & communicatores esse non obliuiscimini: talibus enim sacrificiis delectatur Deus. Quamobrem conandum pro uiribus Theophile, ut uirtutibus incumbamus, mentemque totam Deo, diuinoque homini consacremus si nere sacrificandi nos cura detinet. Quid enim aliud est sacrificare, quam Deo operari? quod maxime sit ubi actiones nostræ non aliò respiciunt, quam ut Deo placeamus, placemus autem si recte de ipso sentiamus, si nosmetipsos membraque nostra in omni officio contineamus, si reliquos homines, qui nobis naturæ conditione sunt proximi, qui que nobiscum eandem Dei serunt imagiem, re, opera, consilio iuuamus; hoc est rem diuinam facere, uoluntatem Dei, consilium mandata implere; eruat autem bestiarum abist à purissimis mundissimisque Christianorum ritibus. Aderat in ueteri lege hostiarum diuersitas, alia namque sacerdotis erat hostia, alia principis, alia Synagoge, alia unius animæ. At in Christi ecclesia prima post Apostolos, Martyrum hostia; secunda Virginum, tertia continentium; & sic deinceps hostiæ ordinem suum tenent, quarum ea sublimior, quæ maiori affectu præstantiorque de causa in propriis corporibus Deo offertur: Hæ sunt hostiæ uiuentes; sanctæ Deo placentes, quas Apostolus Paulus scribens ad Romanos, rogat ut exhibeamus. In ueteri lege iubebatur unusquisque hostiam, quam oblaturus erat conspiceret, undeque summa cum diligentia, ne forsitan incisis esset auribus, ne cauda mutilata, ne scabies aut impetigine, aut quolibet alio morbo laboraret. Hoc quanto nos maiore diligentia obseruare conuenit, qui non pecus irrationale, sed nosmetipsos in sacrificium damus, ut mundi undique ab omni uitiorum macula & forde inueniamur. Si qui autem sunt, qui suum aliquid & non se ipsos offerant Deo, cupientes aliquid ab eo consequi mortale & terrenum, huius nequaquam sacrificium gratum fuerit, sicuti nec Deus hæc forsitan de causa ad Cain sacrificium respexit, neque ego dico non esse petenda hæc à Deo temporalia commoda, si cui petenda uideantur, sed interet quo animo petantur: Boni namque petunt, utiui his persiciant uoluntatem Dei: mali ut per hæc explant cupiditates suas. Hæc nobis in præsens de sacrificiorum ratione occurrere potuerunt, quæ ea lege sunt dicta, ut si tu, aut quilibet, alius melius quid & rationabilibus attulerit, id teneatur.

MARCI ANTONII NATTAE
ASTENSIS DE DEO
LIBER DECIMVSQVARTVS.

T H I O.

EGO vero istis tuis assentior, & commodissime dicta iudico. Vix haberet in his, quæ hæcenus prolata sunt, ipse liuor ubi rubiginosos dentes insingeret. Nunc pergamus ad aliud, quod superiore sermone incohatum nondum à te perfectum iudico, sed in ipso cursu derelictum, quum nos torrens confluentium rerum ad alia raperet. **M A R.** Si quid tale accidit nou est recusandum, quum ei apicem culmenq; imponamus, ne mali architecti uideamur. **T H I O.** Conandum quidem fuerit pro uiribus, id ut fiat. Scis enim cum sermonem in medium uenisse, quo ostenderetur Dei cognitionem apud paucos semper fuisse. **M A R.** Scio equidem, plurimisque ea de re sermo meus fuit. **T H I O.** Tu autem ab exordio humani generis cepisti, & seriatim processisti, usque quo uenit Christus in lege promissus, qui natus est regnante in Iudæa Herode Afcalonita, & dominante Romæ Octauiano. Ad horum usque tempora sermo tuus productus est. Expectabatur Christus summo desiderio ueterum illorum patrum, apud quos dicebatur uenturus. quid? postquam is uenit? quomodo se Dei cognitio & cultus habuit? id operæpretium fuerit nunc exponi. **M A R.** Quid putas Theophile? nisi quod ab initio tam magni aduentus cognitio Dei, eiusq; cultus pene cecidit, ac extinctus est. Numerari facile poterant, qui uerum Deum sequebantur, singulorum nomina (mihi crede) parua tabella cepisset. **T H I O.** Nondum percipio. **M A R.** Explicabo id latius, te primum interrogans, utrum existimes eum Deum nosse, qui non nouit missurum aliquando unigenitum suum in terras, ut homine assumpto saluum faceret humanum genus à peccatis, in cruce exaltatus. **T H I O.** Minime quidem nouit, qui ignorat hoc tantum & tam mirabile Dei opus, in quo humana salus posita est. Enimvero per unum hominem mors introducta & per alterum uita reparata, ut ait Apostolus. **M A R.** Recte loqueris. Antiqui illi iusti, qui aduentum Christi præcesserunt, salui facti sunt, propterea quod de mediatore hoc hominum **I E S V** Christo eadem credebant, quæ nos, sed illi ut futura, nos ut iam facta, credimus nos Deum in carne uenisse, illi uenturum nos mortuum esse pro peccatis gentis, illi moriturum, uos resurrexisse, illi resurrecturum, uos ascendisse ad cælos, illi ascensurum. Vnum illud utrique pariter expectamus eandem iudicem uiuorum & mortuorum uenturum: Sine horum fide nulla salus, nulla pietas, nec religio. Quæcunque in lege ueteri dicta & gesta fuere, quæ litteris commendata legimus, non alio spectabant, quam ut adumbrarent hæc, quæ humanis in membris gesturus erat Deus, quemadmodum antea est dictum & posterius etiam si necesse fuerit dicetur. Quamobrem hæc illi mytheria tenebant, & caligantione his, qui Christi præcesserunt tempora ueram Dei cognitionem tribus, uerumq; cultum, nisi quod hæc ad Christum spectantia nouerant, & futura credebant. His tu (ut opinor) accedis. **T H I O.** Accedo equidem. Nam si non credidissent Dei unigenitum uenturum humanum in carne pro mundi salute, proculdubio impii & irreligiosi fuissent. **M A R.** Quid is ubi uenit cepitq; prædicare se illum esse, quem antiqui patres expectarant, de quo Moyses & Propheta loquerentur, talemq; se & doctrina & moribus, & signorum magnitudine ostenderet, num sequuti sunt eum Iudæi illius temporis & ut Messiam receperunt? **T H I O.** Ita rogas quasi aut tu, aut quilibet de populo ignoret, quomodo eum receperint? nam quum prædicaret se filium Dei, & plane Deum, probis infestati sunt lapidare & manus iniicere sæpius uoluerunt, & denum apprehensum Pilato & gentibus flagellandum, irridendum, crucifigendum tradiderunt. **M A R.** Erat tamen ille in homine Deus. **T H I O.** Erat, sed eum non cognouerunt. **M A R.** Quomodo igitur possumus cognitionem Dei tribuere Iudæis eius temporis, qui præsentem Deum sequebantur, humanum in corpore colloquentem non cognouerunt. Quid enim refert, quod immensam Dei potentiam, sapientiam cognoscerent, nisi etiam infinitam caritatem notam haberent, qua ille adeo exarsit erga humanum genus, ut de summo illo cælesti solio demittere se uoluerit & hominem assumpto eandem nobiscum in terris uitam ducere, primi; pa-

rentis

rentis culpâ eluere: qua tota posteritas infecta tenebatur. Quum enim in hoc mirabili Dei opere salus humana consiliet & id ignoretur, nihil prodest reliqua cognouisse. **TH 110.** Perspicio iam quod uis: Vis enim postquam Deus in carne uenit ad homines, isq; negabatur esse Christus in lege pronissus, tunc Dei cognitionem in Iudæis cessasse, quæ fuerat in eorum maioribus, quoniam hi uenturum crediderant. **MA 11.** Istud est, quod dicere uolo, atque etiam, quod his consequens est, cessare etiam in Iudæis cognitionem, qui postmodum extiterunt affirmantibus scilicet nondum Messiam uenisse, & ut ueniat summo clamore expostulantibus. **TH 110.** At isti Iudæi, qui post Christum fuerunt, non ita de Messia existimant, quemadmodum eorum maiores, qui Christum præcesserunt. Illi enim eadem credebant, quæ nos Deum scilicet in carne uenturum, qui redimeret homines à labe, quæ à prima origine unicuique impressa fuit, eosq; in caelestem patriâ adductos immortalis æui, perpetuo gaudii donaret. Isti autem (quæ admodum ab ipsâ audio) existimant hunc eorum Messiam hominem purum fore, qui Iudæos cunctos ubique dispersos in unum colligat & à seruitute liberet Hierosolymâq; deducat, illic regni sui solum constituens omnes gentes nationesq; ut subigar, ac sibi parere cogat. nec deinceps luctum, lachrymas, dolorem, aut etiam mortem fore: sed cunctos in ipsâ Hierosolyma summo cum gaudio, atque rerum omnium copia in æternum uicturos. **MA 11.** Non ignoro hæc ab istis dici & credi, quæ sunt omnino stultissima: nam quæ de redemptione Israelitici populi, quæ de Hierosolyma in sacris legunt litteris, quod non iterabit amplius in eam luctus aut mæror, & quæ etiam ibi dicuntur de gentium conuersione ad Messiam: Isti trahunt ad ea, quæ uidentur, relictis his quæ non uidentur. Denique (quod sæpius est dictum) corpus litteræ non spiritum sequuntur, non sic maiores eorum, qui quæcunque uidebant in litteræ corpore, ea ad mysticum spiritalemq; sensum redigebant. Cæcitas autem horum posteriorum præuisionem fuit & prædicata ueterum Iudæorum ore. Quamobrem non est amplius apud Iudæos de ra Dei cognitio uetusq; cultus, sed hæc ab illis ad Christianos translata sunt. **TH 110.** Etsi uerbis tuis assentior libenter, illud tamen ne quandoque mouet, quod Iudæi, qui post Christi crucem extiterunt omnes, & qui nunc sunt. Item Sarraceni pene cuncti, quorum etiam superstîtio non multis abhinc sæculis emerxit, unum colunt Deum æternum, cæli & terræ conditorem, nec tamen possumus dicere duos esse uel plures æternos Deos, cæli & terræ conditores: Ergo is, qui à nobis colitur, colitur ab illis quoque. **MA 11.** Colitur quidem ab illis, sed irreligiose, ut utique antea dicebas, nec colitur quemadmodum se ille coli uult, uult utique ille coli secum unigenitum suum, unum cum sacro spiritu in personarum æqualitate & substantiæ unitate, & unigenitum illum, qui tam ardens complexus est homines, ut eos fluuio cruoris sui ab ira patris redemerit, hoc illi non præstant, ideo inutiliter colunt, qui si postmodum eadem credant & cognoscant, quæ nos, iungentes se fidelium consortio non transibunt ad alium Deum, sed tenebunt eundem: hoc autem intererit, quod quem antea par cognouerant, nunc melius cognoscent, nec eorum erit infrugiferus & infusus cultus, sed pius atque salubris: Non enim loquimur nunc de qualibet cognitione, sed de perfecta, quæ sola cognitio dici meretur: eodem modo loquimur de cultu, pio scilicet & salutifero, non de inutili & irreligioso. Nam de gentibus quoque multi cognouerunt Deum & coluerunt, per ea, quæ uisibiliter cernuntur, scandentes ad inuisibilia. Verum: eorum cognitio & cultus nihil penditur, quoniam utraq; in illis infecta & male affecta fuit: adeo ut dici quodammodo possit, nec cognouisse illos, nec coluisse: idem est Deus omnibus, qui eum faciunt æternum, & cæli terræq; fabricatorem, sed non eodem modo cognoscitur in reliquis ab omnibus, nec eodem modo colitur: Ille uere cognoscitur, qui in cunctis rectam de Deo natum est sententiam. Is pie colit, qui ita colit, ut se ille colendum mandauit. Vides hæreticos, hi impia inferentes in ecclesiam dogmata alieni sunt à Christo, & Christum tamen colunt, qui si respicerint, non mutabunt Christum, sed cognitionem suam & cultum: nam de falsa ad ueram transmeabunt cognitionem, & de pestifero ad salutiferum colendi morem: Non enim duo coluntur, unus ab hæreticis, alter à Christianis, sed unus tantum ab utrisque colitur Christus, uerum ab unus recte, ab alteris non recte. Hæc latius repetere uolui, quia totam hanc continentem disputationem, qua ostendere conor non fuisse ueram & rectam cognitionem Dei, non etiam cultum rectum omni tempore, nisi penes paucos, et istis temporibus, in quibus uersor, non nisi penes paucissimos. Illi soli de Deo Christoq; eius ueram in cunctis

Ais cognitionem assequuti sunt eundem; debito cultu prosequuti, sed adeo pauci, ut
 ræ paucitatis huius quandoque pudeat: Ego iam redeo ad Christum uersum in ter-
 tis: non enim iam oportebat credere uenturum, qui iam aderat, sed pdesse quis no-
 uerat? Nulli ne cognouerunt? potes id mihi iam hoc tu dicere. Perspicuū enim ex Euan-
 gelica lectione, qui sequerentur. T H E O. Pauca istos habuit ille sectatores seu ne
 Euangelium uocat, discipulos trigessimū agens annum, hi cognouerant, & ne Mes-
 siam habebant. M A R. Quot existimas istos fuisse: num ad centum putas peruenisse?
 T H E O. Fuerint ducentum quoque uel etiam trecentum. Quid hoc ad reliquum
 turbam, quæ non nouerat? M A R. Si numerus sequentiū Christum tibi non placeret pla-
 cere possunt reliqua præclara & magnifica, quæ in illis cōspiciebantur nobilitas, opes,
 diuitiæ eruditio, facundia, disciplina, pollebāt præterea honoribus, magistratibus, clien-
 telis. T H E O. Ludere iam te existimo hæc dicentem, quū scis Petri istorū omnium princi-
 pem à reo deductū, ut sequeretur: Cogita nunc ceteros, si quis autem inter hos honore
 aliquo erat insignis, uel opes habebat, qualem Nicodemum uel Iosephum fuisse accepimus,
 is latebat, & occulte fauebat. M A R. Vides iam ne opinor quantis in angustiis
 uera Dei fuerit cognitio, ut quæ penes tam paucos resederit, humiles, uiles, deiectos
 ceteris tamen nobiliores, quod facer eos spiritus afflauerat, sed uulgus id non sentiebat.
 T H E O. Vix alio tempore tam exigua inter homines Dei fuit cognitio, quæ à
 multitudine procul posita paucorum pectoribus inclusa fuit. M A R. Videamus, quæ
 mox sequuta sunt: iam enim solus Dei cultus sola religio in Christianis manet, reliqui
 omnes mortales, qui terræ globo circumfusi, sunt (superstitione uana detinentur. T H E O.
 Ita ferem habere intelligo. M A R. Recensendum est quæ consequta sunt post Christi
 mortem eiusdemq; gloriosam resurrectionem & ascensionem illam præclaram, quæ ille
 arā sublimē elatus est, ut nihil supra se reliquerit, ne ipsum quidē Deum patrem, ad
 cuius sedem dexteram. Enimvero non statim & uno impetu, sed paulatim erescere cepit
 Christiana religio, in qua una salus tantum erat. Primusq; Petrus, (i. quæmadmodum
 Lucas scripsit in actibus Apostolorum ad tui similem in nomine Theophilum) una & con-
 cione conuertit ad Christum circiter tria, nec multo post quinque hominum milia:
 prima igitur Christianorum ecclesia Hierosolyma fuit, eaq; admirabilis & plurimo-
 rum ore postmodum laudata. Nam (ut in eisdem actis describitur) multitudinis cre-
 dentium erat eo unum & anima una, nihil quicquam suum esse dicebat, sed eorumnia
 omnia, uendebant possessores agros & domos, pretiumq; in medium ponebant, diui-
 debatur singulis prout cuique opus erat, ita ut nemo egeret. T H E O. Præclaram omni-
 no uiuendi formulam memoras. M A R. Præclaram omnino: Illic nihil cuiusquam
 erat proprium, sed omnia erant omnium: Nemo ibi diuitis abundabat, nemo pauper-
 tate laborabat: non erant inuidiæ pauperibus diuites: non enim illic diuites: non con-
 temnabantur à diuitibus pauperes: non enim illic pauperes: summa erat æqualitas,
 idemq; cunctarum status, hanc deinceps uiuendi formulam multi & præcipue hi, qui in
 monasteriis agunt, sequuti sunt, talem quoque Christianorum fuisse seruius Alexandrie
 ecclesiam, quo tempore Marcus Euangelista ei præfuit, de cuius laudibus Philo Iudæo-
 rum disertissimus propriam edidit uolumen, quod de uita contemplantis supplicum
 inscripsit. T H E O. Accipio hæc, & ualde approbo statū illius primæ ecclesiæ, sed quid
 erat, quod homines tūc ad ueram Christianorum religionē conuerteret. M A R. Multa in
 causa, sed illa canasarum omnium potentissima, prædestinatio Dei atque uoluntas. Ne-
 mo enim credit nisi diuino prius cōmotus spiritu et illustratus, recteq; nostri fidem do-
 num Dei prædicant. Si tamen exteriores causæ addendæ sunt, quales ab hominibus
 nostri similibus inueniri possunt, credo cōmotos homines, quod recens erat Christi re-
 surrectio, cui plurimi, qui uiderant, testimoniu reddebant, deinde quod Apostoli in hoc
 nomine signa multa miraculaq; faciebant. Scimus omnes quantæ ualeat prodigiorū,
 admirabiliumq; signorum ostentatio: iam enim non uerba tantum, sed opera offerun-
 tur, & omnino nulla melior aut congruentior probatio eorum, quæ mirabilia sunt audi-
 ta, quàm ubi sub mirabilium operum testimoniis asseruitur. Refert autem sancta scrip-
 tura tā multa per Apostolos facta, ut iis excitati homines deferret ægros & omnes in
 leſulis & grabatis suis in plateas, si forsitan umbra transiens Petri regeretur eorum
 aliqui, & omnes sanarentur. De finitimis etiam cinitatibus concursum factum in Hierosolymam
 allatis his, qui ærotabant et ab immundis spiritibus uexabantur, qui omnes
 (inquit) curabantur, sed illud omnia superat, quod quicumque tingebantur lau-

cro salutaris undæ, linguarum donum accipiebant, id est cunctarum gentium linguis loquebantur, illoq; signo spiritum sanctum in hominem descendisse putabatur. Sed præter linguarum dona aliis alio donabatur, munere uel prophetandi, uel languores curandi, uel Dæmones expellendi, uel sapienter loquendi & docendi: omnia perspicua signa collatz in baptismo et diuinitus gratiz, sed magnarum uirtutum copia, quæ tunc in nostris florebat plurimos etiam impellebat, ut eidem se adicerent religioni. Quando enim unquam tanta uirginitatis custodia fuit, quantæ apud nostros? quàm saue uirtutem Philosophi etiam & huius sæculi sapientes supra humanas effe uires fatebantur. Quando tantus terrestrium rerum contemptus? Quando tam acer paupertatis amor? Vitæ uero, qui minus pepercerunt? Hæc non uno aut altero loco nostri, sed undique & ad extremos usque Oceanus sinus induxerunt, ut Angelicæ cuiusdam uitæ specimen uersaretur in terris, sed ut ad initia illa redeam. Crescebat in dies per hæc in Christum credentium numerus Hierosolymæ, Vbi primum hæc religio prædicari & doceri cæpit, qui tamen numerus exiguus ac pene nullus erat reliquæ multitudini collatus. **THO.** Vnde porro reliqui? Nam cunctos uel de ipsis tantis miraculis commoueri oportebat. **MAR.** Nam id decet te querere. Theophile, qui per te ipsum scire potes, quod prauitas hominum & improbitas sicut non commouetur uirtute, ita nec miraculis, quoniam ea maligne interpretatur: nam uel non facta existimat, & ficta ducit, uel si tam perspicua sint ut tergiuerationi non sit locus, ea magicis artibus deputant. Quam scilicet stultum erat magicas artes nostris imputare, quæ à Dæmonibus inducæ sunt & iisdem exercebantur administrantibus, quorum illi cultum euercebant. Quomodo igitur suis opitulati fuissent hostibus Dæmones? aut quomodo per se ipsos sui uenerationem sustulissent? certe id nulla rationis admittit consequentia. Vi ergo diuina miracula fiebant, quæ, non inficior plurimum posse ad fidem faciendam, uerum in rectis ingeniis & animis, quos ante præparauit Deus & tanquam excoluerit. Itaque uide quantum tam ingentibus miraculis detulerint Iudæorum Principes, & Sacerdotes. Nam uocati Apostoli in eorum concilio prohibitiq; ne Christum prædicarent, illi uero multo magis prædicabant: correpti responderunt. Oportet Deo magis obedire, quàm hominibus & recte quidem. Potestati parere oportet, sed non contra superiorem potestatem: maior uno quoque pater patre, patria, patria imperator, omnibus Deus. Si pater imperet aliquid contra patriam non obtemperandum: Si patria contra Imperatorem non parendum, si imperator contra Deum, ne audiendum quidem. Ordo id postulat, ut minor potestas nihil possit aduersus iussa maioris. Non cessantibus igitur Apostolis Christi nomen & gloriam circumferre, Iudæorum magistratus insequi minis, contumeliis, uerberibus, uinculis, cadibus cæperunt credentes occisus primum Stephano leuita. Is primus omnium exhibuit se Christo hostiam, & postea sequuti plurimi, ut dictum est & dicitur; non enim melius hoc & Deo gratius sacrificium aliud inueniatur. Relicta igitur Hierosolyma credentes dispersi in reliquam Iudæam & finitimam Samariam Christum prædicabant, multosq; attrahebant. Sed quum deinceps obstinatus in synagoga reluctarentur Apostolis Iudæi, & plebem in eos concitarent, decreuerunt Apostoli urbes gentium petere, ubi uberior ad metendum seges uidebatur. Meminerant enim uaticinia Prophetarum per quæ gentibus quoque Christus fuerat promissus, meminerant sibi prædictum à domino quod non per Iudæam, & Samariam tantum, sed ad extremos usque telluris terminos nomen suum portarent. Nullis magis conueniebat, quàm Iudæis Christum suscipere: Nam de illorum sanguine procreatus, deinde Prophetarum suorum uocibus prænunciatus, multisq; simulacris & imaginibus obumbratus. Ipse denum ueniens regnum caeleste apud eos prædicauerat, ægrotos curauerat, mortuos suscitauerat, mirandaq; alia multa patrauerat. Sed facilius eum multo gentes susceperunt, quæ nulla antea eloquia nouerant diuina, nec talem salutem cogitabant. Inuenerunt Christum, quem non querebant, quoniam ipse prior eos quaesuit more pastoris boni, qui errabundam ouem persequitur, & ad causas reducit, Iudæi autem usque nunc, quaerunt de Christo & interrogant scripturas, nec inueniunt: non enim quærit uell de corpore litteræ, & crux eis est scandalum. Late prædicarunt illis Apostoli & qui deinceps successerunt, quod ipse est Christus. Nec multitudinis assensum commouere potuerunt, paucissimi sequuti sunt ceteri admirabili cæcitate percussi per tinaciter errorem omni tempore defenderunt. Scribit tamen Paulus ubi gentium multitudo introierit, reliquias saluas futuras. Conuersus ordo: Nam prius oportebat Iudæos

droz intrare ad fidem, postea gentes suscipi: nunc prius intrabant uniuersae gentes, deinceps cuncti Iudei accedent, atque ita reddetur illud Euangelicum, quod nouissimè erant primi, & primi nouissimi. Nunc quas primum terras Apostoli, & quas deinceps adiuerint longum esset memorare. Illud quidem constat plurimos Antiochia ad fidem conuersos, ubi Petrus septem annis sedisse dicitur, & in qua urbe Christiani tum primum appellari coepi quum antea Nazareni uocarentur: Fertur quoque Apostolos fortitros inter se fuisse prouincias uolentes aliquam esse orbis partem uacuum a semine diuini uerbi, simul & conuenire patentes, ut salus, quae parua esset omnibus in Christi sanguine, omnibus quoque annuatiaretur, idq; per eos maxime fieret, qui uidissent ipsi rebusq; gestis interfuisent, nec sane aliud praesignificabat illa concupiscentia linguarum pericula, quae tunc credentes diuinitus donabantur, nisi omnibus gentibus Euangelium praedicandum & Christi ecclesiam omnium gentium linguis locuturam. Ergo Thomas Parthos fortitros est, Matheus Aethiopiae, Bartholomaeus Indiani uiciorum, Andreas Scythiam, Ioannes Asiam, unde & Ephesi annis commemoratus est, Petrus a postulo in Principi Pontus, Galatia, Bithynia, Cappadocia obtingit. Paulus autem Apostolum Macedones, Achai, Graeci, Italiae gentes habuerunt. Hic quum non uisset in duodecim, sed multa iam pro Euangelio extra Iudaeam gerere, reuerfus Hierosolymam a Petro, Jacobo, & Ioanne gentium Apostolis, quanta modum scribit Hieronymus ordinatur, sic per uerbum Domini ex Syon educum omnes gentes, iuncta aeterna, omnia litora peragravit, neque tamen nostris quicquam successit sine pugna & sanguine: nam si Christum colendum dixissent una cum ceteris diis, non multum (ut opinor) certaminis relium fuisset: non enim inique ferebatur gentes, si ad eos, quos acceperant Deos, dii noui adderentur, immo id fieri solebat & licebat: Verum quum Christum nostri colendum dicerent: alius praeter ea neminem, dicerentq; & depolaritatem reliquorum Deorum tanquam falsorum uenerationem, simulataq; eorum irradent, hoc iram & dolorem regum populorumq; multorum commouit: persuasum enim sibi erat eos in patrio Deorum cultu permanere oportere: quicunque despiceret, hac pro nefario, sacrilegoq; habendum: Itaque aduersus nostros ferro, summis & diuini sacris acerbitate supplicia in eos meditari, quae tamè illi collatè animo & uultu generose excipiebant, fatigatio tortores prius quàm toros tenebat. Mirabatur homines patientia tam inuictam, & animi tam mori deuoti, quin & hilaritate quando & audacitate pro Christo patiendi illi spectabant, ut qui sic occiderent, non tam occideret ex illis cruciantibus, quàm ad felicissimam patriam ascendere uiderentur, hinc fiebat, ut quo magis uicibatur caedes, exoriretur maior credentium numerus, quasi pulsaretur occisorum sanguis & multipliei cum furore ablata Christo plebem redderet, hic ego spectro nescio quem morem, quo uti consuevit Deus, quem explicare tibi cupio, nisi forsitan tu non uis.

T u r o . Mellis gutturi nunc meo propinas. Quid enim dulcius, aut suuiss, quàm diuina tractare consilia, sensum inquirere creatoris & ritos spectare caelestes? Itaque tu non promptior ad dicendum fueris, quàm ego ad audiendum. **M a r u .** Dicam quod nunc mihi occurrit. Tu uideris quale sit. Si Deus agere uelit quicquam per se ipsum, nonne sic agere debet, ut nullus hominum eadem ingrediens uia id agere possit? Ego existimo, quod non modo alio, sed contrario modo fieri potius agendum, quàm quod homines consueuerunt. **T u r o .** Nondum assequor, quae dicis. **M a r u .** Sic agitur confidera: Pugnant nunc inter se duo potentissimi Reges Christiano in orbe alteri imperium innadere conantur. Nonne uterque studet pro se magnam hominum bellatorum multitudinem in unum contrahere? & ita existimatur eum, qui maiores attulerit copias superiorem fore: Ita enim se habent humana copia egestate, multitudine uincit pauertate: Itaque frustissimè esset duobus aut tribus cohortibus aduersus quinque uiginti aut mariorum milia praesto decertare: nam statim obruerentur. An non id putas? **T u r o .** Quis aliter unquam putaret? **M a r u .** Quid si Deus uelit alicui homini, uel populo uictoriam quandam magnam concedere, ita ut intelligeretur non aliunde, quàm a se profectam ipsam esse uictoria, qui pugnauerit, & uicerit, num conuenit eum magnam hominum multitudinem conducere, & cum ea aduersus hostem proliari. **T u r o .** Si uictoria tunc pugnantem sequeretur existimarent homines non sine quidem Deo uictis, sed tamen plurimum bellatorum uiribus & laetitia, ingenio quoque & soletudine ducum mal tam tribuerent, & ita interpretarentur Deum eis fauisse, quia egregiam operam ipsi nauissent. **M a r u .** Credo ego quoque hanc futuram hominum opinionem, sed quid si cu

piat Deus ostendere se nnum esse uictoriz auctorem, ita ut ex hac eius laude nihil centurio miles, dux possit decerpere quid tunc ei fuerit faciendum? nonne id assequetur, si prastiterit, ut unus mille, & mille decem millia persequantur? contra quam habet bellorum consuetudo, ubi turma una, aut dux nequeunt, ne clamorem quidem ingentis multitudinis sustinere. **THEO.** Si meam habere uis sententiam, puto id faciendum Deo, ut pauci quidam ingentem cedant fugentq; multitudinem: nemo enim tunc poterit uirtute dexterarum maius id gestum predicare, quam Hercules ne aduersus quidem duos sufficere dicatur. **MAR.** Quid? centum triginta quinque hominum millia si uideas uno loco collecta, omniq; telorum genere ad pugnandum instructa, paruum ne hunc dices exercitum an uero magnum? **THEO.** Magnum profecto, quia de re tibi ipsi ferre potes testimonium, qui inter tot bella etate hac gesta in Italis finibus nunquam tantam hominum multitudinem uno loco ad pugnandum paratam uidisti aut audisti. **MAR.** Est igitur magnus hic exercitus. **THEO.** Si maximum quoque dixeris, uel etiam inter maximum non admodum mentieris. **MAR.** Quid centurum uiri altera ex parte locati, hi (ut opinor) non multi erunt. **THEO.** Immo nulli fere ad tantum exercitum. **MAR.** Et tamen tercentum uiri tantum illum exercitum aliquando fugarunt & ceciderunt, quia Deus ostendere uoluit se illius uictoriz auctorem. **THEO.** Necessesse est uon alium auctorem fuisse, quam Deum, si quidem id gestum est, contra omnem rationem humanam, contra omnem consuetudinem. **MAR.** Id ego audacter pono suffragatrices habens huic sententiz sacras litteras, quae & rem gestam, Deiq; consilium nobis enunciant. Illae enim perhibent, quod quum Iudaei ualde premerentur ab Amalechitis, & Madianitis & reliquis Orientalibus populis ita ut depopularentur hae nationes omnia, nihilq; Iudaeis reliquerent in agris ad uitam necessarium, cogereuturq; Iudaei ad antra & rupes confugere, & alia munitissima ad repugnandum loca, cupiens Deus hac eos clade liberare, Gedeonem excitauit, qui quum ex tribubus Israeliticis satis amplam collegisset multitudinem ut cum hostibus configeret: Iussit Deus Gedeoni, ut suas immitteret copias edicto proposito, ut quicumque formidolosus esset, ad sua reuerteretur, nec tacuit cur id faceret Deus nisi (inquit) tanta multitudine uicerit gloriatur contra me Israel, & dicat uiribus suis se liberatum. **THEO.** Ita ne tum loquutus est Deus? **MAR.** Loquutus profecto: non enim sacre mentionitur litterae. Sed audi reliqua. Quum audisset multitudo edictum illud quo fiebat cuique timido abundi potestas discesserunt uigintiduo millia uirorum, & decem millia tantum remanserunt. Tum iterum ad Gedeonem Deus: Magna tecum adhuc est multitudo, produc omnes ad aquas, & quos tibi illic ostendero, hi tecum erunt: reliqui dimittantur: Itaque producti ad aquas, ex his tercentum delecti, quos certo signo Gedeoni indicarat Deus, ceteri abierunt, sic trecenti illi uiri Gedeone duce aduersus centum & triginta duo millia hostium constituerunt, & de hostibus uictoriam retulerunt, ita ut nou dubitaretur salutem illam habere populo solius Dei auxilio, nulla humana facultate quesitam. Tale quid gesit Deus temporibus nonae legis: nam ut hanc ostenderet non ab homine, sed a se profectam praestitit contraria omnia humanae prudentiae ac rationi. Hoc sic mecum considera. Exercitus magni dux si quotidie eius milites occidantur, & dilanientur aduersariorum manu imminui ne eius copias an angere putabit? **THEO.** Quid opus est id querere? nam diminutio manifesta etiam ei qui numerorum nomina non teneret. **MAR.** Nonne etiam terreantur alii, ne se huic exercitui coniungerent, ubi quotidiana militum funera nunc audirent, unnc ipsi praesentes spectarent. **THEO.** Omnes tam infelicem avertere exercitum, non reperirentur, qui eam in militiam nomina darent. **MAR.** Iam quod sequaret uides. **THEO.** Video plane. Necessesse est enim, ut breui ille dilabatur exercitus & ad nihilum redigatur: si quidem quotidiana militum sit occisio, & nulli in demortuorum locum substituat. **MAR.** Recte uides: non enim aliud suadere humana potest ratio. Fingamus tamen hunc magni exercitus ducem, cuius milites in dies singulos, uel horas potius necantur, hanc naturam esse nunc, ut quo plures necantur milites, eo maior sit exercitus numerus; quid tum id fieri uideus putares? **THEO.** Responde tu tibi ipsi prior. **MAR.** Satis est me interrogasse, tuar partes erant respondendi. Veruntamen si respondendum est mihi, ego si talis unquam Dux ullo in tempore appareret, qui hoc efficeret, ut ex suorum caede augeretur exercitus hunc non hominem, sed Deum plane putarem. **THEO.** Intellego iam quod tendis. **MAR.** Nihil mirum te intellegere. Palam enim iam est Deum, ut ostendat

deret Euangelii prædicationem non esse humani ingenii opus, sed diuinæ uoluntatis augere eā nouisse admirabili modo, ita ut è deiectione cresceret, & è cæde ampliaretur: Lege historiam nostrorū hominū: Inuenies è Martyrum cæde Christi ecclesiam in eam gloriam, quam postea obtinuit, uenisse. Vnius Martyris pœna atque supplicium multorum erat ad fidem conuersio, nec deterrebantur homines exquisitis suppliciis, quæ fidelibus inferebantur; deterrebantur dico? immo tanquam amentes ipsæ se supplicii, aut etiam maioribus affici exercebant, præclare secum agi existimantes si pro Christo sanguinem profudissent: non ardentiori affectu ab aliis in epulas, quam à nostris in supplicia ibatur. Hæc quæcunque humana & non diuina facultate gesta cogitæ, nec humana nouit & diuina parum prospexit, sed non ex eo tantum ostenditur Euangelicam legem esse à Deo, quod eius cultus creuit per atrociam supplicia infusitasq; cædes, sed quod à rudibus & illitteratis prædicata nescit humanam omnem sapientiam, & eloquentiam. Dic mihi. Vides ne in Euangelio, & Apostolorum litteris aliquid quod ex reconditâ aliqua disciplina possit sumptum uideri? **ТНѦО.** Nihil eiusmodi uideo. Omnia ruditer & impolite prolata. Vix eorum loquutio è grammatica ratione constat, ut stultum sit illic dialecticum aliquid uel rhetoricum querere, aut ex alia disciplina interius petitam. Itaque si adessent hic Apostoli, & sermo haberetur de ratione, nulla esset disceptatio, ut potè aduersus eos, qui aperte se in talibus rudes ostendunt, et imperitiam sermonis profitentur. **МѦН.** Honestarum igitur disciplinarum omnium expertes fuere? **ТНѦО.** Quis id negare audeat? **МѦН.** Nemo, sed hoc omni rationi repugnat, ut in remagni atque adeo maximi ponderis imperitus uincat peritum, indiseritum disertum, quod tamen impletum est in Apostolis, quorum imperitiis & incultis sermonibus omnis sæculi huius sapientia & eloquentia manus dedit. Sed forsitan Apostoli prædicabant facilia auditu, & intellectu, & quæ cuiuslibet naturali impulsu sequenda essent, immo ea prædicabant, quæ supra humani ingenii captum sunt, & ad quæ naturalis ratio non accedit. Prædicabant namque Deum hominem factum, prædicabant eundem crucis patibulo affixum, prædicabant remissionem peccatorum in eius sanguine resurrectionem mortuorum, supremum Iudicii diem: docebant superesse post communem hunc obitum aliam uitam, aliamq; mortem, mundum istum ruiturum, terramq; nouam & cælum nouum post illa futurum. Demum & alia multa, quæ Euangelica lege sancita sunt. Hæc tu credibilia putas an incredibilia? **ТНѦО.** Incredibilia profus. **МѦН.** Attamen hæc incredibilia credita sunt undique & nunc etiam creduntur. Cōuersa ratione agit (ut modo dicebam) Deus, & secus quàm solitus causarum ordo requirit, ubi aliquid à se profectum uult ostendere: ueluti hac in re. Res penes nos non prius creduntur, quàm intelliguntur: hoc uidetur esse ordinis, ut non cōmoueatur assensio, nisi re intellecta, hunc ordinem peruertit in suis Deus: uult enim sua credi prius, posterius intelligi: nam nisi prius credantur, nō intelliguntur. Fecit igitur Deus incredibilia credi; at à quibus credi? à prudētissimis, sagacissimis, diligētissimis; at quorum ore prolata? rudium hominum, simplicium, imperitorum, adde etiam egenorum, & iū summa inopia constitutorum, sed quid inquit Paulus? elegit infirma mundi Deus, ut confundat fortia: Apostolorum namque ruditati, imperitiæ, inopiæ, nuditati cessit omne humanum ingenium, omnis doctrina & eloquentia, cessit demum magistratuum regum populorumq; omnia potentia, quid tam stultum, quàm crucis prædicatio? sed (ut ait idem Apostolus) quod stultum est Dei sapientius est omnibus hominibus. Non potest dici rudia tunc sæcula fuisse: nam olim omnes disciplinæ à Græcis elaboratæ fuerant & perfectæ, hæc; iam dudum in latinum penetrauerant. Romanorum autem potentia totum pene orbem amplectebatur, magnus undique terror erat Romani nominis, sed hæc ueram Dei religionem non oppressere, ipso scilicet Deo uim suam diuinam proferente. Tantum uero abest ut oppresserint, ut gloriosorem reddiderint, quum eius incremento, ne hæc quidem tam magna aduerfantia obstarent. Homines namque ingeniosi, eruditi, eloquentes, plurimaq; dignitate & potentia subnixi à nostris capri & ad Christū adducti non secus ac muti & imbelles pisces: nam & plerisque eorum à piscatoria arte abductos Christum ad se uocauerat, & prædicauerat fore, ut iam homines piscarentur. Quemadmodum autem Deus, ut ostenderet

in lege ueteri se uictoriz illius, quam de Madianitis concedebat Israelitico populo unicū fore auctorem, uoluit Gedeonem paucissimis pugnare militibus contra maximam ac pene infinitam hostium manum, sic noua lege data paucissimis diuini uerbi prædicatoribus, hisq; rudibus & indoctis & imbecillis omuem humanam sapientiam potentiamq; prostrauit, ut hæc non aliò, quàm se ipso auctore geri innotesceret. Plurimum tamen interest Gedeonis factum & nostrorum. Ille hostes necando uicit, nostri uicerunt dum necantur, ille manu & fero, nostri lingua & sermone aduersarios prostrabant, ille perdidit & afflixit, quos deuicit, nostri seruauerunt, & ad immortalia præmia uocauerunt: Et ne quisquam Theophile, qui his cognitis non existimet illis primis ecclesiæ temporibus Deum ut fidem nouæ religionis inter gentes induceret, ipsum omnium auctorem fuisse? remq; prospere gessisse ductu suo? homines tantum ab eo commotos nudum ministerium præbuisse? Rem mecum iterum sic puta. Nimius fortasse uidear: sed faciar nequeo, dum considero nostræ legis primordia à quàm uilibus initiis fuerint profecta, & quanto diuino fauore in immensum prouecta. Ecce tibi quidam pauci, iidemq; rudes & indocti, ignobiles, inopes prædicant populis incredibilia quædam, quæ uulm humanum ingenium potest attingere: assentitur his undiq; maxima multitudo, & reiecta pristina religione nouam suscipit: iidemq; capiuntur, trahuntur, lacerantur, affliguntur, perferunt, necantur, gratias occisoribus agunt, ex horum nece non modo imminuit credentium numerus, sed etiam augetur; quis tam fatuus est, qui non intelligat uim diuinam in istis dominari? nam ni ita esset quomodo paucitas multitudini, inopia copiæ, imbecillitas potentiz, ruditas doctrinæ, corporis cura, supplicis suppliciorumq; terroribus restitisset? si cum maxima hominum multitudine diuitum, potentium, sapientium, eloquentium, cæptum opus fuisset, poterat uideri humanis uiribus fuisse peractum, & humanum illud esse commentum: Ostendere Deus uolens non hominem illorum esse auctorem, sed ipsum Deum conuersa ratione egit, quam qua homines agere solent, effecitq; ne paucitatem multitudinem, inopiam copiam, imbecillitatem potentiam, ruditatem doctrinam, pietatem mentis, supplicia corporis, suppliciorumq; terrores obruerent, sed superiora hæc inferioribus illis cederent, & uincerentur. Hoc tam admirabile, quàm si quispiam ea, quæ suapte natura sursum sunt, faciat deorsum, & quæ deorsum sunt, sursum. Hic denique mos est Deo, ut quum auctoritatem suam maxime notam esse uelit, id miris agat modis contra solitum rerum cursum: Decet namque eum, ut Deum agere, & omnipotentiam suam magnificare. Sic Deus Iudæos ex Aegypto egressos magno hominum iumentorumq; numero quadraginta per annos in solitudine paut pane cælesti, atque aquis ex petra mirabiliter eruit. Sic Hiericuntis muros Sôlis obsidentium Iudæorum clamoribus subruit. Non secundum uidelicet naturæ consequentiam, sed sui muneris gratiam. Sic denique utriusque legis temporibus multa edidit miracula, ut potestas sua & auctoritas hominibus commonstraretur. Lege octauum Deutoronomii caput. Prædicatur ibi quòd Deus populum Israeliticū afflixit & probauit, ut deinceps recreatus & exaltatus intelligeret misericordiæ diuinæ ope id sibi contigisse, non autem intra se diceret: Fortitudo mea & robur manus meæ hæc mihi omnia præstiterunt. **Т Н О.** Video magnæ curæ esse Deo, ne humanus animus insolescat, & quicquam boni operis sibi ascribat, sed omnia ad eum referat, à quo ueluti fonte profluunt. **М А Р.** Et recte tu quidem uides. Nihil tam odit Deus, quàm e rectam ceruicem & tumentem animum. Quamobrem quosdam horum externorum bonorum copia sæpius elatos deiicit de illis bonis, deinde insperato restituit ne illi quicquam sibi arrogent, sed in cuius dominatu omnes eorum fortunæ sint, agnoscant. Nonnunquam quosdam sanctos uiros inflatos opinione uirtutum suarum in manifestum permisit ruere peccatum, quo deiicerentur animo & humanum lapsum asidue meditarentur, & id ipsum, quod starent, & quamdiu starent, beneficii esse diuini arbitrarentur. Homines ante diluuium, quod sub Noë fuit, millesimū uidebant, annū contraxit postmodū Deus humanæ uitæ spaciū ad centum & uiginti annos, quia pertimuit humanam arrogantiam, ne suffulta longorū usū magnæq; sapientiz opinione diuinitatem sibi uendicaret. Nec alia ratione immitit Deus pestes, bella, morbos, famem, nisi ut paruatē nostram agnoscamus, ne plurimū in nobis credētes fore, magnitudinis uertice sidera tangere affectemus. Sed ut redeat sermo unde abruptus fuit, nunquā clarius ostensam aliquand inductū diuinā opem, nullis humanis uiribus, quæ temporibus nouæ legis ubi ea disseminari cœpit. Contra eā

stabat vetustas, populorū error, horridarū & incredibilium rerum prædicatio, prædicantiū ruditas, paucitas, paupertas, Dæmonū insuper atrocitas, quæ omnia cōmone-
rat, Reges, Principes, Populos, Gentes, Nationes, Barbaros, Græcos, Philosophos, Rhe-
tores, Sophistas, Oratores, leges, indicia, uaria supplicia, uarias, atque innumeras
mortes. His omnibus in contrarium impellentibus Deus affuit nouæ legi & solus ille cū
induxit in uniuersum terræ orbem & ut reciperetur effecit, nec quisquam hominū glori-
ari potest suorum latorum & laceratorum id esse opus. Cogita tu quoque, & excute in-
telligentiæ tuam, dic utrum humano more id actum putes, ut Apostoli & ceteri, qui
primis nascentis ecclesiæ temporibus extiterunt non pericula, non mortes, non rei dis-
honestatem, non humilitatem suam, non aduersariorum multitudinem, potentiam, sa-
pientiam perhorrescerent, sed aduersus hæc intrepide starent, obstantiaq; tam dura
perfringerent & superarent. Certe nunquam dices illum hominum fuisse conatum & fa-
cinus. coniecturam de me facio, qui nunquam id dicerem aut sentirem, Deus profecto
Deus (ut dictum est) cuncta illa ui sua peregit. **ТН К О.** Satis iam factum arbitror pol-
licitationi tuæ, qua dixisti te ostensurum Deum cupientem declarare, non ab homine
aliquo opus esse, sed ab ipso, id retrouersis efficere rerum causis, quòd si unquam alias
in prædicatione Christianæ fidei præstitit, ut dubitare queat nemo, quin præsentē Deo
inducta sit & audita, & nunc permaneat. Superest nunc, ut prosequare illud tuum de co-
gnitione Dei, quam dixisti penes paucos semper extitisse: nam hæc à Iudeis transla-
tam ad Christianos iam posuimus, & in eis solis manere. **М А К.** Non multus mihi hæc
de re superest sermo. Enimuero quid Christianis in Barbaris & longinquis regionibus
contigerit, quæ Romani non suberant imperio, difficile esset quicquam affirmare, quòd
de his nullæ pene extant litteræ. Romani uero Imperatores (ut de his loquar, qui à morte
Christi, quam sub Tiberio pettulit, usque ad Constantinum imperium tenuerunt)
Christianæ religioni infesti plerumque fuero. Sed hi maxime Christianum omne nomen
extinguere & delere conati sunt acerbissimis irrogatis suppliciis. **Н О.** Domitianus,
Traianus, Antoninus, Senerus, Maximinus, Decius, Valerianus, Aurelianus, Diocle-
tianus, & Maximianus. Horum mitior Traianus, cui quum Plinius Secundus per e-
pistolam inuicasset maximam Christianorum multitudinem interfici ad supplicia cure-
rentem, in quibus summa esset culpa uel erroris, quod solent statò die ante lucem cõ-
uenire, & carmen Christo quasi Deo dicere: scelera autem apud eos non modo nõ per-
mitti, sed grauius etiam, quàm apud ceteros prohiberi, reclusis Traianus Christi-
anos sponte non inquirendos, sed tamen delatos puniendos. Ac quos propemodum non
suis huius successor Hadrianus, cui quum quadratus Apostolorum discipulus & Aristi-
des Atheniensis Philosophus sub pristino habitu Christianæ disciplinæ sectator libros
pro religione nostra compositos obtulisset, uertit educto Christianorum quempiam
ob id quod Christianus esset interfici, sed nisi accusator accederet & aliquid contra
leges admisum ostenderetur. Plus tribuit Alexander cognomento Seuerus, qui non
solum Christianos æquanimiter tolit, uerum etiam familiaritate quadam cum eis im-
plicatus fuit, & in larario Christum cum Apollonio & Orpheo, & quibusdam aliis fer-
ter coluisse. Suspiciantur nonnulli Philippum Christianum, nerum occulte; certe Chri-
stianis fauisse constat. Et isti quidem sic egerant. Verum illi decem Imperatores, quos
superius nominavi, acerrimi in Christianos fuerunt, consentientibus quoque populis
in eorum perniciem. Indignabantur enim patrium Deorum cultum repudiari & ad
Christum unum transferri. Itaque nullum acerbissimum suppliciorum genus in no-
stros prætermittitur, ut hanc extinguerent religionem. Sed (ut est apud Prophetam)
quare fremuerunt gentes & populi meditati sunt inania? Cur insurrexerunt Principes &
reges terræ aduersus dominum & Christum eius? non potest humanis uiribus diuinum
exantiri consilium, iam enim dixerat Deus unigenito suo, quod in eodem psalmo se-
quitur. Postula à me & dabo tibi gētes hereditatem tuam, & possessionem tuam termi-
nos terræ, necesse est hanc postulationem impleri & omnes gentes ad Christum perti-
nere supplicia proponebantur grauissima ad reprimendum Christi generationem & fi-
dem, ac illa excitabant alios, ut eadem crederent & mox eadem perpeti uellent, nemo
existimabant tantam omnis generis multitudinem tam libenter occumbere, nisi intel-
ligeret se illis supplicis immensum quiddam adipisci. Illud etiam potissimum erat in-
causa, ut modo dicebam, quòd ductu Dei illa omnia gerebantur. Christus namque ade-
rat ingens in pectoribus eorum qui patiebantur, inde diffundebatur uberrime in spe-
rantium

Atantium circumfusum globum, & aliquos semper ex eis sacro afflatus spiritu ad se rapiebat atque ita supplemētum suis legionibus Imperator celestis scribebat, ut non modo toridem reponeret in celsorum locum, uerum etiam uenerum augeret, & illud quoque addebatur, quod ex aduersariorum copiis suas copias augebat, quæ ex re duplici detrimento afficiebantur gentes, quod cum suorum immutatione nostris robur accedebat. Sed & uitæ sanctitas, quæ tum in nostris fulgebat, & miracula, quæ in nomine Saluatoris à multis fiebant oculis ad se hominum animosq; uertebant. Vt autem intel ligatur, quàm fortiter, & quàm magnifice uicerint, Christi; gloriam dilatarint, statui quædam eorum referre: nam omnia nemo hominum persequi posset. Imprimisq;, quæ sub Nerone gesta sunt, qui primus in Christianos tum primum surgentes fauicem suam exercuit. Tacitus scribit. Ait nanque Nerouem reos subdidisse Christianos, exquisitisq; suppliciis affecisse: quorum nonnulla commemorat: nam aut ferarum inquit tergis connecti mori canum laniabantur, aut crucifigebantur, aut inflammabantur, ita ut ubi dies defecisset in usum nocturni luminis arderent, eamq; non paruam, sed ingentem multitudinem dicit fuisse. Hoc eodem imperante Petrus & Paulus Romæ com prehensi una die alter capere multatus, alter crucifixus fuit: Iacobusq; is, qui frater Domini dictus est, Hierosolyma à Iudeis de templi piua præcipitatus, & in terra iacens semianimis fullo nio fuisse percussus occiditur. Reliquorum Apostolorum necesse non persequor. Clamabant illi, se Dei summi esse legatos, id quod ipsum Apostoli indicant nomen, quasi inuenerint se communi legationis iure ab omni iniuria tutos esse oportere. Legationem autem hanc illi suam non uerbis aut litteris, sed miraculorum & prodigio rum opera atruebant, hoc tamen non tueri cōfuerunt, sed ipsos primum ueluti scilicet duces ad nefandissima supplicia pertrahebant. Et hæc quidem Neronis temporibus fieri cœperunt. Quid Nerone extincto deinceps sub aliis Imperatoribus passi fuerint fides haud facile dictu: scilicet quidem horribilia perpeffos, quidam pelle nudati, sale deinceps acetoq; superfuso eareus cruciati, quo ad spiritum exhalarent, alii appensi nerberibusq; laniati, ita ut uiscera pene paterent, trahebantur rursus pedibus in carcerem atque illic euoluiebantur in solum testarum fragmentis contritum. Alios sella ferrea impositos ignis submissis paulatim exurebat, quibusdam plumbum igne liquefactum per pectus, per dorsum, perq; reliqua membra diffundebatur: Solebant etiam non stros ungulis ferreis exarare tam exacte, tamq; diligenter per singula membra, ut ad naves etiam ungula perueniret; sed quum id tormentum ad extinguendum uelox uidetur, cœperunt tortores ungularum loco siciliū testas adhibere, quibus omne corpus usque deo lacerabant, donec totam eraderent cutem, & ad nuda ossa peruenirent. Sed & dentes singuli forcipibus ferreis enellebantur, & acutæ arundines sub unguibus figebantur. Et ne semina expertes essent iniuriæ in his, quæ sui funis sexus, mamillis ignibus tortores appetebant, candensq; ferrum per pudenda adigebant: sicubi uicinæ duz arbores inueniebantur ui quadam inflexis cōtra se ramis eisq; singulis singulos homines pedes alligantes, ramos deinceps sic inflexos dimittebant, qui quū uaturali impetu ad situm suum reuertentur, dissectis discerptisq; uisceribus auulsa secum membra rapiebant: Vulgatissima illa erant bestiis obicere irritatis, lapidare, oculos & uultum acutis calamis terebrare, cute nudare, præcipitare de rapibus, in mare submergere. Quid de eis loquar, qui squalore diutino carceris, pondereq; catenarum oppressi interibant? Quid de his, qui uedia fameq; necabantur? quorum ingens erat multitudo. Scribit Damascus Diocletiano & Maximiano Imperantibus decem septem Christianorum nullia triginta diebus uarias per prouincias martyrio occubuisse, præter eos, qui in insulam deportati fuerant uel ad metallum, uel in opus metalli, uel ad fodendas arenas, uel ad lapides excidendos damnati, quorum numerus iniri non potuit. Hæc & his alia tetriora inuictis pectore martyres pertulerunt gloriose triumphantes de occisoribus suis, quos summæ impietatis reos constiuebant. Vrbis quædam iisdem temporibus fuit in Phrygia, in qua ciues omnes Christum colebant, qui quum constantissime sacrificare idolis recusassent, igni à militibus iniecto ipsi cum omni ciuitate incendiisq; conflagrarent, non puto in dubium uenire, quin bona eriperentur his, quos talia supplicia sequebantur. Postremus imperantium Licinius Christianos non tormentis tradi iubebat, sed lanionibus, qui eos more porcorum de stipite suspensos uel codicibus sit perimposiros in frusta secarent, atque ita sectos in mare ad piscum pabulum iacerent, quid pluribus opus est: nihil à gentibus in Christianos inuentum fuit, si quispiam no-

um aliquod supplicii genus excogitasset, licebat inferre: non quærebatur tunc in eis
 mors, sed mortis mora, quæ diutinum cruciatum afferret, quod uel illud indicat,
 quod in diui Hieronymi litteris inuenitur. Is enim scribit perseuerantem quandam
 in fide Martyrem, & intereculeos laminasq; uictorem iustum melle perungi, & sub
 ardentissimo Sole manibus post tergum reuinctis resupinatum collocari, scilicet ut mu-
 scarum aculeis caderet, qui antea ignem ardores superasset. Illud quidem luctuosum
 erat maximo nostris quod non licebat quâdoque beatorum martyrum corpora, seu (ut
 ipsi uocabant) reliquias laceratorum cadauerum tollere, sepulcroq; mandare: uole-
 bant enim hi, quibus erant ea curæ id fieri, propterea, quod intelligebant martyrum
 membra penes nos seruari, & in honore haberi. Itaque custodiam adhibebant, ne clâ-
 culum exportari ualerent, ipsi deinceps cadauera canibus laceranda dabant, interdum
 cuncta in unum illata regum exurebant, carues, & ossa in cinerem ac fanillam redacta
 uel uentis dispergebant, uel in flumen proiciebant. Hæc tam dira & atrocia tolera-
 uere illis Christiani temporibus, cognitumq; est nulla ui, nulla scuitia, nulla iniuria
 Christianam religionem aboleri posse. Ipse Maximianus, qui in eos fuerat trincule-
 nissimus, fatigatus tandem tot eorum suppliciis, perpendens; religionem hanc quo
 magis inhiiberetur eo magis crescere, lege lata sanxit, ut quem quisque uellet Deum co-
 leret, eiq; deseruiet, ibidemq; aperte testatur plurimos nostrorum hominum male pe-
 riculis quibulibet se subicere & innumerabiles mortes tolerare, quàm si proposito dis-
 cedere. Magno (ut audisti Theophile) Christiani numero incredibili; constantia
 tanta illa perpassi, nec tamen ex his quisquam, nisi qui antea à Deo tam magnifico do-
 natus fuerat munere. Hos quibus indulgerat non pudebat Christiani nominis, non po-
 nitabat se Christianum esse, nisi forsitan, quod iam pridem non fuissent. T H S O. Quod
 munus mihi Marce narras? Nam si munus est ab aliis lacerari poterat à se id impetra-
 re. M A R. Ego uero arbitor non potuisse eos tam fæde lacerari, nisi diuino præsen-
 tianore. T H S O. Ignoscas quæso, iam hæc tibi non concedo: absurda sunt enim. An
 non poterat quilibet se Christianum profiteri? M A R. Credo quod non omnes possent:
 is tantum poterat illis temporibus, cui Deus assuisset. T H S O. Non desinis hæc absur-
 da proferre. M A R. Mihi nondum absurda apparent, sed fac quemlibet Christianum se
 profiteri potuisse: quod ego nondum intelligo quid deinceps huius nominis professori
 contigisset? T H S O. Statim laceratus fuisset, & perpassus ea quæ nuper dicebantur iu
 Martyrum numeru uenisset. Itaque facile fuit illis temporibus eo prorumpere, quibus
 Christianum nomen inuisum erat omnibus, & nihil libentius agebant tunc homines,
 quàm durissima quæque supplicia nostris inferre: Existimabant enim se hoc pacto
 Christianum nomen extinguere, & deorum snorum cultum augere. Aduenerat iam tem-
 pus prædictu à domino in Euangelio, ut quicumque eos interficeret, obsequium arbitra-
 retur se præstare Deo. M A R. Vide Theophile quantum à te dissentiam, qui putas il-
 lis temporibus facillimum fuisse Martyrem fieri, ego difficillimum puto, non quod innu-
 merabilis multitudo Martyrii coronam tunc non tulerit, sed neminem ex eis tulisse, ui-
 si impellente & fauente Deo mihi persuadeo. Principum iam præcesserat graui & mi-
 nacia edicta, quæ Christiani nominis professores non modo honore honestateq; omni
 spoliabant, uerum etiam bonis quin perseuerantes in confessione huius nominis Indi-
 briis, contumeliis, poenisq; omnibus exponebant, nec intra uerba res manebat, sed
 conuenticula & oratoria nostra quibuscunque locis solo æquabantur, fortunæ diripi-
 bantur, ipsi uincti in carcerem cum omnium insectatione & aduersa uociferatione tra-
 hebantur, denum nouissima exempla in eos edebantur. Hic tu facile putas in tanta
 rerum nostrarum perturbatione tamq; iugente ingruente procella profiteri se Christia-
 num? at uide quàm non facile, immo quàm non omnino posset aliquis eam professio-
 nem emittere, nisi impellente Deo, & fauente. Multi namque uidentes quæ fiebant,
 timore perterriti, ne expectantes quidem ut conuenirentur sponte ad aras falsorum
 Deorum properabant, eisdq; sacrificabant. Alii latere cupientes, uerum à domesticis
 proditi & iu medium protracti cedebant, implisq; sacrificiis se contaminabant. Impu-
 dentiores omnibus hi, qui ira ad aras prosiliebant, ne nunquam se Christianos fuisse as-
 firmarent, diuites uaque erant, & hinc hominum generi, quàm difficile sit ingredi ca-
 lesse regnum, tam Enangelica uoce testatum est. Plerique instigati à Iudicibus, urim
 molant, tanto cum tremore & pallore id faciebant, ut immolari ipsi magis quàm im-
 molare uiderentur. Hi ludibrio erant omnibus quum ostenderent, quàm timidi essent
 ad

ad moriendum, qui in concessio uitæ munere tantopere trepidarent. Quid nunc insequar sermone eos, qui in tanto rerum turbine sibi ipsis metuentes fuga elabi uoluerunt? quorum plures retracti & in uincula missi, abnegarunt & ipsi ad primam indicis uocem suscepit religionis nomen. His tui assuisses, non dices profecto in potestate fuisse cuiuslibet profiteri se Christianum, quis prohibebat? metas scilicet impendentium malorum, is non sinebat effari illa dno uerba Christianus sum, ita ut in iis permaneretur: nam Christianum fuisse nemini fraudi erat, modo in futurum absterere. Quod si malorum metus arcebat à professione Christiani nominis, quid tandem putas ipsa mala? Reperiebantur, qui dicerent se Christianos esse, & in eo persistere nelli: Sed ubi allata sunt tormenta, & mala illa experiri coeperunt, alii citius, alii serius, à proposito exciderunt, gentiumq; Deos adorauerunt. Istos non iam uerba nec minæ, sed tormenta ipsa uicerunt, ita ut arbitrio suo agere non liceret. Horum quæpiam si tu præsens culpares, forsitan obiiceret tibi Terentianum illud uerbum. Tu si hic sis aliter sentias. Quamobrem uerissimum illud neminem in confessione Christi aduersus tot terrores tamq; nefanda supplicia animis corporibusq; durasse, nisi qui celestis amoris igne flagrauerant, & quos sacro afflatus spiritu Christi gloria adeo corripuerat, ut sui ipsius obliuiscerentur: quicunque autem existimat se propriis uiribus tantum sustinere posse certamen fallitur, quemadmodum de Cherinthio quodam Phrygæ memorie proditum est, qui quum non conquisitus ingessisset se ulero iudicibus ut Christianum quasi cupiens ostendere contemptum mortis, corripitur, & primo quidem accidit eum bestias ceteraq; tormenta laceessere, mox cepit frangi animo & cadere, tandem superatus Christi confessionem exiit, ex quo intellectum est non temeritatem nec audaciam, sed sincerum animi affectum pietatemq; à Deo coronari. Ecce iam dilucescit, quod dixi hoc tam magnificum martyrii munus non eulabet indulgeri. Voco autem hoc munus, quia pro munere & quidem pretioso id habent sancti uiri, qui cupiunt domini sui uestigia in pænis etiam sectari, & ostendere præ eius amore nihil illis durum & intolerabile uideri. Quis deinde respiciens ad coronam multis insignem gemmis uictoribus tauti certaminis propositam non summi beneficii suscipiat loco, oblatam sibi certandi facultatem? Idq; scimus multos sanctos amore flagrasse martyrii, idq; à Deo humillime petuisse, & alios quidem impetrasse, alios minime, sunt & alii quidam, quibus non cogitantibus, nec postulatibus concessit. Est autem Dei dona sua diuidere hominibus prout uult nostrum data suscipere gratauer, & partitionem amplecti. T H S O. Nunquam mihi uenit in mentem hæc à Deo petere, & ut dicā, quod sentio, furiosorum plane uidetur talia optare. M A R. Si id sentis mecum sentis. Ego quoque sentio neminem Christianorum talia unquam optasse, aut sustinuisse, nisi furore percitum. Veruntamen sacro. Multa furorum genera, quæ apud Platonem in Phædro legere potuisti. Inter cetera ille commemoratus, qui ex uehementia prodit amoris. Interest tamen qualium rerum sit amor: nam si optimarum rerum fuerit optimus erit ex eo furor, sin malatum, malus. Inducitur à summo Poeta Dido furens amore Aeneæ, malus ille furor, qui ex amore prodiit impudico erga mortalem uirum, quamquam illa impudicitiam non profiteretur, sed ut est apud eundem.

Coniugium uocat, hoc prætexit uomine culpam.

At quicunque æstuat amore illius immensa pulchritudinis, quam in Christo spectauit, hic nobilissimo agit furore, paratus quæcunque perferre, modo ne ab illa pulchritudine excidat. Putas ne Christianos tam diris temporibus potuisse uincula, carcerem, flagella, ignes, lamina, cruces, bestias, & nefandissima alia supplicia perferre, nisi commoti mente, & extra se positi fuissent? Exagitabantur quidem eorum pectora & nebantur diuina caritatis flamma nec quiescere permittebantur, hinc in quæsisima quæque & tristissima pro Christi nomine & gloria ueluti amantes se dabant: nam ne Philosophi quidem censent magnum ullum unquam fuisse usum siue missione deumuit. Respice ad ea parumper quæ homines mortalium rerum amore gerunt in uita furentibus similes, tum minus mirabere Christianos diuino igne succensos tam uasta cruciatum genera feruerent sobisse. Quid opus est ex historia uel ex quotidianis uitæ exemplis id ostendere? unus Poeticus Choræbus sufficit, an non nosti huic in Troiano excidio? T H S O. Noui equidem: nam probe teneo carmina illa. Hic est Choræbus

Mygdonides, illis qui ad Troiam forte diebus

Venerat, insano Cassandra caprus amore,

Et

Et gener auxilium Priamo Phrygibusq; ferebat, & Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis Audierit.

MAR. Quid is ubi uidisset Cassandram sponfam reuinctis manibus, passisq; crinibus trahi captiuam à grauis ex templo adytisq; Mineræ. Quid de eo scribit Poeta? refer si carmina tenes. TH 10. Non tulit hanc speciem furiosa mente Chorcebus.

Et se se medium iniicit periturus in agmen.

MAR. Siste uides ne hunc quem superius dixerat infano Cassandræ amore captum, nunc furore correptum oblicere se morti, ne adamatâ sponfam captiuam duci, & sub hostium fieri potestate uideret: acciditq; ita ut mortem oppeteret: nam & si primo eripuit uirginem de hostium manu, mox tamen incurrens in densiores Argiuorum cateruas primus occiditur, ut ibidem legitur. Quid Christianis faciendum tunc putas, qui sequebantur Christum conditorem omnium & redemptorem, fulgorem substantiæ paternæ, & uiderent intentos populos, ut cultum eius abolerent? nonne & ipsos infano amore captos furiosa mente esse oportebat, & malle innumeras subire mortes, quàm pati quantum in ipsis esset, gloriam Dei sui imminui & contaminari? TH 10. Adhuc mihi rem inuoluis: nam paulo ante dicebas neminem Christianorum illa tam atrocia perpeti potuisse, nisi impellente Deo & fauente, nunc ais eos ueluti furiosos in illas pœnas sponte se dedisse. MAR. Eadem assidue dico licet uarietur significandi modus: nam furor hic non aliunde, quàm à Deo, qui rapit ad se se corda hominum & caritate sui inflammat. At qui ut intelligas Theophile quanta esset constantia illorum Martyrum, & quàm contemnerent omnia præ Christi pulchritudine, cui omni amore affigebantur, referam tibi quid eorum unus gesserit Antonino. Vero imperante Lugduni, ubi in nostros inquisitio inierat, Diaconus is erat, qui correptus ut Christianus, uariisq; uexatus tormentis, ut idolis supplicaret, non modo id non fecit, sed nec quis esset genere, aut uide domo aut patria, ac ne quo nomine, quidem appellaretur, uoluit indicare. Verum de his interrogatus ad singula se Christianum esse respondebat: hoc mihi inquit nomen hoc genus, hæc patria est. Quid uultis amplius? Tum Iudices contemni se & illudi putantes acrioribus aut interrogari tormentis. Ad extremum candentes æris lamiæ admouent, nullis parcitur membris, defluebant adustæ ignibus carnes & demum totum corpus iam unum uulnus erat, perieratq; in eo omnis humanæ figuræ ædificum; ita ut non modo quis esset, sed ne quidem quid esset, posset agnosci, & adhuc immobilis ille in Christiani nominis confessione permanebat. Hæc & his similia præstabant illa tempestate martyrum pectora Deo plena, ita ut obstupesceret uulgus, & diceret non esse eos homines, qui tanta & talia ferre possent, incubere sapius populi eorumq; principes & magistratus, ut Christianos à Christo ad idolorum cultum transducerent; existimantes honestissimam se fouere causam, quòd Deos suos, aras, templa, sacerdotia; sacrificia ritum religionis antiquæ, morem maiorum defenderent, eaq; in re nobiscum rixabantur.

Si rixa est, ubi tu pulsas, ego uapulo tantum.

Vt inquit Satyricus, Artamen nostri nullis contumeliis, nullis cruciatibus, nullis pœnis, nullis mortibus adduci potuerunt, ut falsos gentium Deos colerent, eisq; animalium sacrificia offerrent, sanguine tamen suo Christo sacrificantes. Non offerebant se tum periculis temere aut in discrimen salutis sponte uenire uolebant. Verum tamen si aliorum iniquitate contigisset pro Christo quiddam perpeti, id summi beneficii loco ducebant, nihil illustrius & gloriosius eo munere intruebantur. Vincit est pro Christo Petrus, uinquit & Paulus: Horum duorum Apostolorum ferrea uincula, quibus amborum corpora districta fuere, quàm ualde amplectitur Iohannes Chrysostomus? quanta de his aureo illo ore prædicat? Mirabile forsitan uideatur, quod dicturus sum, sed tamen plures ea extimar, non dico quàm diademata imperia & opes regum, sed quàm supremum illud præmium, quo in cælesti regione beatorum animæ perfruuntur, atq; optione data se potius illa uincula, quàm Deo proximum solum electurum, nec aliter affectos afferit quicunque erga Christum præ uehementia amoris quodammodo infaniunt & uiu penes se existunt. Quàmuis autem superius dixerim multos metu perterritos & oppressos plures etiam tormentorum dolore fatigatos retrocessisse, & simulacris sacrificasse, atramentum lapsum loco alios subrogabat Deus, qui firmissime erant columnæ in Christi confessione & prædicatione, tanta autem erat multitudo, ut iudices quandoque miseratione tam immensæ turbæ preuentis commoti, & ut uiderentur quoque

quoque de pluribus uictoria referre, statuerent inter eos, qui sacrificabant alios, qui nullo modo sacrificandum sibi ducebant, deinde magistratum iussu edicebat præco cunctos sacrificasse: hic è nostris hi qui non consenserant sacrificiis illis impuris, alii taciti abscedebant, culpabiles in eorum tantum, quod tam graue crimen sibi obiecit silentio dissimulassent, alii se esse Christianos, neque sacrificasse ingenti noce proclamabant: Nonnulli maiore fiducia neque sacrificasse, neque unquam sacrificaturos testabantur, quorum clamantium ora & uultus circumfusi milites contundebant, & tacere iubebant, deinde uiolenter expellebant, quasi his; quæ illic agebantur acquieuisent, sed non solum nocumenta nostris, uerum etiam blandimenta inferebant, si forsitan hi, quos doctores non fregorant, posset uoluptate superari. Legisse memini (quod tu quoque potes) iuuenē quendam sub Decio sic fuisse tentatū: nam perductus in hortulos inter Lilia & rosas iuxta limpidi fontis fufarros, illic in culcitra plumea collocatur resupinus, colligaturq; floridis fectis, ne ullam in partem commouere se posset. Mox in eum immittitur speciosa meretrix, quæ complexu, osculo, & omni impudico tactu iuuenem ad libidinem concitaret. Hic Christi miles quid ageret, quo se uerteter nesciebat. Tandem diuinitus afflatus (neque enim aliud credi potest) linguam sibi dentium morfu præcidit, & infaciem osculantis se meretricis expuit, sic doloris illo morfu percussus libidinem à se expulit, pudiciamq; seruauit. Hæc & talia gerebantur summa laude, & gloria Christiani nominis ita ut Christus in ore quoque inimicorum cresceret. THEO. Vide o te ualide Marce maiorum nostrorum gesta complecti, eaq; pleno ore laudare. MAR. Nemo ea Theophile pro dignitate satis laudauerit. Multum est etiam, quod illis debemus. Illi fidei Christi sanguine suo comprobaram posteris tradiderunt, feceruntq; ut audacius cuncti se sequeremur: hæc enim iam cogitatio occurrit, quod nisi ne hæc esset religio, nunquam pro ea tot & tales uiri sponte occubuissent. Nemo contemneret præsentia, nisi futura meliora speraret & ea sibi pro certo obtentura pene uideret. Hoc est illud Theophile, quod seruauit illos primos religionis nostræ alumnos, & qui adtentet sequuti sunt posteros, magnum scilicet fidei robur, quod tunc penes nos exiguum admodum ac pene nullum est, ideo hodie multa in humanis animis regnat prauitas. Si enim bona promissa firmiter obtentura crederemus, magnus nos presentium rerum contemptus, magnum futurorum bonorum desiderium teneret: & ex his intelligeremus, quia cura Deus humanum genus habeat, quantoq; naturam nostram honore afficiat. Postquam autem de supplicii martyrum ingressus fui dicere aliquid præmittere nequeo memorabile, ut intelligatur quantum sit non timido, sed forti animo huiusmodi certamina subire. Comprehensi fuerant Christiani duosodales, & in carcerem coniecti eorum alter paratus erat subire tormenta omnia pro suscepti sacramenti religione & fidei tutela, alter simplicem mortem æquo animo uidebatur laturus, ceterum auersabatur tormenta, & eorum metu trepidabat. Vtroque ad tribunal prodūto. Iudex eum, qui paratus erat ad omnia, capite statim multauit. Illum uero timidum in sublime tolli, & uirgis lacerari iussit uariisq; aliis suppliciis afflixit: nec iterum aut ter, sed sæpius repetitus. Illud etiam additum, ut eum per singulas ciuitates catenis grauibus pressum exempli causa circumferret. Vtrunque existimatum est diuino contigisse iudicio, ut & fortis ille subita afficeretur morte ne diutina sustineret tormenta quasi perinde habendus, ac si sustinuisset quandoquidem excipere illa fuerat paratus, nec per eum factum quomodus exciperet. Alterius uero segnitie & timiditatem corrigere uoluit Deus, illumq; fortitudinem & inuictum animi robur docere quotidianis exercitationibus; ita ut indies se ipso melior constantiorq; fieret, & intelligeret uos esse tormentorum metu trepidandum & iustitiæ regulam deferendam. Possumus quoque coniectando huc rem referre, quod perspicuus Iudex priorem illum alacriter & constanter se suppliciis offerentem & omnia contemnentem desperansq; de uictoria ipsum statim intermitte. Alterius uero animaduertens trepidum & tirubantem animum interrogare eum distulit tormentis uoluerit, quia spes erat, quod cessus supplicii cederet, & à Christo desciceret. THEO. De Christianis dictum est, sed quid Iudæis fiebat nam & hi unum tantum Deum colunt, nec Deos gentiū admittunt, nihil de simulacris dicam, quæ ne uidere quid sustineat, num hos quoque lisdem pœnis & suppliciis infestabantur? MAR. Contemnebantur hi ut mancipia nec digni habebantur aduersus quos forent, nec sane par erat ratio illorum ac nostrorum. Quod sic ostendit conor. Vniuersæ gentes, quas terræ circumflus ambit Oceanus, communem habent

naturam, conueniunt enim in eo, quòd homines æque sunt, differunt tamen inter se lingua, habitu, legibus, institutis, sedibus, regionibus, quin etiam nomine. Hinc hi Aegyptii, illi Syrii, alii Arabes, quidam Scythæ nuncupantur, nec tu eos, qui Aegyptii sunt Syros, nec qui sunt Arabes hos Scythas uocabis. Hoc dico ut intelligas, quid inter Iudæos & Christianos intererat. Iudæi nanque nationem habebant antiquitus constitutam, quæ à ceteris distinguebatur lingua, uita, moribus, & orbis possessione, & hoc forsitum uocabulum, quo eos nuncupamus. Itaque eorum religio nullum gentibus detrimentum inferbat. Christianum uero nomen non erat nationis alicuius aut gentis nomen, sed sætæ. Neminem Christus respuit, uocat omnes, recipiuntur ab eo quicunque homines sunt, quacunque in parte terrarum degant, quocunque pictu & sermone utantur. Ergo Christiani non gens una, sed ex omnibus gētibus grex unus, unde enim Christiani, nisi ex alio hominum numero, qui per uarias nationes, & multiplices populos diffundebatur? & relictis idolis ad Christi cultum conuebant. Sic fiebat ut quæcunque multitudo nobis accederet, illis decederet. Recte q̄ Hieronymus, qui ethnicos messem uocat ecclesiæ, de qua Christi horrea completerentur. Videutes igitur idolorum cultores templa sua de feri, antiqua frigere sacrificia, ecclesiam Christi indies augeri, religionem Christi perimere aggressi sunt, ne ipsa superstes religionem eorum perimeret, quod postea accidit facta omnium gentium ad fidem nostram conuersione, ut iam appareat id eos non frustra timuisse. Si uideas principum edicta, nihil illi Christianis obieciabant, nisi quod à paterna religione discesserant, ad quam reuerti iubebant. **THS O.** Video causam cur populi Iudæis infesti non essent, sed Christianis solis. Iudæi nanque non imminuebant idolorum cultum, ut quorum propago iam antiquitus fuisset instituta, Christiani autem quum fierent ex idolorum cultoribus ueterem proculdubio religionem perlebant. At Iudæi saltem in tantis calamitatibus Christianorum eis fauebant. Nos enim Christum & Apostolos sequimur, qui ex eorum gente prodierunt, & quamuis in plurimis ab eis dissentimus, illud tamen commune erat ambo-bus populis, quod utrique idola damnabamus, & unum Deum cali ac terræ dominum colebamus. **MA R.** Quid ais illi fauerent nobis, quos acerrimo semper odio iusequuti sunt? Omnino exiguis semper Iudæorum uires ac pene nullæ in gentibus fuerunt, itaque parum curandum erat, quid de nobis sentirent uel molirentur. Veruntamen populos contra nos illis temporibus succedebant, & hac una in re cum gentibus cõgruebant, ut Christi religionem opprimerent: non enim in præputio solum, sed etiam è circuncisione homines ad fidem trahebantur: Itaque utrique communes hostes nos ducebant & Christianorum augmentum religionis suæ extinctionem arbitrabantur. Sed de Iudæis non admodum trepidandum erat: tenues semper eorum opes inter gentes, quin & succiderentur, inuili semper extitere: & nunc in eadem sunt causa. Aliud tamen erat Theophile, quod præter tam sædam Principum, populorumq; insectationem Christianos neros sollicitos habebat domestica scilicet seditio, quæ semper omnibus ex ternis bellis grauior habita fuit. **THS O.** Quam seditionem mihi uarras? **MA R.** Non aliò respiciens quam ad hæreses hoc dico uarias atque multiplices, quæ à morte Saluatoris non ad Constantini modo usque tempora, sed ad nostrā quoque peruenerunt: & consequentur (ut opinor) in posterum donec ultima mundo incubuerit dies. Harum numerum, & auctores referre nunc non expedit præsertim quum ab Augustino uero id iam antea factitatum fuerit, qui cunctas unico apprehendit libello, sic ecclesia Christi inimicos uno eodemq; tempore & externos, & internos patiebatur, foris Principes & populi gladio, intus hæretici nefariis dogmatibus fauebant: Regibus tamen & populis hæretici trepidiores, quia hi desertores sacramenti, & non corpora, ut illi, sed animas necabant, utrorumq; tamen insectatio fructum afferebat Christianis: De his loquor, qui tali digni erant nomine: nam cum alteris suam exercebant patientiam, cum alteris sapientiam. Postquam autem sermo institutus fuit, ut uideremus penes, quos uera Dei fuerit cognitio, & post aduentum Saluatoris eam in Christianis tantum ponimus, hæreticos omnes una iam circumscribimus regula, ut nec ipsi Deum, nec Deus ipsos cognoscat: falso enim præferunt Christianum nomen, quo minime sunt digni. Quemadmodum enim in Troiæ excidio nonnulli Troiani armis & telis Græcorum se ornauerunt, ut fallerent & Græci uiderentur, sic isti multa à Christo sumentes, Christiani uideri uolunt, sed ut illi Troiani fallaci armorum specie, & grauium errore iubarum in Danaos irruerant, sic isti simulatione doctriinæ Christianæ in Christum im-

perum

petum faciunt, hi tamen, qui ex nostris doctrina uel sanctitate uiræ pollent.

Primi Clypeos mentitaq; tela

Agnoscent, atque ora sono discordia signant.

Hæreticos igitur cunctos, qui fuerunt, sunt, erunt (ut de eis uno sermone sit dictum) à uera Dei cognitione repellimus. Reliquos uero Christianos, qui ab obitu Saluatoris ad Constantini usque tempora protenduntur (de his enim loquebamur) cognouisse uere Deum dicendum, quorum numerus & si per se magnus appareat, paruus tamen erit reliquæ multitudini collatus, quæ falsos Deos colebat: Si enim nostri numero aduersarios superassent, uel æquassent, non ita defecti expulsi, laceratiq; fuissent, nec uim illam sustinuisent. Hoc omne tempus Christiani nunc mitius, nunc durius transmisere: quies & calamitas alternabant, humilitas tamen & deiectione omni tempore eos habebat, donec ad Constantinum uentum est. Ipse primus Romanorum Imperatorum Christianos facientes tetexit, & calo pene æquauit. Ante hunc Christiani conuenticula, seu oratoria habebant, humilia quidem & angusta, nec quisquam fidem suam & religionem in populo iactabat. Tunc magnifica templa extrui cœpere multo auro et mar more plurimisq; signis ornata. Tuuc diuinum uerbum libere & passim prædicabatur. Tunc Christianum nomen honori erat, & dignitati, quum Imperator id suscepisset, & ei omnia deferret. Iam enim ab ortu saluatoris effluerant anni circiter trecentum & quadraginta quum Christiani latius agitauere. Pertur autem id mouisse Constantinum, ut Christi religionem amplecteretur, quod quum à paterno exercitu Imperator appellatus esset, & iam Hispanias, & Gallias, & Cottias alpes obtinisset, & contra Maxentium à prætorianis electum cum exercitu moueret, sollicitusq; de belli euentu crebro in celum suspiceret, quasi diuinam implorans opem uidit inclinato iam meridie rutilans crucis signum his litteris circumscriptum. In hoc signo uincet, nec ipse uidit modo, sed & milites, qui una iter faciebant. Postmodum nocturnis uisus secandum quietem idem ei signum ostensum, & iterum admonitus uictoriam sibi in illo fore. Quamobrem crucis signum uexillis suis insigi iussit, & huius signi auspiciis hostem debellauit. Scio plerosque, id quod de Constantino nuper memorauimus contemnere, nec mirum, quia ut est penes grauem scriptotem Salustium, ubi de magna uirtute & gloria memores bonorum, quæ quisque facilia factu putat æquo animo accipit, supra, ea ueluti ficta pro falsis habet; quid putas ubi miranda Dei memorantur? Sed de se uiderint alii. Ego ita sentio atque iudico, quod Constantinus nunquam patrium & uisitatum & uidique florētē idolorum cultum deseruisset, profectusq; Christianæ religioni se addixisset, nisi Christum auctorem habuisset imperii, idq; in signi aliquo ostento ei fuisset denuntiatur. Quamobrem fidem habeo ueteri historię, existimoq; Constantinum omnibus bellis feliciter pugnaſſe propter eximiam in Deum pietatem & religionem: nam & Licinium postmodum collegam imperii, quum contraria arma induisset, prostrauit, ita ut solus rerum sit poritus. Deinde in Sarmatas, Gothos, Scythas cuncte exercitu profectus, omnes proſtigauit. Hoc imperante credibile est in immensum auctum Christianorum numerum: Ipse enim Imperator Christum colebat, & ceteris colendum proponebat. Ut autem huius rei fides monumentis etiam constaret, templa Romæ extruxit magnificētissima in honorem crucis & Petri, & Pauli Apostolorum, quibus & ingentia contulit donaria & prædia attribuit, quorum fructu sacerdotum ministeria sustentarentur. Ipsos nanque sacerdotes eximie ueneratus est. Illud iudicatur quod quum Niceæ cōcilium episcoporum indixisset, quo Arrii dogma tum primum pululans discuteretur, conuenissentq; illic trecentum & duodeuiginti episcopi. Nonnulli autem ipsorum mutas contra se ipsos accusationes ad Imperatorem deferrent: Ille libellos omnes querelarum in concilio excusit dicens hæc referuanda diuino iudicio. Interim non oportere deos ab hominibus iudicari. Sed pro Sacerdotibus quoque leges tulit plurimas, quo tiores essent & honestiores, quæ nunc quoque in Imperialium constitutionum codice leguntur. Et hæc quidem sic egit Constantinus, uir sane memorabilis: nam primus Imperatorum abnegato ueteri idolorum cultu ausus est Christi fidem palam induere, eamq; propagare, & plurimis ornamento illustrare. Accessit quoque id gloriæ Constantini, quod eius quoque factum profuit exemplo: nam qui postmodum succedere in Imperio tam longa serie cuncti Christum sequuti sunt. Vnum excipio Iulianum, qui secundum Constantini liberos præfuit imperio. Is licet à puero Christo fuerit initiatus postmodum ab eo desciuit, nec desuisse satis fuit, acerbo etiā

odio Christianos infectatus est: nam etsi cruore eorum abstinuit, edicto tamen uetuit, ne quis Christianos litteras, aut aliam ingenuam disciplinam doceret, sperans religionem nostram desertū iri, si ea rātum radiū & indoctorum esset hominū, à quibus neque congrue astrui, neque defendi posset. Legi epistolā eius Græce scriptā ad amicorū quendam, in qua ostendit nolle se Galizos (sic enim Christianos appellabat) interficere aut uerberari, aut alio pœne genere præter fas affici, præponendos tamen eos in honoribus & magistratibus, qui Deos colerent, uetamq; pietatem amplecterentur, asserit eo loco Romanum imperium ob stultam Galizorum superstitionem multis obiectum calamitatibus, Deorum tamen beneuolentia conseruatum. Durior alia eius epistola ad Ecdicium Aegypti præfectum, ubi inculcat Athanasium, quod ausus fuerat Græcas feminas illustres contra eius decreta baptizare, iubetq; ut Alexandria uel tota potius Aegypto pellat, ni uelut ipse centum libris auri multari. et Epistolæ quidem Iuliani rales. Constat cum Philosophis sui temporis eximie delectatum, præsertim Libanio sophista, à quo ad impium Deorum cultum impulsus putatur. Magicis etiam artibus nauasse operam perhibetur, in quo incidit in ridiculosum quoddam facinas. Nam quum inducitur à magis in speluncam ad euocatum Dæmonum aduentū horruisset, & sibi metuens ex Christiano insituito cruce se signasset, atque ex eo signo Dæmones euanuiscent, conuersusq; ad magos diceret uaiorem esse crucis, quā Dæmonum potentiam, responderunt illi id supplicii genus Dæmones etiam perhorrescere. Illud autem optimum, quod adolescens quidam ē nostris in Libaninum sophistam contorsit: nam quum compellens eum diceret, quid agit fabri filius (sic enim ludens Christum uocabatur) tum ille, Iuliano inquit feretrum composuit, quod ueluti uaticinans uisus est dixisse: nam non multo post Iulianus, qui tum aduersus Parthos bellum gerebat sagitta ex incerto missa occiditur, quo tempore ferent eum protensis ad cælum manibus exclamasse. Vicisti Galizæ, uicisti, Fuit Iulianus Latinis litteris & Græcis eruditus, sed Græcis magis, facundia ingenti, memoriaq; tenaci, liberalis in amicis, iustus in ciues & socios, in quibuscum Philosopho propior. Quid multa? Inter egregios principes numerari poterat, si Christianæ religionis disciplinam, quam puer imbibere retinuisset. Ille uero noua modo non retinuit, sed Christiani nouinis odio flagrauit, in quo adeo proneptus est, ut in Parthica expeditione septem aduersus Christum scripserit libros, & reditum suum Christianis minaretur: dictitabat nanque bellum sibi aliud in Christianos Parthico grauius restare, ad quod confecto illo minore reuerteretur: ita enim, qui ei fuerant in consilio, nostris renuntiabant, quem tamen reditum Christo auxiliante uide re non potuit, sed hæc forsitan ad ea, de quibus nunc agitur, minus necessaria. Illud quidem palam est, de quo cæperam dicere Imperatores omnes Romanos, qui post Constantinum Romanum suscepunt Imperium uno Iuliano excepto Christianæ religioni se ipsos addixisse, ipse Constantinus, qui primus signaculo fidei Romanum subleuauit imperium templa Deorum claudi lege iussit, sacrificiaq; inhibuit, si qui sacrificarent, ultore gladio sternerentur, bonaq; eorum iuribus fisci uendicarentur. Deinde Constantini liberi, & qui mox post Iulianum imperarunt, Iouinianus, Valentinianus, Gratianus eiusdem legis comprobatores exactoresq; fere. Theodosius postmodum, qui Gratiano successit, templa etiam subuerti mandauit, recte subuersa templa tantæ turpitudinis, ubi homines impuris Dæmonibus non tam pecudum corpora, quā animas suas immolabant. Facile intellegendum est, ubi contra Deos gentium potuit libere prædicari, illos falsos esse Deos, & ueros Dæmones. Itaque non difficulter imperatori a sanctio custodiebatur cunctosq; animis ad Christianam religionem uertis. Ipse Iulianus, qui sacrificia non modo permittit, uerum etiam defendebat, atque ad ea impellebat, tamen in epistolis his, de quibus antea dixi, sacrificantium paucitatem conqueritur. Incredibile dictū est, quā late, & quā cito deserta fuerint idola, quantoq; fauore exopta fuerit Christi religio, & quā celeriter omnes nationes peruersæ, nec eas tantum, quæ Romano parebant imperio, sed exterar quoque & barbaras, quod uel ex eo indicatur, quod quum post Theodosii interitum Honorio imperante Alaricus Gothorum Rex cum magna popularium manu in Italiam uenisset, Romamq; cepisset, edixit ne uulnus uiolaretur Romanorum, qui ad basilicam Petri & Pauli Apostolorum confugisset. Vides quanta rerum conuersio. Antea Principes & populi pro idolis Christum, postea pro Christo idola ueluti indicto bello persequuti sunt, utrunque prædictum est Prophetarum ore, quod ecclesia Christi populos haberet primo sœuientes, mox fauentes.

Quid nunc prosequar, quæ posterius contigerunt? Iam diu est, quod omnis idolorum cultus cecidit, quis Iouis, Mercurii, Dianæ, Apollinis simulacra adorare? adorare dico? quis meminere? nomina hæc literarum & historicis nota sunt propter memoriam rerum gestarum, quæ adhuc conseruatur, vulgo autem incognita, sed quod adhuc est mirabilis, postquam Christi religio ueritate se corroborauit, omnes Philosophorum sectæ corruerunt, præstantissima ingenia, cultissima eloquia simplicitati fidei cesserunt, quis iamdudum hominum Philosophi alicuius disciplinam, ut optimam uix ducem & ueritatis magistrum se ducatur? At olim insurgebant undique philosophi, nec uno genere, sed multisque Pythagorei, Platonici, Peripatetici, Epicurei, Stoici, Eretrici, Ciceroniani, Megarici, Academici, quis possit omnium commemorare nomina, quæ multis iam seculis euanuerunt? Vnus Christus disputantium omnium ora obstruxit. Amplexi sunt homines relicta scholarum eruditione humilitatem fidei, quod fieri non potuisset, nisi diuina aura moderante, & ingenia humana prouehente. THS. Audi Marce quomodo deprehendere minus uere dixisse. MAR. Fieri potest Theophile tã longo in sermone, ut quicquam poluerim minus idoneum. THS. Falso te aliquid protulisse confirmo. MAR. Fieri potest, ut falso, non tamen fallaciter: Sed quid te mouet? THS. Volo proprio ore id fatearis. Dic mihi, Nonne possuisti quod omni tempore & assidue & semper uera Dei cognitio penes paucos fuerit. Negare non potes quin dixeris, atque adeo sæpius dixeris. MAR. Ego ita dixi non sperans ob id dictum aliquid mihi muneris dari, ac ne metuens quidem supplicii aliquid irrogari. THS. At qui metuendum est tibi, si modo metuendum est ueritati plagam inlirixisse. MAR. At id maxime metuum, si me accuset ueritas. THS. Iam uidebis. Veram Dei cognitionem penes quos extare diximus? MAR. Aut penes istos est aut nullibi inuenietur in terris. THS. Recte dicis, sed audi reliqua. Si terras omnes occuparet Christiani non ne Dei cognitio undique effloresceret? si quidem penes istos est, ac ne tum quidem penes paucos, sed penes omnes esset. MAR. Necesse id consequi. THS. At Christianos omnia maria, omnes terras tenuisse, tu nuper ostendisti, postquam scilicet Romani Principes, quorum imperium toto orbe diffundebatur, fidem Christi & ipsi susceperant, & à ceteris suscipi uoluerunt. Non igitur penes paucos semper uera Dei cognitio enituit, sed fuit quoddam tempus, quo omnes fere homines Deam agnoscebant, quia Christianam religionem indurant. MAR. Non debui igitur dicere penes paucos Dei cognitionem fuisse semper: nam illud semper omne tempus excludit. THS. Sic est. MAR. Potuisses forsitan eundem reprehensionem hanc tuam, si uerbum unum addidisses, atque ita dixisses penes paucos ueram Dei cognitionem fere semper extitisse. THS. Illud fore non fuit additum. MAR. Quid si id quamuis non in sono uocis, sed in sensu fuit meo, num ideo deterior fuerit causa mea? An non permittis supplere ex sententia loquentis id quod uerbis deest, sicut in legibus fieri plerumque solet, præsertim quum non plura uerba supplere oporteat, sed unicum tantum, & id quatuor litterarum. THS. Festiuus es, si id à me cogitas impetrare. Ego quid in mente geras nescio: uerba tua considero, quæ minus recte posita fuisse uideo. MAR. At poterant rectificari, si supplementum illud breue permitteres, sed id non accipis, ac illud quidem forsitan accipies, quod semper pro eo poni solet, quod frequentius contingit ueluti in illo Poetico.

Semper habet hitos alternaq; iurgia locutus,

In quo nupta iacet, minimum dormitur in illo.

Nam tu ob id existimas omnem nuptiam omni tempore cum uiro cubantem litigare? ac non ita dictum à Poeta semper, quia id frequenter fieret. THS. Quid ad me, si uerba Poeta temere usurpant? MAR. Video te Poetas contemnere. Quid si dixero, quod parentes amant semper filios, & tu mihi altera ex parte proferas Herodem Ascalonitam Iudeorum Regem; qui filios suos interfecit, in quem illud Augusti, malle se Herodiam esse porcum, quam situm num tu ea de causa sermonem meum improbaturus, quod dixi patres semper amare filios prolatos hoc Herode, & aliis pluribus patribus, qui filios odio insequuti sunt? ac non considerabis me ita dixisse respicientem ad id quod natura suscit, & crebrior usus habet. Et tamen si hanc defensionem admittis, paratus sum docere breuissimum illud fuisse tempus, qui Christiani omnes terras, omnia maria (ut ais) obtinebant, ita ut reliquo tui spacio comparatum uix appareat, hoc si ostendo, intelliges non te temere dictum cognitionem Dei penes paucos semper fuisse, ueram id cer-

te, si quod ab exordio mundi ad hæc usque sæcula ut plurimum contigit inspicies. Etenim si decurres tempora, quæ ab orbe condito ad Theodosium usque fluxerunt, nulla dubitatio relinquatur, quin maxima hominum pars falsos Deos coleret, modica portio humani generis Christiani eramus, & quicunque verum Deum agnoueramus. Theodosius, qui à Constantino magno, sub quo Christi fides libere recepta sextus ipse Romanis præfuit rebus, primus templa idolorum destrui mandauit; quum quinque superiores claudi tantummodo iussissent. Huius temporibus idolatras pares numero aut etiam superiores illud iudicat, quod quum Alexandriæ Serapidis templum hi quibus mandatum erat demoliri uellent, cœperunt illi arma, & in nostros impetum fecerunt, quo in conflictu pauci ex istis, plurimi è nostris cecidere, quotidiana deinde cædes in nostros, & usque eò audaciz illi protuperant, ut nonnullos ex Christianis captos accensis aris immolare cogèrent. Reluctantes necabant alios patibulis affigentes, alios confractis cruribus in cæternas præcipitantes, quos ob sacrificiorum sanguinem ceterasq; impuritates æclubri recipiendas uetustas condiderat. Verum quum horum facinororum auctores respicietes ad Imperii Romani potestatem legamq; ultionem sibi ipsis metueret quidam latebris se dabant eorum, plures in agros fuga dilabebantur. Res relata ad Imperatorem Theodosium per eos, quibus Alexandriæ Romanorum legum custodiam iurisq; dicendi cura fuerat demandata. Hic licet cernere egregium Theodosii factum, qui primis rescripti sui uerbis inuectus est quidem atrociter in uanam gentium superstitionem & templum illud funditus dirui iussit. Dixit tamen se ueniam concedere occisibus Christianorum, quoniam nullo documento eos affecissent; sed contra suis iniuriis in celum sustulissent, hoc ego nescio utrum mauis uete magis gestum dicam an prudenter? utrunque certe inest. Nam Christianæ mansuetudini convenire uidetur non uel ei se de inimicis, nisi ut pro maleficio beneficium reddatur, illud quidem prudentiz fuit hæc lenitatis illecebra allicere homines ad religionis Christianæ cultum, simulq; ostendere in sedibus quàm facile iniurias eorum Christi causa illatas contemnamus, ut quas ne ultione quidem dignas putemus, quum ex eis summa beatitudo consequatur. Hæc retuli, ut uideas mores temporum illorum atque intelligas, quod præcipue nunc agebam Theodosio imperante magnam adhuc superfuisset idolatrarum multitudinem, quum aduersus nostros manu etiã pro templis suis decertare auderet. Semper hoc habuit Christi religio, ut neminem ad fidem ui, nimis bonorum ablatione compelleret existimans Christo uoluntarium gratum fore militem, non coactum. Ita non ita tim idolorum cultus sub Imperio Romano corruit, sed sensim uiualescere Christiana religione, templa Deum primo clausa, mox euerfa, sacrificia interdicta, dies festi, & omnes publicarum solemnitarum ritus sublati, si quis tamen patrium idolorum cultum retinere uellet, licebat, nemo huic molestus erat iniuria, immo & huic leges protegabant, & ab omni uiolatione defendebant: non enim aliud Christianis congruebat moribus, seu ei potius disciplinæ, quam Christus pedisequis suis tradidit. Itaque priuatis in fundis domibus, uillis idola cum aris uiscebantur, nec frangebat ea quisquam nisi do minus permitteret, quum iam antea mente & cogitatione sua, ipse illa fregisset. Plures igitur tunc idolatra. Post Theodosium autem fatendum est magnam hominum inclinationem in Christum fuisse, ita ut in dies magis ac magis idola relinquere eorumq; cultores solitudinem in urbibus quodammodo paterentur. Tandem eò uentum est, ut omnes provincie, quæ Romano parebant imperio Christum sequerentur omni idolorum culto reiecto. Verum hæc felicitas, quæ uisa est per tot provincias Christianæ religionis nomine florere non mansit, nisi usque ad Heraclii tempora à quo retro ad Theodosium supputantur anni circiter tercentum. Nullo tempore Christi religio latius patuit: Nam Heraclio imperante emerfit Maumethis superstitio, quæ Christianos ad has angustias, quas modo uidēs redegit. Sed adhuc per tercentum hos annos, quibus dixi, per o mem fere diuionem Romanam Christi cultum dilatam, uideo in hac immensa Christianorum turba multos non Christianos. **TH 10.** Quomodo idais? aut qui fieri istud potest? **MAR.** Est ita ut dico, quia multi uocantur Christiani hoc indigeni nomine. **TH 10.** Nempe hæreticos hoc sermone uotas. **MAR.** Et hos & alios quosdam noto. Sed ut de hæreticis agam, hi post Christi ascensionem missumq; spiritum nunquam defuerunt, sed pauciores ante Constantium: At quanta deinceps exorta & succreuit multitudo? ut à Constantino incipias & ad Heraclium peruenias, sub quo non uiam suam (ut dixi) Maumethes instituit superstitioem. Nemo tam curiosus fuit, qui

quæ non dicam numerare singulos, sed ipsarum sectarum nomina recensere dicendo posse consideret. Tum mihi nunc unos cogita Arrianos, qui tantum inualuerunt multitudine, ut numero Orthodoxis se aliquando æquarint, & sero sæpîs & credibus rem gererent, habuerunt enim quosdam imperatores suarum partium, erant præterea tam acres & subtiles in disputando, ut non uisi uigilanti cura & studio refelli possent. Itaque non nisi longissimo tempore, plurimo labore maximis contentionebus hæresis illa extincta & oppressa fuit, sed quid quum ea uigeret, & ad tantam Arrianorum uultitudinem accederet, ex aliis innumerabilibus sectis hæretici, Sabelliani, Photiniani, Donatiani, Euenomiani, Macedoniani, Manichæi, Ebionitæ, Pelagiani, Apollinaristæ, Nestoriani, Eutrichiani, Monothelitæ, & alii plurimi ex aliis infinitis sectis, nonne existimas ueros Christianos in angustum esse redactos? Quid si de his, quos uerorum Christianorum loco ponimus, demas eos, qui improbis degunt moribus, & qui si non uoce, at factis Christum quodammodo pernegant, quanto parcius futurus est numerus eorû, quibus rectam Dei cognitionem tribuimus. At te enim hoc sumo, qui proximis disputans diebus cum Ricardo sub fori porticu dicebas contra illum non oportere ex multorum sermone astrui Deum, quem & si illi uerbis faterentur, improbißimis tamen factis negarent. At non ita dicebas? Tunc o. Dicebam equidem. Malui. Eodem nunc argumento aduersus te ingredior, ut ostendam isto etiam tempore, quo immensa Christianorum multitudo apparet paucos fuisse, qui uere Deum cognoscerent. Ante Constantinum pauciores erant Christiani, sed meliores. Nemo fere accedebat ad Christum, nisi ut e Christi uiueret disciplina. Erat tunc Christianum nomen infamiz, dedecori, opprobrio, contemptui milleq; periculis & moribus expositum. Itaque requirebat tempus illud firmum & ualidum & bene munitione uirtutibus pectus, ut quis Christum agnosceret & sequeretur. Magis tunc erat uirtutis indicium esse Christianum in tanta rerum omnium atrocitate & difficultate. At ubi Constantino imperante & subsequentebus sæculis Christiano nomini non impetrata modo concessa, uerum etiam decus arrogatum fulgeretq; iam crux in Imperatoris vexillis, & Regum frontibus imprimeretur, maximaq; ex omni turba relictis idolis ad ecclesiam confluere multitudo, uide si fieri potuit in tanta hominum colluione, ut non eodem quoque improbi multi intrareut, tunc diuitias habere cepit ecclesia: uerum (ut inquit Hieronymus) effecta est minor diuitiis caelestibus, postquam terrenis cepit esse maior. Quapropter etsi à Theodosio ad Heraclium maxima se mihi ostendat populi Christiani frequentia, atrament in ea paucitatem animaduerto bonorum: rara enim semper uirtus fuit, uerisimeq; dictum multos ad regnum caeleste uocatos, paucos autem electos. Hac ego ratione protectus recte uideor posse dicere, isto quoque tempore penes paucos ueram Dei cognitionem enituisse: Si quidem uere eos cognoscere Deum dicimus, qui cum meditatione, consilio, uoluntate, re denique & opere sequuntur. Arbitror quoque per eadem tempora multas fuisse nationes extra Romanam ditionem quæ Christum non agnoscerent, uel non reciperent. Video nanque Heraclio imperante Chosroem Persarum Regem inimicissimum Christianorum extitisse, adeo ut quum Heraclius ageret cû eo de Iudæiis negauit se concessurum, aut pacis fœdera ulla habiturum, nisi prius Christum abnegasset, ex quo suspicor Persas, qui nonquam in Romanorum iura uenere Christi fide tunc minime imbutos fuisse, & idem credere libet de alijs nationibus, quæ ultra Persas protenduntur. Quid de his dicemus gentibus, quæ sub alio cæli axe positæ aduersis contra nos uestigiis stare perhibentur, quos Græco nomine non cæcant Antipodes, quid de his inquam dicemus? num cognouisse eas Deum num illinc etiam peruenisse Christi nomen & cultum purabimus? quod si non peruenit, quomodo non uerum erit rectam de Deo opinionem paucorum semper hominum fuisse: Si quidem alter cæli axis Christum ignorauit? Nosti hac ætate inaccessum ante Oceanum Christianorum armis exploratum, uidimus gentes eas, quæ nunquam arctos duas Bootem, Arcturum uiderunt: ad has iam trito itinere mercimonii causa frequenter commeatur. Referunt mercatores nullam fere illic esse Christi cognitionem, alijs nullam inesse Deorum curam, ab alijs coli idola, quæ solido ex anno & argento perfecta conspiciuntur. Et hi quidem hæc de his gentibus loquuntur, quæ Oceani litus attingunt, ad quas classibus adeunt: nam mediterraneas & interiores nondum tentarunt. Verum tamen illas in Dei cultu hæc absimiles litoralibus credi par est: Hic ergo sermo in cun-

M. ANTONII NATTAE ASTENSIS

Etis sui partibus ueritati amicus paucos semper fuisse in omni humano genere, qui de Deo sentirent, quæ sentire omnes oportebat. Incepimus à mundi exordio, ut id ostēderetur, & ad Heraclium peruenimus. Hoc enim imperante Maumethes exortus est, nouus legislator, cuius superstitio paulatim gliscens, quò peruasit, non latet. nempe hoc æuo nostro non Aliam modo totam & Africam, sed magnam Europæ obtinet partem, ira ut angustissimis finibus Christiani coerceamur, & ad extremum pene discrimen redigamur. Postquam idolorum cultus Romano in orbe non repressus modo fuerat, sed etiam oppressus, detectæq; Dæmonum fraudes, qui pro diis uicis colij se uolebant, altera successit, non minor impietas iisdem Dæmonibus suffragantibus, quæ ueram peruerteret religionem.

MARCI

MARCI ANTONII NATTAË
ASTENSIS DE DEO
LIBER DECIMVSQVINTVS.

T H E O .

Hic locus est ut de Mahumete dicas aliquid, deq; eius lege, & secta: Cupio enim audire ista, si tenes. M A R. Mahumetis uitam & gesta & religionis ritum, quem nonisime ille induxit, multi describere hoc ipso latino sermone, quo nunc agimus, ego quod aliquando de his legi & audiui paucis exponam, capita tantum attingens rerum ut fungar nunc tibi commentarii uice. Ex Arabum gente constat liquido Mahumetem oriundum ignobili loco. De patria cerratur, sed ubiubi sit natus, dicunt natum postumum, inde benaio, aut, ut alii uolunt, quadriennio post matrem amisisse. Exin in turelam aui receptus & duodecimus ipse inter fratres tenuiter educatus, mox ubi adolefcentiam attingit, locauit operas conducendis camelis mercimonii causa euidam mercatori, cuius Hadiega uxor dines & prepotens, quum in adolefcentem oculos inieciſſet eiusq; furtiua consuetudine uteretur, factum est ut mortuo postea marito non sine uene ni suspicione illi nuberet, eius antea amote tenebatur. Corripiebatur Mahumeres comitali morbo, ob uimium (credo) conebitum. Nam dno decim feminas una hora inibatur, & ipse in lumbis se quadraginta uiro rum fortitudinem gestare dicebat, sed quum tam terro morbo teneretur, ægreq; id ferre Hadiega uideretur, persuadet mulieri nullo id fieri morbo, sed quòd lueidissimum conspectum Angeli Gabriellis ad se uenientis, & secum colloquentis ferre non posset, eadem euntes Prophetas pati se quoque esse Prophetam: Vt uero hoc non uni raitum mulieri, sed omnibus suaderetur, cecedit ab hominum consortio, & specum nou longe ab urbe Mecha, quam incolabar, subiit. Illic cum uigiliis & ieiuniis corpus maceraret, defecumq; sensum crebro patere ter, opinionem sanctitatis, quam penabatur, quæsiuit, nulloq; insurgebat miserrario, quòd pietatis studio tantopere se Prophetam affligeret. Hanc uitam egit de cenau iam ualidis annis. Quadagesimo demum anno ætatis, quum iam haberet potentiam ob multitudinem seclatorum, & ob affinitatem, quam cum primariis ciuibus Meche iunxerat, quarum filias duxerat uxores, appareretq; iam formidabilis, uisum est à latetbris proripere, & publice se Prophetam prædicare: legemq; proferre, quam Gabriellem illo anno ad se attulisse dicebat. Erant eo tempore tres religiones in hominibus diuerse & inter se longe distantes. Vna idolatrarum, altera Iudæorum, tertia Christianorum. Idolorum cultum uoluit recipere Mahumetes omnium fere gentium consensu damnatum & improbatum. Reliquas duas religiones Iudæorū & Christianorum amplexus est simul, ita ut ex unaquaque quædam sumeret ceteris reiectis. Itaque lex eius nec Christianorum est, nec Iudæorum, sed tertium quiddā ex Iudaicis Christianisq; ritibus confusum & commistum. Aiebat nanque Iudæos & Christianos legem suā corruptis se, se missum à Deo, ut eorum delicta corrigeret & emendaret. Demum in Alcorano, (nomen enim idest libro, ubi decreta edidit suæ religionis) hoc se uno commendat, quòd legem mediam posuit inter uetus & nouum testamentum. A ueteri nanque testamento sumpsit circumcisionem, frequentem corporis ablu tionem ad emundationem peccatorum, sumpsit quoque ciborum differentiam: nam morticinum mandu uerat & sanguinem, & suillam earuem, & adustum, & ruina oppressum, aut à fera quapiam absumptum. Ex nouo testamento illa prodeunt, quòd Christum fateretur de Spiritu Sāto conceptū, de Virgine natū, quòd miraculis floruisse affirmat quod innuncum omnis peccati una cū matre facit, quod summum Prophetarum uocat, locumq; Deo proximū illi tradit: negat tamen Deum, nec passum uult aut mortuum fuisse, sed uiuum ad cælos sublatum: inde post corporum resurrectionem iudeum uenturum uiuorum & mortuorum. Istis ex utroque testamento desumptis miscet quædam sua absurdissima & ineptissima: nam concedit unicuique plures uxores, quotquot alere possit, libellumq; repudii eisdem dari permittit, nō exhorrescit concubitus cum pueris, ac ne cum brutis quidem: nā hos quoque permittit, quo quid potest esse scelestius? Mefem illū, quo sibi legem datā astruit, uult totū in ieiunio duci nisi, quis sit in expeditione aut in infirmitate, deinde ie-

R R iunantes

M. ANTONII NATTAÆ ASTENSIS

iuuantes alloquitur his uerbis. Vobis permiffum est in ieiunio, ut eū uxores ſris: Eſt enim miſericors Deus. Verū quia obſci poterat illud uulgarū, Sine Cœre & Libero friger uenus, huic quoque rei proſpicit diligens legiſlator; nam ſubdit, Comedite & bibite quouſque uideatur uobis linea alba inter tenebras, reincipite ieiunium. Ergo ieiunio diurno noſturna ſuccedet crapula: ne fructu tor uxorum concubitus ſit datus. Videamus reliqua. Deum unum tantum eſſe cecinit, Creatorem cœli & terræ, & omnium, quæ in eis ſunt. nihil hic mentitur, uifi quòd ea mente profert Deum unum eſſe tantum ut trinitatem excludat perſonarum, quàm Chriſtiani præcipue amplectuntur. Hoc enim ſæpius in nos torquet, quod Deo locium adiungimus, & aliū participem facimus diuinitatis. Illud uero ſædiſſimum, quòd Deum facit corporeum ad quem in ſeptimo cœlo acceſſiſſe dicit Chriſto prope ibi aſſidente, acceſſiſſe autem ipſe ad duos arcus iacſus, & illic tanta luce perſuſum, ut infringeretur acies oculorum, habuiſſe namque Deum ſeptuaginta millia uelorum lucis ante faciem ita ut non poterit uideri: Verum quum manu tetigiffet ipſius Prophetæ umbrati tanto ſe percuſum frigore, ut uix poſſet ſubſiſtere, tor uero illi reuelare arcana, ut ſi ſcriberentur, ducenti cameli ferre libros non poſſent. Quemadmodum autem corporeum finxit Deum, pari ratione Angelos, hos aluit creafſe Deum de cœlo, Dæmones uero de ignea flamma, demum Angelos ſimiles hominibus ponit, niſi quòd magnitudine ſunt iuſticia & innumeris alis. in illo eum itine, quòd Gabriele ducit ad cælum ſeptimū, ubi Deus ſuum col locauit habitaculum, narrat in tertio cœlo Angelos cum Abrahā comitorantes ea portione fuiſſe, ut ſpaciū, quòd inter duos oculos excurrit, ſit ſeptuaginta millia dierum latioſius, ſed ſuperius quoque cælum maiores habere Angelos, ita ut in ſeptimo habeant ſeptuaginta millia capitum, & in quolibet capite totidem linguas, & in qualibet lingua totidem uoces laudem Deo cauentes, non omnium toſdem eſſe habitus quodam perpetuo aſpicere, nunquam conuiuentes: alios procumbere aſſidue, alios iuclinatos, alios ſtantes, alios genuflexos nonnullos tam ualde clamare, ut digitos in auribus ponant, ne obſurdeſcant. Sed de multitudine alarum, quis illi ſermo? Gabrieli ſeptuaginta alas, aliis quibuſdam Angelis plura attribuit millia. Nemo unquam pictorum tam portentorum uoluerum genus elingit. Cælus componit ex materia: nam primum cælum ait eſſe ex argento, ſecundum ex auro, tertium ex hyacintho, carbunculo, margaritis, reliquos cælus, qui ſunt, ait ſcire neminem, niſi ſolum Deum. Sed audiamus alteram fabulam deſcriptam in libro, cui titulus eſt de doctrina Maumetis, duo Angeli illic nominantur Arothes & Marothes, quos ille aſſerit iuſſu Dei in terram deſcendiſſe, ut genus hominum regerent atque inſtituerent tribus mandatis acceptis: Primum ne quempiam interficerent: Alterum ne quid iniuſte decernerent: Tertium ne uiuum biberent. Quum aliquandiu rexiſſent, & iam extoto orbe iudiciorum gratia ad eos ſerret concurſus: narrat mulierem quandam uenuliſſima prædram ſpecie aduerſus maritum cauſam habentem iudicium ab eis petuiſſe, & ut fauentes haberet iudices rogari, ut apud ſe canarent: non abnuſſe Angelos. Comparato ſplendido cōiunio appoſita ſercula multiplicia, & cum his uiuum: quod quum Angeli recuſarent tandem inſtante ſæpius muliere et multas adiciēte blanditias bibiſſe, et iam ebrios in hoſpitam incaluiſſe, et eius concubitu poſtulafſe. Spondiſſe mulierem ea conditione, ne alter eorum aſcenſum in cælum oſtenderet, alter deſcenſum. Accepta conditione, ut mulier iter didicit mox aſcendiſſe in cælum, neque ad terras regredi uoluſſe iriſis & deſpectis Angelis. Deum re intellecta mulierem inter ſidera collocaſſe, & eam eſſe id ſidus, cui Lucifer eſt nomen. Angelos ueto ferreis uinctos catenis in puteum profundiffimum demifſos illic uſque in diem iudicii permanſuros, quum elegerint in hac uita potius, quàm in altera pleſti. Hæc eſt præclara Maumetis doctrina, quam uel pueri noſtri irrideant uiri audire ne ſultineant quidem. Reſur rectionem quædam mortuorum ponit ad ſonitu tubæ et tympani, et ualidi clamoris. Sed quid ſubdit? malos in inferno uoraturus uenenum, ſulphur, abyſnethium, & alia denique habituros, quæ ſunt malignæ māſionis. Bonos uero qui perſuaſionē receperint, (uocat enim legē ſuam perſuaſionem) & elemoſinas ſperit dilargiti ſoluerintq; decimas & orant, hos in paradifi futuros ubi flumina lactis, mellis, uini manabunt, & pullulabunt fructus de arboribus uiridiſſimis inter prata nientia cum omni ſuauitate & copia. Aderunt pueri eleganti ſpecie pretioſas induiti ueſtes, perſuſi uiguentis, uina fundentes, & unicuique ad nutum miniſtrantes. Hos ſequentur delectiſſimæ femine grandibus oculis &

cruzulcis

cæruleis quarum unus concubitus in quinquaginta protendetur annos: & quamvis sæpius repetitæ à uiris uirginitateui nunquam ponent. Pulvinaria illic prostrata ubi assideant, & colloquantur secum mutuo uel cum Angelis. ТНХО. Iandudum stomachabatur de anilibus illis fabellis. Nunc homo risum mouet. O generosum Paradisum, non ponit felicitatem hominis in contemplatione supremi entis, ut tu modo faciebas diuinas sequens litteras & Theologorum sententiam: atque rationem è fonte sumptam naturæ. Hic nihil huiusmodi cogitat, ut de te audio. Vult esse & potare, & cetera, quæ esum potumq; sequuntur suauem hominem, qui Paradisum constituit in fluuiis, lactis, mellis, uini, in fructuum copia, in contrestatione pulchrorum corporum, in uestibus auratis, purpureis, puniceis, holosericis, in monilibus, in odoratis unguentis, in puluinariis, in pratis nireutibus, demum in omnibus, quæ sunt luxuriz instrumenta. Nullum putat esse quietis & beatitudinis locum his deliciis carentem. Hæc non ineptiz aperta? quis alius porcis Paradisus constitueretur? Vnde igitur habuit Sæctatores? quomodo huius lex in tantum dilatata est, ut totum pene orbem iam occupet? Non enim persuadere mihi tale monstrum ulla edidisse miracula ad cõprobationem sui dogmatis sicut Mosem, et Christum in ueteri nouoq; testamento fecisse uidemus. МАК. Nemo tam manifeste ulla in re tenetur, ut non reperiat aliquam reuergerandi ausam. Maumethes sæpius impetitus ab honestissimis hominibus, qui hominis insaniam clare uidebant, ut quoniam se summum faceret Dei Prophetam, aliquod ederet miraculum: id enim proprium esse Prophetarum, respondebat se Deum non esse: soli enim Deo id competere. Si uichementius urgeretur dicebat nolle Deum uicere fieri miracula, quoniam prius repudiata, et calumniam perpeffa essent, et nihilominus credendum esse Deum et adorandum se ad hoc tantum uenisse, ut admoneret miraculorum Dei, quæ ille in libro naturalium et artificialium rerum à se conditarum scripsisset, item ut uerba faceret de suo premo iudicii die, de Paradiso et inferno, quorum alter uoluptatum omnium plenissimum pateret credentibus persuasioni suæ, alter ille miseriarum locus incredulis deberetur. Et hoc quidem modo ille canillabatur. Ne tamen uideretur omnino tantus uir miraculis destitutus narrat quædam miranda sibi contigisse, sed se solo præfente: nihil unquam ipse mirandum in aliorum gratiam fecit. ТНХО. Quæ sunt tandem hæc miranda? nam illud audiui, quod quum iussisset montibus quibusdam ut ad se accederent, & illi loco starent, dixisse Sæctatoribus: Accedamus ad eos, postquam ad nos cunctantur uenire. МАК. Narrantur hæc quidem de illo. Veruntamen quæ sibi contigere miraculose hæc fere sunt, quum quinquennis nersaretur circa pastorum caulas, narrat seorsum à Gabriele ductum, et nouacula ab eodem exenteratum, corq; diffusum et ex eo particulam nigram detractam, deinde repositum, dixissetq; Angelum id ablatum, in quo homines à Dæmonibus tentari solent. Ecce aliud. Oberrabat solus in planicie, commotam aluum delirare cupiebat, sed quum æstaret uehementer, nimioq; Solis ardore caput illi ureretur mandauit ut arbores, quas circumquaque aspiciebat, accurrerent umbramq; leuanti aluum præstarent, idq; factum: nam statim auulsa radicitus arbores affuerunt, frondiumq; densitate hominis caput ab iniuria Solis protexerunt, mox ut primum expedisse se ab illo onere Propheta, discesserunt, sedesq; pristinas reperiuerunt. Vis audire tertium non minus magnificum? Quum iter faceret, obuiat arboris truncus, ita ut de uia modicum sibi ei set declinandum, si pergere recta uellet: id nescire, finditur truncus, transit inter duas compages Propheta medius, quæ mox ad suam soliditatem rediere. Sed est quiddam de Luna memorabile, quod si siluero, uidear Maumethis gloriæ innidere. ТНХО. Quid nam hoc? numetiam astrorum peritus fuit? МАК. Vbi sunt ii, qui Lunam aiunt maiorem esse dimidio terræ? Hi miro Prophetæ huius facto reuincuntur. Bugelinus quidam sæpius appellatus à Maumethe non se dabat persuasioni tandem fessus et ueluti radio uictus. Recipiam (inquit) à Maumethes persuasionem, si facies miraculum hoc, quod uidere plurimum affecto. Cui ille. Faciam, die tantum. Fac ut Luna de cælo descendat, et diuida tur in duo æqualia, mediæq; pars eius dextera ingreditur manicam tunice tuæ dexteræ, sinistra sinistram inde de sinu tuo prodeat integra, et repetat cælum. Vix hæc dixerat descendit Luna, finditur, intrat nuanicas, redit à sinu solida. Ille tamen noluit credere, quod diceret bano incantationem esse manifestam. ТНХО. Creditid aliquando rudius uetustas Lunam magico cantu de cælo posse detrahi, inde illud Poeticum.

Carmina uel cælo possunt deducere Lunam.

Et alius Poeta.

одуше

RR 2 Cantus

Cantus et è curru Lunam deducere tentant.

Et facerent si non ara repulsa sonent.

Maumethes solo nuru Lunam de calo deposuit, findit et reliqua sunt à te memorata. O miseros homines, quibus talia suadere potuit, quorum nullum nominat teitem, nisi bagilinum quendam, qui id petierat, nec commotus est tam magno miraculo. МАХ. Magnum hoc, ut ais Theophile, sed non minus magnus illud, quod postquam in spe-lince audiuerat Gabrielem saxa montes, aues illum alloquuntur. ТНЛО. Omitte quæso nugamenta hominis: Nam ut aiant, De ungibus Leonem. Illud potius expedi unde sit, quod tantarum ineptiarum homo sequacem habuerit multitudinem. МАХ. Multa in causa: Primum illud uides, quod legem tulit uoluptariam dum plures uxores, ancillarumq; & cuiusuis generis concubitum concedit, hoc quod deterrence poterat sanos homines ne sequerentur propter turpitudinem, alliciebat ad se multitudinē, quæ maxime dulcedine sensuum corporisq; uoluptatibus ducitur. Et ne obiciatur illum non omnino in cunctis uoluptatis partes sequutum, propterea quod uini usum prohibuerit, intelligendum prohibuisse, quoniam in calida regione qualis est Arabica noceret, & maior sit etiam in frigidis populis uoluptas. Non reperies inter Philosophos imperitiores homines Epicureis, ut qui disciplinas omnes contemnerēt, & dispulerent, ei qui Philosophus esset futurus, litteras minime fore necessarias. Itaque ruditer & impolite loquebantur, & nullo artifice stylo sua dictabant. Attamen dū Philo-phorum nomen uiguit, frequentia ualuere: quoniā summū hominis bonū uoluptate circumscribebant: uulgus enim tantū hanc suscipit, quantum ab asperitate, & dolore abhorret, & uidetur noluptas quoque propter se expeti: nemo enim interrogat cur uoluptas sequatur, quasi alterius gratia id fiat. Hac ratione Maumethes ab aliarum religionū duritie ad molliem confugit, ut multitudinem haberet sequacem adiuant quoque illū regionis capti. Nullum enim hominum genus toto in orbe ea gente mollium effeminatiusue, & ut est apud nobilem Poetam.

Quicquid ad Eos tractus, mundi; teporem

Labitur, emollit gentes clementia cæli

Illic & laxas uestes, & fluxa uiuorum

Velamenta uides.

Sed ui, armis, metu suam quoque auuit potentiam addito etiam astu atque dolo. Nam primum in Arabia, unde hoc malum ortum est cum sexaginta latronibus, agros; nicos, castella uexare cepit, parcebat iis, qui persuasioni credebant, & sequebantur, quos fideles uocabat, reliquos ut impios in seruitutem adigebat, diripiebat, fortunis euerbebat. Illud enim in ore crebro habebat, omnia militum esse fidelium & Prophetæ: addidit etiam illud, quod immunitatem tributorum suis pollicebatur. Itaque quum in aliquam uenerat regionem, ubi homines graues & iniquas patiebantur exactiones, dicebat illis, cur non sequimini Prophetam? Cur non confugitis ad eos, qui nihil à uobis postulant, qui uos his malis liberabunt: hoc pacto plurimi descisciebant à suis ciuitatibus, & sequebantur. Illa uero ad augendam uoluntudinem excoitata lex, ne quicumque seruus Iudæi aut Christiani esset, si persuasionem reciperet, liber statim dominum etiam noluit fieret. His artibus quum magnus ad eum numerus confluxisset, non iam prædatoria manu populari agros, sed in toto exercitu urbes & provincias diripere, suorumq; subiicere imperio cogitat. Quamobrem Arabia potius Syriam mox uisitat & Damascus regionis caput ex pugnat, inde in Persas arma conuertit, quibus primo congressus magna copiarum suarum parte amissa superatur, deinde reparandis intentus copiis Scenitas sibi adiungit gentem Romanæ militiæ assuetam & ualidam, multisq; gestis claram, sed quæ ob negata stipendia ab Heraclio rebelles animos inducatur, eorum auxiliis Persas fregit Hormisdas rege interempto, legemq; suam & imperium suscipere coegit, deinceps Phœnitiam & Aegyptum inuadit, & utraque prouincia ditioni suæ subegit. Non ueretur accusari, quod persuasionem suam armis induxerit in populos immo sanxit, ne de ea discerneretur uerbis, sed ui & manu defendatur. Illud quidem egregrum, quod initio persuasionis Iudæos pene decepit: nam quum circumcissionem suscepisset, & de uno Deo crebro loqueretur, eumq; diceret iustum, potentem, sapientem, misericordem, cuncta producentem, formam autem, alentem iungeret etiam in religionem gentium, clamaretq; idola nil posse: non uidere: non audire: Dæmonia esse damnatos, qui colerent, Deum unum omnino creasse. Videbatur Iudæorum legi patrociniari. Itaque sequebantur, hominemq; in deliciis & ore habebant, putantes Мѣсиям longa expectatione

peſtatione concupitum ſibi aduentuſſe. Verum poſtquam homo Sergii monachi (ut qui-
dam volunt) admonit, qui ob Neſtorianam hæreſin Conſtantinopoli pulſus fuerat
multa ad Chriſtum pertinencia fabulasq; ſuas alias immiſcuiffet. Tum demum, quem
multis ante annis fuerant ſequuti, & quorum opibus & potentia creuerat, ueluti publi-
ce deferuere, nec impune id illis ceſſit. Nam quum iam Mecham & ſinitima oppida ten-
neret, multaq; ad eum in dies confluere hominum turba, aut potentiaui eius ſcru-
tia mq; timentium, aut prædas ſponte ſeſtantium, arma contra Iudæos ueluti contra
rebelles & niolari ſederis reos ſumpſit: quum illi auxilia undique & uicinis regionibus
conſulerent, & manu ſe defenderent, nudecim expeditionibus eos fregiſſe dicitur eor-
umq; ſpoliis & opibus, uehementer auctus & ditatus fuiſſe: Hæc uiuens Propheta geſ-
ſit, qui non uidetur non ſine aliqua omnino calliditate legem ſuam muſiſſe: nam quum
uideret eam duabus rebus poſſe oppugnari auctoritate ſcilicet & ratione, præſidia toti-
dem ex aduerſo comparauit, non firma tamen nec fidelia: nam aduerſus auctoritatem
uereris & noui teſtamenti oppoſuit corruptionem codicum, quod fieri non potuit in
codicibus prope infinitis per arias undique gentes & nationes diffuſis, & non una, ſed
multiplici lingua deſcriptis: rationi autem obiecit arma, quorum aut nullum, aut ini-
quiſſimum eſt indicium. T H S O. Vere hæc lex beſtiis congruentius, quàm homini-
bus poſita fuiſſet: cuius fundamentum ſit uoluptas, turela gladius. Sed quid deinceps
mortuo hoc monſtro factum ſit, audire cupio. M A R. Reliquit moriens potentiam
Vbecharo & Homaro foceris, ſed ſuperior Vbecharus rerum potitus eſt. Is ſexaginta
equitum millia infinitumq; peditarum aluit, & ampliavit ditionem ad Armenos uſque,
quumq; regnaſſet biennio ab Homaro ſocio interficitur. Homarus ſuſcepto imperio
ſuam quoque armis auxit potentiam: ſingulos ſucceſſores, quid referam, quos caliphas
illi uocant? ſatis eſt breuiter dixiſſe unumquenque eorum ſuperſtitionem Maumetha-
nam uſu cum imperio dilataſſe, & de imperio quidem non admodum conſequeror, ſed
ſuperſtitionem illam neſariam quæ uerum Dei obruit cultum tantum creuiſſe, quæ ſic-
cis oculis audire queat? miſerum me quantam terrarum portionem occupauit? Mauri-
taniz dñz, Numidia, Africa, Aegyptus, Aethiopia, Arabia, Syria, Aſia minor, Ar-
meniz, Meſopotamia, Aſyria, Perſis, Parthia, Aria, Gedroſis, & maior Indiz pars
perniciouſum hoc dogma ſequuntur. Sed quid longinqua commemoro? quum præ ocu-
lis ſit Græcia, quæ eſt Chriſti cultum non deſeruit, Turcis iam diu pareat, qui Maume-
this legem receper, ita factum eſt, ut gens olim ingeniorum acamine & ſolertia pol-
lens, quæ inuentione artium, quæ bellica laude floruit, quæ eloquentiz ſtudio clarif-
ſima fuit, quæ urbibus plurimis exædificatis, frequentibuſq; coloniis deductis huma-
nitatem, iura, leges, doctrinam, fruges totum per orbem diſtribuit, nunc aris focisq;
patriis expulſa in ops, egeſq; alienæ opis, aut erret profuga, aut immanium barbaror-
um iugo ſubiecta ſeruiat, ut iam in ipſa Græcia Græciam quæramus. T H S O. Quum
recolo quæ à te dicta ſunt modo, cogor exquirere unde ſit, quod Deus Maumethanam
ſuperſtitionem tam diu, & tam late diſſundi demum tanta augeri potentia patitur, ut
iam Chriſtiani in hunc angulum Europæ reieci de ſumma ſalutis periclitentur. Vides
aſſidue Turcas promouere, non multo ante Rhodum opportuniffimam rebus noſtris
inſulam ſibi uendicarunt, nunc etiam in Pannoniz ſiubus munitiffima oppida interce-
perunt. Ego unde id ſit neſcio, quòd Turcæ regnent, Chriſtiani preuiantur, res ab-
ſurda uidetur, niſi quid tu afferis, immo afferes, quid hoc rei ſit, nec me celabis. M A R.
Si oculorum aciem in me torques, & ita ſpectas, quaſi ego id ſciam, & te celare uelim,
erras. Ego enim eiufdem ignorantiz reus tecum ſimul teneor, ſed nil uirum de utro-
que noſtrum, quum id exacte ſcire arbitrer hominum neminem. Sunt clauſa hæc in Dei
pectore, quæ humana acies nequit penetrare. Eſt ſane arrogantiz uon mediocris diuina
examinare iudicia, & ea ad humanæ imbecillitatis calculos reuocare. Illud firmiter
teneudum, quæcunque agat Deus, eum recte & ordine agere: quæcunque fieri permit-
tit, iuſte permittere: nec magis nunc quærendum, cur patiatur Deus Maumethanam
ſuperſtitionem tam late regnare, quàm cur olim paſſus fuerit Idolorum cultum inua-
teſcere, & ubique diſſundi in populos, ſolis Iudæis exceptis. Hoc eſt etiam illud quòd
iaculabatur in Chriſtianos Porphyrius, quærens qua ratione clemens & miſericors Deus
ab Adam uſque Noſem, & à Moſe uſque Chriſti aduentum paſſus fuerit in uerſas fere
gentes interire ignorantie legis & mandatorum ſuorum. Nam ut uox legis & Prophe-
tarum peruaſerit per totam Iudæam & ſinitimam Syriam atque Aegyptum ceteræ gen-
tes,

tes, quæ longius aberant, legem traditam ignorabant: Deinde cum tam fero uenit Christus tot iam millibus annorum ab initio mundi decursis, & extremo ætatum omnium (ut nos supputamus) tempore? cur non prius ne tanta periret hominum multitudo: Eadem nunc reuoluitur quæstio. Tu quæris cur patiatur modo Deus Maumethanam augeri, & crescere superstitionem: Ego contra requiro cur olim passus fuerit, Idola per totum pene terrarum orbem adorari cum tanto ueræ religionis detrimento. Quicumque hoc recens miratur & non illud quoque uetus, non intelligit ambo hæc esse æqualia quo ad uiolandam ueram religionem, licet diuerso tempore gesta: et utriusque rei eandem esse causam, quæcunque ea sit penes ipsum est altissimè, nos autè humiles ingenio & exigui uix hæc terrena nouimus, quanto minus illa cælestia? si tamè ea ratio exquiritur, quam homines coniectando, et ueluti somniando in huiusmodi re afferre possunt, credo ego ignorantiam hominum, et leuitatem, peccataq; multitudinis, Principumq; negligentiam luxui et ocio uacantium fuisse in causa, cur antea idolorum cultus fuerit receptus, et postea Maumethana superstitio inualuerit, homines in peccatis misere agentes, corrupti iam ambitione honorum et pecuniæ cupiditate se ipsos seducunt, nihil pensi habent, iuanes quasdam fabellas pro uera religione suscipiunt, patitur eos Deos ferri præcipites, quia humana uoluntatis arbitrio intercedendū non putat, & quo iusta etiam peccatorum supplicia luant. Miserebamur nuper Græciam, quod Barbarico imperio teneatur, quod Turcarum indies scuitiam experiat. Veruntamen si recordari uouerimus post cultum Christi receptum, quod hæresis inuenerit, quam pertiucaciter eas astruxerit, quoties Romanis Pontificibus insultarit, quam crebro cum eisdem de principatu ecclesiæ contenderit, quantum latinum nomen oderit, quomodo seditionibus domesticis bellisq; ciuilibus cuncta miscuerit, dicemus forsitan illam! nunc ueteris nequitie debitas pœnas pendere, nec incusabimus Deum quod eam sic ferri patiat. Et de his quidem hætenus. Illud iam apparet unde hæc omnis fluxit oratio ab Heraclio Imperatore immixui cœpisse Christianorum numerum, & immutatione quotidiana usque eò rem: deductam, ut Christiani nunc angustius laborent, pauci enim sumus, si reliquæ Maumethanæ multitudinis comparemus: ex quo etiam fit ut pauci ueram Dei cognitionem retineamus. **ТНѦО.** Video paulatim peruentum ad hæc tempora, quibus Maumethani totum pene orbem possident: uix sexta parte Christianis ueris Dei cognitoribus relicta, sed quid postea futurum est ad ultimum usque mundi diem? potes ne dicere? **МАР.** Hoc sumendum à sacris litteris, in quibus futura prænunciantur. Hæc ostendunt deinceps pauciores & deteriores futuros Christianos, seu eos qui Christiani dicuntur. Tandem sub ipso fine sæculi pronunciant uenturum Antichristum, de quo non audisse non potes. Is signis & prodigiis & miraculis pollens, insuper magna potentia clarus extollet se ut Deum, Christianos alias iniuriis, & suppliciis, alias fraudibus & dolo peruertere contendet, plurimi à fide descescent, periculosiora nulla his tempora, in quibus uis iungitur cum mendaci doctrina, & fallacibus miraculis. Aspice quantum periculosa, quod etiam electi Dei si fieri posset, subruentur, nec mirum: Satanæ enim qui nunc magna ex parte alligatus est, tunc soluetur, & tota potestate in fideles utetur. Iam regnauerit ille tertium & dimidiatum annum, quoniam Christus spiritu oris sui eum interficiet: nam (ut sacra testantur eloquia) nisi fuissent abbreviati dies illi propter electos Dei, non salua fieret omnis caro. His sic gestis tuba canet, resurrectio fiet corporū, deinde iudicium, postea mundus omnis ardebit ignibus, postremo terra nona, cælumq; nouū tāto hæc meliora prioribus, quanto corpora tunc electorū resurgentium his, quæ nunc gestamus fuerint potiora. **ТНѦО.** Quum considero ipse mecū, quæ hætenus sunt dicta, colligo omni tēpore paucos ueros Dei cultores existisse, horret animus dicere, quid sequatur, dicam tamen. Video nanque in illo supremo iudicio maximam turbam subiacerè damnationi. Plerique opinantur, quod parceret Deus multitudini, nec uniuersum pene orbem tententis suæ calculo damnabit. **МАР.** Vana hæc spes: non enim possumus Christi uerbis resistere, qui iudicaturus est. Is enim ait multos uocatos, paucos electos. Rursus angusta uia est, quæ ducit ad uitam, & pauci inueniunt eam. Si pauci inueniunt quanto pauciores ad eius exitum perueniunt, alii iuitio uix, alii medio in cursu, alii in ipso pene limite defecerunt. Illud Poeticum.

Quicquid multis peccatur inultum est.

Valet quidem apud homines, sed non apud Deum, qui non hominum indiget ministerio,

rio, & tam facile omnem multitudinem potest plectere, quàm si unam ceruicem haberet, quod C. Caligula scruicia adductus in populo Romano optabat. Isti autem, qui tantam multitudinem perituram non credunt, perinde faciunt, ac si nobis de Noe & diluio ob hominum delicta immisso uerba facientibus mirarentur, ac quærerent, an id fieri potuerit; ut omnes perirent, sex tantum aut septem effugientibus. Demum malitiam historiam illam falso litteris proditam credere, quàm uniuersi generis humani interuentioni consentire. Nos autem, non ita misericordia capimur, ut non diuinæ iustitiæ meminerimus, neque unquam adducemur, ut credamus multitudine peccantium crimina impunita reliqui. Sunt alii qui improbos omnino puniendos, sed aliquando asserunt liberandos. Quod uerba cælestis iudicis neutiquam admittunt, quibus illos maledictos in æternum iubet ire supplicium. Fiet autem hæc de uniuscuiusque meritis discussio toto orbe uidente in fine sæculi. Т н о. Vbi igitur Dei misericordia? nam psalmi ubique miserationes eius resonant, & in precibus misericordiam Dei, ut proprium eius opus imploramus. М а к. Quid? tu misericordiam Dei undique clucere non sentis in rebus, quas condidit? quarum nullam sine aliquo proprio bono dereliquit. Magnum sane liberalitatis indicium in rerum creatione, quas extare uoluit, non quæ eis egeret, sed ut bonum illis aliquid conferret. Deinde quum oppressis subuenit, liberat & calamitatibus, contusosq; animos et res fractas restituit, nonne tibi misereri uideatur? Quum uero impiorum uequitiam diutius sustinet, non statim puniens, sed eos in aliud reuertiens tempus, si forsitan illi interim resipiscant, hoc misericordiz non est opus? ac ne tuip quidem miseretur, quum benigno affectu eos sollicitant, ut redeant, & admissorum poenitentiam agant? Quid igitur est misericordia, si hoc non est? num misericordiam nullam, aut paruam esse eius putas, qui offensum non statim prorumpit ad uerbera, quod posset, sed ultro ad reconciliationem gratiæ prouocat, & impellit? Quid? quum redeuntibus sinum pandit, poenitentibus indulget & ueniam elargitur, tum durum eum & intractabilem uocabis? at ego quæro, quem alium habes misericordiozem? Si enim misericors est, qui alterius miseriam inopianiq; subleuat, quid aliud facit Deus? Omnia si recte circumspexeris Theophile inuenies diuinæ misericordiz plenissimam. Vocat auersos, dimittit peccata conuersis, excitat desides, docet stultos, adiuuat dimicantes, erigit elisos, solatur afflictos, donat unde sibi sacrificetur, tribuit unde placetur: quin etiam dum irascitur, hoc est dum flagellat peccatorem, ut se ipsum emendet ne pereat, manum misericordiz opus. Vbi uero nullam iram ostendit in peccatorem, illam maximam credito esse iram: nam præceps tui ille, & peccata alia aliis auget, & æterna damnatio sequetur. Sui nonnulli qui Deum uocant salutem suam, uitam suam, amores & delicias suas. At magnus ille Rex David magnusq; Propheta uocat in quinquagesimo octauo psalmo Deum misericordiam suam, quid ideo? quia uidebat, quicquid haberet boni in uatura, in moribus, in diuitiis & potentia, id Dei misericordiz in illam intuitu contigisse. Poterat sua beneficia iactare: nihil fecit huiusmodi iste, quia omnia sua gloriose diuinæ putabat esse misericordiz. Similiter Apostolus Paulus quod conuersus fuerit ad dominum, et è persecutore fidei effectus prædicator: quod in Euangelio plus omnibus laborauerit, quod è multis infidiis periculis, calamitatibus, mortibus euaferit: quod ereptus sit de ore Leonis, quo nomine signat Neroneum, quod Epaphroditum laborum socium grauiteraffectum morte non amiserit. Hæc diuinæ deputat misericordiz, idq; tu, qui Paull epistolæ sæpius legisti facile perspicis punit (inquiunt) acriter delicta, at ad hoc iustitiæ ratio, quæ summa est in eo, impellit: Est enim sapiens Dei uoluntas, quæ lex iustitiæ dici potest. Itaque quicquid facit, quemadmodum uult, iuste facit, sicuti nos quoque dum præscripta legum sequimur, iuste facimus, uerum nos quidem legem superioris alicuius sequimur. Deus autem sibi ipsi lex est. Iustus autem ille non in emptionibus & uenditionibus, locationibus, & conductionibus, permutationibus, & aliis commerciis, quæ inter homines geruntur, sed in distribuendo unicuique rei, quod ei debetur. debetur autem quodcumque eius conditio & dignitas deposcit. Veluti homini sapienti animali debetur manus, & quod eidem reliqua animalia seruiant, & ut breuiter dicam, ordo uersitatis huius tam apte tamq; eleganter dispositus iustitiam diuinam ueniunt maxime commendat. Sicut igitur piis debetur præmium, ita impiis supplicium. Sic enim uniuersa pulchritudo conferuatur, si uirtutem honos, culpam poena sequatur. Si in aliquos misericordiz sue opes non effundit Deus, id contingit, quia indigui sunt misericordia,

M. ANTONII NATTAÆ ASTENSIS

cordia, indigni autem multi uariis de causis, quas diuina nouit ueritas. Iustissima autem uirtutis retributionis regula Deus, ut hinc facile omnes æquitatem eius possint cognoscere: Nam in iudicio illo extremo ueluti commemorans beneficia suscepta dicturus est piis ad dexteram, quòd se esurientes pauperes, sitientes potauerint, nudum operuerint, dispersum collegerint, affectum mala uoletudine & in carcere positum uisitaauerint. Horum contraria obicitur impiis ad sinistram, hiuc unos præmiis oruabit, alteros supplicis deputabit: Nam hoc dicit naturalis ratio, ut cum his, qui benigni fuerint in alios, benigne: cum his, qui duri extiterunt, dure agatur: quam quisque legem sibi tulerit in proximos, hac ipse iudicabitur feret; id, quod in alios fecit: nam autem dixerat quoque Saluator in Euangelio. Date & dabitur uobis, dimittite & dimittetur. Et rursum ualde generaliter. In quacunque mensura mensi fueritis, eadem remetietur & uobis. Idem exhortans ad misericordiam. Beati (inquit) misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Cui sententia consequens est, quod Iacobus scribit in Epistola, quòd iudicium fiet ei sine misericordia, qui misericordiam non fecerit. Hæc est erga homines lex diuine iustitiæ, quæ tanquam non nisi misericordia comite se profert. Namque ultimus quidem ille sæculi dies, qui iustitiæ deputatus est, à misericordia uacuus fuerit. Tunc enim Christus, ut iustum, ita & misericordem se ostendet, quoniam pios maioribus donabit præmiis, quam fuerint promeriti, & impios mitius puniet, quam eorum causa postulat. Neque tamen dixerim conuenire Deo magis misericordiam, quam iustitiam, iustitiam accipiendo, quæ soutes flagellat. Vere tamen non sic habet: non enim illa natura, quæ simplicissima est, unum magis proprium habet, quàm aliud, sed abutimur illo sermone, quia misericordiarum opera latius paruerunt. Alii ita dici exultant, quia Deus libentius misericordiarum opera exerceat, quàm iustitiæ. Vbi enim parit, miseretur, largitur, uidetur tunc agere Deus, ut conuenit sibi, ubi uero punit, ut conuenit peccatis nostris. Et Deus quidem sic agit. Ceteri uero ad æternam felicitatem uocati nullo ob impiorum poenarum miserationis tanguntur affectu: non enim est misericordia, ubi nulla speratur correctio: procul aberit animi ista mollities, quæ nunc pro tempore commouetur boni, ut aliorum satagant salutem, quin quum uideamus hic æquos Iudices non sibi misericordia, ut non legitimas imponant poenas delinquentibus, quanto minus mouebuntur beati illi, quos iam nulla auium perturbatio poterit uexare. Tunc. Recte tu quidem hæc. Veruntamen, quòd dixisti impios mitius puniri, quàm eorum causa postulat, ut tu hoc quidem diceas consensit quibusdam, qui existimant puniri acerbius, quàm iustitiæ ratio exigit. Dicunt enim poenas mensuram excedere peccati, si quidem pro peccato temporali id est, quod breui temporis mora admittitur, poena indigitur æterna. Ma. Falluntur ita opinantes Theophile & tu ne pariter cum illis fallaris caue. Licet enim opus peccati breui tempore peragatur, ipse tamen peccati reatus perpetuus, nisi quis in Christi religione positus flendo illud deleuerit diuina misericordia, de qua modo loquebar, subleuatus. Potest ne fieri, ut qui adulterium uel homicidium admiserit, quamuis breui tempore in horum criminum facinore immoratus, non sit perpetuo adulter uel homicida? quod erit id tempus, quo adulteri & homicidarum nomen illi non conueniat? Discedunt hinc plurimi impietatis crimine in Deum notati. Non ne huius criminis labes perpetuo eos sequetur? his igitur, quibus perpetuo hæret peccatum: perpetua poena recte debetur, ut sit eadem mensura poenæ, quæ criminis: nam sic seruari æquitatis regulam clamitant aduersarii. Cur ergo moleste ferunt perpetuo criminosos perpetuo poenis affligi: non enim illis poenis purgantur crimina, sed puniuntur. Quem autem inueniunt legislatorem, qui noluerit poenam protendi ultra temporis moram, quo quis deliquit? Econtrario sapientes uiri, qui resp. legibus temperant, cruciari diutius reos uoluerunt, ut & ipsi in posterum & hominum exemplis deterriti ceteri à breui quidem illo, sed longe sædo delictorum opere abstinerent. Octo poenarum genera legibus contineri scribit Cicero, damnum nuncula, uerba, talionem, ignominiam, exilium, mortem, seruitutem. Hæc plerumque ita fontibus imponuntur, ut nunquam relaxentur: quòd quum sit non ne simillima illa æternis illis poenis? nam uiuenti perpetuo manent, & tamen nemo unquam ausus est accusare iudicem, quod sceleratum hominem deportauit in insulam, uel ad opus metalli damnarit in perpetuum, uel ad sempiterna uincula, eo quòd sacrilegium, uel paricidium, uel adulterium breui tempore perpauit, quid ita? quia mala facinora non temporis longitudine, sed iniquitatis magnitudine extimantur. Possunt, qui contraria defendunt,

feudent exiftimare nemini pro graui facinoræ poenam imponendam, nifi mortis, & eam quidem, quæ gladio, uel laqueo cito tranfigitur, fic forfitan æquale temporis ſpatium reddetur in poenâ, quod fuit in delicto. Veruntamen hæc poenâ, quæ tam cito tranſiſcit, uifa eſt omnibus grauis, propterea quòd is, qui eam excipit & lucis huius conſpectu, & parentibus, & liberis, & patria & patrimonio, & reliquis uitæ huius bonis in perpetuum orbarur. Itaque mors inter perpetuas poenas extremæq; ſupplicia à iuriſcon. nominatur. Quòd ſi humanæ leges, quarum potentia eſt breuis, in quantum tamen poſſint, poenas imponunt perpetuas his, qui in reliquos mortales deliquerunt, quid fieri illis oportet, qui diuinæ maiestatis rei tenentur? non ne grauiſſimis ſubdi debent poenis? non ne etiam æternis? nempe, quòd æternus ſit is, quem contempſerunt? **THO.** Deſine, quæſo, iam luctari cum illis, qui æternitatem improbant poenarum. Hæc, quæ nuper contra eos dixiſti, non modo ſatis ſunt ad uictoriam, uerum etiam ad uictoriæ ſatietatem, & ut uere dicam, nunquam horum ſententia me ualde commouit. Videbam enim legibus populorum perpetuas imponi delinquentibus poenas, quas ne ipſi quidem improbant. Illud me uehementius ſtimulat, de quo gratiſſimum erit audire quid ſentias: Notum eſt enim ſaluari eos tantum poſſe, qui ante conſtitutionem nūdi immo ab æterno cogniti fuerunt à Deo, & ab eo prædilecti, & ad tantam ſalutem elekti. Reliquos ut ab eo reprobatos damnari, utpote, quos in peccata ruere permittat nulla diuina gratia eos præueniente & comitante. Hic reproborum agens quiſpiam cauſam reprobus & ipſe dicit inique tantam turbam damnari: non enim in eorū poteſtate fuiſſe, ut ſalutem illam cæleſtem conſequerentur, quippe ſalutifera illa electiōe non præuentos, inde non poſſo illis impingi, quòd non idem fuerint conſequuti, quòd alii, quos diuinus nullis meritis ipſorum anteaſtantibus aduerſus omnia fauor armauit: Verbum Chriſti eſt in Euangelio: Nemo poteſt uenire ad me, niſi pater meus traxerit eum, ſi aſcendere nequeo, niſi tractus, non mihi uitio uerti debet, quod non aſcendo non tractus, ſed ei, qui trahere neglexit: præſertim ſi tam potens ſit, ut nullo negotio id facere poſſit. Et hæc quiſpiam pro reprobis dixiſſe poteſt oſtendere tentans iniuſtam fuiſſe damnationem. Mihi etiam totam rem enoluenti durum uidetur, quòd Deus partem hominum eligat, partem improbet. Iniquum eſt enim æqualibus in æqualia dari: ſed omnes homines conditione naturæ æquales ſumus, & quantum ad peccatum primi parentis attinet, omnes in Adam æqualiter peccauerunt. Vnde igitur inter hos & illos tantum diſcrimen, ira ut alteri pereant, alteri ſaluentur? Non enim perſonarum acceptio eſt apud Deum. Hic ego ad te reſpicio diligenterq; attendo quid dicturus ſis: non enim accedis Pelagio, qui hominem ut liberi arbitrii abſque Dei ſpeciali gratia ſaluari poſſe dixit. Iſte qui principium ſalutis in homine poſuit, iam pridem expoſus & reiectus eſt huius enim ſententiam aperte excludit Apoſtolus dum inquit, quòd non ſufficiamus cogitare aliquid à nobis quaſi ex uobis. Non etiam dices Deū prælegiſſe quo ſdam, quia præſcinit dono gratiæ bene uſuros, quemadmodum Rex donat militi arma & equos, præuidens, quòd his ſtrene utetur: nam illa electiō cauſa eſt futurorum meritorum, non aurem futura cuiuſquam merita electiōi cauſam præbuerunt: Eſt enim electiō ex gratia, quæ gratia non eſſet ſi meritis redderetur, idq; indicans Apoſtolus ad Titum: Non ex operibus (inquit) iuſtitia, quæ fecimus nos, ſed ſecundum ſuam miſericordiam ſal uos nos fecit. Hæc occurrunt, quæ dicerem, de quibus tuam audire ſententiam exopto; quid miſiſſitas, & torques re? **MAR.** Torqueor equidem, quia nihil habeo, quo poſſim ex altiſſimo & profundiffimo quaſtionis huius gurgite emergere, ſi ſemel ingreſſus fuero. Commouit tu nunc prædeſtinationis & reprobationis quaſtione humano ingenio inſuperabilem. Ipſe Apoſtolus in epiftola ad Romanos id tractatus uſus eſt Hieronymo quaſtionis huius nodum magis inuoluiffe, quàm exoluiffe. Nam quum de Eſau & Iacob diſſerens dixiſſet, quòd quum nondum nati fuiſſent, nec aliquid boni aut mali egiſſent, non ex operibus, ſed ex uocante dictum eſt, quia maior ſeruiet minori; & Iacob dilexi, Eſau autem odio habui, quumq; ex aliis ſcripturæ locis collegiſſet, quòd cui uult miſeretur, & quem uult indurat, obiciens deinde auditorem quærenſe, cur hos Deus in primo ſtatu collocaret, alios deſtitueret, ne ſi admeram id fieret ſibi dinem, iniquitas eſſe penes Deum crederetur, ſtatim nulla reddita quaſiti ratione conſugit ad facientis auctoritatem: utiturq; ſimilitudine inanimatæ rei: O homo (inquit) tu quis es, qui respondeas Deo? Num quid dicit figmentum ei, qui ſe finxit. Quid me ſeciſti ſic? An non habet poteſtatem ſingulus luti, ex eadem maſſa fa-

cere aliud quidem uas in honorem, aliud in contumeliam? Deinde diutius eundem uersans locum uertit se post multa ad exclamationem ueluti stupore quodam cap-
 tus & afflatus. O altitudo diuitiarum sapientię, & scientię Dei, quā incompre-
 hensibilia sunt iudicia eius; & reliqua, quę sequuntur: Idem Apostolus iterum scri-
 bens ad Timotheum uotans personarum discrimina: reuertitur ad sua uasa: In magna
 (inquit) domo non solum sunt uasa aurea & argentea, sed & lignea, & scissilia, & quor-
 dam quidem in honorem, quorū uero in contumeliam. Manifestum quod utroque
 loco prædestinato uasa uocat honoris, reprobos uasa contumelię; alibi eandem inse-
 quens similitudinem hos uasa irę, illos uasa appellat misericordię. Quod si iste, qui
 raptus est ad tertium cælum, ubi uidit ineffabilia arcana Dei, qui testatur Christum in
 se habere loquentem, non ausus est, nec non potuit reddere causam ullam prædestina-
 tionis & reprobationis, nisi diuinam uoluntatem; nos, qui sumus, ut id audeamus &
 posimus? Lucianus in mortuorum dialogis idem pene facit, quod tu nuper: Inducit
 enim quendam ē mortuis solratum latrocinii nomine damnatum disputantem cum Mi-
 noe, ostendentemq; nec se, nec reliquos facinorosos homines pro maleficiis iuste ad a-
 trocissimas inferorum penas damnatos, nec iustos pro beneficiis in Elysium & ad for-
 tunatas insulas recte transmissos, quoniam utrisque determinatus fuerat factio uiuendi
 modus, eos autem sequutos inuitabile fati decretum: quicquid fecerint, necessario
 fecisse; eaq; ratione neque alteris pro maleficiis contumeliani, neque alteris pro be-
 neficiis honorem debere. Neque enim (inquit) dici potest, quod resistere quis potue-
 rit his, quę cum omni necessitate fuerant imperata: ministros igitur alienę uoluntatis
 non suę fuisse. Hęc Lucianus, irridens (ut solet) diuina omnia, cuius equidem scri-
 ptoris tanta in re mentioem non fecissem, nisi intelligi uellem hanc quoque quæstio-
 nem sub aliis uocabulis à priscis sapientibus agitatam, quos ille contemnit, ut Epicuri
 affecta, qui Deos, nec ipsos aliquid habere negotii, nec aliis exhibere, sed operū omnium
 inimunes securum felixq; æuum agitare dicebat. Nos autem summe tenebimus Deum
 quosdam prædestinare glorię, quosdam destituere in interitum occultissima æquita-
 te, quę illo ultimo iudicii die pāderur. Tunc enim Deus se iustum & æquum fuisse om-
 nibus ostendit. Nunc autem sigillatim querere, cur hunc trahat, & alium non trahat,
 extremę est dementia: scire enim non possumus. Nec tamen uideo cur queant scelerati
 dicere se iniuste damnatos: quos propria nequitia condemnat, quę illos antea indig-
 nos dinno reddidit auxilio. Nemini enim Deus peccandi edictor: quoscuque
 autem reprobat, ita reprobat, ut eos peccatis non addicat, sed actionum suarum do-
 minos relinquat. Quod si indignis reprobis acceptos se putent modis, eo quod nonnul-
 los uideant diuina sublenatos ope ascendisse altiorē in locum, & celestibusq; bonis po-
 tiri, ne iusta quidem eorum tunc fuerit querela: Est enim in potestate cuiuslibet
 quibus uelit elargiri, & quibus uelit denegare: potest quicunque in his, quę ad gratiā
 & liberalitatem pertinent (salua iustitię libra) æqualibus inæqualia distribuere, modo
 ne ex hoc alteri debitum subtrahatur. Liqueat autem celestia illa bona ex gratia non ex
 debito conferri. Si igitur uiderit celestis ille Pater conquerentem aliquem & ingemi-
 scientem, quod ipso præterito aliquos amplissimis illis bonis ditarit, poterit huic ob-
 cecere illud Euangelici patrisfamilias. Amice non facio tibi iniuriam. Tolle quod tuū
 est, & nade: An non licet mihi, quod uolo facere? & oculos tuos nequam est, quia ego
 bonus sum? At qui uidebantur operarii, qui prioribus horis conducti fuerant ad uinę
 cultum, & in eo elaborauerant usque ad uocem, iusta propemodum dicere: aduerfus
 patremfamilias, qui tantundem attribuerat mercedis illis, qui undecima hora uene-
 rant, & in opere fuerant parum uersati. Hi nonissimi uenerunt, & una hora fecerunt,
 & pares illos nobis fecisti, qui rotius diei pondus portauimus, & æstus: Iusta uidetur
 (ut dixi) oratio, sed hęc iustitia (ut præclare inquit Hierony.) insecta est liuore, quum
 alterius inuideat felicitati. Itaque iustiori patrisfamilias iudicio improbantur. Est e-
 nim in potestate dantis (ut dixi) sua, cui uelit, erogare, & cui nolit, non erogare: nec
 is, qui præteritis, nec agnitis in donis fuit, iniuriam sibi factam allegare potest. Non
 iuste ergo conquerentur improbi, quod per indebitam omnibus gratiam de liberalita-
 te duntaxat dantis quidam ad celestia regna fuerint uocati, quum de eorum iure nihil
 immittatur, & alienę inuidere non debeat felicitati. Tunc. Vbi illa uox Apostoli,
 quod Deus uult omnes homines saluos fieri? Vbi amor, quo Deus ita dilexit mundum,
 ut unigenitum suum daret? si tanta turba perit uouissimo illo die. MAR. Legisti ne un-
 quam

quam Theophile Ciceronis Philippicas? **THEO.** Legere memini. **MAR.** Si Legisti, memento illius disputationis, qua Cicero. **Q.** Fulium Calenum refellit, qui bellum diffusadens in Antonium dicebat se cupere omnes ciues esse saluos. Ipse nero, ita demum esse saluos cupere si boni sint & utiles reip. ciues. Sin nequam improbi, scelerati, morte multandos dicit, quumq; in ea disputatione diutius fuisset immoratus, ad extremum concludit his uerbis: Ego nolo quenquam committere ei uem, ut morte multatus sit, sed si commiserit conferuandum non puto. Eadem ratione aduersus te nunc ingredior. Vult Deus omnes homines esse saluos, si probi fuerint scilicet, non si improbi, probitas enim salutem, improbitas poenam meretur, hoc ego dico, hoc uerum est, cupere Deum hominum salutem hac de causa, quod homines sunt, sed si peccant, odit ut peccatores, amat ille naturam humanam, quam condidit, sed non peccatum, quod ab homine proficiscitur, & quod naturam bonam ab illo conditam uiolat & corrumpit, sic potest Iudex etiam ille, qui homicidas & latrones interficit, uelle cunctos homines esse saluos, ut humane nature participes: at ut homicidas, & latrones a diuina morteq; dignos arbitrari, priuata quedam, & specialis ratio, quae in re est uel circa rem uersatur, efficit, ut quod quis suum communi illa omnium uoluntate saluum esse cupiebat, abiciat, nec saluum esse uelit. Veluti naua iactans tempestate proicit, in mare merces, ne scilicet ipse pereat. Similiter Deus a communi illa & consuetanea uoluntate homines conferuandi facile discedit, ubi gravisissima quorundam impietatem considerat, quae proici in caminum ardentissimi ignis meretur. At amat humanum genus Deus, proq; eo in mortem dedit unigenitum, ita est. Curigitur non omnes salutis aeternae participes? quia ab ea ipsi peccatis propriis exciderunt, displicereq; Deo, quod sic cadant, illud indicat, quod poenitentibus, & ad se redeuntibus facile ignoscit, & quod gaudium maius celebratur, ab Angelis super uno peccatore poenitentiam agente, quam super nonagintanouem iustis, qui non indigent poenitentia. **THEO.** Hoc mihi semper Marce admirabile uisum fuit, quod diligit plus Deus poenitentem unum multis iustis quemadmodum habent Euangelii uerba, quae modo retulisti. **MAR.** Deus Theophile magis amat meliora: nam unumquodque amat sibi simile, & melius est, quod pleniori lumine similitudinem Dei reddit, nimirum, si ab eo id magis ametur, quapropter plus Christum diligit, quam omne humanum genus: illic enim Deus est & homo simul, & quamuis enim pro salute totius gentis tradiderit in mortem, non tamen ea de causa quicquam eius excellentiae decedit, immo plurimum accessit, quia pro ea actione datum est illi nomen, quod est supra omne nomen, ut in nomine **ISVS** omne genu flectatur, caelestium, terrestrium, et infernorum. Homines autem aequae diligit ac Angelos: nam hominibus aequalitas Angelorum promittitur. In regno tamen caelesti quidam Angeli hominibus et nonnulli homines Angelis proponentur, prout cuiusque dignitas postulare uidebitur. Condicio tamen Angelorum nunc potior, quam hominum, qui corpore praegrantur: quod autem Deus homines et non Angelos redemerit, certa est ratio, quae hominis lapsus misericordia uisus dignior, quam Angelorum casus, eam tu ab aliis discas. De innocentibus uero et poenitentibus, de quibus quaeris, quid dicam? Videndum nanque utros magis amat Deus. Et ego quidem innocentes existimo, si reliqua sint paria, sed si plerumque ut peccatores idem faciant, quod Virgilianus ille Entellus. Is lentius primo pugnavit contra Dairetem mox ubi cecidit et surrexit.

Tum non tardatus casu, neque territus heros

Acrior ad poenam redit, et se suscitatur ira.

Tum pudor iucendit uires, et conscia uirtus,

Praecipitemq; Daren ardens agit aequore toto,

Nunc dextra ingeminans ictus: nunc illa sinistra.

Nec mora, nec requies: quam multa grandine nimbi

Culminibus crepitant, sic densis ictibus heros

Creber utraque manu pulsatur, nerfatq; Dareta.

Sic peccatores post lapsum quandoque cautiore, humiliore, feruentiore resurgunt, et accrius contra antiquum hostem praeliantur. Pudet cessasse eorum uersutis, pudet loco motos: nec abstant a nigiliis, ieiuniis, orationibus, et aliis sanctis operibus, donec aduersarium toto aequore propulerint, fugauerint, auerterint: nunc ictus dextra ingeminantes, nunc sinistra, hos magis amat Deus, quam alios, qui innocentibus utitur

freti frigidius in diuinis se exercent: nam dux quoque belli (ut in eadem perfitem similitudine) plus in prælio amat cum militem, qui post fugam conuersus hostem acriter premir, quàm alium, qui nunquam fugit, & parum fortiter decertat. Dici etiam potest gaudium in cælis agitari super uuo peccatore penitentiam agente, quia peccatorem ab impietate reuocare, & ad pietatem convertere magnum Dei sit opus, & maius quàm mundum condidisse: nam in mundi fabrica nihil inuenit Deus uoto eius repugnans: homo sepius reluctatur uocanti Deo libertate mentis abutens contra libertatis auctorem, atque inde est reluctandi potestas, quòd hominem suo relinquit arbitrio Deus, nec ui, sed suadendo illum ad se trahere conatur: hoc ubi obinet magna res gesta, præsertim si peccator in profundum cortuerat malorum & praua iam consuetudine se ipsum deuinxerat. Tunc Angeli letantur plurimùm ut in re, quæ non facile, nec sæpe contingere solet propter peccantium proteruiam, qui sacri spiritus afflatum repellunt. Memini Theophile, dum in hortis essemus, & hortareris me, ut hæc diuina indagare, dixisse id non reuere esse faciendum accidere: namque hæc in re quemadmodum in magno profundo; flumine: illic namque partes quasdam fluminis esse, quæ uado transiri possint, quasdam, quæ non possint, si quis intrare tentaret, fieri ut immensis illis profundis; gurgitibus absorbeatur. Pari ratione dicebam in diuinorum tractatione quasdam intelligi quodammodo posse, quasdam non posse. In his, quæ imperceptibilia & incomprehensibilia esse dico, prædestinationis, & reprobationis quætionem pono, quam ru nuper commossi: nam antea de ea actum est silentium, dixi pauca quasdam, quæ occurrunt. Si tibi satisfactum non est, & uis amplius inquirere horrore, ut in ea quætionem parce & sobrie te exerceas, ne si intrare fluctus illos immensos gurgitesq; uolueris submergaris. Melius pariter aeterni illi laudatoq; prouerbio, quo monetur unusquisque ne aliorum se ipso quærat. Recteq; putaueris se habere illud Poeticum.

Quisquis plus iusto non sapit, ille sapit.

TH. O. Recte tu quidem mones, nequeo tamen adhuc auelli à contemplatione miseriarum, quas sustinebunt maximas damnati, Deus namque est caritas an non ita dicis? M. A. R. Dico equidem, idq; anrea dixi, qui id optime scire potuit Apollolus Ioannes, hic enim de magistro sui pectore sapientie hausit fluentia. TH. O. Si Deus caritas est, & summa quidem caritas, non potest caritati inesse odium aliquod, sicut nec summæ albedini uigredo, ut tu anrea simili in re dicebas. Et tamen peccatores odisse dicitur Deus, quandoquidem in psalmo legitur. odisti Omnes qui operantur iniquitatem, perdes omnes, qui loquuntur mendacium. Virum sanguinum & dolum abominabitur dominus. Ex odio igitur illo peccantium sequitur damnatio, ex damnatione poenæ: ex poenis acerba uexatio, & tamen Deus est caritas, hæc quomodo se habere scire desidero. M. A. R. Quid odiam uocas? nam si odium est tibi, id quod simpliciter displicet, id odium est in Deo: non enim quodcumque ille approbat, neque id odium caritati repugnat. Siu anrem accipis odiũ pro eo, quod displicet ex turbido ments & uehementi motu, tale odium non est in Deo, est tamẽ odii quædam similitudo, sicut nec ira est in eodẽ, sed iræ similitudo: multa enim in peccatores molitur, non iratus, sed irato similis: iniquitates idest defectus quosdã humanæ mentis à recta ratione longe positos, ueluti adulteria, & dcs, rapinas, et cã quæ sunt huiusmodi, uetat Deus, & ea ab hominibz patrari non ler; qua ratione factum est, ut ea quoque dicatur odisse, exẽplo eorũ, qui quod esse uolunt, id odisse dicuntur. Vetat autem ea Deus non odio hominũ, sed amore, quia uellet rectum naturæ statum eos seruare; & uirtute excellere: Similiter ad improborũ dicitur poenas non odio, sed amore potius, amore scilicet iustitiæ: nam iustitiæ maius est bonũ, quàm improborum à poenis liberatio, ideo non hoc, sed illud magis elegit: Semper enim maius ille bonum præfert minori, hinc corruptiones quoque induxit in rebus, nõ quòd odio res prosequatur, quas corrumpi patitur, sed quia ex unius corruptione aliterius fit generatio, & æternas has generationis uices huius inferioris mundi pulchritudo deposcebat. TH. O. Si placebat fontes pro eorum sceleribus puniri, an non erat satis æterna illos beatitudine priuari, quod maxima dicitur esse poena, quid necesse erat addere caminos ardentis ignis, & alias poenas acerbæ, & asperas nimis sensibus humanis? M. A. R. Necesse fuit, quia bis peccant improbi, dum & aperiunt se à Deo, summo bono, & ad infima hæc bona conuertunt: Itaque pro eo, quòd

Deum

Deum deseruerunt, deferuntur à Deo, nec unquam felici eius conspectu poterunt: pro eo autem quod inferioribus animum applicerant, & in eis præter fas delectati sunt, conueniunt: decet enim eos, quia licet sumptuose uoluptates, insula perpeti tormenta, & contraria his, quæ nunc sequuntur experiri, hinc in Denterononio legitur, quod pro mensura delicti erit & plagarum modus, & in reuelatione penes Ioannem. Angelus quidam exclamat aduersus peccatricem Babylonem, quantum in deliciis fuit, tantum date illi tormentorum. An putas Theophile si minaretur, Deus impiis tantummodo, quod excludet eos à cælesti triumpho & glorioso illo statu, illos magnopere curaturos fuisse hunc sermonem & peccata relicturos? equidem non arbitror: non enim eos cælestis regni ulla tenet cupiditas, præseutibus frui properant. frustra igitur iniectus iste esset terror: Nemo enim timet amittere, quod adipisci non studet. Foris tan commouebuntur ubi audierint incendia, tenebras, sulphureos lacus, & alia infinita mala peccantibus parata. Nec male Chrysostomus, qui denunciationem gehennæ diuinæ opus putat esse clementiæ, ut illius terrore homines à delictis arceantur. In summa illud tenendum, quum iustitia maxima sit uirtus, hanc præcipuam esse in Deo, uel ipsum potius solum esse iustum, humana namque iustitia perit quodammodo si diuinæ fuerit comparata. Sed quid humanam memoro iustitiam? quum de Angelis dictum putetur, quod ne sidera quidem sunt munda in conspectu eius. Hoc dicto inquit Hieronymus in expositione Euangelicæ parabolæ de duobus filiis, uno prodigo, altero frugis, significari peruersitatis quiddam Angelis inesse. Huc etiam trahit hic sanctissimus, idemque eloquentissimus doctor, quod in psalms legitur. Non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens, non dicit omnis homo, quod facillime potuisset, sed cõscendens ad altiora, generalius adhuc dixit, omnis uiuens, ut ostenderetur, quod in Dei conspectu non Angeli, non throni, non dominationes, ceteræque uirtutes iustificantur. Quid ergo? Angeli non sunt iusti? sunt, sed non, si ad Deum conferantur. Solus enim ille iustus, sicut nec tunc immortales Angeli, quia solus Deus possidet immortalitatem, nec inuisibiles, quia inuisibili soli Deo honor et gloria. Demum (ut semel cum eodem Hieronymo dicam) uniuersa iustitia diuinæ collata iniquitas inuenitur. Quod si non potest inquiras iustitiam iuste accusare, perspicis, quod sola diuinæ iustitiæ irreprehensibilis sit: nostræ autem esse iniquitatis, quod illam accusemus. Sed quoniam longius enagati sumus, ad finem sæculi reuertendum, cuius tempus non his quoque innotum. Nam quando uenturus scire puto hominum neminem. **Т H A O.** Neminem uero? apparet te non interfuisse disputationibus quorundam, qui mundum sex annorum millibus euolutis astruunt finiendum, quouiam Psalmodiographi testimonio mille anni sicut unus dies Deo, & quemadmodum sex diebus mundum absoluit, ita totidem annorum millibus decursus finiet. Hocque etiam Helix oraculo confirmat, qui ut est apud Talmudistas, dixisse fertur, sex mille annorum mundus est, duo mille innant: Duo mille tæx, duo mille dies Messia. Alii arbitrantur Christum nensisse in medio temporis spatio, quo mundus permanebit, uenit autem Christus in exitu fere quarti millennarii: ex quo fit, ut octo circiter annorum millia hic rerum ordo solutusque cursus seruetur, postea dilapsus occidat. Nonnulli uero in eam sententiam se coniecere, ut Adam Christi gerat effigiem; & diluuium quod sub Noe fuit, indicet mundi occasum, qui de incendio consequetur; & quot anni intercesserunt ab Adam ad innudationem illam, tot futuros ab ortu Christi ad sæculi extremum finem. **М A K.** Non me lateat istorum cõtentiones Theophile, audiui legique eas sæpius. Scio quoque Augustinum & Ioannem Chrysostomum, qui ab hinc mille & dñcentum circiter annos fuerunt, opinatos finem sæculi non longe abesse: nec temere moueri uidebantur, dum reputarent secum bella & terræ motus, & pestilentias, & extinctam prope caritatem, quæ argumenta sunt appropinquantis iam finis, qui tamen euolutis inde tot annorum curricularis nondum apparuit. Quicumque hac de re scribere aliquid & dixere humanam sequenti sunt coniecturam, quæ plerunque fallax est. Illud quippe certum, quod quotidie magis atque magis mundi finis sit proximus: nam quo plura præteruolant spacia temporum eo minus distat, sed quanto distat interuallo nemo nouit non hominum modo, ut nuper dicebã, sed ne Angelorum quidem. Nam aperte de hoc dominus in Euangelio interrogatus à discipulis, responderet, quod de die illo & hora nemo scit, neque Angeli in cælo, neque filius, nisi Pater, sed quod de filio dici, ita intelligendum est nescire illum, ut hominẽ,

non ut Deum, in quo unum est cum patre. Ioannes Chrysostomus, cuius nuper meminimus interpretans hunc locum asserit Christum dissimulasse se scire, quod planissime sciebat, quoniam non expediebat discipulis id pernoscere: transisse autem ad docendum meliora, utique ad id similitudine sicut solet. Quemadmodum enim (inquit) quum uideamus infantem cibum capientem aliquid à nobis accipere, quo nihil ei est opus occultato eo, quod concupiscit, ostendimus illi uacuas manus & dicimus. Ecce non habemus & sistere cupientes eius ploratum aliud supponimus, quod pro illo damus. Similiter Christus dixit se non habere, quod habebat, & præterito eo, quod inuicem scire cupiebant, meliora docuit morè quoque in eo sequutus præceptoris boni, qui discipulos inutilia percunctantes ad utiliora discenda conuertit. Et ita quidem ille interpretatur à quo nou ualde (ut opinor) dissentiant, qui ita Christi sermonem accipiunt, quod neque id scit filius, ut aliis scilicet reuelaret, atque ita nescit, quia neminem scire facit. Dicitur etiam hic domini dies in sacris eloquiis neurus nocte, ut furclanculum scilicet & inexpectato. Quemadmodum & diluuium Noe, quod obruit homines illius temporis uoluptatibus, & deliciis deditis nihil tale cogitantes. Solus nanque dominus nouit prædestinatorum numerum, quo completo ueniet in maiestate, & potestate magna, ut iniuste indicatus ipse cunctos in se indicet, quo in iudicio manifestum, quod bonos malosque qui in uita huius peregrinatione mixtim currunt, segregabit, & bonos quidem ad præmia, malos ad supplicia dimittet. Quamobrem nihil ad nos attinet scire quando uenturus ille dies: nam siue longe, siue prope sit, si quandoque ueniat, ueniens bonos inuenit nullo afficiet malo, quin bonis potius plurimis locupletabit. Vocatur tamen dies ille ira & afflictionis ab ecclesia propter multitudinem (ut opinor) damnatorum tam grauitè pereuntium. Enimvero si maxima, si insolita, si repentina, si irrevocabilia mala horrore sunt, hæc omnia simul nusquam ille dies afferet, ita ut horribilissimus omnium uideri debeat. Hic diem proponens sibi Gregorius, & impiorum considerans afflictionem. O quantis (inquit) ista prementur angustias. Superius erit Iudex iratus. Inferius horrendum inferni Chaos à dexteris peccata accusantia, à sinistris infinita Dæmonia ad supplicium trahentia, intus conscientia urens: exterius totus mundus ardens. Miser peccator sic deprehensus, quò fugiet? latere erit impossibile, apparere intollerabile. Tunc. Dicis tu & fides hoc omnium tenet, quòd facta hominum in fine sæculi iudicabit Christus, id est is, qui Deus simul est & homo. Cur nou potius iudicet solus Deus, remota hominis natura? & inter personas diuinas, cur hæc iudiciaria potestas potius deferatur filio, quam patri, qui & ipse filii principium est? M. N. Iudiciaria illa potestas Theophile communis est toti trinitati, uerum in diuinis iudiciis illud attribuitur filio, quoniam ad iudicem pertinet sapientem esse & uericum: filius autem ueritas est & sapientia patris. Itaque iudicabit filius omnia non hominum modo, sed Angelorum quoque: de ipso ne pater quidem, quoniam ei æqualis est, & regni (si ita loquendum est) consors. Nec mirum uidebitur, si pater uerbo suo indicet, quo condidit omnia: illud maius uidetur, quod Christus, ut homo quoque iudicabit, sed nec mirum id uidebitur cogitantibus, quod etiam prima Dei iudicandi sit auctoritas, hanc tamen ille etiam nunc committit hominibus, ut eam exerceant in subditos: nam alienum seruum iudicandi non est potestas: hinc in lege ueteri imperatum est magistratibus, ut iuste iudicarent sine personarum acceptione, quia Dei (inquit) iudicium est, quod perinde est, ac si diceretur eos à Deo potestatem illam suscepisse. Sic magnificentissimum illud & splendidissimum iudicium exercebit Deus per eum hominem, qui ecclesiæ caput est, & cuius pedibus omnia prostrauit, hacque in re ostendere uidetur facilem se Deus erga homines, qui eis indicem tradiderit naturæ consortio coniunctum ac prope affine. Nam (ut inquit Apostolus) uon habemus Pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentum per omnia per similitudinem absque peccato. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius, ut misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno. Sed & illud quoque conuenire uidetur Theophile ut postquam homines induti corporibus iudicandi sunt, & cum ipso corpore præmia & pœnas lauri, ipse quoque Index corpore indutus sedeat. Ergo hi, quibus iudicium imminuet, effigiem iudicis corporeis quoque oculis spectabunt & reliquam maiestatem illam omnem, & audient se in se illo ore uel munerari, uel damnari: hoc quidem spectaculum bonis erit malisque commune, boni etiam Dei beatificam effigiem interioribus oculis contemplabuntur. Adde

de quòd meritis Christi, qui tot & tam acerba humanæ salutis causa cum omni mansuetudine & humilitate sustinuit, iure honos ille debetur. Est enim hoc præcipuum Dei munus, eos, qui se essentur deicere, & qui deiiciunt efferre, quod in Euangelio ipse dominus prædixit: hoc enim notum esse omnibus uoluit, quòd quicumque se exaltauerit humiliabitur, & qui se humiliauerit exaltabitur. Implebitur exacte & ad ungum istud nouissimo illo die: maximas tunc superbias calcari, maximas humilitates attolli cernemus. Hic occurrit mihi illud quoque Theophile, quod agetur tunc causa celestis regni, ad quod alii admittentur, alii excludentur, & quem oportet Theophile magis indicare de his, qui digni, qui ue indigni sunt eò introduci, quàm eum, qui labore suo maximo incredibiliq; patientia regnum illud hominibus aperuit? non ne etiam iudicium fiet, quomodo lex Euangelica fuerit custodita? huius igitur rei discussio merito ad eum defertur, qui legem tulit, & prædicari ubique seruariq; ab omnibus præcepit, & hæc quidem habeo ad ea, quæ nunc quæsiuisti, quæ etsi firma mihi uidentur, fuerint adhuc firmiora, si non de mea, sed de sanctorum patrum sententia fluxisse putabis: Nihil enim dicere affecto, nisi quòd ab illis accepi. **ТН 10.** Verecunde tu quidem, quòd aliena tibi non uendicas inuenta, sed ea suis redditus auctoribus. Forsitan & illud tacite memones, unde mihi hæc sint petenda, quasi uberiori gurgite alibi exundante: Ego tamen à te hæc malui audire, quàm de libris promere, aut alium percunctari: cur ita fit non dicam, ne me putes tibi adulari: illud iam tibi recipio gratissimos mihi fuisse sermones tuos, quos per triduum de Deo habuisti, hos ego esse uere de pectore isto non sinam, sed meminisse conabor, teq; ut præclarissimarum rerum magistrum ueniorabor. **МА 1.** Ne tu quidem hoc dicens seruas Euangelicum illud præceptum, quo prohibetur, ne homini cuius tradatur hæc magistri nuncupatio, quoniam unus omnium magister Deus. **ТН 10.** Nihil tamen tam uulgare, quàm hoc magistri nomen, aspicias ipsum undique usurpari. **МА 1.** Non mentiris. Attamen uere unus magister Deus, qui lumen præfert humanæ menti ad intelligendam, excitatq; ut intelligere uelit: Vbi enim quispiam aliquid discit, hoc ipso discit, quòd species rerum, de quibus audit, recipit intactas, uersatq; & discit lumine mentis ad aspiciendum præparato, quorum nihil homo docere tradere potest: exterius tamen adiutare dixerim uerbis suis discere cupientem, dum eum à principiis in uniuersum cognitis, uel quomodocumque concessis deducit ad ignoratas conclusiones, uel exempla & similitudines proponit, quibus ille ueluti gradibus sublatus rem propius inueatur. Verum tamen præcipua discendi causa in animo humano inclusa est diuino munere: quemadmodum autem sanans me dicus dicere nequit se salutis auctorem fuisse ægroto, sed naturam intus agentem, cuius ipse fuerit minister: sic nemo docens iure exultauerit se scientiæ causam in altero excitasse: Sed perspicacem auditoris aciem, cui externum ipse ministerium exhibuerit. Vtrumque autem horum à Deo ut ex fonte profisciscitur, & secunda corporis ualutudo, & perspicax intelligendi uis: Recte autem in Dauidico Psalmo dicitur de Deo. Qui sanat omnes infirmitates tuas, & mox. Qui docet hominem scientiam. Vnus ergo magister Deus, concedo tamen hominibus docentibus, ut uocent se magistros: nam Apostolus quoque Paulus se gentium doctorem uocat, ita tamen ut intelligant se in hoc docendi munere posteriores tenere: non enim pariunt in discipulis doctrinam, sed auxiliantur tantummodo, ut eam illi facilius imbibere & concipere possint, hoc ego tam concedo istis ut magistrus se nuncupent, quàm concedo medicis, ut se medicos appellent, propterea quòd externum & illi ægotantibus suppeditant auxilium ad salutem: metum est unus uere medicus sit Deus: quod ipsi palam proponentur, dum iactant non se, sed naturam morbis mederi, hoc & in magistris requiro, ut dicant non se, sed Deum docere, sed illud quoque admonet doctrinam omnem, quam quisque perciperet assignandam esse Deo, quòd is, qui discipulo prostermit uiam ad ascendendum, diuino nutu & ductu mouetur: si modo uera proponat: nam falsorum (ut nostri) non est scientia. Quam obrem si quid me dicente didicisti Theophile id omne acceptum refer Deo, non mihi, qui in hac functione miuistri sustineo personam: Ille primus & summus est magister: nos (ut Græce dicam) hypodidascali, id est secundarii magistri; multa & egregie (ut uis) protuli: quid hoc ad me? id quod miraris, Dei est munus. **ТН 10.** Video te sermone meo hæc pronectum, ut ostenderes unicuique esse magistrum Deum teq; hac occasione libenter usum, quoniam ea disputatio non enagaretur extra curriculum sermonis nostri, quem de Deo instituius. Non est hac de te inauditus mihi & incognitus sermo. Extat Augustini

Augustini liber, quem de magistro inscripsit, ubi ad Evangelici sermonis sententiam ostendit neminem uocandum in terris magistrum, nisi solum Deum: cum ego librum saepius reuolui. Ne multa acutissime mouetur. Tua tamen breuior oratio, & (ut ego sentio) dilucidior: eadem nihilominus utriusque negligia: lisdem fere argumentis res tractatur: Ego Deum bouorum omnium auctorem & datorem iam pridem agnouī, idq; superioribus nostris sermonibus saepius confirmatum fuit: nil mirum ab eo doctrinam omnem fluere qui summa est ueritas, & à quo uera omnia dependent. Itaque quae-
 eunque me illi debere profiteor. Tibi nero quid & quantum honoris debeam pro his, quae te dicente hausi, meis examinabo ponderibus: nam etsi auxiliaria tantum magistri sit opera quemadmodum dixisti, huic tamen pro ea aliquid honoris debetur, sicut medico quoque, quem in agistro comparasti: nam etsi hic quoque in eadem auxilii similitudine xgroto opitulatur: hunc tamen honorandum diuinus sermo praecipit. Ergo ut medicum, ita magistrum quoque honorabo: non enim paruum hoc & contem-
 nendum, quod Dei exhibet uterque se ministrum, in expulsiōe ignorantiae magister, & morbi medicus: Sed grate id insciendum, & honoris aliquid impertitendum, quando eos quoque, qui ad nos opulenta deserunt amicorum dona late excipere, & cum honore dimittere solemus, sed de his satis. Vellem inter plura, quae tibi libuit de fine saeculi differere, libuisset quoque aliquid de exlo nono & terra noua latius explicare: nam sacro iudicio haec in melius immutanda esse dixisti. **M. A. N.** Futurum caelum nouum & terram nouam nemo negauerit, qui illud Esaie legerit. Ecce ego creo novos celos & terram nouam, & non erunt in memoria priora: Item illud Ioannis in reuelatione. Vidi exlum nouum & terram nouam, & primum caelum, & prior terra abiit. Quid dicam hic aliud non habeo, nisi quod mandata haec purgatoria reddentur & illuminatiora, quomodo id futurum sit, certum sciri non potest, existimant quidā, quod terra splendet super faciem tenus ut Crystallum aqua ut aer, aer nris ignis, ignis nris luminaria exli. Ipsa nero caeli luminaria longe elarius fulgescent, quod testimonio liquet Esaie, qui praedixit, quod erit lux Luna sicut lux Solis, & lux Solis sempiternitatem, & opinantur, qui haec tractant, quod Sol figetur in oriente, Luna ad occidentem: praediceute eodem Esaia, quod non occidet ultra Sol tuus, nec Luna minuetur. Ipsum porro caelum, quod tanta nunc celeritate circunagitur quiescet, immobileq; permanebit, neque id sine constanti ratione affertur: uon enim caeli motus generationi rerum incumbet, quae nulla fuerit in terris aut inferioribus locis, ideo non erit, quia superfluum eſſet, & conuenient motum quies quandoque sequatur: Omnis enim motus propter quietē, & quies cuiuslibet motus est terminus. De plantis & animalibus & metallis, si sicre cupis, quid fiet ipsis, haec non extabunt: nam ignis priora consumet, nec renouabuntur postea eadem, aut alia eiusdem generis supponentur, quandoquidem omnis (ut dictū est) desinet generatio: nec eorum usu & esu homines tunc egebut, utpote incorrupti iam & immutabili corpore. Reliquus ille taurus caeli elementorumq; ornatus hominū beatorum gratia comparabitur, ut eo spectaculo delectentur, & è conspectu tam magnorum, tamq; perfectiorum corporum sapientiam conditoris omnipotentiamq; uenerentur. Non autem caeli elementorumq; causa haec illis ornamenta conferet Deus, sicut nec qui gemmis margaritis ue nestem exornaret, id agit uicis gratia, sed nei sua, uel alterius, cui forsitan donare proposuisset. Dicitur quod unum tantum omnium hominum erit labium, & illud quidem electum, id est quod una omnes uentur lingua, idq; de Sophonia colligitur naticinio, sed quoniam ea lingua? quidam gratiam arbitrantur, propterea quod testamentum omne nouum prater Matthei Euangelium Graecis litteris fuisse ab Apostolis & reliquis eius scriptoribus exaratum, & quod in ea lingua nomen Christi primum dilatari, & eorum per orbem inuehi cepit. Alii suffragantes latinæ linguae hanc praelectionem iri arbitrantur, quoniam ea utitur Romana ecclesia eeterarum domina & magistra eiusq; Pontifex, qui Christi uicem gerit in terris, & cui ut successori Petri elanum regni caelestis concredita potestas. Non desunt, qui honorē hunc hebraicæ deferunt locutioni, quasi redeundum sit ad id labium, quo aucte diuisionem linguarum cuncti mortales utebantur. Adhuc haec lingua & legem diniduo traditam, & haec non modo ueteres Prophetas, sed ipsum quoque Christum loquentum & eadem Euangelium praedicasse: Apostolorum quoque hanc genuinam fuisse linguam. Itaque non mutatuos uocem, & dicendi sonū illos uiros existimant, sed eam retetuos linguam, in qua instituti fuerunt, & quā praeter ceteris Deus praehonorat, ut in qua nomē

primus

primitus suum innocari & laudari uoluerit. Ego in hac sententiarum uarietate, quam earum potissimum sequar, non habeo, melius fuerit uulli adhaerere, sed euentum expectare. Omnes hae tres sententiae ueræ esse non possunt propter diuersitatem, quæ simul eas esse non patitur. Fieri tamen potest ut una earum sit uera, fieri potest, ut nulla, quia alia assumetur lingua ueluti Caldaica, uel Arabica, forsitan uoua tunc cuderetur, quæ omnium, quæ nunc sunt linguarum proprietates, figuras, exornationes, elegantias, suauitates una continebit. Vt enim meliora in nobis erunt cetera, sic meliori quoque sermone uel uisus credibile. Attigimus sermone finem seculi, ita ut cum eo sermo quoque sit finitendus: nam quo ulterius progrediatur non habet. Illud unum addam uisum fuisse, quibusdam non inradite ecclesiam Christi his gradibus progressam, quibus Christus uicinus processit, quasi uita eius fuerit ad notam quoque futurorum, hoc sic docere conantur. Christus natus est, humilis, pauper, deiectus, multis tamen miraculis hunc eius ortum sequentibus. Similiter ecclesia, ut primum exorta est pauperum, hominum, & uilium fuit, ita tamen ut hanc eius natiuitatem multa miracula commendarent. Christus ne occideretur iussu regio in illa sua infantia in Aegyptum ut fugiens delatus, multaq; pro eo infantium millia cruciata. Ecclesiae primis infantiae suæ annis similem passa à regibus, infectionem, adeo ut fuga dilaberentur Christiani & delitescerent, & magna pars gladio herneretur. Christus duodecimo anno inuentus est disputare cum legis doctoribus in templo, proficiebatq; (ut scriptum est) sapientia & etate. Ecclesia quum iam adoleuisset, assidue à temporibus Constantini disputationes cum hæreticis habuit, ita ut indies in sapientia & doctrina sacra proficeret. Christus quum iam uirile membris robur induisset, cepit passim prædicare regnum caeleste, discipulosq; & sectatores habere. Ecclesia quum iam se progressu temporis corroborauisset, cepit undique Christi nomen & Euangelii prædicationem diffundere multisq; monachorum & aliorum religiosorum uirorum ordines instituit, qui Christi uestigijs assidue inhaerent. Christus ad extremum uitæ illusus & flagellatus, multisq; supplicis affectus morti traditur, adeo ut fides pene concederet. Ecclesia sub sui fine grauissima quæque ab Antichristo patitur, ac pene cum fide extinguitur. Christus resurrexit non multo post gloriose à morte. Resurgent non multo post quoque gloriose fideles deuicta morte propriis corporibus receptis: inde ascendit Christus ad caelos, ascendit pariter fidelium ecclesia, quæ tunc erit sine macula & ruga, & caput ipsa suum eodem sequetur. Quam magnificum illud erit spectaculum Theophile, quam immensum si illuc ascendere liceat? Magna sane loci commutatio de tenebrosa hac et impacata terrarum sede ad fulgentissimam illam & tranquillissimam caeli regionem. Est profecto est caelestis quædam habitatio Angelorum hominumq; piorum cœtui dicata, quæ ut superior ualde loco, ita reliquis omnibus ab hac nostra infima atque terrena: hic enim corruptio serum, hic ortus & interitus, hic decessio atque successio, hic mutabilitas atque inconstantia, hic timores, pugnae, errores, lætitiæ breues, cupiditates nanæ, spes incertæ, labores duri, dolores molesti. Illic uitia ineffabilium gaudiorum, Illic incorruptio & immortalitas, Illic securitas, tranquillitas, pax, Illic denique iucunda, læta, festiua, perpetuaq; omnia. Non illic oues & boues, & aratra, & triticum, & mercium permutationes, & gladios, & hastas speculabimur, nihil horum, sed insignium uirorum uitam, & egregia facinora per omnes caelorum orbis contemplabimur: tum uero coronas quibuslibet gemmis pretiosiores, & alia certaminum præmia auro omni digniora. Quæ præterea illa multitudo? quàm copiosa? quàm uenerabilis? Non enim constat ex urbanis & rusticis, ex plebeis & patriciis, ex negociosis & ociosis, sed aderunt illic (ut nihil dicam de Angelicis cohortibus) Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Virginum innumerabilia agmina, iustorum denique omnium uarii cunei, quos etiam admirabilis ordo suis quoque locis positos commendabit. Illud maius omnibus, quod in tanta frequentia Christum speculabimus horum omnium medium ueluti regem inuicero cœtui gratiam sui luminis infundentem. Tanta uero erit cœuerdicia laudantium Deum consonis uocibus, ut nullus musicorum organorum concertus possit esse compositor aut delectabilior. Tum uidebimus Deum sicuti est & similes ei erimas, quem admodum scripsit Apostolus & de immenso illo uoluptatis torrente potabimus. Quis enarrare possit, quæ tunc ueluti ex fonte affluunt bona? De istis dictum est hic, quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus diligentibus se. Huius prædictionis implebitur tunc fides, tantis replebimur lætitiis quantas esse,

esse, ne suspicari quidem sumus. THEO. Ecce Marce ascendisti sermone ad dinum usque solium una cum magnificentissimo corpore: Nunc te in hoc ascensu tam beato destituo & ab eo quasi finis sit factus sermonibus. MAR. Nondum illic Theophile ascendimus nisi spe seu potius prospectu quodam è longinquo. Itaque faciendum uidetur, ut qua cogitatione nuper ascendimus, eadem descedamus, ut gradus nobis ad beatum illum ascensum nunc struamus, gradus hi uirtutes sunt, quarum omnium pietas & religio obtineri principatum. Recte autem interpretaris aduenisse finem sermonem nostrorum, ubi tamen paululum quippiam, quod pene omisi dicere. THEO. Quid nam illud? DIC. MAR. Quid tibi hoc sermone nostro uidetur egisse? Nonne illud? quod effinximus uerbis Dei simulacrum qualecunque potuimus & statimus eum super omnia, cum infinita potentia, sapientia, iustitia, beneficentia, & reliquis talibus, quæ exprimi poterunt. THEO. Video simulacrum, sed uerbale. MAR. Nihil relict si uerbale, modo ne uerbosum. Immo præstantius est simulacrum, quod lingua sic cum bona eloquentione, quam si manu in auro uel ebore ducatur: præsertim ubi res quæpiam incorporealis effingenda, quæ mente tantum, & cogitatione percipitur. THEO. Sunt hæc, quid deinde? MAR. Quid? ut memineris illius Poetici. THEO. Cuius? MAR.

Qui fingit sacros auro uel marmore nultus.

Non facit ille Deos, qui rogat ille facit.

Effinximus nos Deum sermonibus, qui supra omne aurum & marmor pretiosi sunt, non est satis: nisi eum quoque Deum uoto, præce, supplicatione faciamus. THEO. Recte mones. MAR. Id eo magis faciendum, quoniam summa omnium bonorum operum à Deo proficiscitur, clamante Apostolo. Velle adiacet mihi, perficere autem bonum non inuenio. Rursus omnis sufficientia nostra à Deo est, nostrum est rogare, illius tribuere, quod rogatur, nostrum conari, illius conatus nostros perficere: nostrum offerre, quod possumus, illius implere, quod non possumus: ergo accedamus ad eum supplices et rogemus auxiliatricem benignitatem. THEO. Sic equidem faciendum censeo. MAR. Sed num meministi etiam quid die hinc tertio in calce illius sermonis petendum diximus à Deo si obuius ille nostris conspectibus polliceretur se large postulata impleturum quæcunque ea essent. THEO. Memini equidem. MAR. Si meministi, dictum tunc fuit et tuo instantiumque; omnium iudicio comprobatur petendum esse à Deo, non ut traderet nobis calum, terras, et maria omnia, sed se ipsum, quoniam nihil ei æquiparabile, quoniam maximum illud bonum; quoniam cum ipsa et in ipso cuncta teneremus. Hæc dicta fuere. THEO. Memini. MAR. Si igitur ei placuerimus an non præbebit se ipsum? sumamque; desideriorum implebit? THEO. Credibile. MAR. Quid si omnino decreuerit non præbere se ipsum nobis, quid agemus? an nihilominus conandum fuerit, ut illi placeamus ob præstantiam tantæ dignitatis? Est enim caput omnium amabilem. THEO. Habes sequacem in hæc Theophilum. MAR. Ergo erit orandum. THEO. Ora igitur. MAR. Et ita orandum. THEO. Ita. MAR. Sursum iam mentem, & mecum sit oratio. Te clementissime Deus Conditor, et Rector omnium oro ego præme, proque hoc Theophile, proque his omnibus, quos uultus tui similitudine sublimasti, ut cogitationes omnes actionesque nostras aspirando præuenias et adiuuando prosequaris, ut grata tibi fiant nostra obsequia, si à te incipiant, et per te cæpta finiatur. Obsecro Domine hac tuam flecte clementiam, petimus ut digneris condonare præterita, emendare præsentia, gubernare futura. Audi postulationem hanc per merita Vnigeniti tui, quem pro nobis tradidisti, cuius imperium tecum et cum Sancto Spiritu ubique et per omne regnat sæculum. THEO. Amen.

R E G I S T R V M.

* A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z. A A B B C C D D E E F F G G H H I I K K L L M M N N O O P P Q Q R R S S.

Omnes sunt duerniones, præter S S, qui est terminio.

ERRATA.

Delenda	Reponenda.	Delenda	Reponenda.
4 b 51 Pendente	Pendente	43 a 51 comporeis	incomporeis
6 b 36 affero	effero	43 a 51 hec un reliquissim	hec unam reliquissim
6 b 43 altero nec	ulteriore	43 a 51 alium	se alium
7 a 5 ambulatione	ambitione	44 a 40 geruntq;	gerunt, quæ
7 b 37 que proclerata	que hæretici proclerata	44 a 41 una	illa
7 b 54 iam	tam	44 a 41 cognitionem	& cognitionem
9 a 41 ingenua	ingenua	44 a 41 putandum	putandum
9 a 51 Nollis	Nollis	44 b 39 non usla	non usla
7 b 37 offendatur	offendatur	46 b 19 finis	signis
30 a 13 Deo	dno	46 b 34 admirans Theophilæ	admirans fuerit Theophilæ
11 a 34 quoque urbis	quoque Romulæ urbis	47 a 52 maxime	ei maxime
11 b 18 dici potest	dici ut potest	47 a 52 Non	Nam
11 a 8 rebus creare	rebus utrum creare	70 a 52 curam	curam
11 b 39 rabularius	rabularius	70 a 41 ab eo	& Deo
14 a 4 obditum	obditum	72 b 10 deinceps & filius	deinceps patris
14 a 4 percussus	percussus	72 a 16 &	at
14 a 34 anora	anora	72 a 56 se	sed
14 a 39 grati	gratia	73 a 18 rudent	rudem
15 a 1 contraxerunt	contraxerunt	73 b 12 derido	ut derido
15 a 41 fuit. Postquam	fuit & huius duabus columnis ecclesia Christi subnata fuit, & cum tota fuit	73 b 12 arbore	arbore
17 b 16 non	non	73 b 12 beneficio	beneficio
18 a 7 admittunt. Stoici	admittunt. Admittunt	72 a 14 habent	habens signum
18 a 54 fasces neficio	fasces neficio	72 a 42 significare	signarent
18 b 12 atque	atque	72 b 51 inter	inter
18 a 47 dilectissimus	dilectissimus	72 b 11 fallacaret	non fallacaret
18 b 50 pietas	pietas	73 b 12 &	ni
18 b 51 pietas	pietas	73 b 11 uteretur	homines uteretur
18 a 1 idem	idem	44 a 16 percussio	percussio
11 a 39 acquirit	requirit	44 b 16 numerari	ut numerari
11 a 41 &	&	44 b 16 affirmaverit	affirmaverit
11 b 38 succedi	succedi	45 b 12 innocentia	innocentia
21 a 56 quum	quum	52 a 1 gentilibus, non	gentilibus dicitur, non
21 a 16 nobis placuit	nobis ut placuit	52 a 1 scripto	in scripto
21 a 31 illi det	illud det	51 a 44 religiose	religione
21 a 46 præter	præter	51 a 47 ipsemet innocentia	ipsetmet innocentia
21 a 52 potest	potest	51 b 11 gentilibus	gentilibus
21 b 1 Deum	Dum	52 a 1 spectabant	aspectabant
21 a 12 inceptum	inceptum	52 a 1 Non	Nam
21 a 1 regnabit	regnabit	52 a 1 tum	tum
21 a 12 requirit	requirit	52 a 34 liberalitate	liberalitate
21 a 12 ubi iniquas	ubi iniquas	52 b 5 agam, nisi	agam, quicquid agam, nisi
21 a 12 manus	manus	52 b 5 affert	affert
21 a 12 perfectum	imperfectum	52 a 5 gratiam apud regem	gratiam in conspectu principis
21 a 57 ingentium	ingentium	52 a 5	carceris, & de Hæstet, quod inuenit gratiam.
21 a 1	hic	52 a 5	abande
21 a 41 enigmatis	enigmatis	52 b 5	enigmatis
21 b 12 dicit	dicit	52 b 11 de monstro	de monstro
21 b 12 uenit	uonit	52 b 11 Nam	Nam
21 b 12 ut	illud	52 b 11 acia	acria
21 b 12 quiesco	quiesco	52 b 11 entas	figurat
21 b 12 nunquam	inveniam	52 b 11 dicit ipse	dicit ipse
21 b 12 etiam	etiam	52 b 11 luce	Lucæ
21 b 12 ferocia	& Heracleti huius	52 b 11 quam	& quam
21 a 12 & huius	expolitione	52 b 11 Ego uero	h. ro flo
21 a 12 expolitione	se commouens	52 b 11 tanta	& tanta
21 b 12 commouens	commouens	52 b 11	afic
21 b 12 Num	Nam	52 b 11 quid in	quid quod in
21 b 12 affert	afert	52 b 11 Araneola quidem	Araneola quidem
21 b 12 num	nam	52 b 11 sed quid	sed quid
21 b 12 quoniam	substantia	52 b 11 confirmatione	confirmatione
21 a 12 incomprensibile	incomprehensibile	52 b 11 soli datur	soli datur
21 b 12 si	si	52 b 11 et medi	et medi
21 b 12 cordidij	cordidij	52 b 11 inuenit	inuenit
21 a 12 sed	scde	52 b 11 inuenit	inuenit
21 a 12 mollem quantum	mollem quantum	52 b 11 per rationem	per rationem
21 b 12 &	at	52 b 11 facit	facit
21 b 12 pondere	pondere	52 b 11 &	ut
21 b 12 lueret	lueret	52 b 11 correda	correda
21 a 12 omnium	omnium	52 b 11 nisi	si
21 a 12 examinatum	examinatum	52 b 11 quæpropter	propter
21 a 12 parata	parata	52 b 12 medium	medium
21 a 12 munda	inventa	52 b 12 qua	qui ca
21 b 12 munda	in inventum	52 b 12 tu	ut
21 b 12 motum	motum	52 b 12 adus	adus
21 a 12 colore	colorem	210 a 16 ad	ad
21 a 12 offendat	offendat	211 b 9 non	non
21 b 12 sic	hic	211 b 9 agatur. Retrip	agatur animaduertit
21 b 12 facinus	facinus	211 a 9 bonorum penes	bonorum non etiam malicis
21 b 12 nobis	nobis	211 a 9 malis	malis
21 b 12 falso	taro	211 a 9 perpetuare donant	perpetuare uice donant
21 a 12 excusat. Nam	excusat non, immo accusat	211 a 9 uerum nihil	uerum etiam nihil
21 b 12 incendat	incendat	211 b 9 copulat non scientia	copulat non scientia
21 a 12 fulta? baccas	& baccas	211 a 9 uerere	uerere
60 b 31 terminus, in	& (ut	211 b 41 Non ut uigilatum	Non ut illud uigilatum
61 b 41 nihilus	nihilus		

